

MAKTABGACHA
VA MAKTAB
TA'LIMI VAZIRLIGI

QORI NIYOZIY NOMIDAGI
TARBIYA PEDAGOGIKASI
MILLIY INSTITUTI

ScienceInnovation
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN

2025-YIL
30-31-OKTABR

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI**

**QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY
INSTITUTI**

**“TA’LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI:
XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR,
MUAMMOLAR, YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI XALQARO
ILMIY-AMALIY ANJUMAN
30-31-OKTABR, 2025-YIL**

**OPTIMAL MODELS OF EDUCATION: INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
“INTERNATIONAL AND HISTORICAL EXPERIENCE,
PROBLEMS, SOLUTIONS”
OCTOBER 30-31, 2025**

**ОПТИМАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ:
МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ “МЕЖДУНАРОДНЫЙ И
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ”
30-31 ОКТЯБРЯ 2025 ГОДА**

Toshkent – 2025

Ta’lim-tarbiyaning optimal modellari: xalqaro hamda tarixiy tajribalar, muammolar, yechimlar mabzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami (2025-yil 30-31-oktabr) – T.: Science and Innovation – 2025.

Nashr etishda qatnashganlar:

Bakhtiyor Rustamov, Gulirano Rakhmatullayeva, Kozim Ergashov, Mansur Suyunkulov, Feruza Ollamurodova, Dilnoza Narzullayeva, Zulaykho Khakimova, Iqboloy Sobirova, Asila Khaydaraliyeva

Mas’ul muharrir

Pedagogika fanlari doktori, professor R.G.Safarova

Tahrir hay’ati a’zolari

<i>X.I.Ibraimov</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, O‘zFA haqiqiy a’zosi, akademik</i>
<i>R.G.Safarova</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>H.M.Tojiboyeva</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>R.M.Medetova</i>	<i>Pedagogika fanlari doktori, professor</i>
<i>N. Masharipova</i>	<i>Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim</i>
<i>N.Ch.Rustamov</i>	<i>Qori Niyoziy nomidagi TPMI katta ilmiy xodimi</i>

© Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
© “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali
© Mualliflar

KIRISH SO‘ZI

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida davlatning ustuvor siyosati sifatida ta'limga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat va jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy mexanizmi sifatida ta'lim-tarbiyaning ustuvor modellari ishlab chiqiladi va amaliyotga joriy etiladi. Rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim-tarbiyaning optimal modellari sirasiga AQSH, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Yaponiya, Germaniya, Singapur, Xitoy, Hindiston, Malayziya, Indoneziya, Turkiya, Rossiya kabi davlatlarda ta'lim modellari umumiy jihatdan innovatsion, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda shakllantirilganligi bilan xarakterlanadi. Jumladan Finlyandiyaning ta'lim-tarbiya modelida shaxsga yo'naltirilgan, ta'limda teng imkoniyatlarni taqdim etish, individual va jarayonli baholash, o'quvchini ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli tayorlash kabi ta'lim-tarbiya modellariga ustuvorlik berilgan.

AQSH ta'lim-tarbiya tizimida esa inklyuziv va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim modeli amal qiladi. Uning asosiy mohiyati o'quv tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarga erkinlik va mustaqil fikrlash uchun sharoit yaratish, STEM texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan vaziyatli foydalanish tashkil etadi. Yaponiyaning ta'lim-tarbiya modeli ham o'ziga xos bo'lib, unda integrativ hamda tarbiyaviy yondashuv ustuvorlik qiladi. Yaponiyaning ta'lim modeli ta'lim-tarbiya birligi, jamoaviylik, intizomlilik, mehnatsevarlik prinsiplariga tayangan holda ishlab chiqilgan, ushbu modelda amaliy bilimlar va milliy qadriyatlar uyg'unligiga alohida e'tibor qaratilgan. “Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari: xalqaro hamda tarixiy tajribalar, muammolar, yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman maqolalar to'plami” mavzudagi anjumanda huddi shu kabi ilg'or mamlakatlarning ta'lim-tarbiya modellari, ularning o'ziga xos jihatlari, ta'lim-tarbiya sohasidagi tarixiy tajribalar, ustuvor yo'nalishlar haqida fikr yuritilib, mavjud tajribalarni umumlantirish, ommalashtirishga oid tavsiyalar ishlab chiqildi. To'plamga kiritilgan 100 dan ortiq maqolalar o'quvchi va talaba-yoshlarni intellektual, ma'naviy-axloqiy, estetik rivojlantirish, vatanparvarlik, fuqarolik, fidoiylik ruhida tarbiyalash, o'qitish va ta'lim-tarbiya berishning samarali texnologiyalariga foydalanishga bag'islangan bo'lib, ilmiy pedagogik jamaotchilik, o'qituvchilar, tadqiqotchilar uchun dasturul amal bo'lib xizmat qiladi.

MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Ibraimov Xolboy Ibragimovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori,
pedagogika fanlari doktori, akademik

Annotatsiya. *Mazkur maqolada masofaviy ta'lim yordamida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning professional kompetentligini oshirish yo'llari haqida fikr bildirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy, ta'lim oluvchi, ta'lim beruvchi, masofaviy ta'lim, ilm-fan, texnologiya, raqamli texnologiya, ta'lim modeli, kompetensiya.*

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi - inson kapitalini shakllantirish, milliy taraqqiyotga erishish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. XXI asrda ilm-fan va texnologiya jadal sur'atlarda rivojlanar ekan, ta'lim ham shunga mos ravishda yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilayotgan masofaviy ta'lim modeli nafaqat yangi pedagogik usullar, balki ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining kompetensiyalariga ham yangi talablarni qo'yimoqda.

So'nggi yillardagi global inqirozlar, xususan, COVID-19 pandemiyasi tufayli jahon ta'lim tizimida masofaviy ta'lim modeli bir qator mamlakatlarda asosiy o'qitish formatiga aylandi. Bu jarayon O'zbekiston ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga chiqardi. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida, jumladan, pedagogika yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarni tayyorlash jarayonida yangi yondashuv va shakllar talab etilmoqda.

Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun masofaviy ta'lim nafaqat bilim olish vositasi, balki ularning kasbiy salohiyatini shakllantirish va amaliy pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda asosiy maydonga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, masofaviy ta'lim sharoitida pedagogik faoliyatga tayyorgarlik ko'rayotgan talabalarning professional kompetentligini rivojlantirish masalasi nafaqat dolzarb, balki ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan mavzudir.

Professional kompetentlik bugungi kunda faqat nazariy bilimlar to'plami emas, balki murakkab pedagogik vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va innovatsion yondashuvlarni qo'llash salohiyati bilan belgilanadi. Masofaviy ta'lim muhitida esa mazkur kompetensiyalar yanada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu formatda o'quvchi bilan to'g'ridan-to'g'ri faol muloqot imkoniyatlari cheklangan, pedagogning mustaqil faoliyati, tashabbuskorligi va AKT savodxonligi birinchi o'ringa chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga doir qarorlari, xususan, «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni masofaviy ta'lim modelini joriy etishni strategik vazifa sifatida belgilab berdi. Bunday sharoitda pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida ularning raqamli

savodxonligini oshirish, psixologik-pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mutaxassis faoliyati o'zagini, shubhasiz, professional kompetentlik tashkil etadi. Professional kompetensiya – bu o'qituvchi tomonidan kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan dunyoqarash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va ularni amalda qo'llash, samarali muloqot qurish bilan bog'liq jarayondir. Professional kompetensiya har bir alohida sohada zarur bilim va ko'nikmalarni egallashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari professional kompetensiya o'qituvchidan o'z bilimlarini doimiy ravishda to'ldirishni, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni, talablarni tushunishni, yangi ma'lumotlarni qidirishni, uni qayta ishlashni va o'z ishlarida qo'llashni talab qiladi.

Professional kompetentlik - bu o'qituvchining pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirishga qodirligini ko'rsatuvchi bilim, ko'nikma, munosabat va shaxsiy fazilatlar majmuasidir.

A.X.Bobojonovning ta'kidlashicha, pedagogik kompetentlik "o'qituvchining murakkab ta'limiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning kasbiy shaxsiyatini namoyon etadi".

Professional kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;
- qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;
- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;
- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnatish olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;
- muayyan ma'naviy qadriyatlar, dunyoqarash, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi;
- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri A.S.Kosogovanning fikricha, pedagogik nuqtai nazardan, o'qituvchining professional kompetensiyasi - bu tajriba, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va muhim shaxsiy fazilatlarining kombinatsiyasi asosida shakllangan murakkab individual-psixologik tuzilish bo'lib, unda o'qituvchi o'zini to'liq ifoda etishga, o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullanishga tayyor hisoblanadi.

Professional kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Metodik kompetentlik – fanni o'qitishning metod va uslublarini bilish;

Aqliy-mantiqiy kompetentlik – tahlil, sintez, tanqidiy fikrlash;

Kommunikativ kompetentlik – samarali muloqot va psixologik yondashuvlar;

Axborot-kommunikatsiya (AKT) kompetentligi – raqamli texnologiyalardan foydalanish salohiyati;

Innovatsion kompetentlik – yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish qobiliyati.

Zamonaviy ta'limda raqamlashtirish jarayonlari tufayli masofaviy ta'lim nafaqat ehtiyojdan kelib chiqqan format, balki uzluksiz ta'limni ta'minlovchi muhim pedagogik model sifatida namoyon bo'lmoqda. Masofaviy ta'lim, ayniqsa, pedagogika sohasida tahsil olayotgan

talabalar uchun turli imkoniyatlarni yaratadi, biroq shu bilan birga, ma'lum cheklov va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Bu imkoniyat va muammolar bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi. Masofaviy ta'limning imkoniyatlari:

1. Axborot-kommunikatsiya kompetentligini rivojlantirish

Masofaviy ta'limda o'quv jarayoni asosan raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi. Bu esa talabalarda AKT sohasidagi bilim va ko'nikmalarni rivojlantiradi. Google Classroom, Moodle, Zoom, Microsoft Teams kabi platformalardan foydalanish orqali talabalar o'z mustaqil faoliyatini boshqarish, materiallar tuzish va interaktiv o'quv muhitini yaratishni o'rganadilar. YuNESKO (2021) ta'kidlaydi: "Masofaviy ta'lim o'qituvchilarda raqamli instrumentlardan samarali foydalanish qobiliyatini shakllantirish uchun katta imkoniyat yaratadi."

2. Mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytirish

Masofaviy ta'lim talaba va o'qituvchi o'rtasidagi an'anaviy munosabatlarni o'zgartiradi. Bunda talabalar ko'proq o'z-o'zini tashkil qilish, vaqtni boshqarish va shaxsiy javobgarlik kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar, bu esa professional kompetentlikning muhim tarkibiy qismidir.

3. Jahon resurslariga keng kirish imkoniyati

Masofaviy ta'lim orqali talabalar xalqaro onlayn kurslar, vebinarlar va interaktiv dars materiallaridan foydalanishlari mumkin. Bu esa ularning nazariy bilimlarini boyitish bilan birga, pedagogik dunyoqarashni kengaytirishga xizmat qiladi.

4. Mslashuvchanlik va shaxsiylashgan ta'lim

Masofaviy ta'lim talabalarga o'zlariga qulay vaqt va joyda bilim olish imkonini beradi. Shaxsiylashgan yondashuv orqali har bir talaba o'z qobiliyati va o'rganish usuliga mos holda rivojlanish imkoniga ega bo'ladi.

Qator afzalliklarga qaramasdan, masofaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligini to'liq shakllantirishda turli cheklovlar mavjud.

1. Pedagogik amaliyotning cheklanganligi.

Odatda talabalar amaliy mashg'ulotlar paytida sinfda dars o'tish, o'quvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlash orqali pedagogik mahoratni shakllantiradilar. Masofaviy formatda esa bunday imkoniyatlar cheklangan bo'lib, pedagogik amaliy kompetentlik rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

M.X. Ro'zimurodov (2021) ta'kidlaydi: "O'qituvchilik faqat nazariy bilim bilan emas, amaliy ko'nikmalar va shaxsiy fazilatlar bilan ta'minlanadi. Masofadan turib bunday ko'nikmalarni to'liq shakllantirish qiyin."

2. Ta'lim jarayonida faol muloqotning kamligi.

Professional pedagogik faoliyat samarali kommunikativ kompetentlik bilan uzviy bog'liq. Masofaviy ta'limda ko'p hollarda talabalar va o'qituvchilar o'rtasida to'liq muloqot yo'q. Bu talabalarda faol ishtirak, savol-javob, bahs-munozara va sinf boshqarish qobiliyatlarining shakllanishini cheklaydi.

3. Texnik vositalar va internet muammolari.

Hamma talabalarda ham barqaror internet, noutbuk yoki smartfon kabi texnik vositalar mavjud emas. Bu esa ta'lim sifatini kamaytiradi hamda professional rivojlanishdagi notenglikka olib keladi. Bu muammo, ayniqsa, qishloq joylardagi talabalar uchun dolzarb hisoblanadi.

4. Motivatsiya va o'zini nazorat qilishda qiyinchiliklar.

Masofaviy ta'limda tashqi nazorat kamaygani bois talabalarda ichki motivatsiya, intizom va shaxsiy mas'uliyat darajasi yetarli bo'lmasligi mumkin. Bu esa o'z navbatida kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini pasaytiradi.

5. Psixologik izolyatsiya va ijtimoiy faollikning pasayishi

Oliy ta'lim faqat bilim olish jarayoni emas, balki ijtimoiy munosabatlar, jamoada ishlash, yetakchilik, emotsiyalarni boshqarish kabi shaxsiy kompetensiyalar rivoji uchun ham muhim makondir. Masofaviy ta'lim bu imkoniyatlarni cheklaydi va emotsional intellekt hamda jamoaviy ishlash qobiliyatining shakllanishini sekinlashtiradi.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolar masofaviy ta'lim modelini tanqid ostiga qo'yish uchun emas, balki uni yanada samarali tashkil etish va bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligini to'laqonli shakllantirishga moslashtirish zaruratini ko'rsatadi. Shuning uchun ta'lim tashkilotlari va pedagogik kadrlar tayyorlovchi muassasalar masofaviy ta'lim muhitini pedagogik jihatdan boyitish, interfaollikni kuchaytirish, amaliy mashg'ulotlarni raqamli formatga moslashtirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirishlari lozim.

Masofaviy ta'limda bo'lajak o'qituvchilar professional kompetentligini rivojlantirishning ayrim usullari:

1. Virtual simulyatsiya va rolli o'yinlar.

Masofaviy ta'lim sharoitida virtual pedagogik mashg'ulotlar va simulyatsiyalar orqali talabalar real vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rganadilar. Masalan, Classroom Simulator, Mursion kabi platformalar virtual sinfda dars o'tish ko'nikmasini shakllantiradi.

G. I. Imamova ta'kidlaydiki: "Ta'limda simulyatsion yondashuv pedagogning mulohaza yuritish qobiliyatini, emotsional intellektini va qiyin vaziyatlarda qaror qabul qilish malakasini rivojlantiradi".

2. Loyihalashtirilgan ta'lim (Project-based learning).

Bo'lajak o'qituvchilarni loyiha faoliyatiga jalb etish ularning muloqot, hamkorlik va muammo yechish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Masofadan turib amalga oshiriladigan loyihalar (onlayn darsliklar yaratish, videodasturlar tayyorlash) — amaliyotga yaqinlashtiradi.

3. AKT va raqamli savodxonlik.

Har bir bo'lajak o'qituvchi Learning Management System (LMS) platformalari (Moodle, Google Classroom, Edmodo)dan foydalanishni puxta o'zlashtirishi shart. Raqamli kompetentlik nafaqat masofaviy, balki an'anaviy ta'limda ham talab qilinadigan asosiy salohiyatdir.

Pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish masofaviy ta'limning samaradorligini ikki baravar oshirishi mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan zamonaviy modellar bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligini shakllantirishga, oliy o'quv yurtlarida ta'lim sifatini va uning samaradorligini oshirishga, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida hamkorlikni o'rnatishga, mafkuraviy va ma'naviy hamjihatlikka erishishga, umumiy maqsadga erishishga, har bir talabaning ichki salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Masofaviy ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- masofaviy pedagogik amaliyotni takomillashtirish: virtual sinflarda sinf boshqarish, dars tuzish, baholash bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish;

- loyihaviy o'qitishni keng joriy etish: har bir fan doirasida loyihalar asosida baholash tizimini shakllantirish;

- o'qituvchi-trenerlar tayyorlash: talabalarga masofaviy o'qitish texnologiyalarini o'rgatuvchi mutaxassislar sonini ko'paytirish;

- AKT bo'yicha intensiv kurslar tashkil etish: talabalarni LMS platformalarda mustaqil dars tuzishga yo'naltirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-son «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmoni, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Ibraimov X., Quronov M. Umumiy pedagogika [Matn]. Darslik. T., "Sahhof", 2023, 416-bet.
3. Ibraimov X., Quronov M., Ibragimova F. Pedagogika tarixi va nazariyasi [Matn]. Darslik. - T., "Sahhof", 2023. 392-bet.
4. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; -Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.
5. X.Ibraimov va boshqalar. Najot tarbiyada. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.
6. X.Ibraimov va boshqalar. Go'zal hulq modellari. – Toshkent.: "Ilm ziyo zakovat" nashriyoti. -2025 y. 80-b.
7. X.Ibraimov va boshqalar. Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.
8. X.Ibraimov va boshqalar. Milliy tarbiya xrestomatiyasi. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun. – Toshkent.: "Ilm ziyo zakovat" nashriyoti. -2025 y. 180-b.
9. Пискунова Е. В. Исследования проблем оценки профессиональной компетентности педагога в России и за рубежом //Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2009. – №. 8. – С. 76-83.
10. Мандел Б. Р. Современные проблемы педагогической науки и образования. – Directmedia, 2018.
11. Нуртазин С. Т. и др. Инновационный метод «Проблемно-ориентированного обучения»(Problem-based learning-PBL) //Успехи современного естествознания. – 2013. – Т. 5. – С. 112-114.
12. Oizi T. K. S. Topical Issues Formation of Inclusive Competence of Future Teachers in the Republic of Uzbekistan //JournalNX. – С. 103-106.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРИМЕНЕНИЮ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Махмудов Абдулхалим Хамидович

Доктор педагогических наук, профессор, заведующий научно-исследовательским отделом
"Цифровое педагогическое обеспечение национального образования", Национального
института педагогического воспитания имени Кары Ниязи

***Аннотация.** В статье рассматривается понятие педагогической модели как методологической основы организации образовательного процесса. Описываются актуальные модели, применимые в современной школе. Акцент делается на необходимость осознанного выбора модели с учётом образовательных целей, контекста и уровня готовности педагогического коллектива.*

Ключевые слова: педагогическая модель, образовательный процесс, инновационные подходы, проблемное обучение, исследовательское обучение, мышление роста, школьное образование.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonini tashkil etishning metodologik asosi sifatida pedagogik model tushunchasi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy maktabda qo'llaniladigan dolzarb modellar tavsiflangan. Ta'lim maqsadlari, kontekst va pedagogik jamoaning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda modelni ongli ravishda tanlash zarurligiga e'tibor qaratiladi.

Tayanch iboralar: pedagogik model, ta'lim jarayoni, innovatsion yondashuvlar, muammoli ta'lim, izlanuvchan ta'lim, o'sish tafakkuri, maktab ta'limi

Abstract. The article examines the concept of a pedagogical model as a methodological basis for organizing the educational process. Current models applicable in modern school are described. Emphasis is placed on the need for conscious selection of the model, taking into account educational goals, context, and the level of preparedness of the teaching staff.

Keywords: pedagogical model, educational process, innovative approaches, problem-based learning, research-based learning, growth thinking, school education.

Современная система школьного образования находится на этапе глубокой трансформации, обусловленной переходом от традиционно-знаниевой парадигмы к деятельностно-компетентностной модели обучения. Этот переход сопровождается переосмыслением целей, содержания и технологий образования, что требует обновления теоретико-методологических оснований педагогической практики. В данном контексте особую значимость приобретает категория *педагогической модели*, представляющая собой целостную концептуальную систему, определяющую стратегию, структуру и технологию организации образовательного процесса, а также логику взаимодействия его участников[1].

В педагогической науке под *педагогической моделью* понимаются рамки, в которых выстраивается весь образовательный процесс — от определения целей до выбора средств обучения[2]. Модель задаёт внутреннюю логику педагогической деятельности и выступает ориентиром при разработке учебных программ, курсов и методов обучения.

Каждая модель включает комплекс педагогических стратегий и методик, реализуемых в ходе отдельных уроков и учебных ситуаций. Эти стратегии определяют характер постановки учебных задач, выбор форм деятельности учащихся, а также методы и средства достижения образовательных целей. При этом отдельные элементы модели могут использоваться автономно, если педагог осознанно применяет их для решения конкретных дидактических задач.

В современной школе можно выделить несколько наиболее распространённых педагогических моделей, которые систематизированы в следующую таблицу.

№	Модели образования	Содержание и сущность модели
1	Активное обучение (Active learning)	Это подход, при котором учащиеся активно участвуют в выборе стратегий и форм собственного обучения. Задача учителя — заострять внимание учеников на важных моментах и поощрять обмен знаниями между детьми. В процессе работы учащиеся опираются на собственные знания и опыт.
2	Совместное	Отличительной особенностью этого подхода является

	обучение (Cooperative and collaborative learning)	совместное участие учеников в решении поставленной задачи. Группы могут состоять из участников с разными или равными способностями, возраст участников также может быть разным. Группы могут работать индивидуально над различными задачами, которые способствуют достижению общей цели или вместе над общей задачей.
3	Опытное обучение (Experiential learning)	Опытное, экспериментальное, или эмпирическое, обучение — это общий термин для теорий и практик, которые принимают ценность исследований в классе и за его пределами. Опыты подпитывают мотивацию и стимулируют учеников познавать новое.
4	Направляемое исследовательское обучение (Guided discovery learning)	Обучение происходит через процесс открытия, когда ученики ожидают или готовы «находить закономерности и связи в[их] окружении», они будут «изобретать способы поиска и найдут их». Этот метод предполагает работу под руководством учителя, который не дает готовых ответов, а поддерживает, предлагает подсказки, обратную связь, пояснения.
5	Обучение на основе изысканий (Inquiry-based learning)	Обучение на основе изысканий строится вокруг актуальных, достоверных, открытых опросов. Необходимо постоянно изучать обратную связь с учениками и корректировать процесс обучения. Для него характерно также привлечение всех участников школьного сообщества, включая родителей.
6	Обучение на основе решения задач (Problem-based learning)	Обучение на основе решения задач, или проблемное обучение, предполагает проработку проблем в небольших группах под руководством учителей в качестве фасилитаторов. Обучение идет on-demand, то есть от запросов учеников, которые они формулируют самостоятельно.
7	Проектное обучение (Project-based learning)	Проектное обучение — это разновидность исследовательского. Достичь результат — центральная идея, вокруг которой планируется и структурируется обучение.
8	Система Монтессори (Montessori education)	Рабочие привычки у выпускников школ Монтессори часто лучше, чем у всех остальных, так как учебные навыки осмысленно развиваются непрерывно с еще дошкольного возраста.

Рассмотрим более подробно наиболее распространенные модели.

Результатно-ориентированная модель — направлена на достижение конкретных измеряемых результатов обучения. Основное внимание уделяется целеполаганию, контролю и оценке усвоения знаний.

Проблемно-ориентированная модель — предполагает обучение через постановку и решение проблемных ситуаций, развитие критического мышления и исследовательских навыков.

Опыто-ориентированная модель — строится на личном опыте учащихся, вовлекает их в активную деятельность, способствует развитию рефлексии и самостоятельности.

Исследовательская модель — предполагает включение учащихся в процесс научного поиска, формирование исследовательской культуры и познавательной инициативы.

Следует отметить, что первые три модели имеют разную степень традиционности: результатно-ориентированный подход во многом отражает классическую педагогическую парадигму, тогда как проблемно-, опытно- и исследовательские модели являются инновационными и соответствуют компетентностному подходу в образовании.

Отметим, что не существует универсальной педагогической модели, одинаково эффективной для всех категорий учащихся, образовательных учреждений и целей обучения. Выбор конкретной модели должен определяться целями образовательной программы, особенностями контингента учащихся и ресурсами школы.

Перед внедрением новой модели педагог должен ответить на ключевые вопросы: какова цель её использования; решает ли она актуальные образовательные задачи; соответствует ли она возможностям педагогического коллектива и учащихся[3].

Иногда традиционные, проверенные временем методы оказываются более действенными, чем инновационные подходы, особенно если последние не подкреплены методической и организационной поддержкой.

Важным фактором успешного внедрения новой модели является наличие благоприятной образовательной среды. Как подчёркивает Кэрол Энн Томлинсон[4], только при наличии доверительных отношений между участниками образовательного процесса, поддержки коллег и развитого *мышления роста* у самого педагога инновации могут принести положительный результат.

В условиях же консервативной школьной культуры, низкого уровня взаимодействия между педагогами, родителями и учащимися внедрение новых моделей зачастую приводит к перегрузке учителей и снижению эффективности обучения[5].

Педагогическая модель выступает инструментом системной организации образовательного процесса и отражает идеологию обучения. Эффективное применение моделей требует осознанного выбора, профессиональной готовности педагогов и поддержки со стороны школьного сообщества. Только в условиях доверия, сотрудничества и постоянного профессионального роста педагога инновационные модели способны стать действенным механизмом развития современной школы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Махмудов А.Х., Фёфелов В.С., Камилова А.Б. Инновационные пути педагогического прорыва // Современное образование (Узбекистан). 2019. №6 (79). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-puti-pedagogicheskogo-proryva>
2. Бим-Бад Б. М. *Педагогическая энциклопедия*. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2015.
3. Кларин М. В. *Инновации в обучении: метафоры и модели*. — М.: Логос, 2018.
4. Томлинсон К. Э. *Дифференцированное обучение в смешанных классах*. — М.: Просвещение, 2020.
5. Левин К. *Динамика групп и педагогические изменения*. — СПб.: Речь, 2016.

DUNYONING RIVOJLANGAN MAMLAKATLARIDA AMAL QILAYOTGAN TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI VA ULARDAN FOYDALANISH BO'YICHA TAVSIYALAR

R.G.Safarova

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

“Milliy tarbiya, mutafakkirlar hamda jadidlarning pedagogik ta'limotlari” ilmiy tadqiqot bo'limi
boshlig'i, p.f.d., prof.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada dunyoning rivojlangan mamlakatlarida amal qilayotgan ta'lim-tarbiyaning optimal modellari, ularning asosiy prinsiplari, tayanadigan yondashuvlari, tahlil qilingan. Jumladan, Finlandiya, Singapur, Malaziya, Janubiy Koreya, Xitoy, Turkiya, Rossiyadagi ta'lim-tarbiya modellari, ularning o'ziga xos jihatlari, ustuvor yo'nalishlari haqida fikr yuritilgan, ta'lim-tarbiyaning optimal modellari bilan O'zbekistonda amal qilayotgan ta'lim modelini integratsiyalash, ta'lim-tarbiyaning optimal modellari asosida O'zbekiston ta'lim modelini boyitish imkoniyatlari ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiyaning optimal modellari, faoliyatli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, qadriyatlar, o'qituvchi, ma'naviy tarbiya, axloqiy tarbiya, mas'uliyatlilik, vatanparvardik, madaniyatlar dialogi, intizomlilik.*

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida davlatning ustuvor siyosati sifatida ta'limga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat va jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy mexanizmi sifatida ta'lim-tarbiyaning ustuvor modellari ishlab chiqiladi va amaliyotga joriy etiladi. Rivojlangan mamlakatlardagi ta'lim-tarbiyaning optimal modellari sirasiga AQSh, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Yaponiya, Germaniya, Singapur, Xitoy, Hindiston, Malayziya, Indoneziya, Turkiya, Rossiya kabi davlatlarda ta'lim modellari umumiy jihatdan innovatsion, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda shakllantirilganligi bilan xarakterlanadi. Jumladan Finlyandiyaning ta'lim-tarbiya modelida shaxsga yo'naltirilgan, ta'limda teng imkoniyatlarni taqdim etish, individual va jarayonli baholash, o'quvchini ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli tayorlash kabi ta'lim-tarbiya modellariga ustuvorlik berilgan.

AQSh ta'lim-tarbiya tizimida esa inklyuziv va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim modeli amal qiladi. Uning asosiy mohiyati o'quv tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarga erkinlik va mustaqil fikrlash uchun sharoit yaratish, STEM (Science, Technology, Engineering, Math) texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish, innovatsion pedagogik texnologiyalardan vaziyatli foydalanish tashkil etadi. Yaponiyaning ta'lim-tarbiya modeli ham o'ziga xos bo'lib, unda integrativ hamda tarbiyaviy yondashuv ustuvorlik qiladi. Yaponiyaning ta'lim modeli ta'lim-tarbiya birligi, jamoaviylik, intizomlilik, mehnatsevarlik prinsiplariga tayangan holda ishlab chiqilgan, ushbu modelda amaliy bilimlar va milliy qadriyatlar uyg'unligiga alohida e'tibor qaratilgan. Singapurning ta'lim modeli bugungi kunda o'zining innovatsion xarakteriga egaligi bilan dunyodagi aksariyat pedagoglarning e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Ushbu modelda pragmatik va strategik ta'lim-tarbiyaga alohida o'rin ajratilgan. Uning asosiy shiori “Bilimli millat - kuchli millat”, “O'qituvchi islohot markazida”.

Turkiya ta'lim-tarbiya modeliga oid tajribalarni o'rganish ham pedagogik bilimlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Turkiya ta'lim modelining markazida "4K" kompetensiyalari turadi. Uning asosini milliy qadriyatlarga tayanish tashkil etadi. Turkiyaning ta'lim-tarbiya modeli milliy tarix, madaniyat va islomiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan. Ushbu modelda "Atatürk ilmiy va ma'naviy qadriyatlar" g'oyasi asos qilib olingan. Ta'limning asosiy vazifasi millatga foydali, vatanparvar va insonparvar avlodni tarbiyalashdan iborat. Zamonaviy ta'lim dasturlari XXI-asr ko'nikmalarini o'z ichiga olgan "4K" ta'lim modeliga tayangan holda ishlab chiqilgan. Ushbu model ta'lim oluvchilarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish va muloqot va kollaboratsiyada ishlash, kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Turkiya ta'lim model doirasida STEM ta'lim (Science, Technology, Engineering, Math) keng joriy etilgan. Turkiya Bolonya shartnomasining ishtirokchisi, Yevropa ta'lim makoni hamkori sifatida ta'lim tizimini rivojlantirishga oid innovatsion yondashuvlarga hozirjavoblik bilan munosabatda bo'lib kelmoqda. Turkiya ta'lim modelida ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishining ustuvorligi ta'minlangan. Umumiy o'rta ta'lim muassalarida din va axloq madaniyati ("Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi") fanlari majburiy hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida FATİH loyihasi (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi), interaktiv doskalar, planshetlar va raqamli resurslar, raqamli o'quv platformasi faol ishlaydi.

Xitoy ta'lim modelining asosiy xususiyatlari Konfutsiy ta'limotiga asoslangan axloqiy tizimni o'zida mujassamlashtirgan. Ushbu davlatning ta'lim modelida Konfutsiy ta'limoti ta'lim-tarbiyaning asosiy negizini tashkil etadi. O'quvchilarni jamiyat a'zolariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, intizomlilik, mas'uliyatlilik, mehnatsevarlik, jamoaviylik, qadriyatlariga sadoqat ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchi jamiyatda katta hurmatga ega, ikkinchi ota sifatida qabul qilingan. Ta'lim davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblandi. Ta'limning har bir bosqichida standartlar, baholash tizimi va dasturlar bir xil markazlashgan tarzda amal qiladi. Maktablar reyting, natija va intizom ko'rsatkichlari bo'yicha baholanadi. Ta'lim jarayonida qat'iy, tizimli talabchanlik siyosati amal qiladi. O'quvchilar bilimni tez va aniq o'zlashtirishlariga ko'ra baholanadilar. Oliy ta'limga kirish imtiholarida (Gaokao) esa yuqori darajadagi raqobatlashuv kuzatiladi. So'ngi yillarda Xitoy ta'lim tizimida STEM, AI, Big Data, robototexnika sohalariga alohida e'tibor qaratilib, juda katta investitsiyalar kiritilgan. Xitoy ta'lim modeli doirasida onlayn platformalar va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari ishlab chiqilgan. Yosh avlodga milliy madaniyatni singdirish, xitoy tili va tarixini o'rgatishga ustuvorlik berilgan. Shu bilan bir qatorda Xitoy ta'lim modeli xalqaro dasturlar (IB, Cambridge, Confucius Institutes) bilan integratsiya qilingan. Shuning uchun ham Xitoy universitetlari xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda.

Rossiya ta'lim modeli davlat tomonidan boshqariladigan markazlashgan tizim maqomiga ega. Shunga ko'ra ta'lim davlat siyosatida strategik yo'nalish hisoblanadi. Barcha maktablar yagona federal standartlar (FGOS) asosida ishlaydi. Ta'lim sifati maxsus agentliklar tomonidan nazorat qilinadi. Rossiya ta'lim tizimida o'quvchi va talabalarning nazariy bilimni chuqur egallashlariga alohida e'tibor qaratiladi. Aniq, tabiiy va texnika fanlarini o'qitishga ustuvorlik berilgan. Akademik maktablar an'anasi mustahkam asosgan ega. Bunday maktablar sirasiga Lomonosov, Mendeleev, Vernadskiy va boshqalarning ilmiy maktablarini kiritish mumkin. O'quvchi va talabalarni ma'naviy rivojlantirish masalasi ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi. Rossiya ta'lim modeli "Inson jamiyatning asosiy qadriyati" degan prinsipga asoslangan. Ta'lim jarayonida bilim berish bilan bir qatorda axloqiy, vatanparvarlik va ijtimoiy

mas’uliyatlilikni tarbiyalashga ham alohida e’tibor qaratiladi. Raqamli maktab (Sifrovaya shkola), ochiq ta’lim (Otkrytoe obrazovanie), aqilli shaharlar (Umnye goroda) kabi milliy loyihalar amalga oshirilmoqda. Ta’lim modeli doirasida STEM va IT yo’nalishlarini rivojlantirish bo’yicha davlat dasturlari qabul qilingan va keng joriy etilmoqda. Bir qator onlayn ta’lim platformalar mavjud. Yuqoridagi tahlillardan ko’rinib turibdiki dunyodagi ko’plab mamlakatlarda ta’lim-tarbiyaning optimal modellari amal qilmoqda. Ularning aksariyati har bir davlatning strategik maqsadlarini o’zida mujassamlashtirgan. Ta’lim davlat siyosatining ustuvor maqsadlarini o’zida mujassamlashtirgan hodisa bo’lib, umummilliy siyosat darajasida namoyon bo’lmoqda.

Ta’limning optimal modellarini o’rganish va tahlil qilishdan asosiy maqsad O’zbekiston Respublikasining ta’lim modelini dunyoning ilg’or mamlakatlari ta’lim modellari bilan integratsiyalash, ulardagi ilg’or va samalari jihatlaridan ijodiy foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish, shu asosda O’zbekiston ta’lim tizimini nazariy, amaliy jihatdan takomillashtirishdan iborat. Shu maqsadda biz ta’limning optimal modellarida o’z ifodasini topgan faoliyatli, rivojlantiruvchi, shaxsga yo’naltirilgan, innovatsion va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida O’zbekiston ta’lim modelini rivojlantirish, uning mazmunida qadriyatlarga sadoqat, vatanparvarlik, qat’iyatlilikni rivojlantirishga intilish, ijtimoiylashish, qat’iy intizomlilik, fuqarolik tuyg’ularini ulug’lash, shaxslararo qadriyatli munosabatda bo’lish, madaniyatlar dialogini kengaytirish, 21 asr ko’nikmalarini o’z ichiga olgan “4K” kompetensiyalari asosida o’quvchi hamda talaba-yoshlarni rivojlantirish, o’qituvchiga jamiyatning eng oliy qadriyati sifatida yondashish tajribasini qabul qilish, innovatsion dasturlarni yaratish va qo’llash, o’quvchi va talabalarga milliy va umuminsoniy madaniyatni singdirish, o’z nuqtai nazarlarini himoya qilishga ularni o’rgatish kabi sifatlarni tarbiyalashga xizmat qiladigan bilimlar va ijtimoiy amaliy tajribalarni singdirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Образования в России <https://ru.wikipedia.org/>
2. Образования в Турции <https://ru.wikipedia.org/>
3. Система образования в Китае <https://www.portalchina.ru/articles/education-system>

FROM TEACHER GROWTH TO STUDENT COMPETENCE: STRATEGIES FOR IMPLEMENTING OPTIMAL EDUCATIONAL MODELS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN UZBEKISTAN

Noha Assem Mohamed Moustafa

EFL Teacher & Teacher Trainer, Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan

Email: noha.assemm@gmail.com

Abstract. *Teacher professional development plays a decisive role in shaping students’ competencies for the twenty-first century. Drawing on my experiences across Egypt, Turkey, Saudi Arabia, and Uzbekistan, this paper explores how contextualized English instruction—rooted in learners’ personal, social, and cultural realities—can foster education and upbringing in harmony. When teachers continually develop their own knowledge and skills, they are better*

prepared to design meaningful learning experiences that connect language to life. The paper discusses strategies for implementing optimal educational models such as Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Learning (TBLT), and Project-Based Learning (PBL). I reflect on classroom initiatives, including Global Citizenship Clubs in Turkey, UN Sustainable Development Goal projects in Saudi Arabia, and an upcycled fashion show in Egypt, to show how students can use English to think critically, act responsibly, and engage creatively. Finally, I describe how these ideas are being localized in Uzbekistan to support learners' cognitive and moral development.

Keywords: *teacher professional development, student competencies, contextualized learning, global citizenship, Uzbekistan, communicative methods, sustainability education*

1. Introduction

In recent years, Uzbekistan has pursued a comprehensive agenda for educational reform, emphasizing competency-based instruction and the integration of knowledge with values. These priorities align with global approaches to education that view learning not merely as the accumulation of information but as the development of creative, ethical, and social capacities. From my perspective as an English teacher and trainer, students acquire these competencies most effectively when teachers themselves engage in sustained professional development and reflective practice.

Having worked in Egypt, Turkey, Saudi Arabia, and now Uzbekistan, I have learned that there is no single model of effective teaching. Each educational context demands adaptation. What unites successful classrooms, however, is a teacher's commitment to growth and to linking instruction with students' lived experiences. When learners recognize English as a tool for expressing their identities, analyzing challenges, and participating in their communities, language learning becomes an act of both education and upbringing.

This paper contributes to the ongoing dialogue on strategies for developing students' competencies in applying optimal models of education and upbringing in the process of professional development of teachers, as outlined in the objectives of the current conference.

2. Aim and Objectives

The main aim of this paper is to demonstrate how teacher professional development directly enhances students' competencies within the framework of optimal educational models. The objectives are to:

1. Identify how reflective teaching supports student-centered learning.
2. Illustrate practical strategies that integrate local cultural and social realities into English language instruction.
3. Present real-world examples of how global educational approaches can be adapted to Uzbekistan's context.
4. Encourage collaboration among teachers as a pathway to sustainable innovation.

3. Methods

This paper is based on reflective practice drawn from my professional experiences in four different educational contexts: Egypt, Turkey, Saudi Arabia, and Uzbekistan. I have used qualitative, experience-based methods—lesson reflections, student feedback, and classroom observations—to analyze how particular strategies affected learners' engagement and competence. Rather than relying on quantitative data, the study adopts a narrative-analytical approach, in which professional reflection becomes both method and evidence.

4. Results and Discussion

4.1 Professional Growth and Reflection

My understanding of professional growth deepened early in my career. Completing the CELTA in Egypt introduced me to learner-centered instruction and effective scaffolding. Later, through conferences, mentoring, and training in Turkey and Saudi Arabia, I developed the habit of reflective teaching—recording lessons, observing peers, and analyzing student responses. This reflective stance now guides my work in Uzbekistan, where collaboration and dialogue with colleagues help address challenges such as large classes and mixed-ability groups.

4.2 Case Study 1: Turkey – Global Citizenship Club

In Turkey, I led a Global Citizenship Club where students explored international issues through English. They discussed sustainability, equality, and inclusion, linking them to their communities. These projects developed empathy, collaboration, and awareness—competencies central to modern education.

4.3 Case Study 2: Saudi Arabia – UN Sustainable Development Goal Projects

At Al-Forsan International School in Saudi Arabia, I aligned English lessons with the UN Sustainable Development Goals. Students researched local issues, proposed solutions, and presented their findings in English. This not only built linguistic competence but also civic responsibility and problem-solving skills.

4.4 Case Study 3: Egypt – Upcycled Garment Fashion Show

At AMIDEAST Egypt, I organized an “Upcycled Garment Fashion Show,” where students created clothing from recycled materials and presented their designs in English. This integrated environmental awareness, entrepreneurship, and creativity—demonstrating how English can express values and ideas that matter to students.

4.5 Case Study 4: Uzbekistan – Localizing Global Lessons

Now in Uzbekistan, I apply lessons from these experiences to local classrooms. At School No. 100 in Tashkent, I encourage learners to use English to explore their national identity and social goals. In a recent project titled “*Uzbekistan 2030: My Role in the Future*,” students proposed local initiatives in English, connecting language learning with civic participation and pride.

5. Conclusion

Through my professional journey, I have realized that teacher growth and student competence are deeply connected. Professional development empowers teachers to transform classrooms into spaces of creativity, collaboration, and moral development. By contextualizing English language learning within students’ personal, social, and economic realities, teachers enable learners to use the language as a bridge between local identity and global citizenship. In Uzbekistan, investing in reflective and empowered teachers is the most reliable pathway to producing competent, responsible, and globally aware students.

REFERENCES

1. Kennedy, C. (2010). *Innovation and Change in ELT*. In D. Nunan (Ed.), *Practical English Language Teaching*. McGraw-Hill.
2. Dörnyei Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge University Press.
3. Krashen S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.

4. Rashidova M. (2020). “Toward a Localized Approach to Teaching English in Uzbekistan.” *Language Education Reform Journal*, 7(3), 59–67.
5. Turaeva N. (2019). “Barriers to English Exposure in Rural Secondary Schools of Uzbekistan.” *Pedagogical Horizons*, 11(4), 66–72.
6. Holliday A. (1994). *Appropriate Methodology and Social Context*. Cambridge University Press.
7. UNESCO. (2015). *Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action*. Paris: UNESCO.
8. Banks J. A. (2016). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. Routledge.
9. Khalimov, I. (2022). “Teacher Autonomy and ELT Method Adaptation in Uzbek Schools.” *Tashkent Linguistic Studies*, 4(2), 15–25.
10. Brookfield, S. (2017). *Becoming a Critically Reflective Teacher*. Jossey-Bass.

I SHO‘BA

TA‘LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: ULARDAN UZLUKSIZ TA‘LIM JARAYONIDA FOYDALANISH STRATEGIYALARI, USHBU YO‘NALISHDAGI XALQARO HAMDA TARIXIY – MILLIY TARJRIBALAR

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ КАК РЕЗУЛЬТАТ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Атемова Калипа Турсуновна

Профессор Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилёва, доктор
педагогических наук

Современная социально-экономическая ситуация в мировом образовательном пространстве характеризуется многочисленными кардинальными изменениями, связанными с трансформацией многих образовательных систем. В этих условиях особую значимость приобретают вопросы развития духовного мышления у студенческой молодёжи.

Рассматриваемая проблема касается не только студенческой молодёжи Казахстана, Узбекистана, но и других стран мира. Исходя из этого постулата нами выбраны оптимальные стратегии развития духовного мышления у студентов с учётом требований времени. При разработке стратегий важно сделать акцент на переход человечества в новую эпоху своего существования – постиндустриальную, когда система образования играет роль стабилизирующего фактора и является гарантом возрождения страны. Формируемый на этой основе компетентностный подход к образованию может способствовать преодолению традиционных когнитивных ориентаций высшего образования, ведет к новому ведению самого содержания образования, его методов и технологий, при этом важным является в процессе интеграции сохранение его лучших традиций и, прежде всего – приоритет духовности и нравственности.

Создание механизма, с помощью которого общество может быть подготовлено к восприятию научных идей и который обеспечит их внедрение и самое широкое распространение, – прерогатива образования, служащего фактором развития науки и являющегося необходимой предпосылкой достижений в сфере духовно-нравственного воспитания студентов. Реализация этой стратегии может строиться на гуманистической основе и обуславливает необходимость интеграции высшего образования в контекст культуры.

Проблема отражения содержания человеческой культуры в содержании образования требует принципиально иных подходов и фундаментальных научных исследований. В связи с этим меняется подход к качеству подготовки будущего учителя в системе высшей школы. Особое значение приобретает не только предметный профессиональный уровень подготовки студента как специалиста, но и уровень его духовно-нравственной культуры как важнейшей части общепрофессиональной культуры. Гуманистическая ориентация будущего учителя определяется не только и не столько объемом и количеством знаний, сколько поведением и жизнедеятельностью.

Духовно-нравственная культура личности рассмотрена в научных трудах ряда ученых. В их числе: С.К.Аннамуратова, Е.В.Бондаревская, О.Мусурмонова, С.К.Нишанова, Р.Г.Сафарова, В.В.Сериков и др. К примеру, Р.Г.Сафарова в своих трудах

раскрыла модель воспитания совершенного человека, выдвинутой мыслителями эпохи Возрождения в обучении логическому мышлению [1].

Как отмечает Х.И.Ибраимов и Ш.А.Абдуллаева тенденция развития духовно-нравственной культуры в современном обществе состоит в сближении, взаимопроникновении и взаимообогащении ее содержания [2]. В этой обстановке особенно актуальным становится поиск путей и способов развития духовно-нравственной культуры студентов.

Анализ нормативно-правовой и научно-педагогической литературы позволяет констатировать, что в образовательной деятельности высших образовательных учреждений важно эффективно рассматривать актуальные вопросы, связанные с профессионально-личностной подготовкой будущих учителей. Поскольку традиционные подходы с ориентацией только на профессиональную подготовку будущих учителей не в полной мере способствуют обеспечению конкурентоспособности педагогов в современных условиях. Выход видится в переходе высшей школы на новые технологии образования, которые закономерно требуют совершенствования всех сторон жизнедеятельности студенческой молодежи.

Актуальность проблемы развития духовно-нравственной культуры личности обусловлена основными тенденциями развития современной системы образования, для которой характерна направленность на раскрытие сущностных параметров человека, развитие у студентов системного представления о духовно-нравственной культуре народов своей Родины, собственной профессиональной позиции по отношению к этому феномену.

Актуальны в этом контексте мысли Р.М.Медетовой: «Духовность – это основная сила человеческой индивидуальности, активность которой устремляет душевный мир к совершенству и обозначает потребность постижения смысла и назначения своей жизни» [3]. В связи с этим, поиск условий для развития духовно-нравственной культуры студентов, рефлексии собственного опыта необходимо осуществлять через создание гуманизированного воспитательного пространства в высшем образовательном учреждении.

Поиск оптимальной модели образовательного процесса, который приведет к слиянию всех видов аудиторной и внеаудиторной деятельности в контексте духовно-нравственной культуры студентов, приобретает особое значение, как в теоретическом, так и в практическом отношении. Именно от уровня развития педагогической системы, обеспечивающей развитие высокоинтеллектуальной, духовно и нравственно совершенной личности зависит будущее нашей страны.

Духовно-нравственная культура студентов рассматривается в социальном плане, как часть менталитета народа. В них особо отмечается, что духовность вырабатывается ее носителями (нациями, народами, этническими и социальными группами) в призмах их исторического развития и является проявлением их коллективного сознания.

Накопленный опыт развития и реализации национального компонента на разных уровнях и направлениях образования, включая духовно-нравственную культуру личности студента, представляет собой научно-практическую базу для разработки образовательных программ и требует научного осмысления в исследованиях обобщающего характера, дающих комплексные представления с позиции системного подхода о состоянии вопроса данной области педагогической науки и практики.

Все исследования представляют большую ценность для педагогической науки и практики. В научных исследованиях уделяется внимание исследованию структурных и содержательных компонентов рассматриваемого феномена.

В предлагаемом исследовании предпринята попытка создания организационно-педагогических и психологических условий развития духовно-нравственной культуры студентов в воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения. Решение проблемы положительно скажется на разных сторонах деятельности будущих учителей.

Общую методологию исследования составляют философские и педагогические положения аксиологии и культурологии о человеке как высшей ценности, о процессе становления духовно-нравственной культуры личности на основе гармонизации всех сторон его духовной жизни в четырех аспектах: как восхождения к ценностям (с ориентацией на объективно существующие абсолютные ценности); как восхождение к культуре, в которой ценности находят свое отражение, проявление и материальное воплощение; как восхождение к себе, как восхождение к другому. Названные обстоятельства состоят в том, что происходящие в стране изменения будут увеличивать их роль и значение в жизни людей и общества в целом. Поэтому процесс развития духовно-нравственной культуры студентов приобретает особую актуальность и становится перспективным направлением воспитательной политики высшего образовательного учреждения, а исследование возможностей и путей ее организации можно рассматривать как важную педагогическую проблему.

Потребность общества и современного производства в будущих учителях, обладающих высоким уровнем духовно-нравственной культуры с методологическими основами развития их как личностей показали, что в период их профессиональной подготовки в высших образовательных учреждениях важно акцентировать внимание на ряд стратегий, позволяющих создавать конкретные педагогические условия, обеспечивающих развитие духовно-нравственной культуры личности студента в условиях высшей школы.

На наш взгляд, объективно новыми требованиями к профессиональной деятельности выпускников высших образовательных учреждений является учёт традиционного подхода к профессиональной подготовке, а также целостного теоретического и экспериментального обоснования данного процесса.

Для обеспечения процесса целенаправленного развития духовно-нравственной культуры у студентов в воспитательном пространстве в период их профессионального обучения в университете необходимо в воспитательном пространстве университета обеспечить процесс профессионального становления студентов с формированием традиций организации жизнедеятельности в высшем образовательном учреждении, в которых выделяется компонент духовно-нравственной подготовки будущего учителя, имеющий специальное содержательно-процессуальное обеспечение;

модель развития духовно-нравственной культуры студентов в воспитательном пространстве будет включать методологический и содержательно-процессуальный модули;

технология реализации разработанной модели в воспитательном пространстве университета будет основана на поэтапном введении студентов в мир духовно-

нравственной культуры, интеграции профессионального и дополнительного образования, включении их в различные виды духовной, творческой и нравственной деятельности;

мониторинг процесса развития духовно-нравственной культуры студентов будет направлен на выявление полиэтнических факторов, усиливающих влияние воспитательного пространства на развитие духовно-нравственной культуры студентов;

воспитательное пространство университета будет организовано на основе взаимодействия с партнерами по культурно-региональному сообществу.

В процессе проведения опытно-экспериментальной работы нами сделан акцент на анализ состояния проблемы развития духовно-нравственной культуры как важнейшего компонента подготовки студентов; раскрыто содержание понятия «духовно-нравственная культура» в конкретных условиях полиэтнического региона; разработана модель развития духовно-нравственной культуры студентов и апробирована технология ее реализации в воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения; выявлена и экспериментально проверена эффективность влияния созданного воспитательного пространства высшего образовательного учреждения на процесс развития духовно-нравственной культуры студентов.

Данный процесс осуществлялся посредством применения различных методов исследования. В их числе: теоретические – изучение философской, социологической, психологической и педагогической литературы по проблеме исследования; теоретический анализ и синтез научных концепций, позволивший сравнить различные точки зрения на изучаемую проблему и выявить положения, ставшие базовыми в диссертационном исследовании, включая разработку собственного подхода в содержательном осмыслении отдельных понятий, анализ конкретных учебных пособий, научно-методических изданий преподавателей; эмпирические моделирование, систематизация и интерпретация полученного (изучение и обобщение педагогической практики отдельных кафедр, факультетов, исследовательских лабораторий, трудов ученых по проблеме исследования), опытно-экспериментальная работа, включающая констатирующий, формирующий и завершающий этапы эксперимента, наблюдение, анкетирование, статистический и качественный анализ результатов эксперимента.

На констатирующем этапе опытно-экспериментальной работы обосновано содержание, определены роль и место духовно-нравственной культуры в развитии и воспитании личности студентов; изучен опыт жизнедеятельности студентов в высших образовательных учреждениях республики, разработана программа исследования; обоснована логика организации опытно-экспериментальной работы по развитию духовно-нравственной культуры студентов в созданном воспитательном пространстве. На данном этапе проведен констатирующий эксперимент.

На втором этапе опытно-экспериментальной работы проведен формирующий этап эксперимента в условиях высшего образовательного учреждения. Выявлен комплекс условий, обеспечивающих процесс развития духовно-нравственной культуры студентов, обоснована и апробирована технология реализации разработанной модели в воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения. Определены критерии и показатели развития духовно-нравственной культуры студентов.

На третьем обобщающем этапе осуществления систематизация, обобщение полученных результатов в ходе опытно-экспериментальной работы, формулирование

основных выводов, завершение научного обоснования положений исследования, оформление текстов диссертации и автореферата.

Научная новизна результатов исследования состоит в осмыслении значения духовно-нравственного наследия народов как компонента национального наследия и выступает как основа совершенствования профессиональной подготовки будущего учителя постиндустриального общества. В данном контексте разработана модель развития духовно-нравственной культуры студентов в поликультурном воспитательном пространстве университета, включающая методологический и содержательно-процессуальный модули; определена совокупность организационных, педагогических и психологических условий, обеспечивающих эффективное развитие искомых качеств у студентов.

С позиций педагогической науки и через призму подготовки будущих учителей проанализирована специфика конкретной историко-культурной территории в системе взаимосвязанных показателей ее уникальности, включая воспитательное пространство высшего образовательного учреждения, опыт работы конкретного высшего образовательного учреждения по развитию духовно-нравственной культуры студентов.

Стратегиями духовно-нравственного воспитания в нашем исследовании стали педагогические подходы к организации жизнедеятельности студентов в созданном воспитательном пространстве с позиции не только сохранения духовно-нравственного наследия предшествующих поколений народов республики, но и как фактор образовательного процесса; разработанная нами модель «Кодекс духовно-нравственных ценностей студентов», программы студенческого клуба «Путешествие в мир духовно-нравственной культуры народов», мастер-класса для преподавателей «Духовно-нравственная культура студентов в воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения».

Духовно-нравственная культура является детерминирующей профессиональной характеристикой будущего учителя и рассматривается как степень освоения личностью социального опыта, ценностей культурно-регионального сообщества, культуры своего народа как части менталитета страны, всего человечества, понимания себя и других.

Современная педагогическая наука рассматривает духовно-нравственную культуру студентов как важнейший компонент современности, обеспечивающей связь поколений, процесс национальной идентификации.

Своеобразие духовно-нравственной культуры народов республики определяется совокупностью природных и культурно-исторических объектов (ценность их определена временем и всеобщим признанием не только в регионе, но и в стране), непрерывной преемственностью традиций, самобытностью культуры, а также особой культурно-образовательной средой, в рамках которой формируется бережное и заинтересованное отношение к культуре своей страны.

Опора на духовно-нравственную культуру народов республики позволила в полной мере раскрыться специфике и творческому потенциалу каждого студента, факультета высшего образовательного учреждения, а, с другой стороны, послужила основой для их интеграции.

Все это создавало предпосылки для плодотворного сотрудничества, в том числе и на междисциплинарном уровне, профессоров и преподавателей, студентов, учителей

общих сред них школ, деятелей культуры в созданном воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения.

Модель развития духовно-нравственной культуры студентов в воспитательном пространстве высшего образовательного учреждения включает две составляющие (методологическую и содержательно-процессуальную).

Методологическая составляющая представлена основными характеристиками в виде целей, задач, методологических оснований, функций.

Содержательно-процессуальная составляющая представлена тремя компонентами (аксиологический, технологический, личностно-деятельностный), средствами развития духовно-нравственной культуры и условиями, обеспечивающими эффективность данного процесса.

Таким образом, воспитательное пространство высшего образовательного учреждения определяется как уникальная среда развития духовно-нравственной культуры у студентов при соблюдении следующих педагогических условий: сформированности у студентов положительной мотивации к духовно-нравственному наследию народов в образовательном процессе; активном вовлечении студентов в смысловую деятельность; мониторинге изучения степени влияния воспитательного пространства на процесс развития духовно-нравственной культуры студентов в полиэтническом социуме; равноправном взаимодействии с партнерами по культурно-региональному сообществу с учетом национальной психологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.livelib.ru/aufhor/2441791/series-rg-safarova>
2. Ибраимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. История педагогики и образования. – Т., 2008. – 240 с.
3. Медетова Р.М. Формирование толерантности у школьников на основе использования национальных традиций: Дис. ... д-ра пед. наук (DSc). – Т., 2020.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Р.Х.Джураев

Д.п.н., академик, НИПВ им. Кары Ниязи

Аннотация. В статье речь идет о определяющей идее формирования системного мышления является понимание и внедрение в практику обучения системно-деятельностного подхода как такой организации учебного процесса, в котором главное место отводится активной и самостоятельной познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: системное мышление, комплексное представление, представление о системах, знание, умение, навыки, студенты, умение планировать, профессиональная деятельность, системный характер, мыслительный процесс, факты, явления, теория, гипотеза, психологические особенности, целостность, комфортность, вариативность, самостоятельная работа, логическое и системное мышление.

Annotatsiya. Maqolada tizimli tafakkurni shakllantirishning aniqlovchi g'oyasi o'qitish amaliyotiga tizimli-faol yondashuvni tushunish va amalga oshirishni o'rganish jarayonini tashkil etish sifatida qaraladi, bunda asosiy o'rinni ta'lim oluvchilarning faol va mustaqil bilish faoliyati egallaydi.

Tayanch so'z va iboralar: tizimli fikrlash, kompleks tasvir, tizimlarni tushunish, bilim, qobiliyat, ko'nikma, o'quvchilar, rejalashtirish qobiliyati, kasbiy faoliyat, tizimli xarakter, fikrlash jarayoni, faktlar, hodisalar, nazariya, gipoteza, psixologik xususiyatlar, yaxlitlik, qulaylik, variativlik, mustaqil ishlash, mantiqiy va tizimli fikrlash.

Annotation: The article deals with the defining idea of the formation of systems thinking is the understanding and implementation of the system-activity approach into the practice of teaching as such an organization of the educational process, in which the main place is given to the active and independent cognitive activity of students.

Key words: systems thinking, complex representation, understanding of systems, knowledge, ability, skills, students, ability to plan, professional activity, systemic character, thought process, facts, phenomena, theory, hypothesis, psychological characteristics, integrity, comfort, variability, independent work, logical and systemic thinking.

Формирование системного мышления студентов будет способствовать формированию у учащихся комплексного представления о системах на разных уровнях организации, творческого подхода к научному анализу фактов, явлений, процессов. В результате изучения курса студенты совершенствуют целый ряд умений и навыков, которые будут им необходимы в дальнейшей профессиональной деятельности:

- умение распознавать и грамотно с научной точки зрения описывать особенности исторических процессов;

- умение выявлять адаптивный характер жизненных циклов и жизненных стратегий видов, проводить экспертную оценку их адаптивных возможностей;

- умение давать научно обоснованное объяснение адаптивного характера функционирования исторической системы на различных уровнях их организации;

- умение планировать и проводить на современном научном уровне исследования по изучению исторических систем, анализировать теоретические аспекты экспериментальных данных, выявлять прикладное значение результатов этих исследований;

- умение в своей профессиональной деятельности, связанной с историей, обнаруживать широкий социальный смысл, а также системный характер всех объектов, форм, явлений и процессов, вовлеченных в эту деятельность.

Приоритетной задачей преподавания вузовского курса истории является совершенствование методики формирования следующих видов деятельности:

- познавательной деятельности, предполагающей использование для познания окружающего мира наблюдений, измерений, эксперимента;

- приобретение умений различать факты, гипотезы, причины и следствия, доказательства;

- приобретение опыта экспериментальной проверки выдвигаемых гипотез;

- выявление характерных причинно-следственных связей;

- творческое решение учебных и практических задач;

- информационно-коммуникативной деятельности, предполагающей:

- развитие способности понимать точку зрения собеседника и признавать право на иное мнение;
- приобретение умения получать информацию из разных источников и использовать ее;
- отделение основной информации от второстепенной, критическое оценивание достоверности полученной информации,
- умение развернуто обосновывать суждения, давать определения, приводить доказательства;
- использование мультимедийных ресурсов и компьютерных технологий для обработки, передачи, систематизации информации, презентации результатов познавательной и практической деятельности;
- владение основными видами публичных выступлений (высказывания, монолог, дискуссия, полемика);
- рефлексивной деятельности, предполагающей;
- приобретение умений контроля и оценки своей деятельности, умения предвидеть возможные результаты своих действий;
- объективное оценивание своих учебных достижений;
- учет мнения преподавателей, однокурсников, родителей и других людей при определении собственной позиции и самооценке;
- определение собственного отношения к явлениям современной жизни.

Овладение этими видами деятельности как существенными элементами исторического образования, отражающего многообразие мира и являющегося важным элементом культуры и образованности личности, является необходимым условием развития, социализации и профессионализации учащихся.

Реализация технологии или комплекса технологий формирования системного мышления преподавателем всегда опирается на систему дидактических принципов. Мы сочли уместным выбрать в качестве дидактических принципов такие, которые соответствуют специфике системно-деятельностного подхода.

В группу таких принципов мы включили следующие:

- 1) принцип **деятельности** - заключается в том, что студент, получая знания не в готовом виде, а добывая их сам, осознает при этом содержание и формы своих действий, активно участвует в их совершенствовании, выстраивает последовательность и логику своих рассуждений, что приближает его к развитию навыков системного мышления, способствует активному и успешному формированию его общекультурных, деятельностных способностей и обще учебных умений;
- 2) принцип **непрерывности** – означает преемственность между всеми ступенями и этапами обучения на уровне технологии, содержания и методик с учетом возрастных психологических особенностей студенчества;
- 3) принцип **целостности** – предполагает формирование у учащихся обобщенного системного представления о мире (природе, обществе, самом себе, о роли и месте каждой науки в системе наук);
- 4) принцип **психологической комфортности** – построен на снятии всех стресс образующих факторов учебного процесса, создание в вузе, группе и на занятиях доброжелательной атмосферы, ориентированной на реализацию идей педагогики сотрудничества, развитие диалоговых форм общения;

5) принцип **вариативности** – предполагает формирование у обучающихся способностей к систематическому выбору вариантов и объективному принятию решений в ситуациях выбора;

6) принцип **творчества** – означает максимальную ориентацию на творческое начало в образовательном процессе, приобретение студентами собственного опыта творческой деятельности;

7) принцип **детерминизма**. Отношения и связи исторических явлений многообразны. Они могут быть существенными и несущественными, причинными и не причинными, случайными и необходимыми. В процессе прогнозирования необходимо уметь отвлекаться от второстепенных связей с тем, чтобы определить основное, главное, существенное.

Для формирования у будущих учителей навыков системного анализа, определения собственной позиции, способности к критическому мышлению, на занятиях должны использоваться разнообразные типы деятельности: исследовательский, проектный, игровой, проблемно-поисковый, метод коллективного решения проблем, методы управляемого открытия, широко используются активные и интерактивные методы. При этом знания должны запоминаться не путем их заучивания, а путем их многократного употребления для решения проблемных задач с использованием этих знаний.

Большая роль принадлежит **самостоятельной работе**, которая призвана стать тем базисом, который в значительной степени обеспечит условия для формирования системности мышления. Самостоятельная работа помогает лучшему усвоению теоретического материала, совершенствует приобретенные ранее компетенции, дает возможность выявить и вовремя ликвидировать пробелы в знаниях и умениях. Этому способствует использование поискового, аналитико-синтетического и проблемного методов обучения, выбор соответствующих форм проведения самостоятельной внеаудиторной работы, которые способствуют формированию системного мышления. С одной стороны она должна осуществляться с учетом уровня сформированности навыков самостоятельной работы и степени развития системного мышления учащихся, а с другой обязательно иметь креативную направленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Асманова И.Ю. Развитие системного мышления студента как условие фундаментализации и профессионализации усваиваемых знаний. Дисс. канд. пед. наук.- Ставрополь, 2004. -178 с.
3. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. - М., 1981. – 432 с.
4. Бьюзен Т. Интеллект-карты. Полное руководство по мощному инструменту мышления. -М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021. – 372 с.
5. Галиев Т.Т. Опережающее обучение на основе системного подхода: учеб.-метод. пособие. - Астана: Изд-во НЦОКО МОН РК, 2011. - 317 с.

PEDAGOGIK JARAYONNING YAXLITLIGI VA QONUNIYATLARI

Shukurullo Mardonov

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti b/b. p.f.d., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik jarayonning yaxlitligi, qonuniyatlari, uning o'ziga xosligi, xususiyatlari haqida alohida to'xtalib, fikr bildirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik jarayon, o'quv jarayoni, tarbiya, rivojlanish, ta'lim-tarbiya, mazmun, shakl.

Pedagogik jarayon - ichki o'zaro bog'langan ko'plab jarayonlar majmui bo'lib, uning mohiyati shundan iboratki, ijtimoiy tajriba shakllanayotgan shaxsning sifatlariga aylanadi (M.A.Danilov bu jarayon tarbiya, ta'lim, rivojlanish jarayonlarining mexanik birikmasi emas), lekin o'zining maxsus qonunlariga bo'ysunadigan yangi sifatli ta'lim. Butunlik, jamoa, birlik pedagogik jarayon tarixining asosiy belgilari bo'lib, uni tashkil etuvchi barcha jarayonlarning yagona maqsadga bo'ysunishini ta'kidlaydi. Pedagogik jarayon ichidagi munosabatlarning murakkab dialektikasi quyidagilardan iborat:

- 1) uni tashkil etuvchi jarayonlarning birligi va mustaqilligi;
- 2) unga kiritilgan alohida tizimlarning yaxlitligi va bo'ysunishi;
- 3) umumiyning mavjudligi va xususiyning saqlanishi.

Pedagogik jarayonni tashkil etuvchi jarayonlarning o'ziga xosligi nimada? U dominant funksiyalarni aniqlash orqali aniqlanadi. O'quv jarayonining asosiy vazifasi - o'qitish, ta'lim-ta'lim, rivojlanishdir. Ammo bu jarayonlarning har biri bir butun sifatida hamrohlik qiluvchi funksiyalarni bajaradi: tarbiya nafaqat ta'lim, balki rivojlanish va tarbiya funksiyalarini ham bajaradi va o'rganishni u bilan birga keladigan tarbiya va rivojlanishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, organik ravishda ajralmas jarayonlarni amalga oshirishning maqsadlari, mazmuni, shakllari va usullari, ularni tahlil qilishda dominant xususiyatlarni ham aniqlash kerak. Jumladan, ta'lim mazmunida ilmiy g'oyalarni shakllantirish, tushunchalar, qonunlar, tamoyillar, nazariyalarni o'zlashtirish ustunlik qiladi, bu esa keyinchalik shaxsning rivojlanishiga ham, tarbiyasiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim mazmunida e'tiqodlar, me'yorlar, qoidalar, ideallar, qadriyat yo'nalishlari, munosabatlar, motivlar va boshqalarning shakllanishi ustunlik qiladi, lekin ayni paytda g'oyalar, bilim va ko'nikmalar shakllanadi. Shunday qilib, ikkala jarayon ham asosiy maqsad - shaxsni shakllantirishga olib keladi, lekin ularning har biri o'z vositalari bilan ushbu maqsadga erishishga hissa qo'shadi.

Jarayonlarning o'ziga xosligi maqsadga erishish shakllari va usullarini tanlashda aniq namoyon bo'ladi. Agar ta'limda asosan qat'iy tartibga solinadigan sinf-dars ish shakli qo'llanilsa, u holda tarbiyada boshqa xarakterdagi, ijtimoiy foydali, sport, badiiy faoliyat, maqsadga muvofiq tashkil etilgan muloqot va amalga oshirilishi mumkin bo'lgan erkinroq shakllar ustunlik qiladi. Maqsadga erishishning prinsipial ravishda umumiy usullari (yo'llari) ham farqlanadi: agar o'qitish birinchi navbatda intellektual sohaga ta'sir qilish usullaridan foydalansa, ta'lim ularni inkor etmasdan, motivasion va samarali - hissiy sohalarga ta'sir qiluvchi vositalarga ko'proq moyil bo'ladi. Ta'lim va tarbiyada qo'llaniladigan nazorat va o'z-

o'zini nazorat qilish usullari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ta'lim va tarbiyada, masalan, og'zaki nazorat, yozma ish, testlar va imtihonlar majburiy ravishda qo'llaniladi. Tarbiya natijalarini monitoring qilish kamroq tartibga solingan. Bu yerda o'qituvchilar o'quvchilarning faoliyati va xulq-atvori, jamoatchilik fikri, rejalashtirilgan ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash dasturini amalga oshirish ko'lam va boshqa bevosita va bilvosita xususiyatlarni kuzatishdan ma'lumotlarni oladi.

Pedagogik jarayonning qonuniyatlari.

Eslatib o'tamiz, qadriyatlar ob'ektiv, zaruriy, muhim va takrorlanadigan aloqalarni aks ettiradi. Maxsus tadqiqotlarsiz ham shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, pedagogik jarayon kabi murakkab, katta va dinamik tizimda juda ko'p sonli xilma-xil bog'liqliklar va bog'lanishlar namoyon bo'ladi. Bunday tizimlar o'nlab qonuniyatlar bilan tavsiflanmaydi.

Bilamizki, ma'lum turdagi bog'lanishlarni o'rganish uchun ushbu bog'lanishlar eng aniq namoyon bo'ladigan tizimlar aniqlanadi. Barcha aloqalarni o'rganish ko'plab tizimlarni yaratishni talab qiladi, ularning shakllanishi, majoziy ma'noda, pedagogik jarayon tizimini tobora ko'proq yangi qirralar bilan "aylantirish" ni talab qiladi. Pedagogik jarayonning eng muhim aloqalari haqida umumiy g'oya integrativ (barcha qismlarni birlashtiruvchi) mezon bo'yicha aniqlangan tizim tomonidan beriladi. Jarayon katta bloklar va ular orasidagi mavjud aloqalar darajasida tahlil qilinadi.

Bog'lanishlar aniqlangan va o'rganilgandan so'ng, ular maxsus izohlarni talab qilmaydi. Ularni ifodalovchi qonunlar siqilgan axborotdir. Siz uni jonli, amaliy ma'no bilan to'ldirishingiz kerak.

Pedagogik jarayonning umumiy qonuniyatlarini puxta o'ylash va sinchkovlik bilan o'rganish lozim. Faqat yodlash emas, balki ularning har tomonlama ta'sirini tushunishga harakat qilish kerak. Buning uchun har bir qonuniyat ostida bizga ma'lum bo'lgan faktlar va misollarni umumlashtirish, shuningdek, maktab pedagogik jarayonida kuzatilgan voqealarga mantiqiy tushuntirish topishga harakat qilish kerak.

Pedagogik jarayonning umumiy qonuniyatlari orasida quyidagilar ajralib turadi:

1. Pedagogik jarayon dinamikasi qonuniyati. Barcha keyingi o'zgarishlarning kattaligi oldingi bosqichdagi o'zgarishlarning kattaligiga bog'liq. Bu shuni anglatadiki, pedagogik jarayon o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi rivojlanayotgan o'zaro ta'sir sifatida bosqichma-bosqich, "bosqichli" xususiyatga ega; oraliq yutuqlar qanchalik yuqori bo'lsa, final, natija shunchalik ahamiyatlidir. Qonunning natijasi har qadamda ko'rinadi - bu o'quvchi yuqori oraliq natijalarga ega bo'lgan yuqori umumiy yutuqlarga ega bo'ladi.

2. Pedagogik jarayonda shaxsning rivojlanishi qonuniyati. Shaxs rivojlanishining sur'ati va erishilgan darajasi quyidagilarga bog'liq:

- 1) irsiyat;
- 2) ta'lim va tarbiya muhiti;
- 3) ta'lim faoliyatiga kiritish;
- 4) qo'llaniladigan pedagogik ta'sir vositalari va usullari.

3. O'quv-tarbiya jarayonini boshqarish qonuniyati. Pedagogik ta'sirning samaradorligi quyidagilarga bog'liq:

- 1) o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqaning intensivligi;
- 2) o'quvchilarga tuzatuvchi ta'sirlarning ko'lam, tabiati va asoslilik.

4. Rag'batlantirish qonuniyati. Pedagogik jarayonning unumdorligi quyidagilarga bog'liq:

- 1) ta'lim faoliyatining ichki rag'batlantirish (motivlari) harakati;

2) tashqi (ijtimoiy, pedagogik, ma'naviy, moddiy va boshqa) rag'batlantirishning intensivligi, tabiati va o'z vaqtidaligi.

5. **Pedagogik jarayonda hissiy, mantiqiy va amaliyotning birligi qonuniyati.** Ta'lim jarayonining samaradorligi quyidagilarga bog'liq:

- 1) hissiy idrokning intensivligi va sifati;
- 2) idrok etilayotgan narsani mantiqiy tushunish;
- 3) ma'noni amaliy qo'llash.

6. **Tashqi (pedagogik) va ichki (kognitiv) faoliyatning birlik qonuniyati.** Pedagogik jarayonning samaradorligi quyidagilarga bog'liq:

- 1) o'qitish faoliyatining sifati;
- 2) o'quvchilarning o'z ta'lim faoliyati sifati.

7. **Pedagogik jarayonning shartlilik qonuniyati.** Ta'lim jarayonining borishi va natijalari quyidagilarga bog'liq:

- 1) jamiyat va shaxsning ehtiyojlari;
- 2) jamiyatning imkoniyatlari (moddiy, texnik, iqtisodiy va boshqalar);
- 3) jarayon uchun shartlar (axloqiy-psixologik, sanitariya-gigiena, estetik va boshqalar).

Ta'kidlash kerakki, keltirilgan qonuniyatlar pedagogik jarayonda amal qiladigan aloqalarni tugatadi, degan noto'g'ri fikrdan ehtiyot bo'lish kerak. Ikkinchisi juda ko'p va tadqiqotchilar pedagogikadagi chuqur aloqalarni o'rganishni endi boshlamoqdalar.

Pedagogik jarayon bosqichlari.

Pedagogik jarayonlar siklik xarakterga ega. Xuddi shunday bosqichlarni barcha pedagogik jarayonlarning rivojlanishida ham uchratish mumkin. Bosqichlar tarkibiy qismlar emas, balki jarayonning rivojlanish ketma-ketligidir. Asosiy bosqichlarni quyidagilar: tayyorgarlik, asosiy, yakuniy.

Pedagogik jarayonga tayyorgarlik bosqichida (tayyorgarlik) jarayonning ma'lum bir yo'nalishda va ma'lum tezlikda borishi uchun tegishli sharoitlar yaratiladi. Ushbu bosqichda quyidagi muhim vazifalar hal qilinadi: maqsadni belgilash, sharoitlarni diagnostika qilish, yutuqlarni prognozlash, jarayonni ishlab chiqishni loyihalash va rejalashtirish.

Maqqsadni belgilash mohiyati - pedagogik jarayonning ma'lum bir segmentida va mavjud o'ziga xos sharoitlarda erishish mumkin bo'lgan aniq vazifalarga aylantirishdir. Maqsadni belgilash har doim pedagogik jarayonni amalga oshirishning aniq tizimi - maktab, sinf, dars va boshqalar bilan "bog'langan" hamda ta'lim muassasasi o'quvchilarining - imkoniyatlari va boshqalar, loyihalashtirilgan jarayonda ushbu qarama-qarshiliklarni bartaraf etish yo'llari ko'rsatilgan.

Diagnostikasiz to'g'ri maqsadni qo'yish va jarayonning vazifalarini aniqlash mumkin emas. Pedagogik diagnostika (yunoncha "dia" - shaffof va "gnosis" - bilim) - bu pedagogik - jarayon sodir bo'ladigan shart va sharoitlarni "aniqlash"ga qaratilgan tadqiqot jarayonidir. Uning asosiy maqsadi - mo'ljallangan natijalarga erishishga yordam beradigan yoki to'sqinlik qiladigan sabablarni aniq tushunishdir. Diagnostika jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilarning haqiqiy imkoniyatlari, ularning oldingi tayyorgarlik darajasi, jarayonning shartlari va boshqa ko'plab muhim holatlar haqida barcha kerakli ma'lumotlar to'planadi. Shuni ta'kidlash kerakki, dastlab rejalashtirilgan vazifalar diagnostika natijalariga ko'ra tuzatiladi: ko'pincha o'ziga xos shartlar ularni qayta ko'rib chiqishga va real imkoniyatlarga moslashtirishga majbur qiladi.

Diagnostikadan keyin pedagogik jarayonning borishi va natijalarini prognozlash amalga oshiriladi. Prognozlashning mohiyati ("pro" prefiksi kutishni bildiradi) jarayon boshlanishidan

oldin, mavjud bo'lgan aniq sharoitlarda uning mumkin bo'lgan samaradorligini oldindan, dastlabki baholashdir. Ilmiy prognozlashdan foydalanib, biz hali mavjud bo'lmagan narsalarni bilib olishimiz, jarayon parametrlarini nazariy jihatdan tortishimiz va hisoblashimiz mumkin. Prognozlash ancha murakkab usullardan foydalangan holda amalga oshiriladi, ammo prognozlarni olish harajatlari bunga arziydi, chunki bu holda o'qituvchilar pedagogik jarayonning dizayni va jarayoniga faol aralashish imkoniyatiga ega bo'lib, u samarasiz bo'lib chiqquncha kutmasdan yoki istalmagan oqibatlariga olib kelishini olodindan biladi. Biz quyida pedagogik jarayonni diagnostika va prognozlashning aniq misollarini ko'rib chiqamiz.

Tayyorgarlik bosqichi diagnostika va prognozlash natijalariga ko'ra tuzatilgan jarayonni tashkil etish loyihasi bilan yakunlanadi, bu yakuniy takomillashtirishdan so'ng rejada aks ettiriladi. Reja, jarayonning o'zi kabi, har doim ma'lum bir tizimga "bog'langan". Pedagogik amaliyotda turli xil rejalar - maktabda ta'lim jarayonini boshqarish, sinfdagi tarbiyaviy ishlar, individual tarbiya tadbirlarini o'tkazish rejalar, darslar va boshqalar qo'llaniladi. Pedagogik jarayonlarning rejalar ma'lum bir amal qilish muddatiga ega. Shunday qilib, reja kim, qachon va nima qilishi kerakligini aniq belgilab beruvchi yakuniy hujjatdir.

Pedagogik jarayonni amalga oshirish bosqichi (asosiy) nisbatan alohida tizim sifatida qaralishi mumkin, bu muhim o'zaro bog'liq elementlarni o'z ichiga oladi: kelgusi faoliyatning maqsad va vazifalarini belgilash va tushuntirish; o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar; pedagogik jarayonning nazarda tutilgan usullari, vositalari va shakllaridan foydalanish; qulay shart-sharoitlar yaratish; maktab o'quvchilarining faoliyatini rag'batlantirish bo'yicha turli tadbirlarni amalga oshirish; pedagogik jarayonning boshqa jarayonlar bilan bog'lanishini ta'minlash.

Jarayonning samaradorligi ushbu elementlarning bir-biri bilan qanchalik maqsadga muvofiq bog'langanligiga, ularning yo'nalishi va umumiy maqsadni amaliy amalga oshirishi va bir-biriga zid emasligiga bog'liq. Jumladan, pedagogik o'zaro ta'sir jarayonida rag'batlantiruvchi rol o'ynashga mo'ljallangan operativ pedagogik nazorat amalga oshiriladi. Ammo uning yo'nalishi, ko'lam, maqsadi jarayonning umumiy maqsadi va yo'nalishiga bo'ysunmasa va boshqa ko'plab o'ziga xos holatlar hisobga olinmasa, qo'zg'atuvchidan boshqarish tormozga aylanishi mumkin.

Pedagogik jarayon tizimi ko'p jihatdan o'zini o'zi tartibga soluvchi tizimdir, chunki unda ishtirok etuvchi odamlar o'z xohish-irodasiga va tanlash erkinligiga ega. Pedagogik jarayon davomida tezkor fikr-mulohazalar pedagogik o'zaro ta'sirga kerakli moslashuvchanlikni berib, tuzatuvchi tuzatishlarni o'z vaqtida kiritishga yordam beradi.

Pedagogik jarayonning sikli erishilgan natijalarni tahlil qilish bosqichi (yakuniy) bilan yakunlanadi. Bu nima uchun kerak? Pedagogik jarayon tugallangandan keyin uning borishi va natijalarini yana bir bor sinchkovlik bilan tahlil qilish nima uchun muhim? Javob aniq - har qanday, hatto juda yaxshi tashkil etilgan jarayonda ham muqarrar ravishda yuzaga keladigan xatolarni kelajakda takrorlamaslik uchun, keyingi siklda oldingisining samarasiz daqiqalari hisobga olinadi. Tahlil qilish orqali biz o'rganamiz. Yo'l qo'ygan xatolaridan foyda ko'rgan o'qituvchi o'sib boradi. Binobarin, aniq tahlil va o'z-o'zini tahlil qilish pedagogik mahorat cho'qqilariga to'g'ri yo'ldir.

Jarayonning borishi va natijalarining dastlabki rejaga to'liq mos kelmasligi sabablarini tushunish, xatolar qaerda, qanday va nima uchun sodir bo'lganligini aniqlash juda muhimdir. Amaliyot shuni tasdiqlaydiki, aksariyat xatolar o'qituvchi diagnostika va jarayonning prognozini e'tiborsiz qoldirib, ijobiy ta'sirga erishish umidida "zulmatda", "tegish orqali" ishlaganda paydo

bo‘ladi. Ko‘ngilsizlik, norozilik, vaqt va qiziqishni yo‘qotishdan tashqari, bunday jarayon talabalarga hech narsa bera olmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. - Минск, 1990.
2. Волков И.Л. Цель одна - дорог много. - М., 1990.
3. Ибука Масару. После трех уже поздно. - М., 1991.
4. Иванов А.Ф. Сельская школа. - М., 1987.
5. Ильин Е.Н. Герой нашего урока. - М., 1991.
6. Ильин Е.Н. Рождение урока. - М., 1986.
7. Ильин Е.Н. Искусство обучения. - М., 1982.
8. Ильин Е.Н. Путь к ученику. - М., 1988.
9. Караковский В.А. Любимые мои ученики. - М., 1987.
10. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться. - М., 1981.
11. Лысенкова С.Н. Методом опережающего обучения. - М., 1988.
12. Mardonov Sh.Q. Pedagogik aksiologiyaga kirish. – Toshkent: “Ziyo print”, 2023. – 267 b.
13. Педагогический поиск. - М., 1988.
14. Соловейчик С. Л. Вечная радость. - М., 1986.
15. Соловейчик С. Л. Педагогика для всех. - М., 1987.
16. Соловейчик С. Л. Учение с увлечением. - М., 1976.
17. Шаталов В.Ф. Точка опоры. - М., 1987.

TARBIYA TEXNOLOGIYALARI VA UNI TARBIYA JARAYONINI YORITISHDAGI ROLI

O‘tkir Qarshievich Tolipov¹, Saydaliyeva Farzona O‘tkir qizi²

¹Nizomiy nomidagi TDPU “Texnologiy va professional ta’lim metodikasi” kafedrası
professori, p.f.d.; ²Nizomiy nomidagi TDPU “Texnologiy va professional
ta’lim metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada tarbiya jarayonining didaktik mohiyati va tarbiya texnologiyalarining uni yoritishdagi roli to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, tarbiya jarayoni, didaktik tizim, texnologiya, tarbiya texnologiyasi, tarbiya texnologiyalarining turlari.

Maktab amaliyotiga innovatsion g‘oyalarni tatbiq qilish xususida so‘z yuritilganida, tarbiya innovatsiyalari, ularning mohiyati va tarbiyaviy ta’siriga to‘xtalmaslik mumkin emas. Ammo tarbiya innovatsiyalari va ularning funksional imkoniyatlarini yoritishdan avval maktablar faoliyatining muhim ahamiyatga ega ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimi, uning ichki tarkibiy tuzilmasi mazmunini qisqacha yoritib o‘tish maqsadga muvofiq sanaladi.

Pedagogikada “tarbiya” kategoriyasining definitsiyasi bo‘yicha turlicha talqinlar mavjud. Ular orasida “tarbiya – muhim ijtimoiy tajribalarini yetkazish bo‘yicha maxsus tashkil etilgan

jarayon" ma'nosini yorituvchi izoh keng tarqalgan. Ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, ya'ni, tarbiya tarbiya jarayonining asosini ham o'qitish, o'rgatish tashkil qiladi. Shu sababli tarbiya jarayonini tashkil qilishda didaktik vositalardan foydalanish orqali kutilgan natijalarga erishiladi. Jarayonga didaktik vositalarni tatbiq qilish natijasida tarbiya tizimi o'zining avtonomligini, o'ziga xosligini muayyan darajada yo'qotadi, ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlar o'rtasida o'zaro aloqadorlik, bog'liqlik yuzaga keladi.

Zamonaviy sharoitda o'quvchi shaxsini o'zini o'zi rivojlantirishida tarbiya texnologiyalari samarali sanaladi.

Tarbiya texnologiyalari – aniq maqsadga muvofiq shaxsni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatni tizimli va samarali tashkil etilishini ta'minlovchi tizim bo'lib, ular tarbiya jarayonining ishtirokchilari o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Mohiyatiga ko'ra tarbiya texnologiyalari pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, falsafa va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarning yutuqlariga asoslanadi.

Bugungi kunda ta'limda yigirmadan ortiq tarbiya texnologiyalari [1, s. 12-27; 5] qo'llanilmoqda. Ayni o'rinda ular orasidan uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faol qo'llanilayotgan tarbiya texnologiyalaridan namunalar keltiriladi:

1. Ibrat ko'rsatishga asoslangan tarbiya texnologiyalari. An'anaviy sanaluvchi bu turdagi texnologiyalar tarbiyaviy ta'sirga ega shaxslar – ota-onalar, buva-buvilar, o'qituvchilar, taniqli shaxslar, milliy tarixiy qahramonlar, omma orasida obro'-e'tiborga ega kishilarning ta'lim oluvchilarga turli ko'rinishdagi faoliyat bo'yicha ibrat ko'rsatishga asoslanadi.

2. Oila tarbiyasi texnologiyalari. Mazkur turdagi texnologiyalar oilaning tarbiyaviy ta'sirga ega a'zolari – buva-buvilar, ota-onalar, katta yoshli farzandlar, yaqin qarindoshlar tomonidan farzandlarni tarbiyalashda qo'llaniladigan shakl, metod, vosita, usul va yondashuvlardan tarkib topadi. Oila tarbiyasi texnologiyalari yordamida farzandlar ongiga oilaviy qadriyatlar singdiriladi, o'zi xatti-harakatlarining oqibatlari uchun javobgarlik, mehnatsevarlik, to'g'riso'zlik, atrof-dagilarga hurmat, kamtarlik, mustaqillik kabi fazilatlar tarbiyalanadi.

3. Shaxsga yo'naltirilgan tarbiya texnologiyalari. Ushbu turdagi texnologiyalar ta'lim oluvchilarning shaxsiy, individual xususiyatlarini inobatga olgan holda qiziqish, ehtiyoj va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

4. Shaxsni kollaborativ faoliyatda tarbiyalash texnologiyalari. Bu turdagi texnologiyalar ta'lim oluvchilarni juftlik, kichik guruhlar va jamoada ishlashga yo'naltirish orqali ularda hamkorlik ko'nikma, malaka va tajribalarini rivojlantirish, ularda o'zaro yordam fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

5. Shaxs sog'ligini saqlovchi texnologiyalar. Mazkur texnologiyalar ta'lim oluvchilarning ularda shaxsiy salomatlikni muhofaza qilish ko'nikma, malakalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Tarbiya jarayonida jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish, stimullashtirish, o'z-o'zini ishlantirish, qisqa jumalarni ongga singdirish (psixologik affirmatsiya) hamda meditatsiya (tasavvurda manzarani jonlantirish, ovozlari, hidlar, voqeliklar ta'sirida tanani bo'shashtirish) mashqlari yordamida ta'lim oluvchilar tibbiy-gigienik vositalardan to'g'ri foydalanish, shaxsiy gigiena, shuningdek, atrof-muhit muhofazasi, tozaligini saqlash qoidalariga amal qilishga odatlantiriladi.

6. Ijtimoiy loyihalashtirish texnologiyalari. Bu texnologiyalar ta'lim oluvchilarning e'tiborini ijtimoiy masalalarga jalb qilish orqali, ularda muammolarni muhokama qilish,

yechimlarni izlash, oqilona yechimlarni tanlash orqali loyihalarni tayyorlash malakalari hosil qilinadi.

7. O'yin texnologiyalari. Pedagogik amaliyotda keng qo'llaniladigan ushbu texnologiyalar rol va ishbilarmonlik o'yinlar yordamida ta'lim oluvchilar mehnat, ijtimoiy munosabatlar hamda kasbiy faoliyatga tayyorlanadi.

8. Jamoaviy ijodiy faoliyat texnologiyalari. Mazkur texnologiyalar ta'lim oluvchilarning ijodiy, konstruktorlik, texnik hamda badiiy ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, shaxs hamda jamoaning ijodiy imkoniyatlarini uyg'unlashtirish asosida ularning ijod mahsullari, kreativ mahsulotlarni yaratish, shuningdek, kichik va oilaviy tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga odatlantirish maqsadini ko'zlaydi.

9. Pedagogik nizolarni hal qiluvchi texnologiyalar. Bu turdagi texnologiyalar, asosan, o'qituvchilar, rahbar xodimlar, ota-onalar uchun tarbiya jarayonini samarali tashkil qilish uchun mo'ljallangan bo'lsa ham ta'lim oluvchilarning shaxsan ishtiroki, muhokamalari asosida ta'lim ishtirokchilari, xususan, o'qituvchi-ta'lim oluvchi, o'qituvchi-ta'lim oluvchilar, ta'lim oluvchi – ta'lim oluvchi yoki ta'lim oluvchi guruh (sinf) jamoasi o'rtasida yuzaga kelgan muammolarni ijobiy hal maqsadida ham foydalaniladi.

10. Shaxsning xulqi, harakatlarini pedagogik baholash texnologiyalari. Mazkur texnologiyalardan tarbiya jarayonining natijalarini tahlil qilish, ta'lim oluvchilar hulqini tashxislash hamda baholash maqsadida foydalaniladi. Bu kabi texnologiyalar asosini tashxis, pedagogik kuzatish, ekspert baholash kabi metodlar tashkil qiladi.

Ko'rsatib o'tilgan har bir tarbiya texnologiyalari zamonaviy shaxsni tarbiyalash va ijtimoiylashtirishda o'ziga xos ta'sir kuchiga ega. Shu bois ularning har birini tarbiya jarayonida o'rinli, samarali qo'llash mumkin.

Mohiyati va funksional tavsifi tarbiya texnologiyalarining quyidagi tarkibiy asoslarga egaligini ko'rsatadi: tashxislash; aniq maqsadga egalik; loyihalash; konstruksiyalash (ta'sir vositalari, jihozlarini tayyorlash); amaliy jihatdan tashkil qilish; boshqarish va nazorat qilish [2,- s. 65].

Umumiy holatda har bir tarkibiy asos muayyan tarbiya texnologiyasini shaxsni ijtimoiylashtirishda samarali, muvaffaqiyatli qo'llash imkoniyatini ta'minlaydi.

Shunday qilib, maktab amaliyotida o'zaro aloqadorlik va birlikka ega ta'lim va tarbiya jarayonlarining yaxlitligiga erishish zamonaviy shaxsni tarbiyalash maqsadiga erishishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. O'qitish jarayoni tarbiyaviy maqsadlarni ifodalani kabi tarbiya jarayoni negizida ham ta'limiy g'oyalar aks ettiradi. Bu holat, ayniqsa, sinfdan va maktabdan tashqari sharoitda fan to'garagi, debat (munozara) klubi, tarixiy va badiiy asarlar muhokamasi, kichik tadqiqotlar, o'quv yoki ilmiy loyihalar, muammoli keyslar, intellektual o'yin va tanlovlarni tashkil qilish vaqtida yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Tarbiya texnologiyalar shaxsni samarali ijtimoiylashtirish bilan birga unda fikrlash va tafakkur qobiliyatini rivojlantirish, dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan didaktik g'oyalarni ham o'zida aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Современные методы и технологии воспитания / Практическое пособие для педагогов. Сост.: М.А.Авакян. – СПб.: 2018. – С. 12-27.
2. Технологии воспитателю работы / Учеб.пособие. Сост. З.У.Колоколнкова, С.В.Митрошенко, О.Б.Лобанова, Ye.M.Plexanova, T.V.Gazizova. – Красноярск: Сибирский ФУ, 2016. – С. 65.

UZLUKSIZ TA'LIMNING SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Karimov Komiljon Abduraximovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, "Inklyuziv ta'lim-tarbiya metodikasi ilmiy-tadqiqot" bo'limi boshlig'i Pedagogika fanlari doktori (DSc) dotsent

Annotatsiya. *Ta'lim sifatini oshirish masalalari ko'p tarmoqli hisoblanadi. U o'zida pedagogik masalalar kompleksini mujassam etadi. Mazkur maqolada uzluksiz ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishi, xususan ta'lim oluvchilarning ta'lim olishga qiziqishlarini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarni milliy qadriyatlar asosida, Vatanga muxabbat ruhida tarbiyalash, o'quvchilarni zamonaviy jamiyat hayotiga tayyorlash masalalari haqida so'z yuritilgan.*

Tayanch so'z va iboralar: *Strategik vazifalar, sotsial-iqtisodiy talab, sog'lom va barkamol avlod, ma'naviy qadriyatlar, maktab va oila o'zaro hamkorligi, innovatsion texnologiyalar, ta'lim maqsadlari, ta'lim uzluksizligi.*

Uzluksiz ta'lim tizimi, pedagoglar va barcha darajadagi ta'lim tizimiga aloqador bo'lgan xodimlar oldiga o'ta mas'uliyatli vazifa bo'lmish ta'lim mazmuni strategiyasini belgilash va amalga oshirishda eng dolzarb vazifalardan biri, o'qitish sifatini yaxshilash, ta'limni individuallashtirish, o'qituvchi faoliyatida o'z aksini topadi. "Pedagoglardan vijdonan mehnat qilish, yorug' kelajagimiz oldidagi mas'uliyat tuyg'usi, ko'rsatilayotgan yuksak e'tiborga nisbatan munosib javob berish talab etiladi.

Ta'lim tizimini isloh qilish uzluksiz jarayon bo'lib, bunda asosiy o'rinni xalqaro darajalarga mos keladigan, shuningdek texnik, ekologik, xuquqiy, agrar, iqtisodiy va biznes sohalarida bilim beradigan ta'lim egallashi lozim. Bugungi kunda o'quvchi-yoshlar jamiyatimizda sodir bo'layotgan turli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga jalb etilgan. Bu davlat va jamiyatning mustaqil fikrga ega, intellektual va ijodkor shaxsga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'liq. Shuning uchun o'quvchilarning bilimlarni uzviy egallash va jamiyat faoliyatida qatnashishga bo'lgan motiv (qiziqish, ehtiyoj, intilish)larini maqsadli shakllantirish, umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'limi jarayonida o'quvchilar bilimining uzviyligini ta'minlash davr talabiga aylandi. Ma'lumki har bir ta'lim turi, bosqichi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, biridan ikkinchisiga o'tishda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchidan alohida maxsus tayyorgarlikni talab etib, ular oldiga bir qator muammolarni qo'yadi. Shu bois, ta'lim turi, bosqichlarining bir-biriga o'zaro ta'siri, o'zaro bog'ligini kuchaytirish, ular orasida uzviylikni ta'minlash lozim. Uzviylikni ta'minlamay uzluksiz jarayonga erishib bo'lmaydi. Uzluksizlik va yaxlitlik uzviylikni tadbiiq etish natijasi hisoblanadi. Uzviylik tamoyili asosida tashkil etilgan ta'lim tizimi aniq bir maqsad, ya'ni o'quvchilar bilimlarini izchil va uzviy rivojlantirish hamda mazkur maqsadga muvofiq holda uzviylashgan ta'lim oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish masalasini o'z ichiga oladi. Vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun shunday o'quv jaryonini tashkil etish kerakki, mazkur jarayonda o'qituvchilar bilimlarni mustaqil egallash va o'zlashtirish uchun qulay vaziyat yaratilishi lozim.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'qituvchi bilimlarini tizimli rivojlantirib borishning muhim sharti quyidagilar bilan belgilanadi:

- o'qituvchi qiziqishlarining faollashuvi, bilimlarni mustaqil o'zlashtirishi, izchil fikrlashi, o'zini anglashi, milliy ongining rivojlanishiga;
- o'qituvchining shaxsiy-ma'naviy, axloqiy, intellektual-ijodiy rivojlanishiga;
- ma'naviyat sohasida qadriyatli yo'nalishlarga ega bo'lishiga ko'maklashadi;
- yoshlarning zamonaviy ma'naviy taraqqiyoti muammolariga qiziqishi;
- o'qituvchilar ma'naviy tajribasini amaliy ko'nikmalarga aylantirish o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash va rivojlantirish jarayonida amalga oshiriladi.

Pedagog o'z hayolida tarbiyalanuvchining timsolini gavdalandirar ekan, o'qituvchi g'ayrat bilan ta'lim berib, o'quvchilarni aqliy qobiliyatlarini rivojlantirib, ularning irodasini mustahkamlab, xarakterini tarkib toptira boradi. Mamlakatimizdagi iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy, madaniy hayotdan o'rin olayotgan yangi-yangi yutuqlar bilan doimo tanishtirish borasida yurtimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy-siyosiy va madaniy sohalardagi islohotlarning asl maqsadi jamiyatimiz aholisi uchun munosib hayot sharoitlarini yaratish, bilimli, ma'lumotli yuksak intellektga ega shaxslarning mavqeini oshirish, ma'naviy jihatdan barkamol va mukammal rivojlangan insonlar zimmasida ekanligini asoslab beradi. Shu bois bugungi kunda Xalq ta'limi xodimlari pedagog, tarbiyachilarning ijtimoiy yetukligi, faolligini, yuksak darajaga ko'tarish Mustaqil O'zbekistonimizning kelajagini hal qiluvchi muhim strategik maqsadlardan biri bo'lib qolmoqda.

Hozirgi zamon o'qituvchisi o'quvchilarda o'zini-o'zi to'la namoyon eta olishi uchun, ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda ularning pedagogik-psixologik tabiatini diqqat markazida tutish va ta'lim jarayonida innovatsiyaga ish jarayonida qo'llaniladigan yangilikga e'tibor berishi, o'zaro hamkorlik asosida baxs-munozaraga imkon yaratishi, ijobiy fazilatlarni shakllantirishi, sabrlilik xarakterini tarbiyalashi, irodani mustahkamlashga, muomalaga, istedodni namoyon etadigan faktorlarga asos solishi lozim. Milliy ma'naviyatimizga sadoqat, milliy g'urur va qadriyatlarimiz manbaalarini chuqur va har tomonlama uyg'unlashtirib yagona maqsadga yo'naltirish, yot g'oyalarga nisbatan nafrat tuyg'usini singdirish lozim. Maktabni bitiruvchida o'z bilim doirasini doim boyitib borish, o'qishga nisbatan ongli, mas'uliyatli va ijodiy munosabatda bo'lish ehtiyojlari hosil qilinishi maqsadga muvofiqdir. Pedagogik jarayondagi ishlarni tashkil etishning zamonaviy shakllarini joriy etish, jamoaviy ta'lim, o'qish va o'qitish o'rtasidagi pedagogik ziddiyatlarning hal qilishning yangi-yangi usul va vositalarni qidirib topish va amalda qo'llash lozim.

Ota-onalar o'z farzandi tarbiyasi uchun, davrimizning, buyuk vatanimizning munosib fuqarolari sifatida voyaga yetkazishlari uchun davlat, xalq va jamiyat oldida javobgardirlar.

Maktab oila, ota-onalarga o'z zimmalaridagi bu ulkan vazifalarni muvaffaqiyat bilan ado etishlarida ko'makdosh bo'lish kerak. Maktab oila xayotiga, undagi tarbiya mazmuniga faol ta'sir etishi bilan, bolaning hayoti va ma'naviy sog'lom o'sishi uchun sharoit yaratadi.

Maktabning oila va keng jamoatchilik bilan aloqasi sinf rahbari, o'qituvchilar orqali amalga oshiriladi. Ularning ibratli tajribalarni o'rganish va qo'llashga katta e'tibor qaratish zarur. Sinf rahbari bolani tarbiyalashdagi oila bilan xamkorlikning muvaffaqiyati, bolaning hamma kamchilik va nuqsonlarini ota-onaga gardanib to'laligicha ag'darib noqulay vaziyatda qoldirmasdan, avaylab istiqbolli reja asosida tushuntirsalar bunda rag'batlantirish, umid baxsh usullaridan unumli foydalansalar maksadga muvofiq bo'ladi. Ularni bola bilan qilayotgan ishlari

haqida bir-birlariga qanchalik ko'p, aniq va muntazam habar berib turishlari bu ishda muvoffaqiyatga eltishi mumkin.

Oila ham o'z navbatida farzandi haqida ro'y berayotgan xolatlarni, kuzatishlari yuzasidan sinf rahbariga, pedagoglarga ma'lum xabarlar berishi, maslaxatlar xamkorligi maqsadga muvofiqdir.

Maktabning ta'lim-tarbiya vazifalarini hal qilishda ommaviy axborot vositalarining maktab hayotiga ta'siri kuchaygan. O'quvchiga hayotiy strategiyani to'g'ri tanlashda yordam berayotir. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'limdagi inovatsion uslublar maktab tarbiyaviy ishlarni yo'naltiruvchisi va uyushtiruvchi kuchiga aylanmoqda.

Ta'lim-tarbiya ishlarning yuqori samarada bo'lishi, faqat o'quvchi yoshlar o'rtasidagi umumiy farqlarni hisobga olishda emas, balki o'quvchilarning rivojlanish darajasi, to'plangan hayotiy tajribalari, o'quvchilar jamoasidagi tutgan o'rni, har xil guruhlarining o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarning tipologik va shaxsiy jihatlari qanchalik e'tiborga olinishi ham diqqat markazida bo'lishi lozim.

O'quv jarayonining barcha bosqichlari orasidagi o'zaro aloqadorlik tahlili shundan dalolat bermoqdaki, texnologik jarayonni modullashtirish, algoritmlashtirishni o'ziga xos tarzda loyihalash zaruriyatlarini vujudga keltirmoqda. Bu esa darsning algoritmik xolatlari o'qituvchi modernizatsion ishlarning tadbiriy asoslarini puxta o'rgangandagina o'quvchilarni bilim darajasi yuqori samaradorligi kuzatilmoqda.

Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyati va murakkabligi shundaki, tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga yo'naltirilgan har qanday ta'siri ostida tarbiyalanuvchi o'ziga xos o'zgarishga uchraydi. Uning xatti-harakati, muloqoti hamda faoliyati o'quvchi xarakterida aks etadi. O'qituvchi o'quvchi bilan uzviy o'zaro ta'sirda bo'ladigan ayrim vaziyatlarda butun pedagogik jarayon bosqichlarida modernizatsiya natijasida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni oldindan ko'ra olishi kerak. Ba'zan tarbiyalanuvchining ongida har bir narsani o'zim hal qilaveraman, degan fikrning kuchayib ketishiga yo'l qo'yish juda havflidir. Tarbiyalanuvchining har qanday odamlar orasida (ulfatchilikda, oshna-og'aynichilik, tanish-bilishchilik) bo'lishiga ehtiyotkorlik, hushyorlik bilan qarash kerak.

Maktab o'quvchilarida o'z xalqiga, ota-onasiga, Vatanga xizmat qilish mehr muhabbat jamiyatga imkon boricha ko'p manfaat keltirishga intilish xarakterlidir. Maktabni bitirgan yoshlar bunday intilishlarni oliy o'quv yurtini bitirgandan keyingina amalga oshirishni tez-tez hayol qiladilar. Ayrim kasb-hunar kollejlarda taxsil olish o'quvchilarning ma'lum bir qismi uchun yetarli darajada jozibalikdek tuyilmayapti. Bu faqat oilani emas, balki maktabning ham o'quvchilar bilan yetarli ish olib borilmayotganligining natijasidir. Aqliy faoliyat turigagina xavas qo'yish, jamiyat ehtiyojlariga va imkoniyatlariga zid bo'lib qoladi.

ularning hammasi hayotiy modellarini tarkib toptirish yuzasidan maktab ishiga muayyan talablar qo'yimoqda.

Ba'zi xollarda ayrim maktablarning tarbiyaviy ishlarida rasmiyatchilik yaqqol ko'zga tashlanib turibdi;

- o'tkazilgan tadbirlarning soni va ularning moddiy manfaat keltiradigan soni (to'plangan qog'oz, temir tersaklarning tonnasi)ga urg'u beriladi. Eng muhim narsa, ya'ni bolalarning ongi va hulqida ijobiy o'zgarishlar hosil qilishga halaqit buruvchi sof tashqi ko'rsatkichlar orqasidan quvishda;

- tadbirlarning mazmuniga zarar yetkazgan holda bu tadbirlarni yangi shakli uchun intilishda;

- tarbiyaviy ishga umumiy va yuzani yondashishda;
- pedagogik obro‘ talabchanligida namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur muammolarni amalga oshirishda O‘zbekistonning Mustaqillik taraqqiyoti strategiyasini har bir rahbar atroflicha anglab yetishi, ta’lim jarayonida paydo bo‘layotgan muammolar dinamikasini o‘rganishi, bashoratlashi, diagnostika qilishi, qiyoslashi, monitoring darajalarni maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilishi, bilim, malaka, fikr yuritish ularni amaliyotda qo‘llash, nazariya, e’tiqod va kelajakka ishonch o‘zaro birikib, pedagogik rahbarlikni tarkib toptiradi va maktab ichki boshqaruvini tashkil etishda eng qulay istiqbolli yo‘l xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ahlidinov R.Sh. Umumiy o‘rta ta’limni tashkillashtirishning tashkiliy pedagogik asoslari (boshqaruv jihatlar): Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi – T.: 1998. – 145 b.
2. Ahlidinov R.Sh. Umumiy o‘rta ta’lim sifatini boshqarishning ijtimoiy-pedagogik asoslari (kadrlar tayyorlash milliy dasturi materiallari asosida): Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi – T.: 2002. – 338 b.
3. Djuraev R.X., Turg‘unov S.T. Umumiy o‘rta ta’lim muassalarini boshqarishda menejmentning asosiy tushunchalari. – T.: Fan, 2006. – 51 b.
4. Djuraev R.H., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T.: “Voriz-Nashriyot” nashriyoti, 2006. – 264 b.
5. Yo‘ldosheva G. Maktabgacha ta’lim muassasasida marketing xizmati. // // Ta’lim menejmenti, 2006. - №3. – B. 104-108.

TA’LIMI TIZIMI RAHBARLARINI UZLUKSIZ TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI

Umarova H.U.

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi, i.f.f.d
(PhD), dots.nt

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim tizimidagi rahbar kadrlarni uzluksiz tayyorlash va qayta tayyorlashning dolzarb masalalari tahlil etilgan. Jahon tajribasi va O‘zbekistondagi amaliyotga tayangan holda ta’lim rahbarlarining strategik fikrlashi, raqamli kompetensiyalari va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, rahbarlarning malakasini oshirishda innovatsion yondashuvlar, kasbiy rivojlanish dasturlari va institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati yoritilgan. Muallif ta’lim tizimida sifatli boshqaruvni ta’minlash uchun rahbarlar tayyorgarligini zamonaviy talablar asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, rahbar kadrlar, uzluksiz ta’lim, malaka oshirish, strategik boshqaruv, raqamli kompetensiyalar, yetakchilik.

Insoniyat rivojlanishining hozirgi bosqichida o‘qituvchilarni maktabdan boshqaruvchi-rahbarlikka yo‘naltirishdagi tizimning intensiv o‘zaro ta’siri va ta’limning evolyutsion jarayoni,

ijtimoiy muammolarning globallashuvi, o'zaro bog'liqlik va xalqaro raqobatni oshirish sharoitida ta'limni modernizatsiyalash, jamiyatni yangilashda, ta'limda yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni tashkil etish yetakchi omil bo'lib hisoblanadi va ushbu omillar dunyoning ko'plab mamlakatlarida amalga oshirilmoqda.

Respublikamizda oxirgi yillarda fan-texnika va ta'lim taraqqiyotini ta'minlashga yanada katta e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda, mamlakatimiz ta'lim tizimidagi o'zgarishlarning asosiy maqsadi – ta'lim jarayoniga aniq ijobiy mazmun berib, o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari, individual xususiyatlari bilan o'qituvchi va rahbar kadrlarni rivojlantirishga qaratilgan gumanistik paradigmani amalga oshirishdir. O'qituvchilarning boshqaruvchilik faoliyatiga bo'lgan ijodiy, ma'naviy va jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish, axloq va sog'lom turmush tarzining mustahkam asoslarini shakllantirish, individuallikni rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratib, aql-zakovatni boyitish, natijada maktab muhiti va pedagog-xodimlar faoliyatini baholash va uni rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "... adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblangan sifatli ta'lim-tarbiya masalasi bundan buyon ham doimiy e'tiborimiz markazida bo'ladi.

Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o'qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak".¹

Maktab, ijtimoiy institut sifatida, o'qituvchining salohiyatini eng to'liq va har tomonlama rivojlantirishga hissa qo'shadi. O'qituvchilarni kasbga yo'naltirishda innovatsion boshqaruv faoliyatini tashkil qilish, baholash va rivojlantirish, imkoniyatlar va istiqbollarini belgilash, o'zi tanlagan mutaxassisligi bo'yicha o'zining professional yo'lini aniqlashi, uzluksiz malaka oshirish va ta'lim uchun tayyor bo'lishi bugungi davrning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Bu esa, xolisona, har tomonlama o'rganishni talab etuvchi yangi pedagogik vaziyatni yuzaga keltiradi.

O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish, maktabda ta'lim muhitini yaxshilash va xalqaro reytinglarda mamlakat o'rnini oshirish bo'yicha qator amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq xalqaro baholash dasturlari asosida maktab direktorlarining mehnat faoliyati, bilim va ko'nikmalarini baholash amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda maktab direktorlarini uzluksiz tayyorlash bo'yicha ta'lim tashkilotlari ichida yuzaga keladigan pedagogik, metodik va ijtimoiy jarayonlarni o'rganish asnosida XXI asr ta'lim paradigmasida o'zgarishlar ro'y berayotganligi, ta'limning o'zgaruvchan mazmuni va pedagogik texnologiyalar, yangi zamonaviy pedagogik tushunchalar va g'oyalar taklif etilayotganini ko'rish mumkin. Ta'lim mazmuni turli xil o'quv dasturlari bilan to'ldirilgan bo'lib, ular maktab rahbarlarning axborot bilan ishlash, muammolarni ijodiy hal qilish ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Kompyuter o'quv qo'llanmalaridan, global miqyosdagi telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalanish an'anaviy axborot usullarini o'zgartirmoqda. Ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyati - bu shaxsga yo'naltirilgan ta'limga,

¹«Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз» Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи. "Янги Ўзбекистон" газетаси, 2021 йил 7 ноябрь, 223-сон.

shaxsning ma'naviy-axloqiy sohasini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilganlikdadir. Ta'limdagi qadriyat yo'nalishlari - bu direktorning shaxsiyati, uning ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilishda mustaqil faoliyat qobiliyati, qaror qabul qilish va olingan bilimlarni hayotda qo'llash qobiliyati hisoblanadi. Direktorning vazifalari ham har xil bo'ladi: "Faqat o'rgatish emas, balki rag'batlantirish, faqat baholash emas, balki tahlil qilish". Direktor o'qituvchilar uchun ma'lumot manbai bo'libkina qolmay, ularning faoliyatlarini rag'batlantiradigan ma'naviy va intellektual impuls manbai bo'ladi. Xalq ta'lim tizimi xodimlari bilimi darajasiga mos keladigan boshqaruv va pedagogik texnologiyalarni yaratishda fanning roli ortib bormoqda. Maktab, oila, jamiyatning mikro va makro darajadagi integratsiyasi kuchayib bormoqda. Bunday sharoitda maktab direktorlarining kasbiy mahoratini, o'zgaruvchan pedagogik sharoitlarda va turli vaziyatlarda metodik faoliyatni samarali amalga oshirishga imkon beradigan ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

Ko'rib chiqilayotgan muammoga olimlarning turli xil yondashuvlari, ta'lim tashkilotini boshqarish usullari, ularning tasnifi haqidagi bilimlarni tizimlashtirish uchun juda ko'p qiziqarli va qimmatli ma'lumotlarini topish mumkin. Asosan metodning umumiy qabul qilingan ko'rinishi yoki shakli (yunoncha μέθοδος — "biror narsaga erishish yo'li") maqsadga erishish yo'li sifatida tushuniladi.

Ushbu ta'rifni ta'lim menejmentiga nisbatan shakllantirilsa, menejment metodlari orqali xodimlarning ta'limni boshqarish maqsadlariga erishish uchun boshqaruv ta'sirini amalga oshirish usullari sifatida qarash mumkin.

Ta'limda menejment metodlariga to'xtaladigan bo'lsak, shuni ta'kidlaymizki, bu borada boshqaruv usullari tipologiyasining qo'shimcha asosi uning xususiyatlari - psixologik-pedagogik fanlar tomonidan aniqlangan qonuniyatlarni hisobga olgan holda axborot va tashkiliy munosabatlarning ustunligi bo'lishi mumkin.

Pedagog kadrlarni boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari R.X.Shukurov tomonidan maxsus o'rganilgan. Uning ta'kidlashicha, "pedagogik faoliyatning ijodiy tabiati o'qituvchining harakatlarini qat'iy dasturlashni imkonsiz qiladi, uning ishini obyektiv baholashni qiyinlashtiradi. Bunday sharoitda menejerlar tomonidan ortiqcha kategorik (turkum) va direktiv ko'rsatma berish, ularning prinsiplari va ish usullarini boshqalarga yuklash qabul qilinishi mumkin". Ushbu ijtimoiy yondashuv ijodiy izlanishlarni faollashtirish, o'qituvchilarning tajriba almashishini tashkil etish, butun jamoaning eng dolzarb ta'lim muammolariga e'tiborini qaratishni o'z ichiga oladi, ya'ni, administrativ bilan bir qatorda asosan tashkiliy-pedagogik usullardan foydalaniladi.

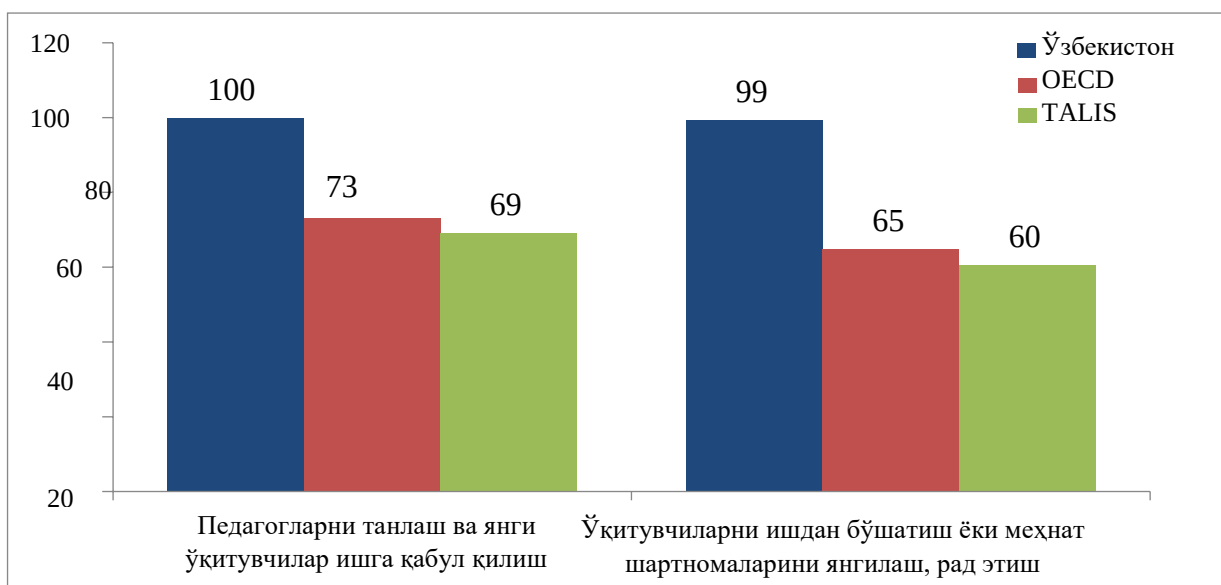
A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti jamoasi tomonidan 2021 yil TALIS xalqaro tadqiqotlari talablari asosida o'tkazilgan tadqiqotga asosan maktab direktorlarining vazifalari va javobgarlik (ma'usliyat) yo'nalishlari tadqiq qilinganda, tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda maktab direktorlari maktab boshqaruvining barcha jabhalarida faollik ko'rsatishida: kadrlar masalalari, budget masalalari, ta'lim jarayoniga sezilarli darajada ta'sir qiladilar.

O'zbekiston maktab rahbarlarining eng katta faolligi kadrlar siyosatida qayd etiladi: deyarli barcha direktorlar shaxsan pedagoglarni tanlash va yangi o'qituvchilar ishga qabul qilishdagi ishtiroki (99,8%), shuningdek, ishdan bo'shatish yoki o'qituvchilar bilan mehnat shartnomalarini yangilash, rad etish masalasi bo'yicha qarorlar qabul qilishda (99,3%) rahbar sifatida bevosita ishtirok etadi (1-rasm).

Ushbu ko'rsatkich OECD da O'zbekistondagiga nisbatan sezilarli darajada past bo'lib: 73% maktab rahbarlari ishga qabul qilishda va 65% rahbarlar esa o'qituvchilarni ishdan bo'shatish yoki to'xtatib turish haqida qaror qabul qilishda bevosita ishtirok etadi.

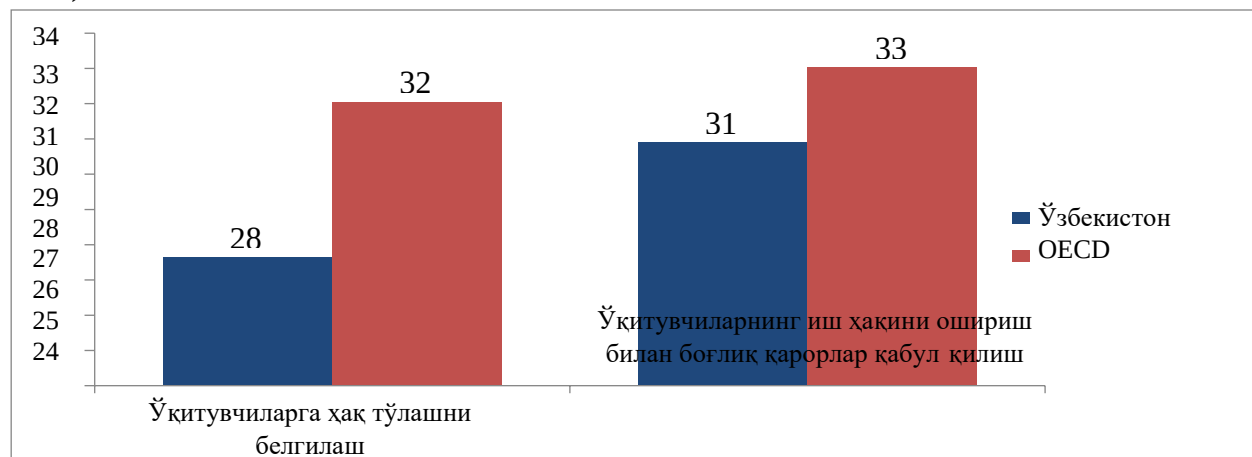
O'zbekistonda bo'lgani kabi, Bolgariya, Chexiya, Daniya, Angliya, Estoniya, Gruziya, Islandiya, Latviya, Litva, Slovakiya va Sloveniyada ham 90% dan ortiq maktab direktorlari kadrlar masalalari bilan shug'ullanadi. Braziliya, Kolumbiya, Fransiya, Yaponiya, Koreya, Meksika, Ruminiya, Saudiya Arabistoni, Ispaniya, Turkiya va Birlashgan Arab Amirliklari kabi davlatlarda direktorlarning yarmidan kamrog'i xodimlarni tanlash, qabul qilish va ishdan bo'shatish bilan shaxsan shug'ullanadi.

1-rasm. O'qituvchilarni qabul qilish va ishdan bo'shatish masalalariga direktorlarni jalb etish, %.

O'zbekistonlik maktab direktorlari ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish masalalariga juda faol va yuqori darajada qatnashishi bilan birga, faqatgina 28% rahbarlar o'qituvchilarga haq to'lashni belgilaydi, shu bilan birga, maktab direktorlarining 31% i o'qituvchilarning ish haqini oshirish bilan bog'liq qaror qabul qiladi

(2-rasm).

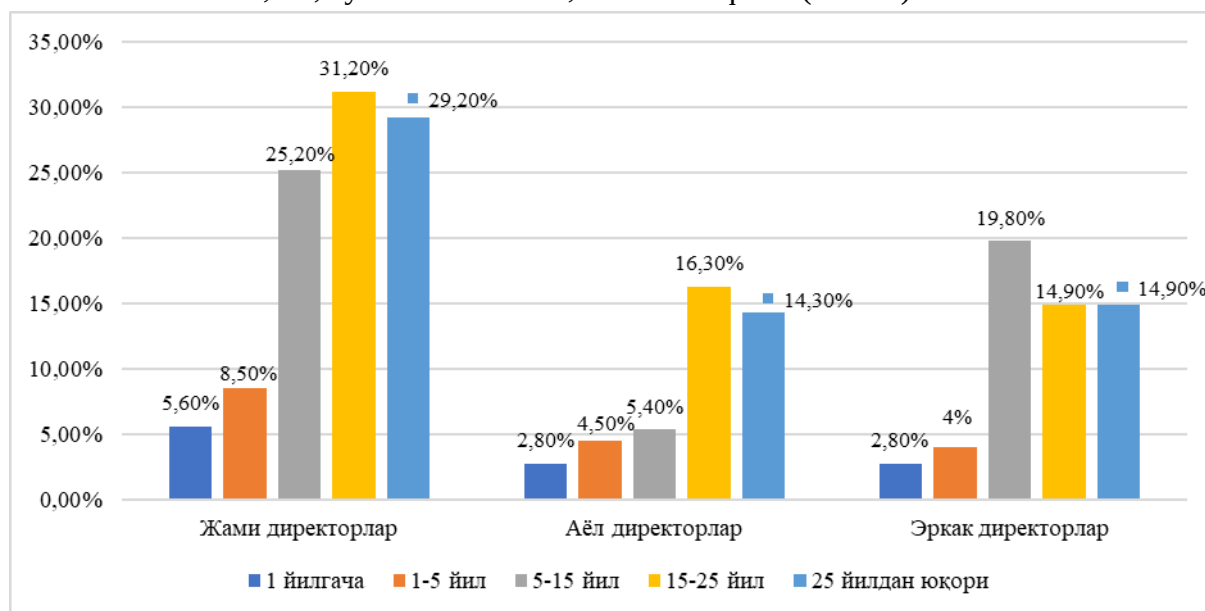
2-rasm. O'qituvchilarga haq to'lash bilan bog'liq masalalarga direktorlarni jalb etish, %.

Ushbu ko'rsatkich OECD davlatlarida bir oz yuqori: maktab direktorlarini uchdan bir qismi o'qituvchilarning boshlang'ich ish haqini belgilashda faol ishtirok etadi va 32% rahbarlar o'qituvchilarning ish haqlarini oshirish bo'yicha qarorlar qabul qiladilar.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, xodimlarni tanlash bilan bog'liq vazifalarni o'qituvchilar kamdan-kam bajaradilar. Biroq, umumiy holatda istesnolar mavjud. Misol uchun, Daniyada 46% maktab direktorlari va Niderlandiyada 44% maktab rahbarlari yangi o'qituvchilarni jalb qilishga o'zlari mas'ul deb hisoblashadi.

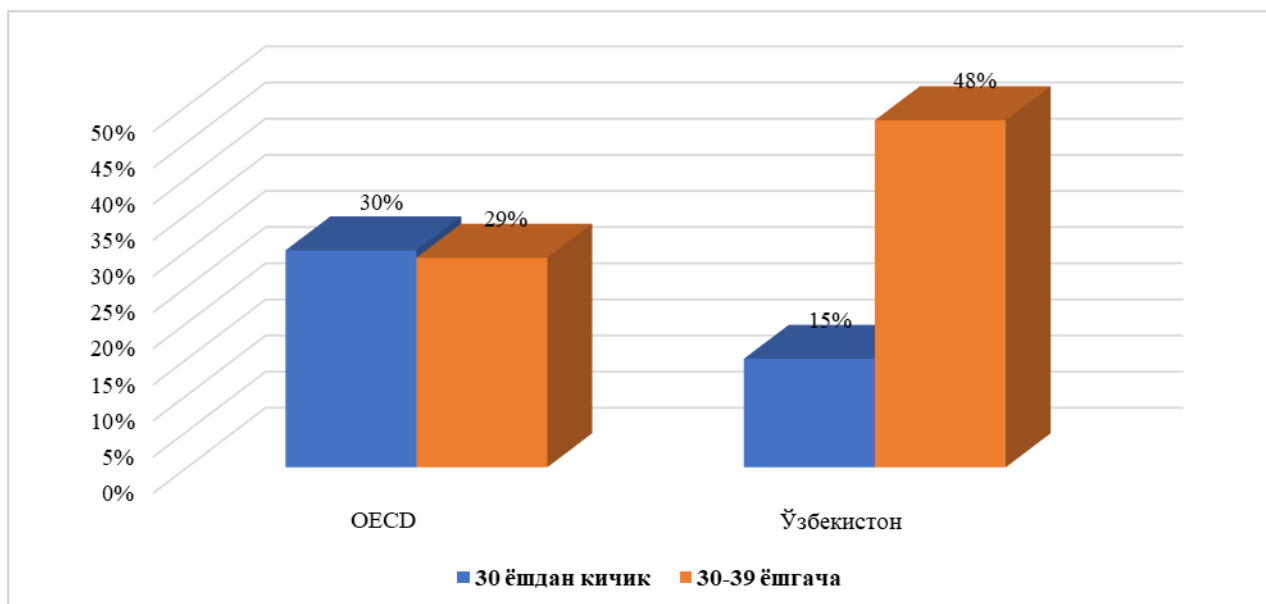
Maktab direktorining ish vaqtini rejalashtirishi bo'yicha faoliyati tahlil qilinganda, O'zbekistonlik maktab direktorlari o'z lavozimlarida o'rtacha 15 yil atrofida ishlashadi. OECDda esa bo' ko'rsatkich o'rtacha 8 yilni tashkil qiladi. Shuningdek, amaldagi direktorlar o'rtacha 50 yoshda bo'lib, direktorlar keyingi ish rejalarini tuzishda pensiya yoshi boshlanishini hisobga olishlari mumkin.

Mahalliy erkak direktorlar o'z ayol hamkasblariga nisbatan bir oz ko'proq vaqt o'z lavozimida ishlashgan. Masalan: 5-15 yilgacha ish stajiga ega bo'lgan erkak direktorlar jami direktorlar soniga nisbatan 19,8%, ayol direktorlar 5,4% bo'lsa, 25 yildan yuqori ish stajiga ega erkak direktorlar 14,9%, ayol direktorlar 14,0% tashkil qiladi (3-rasm).

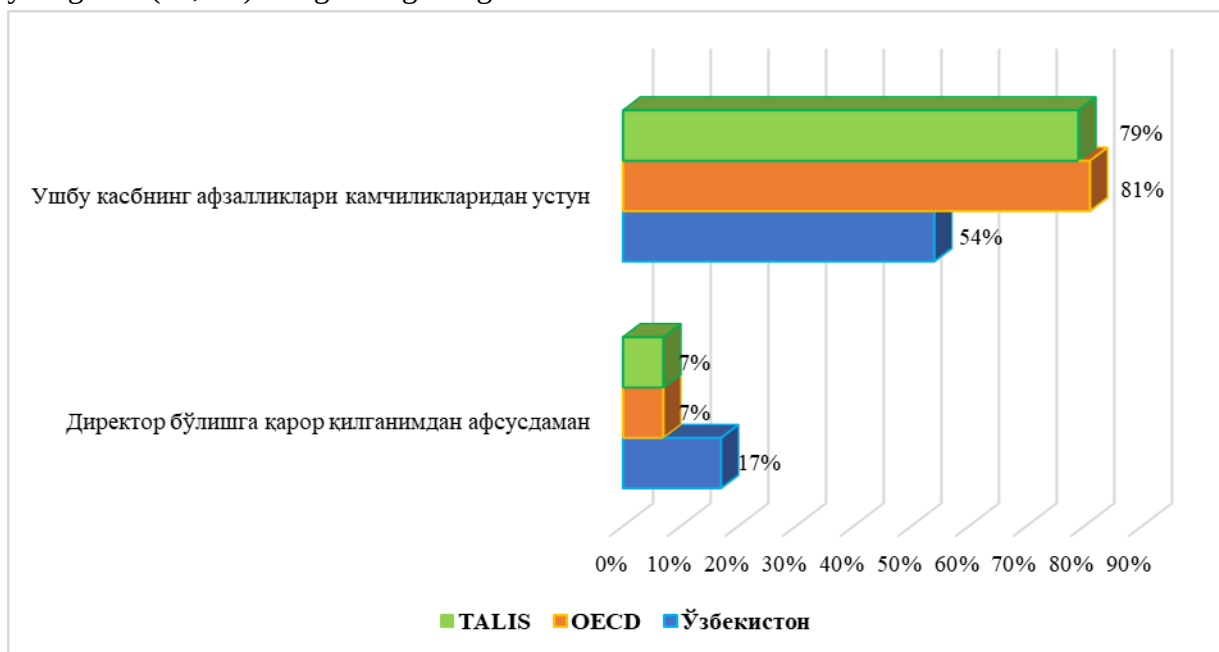
3-рasm. Директорнинг лавозимларидаги иш стажи, %.

Keyingi yillarda, o'zbek maktab direktorlaring ko'pchilik qismini (29,8%) tashkil etuvchi 40-49 yoshgacha bo'lgan maktab direktorlari imkoni bo'lsa boshqa ishni tanlardim deb 41%, 50-59 yoshgacha bo'lgan maktab direktorlarining 46,9%, 30-39 yoshgacha bo'lganlarning 48,4%, 30 yoshgacha bo'lgan maktab direktorlari 15,5% o'z kasbini o'zgartirmoqchi ekanligini bildirishgan (4-rasm).

4-rasm. 5 yil ichida o'z kasbini o'zgartirish niyatida bo'lgan direktorlar ulushi (yoshiga qarab, %).

O'zbekistonda o'z kasbini o'zgartirmoqchi bo'lgan rahbarlardan OECD tadqiqot so'rovlarida ishtirok etgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich ancha pastligi ya'ni 29% ligi ma'lum bo'ladi va yosh toifalari o'rtasida esa, ikkala tadqiqot so'rovida deyarli hech qanday farq yo'q. O'z lavozimini tark etish niyatida bo'lgan respondentlar orasida 50-59 yoshgacha (jamiga nisbatan 23,7%) bo'lgan maktab direktorlari, 30-39 yoshgacha (26,6%) bo'lganlari, 30 yoshgacha (31,1%) bo'lganlar guruhga mansub.

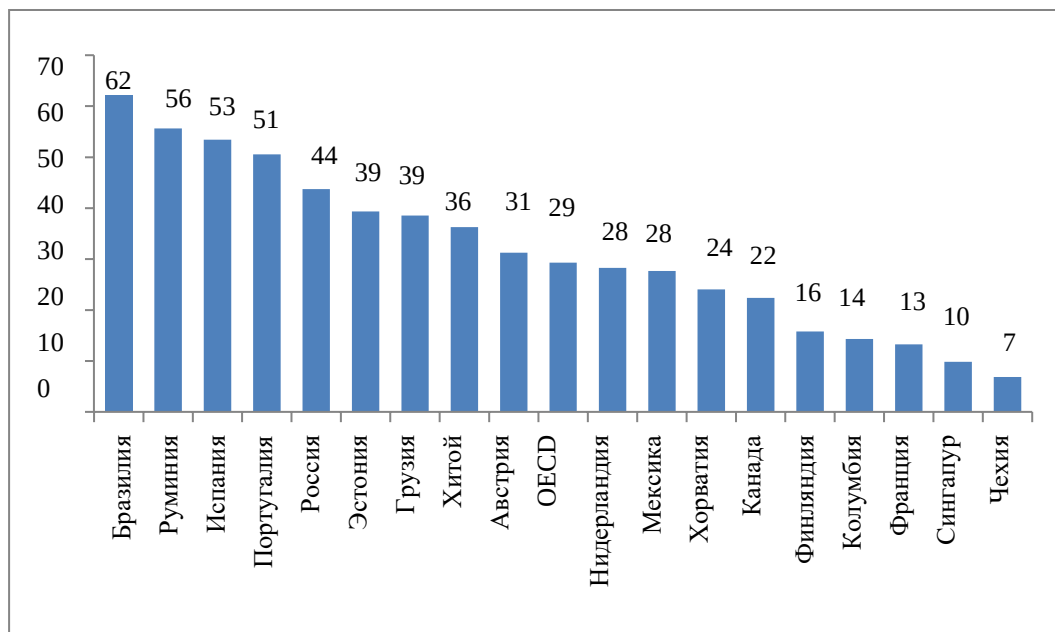

5-rasm. Direktorlarning o'z kasbidan qoniqish jihatlari, %

Shu bilan birga, maktab rahbarlarining 54,3% o'z kasbining afzalliklari uning kamchiliklaridan ustun deb bilishadi yoki bu kasb afzalliklari aniq ko'p, kamchiliklari kamroq deb hisoblashadi. Faqat 17,4% maktab direktorlari bu kasbni tanlaganidan pushaymon (5-rasm).

OECD davlatlari o'rtasida esa, 7% maktab direktorlari bu kasbni tanlaganidan afsuslanishini, OECD davlatlarining 81% esa o'z kasbining afzalliklari kamchiliklaridan ustun deb bilishlarini bildirib o'tgan (6-rasm).

O'z ishini tark etish niyatida bo'lgan 55 yoshgacha bo'lgan direktorlar ulushi bo'yicha yetakchilar Ispaniya, Saudiya Arabistoni, Ruminiya, Portugaliya, Malta va Braziliya bo'ldi. Bu mamlakatlarda maktab direktorlarining yarmidan ko'pi 5 yil ichida kasbni tark etish niyatida. Eng barqaror vaziyat Singapur, Chexiya va Kiprda kuzatilmoqda, bu yerda 90% dan ortiq direktorlar keyingi 5 yil ichida o'z lavozimlarida qolish niyatida.

6-rasm. 5 yildan kam vaqt mobaynida direktor lavozimida ishlashni davom ettirish niyatida bo'lgan direktorlar ulushi, %.

Xulosa qilib aytish mumkinki bugungi kunda O'zbekistonda Xalq ta'limi tizimi rahbarlarini uzluksiz tayyorlash bo'yicha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik, metodik va ijtimoiy jarayonlarni o'rganishda maktablarining ijtimoiy-demografik obrazi, maktab direktorlarining mehnat amaliyotlari, maktablarining o'ziga xos xususiyatlari va muammolari, yosh direktorlar, direktorlarning mehnat sharoitlari, maktab o'quvchilarining kontingenti, maktablarda o'quvchilar uchun ta'lim va raqobat darajalari, maktab rahbariyati (boshqaruvi), direktor va o'qituvchilarning maktab boshqaruvidagi vazifalari hamda mas'uliyat (javobgarlik) yo'nalishlari, o'qituvchilar faoliyatini baholash va qayta aloqalarni amalga oshirish, maktabdagi muhit va o'z ishidan qoniqish, maktab jamoasida hamkorlik va o'zaro ishonch, qarorlar qabul qilishda hamfikrlilik, maktab xodimlarining stressi, maktab direktorlarining o'z ishidan qoniqishi, maktab xodimlari sonining o'zgarishlari kabi masalalar bo'yicha maktab direktorlarining ish faoliyati va xulosalari muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026- yillarga mo'ljallangan O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida

4. F.K.Voros (1975). DEMOCRITUS' EDUCATIONAL THOUGHT, Paedagogica Historica, 15:2, 457-470, DOI: [10.1080/0030923750150206](https://doi.org/10.1080/0030923750150206)
5. Brickhouse, Thomas C. (2000). *The Philosophy of Socrates*. Westview Press.
6. Lodge R. C. Plato's theory of education. – Routledge, 2014.
7. Arthur E. Walzer (2003) Quntilian's “*Vir Bonus*” and the stoic wise man, Rhetoric Society Quarterly, 33:4, 25-41, DOI: 10.1080/02773940309391266
8. Karimjonov A., Jabborova O. YAN AMOS KOMENSKY'S VIEWS ON EDUCATION //Ekonomika i sotsium. – 2021. – №. 5-2. – S. 977-983.
9. A.Radjiyev, F.Karimov, A.Ibragimov, M.Axmedov. TALIS-2018 xalqaro tadqiqotlari talablari asosida o'tkazilgan so'rovнома va tadqiqotning hisoboti. TALIS-2023 xalqaro tadqiqotiga O'zbekistondagi maktab o'qituvchilari va direktorlarini tayyorlash. 1-qism. T.: 2021. 72 bet
10. И.Д.Фрумин. За что в ответе? Компетентностный подход как эстественный этап обновления содержания образования. //Учительская газета. – 2002 – № 36 – С. 38–39.
11. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2004 yil.
12. Андреас Шляйхер. Образование мирового уровня. Как выстроит школьную систему ХХИ века? Успешные реформы и высокие результаты. Москва, 2019. 336 с.
13. Sh.Paxrutdinov. Barqaror taraqqiyot va rahbar mas'uliyati. T.: “Akademiya”, 2011. 303 bet.
14. Sh. Qurbonov, E. Seytxalilov. Ta'lim sifatini boshqarish. T.: “Turon-Iqbol”, 2006. 592 bet.
15. R. X. Djuraev, S.T.Turg'unov. Ta'lim menejmenti. T.: “Voriz-Nashriyoti”, 2006. 263 bet.
16. Шодиев Х, Хабибуллаев И. Статистика. Тошкент. “Молия-иктисод”- 2013.
17. <https://www.uzedu.uz/oz> O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi ma'lumotlari.
18. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/durdona-to-plamlar/alisher-navoiy-mukammal-asarlar-to-plami-20-jildlik-1987-2003>
19. <https://lex.uz/docs/-4749364>
20. www.stat.uz

KURSANTLARNI MILLIY RUHDA TARBIYALASHNING SAMARALI MODELLARINI QO'LLASH BO'YICHA XALQARO VA TARIXIY-MILLIY TAJRIBA

Medetova Raushan Mamadiyarovna¹, Ismailov Dosbol Tileyberdiyevich²

¹Milliy tarbiya pedagogikasi instituti bo'lim mudiri, pedagogika fanlari doktori, katta ilmiy xodim;

²O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti Janubiy harbiy qo'mondonlik fakulteti (Janubiy operativ qo'mondonlik) Umumiy taktika sikli boshlig'i, umumqo'shin tayyorlash kafedrasining katta o'qituvchisi, dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada kursantlarni milliy ruhda tarbiyalashning samarali modellarini qo'llash bo'yicha xalqaro va tarixiy-milliy tajriba o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kursant, ta'lim, milliy ruh, xalqaro va milliy tajriba, o'qituvchi.

O‘zbekistonda yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish bo‘yicha Prezident va Vazirlar Mahkamasi tomonidan bir qator dasturlar amalga oshirilmoqda. Prezidentning bir qancha qarorlarida kursantlarni rivojlantirish uchun amaliyotlarni to‘g‘ri tashkil etish, ularni har xil tadbirlarni tashkil etishga jalb qilish va iqtidorli kursantlarga maksimal bilim berish kabi imtiyozlar belgilandi. Bular “Yoshlar daftari” va “Yoshlar – kelajagimiz” kabi dasturlar bilan birga yoshlarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faol ishtirok etishiga va o‘z yetakchilik salohiyatini ro‘yobga chiqarishiga imkon yaratmoqda. Yuqorida sanab o‘tilgan hujjatlar orqali amalga oshirilgan islohotlar yoshlarning tashabbuskorligini, o‘ziga ishonchini va jamiyat hayotiga daxldorlik hissini kuchaytiradi hamda faoliyat orqali shaxsda mas’uliyat, tashabbuskorlik, o‘zini nazorat qilish va qaror qabul qilish kabi yetakchilik sifatlarini rivojlantiradi. Jamoaviy sport o‘yinlari, rolli o‘yinlar, musobaqalarni tashkil etish va mentorlik qilish orqali yoshlar amaliy sharoitda liderlik ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022-yil 19-yanvardagi PQ-92-son qaroriga muvofiq ijtimoiy himoyaga muhtoj, ishsiz va ijtimoiy faol bo‘lmagan yoshlar bilan “Yoshlar daftari”ni yuritish orqali ishlash tizimini yanada takomillashtirish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oliy harbiy ta’lim muassasalari kursantlari o‘rtasida intellektual sog‘lom raqobatni shakllantirish, talaba-yoshlarning bilim va salohiyatini yanada oshirish hamda ularni rag‘batlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi mazkur qarorni qabul qildi.

Yana bir muhim dastur bu – “Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi bo‘lib, u 2018-yil 27-iyunda PQ-5466-son bilan tasdiqlangan. Mazkur dastur asosida yoshlarning startap loyihalariga moliyaviy yordam, kasbiy yo‘naltirish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ayniqsa, ijtimoiy faol, tashabbuskor va yetakchi yoshlarga alohida e‘tibor qaratildi.

2023-yil 29-iyundagi 267-son “2023-2027 yillarda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish Konsepsiyasi”ning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish; yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish; yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha davlat va nodavlat tashkilotlari hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyatini yanada faollashtirish.

Yuqoridagi davlat dasturlari va konsepsiya yoshlarning faolligini oshirish, ularni ijtimoiy-siyosiy hayotga jalb etish, qobiliyatlarini namoyon qilish uchun zarur infratuzilma va imkoniyatlarni yaratdi. Bu esa, mamlakat taraqqiyotining barqaror kelajagini kafolatlaydigan yosh avlodni tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Yosh avlodning ijtimoiy faolligi jamiyat taraqqiyotining turli sohalarida muhim o‘rin egallaydi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiyot, siyosat, turizm va tibbiyot kabi yo‘nalishlarda, balki ta’lim tizimida ham katta ahamiyatga ega. Yoshlarning ijtimoiy faolligi ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari, kasb-hunar egallashlari, intellektual va ma’naviy salohiyatlarini oshirishlari bilan namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda nodavlat tashkilotlar va jamoat birlashmalari ham faol ishtirok etmoqda. Zero, mamlakat taraqqiyoti yoshlarning faolligiga bog‘liq.

Zamonaviy O‘zbekistonni barpo etishda yoshlarning bilim va salohiyatini to‘g‘ri yo‘naltirish muhim vazifalardan biridir. Davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar yoshlarga o‘zlarini har tomonlama rivojlantirish, jamiyatda shaxsiy qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi. Bugungi kursantlar – kelajak bunyodkorlari bo‘lib, ularning ta’lim jarayonidagi faol

ishtiroki mamlakat taraqqiyoti yo'lida muhim qadam hisoblanadi. Shu o'rinda kursantlarning kasbiy tayyorgarligiga ahamiyat eng muhim jihatlardan biri va davlat siyosati darajasidagi maslahamdir. Chunki, shaxsiy baquvvat shaxsda kasbiy qobiliyati yaqqol namoyon bo'ladi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, tarbiya orqali shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish turli xil yondashuvlar asosida amalga oshiriladi. Masalan, AQShda ko'plab oliygohlarda jamoalari tarkibida faoliyat yurituvchi talabalar uchun maxsus “student-athlete leadership” dasturlari ishlab chiqilgan. Ushbu dasturlar kursantlarni nafaqat jamoa doirasida, balki akademik faoliyatda ham namuna bo'lishga undaydi. Ya'ni, ta'lim birgalikda olib borilib, kursantda kompleks shakllangan shaxsiy ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Rossiyada kursantning shaxsiyati turli xil fazilatlarining kombinatsiyasi sifatida ifodalanishi mumkin bo'lgan tizim sifatida qaraladi: shaxsiy va axloqiy (vatanparvarlik, harbiy burchga sodiqlik, mas'uliyat, altruizm, vijdonlilik, sezgirlik va boshqalar); umumiy ijtimoiy (fuqarolik ongi, dunyoviy e'tiqod, adolat, sezgirlik, ijodiy faollik va boshqalar); harbiy (intizom, mas'uliyat, qonunga itoatkorlik, fuqarolik ongi); harbiy-professional (harbiy-professional vakolatlarni, kasbiy mahoratni, korporativ ofitser ruhini, jasoratni, kasbiy qobiliyatlarni, davlat vatanparvarligini rivojlantirish).

Finlyandiya tajribasida esa, kursantlar alohida o'rin tutadi. Bu yerda har kursant o'zining shaxsiy qobiliyat va imkoniyatlariga qarab ma'lum bir rolga ajratiladi. Kimdir jamoa lideri bo'lsa, boshqalar yordamchi, tashkilotchi yoki hakam sifatida faoliyat yuritadi. Bunday taqsimot barcha kursantlarda jamoaviy ishlash, hamkorlik, mas'uliyat va tashabbuskorlikni kuchaytiradi. Natijada, har kursant o'zining shaxsiy salohiyatini namoyon etish imkoniga ega bo'ladi.

Yaponiyada esa, tarbiya tizimi, asosan, “avval intizom – keyin o'qish” tamoyiliga asoslangan. Bu yondashuv kursantlarning o'zini tuta bilish, qat'iyatlilik, iroda va mas'uliyat kabi sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Bularda o'quv mashg'ulotlari faqatgina rivojlantirishga emas, balki shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirish, jamoada muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish imkoniyatini ham beradi.

Shuningdek, boshqa rivojlangan davlatlar tajribasida orqali shaxsni rivojlantirish keng qo'llaniladi. Masalan, Germaniyada tarbiya darslarida va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlariga katta e'tibor qaratilib, kursantlar kichik guruhlarda muammolarni hal qilish orqali shaxsiy ko'nikmalarini egallaydilar.

Buyuk Britaniyada esa, kursantlar tashkiliy ishlarni va musobaqalarni o'tkazish orqali real tajriba orttiradilar. Umuman olganda, xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, tarbiya nafaqat shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirishga, balki ularni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu jarayonlar orqali kursantlar mas'uliyatli bo'lishni, jamoa manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yishni, tashabbus ko'rsatishni va muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishni o'rganadilar. Tarbiya nafaqat dunyoqarashini, balki shaxsiy sifatlarini shakllantiruvchi muhim pedagogik resursdir. To'g'ri tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlari orqali yoshlar orasida nafaqat sog'lom raqobat, balki hamkorlik, boshqaruv va qaror qabul qilish fazilatlarini rivojlanadi. Bu esa, ularni kelajakda mas'uliyatli bo'lishga tayyorlaydi.

Tarbiya orqali shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: jamoaviy o'yinlari kabi o'yinlar jamoada hamkorlik va muvofiqlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi; simulyatsiya va rolli o'yinlar orqali kursantlar kapitan, murabbiy yoki hakam ro'lida ishtirok etib, real muammolarni hal qilish va tezkor qarorlar qabul qilishni o'rganadilar; loyihalar orqali tajribaga ega bo'ladilar.

AQSh, Rossiya, Finlyandiya, Yaponiya kabi davlatlar tajribasi ta'limni uyg'unlashtirish orqali kursantlarni tarbiyalashning samarali ekanligini isbotlaydi. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, faqat jismoniy rivojlanish vositasi emas, balki iroda, intizom va mas'uliyatni tarbiyalaydigan muhim pedagogik resurs hamdir.

Shaxsiy qobiliyatlarini shakllantirish bugungi ta'lim tizimining ajralmas qismidir. Davlat dasturlari, ta'lim muassasalarining innovatsion yondashuvlari va eng muhimi, tarbiyaning amaliyotga joriy etilishi kursantlarni nafaqat kasbiy jihatdan, balki ijtimoiy va ma'naviy tomondan ham yetuk shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shaxsiy qobiliyatiga ega kursantlar akademik natijalarini yaxshilashdan tashqari, jamiyatda faol o'rin egallashga, yangi g'oyalarni ilgari surishga va mamlakat taraqqiyotiga muhim hissa qo'shishga qodir bo'ladilar.

Tarbiya mashg'ulotlari – bu nafaqat kasbiy rivojlanish, balki shaxsiy va ijtimoiy fazilatlarni tarbiyalovchi muhim vositadir. Ular orqali kursantlar: o'z fikrini erkin bildirishni, guruhda ishlashni, boshqalarni yetaklashni o'rganadilar. Shu boisdan o'quv mashg'ulotlari pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida qaralishi va u orqali ijtimoiy faol, liderlik salohiyatiga ega yoshlarni tayyorlash tizimi takomillashtirilishi va har bir ta'lim muassasasi talabalarda yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ибраимов Х., Куронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.
2. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O'RQ-901-son “Pedagogning maqomi to'g'risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
3. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Гафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220 б.
4. Медетова Р.М. Толерантность народов обеспечит плодотворное развитие международного сотрудничества // Материалы научно-практического семинара «Профессиональное становление личности XXI века в системе непрерывного образования: теория, практика и перспективы». 19 апреля 2019 года. – Т. 1. – Т.: Филиал МГУ в г. Ташкенте, 2019. – С. 147-149.

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТОЛЕРАНТНОГО МЫШЛЕНИЯ У ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Азимова Машхурахон Ходжиевна

доцент Государственного образовательного
учреждения «Ходжандский государственный университет
имени академика Бабажана Гафурова»

Аннотация. В данной статье речь идёт о развитии толерантного мышления у студентов с учётом применения оптимальных моделей обучения.

Ключевые слова: оптимальная модель, студент, коммуникация, педагог.

Эффективное применение оптимальных моделей обучения и воспитания подрастающего поколения представляет собой особый интерес в условиях глобализации образования, поскольку от правильных действий педагога и чётких выполнений им своих функциональных обязанностей зависит процесс интеграции обучения и воспитания. Здесь важно, чтобы педагог постоянно работал над своим самообразованием и саморазвитием. Важно выстроить эффективное профессиональное развитие, которое включает обучение, практику и обратную связь, а также обеспечить для этого адекватное время и поддержку.

Профессиональное развитие в педагогической деятельности определяется как деятельность, которая развивает индивидуальные навыки, знания, опыт, толерантность и другие характеристики преподавателя, а также позволяет достигнуть целый ряд важных целей, включая: обновление знаний непосредственно о дисциплине преподавания на основе последних достижений в этой области; обновление навыков и подходов в области новых методов обучения; приобретение информации о новых исследованиях в сфере образования; изменения в учебных планах и методических материалах; разработку и применение новых стратегий и практик обучения; обмен информацией и опытом между преподавателями и другими специалистами (учеными, работодателями, предпринимателями).

Профессиональное развитие может быть формальным и неформальным, обеспечиваться через опыт в форме полного прохождения или участия в квалификационных программах, семинарах или курсах; посредством сотрудничества между высшими образовательными учреждениями или преподавателями разных образовательных учреждений; посредством коучинга (coaching) или наставничества, совместного планирования и обучения, а также обмена передовым опытом или наилучшими практиками.

Более конкретно выделяются следующие типы профессионального развития академического персонала: курсы/семинары (например, по предмету или методам и/или другим темам, связанным с образованием); образовательные конференции или семинары (на которых преподаватели и/или исследователи представляют результаты своих исследований и обсуждают проблемы образования); квалификационная программа (например, дипломная программа) посещения других высших образовательных учреждений с целью наблюдения за процессом обучения; участие в профессиональной сети преподавателей (networking), созданных специально для профессионального развития; индивидуальные или совместные исследования по теме, представляющей профессиональный интерес; наставничество и наблюдение за другими коллегами и коучинг в рамках формального межвузовского соглашения; чтение профессиональной литературы (например, журналов, документов, основанных на фактических данных, тезисов); участие в неофициальных дискуссиях/обсуждениях с другими преподавателями.

Оптимальные модели обучения определяют профессиональное развитие педагогов, поскольку навыки и знания необходимы для обеспечения соответствующего качества преподавания. Очень важно собственное критическое суждение/оценка преподавателя, когда он самостоятельно определяет профессиональные точки, наиболее полезные для своего развития.

Высокий уровень обязательного профессионального развития может свидетельствовать о более высококвалифицированной профессиональной системе подготовки. Особое значение приобретает в современных высших образовательных учреждениях профессиональное развитие преподавателей и их поддержка на пути профессионального развития. Значимой здесь является практика высшего образовательного учреждения в области поддержки педагогов. Программы менторства и наставничества могут помочь новым педагогам справиться с этими проблемами.

Наиболее эффективными типами профессионального развития, по мнению педагогов, являются те, которые меньше распространены: квалификационные программы и исследовательская деятельность. Стремясь удовлетворить требования профессионального развития преподавателей, специалистам-практикам необходимо рассмотреть вопрос о том, как поддерживать и поощрять участие преподавателей в профессиональном развитии и как обеспечить, чтобы возможности соответствовали нуждам педагогов.

Профессиональные знания и навыки преподавания (компетенция преподавателя состоит из профессиональных характеристик, профессиональных знаний, профессиональных навыков, профессионального развития и обучения на протяжении жизни, профессиональных/личных этических стандартов и ценностей). Особое значение, как в организации, так и в реализации профессионального развития в области преподавания и обучения имеют стандарты и квалификационные рамки. В Великобритании существуют Рамки профессиональных стандартов (UK Professional Standards Framework/UKPSF) – комплексный набор профессиональных стандартов и руководящих принципов, направленных на поддержку начального и непрерывного профессионального развития педагогов, занимающихся обучением и его поддержкой. Они могут быть применены к программам индивидуального развития или на институциональном уровне для улучшения качества обучения.

Данная структура определяет широкие рамки профессиональной практики, включая: области, в которых действуют преподаватели, основные знания, необходимые для осуществления этой деятельности на соответствующем уровне; профессиональные ценности, толерантность, которые должны демонстрировать лица, выполняющие эти виды деятельности.

Документ стандартов имеет два основных компонента: дескрипторы и размеры практики. Дескрипторы описывают ключевые характеристики, связанные с четырьмя широкими категориями типичных функций обучения и обучения в рамках высшего образования.

Одной из последних инициатив в стране является Концепция совершенствования преподавания (Teaching Excellence Framework/TEF) с целью признания наилучшего преподавания и обучения в высшем образовании. Инициатива направлена на предоставление студентам четкой информации о том, где ситуация лучше, в то же самое время таким образом она способствует повышению уровня преподавания во всех высших образовательных учреждениях. Более того, ожидания профессионального развития академического персонала в высшем образовании выражается и в так называемом Кодексе качества высшего образования (Quality Code for Higher Education). Поставщики высшего образования формулируют и систематически рассматривают, и расширяют возможности обучения и практику обучения; ожидание подтверждается следующим индикатором и

показателем практики: поставщики высшего образования гарантируют, что все, кто участвует в обучении или поддержке обучения, имеют соответствующую квалификацию, поддержку и развитие.

Индикатор/показатель практики определяется следующим образом: после принятия на работу и на протяжении всей своей карьеры, педагоги занимаются возможностью развивать и расширять свои профессиональные возможности и улучшать свою педагогическую практику. Педагогам рекомендуется оценивать свои собственные навыки и навыки других преподавателей, осознавать ответственность за определение своих собственных потребностей в области развития и участвовать в непрерывных мероприятиях по профессиональному развитию. Высшие образовательные учреждения предоставляют возможности для всех, кто участвует в обучении и поддержке обучения студентов в практике и профессиональном развитии. Постоянная деятельность по профессиональному развитию, предоставляемая высшими образовательными учреждениями, запланирована стратегически, включая выделение достаточных ресурсов для удовлетворения потребностей как исследований, так и обучения. Необходимое время педагога для продолжения профессионального развития определяется и учитывается в рабочей нагрузке. Высшие образовательные учреждения гарантируют эффективность своего подхода к развитию и поддержке педагога.

Рассматриваемые аспекты могут включать любое или все из следующих инструментов: работа с группами развития педагога; наличие онлайн-ресурсов и модулей для повышения квалификации для педагогов; и обеспечение наличия достаточной административной поддержки. Высшие образовательные учреждения также должны согласовать процедуры для определения персонала, нуждающегося в дополнительной поддержке для обеспечения эффективности, и предоставления соответствующих возможностей, поддержки и наставничества, чтобы повысить навыки и компетентность.

В Великобритании существует целый ряд организаций и структур, которые поддерживают высшие образовательные учреждения и их преподавателей в реализации профессионального развития. Например, Профессиональная ассоциация для сотрудников и разработчиков образовательных программ (Staff and Educational Development Association/SEDA) продвигает инновации и передовую практику в области высшего образования, а именно кадровое и образовательное развитие, активно участвует в национальных дебатах.

Ассоциация предлагает набор Стандартов профессионального развития (Professional Development Framework/SEDA-PDF), которые могут использоваться для поддержки разработки и реализации программ и мероприятий по непрерывному развитию образования в высших образовательных учреждениях.

Академия высшего образования (Higher Education Academy/HEA), созданная в 2003 году как национальный орган по расширению преподавания в высшем образовании поддерживает сотрудников, обучает профессионально. Для отдельных сотрудников предлагаются услуги профессионального признания на основе Профессиональных стандартов Великобритании (UKPSF).

Профессиональное признание означает, что отдельные педагоги прошли аккредитованные программы или имеют соответствующий профессиональный опыт в рамках Профессиональных стандартов Великобритании (UKPSF). Академия также администрирует Национальную систему стипендий для преподавателей (National Teaching

Fellowship Scheme/NTFS), которые присуждаются за разные достижения в области обучения или в целом в области педагогики.

Таким образом, комплексная национальная политика, признавая наилучшие практики преподавания в высших образовательных учреждениях, направлена на стимулирование повышения качества профессионального развития. На институциональном уровне разрабатываются собственные стратегии поддержки непрерывного профессионального развития. Большинство вузов предлагают учебные программы для поддержки нового преподавательского состава, часто создавая свои программы в рамках Профессиональных стандартов Великобритании (UKPSF). Несмотря на то, что нет общего требования для прохождения официальной программы обучения для новых преподавателей, Академия высшего образования рекомендует, чтобы все преподаватели на испытательных сроках прошли соответствующую учебную программу, аккредитованную ею (Postgraduate Certificate in Higher Education/PGCertHE) и приобрели преподавательскую квалификацию, предназначенную для новых или относительно новых преподавателей в университете. В целях обеспечения того, чтобы учебные возможности и преподавание, предоставляемые студентам, были высокого качества, высшие образовательные учреждения используют структурированную систему для определения любых потребностей персонала в области профессионального развития и контроля за тем, соблюдаются ли они. Эти системы выступают в качестве движущей силы для продолжения профессионального развития, включая следующие этапы: планирование и определение ожиданий, и установление индивидуальных целей, реализация действий, мониторинг, обзор результата. Квалификации и/или формы признания преподавателей в высших образовательных учреждениях, которые поддерживают студентов, различны. Данные о квалификации и опыте преподавательского состава, а также сведения о любых стипендиях/наградах собираются централизованно Агентством по статистике высшего образования (Higher Education Statistics Agency/HESA).

Таким образом, определенный опыт Великобритании показывает, что при разработке программы профессионального развития преподавателей высших образовательных учреждений, прежде всего, необходимо скорректировать национальный подход к оптимальным моделям обучения и воспитания. Только на их основе каждое высшее образовательное учреждение разработает соответствующую концепцию/стратегию профессиональной подготовки и поддержки своего профессорско-преподавательского состава. Важно, чтобы стратегия была реалистичной, включала четкое понимание и требование наличия необходимых ресурсов, а также долгосрочной с четкими индикаторами и показателями. Вложение в человеческий потенциал и профессиональное развитие педагогов в высших образовательных учреждениях – это постоянный процесс и, в конечном счете, именно он определяет наличие качества образования, как на институциональном, так и национальном уровнях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ибраимов Х., Куронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901-son “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>

3. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220 б.
4. Медетова Р.М. Толерантность народов обеспечит плодотворное развитие международного сотрудничества // Материалы научно-практического семинара «Профессиональное становление личности XXI века в системе непрерывного образования: теория, практика и перспективы». 19 апреля 2019 года. – Т. 1. – Т.: Филиал МГУ в г. Ташкенте, 2019. – С. 147-149.

ОПТИМАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ И МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИХ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Бичурина С.У.

К.п.н., доцент Казанского (Приволжского)
федерального университета, Кадырова Р.М., к.п.н., профессор Национального
педагогического университета Узбекистана

Аннотация. В статье раскрыта значимость использования оптимальной модели патриотического воспитания старших дошкольников и младших школьников, построенной на сочетании традиционных методов с современными подходами, направленных на формирование у них любви и уважения к Узбекистану, его истории, культуре и народу, а также на развитие гражданской ответственности и изучение русского языка.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, традиционные и современные методы, проектное-исследовательская деятельность, практико-ориентированные и творческие методы, интеграция разных уровней патриотизма, связь с образовательным процессом, старшие дошкольники, младшие школьники.

Abstract. This article explores the importance of using an optimal model of patriotic education for older preschoolers and primary school students, built on a combination of traditional methods and modern approaches aimed at fostering love and respect for Uzbekistan, its history, culture, and people, as well as developing civic responsibility and learning the Russian language.

Key words: patriotic education, traditional and modern methods, project-based research, practice-oriented and creative methods, integration of different levels of patriotism, connection with the educational process, older preschoolers, primary school students.

Каждое поколение людей нашей страны по-своему проходит школу патриотизма. Важно, чтобы уже в первоначальном социальном опыте личности, начиная с семьи, дошкольного образовательного учреждения, общей средней школы эти ценности выступали в единстве. Подрастающему поколению необходимо раскрыть истоки дружбы народов, проживающих в Узбекистане, формировать культуру межнационального

общения, уважения к традициям, языку, искусству, истории народа, страны, народов, проживающих в мире.

Одним из принципов многонационального Узбекистана является свободное развитие и равноправное использование всеми гражданами родного языка и владение русским языком, как языком межнационального общения.

Содержание учебного материала позволяет в процессе обучения дошкольников и младших школьников русскому языку формировать у них патриотические чувства.

Патриотическое воспитание дошкольников и младших школьников включает в себя формирование любви к своей семье, родному городу и краю, и Родине в целом; ознакомление с государственными символами, историей, культурой и традициями страны, воспитание уважения к труду и природе. Важную роль играет формирование у ребенка чувства гордости за свою страну, уважение к другим народам и толерантности.

В начальной школе большое значение придается формированию у учащихся положительных моральных качеств, таких как доброта, милосердие, уважение к старшим, забота о младших и привлечение к активной деятельности через игру, творческих и трудовых задач.

Используемая нами оптимальная модель патриотического воспитания старших дошкольников и младших школьников построена на сочетании традиционных методов (беседы, чтения, экскурсии и т.д.) современными подходами (проектная деятельность, ролевые игры, медиа-технологии), направленных на формирование у воспитанников любви и уважения к Узбекистану, его истории, культуре народа, а также на развитие у них чувства гражданской ответственности.

Через организацию различных мероприятий (тематические праздники, конкурсы, создание собственных творческих проектов) мы вовлекали в них старших дошкольников и младших школьников.

Ключевыми моментами оптимальной модели патриотического воспитания дошкольник и младших школьников являлись следующие: разнообразие методов, дискуссионные методы, проектно-исследовательская деятельность, проектно-ориентированные и творческие методы, интеграция разных уровней патриотизма, вовлечение семьи и общества, связь с образовательным процессом.

Использование выше отмеченных ключевых моментов оптимальной модели патриотического воспитания старших дошкольников и младших школьников способствовало созданию у них мотивации говорить на русском языке, делиться своими впечатлениями о увиденном/услышанном, передавать свое восприятие об этом в рисунках, лепке, аппликациях и т.д.

Вышеизложенное свидетельствует о том что, патриотическое воспитание старших дошкольников и младших школьников это целенаправленная деятельность общества, семьи, дошкольных и школьных образовательных учреждений по формированию у них любви к своей Родине, уважения к ее истории и культуре, гордости за ее достижения, а также стремление внести вклад в ее благополучие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон «Об образовании» Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 года // Народное слово. – Т., 2020. – С. 1-2.

2. Ушакова Л.П. Патриотическое воспитание детей дошкольного возраста. – М.: Детство-Пресс, 2025.
3. Александрова Е.Ю. и др. Система патриотического воспитания в ДОУ: планирование, педагогические проекты, разработки тематических занятий и сценарии мероприятий. – М.: Учитель, 2007. – 208 с.
4. Соловьева Е.В., Редько Л.В. Воспитание интереса и уважения к культурам разных стран у детей 5-8 лет: Методическое пособие для воспитателей. – М.-СПб.: Питер, 2015. – 991 с.
5. Фесюкова Л.Б. В мире мудрых пословиц. – М.: Ранок, 2010. – 238 с.
6. Шаламова М. Методическая работа с кадрами по патриотическому воспитанию в ДОУ. – М.: Скрипторий 2003, 2011. – 524 с.
7. Шипунова В.А. Защитники Отечества: беседы с ребенком. Комплект карточек. – М.: Карапуз, 2012. – 628 с.
8. https://sch1394uv.mskobr.ru/files/patrioticheskoe_vospitanie_po_fgos.pdf
9. <https://urfu.ru/ru/about/units/pp1/detskii-sad-urfu/consult/patrioticheskoe-vospitanie/>
10. <http://io.nios.ru/articles2/96/10/nravstvenno-patrioticheskoe-vospitanie-detey-v-doshkolnom-obrazovatelnom>
11. <https://rodina-konkurs.ru/publication/proekty-po-patrioticeskomu-vospitanuu-doshkolnikov>

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM- TARBIYANING OPTIMAL MODELLARINI QO'LLASH ORQALI YOSHLARDA VATANPARVARLIK TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH

Alimov Mirsardar Soatovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti

“Milliy tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish texnologiyalari” ilmiy-tadqiqot
bo‘limi katta ilmiy xodimi, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim-tarbiyaning optimal modellarini qo'llash orqali o'quvchilarda vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish jarayonidagi masalalar yoritiladi. Bundan tashqari, darslarda milliy g'urur, ona yurtga sadoqat, mustaqillik va ozodlik qadriyatlarini o'quvchilarga singdirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik g'oyalari, metodika, mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, milliy qadriyatlar, tarixiy meros, ona yurt, ozodlik, ma'naviyat, tarbiya, milliy g'urur, istiqlol.

O'zbekiston Respublikasi o'z istiqbolini sog'lom va barkamol avlod timsolida ko'radi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, kuchli fuqarolik jamiyati va huquqiy demokratik davlat qurish maqsadini ro'yobga chiqarishni ham yoshlar ishtirokisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatimizda yoshlarning zamonaviy bilimlarni egallashi, vatanparvar bo'lishi, Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirishi, salomatligini

mustahkamlashi, o‘z kuchi, bilim va salohiyatini oshirishi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. O‘shib kelayotgan yosh avlodni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda ona Vatanga sadoqat hamda harbiy xizmatga hurmat tuyg‘ularini singdirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoev ta’kidlaganidek, “yoshlarimizni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha uzluksiz olib boriladigan ishlar biz uchun dolzarb ahamiyatga egadir. Vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi”.

Rivojlangan mamlakatlarda fuqarolarning vatanparvarlik tarbiyasi bo‘yicha davlat dasturlari, harbiy vatanparvarlik tarbiyasi samaradorligini oshirish konsepsiyalari qabul qilingan, yoshlarning vatanparvarlik borasidagi tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi va davlat tomonidan moliyaviy ko‘mak beriluvchi ko‘plab jamoatchilik asosidagi faxriylar va jamoatchilik tashkilotlari tashkil etilgan.

O‘zbekiston Respublikasida ham yoshlarda Vatanga daxldorlik hissini kuchaytirish maqsadida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiya”si qabul qilingan. Unga ko‘ra, yoshlarni milliy g‘oya va vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch ekanligini singdirish, qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo‘lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudratini va salohiyatiga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish masalasiga alohida e’tibor qaratildi.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasini mustahkamlash maqsadida harbiy ta’lim-tarbiya beradigan joylarda “Temurbeklar maktabi” tashkil etilgan, turli soha va tarmoqlarda yuqori natijalarga erishib kelayotgan yigitlar uchun “Mard o‘g‘lon” nomli Davlat mukofoti va yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda, o‘qishda, mehnatda, jamoat ishlarida har tomonlama faol bo‘lgan yigit-qizlarni taqdirlash maqsadida “Kelajak bunyodkori” medali ta’sis etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 17-apreldagi “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida harbiy-vatanparvarlik sinflari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori ham oliy harbiy ta’lim muassasalariga o‘qishga kirish uchun yetarli bilimga ega bo‘lgan iqtidorli yoshlarni tayyorlashda muhim dasturilamal bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda Milliy gvardiya tasarrufida Jamoat xavfsizligi universiteti, “Temurbeklar maktabi” va Harbiy musiqa akademik litseyi, shuningdek, respublikamiz bo‘ylab jami 56 ta maktabda, xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri va viloyatlarda 4 tadan maktabda harbiy-vatanparvarlik sinflari faoliyat yuritmoqda.

Davlatimiz rahbarining qaroriga asosan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasidagi vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida barcha umumta’lim maktablarida “Yosh gvardiyachi” sinflari ochilgan. Shunga muvofiq respublikamiz bo‘yicha 121 ta sinf faoliyat boshladi. Ularda 3 ming 253 nafar o‘g‘il-qiz tahsil olmoqda. 2024-2025 yangi o‘quv yilida bu sinflarning soni yanada ko‘paygan. Ushbu sinflarda o‘qish muddati besh yil bo‘lib, 6 sinfni bitirgan o‘quvchilar qabul qilinadi va 7-11 sinflarda tahsil oladi. Maktablarda tashkil qilingan qabul komissiyalari tomonidan mazkur sinflarga kirish istagini bildirgan nomzodlardan tegishli hujjatlar 1 iyuldan 20 iyul kuniga qadar qabul qilinadi. 25 avgust kunigacha belgilangan tartibda jismoniy tayyorgarlik va tegishli fanlar yo‘nalishi bo‘yicha test sinovlari o‘tkaziladi.

Harbiy-vatanparvarlik sinflariga qabul qilish bo'yicha tanlov teng huquqlilik va qabul qilishning yagona qoidalari asosida amalga oshiriladi. Tanlovning yakuniy natijalari 25 avgust kuni e'lon qilinadi. Milliy gvardiyaning Harbiy musiqa akademik litseyiga nomzodlar Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 29 noyabrdagi qarori bilan tasdiqlangan Nizomga muvofiq amalga oshiriladi. Milliy gvardiya Harbiy musiqa akademik litseyining 5-sinfiga umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 4-sinfini bitirgan iqtidorli o'g'il-qizlar o'qishga qabul qilinadi. Nomzodlarning hujjatlari 1 iyundan 20 iyunga qadar qabul qilinadi. Kirish imtihonlari 20-30 iyun kunlari davomida o'tkazilib, unda nomzodlar ona tili, o'qish, matematika, psixologik sinov va ijodiy imtihon topshiradi. Kirish imtihonlarining yakuniy natijalari akademik litsey qabul komissiyasi tomonidan 5 iyulgacha ommaviy axborot vositalari orqali e'lon qilinadi.

Prezidentimizning 2019-yil 28-iyundagi “O'smirlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qaroriga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar, Favqulodda vaziyatlar vazirliklari, Davlat xavfsizlik xizmati, Milliy gvardiya tarkibida prinsipial yangi “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylari tashkil etildi. “Temurbeklar maktabi”da o'qish davomiyligi ikki yil bo'lib, litseyning yillik qabul kvotasi 150 nafarni tashkil etadi.

Nomzodlarni o'qishga qabul qilish “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi to'g'risidagi nizom hamda “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseylarning ustavi asosida amalga oshiriladi. “Temurbeklar maktabi”ga umumta'lim va ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarining 9-sinfini tamomlagan, sog'lig'ining holatiga ko'ra o'qishga yaroqli deb topilgan hamda haqqoniy va shaffoflik tamoyillariga asoslangan saralash tanlovidan muvaffaqiyatli o'tgan va test sinovlarini topshirib, yuqori natijalarni ko'rsatganlar o'qishga qabul qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 30-oktyabrdagi qaroriga muvofiq 2024/2025 o'quv yilidan boshlab, Milliy gvardiya Toshkent “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyiga qiz bolalar ham qabul qilinadi. Bunda saralash bosqichi dastlabki tanlash, harbiy-kasbiy tanlov va test sinovlaridan iborat. Nomzodlar uchun dastlabki tanlash ularning arizalari asosida yashash joyi bo'yicha mudofaa ishlari bo'yicha bo'limlarda 1 apreldan 30 aprelga qadar o'tkaziladi. Unda nomzod to'g'risidagi tegishli hujjatlar va uni tavsiflovchi ma'lumotlar to'planadi. Harbiy-kasbiy tanlash bosqichi nomzodning yashash joyi bo'yicha mudofaa ishlari boshqarmalarida 1 maydan 20 iyun kuniga qadar o'tkaziladi. Unda nomzodning sog'ligi, savodxonlik darajasi, jismoniy tayyorgarligi baholanib, sinovdan o'tganlarning yig'ma jildlari “Temurbeklar maktabi”ning qabul komissiyasiga yuboriladi. Mazkur samarali ishlar davlatimizda o'quvchi-yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasiga qo'shgan hissasi desa bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ибраимов Х., Куронов М. Умумий педагогика: Дарслик. – Т.: Sahhof, 2023. – 416 б.
2. Постановление Президента № ПП-289 «О мерах по повышению качества педагогического образования и дальнейшему развитию деятельности высших образовательных учреждений по подготовке педагогических кадров» от 21 июня 2022 года.

XORIJIY TILNI O'QITISH JARAYONIDA HARBIY- VATANPARVARLIK G'OYALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA TAKLIF VA TAVSIYALAR

Komilova Muyassar Mavjudovna

Perfect university dotsent v.b., pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Email: muyassarkomilova02@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada harbiy akademik litsey o'quvchilarini rus tili darslari jarayonida til ta'limi bilan birga vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo'yicha tavsiyalar berilgan. Rus tilini bilish darajasi turlicha bo'lgan o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda duch kelinayotgan muammolar sanab o'tilgan va yechimlar taklif etilgan. Shuningdek, o'quvchilarning rus tilini chuqur egallashiga ta'sir qiluvchi omillar tizimlashtirilgan. Rus tili darslarida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi shaxsni rivojlantirishda ta'lim jarayonining muhim qismi ekanligiga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, harbiy litsey, rus tili, tabaqali o'qitish, oilaviy (ijtimoiy) omillar, ta'limiy omillar, shaxsiy omillar, Vatan himoyasi, milliy qahramonlar, o'quv dasturi.

Аннотация: В статье даны рекомендации по патриотическому воспитанию учащихся военных академических лицеев в процессе обучения русскому языку. Перечислены проблемы, возникающие при обучении учащихся с разным уровнем владения русским языком, и предложены пути их решения. Систематизированы факторы, влияющие на усвоение русского языка учащимися. Утверждается, что на уроках русского языка в развитии личности военно-патриотическое воспитание является важной частью образовательного процесса.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, военный лицей, русский язык, дифференцированное обучение, семейные (социальные) факторы, образовательные факторы, личностные факторы, защита Родины, национальные герои, учебная программа.

Abstract. This article provides recommendations for patriotic education of students at military academic lyceums during Russian language instruction. It lists the challenges encountered when teaching students with varying levels of Russian language proficiency and suggests solutions. It systematizes the factors influencing students' thorough acquisition of Russian. It argues that military-patriotic education in Russian language lessons is an important part of the educational process for personal development and enrichment of the spiritual world.

Keywords: military-patriotic education, military lyceum, Russian language, differentiated instruction, family (social) factors, educational factors, personal factors, defense of the Motherland, national heroes, curriculum.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi fuqarolarda Vatanni sevish, unga sadoqat bilan xizmat qilish, uning ozodligi va mustaqilligini asrab-avaylash kabi hissiyotlarni ongli ravishda shakllantirishga qaratilgan ma'naviy-axloqiy jarayondir. Ushbu jarayon yoshlarda milliy g'urur va mas'uliyat tuyg'usini kuchaytiradi, ularni jamiyat oldidagi burchini anglagan barkamol shaxs

sifatida tarbiyalaydi. Harbiy xizmatni muqaddas burch sifatida qabul qilish esa nafaqat bilim va amaliy ko'nikmalarga, balki ichki e'tiqod, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda hayotiy pozitsiyani shakllantirish bilan uzviy bog'liq. Shu orqali yosh avlod Vatan taqdiri uchun javobgarlikni his etadi, yurtini himoya qilishga doimo tayyor, irodali va ma'nan barkamol inson sifatida voyaga yetadi.

O'zbekistonda dunyo miqyosida global xavfsizlik keskinlashgan sharoitda harbiy mutaxassislarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash muhim strategik ahamiyatga ega. Chunki topshiriqlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, hamkorlik aloqalarini yaxshilash va harbiy xizmatchilarning xavfsizligini ta'minlashda vatanparvarlik tarbiyasining o'rni beqiyos. Harbiy litsey o'quvchilarining ruscha nutqini rivojlantirish jarayonida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga differensial yondashuv bo'lajak harbiylarni xizmatning o'ziga xos ehtiyojlari va talablariga muvofiq tayyorlashning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimizdagi barcha oliy harbiy ta'lim va o'rta maxsus harbiy ta'lim muassasalarida vatanparvar, burchga sadoqatli, ilmiy, bir necha xorijiy tillarni biladigan harbiy mutaxassislarni tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining hayotga tatbiq etilishi ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda [1] Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish yo'nalishida 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida yoshlarga ochiq va sifatli ta'lim berish, shuningdek, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning chuqur ta'lim olishlarini ta'minlash vazifalari alohida belgilab berilgan. Jumladan, strategiyaning 70-maqsadida pedagog kadrlar zimmasiga "yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash" [2] vazifasi yuklatilgan.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarni ta'lim jarayonida vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda gumanitar fanlar muhim o'rin tutadi. O'zbek guruhlarida chet tillarini, jumladan rus tilini o'qitish jarayonida nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy maqsadlarga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Chet tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarni ijobiy ruhda tarbiyalash o'qituvchidan yuksak mas'uliyat, puxta tayyorgarlik va chuqur diqqat talab qiladi. Chunki pedagog xorijiy tilni o'rgatish bilan birga, til orqali ma'naviy qadriyatlarni ham o'quvchi ongiga singdirishi lozim.

Mavzu yuzasidan jahon tajribasini tahlil qilish natijalari harbiy litseylarda o'quv jarayoni oddiy ta'lim muassasalaridagidan farqli bo'lishi zarur, degan xulosaga kelishimizga asos bo'ldi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, rus tilini o'qitish jarayonida leksik materiallarni harbiy mavzuga yo'naltirish barobarida ta'lim kontentini tarbiya mavzusidagi turli adabiyot va manbalar asosida shakllantirish lozim. Nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar imkon qadar harbiy-vatanparvarlik tuyg'ularini singdirishga, so'zlashuv va muloqotning harbiy sohaga oid tipik holatlariga asoslangan bo'lishi kerak.

Bugungi kunda texnika va texnologiyaning jadal rivojlanib borayotgani ham o'z navbatida mutaxassislardan bir nechta xorijiy tillarni, shu jumladan, rus tilini bilishni taqozo etmoqda. Rus tili esa internet tili sifatida xalqaro muloqot, axborot almashinuvi va ta'lim sohalarida alohida o'rin egallab, turli millat va xalqlar o'rtasida madaniy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. A.S.Pushkin nomidagi Rus tili davlat instituti tadqiqotiga ko'ra, bu til dunyo miqyosida so'zlashuvchilar soni bo'yicha 8-, xalqaro tashkilotlarning rasmiy tillari soni bo'yicha 4-, xalqaro ilmiy ma'lumotlar bazalarida chop etilgan nashrlar soni bo'yicha

5-, davriy nashrlar soni bo'yicha 7-, va Internetdagi saytlar soni bo'yicha 2-, umumiy olganda, tillarning global raqobatbardoshligi bo'yicha 5-o'rinda turadi [3]. Bu holat esa o'zbek harbiy maktabini yangilash va professional kadrlar tayyorlash sifatini oshirish strategiyasini ishlab chiqishga yangicha yondashuvni talab etadi.

Pedagogik tajriba va kuzatuvlar natijasida aytish mumkinki, harbiy-akademik litseylarda rus tilini o'qitish orqali o'quvchilarga harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini singdirishga individual yondashuv talab darajasida shakllanmagan; shuningdek, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan o'quv-kognitiv faoliyati shakllari va ularni tashkil etishning umumiy metodikasi hamda o'quvchilarning rus tilini o'zlashtirishda individual xususiyatlarini inobatga olgan holda o'quv guruhlarini shakllantirishning yagona mezonlari ishlab chiqilmagan.

Muhim o'quv-uslubiy adabiyotlarning yetarli emasligi, bo'lajak harbiy kadrlarni tayyorlash bo'yicha alohida o'quv dasturi qabul qilinmaganligi, o'quvchilar 10-11-sinflarga mo'ljallangan maktab dasturlari asosida o'qitilayotgani sababli o'quv mashg'ulotlarining zamonaviy ta'lim talablariga javob bermasligiga olib kelmoqda. O'rta maxsus harbiy ta'lim muassalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarning rus tilini bilish darajasini o'rganish va natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning 65%i ruscha og'zaki va yozma muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda; o'quv materialini o'zlashtirgan bo'lishlariga qaramay, rus tili darslarida jummalarni to'g'ri tuzishda va o'z fikrlarini erkin tarzda yetkazishda qiynalmoqdalar. O'quvchilarning 72%i o'z fikrini omma oldida erkin ifoda eta olmaydi, rus tilida o'tkaziladigan suhbat va munozaralarda faol qatnasha olmaydi.

Harbiy akademik litseyga qabul qilinajak nomzodlar o'rtasida rus tilini bilish darajalarini o'rganar ekanmiz, shuni aniqladikki, tilni o'rganishga moyillik Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Buxoro kabi yirik turistik shaharlarda keng rivojlangan, ammo rus tilida muloqot qilish uchun muhit mavjud bo'lmagan hududlarda aksincha holat kuzatiladi.

Ushbu muammolarning yechimi sifatida o'quvchilarning rus tilini chuqur egallashiga ta'sir qiluvchi omillarni quyidagicha tizimlashtirishga harakat qildik:

I. Oilaviy (ijtimoiy) omillar.

1.1. Til kurslariga yo'naltirilgan oilaviy byudjet.

1.2. Oilada yaratilgan shart-sharoitlar:

- a) ota-onalarning farzandlari chet tilini o'rganishiga munosabati;
- b) ota-onalar tomonidan ma'naviy qo'llab-quvvatlanish;
- v) ota-onalar tomonidan bolaga til o'rganish uchun ajratilgan vaqt va vositalar.

1.3. Oila a'zolari o'rtasidagi muloqot tili:

- a) ota-onalarning rus tilini bilish darajasi;
- b) oilada ona tilidan tashqari rus tilidan foydalanish holati;
- v) ota-ona nazorati.

1.4. Oilada kognitiv qiziqishni tarbiyalash.

II. Ta'limiy omillar.

2.1. Tilni bosqichma-bosqich va uzluksiz o'rganish:

oilal; maktabgacha ta'lim; umumiy o'rta ta'lim; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi; oliy ma'lumot; oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim; kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash; maktabdan tashqari ta'lim.

2.2. Ta'limning tabaqalanganligi:

- a) rus tilini bilishning boshlang'ich darajasi;

b) o'quvchining ta'lim jarayoniga ta'sir yetuvchi individual qobiliyatlari;
v) o'quvchilarning rus tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlashga
yo'naltirilgan topshiriqlar;

g) o'quvchilarning qobiliyatidan kelib chiqib beriladigan differensial ta'lim.

2.3. Nutqni rivojlantirish uchun yaratilgan shart-sharoitlar:

a) o'quv adabiyotlari bilan ta'minlanganlik;

b) zaruriy texnika bilan ta'minlanganlik;

v) malakali mutaxassislarning mavjudligi;

g) o'quv soatlarining yetarliligi;

d) murabbiy-komandirlarning rus tilini bilish darajasi.

2.4. Motivatsiya:

a) turli ma'naviy va ma'rifiy tadbirlar o'tkazish;

b) o'quvchilarni rus tilini bilish darajasiga qarab rag'batlantirish va boshqalar.

III. Shaxsiy omillar.

3.1. Psixologik tayyorgarlik: a) til o'rganishga moyillik;

b) shaxsning tilni o'rganishga bo'lgan ehtiyoji;

v) o'quvchining yosh xususiyatlari.

3.2. Maqsadlilik:

a) vaqtni aniq taqsimlash;

b) o'z-o'zini nazorat qilish;

v) rus tilini chet tili sifatida bosqichma-bosqich o'rganish;

g) rus tilini harbiy kasb nuqtayi nazaridan o'rganish;

d) o'zlashtirilgan leksikani amaliyotda qo'llash.

Albatta, tilni o'rganishga muhit yaratilmas ekan, ijobiy natijalarga erishish qiyin. Buning sabablaridan biri shundaki, dars jarayonida o'quvchi asosan o'qituvchi nutqini tinglash (ba'zan audiomateriallarni), matnni o'qish, mashqlar bajarish bilan cheklanadi, bu esa o'zlashtirilgan bilimlardan amalda kam foydalanishga olib keladi.

Ushbu muammolarning yechimi sifatida quyidagilar taklif etiladi:

1) harbiy akademik litseyga kirish imtihonlari ro'yxatiga rus tilida og'zaki suhbat o'tkazishni qo'shish;

2) o'rta maxsus harbiy ta'lim muassasalari uchun ularning kasbiy faoliyatining o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda alohida o'quv dasturi qabul qilish;

3) darsliklarga o'quvchilarni vatanparvarlikka chorlovchi N.V.Gogolning "Taras Bulba" qissasidan parchalar, L.N.Tolstoyning harbiy-vatanparvarlik mavzusidagi hikoyalari, rus va o'zbek adiblarining vatan mavzusidagi asarlaridan parchalarni kiritish;

4) ta'lim jarayonini differensiatsiyalash;

5) o'quv-tarbiyaviy jarayonni jahon ta'lim tizimiga mos ravishda to'g'ri tanlangan o'quv materiallari hamda zamonaviy o'quv qurollari va darsliklardan foydalanish asosida tashkil etish;

6) ta'lim jarayonini tabaqalashtirish.

Tavsiya o'rnida quyidagilarni taklif etish mumkin:

bo'lajak harbiylarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zaxiriddin Muhammad Bobur va boshqa milliy qahramonlarimizning ibratli hayot yo'llari, harbiy taktikasiga oid qisqa va bir vaqtning o'zida yangi ma'lumotlarni leksik material sifatida o'quv dasturiga kiritish alohida ahamiyatga ega. Misol tariqasida "Amir Temurning harbiy taktikasi", "Adolat va iroda tarbiyasi", "Boburning harbiy san'ati",

“Ulug‘bekning yoshlar ta’lim-tarbiyasiga munosabati” kabi mavzularda suhbatlar va munozara elementlari bilan olib borish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, matnlarni tanlashda o‘quvchining til bilish darajasini inobatga olgan holda Vatan himoyasi, milliy qahramonlar, jonkuyarlik va burch haqidagi badiiy asarlardan foydalanish yoshlarda nafaqat til ko‘nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini ham boyitadi.

Shunday qilib, rus tili darslarida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi ta’lim jarayonining muhim qismi sifatida namoyon bo‘lib, shaxsni rivojlantiradi va uning ma’naviy olamini boyitadi. Shu bilan birga, rus tilini o‘rganish jarayonida yoshlar o‘zga xalq madaniyati va tafakkurini ham anglaydilar, bu esa ularda millatlararo totuvlik va hamjihatlik ruhini kuchaytiradi. Natijada, til o‘qitish jarayoni harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bilan uzviy bog‘lanib, ma’naviy yetuk, bilimdon va yurtini himoya qilishga tayyor avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Закон Республики Узбекистан, от 23 сентября 2020 года №ЗРУ-637 “Об образовании”. <https://lex.uz/docs/5013009>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Индекс положения русского языка в мире: индекс глобальной конкурентоспособности (ГК-Индекс), индекс устойчивости в странах постсоветского пространства (УС-Индекс). Выпуск 2 / сост. А. Л. Арефьев, А. Р. Голубь, С. Ю. Камышева, И. А. Маев, А. И. Ольховская, М. А. Осадчий, М. Н. Русецкая, А. С. Хехтель; под ред. М. А. Осадчего. — Москва: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина, 2022. — С.60.

O‘ZBEK OILALARIDA AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLANI TARBIYALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Fazilov Djamoliddin Kamolitdinovich

Qori Niyoziy nomida Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
mustaqil tadqiqotchisi, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya. mazkur maqolada o‘zbek oilalarida aksiologik yondashuv asosida bolani tarbiyalashning o‘ziga xos xususiyatlari haqida fikr bildirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ommaviy axborot vositalari, ta’lim muassasasi, milliy qadriyatlar, kitob, risola, maqola, urf-odat.

O‘zbek oilalarida ota-onalar va ularning farzandlari o‘rtasida bo‘ladigan har kunlik muloqotlarida, ommaviy axborot va ta’lim muassasalarida olib boriladigan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarda, ijtimoiy tarmoqlarda, ommaviy axborot vositalarining xabarlarida qadriyat, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar kabi so‘zlar ko‘p qo‘llanilmoqda. Nomoddiy madaniy merosimiz va madaniy boyliklar, yodgorliklar, ma’naviy meros, an’ana, urf-odatlarga nisbatan ham qadriyat iborasini, umumiy atama sifatida ishlatilayotganligini kundalik hayotimizda ko‘p uchratamiz.

Ayniqsa, oxirgi 20 yillar mobaynida o'zbek oilalarida qadriyatlar asosida tarbiyalash iborasining ishlatilishi kamayib borayotganligi, farzandlarimiz zamonaviylashib ketayotganligi bois qadriyat so'zi kitob, risola, maqola va xabarlarda uchrab turibti desak adashmagan bo'lamiz. Qadriyatlarning mohiyati, mazmuni, namoyon bo'lish shakllari borisida, xilma-xil fikrlar bayon qilinmoqda. Bularning barchasi qadriyat, oilaviy qadriyatning o'zi nima, biz nimaga asoslanib biror narsa, voqea, hodisa, munosabat, faoliyat va boshqalarni qadrlaymiz, degan savol tug'ilishiga sabab bo'lmokda. Bu savollarga javobning birinchisi qadriyat tushunchasini ta'riflash bo'lsa, ikkinchisi uning mazmun-mohiyatini tahlil qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Manbalarda aksiologiya qadriyatlar nazariyasi, qadriyatlarning tabiati, ularning voqelikdagi o'rni va qadriyatlar dunyosining tuzilishi, ya'ni turli qadriyatlarning o'zaro, ijtimoiy va madaniy omillar va shaxs tuzilishi bilan bog'liqligini o'rganadi.

O'zbek oilalarida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish mazmun-mohiyati, jamiyat hayotining ma'naviy-ma'rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimida esa bolani milliy g'oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish, shuningdek, farzandlarimiz ongida umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag'rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta'sir vositalari orqali singdirish bugungi kunning dolzirb masalalaridan biri bo'lib turibti.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev hududlarda bo'lib o'tadigan har bir tashrifi va yoshlar bilan bo'lib o'tadigan uchrashuvlarda kelajak avlod, yoshlar masalasiga to'xtalib, mamlakatimizning eng katta-boyligi – yoshlarni ma'naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash hamda kelajak avlodning yetuk kadrarlari bo'lib raqobat maydoniga chiqishi ta'lim muassasalari pedagoglari va oilalar, ota-onalar oldida turgan eng muhim masalalardan biri ekanligini takror va takror ta'kidlab o'tadi.

Ota - ona oilaning asosi bo'lsa farzand uning ustunidir. Oilada bolaning shakllanishida etnik madaniyat, urf-odat, axloqiy-ma'naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi. Shu bilan birga, bolani hayotga moslashashi va uni jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma'naviy hayot poydevori qo'yiladi hamda mustahkamlanadi. Oilaning jamiyatda tutgan o'rni nihoyatda muhim bo'lib, farzandlar dastlabki tarbiyani oilada oladilar, ularning odob-axloqi, dunyoqarashi oilada shakllanadi. Ota-ona o'z farzandining kelajakda komil inson bo'lib voyaga yetishini hohlaydi, shuning uchun ham ulardan oilada farzand tarbiyasida alohida yondashuv talab etadi.

Oilada farzand ta'lim-tarbiyasi haqida gap ketganda, buyuk allomalar o'zlarining qarashlarini, oilada ota-onaning farzaand tarbiyasidagi o'rni va bolaga tarbiya berishning o'ziga xosligi haqida o'z fikrlarini aytib o'tganlar.

Jumladan, Manbalardan olingan ma'lumotlarga asoslanadigan bo'lsak, Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Xibat ul xaqoyiq", Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Abu Rayhon Beruniyning hikmatlari, Ibn Sinoning "Tadbir-almanozil", Alisher Navoiyning "Maxbub ul-qulub", Xusayn Voiz Koshifiyning "Axloqi muxsiniy" va boshqa asarlarida farzand ota-onaning baxti, uning to'g'ri tarbiyalanishi jamiyatning, balki, millatning ham tayanchi va suyanchiga aylanishi muhim o'rin egallaydi, deb aytib o'tilgan. Abu Lays Samarqandiy o'zining "Bo'ston ul-orifiyn" asarida tarbiya va tarbiyalashning ma'nosini ta'riflab: "Ey o'g'il, farzandlaringni tarbiyalashdan oldin o'zingni tarbiyala, tarbiya ko'rgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga yetadi", - degan edi.

Demak, sharq allomalari o'zlarining qarashlarida ma'naviy-barkamol insonni tarbiyalash uchun tarbiya naqadar zarurligini, uning mohiyati va mazmunini asoslab, bu masalada ota-onaning bola tarbiyasidagi o'rnini alohida belgilab berganlar.

Shu bilan birgalikda, Respublikamiz olimlari ushbu masalaning asosiy jihatlariga to'xtalar ekan, akademik X.Ibraimov, professor M.Quronov, pedagogika fanlari nomzodi J.Fozilov, F.Zaripov muallifligida yozilgan "Ota-ona murabbiy" nomli uslubiy qo'llanmada ham tarbiya usullarini bilmaydigan nodon ona bir umr javrab, bolasini o'zidan begonalashtirib, natijaga erishmay o'tishi, "Bolam qayerda, nima qilayapti ekana?", degan xavotirda yashashi, chunki bolasidan ko'ngli to'q emasligi, oqila ona esa o'z vaqtida farzandiga kerakli e'tibor berganligi va uning natijasida bir umr bolasidan xotirjam yashashi haqida so'z yuritilgan.

Bu tabiat qonuni hech bir bola yomon bo'lib tug'ilmaydi. Uning yomon bo'lishiga oilada o'z vaqtida bolaga e'tiborsiz bo'lish, uni qimmatli vaqtini behuda o'tkazishiga va bolani yoshligidan oilaviy qadriyatlar, hayotda nima yaxshiyu, nima yomonligini, o'z vaqtida bilim olish va hunar o'rganishning foydali tomonlarini o'rgatilmaganligi oqibatidir. Chunki, farzand tarbiyasida qadriyatga tayangan holda ota-onaning va oilaning o'zni har bir daqiqaning ahamiyati juda yuqoriligini barchamiz bilishimiz va bunga amal qilishimiz lozim.

Oilada har bir bolaga shaxs sifatida qarash va unga tarbiya berish, uni hayotda o'z o'rnini topishida uning mavjud o'zbekona urf-odatlar, qadriyatlar, ota-bobolarimizni tarbiyaga oid so'zlari, allomalarimizning qarashlari va hadis ilmi namoyandalarining o'gitlari muhim o'rin tutadi. Shu bilan birgalikda, oilada farzandiga qadriyatlarga tayangan holda tarbiya berish bilan bir qatorda bolani bilim olishi uchun ham barcha sharoitlarni yaratish ota-onaning asosiy vazifalaridan biri bo'lishi kerak.

Bilim olishni xohlovchi har bitta farzand imkon boricha ko'proq kitob o'qiydi, dunyo bilimlarini egallaydi, tengdoshlarini oldida o'ziga ishonch va intilish, bundanda ko'proq bilim egallash ishtiyoqi paydo bo'ladi. Buning natijasida esa bola hayotni ko'proq tushuna yetadi, o'z bilimini mustahkamlaydi, vaqtni behuda sarflanmaydi, atrofdagilari bilan o'z bilimini bo'lishish va tengdoshlari hamda atrofdagilari olgan bilimlaridan bahramand bo'lishga erishadi.

Bola shaxsining oiladagi tarbiyasida sub'ektiv ta'sir sifatlarini rivojlanishi ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentligini rivojlantirishda individual yondashuvga murojaat etishni talab etadi. Aksiologik yondashuv asosida umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishning tarkibiy qismlari Xorijiy mamlakatlarda olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda «kompetensiya» kategoriyasi kiritilganidan boshlab, kompetentlik va kompetensiya tushunchalarini ajratish ustida ham asoslar yaratilgan. Bunga misol qilib mashhur britaniyalik psixolog Dj.Ravenni keltirish mumkin. U o'zining «Zamonaviy jamiyatda kompetentlik» nomli ishida kompetentlikning psixologik nazariyasini yaratgan bo'lib, unga ko'ra kompetentlik biologik irsiyatga, qobiliyatlar va boshqa individual xususiyatlarga bog'liq bo'lgan inson psixikasining mahsuli hisoblanadi, uning rivojlanishi esa yashash muhitiga bog'liqdir (ota-ona, maktab, oila, ishchi jamoa, do'stlar va h.k.) deb ta'kidlab o'tgan. Olimning tadqiqotlarida bola tarbiyasida individual yondashuvning mazmun-mohiyatini tadqiq etar ekan, «motivatsiya», «maqsadni belgilash», «xulq» tushunchalariga tayanadi va ular o'z navbatida inson qadri, uning axloqiy majburiyatlariga bog'liq bo'ladi. Shu sabab oilada farzand tarbiyasining obektiv komponenti pedagogik-psixologik rivojlanishning muayyan darajasini o'zlashtirilishini tushunish kerak, chunki ularning tarbiyalashda individual sifatlarining barcha sohalarini rivojlantirish orqali erishish mumkin.

Demak, oilada bolani har tomonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishi ta’lim va tarbiyani ota-ona, ta’lim muassasalari va jamoatchilik uyg’un olib borishi, yoshlarni nafaqat bilimli, balki, ma’naviy, axloqiy hamda kasbiy tayyorlangan, va hayotda o’z o’rnini topishida oila va ota-onaning, jamoatchilikning o’rni beqiyosligida namoyon bo’ladi.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki, yangi O’zbekiston sharoitida oilada umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi, yoshlarda bunyodkor g’oyalarning mazmun-mohiyatan sog’lom yoki nosog’lom, ezgu yoki yovuz, bunyodkor yoki buzg’unchi g’oyalarning bo’lishi mumkinligini yoritish hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishi muhim ahamiyat kasb etmog’i lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. “Ota-onalarning farzand tarbiyasiga oid metodik bilimlarini rivojlantirish mexanizmlari: muammo va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari 2025-yil 6-may.
2. X.Ibraimov va boshqalar. “Ota-ona Murabbiy”. Ota-onalar uchun uslubiy metodik qo’llanma. G’afur G’ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy-uyi. TOSHKENT-2024 yil
3. J.Fozilov va boshqalar “O’quvchi ma’naviyatini shakllantirish” Toshkent “Sharq” nashriyot matbaa konserni 2000 yil. 16 b/t.

ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДА ТӘРБИЕЛЕНЕТІН ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ АГРЕССИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Малғайдарова Гүлсара Тұрғанбайқызы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Жалпы педагогика және психология кафедрасының 2 курс докторанты

Қазақстан Республикасы. Шымкент қаласы

Түйіндеме: Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы қазіргі қоғамда жиі кездесетін әлеуметтік-психологиялық мәселелердің бірі ретінде қарастырылады. Мұндай отбасыларда бала эмоциялық қолдау мен тұрақты тәрбие үлгісін жеткілікті деңгейде сезіне алмауы мүмкін, бұл оның өз сезімдерін реттеу қабілетіне, қарым-қатынастағы мінез-құлқына және ішкі психологиялық тепе-теңдігіне теріс ықпал етеді. Агрессия көбіне қорғаныс реакциясы ретінде байқалып, өзін-өзі бекіту, назар аударту немесе ішкі күйзелісті сыртқа шығару тәсіліне айналады. Осы мақалада толық емес отбасындағы жасөспірімдердің агрессиясын қалыптастыратын әлеуметтік және психологиялық факторлар ғылыми талданады. Эмоциялық депривация, ата-ана рөлдерінің теңгерімсіздігі, құрдастар ықпалы, цифрлық ортадағы мінез-құлқы ерекшеліктері мен әлеуметтік бейімделу қиындықтары зерттеу назарында болады. Сонымен қатар, педагогикалық қолдаудың, психопрофилактикалық жұмыстардың және эмоционалдық сауаттылықты дамыту әдістерінің маңыздылығы айқындалады. Бұл зерттеу мектепке дейінгі және орта білім беру мекемелеріндегі тәрбиелік-

психологиялық қолдау жүйесін жетілдіруге бағытталған практикалық нәтижелер ұсынуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: толық емес отбасы, агрессия, жасөспірім психологиясы, эмоциялық депривация, әлеуметтік бейімделу, профилактика, тәрбиелік қолдау.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF AGGRESSION AMONG ADOLESCENTS RAISED IN SINGLE-PARENT FAMILIES

Malgaydarova Gulsara Turganbaevna

Doctoral Student, 2nd Year

Department of General Pedagogy and Psychology

M. Auezov South Kazakhstan University

Republic of Kazakhstan, Shymkent

Abstract. Aggressive behavior among adolescents raised in single-parent families is increasingly recognized as a pressing socio-psychological issue in modern society. In such family environments, the child may not receive sufficient emotional support or a stable model of upbringing, which negatively affects emotional self-regulation, interpersonal behavior, and internal psychological balance. Aggression often manifests as a defensive reaction, becoming a means of self-assertion, attention-seeking, or releasing internal tension. This article provides a scientific analysis of the key social and psychological factors contributing to the development of aggression among adolescents from single-parent families. Special attention is given to emotional deprivation, imbalance of parental roles, peer influence, behavioral risks within the digital environment, and challenges of social adaptation. The importance of pedagogical support, psychoprophylactic interventions, and the development of emotional literacy is emphasized. The findings of this study offer practical implications for improving the system of educational and psychological support in preschool and secondary educational institutions.

Keywords: single-parent family, aggression, adolescent psychology, emotional deprivation, social adaptation, prevention, pedagogical support.

Кіріспе. Қазіргі жаһандану жағдайында отбасының құрылымы мен тәрбиелік функциялары айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Соның ішінде толық емес отбасылардың көбеюі – жас ұрпақтың психологиялық дамуына, тұлғалық қалыптасуына және әлеуметтік мінез-құлқына әсер ететін маңызды факторлардың бірі. Толық емес отбасы – әдетте бір ата-ананың ғана қатысуымен баланың тәрбиеленуін сипаттайтын әлеуметтік-психологиялық орта. Мұндай жағдайда бала эмоционалдық қауіпсіздік сезімін, үйлесімді рөлдік модельді немесе отбасы ішіндегі тұрақты қарым-қатынас жүйесін толық сезіне алмауы мүмкін. Әсіресе жасөспірімдік кезең – психикалық және эмоциялық тұрақсыздық басым болатын күрделі кезең болғандықтан, тәрбиелік дефицитке ұшыраған тұлғаларда агрессияның пайда болу ықтималдығы жоғарылайды.

Жасөспірімдік кезеңдегі агрессия мәселесі психология ғылымында әр қырынан қарастырылады. Агрессия – тек физикалық зорлық немесе вербалды жанжал емес, ол

тұлғаның ішкі эмоциялық теңгерімінің бұзылуының көрінісі, ішкі қарсылық, қабылданбау сезімі не өз орнын таба алмау әрекетінің белгісі ретінде де байқалады. Толық емес отбасында өскен жасөспірім өзін әлеуметтік ортада өзгеше сезінуі мүмкін: толық отбасыда тәрбиеленетін құрдастарымен салыстырғанда өзін төмен бағалауы, эмоционалдық қысым немесе жалғыздық сезімін жиі бастан кешіруі ықтимал. Осындай эмоционалдық депривация – агрессияның қалыптасуындағы басты әлеуметтік-психологиялық факторлардың бірі.

Бұған қоса, ата-ананың біреуінің болмауы – тәлім-тәрбиелік бақылаудың әлсіреуіне, тәртіп пен тәрбие арасындағы тепе-теңдіктің бұзылуына әкелуі мүмкін. Әсіресе әке бейнесінің болмауы ұл балаларда ер адам мінезінің дұрыс қалыптасуына, ал ана бейнесінің болмауы қыз балалардың эмоциялық тұрақтылығына әсер етеді. Бұл мінез-құлықта қорғаныш реакциясы ретінде қарсылық көрсету, өзгеге үстемдік жасауға ұмтылу немесе жанжал арқылы назар аударту әрекетінің күшеюіне алып келеді. Сонымен қатар, жасөспірім бойында әлеуметтік әділетсіздік сезімі не қоғам тарапынан түсініспеушілік байқалған жағдайда агрессия сыртқа ашық түрде шығуы жиілейді.

Қазіргі заманда цифрлық кеңістік те жасөспірім агрессиясының қалыптасуына әсер ететін орта ретінде қарастырылады. Әлеуметтік желілердегі кибербуллинг, виртуалды коммуникация шекарасының әлсіздігі, манипулятивті контент және зорлық-зомбылық элементтері бар медиа өнімдер эмоционалдық тұрақсыздықты күшейтіп, агрессивті мінез-құлықты қалыптастыруы мүмкін. Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірім мұндай кеңістікте өзін еркін сезінгенімен, эмоциялық қауіпсіздікті виртуалды әлемнен іздеуі жиілейді, бұл нақты өмірдегі агрессия актілерінің көбеюіне психологиялық дайындық тудырады.

Осы себептерге байланысты толық емес отбасыларда тәрбиеленетін жасөспірімдердің агрессиясын тек мінез-құлық мәселесі ретінде емес, әлеуметтік және психологиялық кешенді факторлардың тығыз байланысының нәтижесі ретінде қарастыру ғылыми тұрғыдан маңызды. Бұл зерттеу жасөспірімдер мінез-құлқындағы агрессияның себептерін терең түсінуге, мектепке дейінгі ұйымдар мен жалпы білім беру мекемелерінде профилактикалық және түзету жұмыстарының тиімді моделін құруға ықпал етеді.

Жасөспірімдердің агрессиясын қалыптастыратын әлеуметтік-психологиялық факторларды бірнеше өзара байланысты бағытта қарастыруға болады. Бірінші фактор – **эмоциялық депривация**, яғни баланың махаббат пен қолдау жетіспеушілігін сезінуі. Толық емес отбасында ата-ананың біреуінің болмауы немесе жұмысбасты болуы салдарынан бала тұрақты эмоционалдық байланысқа зәру болып, өз сезімдерін түсіну мен басқару қабілетін толық дамыта алмайды. Бұл жағдайда агрессия бала үшін өзін қорғау, назар аударту немесе ішкі стрессін шығарудың бейсаналық тәсіліне айналады. Эмоциялық депривация әсіресе 10–16 жас аралығындағы жасөспірімдерде тұлғалық дағдарыс кезеңімен қатарласа отырып күрделене түседі.

Екінші маңызды фактор – **ата-аналық рөлдердің теңгерімсіздігі**. Толық емес отбасында көбіне ананың ғана тәрбиесі басым болады немесе керісінше, әкесіз өсу жағдайлары кездеседі. Әке бейнесінің болмауы ұл балалардың ер азаматтық мінез үлгілерін қалыптастыруына кері әсер етуі мүмкін, ал ана қамқорлығының жетіспеуі қыз балалардың эмоциялық тұрақтылығын әлсіретеді. Соның нәтижесінде балада сенімсіздік, ішкі шиеленіс және қарым-қатынаста өзін-өзі қорғау қажеттілігі пайда болады. Бұл

қорғаныс көбіне агрессия, қақтығысқа дайын болу немесе қоршаған ортаға қарсы әрекет арқылы көрінеді.

Үшінші фактор – **әлеуметтік ортаның ықпалы**, әсіресе құрдастар тобының рөлі. Толық емес отбасындағы жасөспірім өзін құрдастарының арасында төмен сезінуі мүмкін, бұл жағдайда ол өзін мойындату үшін агрессия көрсетуге бейім болады. Құрдастар ортасында қабылданбау, мазаққа қалу немесе оқшаулану сезімі агрессияның белсенділігін күшейтеді. Керісінше, агрессияны «күш» немесе «бедел белгісі» ретінде қабылдайтын ортаға түскен жасөспірім осы мінез-құлық моделін қалыпты деп қабылдап, оны жиі қолдана бастайды.

Төртінші фактор – **цифрлық және медиалық орта**. Қазіргі жасөспірімдердің көп уақыты виртуалды кеңістікте өтетінін ескерсек, агрессияның медиа арқылы берілу жылдамдығы да жоғары. Әлеуметтік желілердегі кибербуллинг, зорлық элементтері бар ойындар мен бейнеконтент эмоционалдық тұрақсыздықты күшейтіп, шынайы өмірдегі мінез-құлыққа да әсер етеді. Толық емес отбасындағы жасөспірім виртуалды ортадан эмоционалдық қолдауды іздеп, нақты өмірдегі қиыншылықтарды агрессия арқылы жеңуге дағдылануы мүмкін.

Бесінші фактор – **әлеуметтік бейімделу қиындықтары мен өзін-өзі бағалау деңгейі**. Толық емес отбасындағы балада «толық емес» отбасыға тән әлеуметтік стигма сезімі, қорқыныш және өзге адамдардың пікіріне тәуелділік жоғары болуы мүмкін. Төмен өзін-өзі бағалау қорғаныс механизмі ретінде агрессияға әкеледі, ал жоғары агрессия керісінше өзін басқалардан жоғары көрсету стратегиясын қалыптастырады. Екі жағдайда да тұлғалық тепе-теңдік бұзылып, эмоционалдық және мінез-құлықтық тұрақсыздық байқалады.

Осы факторлардың барлығы өзара ықпалдасып, жасөспірім агрессиясын күрделі психоәлеуметтік құбылысқа айналдырады. Сондықтан профилактика мен психологиялық қолдау жүйесін тек жеке тұлғамен емес, отбасы, мектеп және кең әлеуметтік орта деңгейінде ұйымдастыру маңызды. Жүйелі тәсіл арқылы ғана агрессияны ерте кезеңде анықтап, тиімді бағыттау және түзету шараларын жүзеге асыру мүмкіндігі артады.

Агрессияның алдын алудағы педагогикалық және психологиялық қолдау жұмыстарының тиімділігі көбіне оның уақтылы ұйымдастырылуына және жан-жақты бағытталғанына байланысты. Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдер көбіне ішкі эмоциялық қысым мен әлеуметке деген сенімсіздікті бастан өткереді. Мұндай жағдайда педагогикалық қолдау тек тәртіпті бақылау емес, ең алдымен баланың эмоциясын тану, өзін-өзі түсінуіне жағдай жасау, ішкі шиеленісті бейбіт жолмен шешу дағдыларын үйрету бағытында болуы тиіс. Бұл тұрғыда мектептегі психологиялық қызметтің рөлі ерекше. Жасөспірімнің агрессивті мінез-құлқы байқалған жағдайда оны тікелей жазалау немесе айыптау емес, терең себептерін анықтау әлдеқайда маңызды нәтиже береді.

Эмоциялық интеллектіні дамыту әдістері — агрессияны алдын алудың негізгі құралдарының бірі. Бала өз эмоциясын тануды, оны дұрыс атауды, басқара білуді үйренген жағдайда, агрессияның сыртқы көрініс беру ықтималдығы төмендейді. Эмоцияларды реттеу дағдыларын дамыту үшін арт-терапия, рөлдік ойындар, коммуникативтік тренингтер, рефлексиялық жаттығулар тиімді саналады. Бұл әсіресе толық емес отбасыларда өскен жасөспірімдердің ішкі қысымды шығармашылық, бейбіт форматта сыртқа шығаруына жағдай жасайды.

Сондай-ақ, **құрдастармен өзара әрекет стратегияларын дамыту** ерекше маңызға ие. Агрессияның бір бөлігі әлеуметтік бейімделудің жеткіліксіздігінен туындайтындықтан, коммуникативтік құзыреттілікті дамыту — профилактикалық жұмыстың негізгі бағыты болуы тиіс. Қақтығысты шешу мәдениеті, эмпатиялық тыңдау, жанжалсыз диалог жүргізу дағдылары мектептегі арнайы бағдарламалар мен интерактивті әдістер арқылы қалыптастырылады. Бұл бағыттағы «тең-теңімен» принципіне негізделген тренингтер жасөспірімдер арасында сенімді атмосфера қалыптастырып, өзара қолдауға жол ашады.

Толық емес отбасындағы балалармен жұмыста **ата-анамен психологиялық серіктестік орнату** да аса маңызды. Ата-ананың бала психологиясында алатын орны ерекше болғандықтан, педагог мұндай отбасымен жеке жұмыс жүргізіп, олардың тәрбиелік мәдениетін қолдау бағытында кеңес беруі тиіс. Жауапкершіліктің теңгерімсіздігі, тәртіптің тым қатаң немесе тым әлсіз болуы, баланы гиперопека немесе назардан тыс қалдыру секілді қателіктерді болдырмау мақсатында ата-анамен тұрақты кері байланыс орнату агрессияның алдын алу шараларының тиімділігін күшейтеді.

Жалпы алғанда, толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердегі агрессияны тек мінез-құлық мәселесі ретінде емес, оның әлеуметтік, эмоциялық және тұлғалық дамуындағы дағдарыс белгісі ретінде қабылдау қажет. Педагогикалық-психологиялық қолдау кешенді түрде — отбасы, мектеп, қоғам және цифрлық кеңістік бағытында жүргізілген жағдайда ғана бұл мәселені тиімді шешуге болады.

Қорытынды

Толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің агрессиялық мінез-құлқы — олардың психологиялық саулығы мен әлеуметтік бейімделуіне қауіп төндіретін маңызды факторлардың бірі. Мұндай жасөспірімдер, көбіне, эмоциялық қолдау тапшылығына, түсінбеушілік сезіміне және өз орнын табуға бағытталған күрделі ішкі күйзелістерге тап болады. Агрессия сол ішкі күйзелістің сыртқы көрінісі ретінде көрініп, қорғаныс реакциясына айналуы әбден мүмкін. Зерттеу барысында агрессияның қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар ретінде ата-аналық рөлдердің тепе-теңсіздігі, эмоциялық депривация, құрдастар ортасындағы бәсекелестік пен қабылданбау сезімі, өзін-өзі бағалаудың тұрақсыздығы және цифрлық кеңістіктің реттелмеген ықпалы анықталды.

Аталған мәселелерді шешу үшін агрессияның алдын алу жұмыстары жазалауға емес, керісінше тұлғаның эмоциялық мәдениетін дамытуға, өзін түсіну және сезімін басқару қабілеттерін қалыптастыруға бағытталуы қажет. Бұл тұрғыда мектептегі психологиялық қызмет, әлеуметтік педагог пен ата-анамен бірлескен жұмыс — ең тиімді әдістердің бірі. Коммуникативтік құзыреттілікті арттыру, жанжалды конструктивті шешу дағдыларын қалыптастыру, арт-терапиялық және тренингтік әдістерді пайдалану — жасөспірімнің эмоциялық тұрақтылығын күшейтуге ықпал етеді.

Осыған орай, толық емес отбасында тәрбиеленетін жасөспірімдердің агрессиясын төмендету жүйелі, ғылыми негізделген психологиялық-педагогикалық қолдауды талап етеді. Мұндай қолдау отбасылық тәрбиені күшейту, мектеп ортасын қауіпсіз ету және баланың ішкі әлемін түсінуге негізделген бағдарлама арқылы жүзеге асқанда ғана нәтижелі болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Айтмұхамбетова Б. Қ. Жасөспірім психологиясы: теориясы және тәжірибесі. — Алматы: Қазақ университеті, 2021.

2. Қоянбаева Р. Е. Отбасы тәрбиесіндегі психологиялық мәселелер. – Нұр-Сұлтан: Білім, 2020.
3. Жұмағұлова А. Әлеуметтік-психологиялық бейімделу үдерісіндегі жасөспірім мінез-құлқының ерекшеліктері // Педагогика және психология журналы. – 2022. №3. – 45–51 б.
4. Berkowitz L. Aggression: Its Causes, Consequences, and Control. – New York: McGraw-Hill, 1993.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 2005.

O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDA MODULLI O'QITISH TEKNOLOGIYALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

E.J.Kenesbaeva

Innovatsion texnologiyalar universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası assistant-
o'qituvchisi

Annotatsiya. ushbu maqolada modulli o'qitish texnologiyalari yordamida o'quvchilarning kreativ, mantiqiy, tanqidiy, mustaqil fikrlashlarini rivojlantirish, ularning o'quv faolliklarini oshirish kabi masalalarga yechim topishga qaratilgan. Maqolada "Miyaga hujum", "Pinbord", "Sinkveyn", "Klaster" kabi usul va metodlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: modul, intellekt, Breynshtorming, o'quv faolligi, kreativ fikrlash, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, mantiqiy fikrlash.

Kirish. Bugungi taraqqiyot intellektual jihatdan rivojlangan, kreativ fikrlash layoqatiga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash vazifasiga ta'lim jarayonida ustuvor o'rin ajratishni talab qilmoqda. O'quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirish uchun o'quv jarayonini metodik jihatdan ta'minlash muhim ahamiyatga ega mazkur metodik ta'minotning asosini esa, modulli o'qitish texnologiyalari tashkil etishi lozim.

Asosiy qism. Modulli o'qitish texnologiyalarini qo'llash jarayonida o'quvchilarning qiziqishlari, mustaqil fikrlash darajalari, o'quv faolliklarini ta'minlashga yo'naltirilgan innovatsion usul va metodlardan foydalanish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Chunki, innovatsion o'qitish metodlari pedagogik jarayonning samaradorligi va o'quvchilarning intellektual sohalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular o'quvchilarni o'quv faolligini ta'minlashga ko'maklashadigan, turli didaktik vositalarni qo'llash uchun asos yaratadi. Modulli o'qitish texnologiyalari orqali o'quvchilarning intellektual sohalarini rivojlantirishda quyidagi usul va metodlar samarali hisoblanadi: "Miyaga hujum", "Sinkveyn", "Klaster", "Kubiklar", "Rolli o'yinlar", "Echimlar daraxti", "Muzyorar", "Ikki qismlik kundalik", "B-B-B", "Venn diagrammasi", "T-chizma", "Zigzag", "Keys", "Pinboard" kabilar.

O'quvchilarni intellektual rivojlantirishda modulli o'qitish texnologiyalari samarali didaktik vosita bo'lib hisoblanadi. Shunday texnologiyalardan biri "Breynshtorming" texnologiyasidir. Ushbu texnologiya yordamida o'quvchilarda shakllangan intellektual ko'nikmalar namoyon bo'ladi. Breynshtorming - g'oyalarni generatsiyalash metodi bo'lib,

kichik guruhlarga jamlangan o'quvchilar oldiga muammoli topshiriqlar qo'yiladi. Mazkur topshiriqlarni bajarish uchun o'quvchilar muayyan g'oyalarni yaratadilar. Ushbu metod yordamida o'zlarining shaxsiy qarashlari va farazlarini ilgari surishga muvaffaq bo'ladilar.

O'quvchilarni intellektual rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlardan yana biri “miyaga hujum” metodidir. Mazkur usul yordamida o'quvchilar topshiriqlarni bajarish jarayonida mustaqil hamda kreativ fikrlashga muvaffaq bo'ladilar. O'qituvchi topshiriqlarning echimini ta'minlashda o'quvchilar tomonidan bildirilgan fikrlarni muvofiqlashtirishga harakat qiladi. O'quvchilar tomonidan ilgari surilgan farazlarni dalillash, o'z nuqtai nazarlarini asoslash uchun ularga imkoniyat yaratiladi. Mazkur metod bir qator didaktik vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlaydi. Ushbu metod yordamida o'quvchilarda kreativ faollik ko'rsatish motivlari shakllantiriladi. Quyida o'quvchilarni intellektual rivojlantirish jarayonida g'oyalarni generatsiyalashga undaydigan “Miyaga hujum” metodidan foydalandik.

Modulli o'qitish texnologiyasi asosida tashkil etiladigan o'quv jarayonida o'quvchilarni intellektual rivojlantirish maqsadida “Pinboard” metodidan foydalanish mazkur yo'nalishda samaradorlikni ta'minlash imkonini beradi. Pinboard metodi - inglizcha “pin” – “mustahkamlash”, “board” - doska degan ma'noni bildiradi. Bu o'qitish metodining modulli o'qitish jarayonida o'quvchilarni intellektual faollikka undashdagi ahamiyati shundan iboratki, unda bahs-munozara va dialog jarayonlari o'quvchilarning amaliy faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu texnologiya o'quvchilarni intellektual rivojlantirish orqali ularda kreativlikni shakllantirishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Bu metod yordamida o'quvchilar o'zaro dialog va baxs- munozaraga kirishadilar, o'z fikrlarini og'zaki va yozma tarzda muayyan izchillikda bayon etish ko'nikmalari faollashadi, ularda izlanuvchanlik, hozirjavoblik sifatlari tarkib topadi. Biz tadqiqotlarimiz davomida modulli texnologiyalar vositasida o'quvchilarni intellektual rivojlantirish ularda kreativlikni ta'minlashga xizmat qiladigan quyidagi metodlarga ham murojaat qildik. Masalan, insert, klaster, sinkveyn.

Sinkveyn usuli – fransuz tilida «besh qator» ma'nosini bildiruvchi pedagogik strategiya. Sinkveyn tuzish, murakkab g'oya, sezgi va hissiyotlarni bir nechagina so'zlar bilan ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi [1]. U o'quvchilarda axborotlarni umumlashtirishga yordam beradigan qofiyasiz she'rdir. O'quvchilar o'rganilayotgan mavzu yuzasidan ma'lumotlar to'playdilar va uni o'z nutqlarida turli shakllarda bayon etadilar. Sinkveyn tuzish uchun o'quvchilar intellektual faollik, kreativ fikrlash, hozirjavoblik, sezgi va hissiyotlarni tavsiflay olish ko'nikmasiga ega bo'lishlari lozim. Sinkveyn tuzish jarayoni mavzuniga oid o'quv faoliyati o'quvchilarning mavzuni chuqur o'zlashtirishlariga asos bo'ladi. Natijada ular mazkur mavzu doirasida kreativ fikrlash layoqatiga ega bo'ladilar. Sinkveyn tuzish jarayonida o'quvchilar quyidagi talablarni bajarishlari kerak: Sinkveynning dastlabki qatorida o'quv mavzusi birgina so'z bilan ifodalanishi, ushbu so'z ot so'z turkumiga mansub bo'lishi; keyingi qatorida esa o'quv mavzusi sifat turkumiga oid ikki so'zni mujassamlashtirishi; uchinchi qatorda mavzu doirasida amalga oshiriladigan o'quv harakatlari uchta so'z orqali aks ettirilishi, ular fe'l yoki ravishdoshlardan iborat bo'lishi; to'rtinchi qator o'quvchining o'quv mavzusiga nisbatan munosabatini bildiruvchi to'rtta so'zni qamrab olishi, unda tugallangan fikr bayon etilishi; beshinchi qator esa mavzuni ifodalovchi sinonim so'zdan iborat bo'lishi talab qilinadi.

Sinkveynlar o'quv axborotlarni umumlashtiruvchi, murakkab fikrlarni ifodalash imkonini beruvchi, sinonim so'zlardan foydalanish uchun qulay sharoit yaratuvchi didaktik metod hisoblanadi. Ushbu metod yordamida o'quvchilarning intellektual sohalari faollashadi, o'zlashtirgan bilimlari ko'nikmalar va kompetensiyalarga aylanadi, ularda o'quv mavzusini

o'zlashtirish motivlari shakllanadi, o'rganilayotgan didaktik jarayonga kreativ yondashishga intiladilar.

Modulli o'qitish texnologiyasi yordamida o'quvchilarni intellektual rivojlantirish asosida mustaqil, kreativ fikrlash imkoniyatlari kengaytiriladi. Bu jihatdan "Klaster" metodi katta didaktik imkoniyatlarga ega. Ushbu metod yordamida o'quvchilarda rang-barang fikrlash ko'nikmalari shakllantiriladi. Ular o'quv mavzusiga turli jihatdan yondasha boshlaydi. "Klaster" atamasi "g'ujm", "bog'lam" ma'nolarini anglatadi. **"Klaster" (tarmoqlar) metodi** – 1) o'quvchilarni mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, atamalar, tushunchalar va voqealarning bir-biri bilan bog'liqligini anglab olishga o'rgatuvchi metod. 2) klaster (g'uncha, bog'lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, tahsil oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradigan metodni ifodalovchi tushuncha [2]. Klasterlarga ajratish orqali o'quvchilarda mantiqiy, kreativ fikrlash motivlarini shakllantirish amalga oshiriladi. Shuningdek mazkur metod yordamida o'zlashtirilgan bilimlarni faollashtirish, ularni ko'nikma, malaka va kompetensiyalarga aylantirish reflektiv fikrlash imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida foydalaniladi. Ushbu metod o'quvchilarda g'oyalarni generatsiyalash, o'zlashtirilgan bilimlardan samarali foydalanishga ko'maklashuvchi pedagogik strategiyasi sifatida qo'llaniladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarni muayyan mavzu doirasida kreativ fikrlash va intellektual faollik ko'rsatishga undaydi. Klasterlar yangi mavzuni o'tish oldidan tuziladi. Mazkur jarayonda quyidagi ketma ketlikka asoslaniladi: dastlab atama yoki tayanch ibora yoziladi, keyin mavzu doirasida uchraydigan atama va iboralar muayyan ketma ketlikda yoziladi, bayon qilingan fikrlar orasidagi aloqadorlik aniqlanadi, shundan keyin fikrlar mantiqiy jihatdan davom ettiriladi, ular mazmun mohiyatidan kelib chiqqan holda tasniflanadi, so'z va iboralar orasidagi aloqadorlikning ta'minlanganligi o'qituvchi tomonidan kuzatiladi. Klaster tuzishda sinfdagi barcha o'quvchilarning ishtiroki ta'minlanadi.

Xulosa. O'quvchilarni intellektual rivojlantirishga xizmat qiladigan modulli o'qitish texnologiyalari o'quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanlanishi va tizimlashtirilishi lozim. O'quvchilarni intellektual sohalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun bilish jarayonining qonuniyatlari, tashkil etish prinsiplari, amal qilish mexanizmlarini hisobga olgan holda o'quv topshiriqlarini tanlash nazarda tutiladi. Shu bilan bir qatorda pedagogika va psixologiyada o'quvchilarni intellektual sohasida to'plangan tajribalardan kelib chiqqan holda didaktik jarayonlarni tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: Jamoa. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. – 2015. – 376 b.
2. Pedagogika: ensiklopediya. III jild / tuzuvchilar: Jamoa. – Toshkent: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 400 b.
3. Safarova R.G., Yusupova F.I. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida modulli o'qitish jarayonida pedagogik texnologiyalar bankidan foydalanish mexanizmlari. – T.: Tafakkur qanoti, 2017. – 148 b.

INKLYUZIV TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR

Rabbimova Sarvinoz Jurabek qizi¹, I.E.Davronov²

¹Buxoro davlat pedagogika instituti, 1-bosqich magistri;

²Ilmiy rahbar, Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limning xalqaro miqyosdagi rivojlanish yo'nalishlari va amaliy tajribalari tahlil qilinadi. Dunyodagi ilg'or mamlakatlar – AQSh, Finlandiya, Singapur, Yaponiya kabi davlatlarning inklyuziv ta'lim sohasidagi siyosati, qonunchilik asoslari, o'quv dasturlari va pedagogik yondashuvlari o'rganiladi. Xususan, Amerika Qo'shma Shtatlaridagi IDEA qonuni, Finlandiyaning barqaror ijtimoiy qo'llab-quvvatlash modeli, Singapurning texnologik yondashuvi va Yaponiyaning madaniy-insonparvarlik tamoyillari misolida inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, xalqaro tajriba, AQSh ta'lim tizimi, Finlandiya modeli, Singapurda inklyuziya, Yaponiya tajribasi, ta'lim siyosati, maxsus ehtiyojli bolalar, pedagogik yondashuvlar, ta'limdagi tenglik, inklyuzivlikning qonunchilik asoslari.

Abstract. This article analyzes the international development trends and practical experiences of inclusive education. The policy, legislative framework, curricula and pedagogical approaches in the field of inclusive education of the world's most advanced countries - the USA, Finland, Singapore, Japan - are studied. In particular, the approaches to inclusive education are analyzed using the example of the IDEA law in the United States, the Finnish model of sustainable social support, the technological approach of Singapore and the cultural-humanistic principles of Japan.

Keywords: inclusive education, international experience, the US education system, the Finnish model, inclusion in Singapore, the Japanese experience, educational policy, children with special needs, pedagogical approaches, equality in education, legislative frameworks of inclusion.

Аннотация. В статье анализируются международные тенденции развития и практический опыт инклюзивного образования. Изучаются политика, законодательная база, учебные программы и педагогические подходы в области инклюзивного образования наиболее передовых стран мира — США, Финляндии, Сингапура, Японии. В частности, анализируются подходы к инклюзивному образованию на примере закона IDEA в США, финской модели устойчивой социальной поддержки, технологического подхода Сингапура и культурно-гуманистических принципов Японии.

Ключевые слова: инклюзивное образование, международный опыт, система образования США, финская модель, инклюзия в Сингапуре, японский опыт, образовательная политика, дети с особыми потребностями, педагогические подходы, равенство в образовании, законодательные основы инклюзии.

XXI asrda ta'lim sohasida kechayotgan islohotlar va globallashuv jarayonlari har bir davlatdan barcha fuqarolar uchun sifatli, adolatli va teng imkoniyatlarga ega ta'lim tizimini yaratishni talab qilmoqda. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan, nogironligi bo'lgan, ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj bolalar uchun teng va sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash masalasi

dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan inklyuziv ta'lim modeli zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishiga aylanib bormoqda.

Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalarni, ularning imkoniyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim muassasalarida birgalikda o'qitishni nazarda tutuvchi yondashuv bo'lib, inson huquqlari, adolat va ijtimoiy tenglik tamoyillariga asoslanadi. Jahonning ko'plab davlatlari ushbu yondashuvni amaliyotga joriy etish orqali nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyatga to'laqonli integratsiyasini ta'minlash, ularning ijtimoiy faolligi va mustaqil hayotga tayyorlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yagona yondashuv yetarli emas. Har bir mamlakat o'zining madaniy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy sharoitlarini inobatga olgan holda, bu yo'nalishda turli strategiyalarni ishlab chiqmoqda. Masalan, Finlandiya, AQSH, Italiya, Yaponiya, Singapur kabi mamlakatlar inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yishda samarali tizim va metodikalardan foydalanib, dunyoda ilg'or tajribalarni yaratgan.

Mazkur maqolada aynan mana shunday ilg'or xorijiy tajribalar o'rganiladi, ularning asosiy yondashuvlari, qonunchilik asoslari, o'qituvchilar tayyorlash va metodik ta'minotdagi yutuqlari tahlil qilinadi. Ushbu tajribalarning o'rganilishi esa O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh) inklyuziv ta'limni qonunchilik va amaliyot asosida rivojlantirgan yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'limga bo'lgan huquqlari IDEA — ya'ni "Individuals with Disabilities Education Act" (Nogironligi bo'lgan shaxslar ta'limi to'g'risidagi qonun) orqali kafolatlangan. Ushbu qonun ilk bor 1975-yilda qabul qilingan bo'lib, u maxsus ehtiyojli bolalarga bepul, moslashtirilgan va sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Ushbu qonunning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- bepul va moslashtirilgan ta'lim (FAPE) - har bir bola, nogironligidan qat'i nazar, o'z salohiyatini to'liq namoyon qila oladigan sharoitda, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan ta'lim olish huquqiga ega.

- eng kam cheklovli muhit (LRE) - imkon qadar barcha bolalar umumiy sinflarda, sog'lom tengdoshlari bilan birga o'qishlari kerak.

- individual ta'lim dasturi (IEP) - har bir maxsus ehtiyojli o'quvchi uchun individual o'quv rejasi ishlab chiqiladi. Bu reja bolaning o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyati va rivojlanishiga moslashtirilgan bo'ladi.

- ota-onalarning ishtiroki - ota-onalar ta'lim jarayonining faol ishtirokchisidir; ular IEP tuzishda, ta'lim qarorlarini qabul qilishda ishtirok etadilar.

AQShda umumiy ta'lim maktablari inklyuziv o'quvchilarga xizmat ko'rsatish uchun zarur infratuzilmalar, yordamchi texnologiyalar (masalan, audio kitoblar, kommunikatsion qurilmalar), malakali kadrlar (maxsus pedagoglar, terapevtlar, psixologlar) bilan ta'minlanadi. "Resource room" (resurs xonalar) va "co-teaching" (hamkorlikda dars o'tish) tizimlari orqali o'qituvchilar nogiron bolalar bilan individual va kichik guruhlarda ishlash imkoniga ega bo'ladilar.

Ushbu tizim orqali millionlab bolalar ijtimoiy hayotga moslashish, o'ziga ishonch hosil qilish va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. AQSh tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun, balki butun ta'lim muhitining sifatini

yaxshilashga xizmat qiladi. Inklyuziv yondashuv tenglik, bag'rikenglik, ijtimoiy adolat kabi qadriyatlarning amaliy ko'rinishiga aylanmoqda.

Finlyandiya ta'lim tizimi dunyoda eng ilg'or, adolatli va barqaror tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu muvaffaqiyatlarning muhim omillaridan biri – inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvdir. Finlandiya ta'lim siyosatining asosida har bir bolaning o'ziga xos ehtiyojlariga qarab sifatli va teng imkoniyatli ta'lim taqdim etish yotadi. Inklyuzivlik bu yerda nafaqat nogironligi bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim tizimiga qo'shish, balki har bir bolani individual yondashuv asosida qo'llab-quvvatlash degan tushuncha bilan uyg'unlashgan.

Finlandiyada inklyuziv ta'lim tamoyillari maktabgacha ta'limdan boshlab, umumiy o'rta ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda amal qiladi. O'quvchilar orasidagi tafovutlarni kamaytirish, ijtimoiy ajralishni oldini olish, o'quvchining ruhiy va jismoniy holatini hisobga olgan holda ta'lim berish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Bu yondashuv "erta aniqlash va erta aralashuv" (early identification and intervention) tamoyiliga asoslanadi. Ya'ni, bola ta'lim jarayonida muammoga duch kelganidan keyin emas, balki oldindan ehtimoliy qiyinchiliklar aniqlanib, tegishli pedagogik yordam ko'rsatiladi.

Finlandiyada har bir maktabda maxsus tayyorlangan "resurs o'qituvchilar", logopedlar, psixologlar va maxsus pedagoglar faoliyat olib boradi. Ular oddiy o'qituvchilar bilan hamkorlikda har bir bolaning rivojlanish holatini monitoring qiladi va zarur bo'lsa, individual ta'lim rejalarini tuzadi. Shuningdek, kichik sinfda o'quvchilar sonining kamligi, ta'lim jarayonining bosqichma-bosqichligi va stresssiz muhit yaratilishi bolalarning inklyuziv ta'limga moslashishini osonlashtiradi.

Muvofiq qonunchilik ham inklyuziv ta'limni mustahkamlab turadi. Finlandiya ta'lim to'g'risidagi qonunida barcha o'quvchilarga, jumladan, nogironligi bo'lgan bolalarga ham, sifatli ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Bunda "har bir bola muvaffaqiyatga erishishi mumkin" degan g'oya markaziy o'rinni egallaydi.

Finlandiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalar uchun, balki jamiyatning barcha a'zolari uchun foydali hisoblanadi. Ta'limdagi adolat, hamkorlik, barobar imkoniyat va erta aralashuv yondashuvlari orqali Finlandiya ta'limi inklyuzivlik borasida nafaqat mintaqaviy, balki global o'lchamda yetakchi modelga aylangan.

Singapur ta'lim tizimi yuqori sifatli, samarali boshqaruv va innovatsion yondashuvlari bilan dunyo miqyosida e'tirof etilgan. Ushbu davlatda inklyuziv ta'lim sohasidagi islohotlar ham tizimli va uzluksiz tarzda amalga oshirib kelinmoqda. Inklyuziv ta'limning Singapurdagi yondashuvi nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarga ta'lim imkonini berish, balki har bir o'quvchining iqtidorini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Singapurda inklyuziv ta'limni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. 2004-yilda qabul qilingan "Maxsus ta'limga ehtiyojli bolalar to'g'risida Milliy strategiya" asosida barcha bolalarga sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash ko'zda tutilgan. 2012-yildan boshlab esa barcha umumiy o'rta maktablarda Learning and Support for Students with Special Educational Needs (SEN) dasturi joriy qilindi. Bu dastur orqali maktablarda maxsus tayyorgarlikka ega o'qituvchilar (Learning Support Coordinators) faoliyat yuritmoqda.

Singapurda inklyuziv ta'lim ikki asosiy shaklda amalga oshiriladi:

1. Integratsiyalashgan maktablar - bu maktablarda maxsus ehtiyojli o'quvchilar boshqa tengdoshlari bilan birgalikda o'qiydi va individual yondashuv asosida darslar olib boriladi.

2. Maxsus maktablar - og'ir nuqsoni yoki chuqur ehtiyojga ega o'quvchilar uchun mo'ljallangan. Ular davlat tomonidan moliyalashtiriladi va zamonaviy uskunalar bilan jihozlangan.

Singapurda inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilar muntazam ravishda Special Needs Education kurslarida qatnashadi. Har bir maktabda kamida bitta maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlay oladigan malakali pedagog bo'lishi shart. Shuningdek, Singapur Milliy Ta'lim Instituti (NIE) tomonidan maxsus modul va amaliy mashg'ulotlar orqali o'qituvchilarni tayyorlash tizimi yo'lga qo'yilgan. Singapurda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) inklyuziv ta'limda keng qo'llaniladi. Maxsus dastur va ilovalar orqali nutq, eshitish, harakat va o'rganish muammolari bo'lgan o'quvchilarga individual yordam ko'rsatiladi. Bundan tashqari, har bir maktabda psixolog va ijtimoiy mutaxassislar faoliyat olib borib, o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga ko'maklashadi.

Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun davlat siyosati, pedagogik yondashuv, kadrlar tayyorlash va texnologik imkoniyatlar uyg'unligi zarur. Singapurda bu yondashuv bosqichma-bosqich, chuqur rejalashtirilgan holda joriy etilgan bo'lib, boshqa davlatlar, jumladan, O'zbekiston uchun ham o'rnak bo'la oladi.

Yaponiya ta'lim tizimi dunyo miqyosida yuqori samaradorlikka ega bo'lib, so'nggi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Yaponiya hukumati inklyuziv ta'limni nogironligi bo'lgan bolalar uchun alohida emas, balki barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish g'oyasi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga va ta'lim tizimidagi diskriminatsiyani kamaytirishga qaratilgan.

Yaponiyada 2007-yilda ratifikatsiya qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi BMT konvensiyasi asosida ta'lim sohasida tenglik va inklyuzivlikni ta'minlash maqsadida muhim huquqiy o'zgarishlar amalga oshirildi. 2013-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari asosiy qonuni"ga ko'ra, barcha bolalarga, shu jumladan jismoniy yoki aqliy nuqsoni bo'lganlarga, umumiy ta'lim maktablarida ta'lim olish imkoniyatlari yaratilishi kerak.

Yaponiyada inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun pedagoglarning tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Maxsus pedagogika bo'yicha qo'shimcha malaka oshirish dasturlari orqali o'qituvchilar alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashga o'rgatiladi. Shuningdek, maktablarda maxsus pedagoglar va psixologlar faoliyat yuritadi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda jamiyat va ota-onalarning roli katta. Yaponiya tajribasida ota-onalar farzandlarining individual ta'lim rejalarini ishlab chiqishda faol ishtirok etadi. Maktablar bilan hamkorlikda bolalarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga harakat qilinadi.

Yaponiya inklyuziv ta'limda sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, hali to'liq inklyuziv tizim shakllanmagan. Ba'zi hollarda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar hanz maxsus maktablarga yo'naltiriladi. Shunga qaramay, Yaponiya hukumati jamiyatda turli ehtiyojga ega bo'lgan shaxslarning to'liq integratsiyasiga erishish yo'lida doimiy islohotlarni davom ettirmoqda. Xulosa qilib aytganda, Yaponiya tajribasi inklyuziv ta'limni bosqichma-bosqich, ehtiyotkorlik bilan joriy qilish va mavjud ta'lim tizimini moslashtirish orqali amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Bu tajriba boshqa mamlakatlar uchun ham foydali model bo'la oladi, ayniqsa uzluksiz qo'llab-quvvatlash, pedagogik tayyorgarlik va huquqiy bazani shakllantirish borasida.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, inklyuziv ta'lim samaradorligi davlat siyosati, pedagogik yondashuvlar, texnik vositalar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va jamiyat madaniy munosabatlariga bevosita bog'liq. AQSh, Finlandiya, Singapur va Yaponiyaning tajribalari

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni yanada takomillashtirishda muhim manba bo'la oladi. Ularni o'rganish orqali respublikamizda har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, to'laqonli va sifatli ta'lim muhitini yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-dekabrdagi PQ-42-sonli qarori. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani amalga oshirish bo'yicha Milliy dastur.
2. Karimova D. (2022). O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish istiqbollari. "Pedagogika" ilmiy-amaliy jurnali, 2(4), 45–50.
3. Tursunova D.A. Xalqaro tajribada inklyuziv ta'lim: tahlil va yondashuvlar. "Ta'lim va rivojlanish" ilmiy jurnali, (2021).
4. Ergasheva M. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari. "Pedagogik izlanishlar" jurnali, (2021), 32–36.
5. A'zamova M. (2023). Yaponiya va Finlandiyada inklyuziv ta'lim: o'zbek tajribasi uchun imkoniyatlar. "Ilmiy pedagogika" jurnali, (2023).
6. Ainscow M., Booth, T., Dyson, A. Improving schools, developing inclusion. Routledge.(2006)
7. U.S. Department of Education. IDEA (Individuals with Disabilities Education Act). Washington, DC.(2020).
8. European Agency for Special Needs and Inclusive Education (EASNIE). Inclusive Education in Action.(2018)

MILLIY MADANIY YONDASHUV - TALABALARDA TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI ASOSIY OMIL SIFATIDA

Azimova Nilufar Nuriddinovna

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarda tashabbuskorlikni rivojlantirishda milliy madaniy yondashuvning tutgan o'rni va uning ahamiyati haqida to'xtalib o'tilgan bo'lib, xalq og'zaki ijodi hamda allomalar merosining talabalar shaxsiy rivojlanishida tutgan o'rni haqida fikr bildirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yangilik, ta'lim, muhit, oila, madaniy, meros, tafakkur, tarix, urf-odat.

Globallashtirish jarayonida ta'lim tizimida raqobatbardosh, ijodkor va tashabbuskor shaxsni tarbiyalash dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil fikrlashi, tashabbus ko'rsatishi va yangilik yarata olishi jamiyat taraqqiyotining muhim omili sanaladi. Bu jarayonda milliy madaniy yondashuv alohida ahamiyatga ega bo'lib, u yoshlarni o'z xalqining qadriyatlari, an'analari, urf-odatlari hamda boy madaniy merosiga tayanib tarbiyalashni nazarda tutadi.

Milliy madaniy yondashuv – ta’lim jarayonida milliy qadriyatlar, tarixiy meros, urf-odat va an’analarni inobatga olgan holda bilim berish va tarbiya jarayonini tashkil etishdir. Bunday yondashuv talabalarda milliy g’urur, Vatanga sadoqat, ijtimoiy mas’uliyat va o’zlikni anglash tuyg’ularini shakllantiradi. Milliy madaniy yondashuv – talabalarning bilim olishida va tarbiyasida o’z xalqining qadriyatlari, urf-odatlari, tarixiy merosi va milliy tafakkuriga tayangan holda ishlash demakdir. Bu yondashuv talabaning milliy o’zligini anglash, ijodiy fikrlash, faollik va mas’uliyatni his qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Tashabbuskorlik – talabaning o’z g’oyalarini ilgari surish, yangi imkoniyatlarni qidirish, jamoada faol ishtirok etish va amaliy natijalarga erishish qobiliyatidir. Tashabbuskor shaxs har qanday sharoitda mustaqil fikr bildirishi, muammolarga ijodiy yechim topishi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo’shishi bilan ajralib turadi.

Milliy madaniy yondashuvning tashabbuskorlikka ta’siri.

Milliy madaniy yondashuv talabalarda tashabbuskorlikni rivojlantirishda quyidagi jihatlarda muhim rol o’ynaydi:

a) Milliy qadriyatlar orqali ilhomlantirish – xalq og’zaki ijodi, buyuk allomalarimiz merosi talabalarda yangilik yaratishga turtki beradi. Xalq og’zaki ijodi va buyuk allomalarimizning boy merosi talabalarda yangiliklar yaratish, ya’ni ijodiy fikrlash, innovatsion yondashuvlar va milliy qadriyatlar asosida zamonaviy g’oyalarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Xalq og’zaki ijodi (afsonalar, ertaklar, maqollar, dostonlar) va allomalar merosi (Imom Buxoriy, Beruniy, Ibn Sino, Al-Farg’oniy va boshqalar) o’zida chuqur falsafiy, ilmiy va axloqiy g’oyalarni mujassam etgan. Bu esa talabalarni milliy g’urur va o’zlikni anglashga, yangi ilmiy yoki adabiy yo’nalishlar topishga hamda o’z milliy ildizlariga tayanib zamonaviy g’oyalarni yaratishga undaydi. Bundan tashqari, xalq og’zaki ijodidagi ramzlar, badiiy tasvirlar va qahramonlar talabalarda tanqidiy va tahliliy fikrlashni, yangicha qarashlar bilan qadimiy g’oyalarni qayta ishlash ko’nikmalari shakllanishiga xizmat qiladi. Masalan, dars jarayonida qadimgi xalq ertaklaridagi “shartli jumboq”lar asosida zamonaviy interaktiv o’yinlar, muammoli ta’lim vositalari yaratish mumkin.

Buyuk allomalarimiz ilm-fan, tibbiyot, matematika, astronomiya kabi sohalarda yangiliklar yaratgan. Ularning ishlarini o’rganish orqali talabalar ilmiy asoslangan, ammo milliy ruhda startaplar, zamonaviy texnologiyalarga mos o’zgartirishlar va ta’lim, tibbiyot, IT yo’nalishlarida yangi g’oyalarni ishlab chiqishi mumkin.

O’zbek xalqi og’zaki ijodi va allomalar merosi talabalarda globalizatsiya davrida o’zligini yo’qotmagan holda fikrlashni, milliy qadriyatlarga asoslangan global innovatsiyalar ishlab chiqishni, madaniyat va texnologiyani uyg’unlashtirish imkonini ham beradi.

Dostonlar, maqollar va xalq qo’shiqlari asosida:

- Yangi musiqiy asarlar,
- Teatr sahnalari,
- Multimedia loyihalar ishlab chiqilishi mumkin.

Xalq og’zaki ijodi va buyuk allomalarimiz merosi talabalarni faqat o’tmishni bilishga emas, balki uni zamonaviy tafakkur bilan bog’lab, yangilik yaratishga yo’naltiradi. Bu meros ijodkorlik, yangicha yondashuv, milliy qadriyatlarga sodiqlik va global mushohada yurita olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim manba hisoblanadi.

b) O’zlikni anglash orqali mustaqil qarash – milliy merosni bilgan talaba o’z fikrini erkin ifodalaydi, ijodiy tashabbuslar ko’rsatadi.

Milliy meros — bu xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, urf-odati, tili va san’ati kabi boyliklar yig’indisidir. Bu boyliklarni chuqur o’rganib, anglagan talaba o’zini jamiyatda qanday tutishni, qanday fikrlashni va qanday harakat qilishni yaxshi biladi. Psixologik va pedagogik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, o’z milliy merosini chuqur anglashi talabada ijtimoiy faollik, ijodiy tafakkur va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini kuchaytiradi (Vygotsky, 1978; Gardner, 1983).

Milliy merosga asoslangan ta’lim orqali talaba identitetini - ya’ni “men kimman?” degan savolga javob topadi. O’zini xalqining bir qismi sifatida anglagan shaxsda ijtimoiy mas’uliyat hissi va o’z fikrini erkin ifodalash ehtiyoji shakllanadi. Bu esa uni ijodiy tashabbus ko’rsatishga undaydi.

Masalan, milliy adabiyot yoki tarixiy shaxslar hayotini o’rganish orqali talaba turli muammolarga o’ziga xos, yangicha yondashishni o’rganadi. Chunki, bunday bilimlar unga mustahkam axloqiy-me’yoriy asos beradi va yangilik yaratishdan cho’chimaydigan, o’z fikrini asoslab bera oladigan yetuk shaxsga aylantiradi.

Milliy merosni yaxshi bilgan talaba faqatgina an’anaviy qadriyatlarni saqlab qolmay, balki ularni zamonaviylik bilan uyg’unlashtirgan holda ijodiy va erkin fikrli yetuk shaxsga aylanadi. Bu esa nafaqat shaxsiy, balki jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko’rsatadi.

d) Jamoaviy qadriyatlar asosida hamkorlik – mahalla va oilaviy qadriyatlar asosida tarbiya olgan talabalar ijtimoiy loyihalarda faol tashabbuskor sifatida namoyon bo’ladi.

Mahalla va oilaviy qadriyatlar asosida tarbiya olgan talabalar ijtimoiy loyihalarda faol va tashabbuskor bo’lib yetishadi, chunki bu muhit ularda ijtimoiy mas’uliyat, hamjihatlik, o’zaro hurmat, rahmdillik va yetakchilik fazilatlarini shakllantiradi. Bu fikr bir qator ilmiy izlanishlar bilan ham asoslanadi.

Lev Vigotskiy nazariyasiga ko’ra, inson shaxsining rivojlanishi avvalo ijtimoiy muhit (oilaviy va mahalla qadriyatlari) orqali shakllanadi. Mahalla — bu ijtimoiy muomala va o’zaro yordamga asoslangan tizim bo’lib, unda bola yoki talaba kichik yoshdan jamiyat manfaatini o’ylashga o’rganadi.

Amerikalik olim Urie Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasida shaxs rivojiga eng kuchli ta’sir oila va yaqin ijtimoiy muhitdan kelishini ta’kidlaydi. Oila — birinchi ijtimoiy institut sifatida farzandga mas’uliyat, mehnat, odob-axloq, birdamlik kabi qadriyatlarni singdiradi. Bunday muhitda ulg’aygan talaba boshqalarga befarq bo’lmaydi, balki jamiyat uchun foydali bo’lishga intiladi.

Sotsiolog Robert Putnam tadqiqotlarida ijtimoiy muhit va oilaviy qadriyatlar shaxsda ijtimoiy kapitalni — ya’ni ishonch, hamkorlik va ijtimoiy tarmoqlarda faol bo’lish qobiliyatini oshirishi ko’rsatilgan. Bu esa bevosita talabani ijtimoiy loyihalarda tashabbuskor bo’lishiga olib keladi.

O’zbekistonda “Mahalla — tarbiya maskani” degan konsepsiya asosida yoshlar orasida ijtimoiy faollikni oshirish maqsadida turli loyihalar amalga oshirilmoqda. Tajriba shuni ko’rsatmoqdaki, mahalla hayotida faol bo’lgan yoshlar ijtimoiy masalalarga nisbatan befarq bo’lmay, turli tashabbuslarni ilgari surmoqda (masalan, ekologik shanbaliklar, mehr-shafqat aksiyalari, yoshlar festivallari va h.k.).

Mahalla va oilaviy qadriyatlar asosida tarbiya olgan talaba ijtimoiy mas’uliyatni teran anglaydi, jamiyat muammolariga befarq bo’lmaydi va faol fuqarolik pozitsiyasini namoyon qiladi. Ilmiy izlanishlar ham bunday ijtimoiy va axloqiy muhit shaxsni yetuk, tashabbuskor va ijtimoiy jihatdan faol qilib tarbiyalashini tasdiqlaydi.

e) Milliy meros va zamonaviy innovatsiyalar uyg'unligi – milliy san'at, hunarmandchilik, tarixiy tajribani zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirish tashabbuskorlikni rivojlantiradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, milliy madaniy yondashuv talabalarda tashabbuskorlikni rivojlantirishning samarali yo'lidir. U yoshlarni o'z xalqining boy madaniyatidan ilhomlanishga, milliy o'zligini anglashga, jamiyat hayotida faol tashabbuskor bo'lishga undaydi. Natijada, milliy qadriyatlarga sodiq, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega tashabbuskor avlod shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahalla tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. 1978.
3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press. 1979.
4. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster. 2000.
5. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books. 1983.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. T.: O'zbekiston. 2008.
7. Hasanboyeva R. Oila sotsiologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2002.
8. Qodirov A. “Mahalla institutining yoshlar tarbiyasidagi o'rni”. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, №3. 2015.

O'QUVCHILAR INTELLEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA GLOBAL MUAMMOLAR TAHLILNING TRANSFORMATSION AHAMIYATI

Kurbanov Ongarbay Xojanbergenovich

Nukus Prezident maktabining fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada global muammolarning tahlil asosida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi transformatsion ahamiyati yoritilgan. Intellektual salohiyatni oshirishda fanlararo integratsiya, innovatsion metodlar, refleksiv faoliyat va multimodal resurslardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy asosda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual salohiyat, global muammolar tahlili, transformatsion ahamiyat, global kompetensiyalar.

Аннотация. В данной статье освещается трансформационное значение развития интеллектуального потенциала учащихся на основе анализа глобальных проблем. На научной основе проанализированы педагогические условия использования междисциплинарной интеграции, инновационных методов, рефлексивной деятельности и мультимодальных ресурсов в повышении интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: Интеллектуальный потенциал, анализ глобальных проблем, трансформационная

Abstract. *This article highlights the transformational significance of the development of students' intellectual potential based on the analysis of global problems. Pedagogical conditions for the use of interdisciplinary integration, innovative methods, reflexive activity, and multimodal resources in increasing intellectual potential are analyzed on a scientific basis.*

Keywords: *Intellectual potential, analysis of global problems, transformational significance, global competencies.*

Globallashuv sharoitida global muammolar sifatida ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik muammolarni tahlil qilish o'quvchilarda fikrlash qobiliyatini kengaytirib, mantiqiy va tanqidiy fikrlashga oid va boshqa global kompetensiyalarni shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan global muammolar tahlil qilishni hozirgi kundagi zamonaviy ta'lim jarayoni mazmuniga singdirish intellektual salohiyatni rivojlantirishning transformatsion omili sifatida qaralmoqda. Shuning uchun ham ushbu tezisda o'quvchilarning global muammolar tahlilni talab darajasida amalga oshirishi orqali intellektual salohiyati oshirish va baholashning nazariy asoslari hamda transformatsion ahamiyati yoritiladi.

Global muammolar tahlilining transformatsion ahamiyati shundan iboratki, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish transformatsion omil sifatida ifodalanadi. Bu o'quvchilarning bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qolibiyatini shakllantiradi.

Birinchi navbatda, global muammolar tahlili o'quvchilarning keng qamrovli ma'lumotlar asosida tanqidiy va mulohazali fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, iqlim o'zgarishi, energiya resurslaridan oqilona foydalanish, axborot xavfsizligi va boshqa shu kabi masalalarni tahlil qilish orqali dalillarni taqqoslash va ularni baholashni amalga oshiradi va ilmiy asoslangan xulosalar chiqaradi.

Ikkinchidan, global muammolarni tahlil qilish fanlararo integratsiya, innovatsion yondashuvlarni olib keladi. O'quvchilar tabiiy fanlar doirasidagi bilimlarni umumlashtirib, murakkab muammolarga har tomonlama yechim topishga qaratiladi.

Uchinchidan, shu kabi tahlil o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat bilan birgalikda global kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Jamiyat oldidagi ahamiyatli masalalarga o'zining shaxsiy munosabatini bildirish, o'ziga xos fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish hamda birgalikda hal etiladigan yechimlarda ishtirok etish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Shu tariqa, global muammolar tahlili o'quvchilarning intellektual salohiyatni rivojlantirish bilan birga uning mazmun va shaklini transformatsiya qiladi, ya'ni an'anaviy bilim berish modelini kompetensiyaviy va ijtimoiy yo'naltirilgan modelga aylantiradi.

Transformatsion yondashuvning pedagogik shart-sharoitlari shuki, global muammolarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish samarali bo'lishi uchun unga qandaydir bir pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash zarur. Ta'limning mazmuni va shakli yangilash uchun transformatsion yondashuvning amaliy asosini quyidagilar tashkil etadi:

fanlararo integratsiya asosiy elementlardan hisoblanadi. Fizika, biologiya va boshqa shu kabi fanlarni o'zaro integratsiyalashgan holda global muammolar tahlil qilinsa, o'quvchilarda murakkab muammolar har tarafdin analiz va sintez qilinsa hamda ular asosida xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi;

ijodiy faoliyatga asoslangan intellektual salohiyatning reflektiv komponentlarini rivojlantiradi. Turli xil metodlar simulyatsiya va debatlar orqali o'quvchilar shaxsiy fikrlari asosida individual izlanib, uning natijalariga ko'ra yechimlar topishga undaydi;

multimodal resurslar transformatsion yondashuvning asosiy omillaridan biri. Virtual laboratoriyalar, multimedia materiallar bilimlarni vizual qabul qilishga sharoit yaratib, intellektual salohiyatning rivojlanish jarayonini kengaytiradi va tezlashtiradi.

Bunga ko'ra, transformatsion yondashuv samaradorligi o'qituvchining metodik tayyorgarligi ham bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning intellektual salohiyatni oshirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

o'quvchilarning bilim olishida global muammolarni tahlil qilishni tizimli va izchil yo'lga qo'yish, fanlararo integratsiyani ham tizimli qo'llash;

o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish va tanqidiy fikrlashini kengaytirish maqsadida interfaol metodlar orqali mulohazali fikrlashga yo'naltirish;

multimodal resurslardan o'quvchilarning samarali va mazmunli foydalanishini kengaytirish;

o'quvchilarda global kompetensiyani shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga oid mazmunni fanlar kiritish zarur.

Bu global muammolar tahlilni o'z o'rnida, ishonchli joriy etish orqali globallashtirish sharoitida raqobatbardosh o'quvchini tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mironova Ye.V. Formirovaniye globalnoy kompetentnosti uchashixsya v usloviyax sovremennogo obrazovaniya // Pedagogika. – 2021. – №6. – S. 45–52.
2. Mixaylova I.V. Formirovaniye u uchashixsya navikov analiza globalnix problem v protsesse izucheniya yestestvenno-nauchnix dissiplin // Pedagogicheskoye obrazovaniye i nauka. – 2021. – №1. – S. 78–85.
3. Polivanova K.N. Globalizatsiya i transformatsiya obrazovaniya: vizovi i perspektivi // Voprosi obrazovaniya. – 2019. – №2. – S. 5–22.

TA'LIM-TARBIYANI TASHKIL ETISHDAGI MUAMMOLAR VA UNING YECHIMLARI

Shukur Po'latov

Nizomiy nomidagi O'zMPU «Geografiya va IBA» kafedrası, p.f.n., professor.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi

Annotatsiya. *Yosh avlodga chuqur bilim va kasbiy ta'lim berish, ta'limning uzluksizligini ta'minlash, mahalliy davlat hokimiyati organlari umumta'lim muassasalari faoliyatini nazorati, mavjud malaka oshirish tizimi o'qituvchilar ehtiyojlari e'tiborga olish, ta'lim tizimida saqlanib kelayotgan muammolar, dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, zamonaviy axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish nazariy va amaliy bilimlarni yaxlitligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilg'or tajribalar, Xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari.*

Kalit so'zlar: *Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, noan'anaviy darslar, kompetentsiyaviy yondashuv, intellektual qobiliyatni rivojlantirishga yo'naltirish, inklyuziv ta'lim dasturlari va tarli darajada rivojlantirish, kreativ g'oyalar, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, loyihalash, modellash, muammoli vaziyatlarni yaratish.*

Milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, demokratik tamoyillarga asoslangan mazkur taraqqiyot yo'li – insonparvar, demokratik va huquqiy jamiyatni barpo etish yo'li sifatida e'tirof etilmoqda. Fuqarolik jamiyatining bunyod etilishi, eng avvalo, ushbu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, yuksak darajadagi aqliy salohiyatga ega bo'lishlariga bog'liqdir. Zero, fuqarolik jamiyatida amal qiluvchi ijtimoiy me'yorlar aynan mazkur jamiyatda yashovchi shaxslar tomonidan yaratiladi, asoslanadi hamda amalga oshiriladi.

Yosh avlodga chuqur bilim va kasbiy ta'lim berish haqida gap borar ekan, shaxsning kamol topishi, o'z mavqeyini anglash va o'zini ko'rsatish masalalari oldingi o'rinlarda turadi. Bu masalalar butun jamiyat va maxsus yaratilgan ijtimoiy institutlar va insonning o'zi tomonidan tasodifiy ravishda ham, maqsadga muvofiq yo'sinda ham hal qilinishi mumkin. Ta'lim tizimida shaxsning ijtimoiylashuvi, kasbni egallashi va moslashuvi jarayonlarini maqsadga muvofiq tarzda boshqarishga ham da'vat etiladi.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj kun sayin ortib bormoqda. Ta'limning uzluksizligini ta'minlash maqsadida ta'lim maktabgacha ta'lim-tarbiya tashkilotidan boshlab oliy ta'limgacha e'tibor kuchaytirilib, dastur va darsliklar optemallashtirilmoqda va moderenezatsi qilinmoqda, yangi-yangi interaktiv dars o'tish usullari vujudga kelmoqda. O'qituvchining kompetentligi imidji va ijodkorligi oshirilmoqda, bu esa ta'lim-tarbiya borasida bir qator ijobiy siljishlarni vujudga keltirdi. Noan'anaviy darslar turlaridan foydalanib yaratilgan darslar ma'lum darajada samara bermoqda. Bu o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlari bir muncha oshirilmoqda, o'qituvchining ijodkorligini "charxlab" borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-son Farmonida uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim tizimini takomillashtirish va sifat darajasini ko'tarish bo'yicha qabul qilingan farmon va qarorlari mazmun mohiyatidan kelib chiqqan holda, quydagi bir qator kamchilik va muammolar mavjudligini ko'rsatib o'tish mumkin.

Jumladan:

- umumta'lim muassasalariga yuklatilgan vazifalarning deklarativ xarakterga egaligi, ularni amalga oshirish bo'yicha tashkiliy-huquqiy mexanizmlarning yetishmasligi amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda;
- mahalliy davlat hokimiyati organlari umumta'lim muassasalari faoliyatini chuqur tahlil qilmasdan, faqatgina statistik va boshqa ma'lumotlarni to'plash bilan chegaralanayotganligi joylardagi haqqoniy holatni aniqlashga to'sqinlik qilmoqda;
- davlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, umumta'lim muassasalarini innovatsion boshqarish, samara beradigan ishlarni rejalashtirish va tashkil etish jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi pastligi, qabul qilinayotgan qarorlarning samarali amalga oshirilishini ta'minlash, ushbu jarayonni tezkor kuzatib borish imkonini bermayapti;
- ta'lim-tarbiya va o'quv jarayonlarining tarkibi, bosqichlarini bir biri bilan uzviy

bog'lash, ya'ni uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini tashkil qilish muammolari to'la hal qilinmaganligi, amaldagi ta'lim tizimi zamonaviy, taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera olmayotganligi;

- ta'lim tashkiloti rahbari va o'qituvchilar hamda pedagogik yo'nalishda ta'lim olayotgan magistrlar bilishi va bajarishi kerak bo'lgan aniq belgilangan milliy standartlarning mavjud emasligi, ularning salohiyati o'sishiga hamda amaldagi muassasalar rahbarlarini tanlash va tayinlash tartibining samarasizligiga olib kelmoqda;

- mavjud malaka oshirish tizimi o'qituvchilar ehtiyojlariga mos emasligi, malaka oshirish kurslari mazmuni va qo'llaniladigan usullar eskirganligi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo'llash orqali o'qituvchilarni masofadan qayta tayyorlash mexanizmi yo'lga qo'yilmaganligi o'qituvchilarning bilim va malakasini tizimli oshirib borish imkonini bermayapti;

- davlat ta'lim standartlari kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanganligiga qaramasdan, o'qitish va baholash metodlari, shuningdek o'quv dasturlari, darsliklar va boshqa o'quv materiallarini asosan axborotni yodlash va bayon qilishga qaratilgan bo'lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga tusqinlik qilmoqda;

- foydalanilayotgan darsliklar sifatini oshirish, xorijiy o'quv qo'llanmalarini qo'shimcha yoki muqobil o'quv materiallari sifatida qo'llash amaliyotini yo'lga qo'yish talab etilmoqda;

- joylaradagi ta'lim tashkilotlari xorijiy tillar, aniq va tabiiy fanlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini zamonaviy o'qitish jarayoni tashkil etishda malakali kadrlarga va zamonaviy texnologiyalarga muhtoj;

- maktab ta'limi tizimida inklyuziv ta'lim dasturlari yetarli darajada rivojlanmagan, mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari va o'qituvchilarni malakasini oshirish tizimi dasturlarida o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus tayyorgarligini ta'minlash borasida olib borayotgan ishlar yetarli darajada emas;

- ta'lim tashkilotlarda nizolarni hal qilish va jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha samarali ichki tizim, shuningdek o'quvchilarni havf guruhidan chiqarish uchun ta'lim tashkiloti o'qituvchilari va psixologlari malakasini oshirish yuzasidan maxsus dasturlar ishlab chiqish talab etilmoqda va h.k.

Shu bilan birga bugungi kunda respublikamizda ta'lim tizimini optemallashtirish va moderenizasiya qilish, o'qitishning innovasion texnologiyalarini joriy yetish, mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik kabi kasbiy sifatlarga yega yoshlarni tayyorlash hamda pedagoglarni rag'batlantirish maqsadida katta ahamiyatga yega bo'lgan ma'lum darajadagi ishlar amalga oshirilmoqda.

Lekin, amaliyotdan ma'lumki, tahlil va o'rganish natijalari hozirgacha ta'lim tizimimizda saqlanib kelayotgan muammolar borligini ko'rsatmoqda.

Jumladan:

- ta'lim muassasalarida malakali pedagoglarning yetishmasligi, ularni tayyorlashda amaliyotga joriy yetilgan o'quv reja va dasturlarining yaratilishida sohadagi islohotlar to'liq inobatga olinmasligi hamda ular mazmunan yeskirganligi;

- ta'lim oluvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlashda hamda iqtidorli yoshlarning kreativ g'oyalarni amaliyotga tatbiq yetilishida tizimli va innovasion faoliyat to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi;

- pedagoglar tomonidan ta'lim oluvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv mashg'ulotlari tashkil yetilmaganligi;

Yuqorida qayd etib ketilgan kamchilik va muammolardan kelib chiqib hamda ta'limda olib borilayotgan islohatlar va tajriba-sinov ishlarini hisobga olganda, ta'lim muassasasini innovatsion boshqarish va o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalaridan samarali foydalangan holda tashkil etish, ularga ilmiy-metodik va pedagogik shart-sharoitlar yaratishdagi kamchiliklarni bartaraf etish barchamizning asosiy ishimizdan iborat bo'lishi zarur.

Maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi ta'lim – tarbiya, uzluksiz metodik xizmat ko'rsatish va ilm - fan sohalarini yanada takomillashtirish hamda rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish;

- dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish, darslik va o'quv qo'llanmalarini optemallashtirish, zamon talablari asosida takomillashtirish, ularning yangi avlodini yaratish, o'quv dasturlari va standartlarni optimallashtirish;

- pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini «hayot davomida o'qish, o'rganish» tamoyili asosida takomillashtirib borish;

- zamonaviy axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda ta'limni boshqarishni avtomatlashtirish va har tomonlama tahlil qilib borish tizimini yaratish, elektron resurslar va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim oluvchilar o'rtasida innovatsion texnologiyalar sohasidagi kasblarni ommalashtirish;

- ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishda quyidagi punktlarga ye'tiborni qaratish: tadqiqot ishining tahlili, tahlil asosida aniqlangan muammolar, muammoni yechishga qaratilgan maqsad va vazifalar, ularni amalga oshirishga yo'naltirilgan metod, texnologiya va vositalar, tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati, olingan natijalar va ularning amaliyotga tatbig'i;

- nazariy va amaliy bilimlarni yaxlitligini ta'minlashga yo'naltirilgan ilg'or tajribalarni tatbiq yetgan holda yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish;

- o'quv mashg'ulotida ta'lim oluvchilar faolligini oshirishni nazarda tutuvchi muammoli savol va topshiriqlarni ishlab chiqish hamda debatlarini yo'lga qo'yish;

- o'quv-bilish kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida ta'lim oluvchilar uchun tajribalar o'tkazish, modellar yasash, loyihalash, modellashtirish, muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni bartaraf etish, o'z g'oyalarini hayotga joriy qilishga yo'naltirilgan rag'batlantirish tizimini yaratish;

- respublika va xorijdagi yetakchi mutaxassis-olimlar ma'ruzalarini hamda vebinar mashg'ulotlarini onlayn audio, videotranslyaeiyalar ko'rinishida tashkil qilish;

- ta'lim tizimiga yuqori samarali xalqaro amaliyotni joriy etish, respublika ta'lim tashkilotlarini nufuzli xalqaro reytinglarga kiritish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish va h.k..

Hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida belgilandi.

Ta'limning sifatini oshirishda pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil yetilayotgan darslarning samaradorligi, ta'lim oluvchi yetarli darajada o'zlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab yetiladi. O'qitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni amaliyotga joriy yetish, ta'lim oluvchilarda yegallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish, kasb tanlash, mustaqil ta'lim olish, o'quv-bilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Bu texnologiyalar ularning berilgan topshiriqlarni sifatli bajarishga, o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga zamin tayyorlaydi. Ta'lim sifati, uning maqsad va vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini to'g'ri tanlash muhim. Har bir dars mashg'uloti ta'lim oluvchilarda o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga, o'quv adabiyotlaridan kerakli axborotlarni mustaqil topishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Ta'lim sifati o'qilayotgan, tahlil qilinayotgan mavzuga pedagogning mas'uliyat bilan yondashishi, uning mazmunini ta'lim oluvchilarga yetkazishga qaratilgan mahorati, mashg'ulotni bugungi kun talabi asosida tashkil yetish va boshqarish uslubiy faoliyati bilan belgilanadi. Pedagog mavzuni yoritish uchun uning muhim bo'lgan nazariya bilan asoslanganligi, fikrlarni mantiqan bog'langanligini tushuntira olsa, ma'lum maqsadga yerishgan bo'ladi. Buning uchun zamonaviy o'qitish texnologiyalari imkoniyatlari va usullaridan foydalanish zarur.

Jumladan, mashg'ulotda muammoli, modulli, loyihalash, evristik hamda hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalanish ta'lim oluvchilarni ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, mustaqilligini oshirish, ularda o'z qobiliyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi. Bu texnologiyalar ularning berilgan topshiriqlarni sifatli bajarishga, o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga zamin tayyorlaydi.

Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti mutaxassisarlari aynan mana shunday talblarning bugungi kun ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligini inobatga olgan holda aksariyat xorijiy davlatlarda ta'lim va fan sohalarini rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ayrim ilg'or tajribalarni o'rganib borib, amaliyotga tajriba-sinov asosida kiritib bormoqda.

Xususan, dunyoda ta'lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi PISA (O'quvchilarni ta'limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi), PIRLS (Matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot), TIMSS (Ta'lim tashkilotida matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring), TALIS (O'qituvchilar va direktorlarga ta'lim siyosatiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini aniqlash) kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo'lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta'lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo'llanilib kelinmokda.

Unda eng ustivor vazifa qilib quyidagilar olinadi:

- xalqaro tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari hamda o'quv adabiyotlari mazmuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish;
- PISA xalqaro baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratish va

o'quv dasturlariga integratsiya qilish;

- o'quvchilar savodxonligini baholashning milliy tizimini yaratish va 2021-2022 yillarda boshlangan o'quvchilarni amaliy ko'nikmalarini shakllantirilishini baholashga qaratilgan sinovlarni tizimli ravishda o'tkazib borishni taqqoza etadi.

Milliy model talablaridan kelib chiqib, halqaro rivojlangan davlatlar tajribasiga tayangan holda Maktabgacha va maktab ta'limi tizimida o'qitishning modulli ta'lim tizimi ko'pgina rivojlangan davlatlarda o'zining ijobiy samarasini bermoqda. Shu jihatdan bizda ham modulli ta'lim asosida o'qitishni shakllantirish va uni rivojlantirish zamon talabiga aylanmoqda.

Xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalardan kelib chiqqan holda ta'limning bugungi kundagi eng asosiy vazifasi o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iboratdir. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 yanvardagi «Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4963-sonli,
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning Yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm fan sohalarini rivojlantirish chora - tadbirlari tug'risida"gi PF-6108 - sonli Farmoni.
4. Mavlyanov A., va b.k.lar. "Ilg'or pedagogik texnologiya bo'yicha o'quv mashg'ulotini loyihalash". Zamonaviy ta'lim. 2016. №2. B.25-29.
5. Mavlyanov A., va b.k.lar. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ta'lim tsxnologiyalari. O'quv qo'llanma. Tafakkur bo'stoni nashriyoti. Toshkent, 2013. 142 b.
6. Po'latov Sh.P. Ta'lim menjmenti yohud ta'lim muassasalarini ilmiy-metodik boshqarishga innavatsion yondashuv, T. "Yosh kuch", 2022. 736 b.

ABU NASR FAROBIY MEROSIDA TA'LIM VA AXLOQIY TARBIYANING UYG'UNLIGI

Kurbanova Rita Jarasovna

Qoraqalpoq davlat universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk sharq mutafakkiri Abu Nasr Farobiyning ta'lim va axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari tahlil qilinadi. "Fozil shahar" konsepsiyasi asosida komil insonni shakllantirish masalalari yoritilib, ilmiy bilim va axloqiy qadriyatlarning uyg'unligi Farobiy merosining asosiy xususiyati sifatida ko'rsatib beriladi.

Kalit soʻzlar: *Abu Nasr Farobiy, fozil shahar, komil inson, ta'lim, axloqiy tarbiya, ilm, qadriyatlar.*

Abu Nasr Farobiy (873–950) Sharq uygʻonish davrining eng buyuk mutafakkirlaridan biri boʻlib, falsafa, mantiq, pedagogika, axloq va siyosatshunoslik sohalarida bebaho meros qoldirgan. Uning ilmiy qarashlari, ayniqsa, ta'lim va tarbiya masalalariga doir fikrlari bugungi kunda ham dolzarbdir. Farobiy ta'limni faqat bilim berish jarayoni emas, balki insonning ma'naviy-axloqiy komillikka erishish vositasi sifatida talqin etadi.

Farobiy ta'lim tarbiyaga bagʻishlangan asarlarida ta'lim–tarbiyaning muhumligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim–tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. “Fozil odamlar shahri”, “Baxt saodatga erishuv to'g'risida”, “Ixso–al–ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma'nolari to'g'risida” kabi asrlarida ijtimoiy–tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan. [2]

Mashhur yunon faydasufi Arastudan keyin Sharqda o'z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Farobiyni yirik mutafakkir – «Muallimiy soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar.

Farobiy nazarida, haqiqiy ta'lim shunchaki bilim berish bilan chegaralanmaydi, balki insonning xulq-atvori va axloqini shakllantirishga xizmat qilishi kerak. U “fozil inson” tushunchasini ilgari surib, ma'naviy yetuklik va ilmiy bilim uygʻunlashgan shaxsni tarbiyalash gʻoyasini asoslab berdi.

Abu Nasr Farobiy o'rta asr davri ilm – fani taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan olim, Farobiy tabiiy, ilmiy va ijtimoiy bilimlarning barcha sohalarida ilmiy ish olib borgan. Farobiy o'zidan keyin juda boy ilmiy meros qoldirgan. Falsafa, musiqa, filologiya va boshqa tabiiy, ilmiy bilimlarning turli sohalarida asarlar yaratgan. Demak, Farobiy inson baxt – saodatga erishuvi uchun ularni baxtli – saodatli qila oladigan jamoa rahbari bo'lishi kerak deydi.

Farobiy o'zining mashhur “Fozil shahar ahlining qarashlari” asarida jamiyat taraqqiyoti bevosita ta'lim va tarbiyaning sifatiga bogʻliq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, fozil shaharda yashovchi odamlar ilm, donolik, adolat, saxovat va insonparvarlik tamoyillariga amal qilgan holda yashashlari zarur. U fozil shaharni boshqaradigan Hokim tabiatdan: 1 – sogʻ – salomat boʻlib, o'z vazifasini bajarishda hech qanday qiyinchilik sezmaligi; 2 – tabiati nozik, farosatli; 3 – xotirasi mustahkam, 4 – zehni o'tkir, 5 – o'z fikrini tushuntira oladigan notiq, 6 – bilim-ma'rifatga havasli, 7 – taom eyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat emas, aksincha, o'zini tiya oladiga bo'lishi (qimor yoki boshqa o'yinlardan) zavq, huzur olishdan uzoq bo'lishi, 8 - haq va haqiqatni, odil va haqgo'y odamlarni sevadigan, yolg'onni va elg'onchilarni yomon ko'radigan, 9 – o'z qadrini biluvchi va oriyatli bo'lishi, 10 – mol dunyo ketidan quvmaydigan, 11 – adolatparvar, 12 – qatiyatli, sabotli, jur'atli, jasur bo'lishi muhimligini qayd etadi.[1] Farobiy bu fazilatlarni har bir etuk insonda ko'rishni istaydi.

Farobiy o'zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilarga qarab guruhlariga bo'ladi. Bunda u, kishilarning diniy mashabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy hususiyatlariga, qobiliyatlariga, aqliy iqtidoriga, bilim ko'nikmalariga e'tibor berishlik zarur deydi. U o'zning «Baxt saodatga erishuv yo'llar haqida risola» asarida «Davlatning vazifasi insonlarni baxt – saodatga olib borishdir, - deb yozadi. U, - bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritadi». Farobiy davlatni etuk shaxs boshqarishi lozim daydi; ya'ni jamoani idora etuvchi adolatli, dono bo'lishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko'ra bilishi, boshqalarga g'amxo'r bo'lishi lozim deydi. Farobiy ta'lim tarbiyaga bagʻishlangan asarlarida

ta'lim – tarbiyaning muhurligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim – tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to'g'risida», «Ixxo – al - ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asrlarida ijtimoiy – tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan. Farobiy o'z ishlarida ta'lim – tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rnini va xususiyati bor ekanligini, alohida ta'kidlaydi. Farobiy «Baxt – saodatga erishuv to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu – olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman, jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi, deydi. Farobiy inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvchi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi. Uning fikricha tarbi jarayoni tajribali pedagog, o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki, har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim.

Bunga Abu Nasr Farobiy ta'lim – tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki, maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim – tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga etkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi.

Demak, Farobiy ta'lim – tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan etuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Farobiy ta'lim va tarbiya tushunchalariga birinchi marta ilmiy ta'rif bergan olim sifatida tanilgan.[3] Uning ta'kidlashicha, **ta'lim** – bu insonga o'qitish va tushuntirish orqali nazariy bilim berish jarayoni; **tarbiya** esa – nazariy fazilatlarni va muayyan hunarlarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq-odob qoidalarini hamda amaliy ko'nikmalarni o'rgatishdir.

Farobiy nazariy bilimlarni o'zlashtirishni boshlagan har bir inson xulq-odob jihatidan ham pok bo'lishi lozimligini alohida uqtiradi. U "Falsafani o'rganishdan avval o'zingizni hirs va nafs istaklaridan shunday tozalangki, sizda faqat kamolotga intilish hissi qolsin, na maishat, na shahvoniy tuyg'ularga berilishga moyillik bo'lsin. Bunga esa faqatgina so'zda emas, balki amalda ham xulq-axloqni poklash orqali erishish mumkin. Shundan keyingina inson o'z nafsini, ruhini va qalbini tozalab, uni xato va adashishdan asrab, haqiqat yo'liga boshlovchi fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi."

Abu Nasr Farobiy merosi ta'lim va tarbiya uyg'unligining beqiyos namunasi bo'lib, uning asarlarida komil inson konsepsiyasi mukammal asoslab berilgan. Mutafakkirning ilm va axloqni uyg'unlashtiruvchi qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shunday ekan, Farobiy merosidan foydalanish yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Nasr Farobiy. "Fozil odamlar shahri". Nodir va dono fikrlar. — T.: " O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. — 160 b.
2. Ravshanovna O.R. (2024). Abu Nasr Farobiy tabiiy, ilmiy va ijtimoiy bilimlarning orni haqida. xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar, 1(1), 230-233.

3. Pedagogika tarixi. [matn] o'quv qo'manmasi / Qambarov M. - Toshkent: Buvoy, 2022.-288 bet
4. Xadjaev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. T.: Sano-standart. 2017-y.
5. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi.-T.: O'qituvchi, 1996 y.

TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARIDAN FOYDALANISHDA MEDIAMAHSULOTLARINING O'RNI

Usmanova Zebo Baxtiyorovna

Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonlarida mediamahsulotlardan foydalanishning ahamiyati hamda ularning optimal ta'lim-tarbiya modellari integratsiya qilinishi tahlil qilingan. Jahon tajribalari asosida media vositalarining ta'limiy samaradorlikka ta'siri, o'quvchilarning ijtimoiy va axloqiy tarbiyasidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan mediamahsulotlar orqali ta'lim sifatini oshirish, o'qitishning interfaol va innovatsion shakllarini joriy etish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Ta'lim-tarbiya jarayonida vizual va audiovizual materiallarning samarali qo'llanilishi orqali yosh avlodda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijtimoiy faollikni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola pedagogik kadrlar, ta'lim tashkilotlari va kontent yaratuvchilar uchun metodik tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Texnologiya, ta'lim vositalari, zamonaviy, an'anaviy, noan'anaviy, innovatsion, model.*

Bugungi kunda ta'lim va tarbiya sohasi jadal rivojlanmoqda. Texnologiyalar, ayniqsa raqamli vositalar, ta'lim jarayoniga keng joriy etilmoqda. Bunday sharoitda an'anaviy ta'lim modellari zamonaviy talablarga mos ravishda qayta ko'rib chiqish va ularni optimallashtirish ehtiyoji tug'ilmoqda. Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, samarali, interaktiv va innovatsion yondashuvlarga asoslanadi. Bu modellardan to'laqonli foydalanishda mediamahsulotlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Mediamahsulotlarning ta'lim-tarbiyadagi ahamiyati, ularning turlari, afzalliklari hamda amaliyotdagi qo'llanish usullari tahlil qilinganda, albatta aytib o'tishimiz lozimki.

Mediamahsulotlar – bu audio, video, grafika, animatsiya va interaktiv platformalar orqali yaratilgan axborot turlaridir. Ular ta'lim jarayonini jonli, qiziqarli va tushunarli qilishda xizmat qiladi. Ta'limda mediamahsulotlardan foydalanish orqali:

- o'quvchidagi vizual va audiofaollik oshadi,
- mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchayadi,
- nazariy bilimlar amaliy misollar orqali mustahkamlanadi.

Bugungi kunda multimedia darslar, video ma'ruzalar, interaktiv testlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali o'qitish keng qo'llanilmoqda albatta.

Shu o'rinda aytish mumkinki, ta'lim-tarbiyaning optimal modellari va mediamahsulotlar integratsiyasi bu - zamonaviy ta'lim modellari - masalan, flip-klass (flipped classroom), loyihaga asoslangan o'qitish (PBL), onlayn va gibril ta'lim, adaptiv o'qitish kabi usullar mediamahsulotlar bilan chambarchas bog'liq. Flip-klass modelini misol qilib olsak, o'quvchi darsga tayyorgarlik ko'rish maqsadida videoma'ruzalarni ko'rib keladi va dars vaqtida o'qituvchi bilan faol muloqot olib boradi. Shuningdek, virtual simulyatsiya yordamida fanlarning murakkab tushunchalari soddalashtiriladi.

Mediamahsulotlar ta'limning samaradorligini oshirishda bir necha muhim afzalliklarni taqdim etadi:

- Interaktivlik: o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi.
- Shaxslashtirish: har bir o'quvchi o'z tempida o'rganishi mumkin.
- Aqliy rivojlanishga ta'sir: audio-vizual ma'lumotlar xotirada yaxshiroq saqlanadi.
- Yangi bilimga yetarlilik: internet va multimedia manbalari orqali jahon tajribasi bilan tanishish imkoniyati.

Albatta, bu vositalardan foydalanishda ayrim muammolar ham yuzaga chiqadi:

- infratuzilma yetishmovchiligi (internet, texnik jihozlar);
- o'qituvchilarning tayyorgarligi pastligi;
- kontent sifatining talab darajasida emasligi.

Bu muammolarni hal qilish uchun malaka oshirish kurslari, markazlashgan mediabazalar va texnik qo'llab-quvvatlash tizimlari tashkil etilishi lozim.

Pedagogik faoliyatda ta'lim-tarbiyaning optimal modellaridan samarali foydalanish, bugungi kunda yangi avlod texnologiyalari bilan uyg'unlashgan holda tashkil etilishi talab etiladi. Bu jarayonda mediamahsulotlar o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ta'lim sifati va mazmunini boyitish, o'qitish jarayonini yangicha va ijodiy usullar bilan tashkil etishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mediamahsulotlardan foydalanish nafaqat bilim berishda, balki o'quvchida mustaqil fikrlash, tahlil qilish, axborotni saralash va muloqot qilish kabi kompetensiyalar shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi. Bunda pedagog o'quvchiga shunchaki axborot yetkazuvchi emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, maslahatchi va kurator sifatida chiqadi. Mediatexnologiyalarni o'qitish jarayoniga maqsadli integratsiya qilish esa pedagogik yondashuvlarni diversifikatsiyalashga, ya'ni o'quv jarayonini faol, ijodiy va shaxsga yo'naltirilgan shaklda tashkil etishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, inklyuziv ta'lim, kompetensiyaga asoslangan yondashuv va masofaviy ta'lim sharoitida mediamahsulotlardan samarali foydalanish ta'limning individuallashtirishini, hamda har bir o'quvchining qobiliyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim berish imkonini yaratadi. Pedagog o'z faoliyatida mediamahsulotlarni faqat vizual yoki axborot manbai sifatida emas, balki ta'limiy-texnologik strategiyaning bir qismi sifatida ko'ra bilishi zarur.

Shu nuqtai nazardan, mediamahsulotlardan foydalanish orqali pedagogik modellarni takomillashtirish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki tarbiya jarayonini ham to'laqonli tashkil etishga imkon beradi. Bu esa ta'lim muassasalarida yuqori malakali, zamonaviy fikrlaydigan, raqobatbardosh va ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirishda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim-tarbiyaning optimal modellarini samarali amalga oshirishda mediamahsulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali ta'lim jarayoni vizual, interaktiv va shaxsiylashtirilgan tusga ega bo'ladi. Bu esa o'quvchida mustaqil o'rganish, tahlil qilish va ijodiy yondashish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bois, mediamahsulotlarni o'quv jarayoniga

maqsadli, to'g'ri va tizimli tarzda joriy etish ta'lim sifati va tarbiya samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omillardan biri sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anderson L.W., Krathwohl, D.R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. — New York: Longman, 2001.
2. Mayer R.E. Multimedia learning. - 2nd ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Kozma R.B. Technology and classroom practices: An international study // Journal of Research on Technology in Education. - 2003. - Vol. 36, No. 1. - P. 1-14.
4. Prensky M. Digital natives, digital immigrants // On the Horizon. - 2001. - Vol. 9, No. 5. - P. 1-6.
5. Clark R.C., Mayer, R.E. E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning. - 4th ed. - Hoboken: Wiley, 2016.
6. Jonassen D.H. et al. Meaningful learning with technology. - 3rd ed. - Boston: Pearson, 2008.
7. Qodirov N. Mediatexnologiyalar vositasida zamonaviy ta'lim jarayonini tashkil etish // Ta'lim va Rivojlanish Ilmiy Metodik Jurnal. - 2022. - №4(5). - B. 33-38.
8. Rasulov A. Ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni va istiqbollari // Pedagogik mahorat. - 2023. - №2(7). - B. 12-19.

EMPATIYA TUSHUNCHASI EVOLUTSIYASI VA UNING TARBIYA JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Pirjonov Sarvarbek Davlatovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

UrDU, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

E-mail: sarvarbek.p@urdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqola empatiya tushunchasining kompleks psixologik hodisa sifatidagi mohiyatini har tomonlama o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda empatiyaning tarixiy evolyutsiyasi - badiiy idrokdan boshlab, zamonaviy psixologiya asosiy tushunchasiga aylanish jarayoni tahlil qilinadi. Shu bilan birga, empatiyaning asosiy tarkibiy qismlari - kognitiv va affektiv komponentlar ajratib ko'rsatilgan, shuningdek, uning shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy hamkorlik va axloqiy rivojlanishdagi o'rni chuqur yoritilgan

Kalit so'zlar: empatiya, ijtimoiy-axloqiy rivojlanish, shaxslararo munosabatlar, emotsional intellect.

Аннотация. Данная статья посвящена всестороннему изучению сущности понятия эмпатии как комплексного психологического феномена. В исследовании анализируется историческая эволюция эмпатии - от художественного восприятия до ее становления ключевым понятием современной психологии. При этом выделены основные составляющие эмпатии - когнитивный и аффективный компоненты, а также подробно освещена ее роль в межличностных отношениях, социальном взаимодействии и нравственном развитии.

Ключевые слова: айнфюлунг, эмпатия, социально-нравственное развитие, межличностные отношения, эмоциональный интеллект

Abstract. This article is dedicated to a comprehensive study of the concept of empathy as a complex psychological phenomenon. The research analyzes the historical evolution of empathy - from artistic perception to its transformation into a fundamental concept in modern psychology. Additionally, the main components of empathy - cognitive and affective - are highlighted, and their role in interpersonal relationships, social cooperation, and moral development is thoroughly examined.

Keywords: *Einfühlung*, empathy, socio-moral development, interpersonal relationships, emotional intelligence.

Bugungi kunda empatiya pedagogika, psixoterapiya, ijtimoiy psixologiya, kommunikatsiya, menejment va sog'liqni saqlash tizimlarida muhim ko'nikma sifatida qaralmoqda. Empatiya orqali insonlar orasidagi ishonch, o'zaro tushunish va hamdardlik kuchayadi, bu esa ijtimoiy muhitning sog'lomlashuviga xizmat qiladi. Shu bilan birga o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni chuqurlashtiruvchi va axloqiy munosabatlarni mustahkamlovchi muhim psixologik omildir. U nafaqat hissiy holat, balki kognitiv idrok, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy tanlovlarda faol ishtirok etuvchi psixik tizim sifatida qaralmoqda. Empatiya hissiy intellektning asosiy jihati hisoblanadi. Bu bizning o'zimizni boshqa odamning o'rniga qo'yish va dunyoni boshqalarning ko'zi bilan tushunishga urinishdir

Empatiya tushunchasi dastlab san'atshunoslik va estetika sohalarida paydo bo'lgan bo'lib, insonning boshqa bir shaxs yoki obraz holatini ichki jihatdan anglash va his etish qobiliyatini ifodalash uchun ishlatilgan. Empatiya so'zi birinchi marta ingliz tiliga Edvard B. Titchener (1909) [8] tomonidan 1872 yilda Robert Visser tomonidan taklif qilingan nemischa *Einfühlung* (*fühlung* = his + *ein* = ichida) so'zining tarjimasi sifatida kiritilgan [10]. Dastlab u san'at asarlarini idrok etishdagi sub'ektiv hissiy jarayonni ifodalashda ishlatilgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan psixologiya fanining markaziy tushunchalaridan biriga aylangan.

Empatiya atamasi psixologik ilmiy tahlillarda hissiy va kognitiv jarayonlar orqali boshqalarning holatini tushunish, ularning ruhiy kechinmalariga javob qaytarish qobiliyati sifatida talqin qilina boshlandi. Empatiya bir tomonlama diqqat markazimizni to'xtatib, uning o'rniga ikki tomonlama diqqat markazini qabul qilganimizda paydo bo'ladi. Bu ikkita asosiy elementni o'z ichiga oladi: kognitiv empatiya (boshqaning his-tuyg'ularini anglash va tushunish) va affektiv empatiya (boshqaning his-tuyg'ularini baham ko'rish)[1]. Empatiya, shuningdek, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy ong va axloqiy ongning shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Psixologiyada empatiya tushunchasi rivojlanishida avvaliga uni simpatiya, rahm-shafqat va boshqa hissiy holatlar bilan chalkashtirish holatlari kuzatilgan. Biroq ilmiy izlanishlar asosida empatiya mustaqil va murakkab hissiy-kognitiv hodisa sifatida shakllandi. Ayniqsa, bolalik davridagi ijtimoiy rivojlanishda empatiya muhim o'rin tutishi, u orqali bola o'zga shaxsning his-tuyg'ularini tushunib, ijtimoiy xulq-atvor me'yorlariga moslasha boshlashi aniqlangan. Empatiya insonning boshqalarga nisbatan axloqiy mas'uliyatini shakllantiruvchi ichki omil sifatida ko'rilmogda.

Empatiya atamasini (nemischa *Einfühlung* so'zidan) birinchi marta psixologiyaga **Edward B. Titchener** kiritgan. Olim bu tushunchani boshqa odamning hissiyotlarini "o'zimga singdirish" yoki "o'zimda his qilish" deb ta'riflagan. Dastlab, bu tushunchani hissiy qo'shilish (simpatiya) va boshqalarga g'amxo'rlik qilish (rahm-shafqat) dan

aniq ajratib talqin qilish ancha qiyin bo'lgan. Obyektning ma'nosi, men uchun, bu obyekt menda uyg'otadigan barcha aqliy jarayonlarning yig'indisidir. Bu jarayon obyektning o'ziga tegishli bo'lgan munosabatni uyg'otish bo'lsa, bizda men empatiya deb atashni taklif qilaman[8].

M. L. Hoffman empatiyani ijtimoiy ong va axloqiy rivojlanishning markaziy omillaridan biri sifatida qaraydi. Hoffmanning fikricha, empatiya – bu boshqa odamning holatiga hissiy javob berish bo'lib, u sizning o'zingizning holatingizdan farq qiladi[9]. U empatiyani nafaqat his-tuyg'ular, balki axloqiy xulq-atvor va ijtimoiy mas'uliyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'radi. U empatiyani tug'ma asosga ega bo'lgan, ammo tajriba va ijtimoiy ta'sir orqali rivojlanadigan emotsional javob shakli deb ta'riflaydi. Uning fikricha, empatik javoblar yoshga qarab murakkablashadi: chaqaloqlardagi refleksiv yig'idan tortib, maktab yoshidagi bolalardagi ongli hamdardlikgacha. Hoffman o'z tadqiqotlarida empatiyani ko'proq affektiv komponent bilan bog'laydi, ya'ni boshqalarning hissiyotlarini yurakdan his qilish deb ko'radi. U shuningdek, empatiyaning normativ xulq va odob-axloq rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatishini isbotlab bergan. Uning nuqtayi nazariga ko'ra, empatik his-tuyg'ular pro-sotsial xulqni rag'batlantiradi va jamiyatga moslashishga yordam beradi. Hoffman empatiyani bolalarda o'rgatish mumkinligini ta'kidlab, bu borada ijtimoiy rol o'yinlar va hikoyalar asosida metodik yondashuvlar ishlab chiqqan. M. L. Hoffman empatiyani faqat hissiy holat emas, balki axloqiy qarorlar qabul qilishda faol rol o'ynaydigan muhim psixik mexanizm sifatida ko'radi [6].

D. Batson empatiyani ijtimoiy xulqni shakllantiruvchi emotsional mexanizm deb biladi. Empatiya boshqa shaxsga qaratilgan, uning farovonligi bilan mos keladigan va altruistik motivatsiyani oldindan belgilaydigan va rag'batlantiradigan hissiy javobdir. U ijtimoiy munosabatlarda ijtimoiy xulqni shakllantiruvchi asosiy mexanizm vazifasini bajaradi.[2] Uning nazariyasida empatiya — bu boshqa bironing holatini yurakdan his qilish va unga yordam berishga undovchi ichki ehtiyojdir. Olim empatiyani faqat hissiyot sifatida emas, balki psixologik motiv sifatida ko'radi. U tomonidan ilgari surilgan "empathic concern" tushunchasi yordam ehtiyojiga duchor bo'lgan shaxsga nisbatan rahm-shafqat va mehr-oqibat hissini anglatadi. Dastlab tadqiqotlarida eksperimental usullardan foydalangan va ularning asosida empatiya yordam xulqini rag'batlantirishi isbotlangan. Uning fikricha, chin dildan bo'lgan empatiya, boshqa insonlarga foyda keltirishga undaydigan "altruistik" xulqni shakllantiradi[3].

C. Gilligan empatiyani insonlar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar va qadriyatlar tizimining markaziy elementi deb biladi. Axloqiy qaror qabul qilishning mohiyati qoidalarini mavhum qo'llash emas, balki hamdardlik va g'amxo'rlik munosabatlariga ega bo'lish qobiliyatidir. Hamdardlik g'amxo'rlik axloqining markaziy tarkibiy qismiga aylanib, shaxslarni umumiy tushunish va hissiy ta'sirchanlik orqali bog'laydi. Ayollarning axloqiy hukmi rasmiy va mavhum emas, balki kontekstual va narrativ bo'lgan fikrlash usulini ochib beradi. Bu "o'zgacha ovoz" empatiya, munosabatlar va boshqalar oldidagi mas'uliyatga urg'u berishi bilan ajralib turadi[7].

Empatiya alohida, ammo bir-biriga bog'liq tuzilmalar to'plami sifatida eng yaxshi tushuniladi, jumladan, istiqbolni belgilash kabi kognitiv jarayonlar va empatik tashvish kabi hissiy jarayonlar. Ushbu ko'p o'lchovli yondashuv odamlarning boshqalarning tajribasiga qanday munosabatda bo'lishini to'liqroq tushunish imkonini beradi. Shaxslararo reaktivlik indeksi (IRI) empatiyaning to'rt asosiy tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi: Perspektiva olish - boshqalarning psixologik nuqtai nazarini o'z-o'zidan qabul qilish moyilligi; Xayolparvarlik - o'zini xayoliy qahramonlarning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlariga tasavvur orqali ko'chirish qobiliyati; Hamdardlik - baxtsiz kishilarga nisbatan achinish va g'amxo'rlik tuyg'ulari; hamda

Shaxsiy iztirob - boshqalarning qayg'usiga javoban paydo bo'ladigan qo'rquv va noqulaylik hishlari.[4]

Empatiya bolalarning ijtimoiy-axloqiy rivojlanishida markaziy o'rinni egallaydi, ijtimoiy xulq-atvor, axloqiy mulohazalar va g'amxo'rlik munosabatlari qobiliyatining asosini tashkil etuvchi asosiy psixologik mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Bolalik davrida empatik qobiliyatlarning rivojlanishi butun umr davomida axloqiy xulq-atvorga asos bo'ladi. Bolalarning empatik reaksiyalari global hissiy reaksiyalardan differensial, boshqalarga yo'naltirilgan tashvishga aylanadi. Bunday rivojlanish jarayoni haqiqiy altruistik xulq-atvor va o'zlashtirilgan axloqiy tamoyillarning paydo bo'lishi uchun juda muhimdir.[5]

Fikrimizcha, empatiya insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni chuqurlashtiruvchi va axloqiy munosabatlarni mustahkamlovchi muhim psixologik omildir. U tug'ma asoslarga ega bo'lishiga qaramay, turli yosh bosqichlarida tajriba, tarbiya, va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar orqali izchil rivojlanib boradi. Empatiya nafaqat hissiy holat, balki kognitiv idrok, ijtimoiy mas'uliyat, va axloqiy tanlovlarda faol ishtirok etuvchi psixik tizim sifatida qaralmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, empatiya faqat individual shaxsiy xususiyat emas, balki ijtimoiy shart-sharoitlar, jinsiy rol, va tarbiyaviy yondashuvlar bilan bevosita bog'liq. Empatik salohiyatga ega insonlar odatda pro-sotsial xulq ko'rsatishga moyil bo'ladi, bu esa jamiyatdagi ijobiy munosabatlar va o'zaro tushunishni rag'batlantiradi. Empatiya tarbiyaviy dasturlar, psixologik treninglar va ijtimoiy tajriba orqali shakllanishi mumkin bo'lgan o'rgatiladigan ko'nikma hisoblanadi. Umuman olganda, empatiya insoniylikni saqlovchi ichki mexanizm bo'lib, uni o'rganish va rivojlantirish bugungi zamonaviy psixologiyaning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baron-Cohen, S. (2011). The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty (pp. 35-36). New York: Basic Books.
2. Batson, C. D. (2009). "These Things Called Empathy: Eight Related but Distinct Phenomena". In: J. Decety & W. Ickes (Eds.), The Social Neuroscience of Empathy (pp. 3-15). Cambridge: MIT Press.
3. Batson, C. D. (1997). "Self-Other Merging and the Empathy-Altruism Hypothesis: Reply to Neuberg et al." Journal of Personality and Social Psychology, 73, 517-522.
4. Davis, M. H. (1996). Empathy: A Social Psychological Approach (pp. 12-16). Boulder, CO: Westview Press.
5. Eisenberg, N. (2000). "Empathy and Sympathy." In: M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), Handbook of Emotions (2nd ed., pp. 677-691). New York: Guilford Press.
6. Hoffman, M. L. (2000). Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. New York: Cambridge University Press.
7. Ijtimoiy ish ta'limi bo'yicha kengash. Ta'lim siyosati bo'yicha komissiya va CSWE akkreditatsiya komissiyasi. (2015). Ta'lim siyosati va akkreditatsiya standartlari. <https://www.cswe.org/getattachment/Accreditation/Standards-and-Policies/2015-EPAS/2015EPASandGlossary.pdf>
8. Titchener, E. B. (1909). Lectures on the Experimental Psychology of the Thought-Processes (p. 21). New York: The Macmillan Company.
9. Hoffman, M. L. (2000). Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. Cambridge University Press

TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR

T.Azizova¹, G.Jumamuratova²

^{1,2}Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali ilmiy xodimalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim-tarbiyaning optimal modellari, ularning xalqaro hamda tarixiy tajribalarga asoslangan rivojlanish yo'nalishlari, mavjud muammolar va ularni hal etish yechimlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, integratsion modellar hamda kompetensiyaga yo'naltirilgan metodlarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, optimal modellar, texnologik, o'qitish, o'quvchi, individual, amaliyot, metodologik, kasbiy, aqliy va axloqiy tarbiya.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim-tarbiyaning mazmuni, shakli va usullari tubdan o'zgarib bormoqda. Dunyoda yuz berayotgan tezkor texnologik va ijtimoiy o'zgarishlar ta'lim tizimidan yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu bois ta'lim-tarbiyaning optimal modellarini aniqlash, ularni amaliyotga joriy etish va xalqaro tajribalardan samarali foydalanish dolzarb masalaga aylangan.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, sifatni oshirish, kompetensiyaga asoslangan o'qitish modellarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

1. Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari tushunchasi

"Optimal model" tushunchasi ta'lim tizimida eng maqbul, samarali va holatga mos yechimni anglatadi. Bu model o'quvchi shaxsining individual xususiyatlarini, jamiyat ehtiyojlarini va zamonaviy texnologiyalarni uyg'unlashtirgan yondashuvdir.

Optimal model — bu nazariya va amaliyot birligini ta'minlovchi tizim bo'lib, u quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan holda yaratiladi:

Moslashuvchanlik – har bir o'quvchining ehtiyojiga mos yondashuv;

Integratsiya – fanlararo bog'liqlikni ta'minlash;

Innovatsionlik – yangi metodlar va texnologiyalarni qo'llash;

Barqarorlik – uzluksiz ta'lim tizimi orqali natijani mustahkamlash.

Pedagogika fani va amaliyotida "modellashtirish"ning metodologik ahamiyati ta'limiy faoliyatning mazmunli tomonini tavsiflaydi va faoliyatning maqsad, vosita, metodlari va shakllarida paydo bo'ladigan yangiliklarni aks ettiradi. Bu holatda modellashtirish pedagogik faoliyatning muhim va o'ziga xos turi sifatida ishtirok etadi: loyihalash, tadqiqot qilish va rejalashtirish bilan chambarchas bog'liq.

Ta'lim – bu uzluksiz jarayon. O'qituvchi oldida turgan eng asosiy vaziva, doimo o'z ustida ishlab, dunyoqarashni kengaytirib, yangilab borish, bilimlarni chuqurlashtirish, o'quvchilarning aqliy faoliyatlarini faollashtirishlari talab etiladi.

Xalqaro tajribalar. Dunyo mamlakatlari ta'lim tizimlarida turli optimal modellar shakllangan. Bir qator Yevropa mamlakatlari - Angliya, Germaniya, Fransiya o'quv dasturlari

tahlili shuni ko'rsatdiki, majburiy umumnazariy va umumta'lim fanlari hajmi dasturlarning umumiy hajmining 50-60 foizini tashkil qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan fakultativ fanlar va ko'proq qiziqish uyg'otgan fanlarni tanlash sonini ko'paytirish xarakterlidir, bu esa o'z navbatida, ularning mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini ixtisoslashuvini ta'minlaydi. Masalan: Finlyandiyada ta'lim modeli o'quvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Yaponiyada "hayot uchun ta'lim" konsepsiyasi asosida tarbiya va axloqiy rivojlanishga katta e'tibor beriladi.

Janubiy Koreyada esa raqamli texnologiyalar asosida interaktiv o'qitish tizimi shakllangan.

Ushbu tajribalar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham muhim o'rnak bo'la oladi.

3. Tarixiy tajribalar

Sharq mutafakkirlari – Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Donishlarning asarlarida inson kamoloti, ta'lim va tarbiya jarayonining uzviyligi haqida chuqur g'oyalar ilgari surilgan.

Forobiy "Fozil shahar ahlining fikri" asarida ideal jamiyat tarbiyasi bilimli, odobli insonlar orqali barpo etilishini ta'kidlagan. Ibn Sino esa bolani yoshligidan aqliy va axloqiy tarbiya bilan uyg'un ravishda o'stirish zarurligini aytgan.

Bugungi zamonaviy ta'limda bu merosdan foydalanish — milliy qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish deganidir.

4. Ta'lim-tarbiyada uchraydigan muammolar

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiyada quyidagi muammolar mavjud:

- ta'lim jarayonida nazariya va amaliyot orasidagi tafovut;
- o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni to'liq egallamaganligi;
- o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarining sustligi;
- oila, maktab va jamiyat hamkorligining yetarli emasligi.

Bu muammolarni hal etish uchun tizimli yondashuv, malakali pedagoglar tayyorlash va metodik bazani yangilash talab etiladi.

5. Yechimlar va takliflar

Ta'lim-tarbiyaning optimal modellarini shakllantirishda quyidagi yo'nalishlar muhim:

1. Raqamli transformatsiya – ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt, masofaviy o'qitish va elektron platformalarni joriy etish.

2. Kredit-modul tizimi – ta'lim sifatini oshirish va individuallashtirish.

3. Hamkorlikda o'qitish – oila, maktab va jamoatchilik o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish.

4. Kasbiy rivojlanish – pedagoglarning malakasini oshirish uchun xalqaro almashinuv dasturlarini kengaytirish.

5. Milliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish – O'zbekiston sharoitiga mos, innovatsion va barqaror model yaratish.

6. Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati

Innovatsion yondashuvlar - bu ta'limni faqat o'qitish emas, balki shaxsni rivojlantirish jarayoniga aylantirishdir.

Masalan, STEAM ta'limi (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) o'quvchilarda ijodiy fikrlash, muammoni tahlil qilish va yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bunday yondashuvlar orqali o'quvchi o'z bilimini real hayotda qo'llashni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim-tarbiyaning optimal modellarini ishlab chiqish - bu davlat siyosatining, oila va jamiyatning birgalikdagi mas'uliyatidir.

Xalqaro tajribalarni o'rganish, tarixiy merosdan foydalanish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali O'zbekiston ta'lim tizimi yangi bosqichga ko'tariladi.

Har bir o'qituvchi, har bir ota-ona va har bir ta'lim muassasasi bu jarayonning faol ishtirokchisiga aylanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil shahar ahlining fikri. Toshkent, 2005.
2. Abu Ali Ibn Sino. Donishnoma. Toshkent, 2016.
3. Hasanboeva O. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2018.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development. Paris, 2020.
5. OECD. Future of Education and Skills 2030 Framework. Paris, 2021.

UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA SAMARALI FOYDALANISH STRATEGIYALARI

Qobiljonova Jasmina Jasur qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tasviriy san'at mutaxassiligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada uzluksiz ta'lim tizimida tasviriy san'at fanini o'qitishda raqamli texnologiyalarning o'rni, ularni samarali qo'llash strategiyalari hamda o'quvchilarda ijodiy fikrlash, estetik did va san'atga qiziqishni oshirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida o'qitish jarayonining interfaolligini oshirish, vizual idrokni kuchaytirish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, raqamli texnologiyalar, tasviriy san'at, innovatsion yondashuv, interaktiv ta'lim, kreativ fikrlash, vizual metod.

Abstract. This article discusses the role of digital technologies in teaching fine arts in the continuing education system, strategies for their effective use, and opportunities to enhance students' creative thinking, aesthetic taste, and interest in art. It also presents proposals for increasing the interactivity of the teaching process using digital tools, enhancing visual perception, and implementing modern pedagogical approaches.

Keywords: continuing education, digital technologies, fine arts, innovative approach, interactive education, creative thinking, visual method.

XXI asr — raqamli transformatsiyalar, axborot texnologiyalari va ijodiy yondashuvlar asri hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida inson faoliyatining barcha sohalari raqamlashtirilmoqda, bu jarayon ta'lim tizimini ham chetlab o'tgani yo'q. Ayniqsa, uzluksiz ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash orqali yangicha sifat bosqichiga

ko'tarilmoqda. Shu jarayonda tasviriy san'at ta'limi ham innovatsion rivojlanish yo'lidan bormoqda. San'atning tabiati — ijodkorlik, erkin fikrlash, estetik idrok va his-tuyg'ularni ifodalashga asoslangan bo'lgani sababli, uni raqamli muhit bilan uyg'unlashtirish o'quvchi shaxsining ijodiy rivojlanishiga katta turtki beradi.

“Umuman olganda globallashuv davrida ta'lim-tarbiya jarayoni zamon kutayotgan talablarga javob berishi, undan orqada qolmasligi muhim ahamiyatga ega. Bu mamlakatimizda belgilangan demokratik jamiyat qurish vazifalarini amalga oshirishda xal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sohasidagi yutuqlar taraqqiyotning kaliti bo'lsa, tarbiya sohasidagi o'ziga xoslik O'zbekistonni mustaqil taraqqiyot yo'lidan rivojlanishini kafolatlab beradi.” [1] So'nggi yillarda ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalardan foydalanish ko'lami izchil kengayib borayotganini hisobga olsak, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari, masofaviy ta'lim platformalari, interfaol o'qitish usullari, shuningdek, STEAM va SMART kabi innovatsion yondashuvlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarkibiy qismiga aylangan holda jadallik bilan rivojlanmoqda. Bunday tendensiyalar esa ta'lim jarayonining sifatini va samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini raqamlashtirish, uzluksiz ta'lim konsepsiyasini rivojlantirish va san'at fanlarini zamonaviy metodlar asosida o'qitish borasida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O'zbekiston – 2030” strategiyasi hamda “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quv jarayonining sifati va samaradorligini oshirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan.

“Ma'lumki, hozirgi vaqtda dars - ta'limning asosiy shaklidir. Dasr jarayonida o'qituvchining faoliyati asosiy ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchiga o'z predmeti bo'yicha muayyan ma'lumotlarni yetkazish bilangina cheklanib qolmay, ularni idrok qilishga, mustaqil ishlashga o'rgatmog'i lozim. Ana shu muammolarni hal qilishda texnik vositalar va elektron hisoblash texnikasining roli kattadir.” [2] Shu nuqtai nazardan qaraganda, tasviriy san'at fanini raqamli muhitda o'qitish nafaqat dars jarayonini interaktiv qiladi, balki o'quvchilarning vizual idrokini kengaytiradi, ularni zamonaviy kasbiy ko'nikmalarga tayyorlaydi.

Raqamli texnologiyalar yordamida o'qitishning afzalliklari juda ko'p: o'quvchilar o'z ishlarini raqamli formatda yaratish, tahrirlash, baham ko'rish va tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi; o'qituvchi esa ularning individual ijodiy o'sishini aniq tahlil qilishi mumkin. Masalan, **AutoCAD, Photoshop, Procreate, CorelDRAW, SketchUp** yoki **Blender** kabi dasturlar yordamida o'quvchilar chizma, kompozitsiya, dizayn elementlarini raqamli asosda tahlil qilishni o'rganadilar. Bu esa san'at fanini an'anaviy chizmachilik chegaralaridan chiqib, kengroq — texnologik va innovatsion yo'nalishda rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, AR/VR texnologiyalari yordamida o'quvchilar virtual muzeylarga sayohat qilish, mashhur rassomlarning asarlarini 3D formatda tahlil etish, o'z ijod mahsullarini virtual ko'rgazmalarda namoyish qilish imkoniga ega bo'ladi. Bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat san'atga bo'lgan qiziqishni oshiradi, balki ularda milliy va jahon madaniyatini chuqur anglash, estetik didni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarini — maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, oliy va uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yagona zanjir sifatida bog'laydi. Bu esa har bir bosqichda o'qituvchi va o'quvchi raqamli savodxonlik, texnik bilim va kreativ yondashuvlarni izchil rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli, uzluksiz ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni tasviriy san'at darslariga tatbiq etish faqat texnik yangilik emas, balki pedagogik jarayonni strategik modernizatsiya qilish yo'lidir. U o'qituvchidan yangicha metodik

tafakkur, raqamli kompetensiya, innovatsion fikrlash va ijodiy boshqaruv ko‘nikmalarini talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni tasviriy san‘at darslarida samarali qo‘llash — bu nafaqat o‘quvchilarning estetik didi va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi, balki ularni raqamli madaniyatga ega, yangilikka ochiq va mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Raqamli vositalar o‘quvchi uchun yangi ijodiy makon yaratadi — u bu makonda rang, chiziq, shakl va kompozitsiya orqali o‘z tasavvurini kengroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu jarayon orqali san‘at darsi zamonaviy texnologiyalar yordamida ijodiy laboratoriyaga aylanadi.

Raqamli texnologiyalar orqali tashkil etilgan tasviriy san‘at darslari o‘quvchilarning nafaqat ijodiy faoliyatini, balki axborot madaniyati, tahliliy tafakkuri, jamoada ishlash va raqamli vositalardan maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa ta‘limning asosiy maqsadiga — barkamol, ijodkor, texnologiyani san‘at bilan uyg‘unlashtira oladigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois, uzluksiz ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalarni tasviriy san‘at darslariga integratsiya qilish faqatgina metodik yangilik emas, balki pedagogik strategiyaning muhim tarkibiy qismidir. Bu yo‘nalish o‘qituvchi faoliyatini yangilash, san‘at ta‘limini raqamli muhit bilan uyg‘unlashtirish va o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini har tomonlama rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Natijada, san‘at darslarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash ta‘lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va maqsadga yo‘naltirilgan holga keltiradi. Shu orqali uzluksiz ta‘lim tizimi raqamli davr talablariga mos holda rivojlanadi, tasviriy san‘at esa o‘quvchilarning nafaqat estetik, balki texnologik tafakkurini ham shakllantiruvchi fan sifatida o‘z mavqeiini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. R.R.Zamilova “Uzluksiz ta‘lim pedagogikasi va inklyuziv ta‘lim” darslik, Namangan — 2023, 17-bet.
2. B.S.Samandarov “Ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish” o‘quv-uslubiy majmua, Nukus-2022, 15-16-bet.
3. <https://lex.uz> Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.

O‘ZBEKISTONDA TA’LIM-TARBIYA TIZIMINING OPTIMAL MODELINI YARATISHNING TARIXIY ASPEKTLARI: TIZIM TASHKIL ETISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Avezov Tohir Ochilovich

Buxoro viloyat PMM “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta‘lim va tarbiya tizimining optimal modellarini yaratish, tarixiy tajribalarni o‘rganish, taqqoslash, ijobiy tomonlarini milliy tizimga moslashtirish, optimal variantlarini ishlab chiqish va model yaratish masalalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim-tarbiya tizimi, tarixiy modellar va faktlar, tajribalarni o‘rganish, ijobiy aspektlar, milliy model, tizim yaratish.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы создания оптимальных моделей системы образования и воспитания, изучение исторического опыта, его сравнение, адаптация его положительных сторон к национальной системе, разработка оптимальных вариантов и создание модели.

Ключевые слова: Система образования, исторические модели и факты, изучение опыта, положительные аспекты, национальная модель, создание системы.

Abstract. The article examines the issues of creating optimal models of the education and upbringing system, studying historical experience, comparing it, adapting its positive aspects to the national system, developing optimal options and creating a model.

Key words: Education system, historical models and facts, study of experience, positive aspects, national model, creation of a system.

Kirish. Ta'lim va tarbiya jamiyat taraqqiyotining eng muhim poydevori hisoblanadi. XXI asrga kelib, bilimlar iqtisodiyoti va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki inson kapitalini shakllantiruvchi va innovatsion tafakkurni rivojlantiruvchi asosiy ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda. Shu bois, samarali ta'lim va tarbiya modelini aniqlash, xalqaro va tarixiy tajribalardan o'rganish va mavjud muammolarga yechim topish zamonaviy jamiyat oldidagi dolzarb vazifalardan biridir.

Musulmon davlatlarida ta'lim tizimi – bu tarixan boy va murakkab evolyutsiyani boshdan kechirgan soha bo'lib, u Islom dinining ilm-fanga bergan yuksak e'tibori, siyosiy-iqtisodiy omillar va zamonaviy global tendensiyalar ta'sirida shakllangan. Quyida musulmon davlatlarida ta'lim tizimining **tarixiy aspektlari** va **zamonaviy optimal variantlari** haqida to'liq tahlil berishga harakat qilamiz.

O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimi uzoq tarixiy jarayonlar natijasida shakllanib kelgan bo'lib, uning har bir bosqichi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va iqtisodiy hayoti bilan bevosita bog'liq. Mustaqillik yillaridan boshlab ta'lim sohasi keskin o'zgarishlarga uchradi. Bunda asosiy maqsad – milliy qadriyatlarga asoslangan, zamon talablari bilan hamohang optimal ta'lim-tarbiya modelini yaratishdir. Ta'lim – bu jamiyatning kelajagini belgilovchi strategik soha. Shu sababli uning har bir jihati, xususan, tarixiy tajribalar asosida shakllanayotgan model va tizim tashkil etish masalalari chuqur o'rganilishga muhtoj.

Mazkur maqolada xalqaro va tarixiy tajribalar asosida ta'lim-tarbiya tizimlarining optimal modellari tahlil qilinadi, mavjud muammolar yoritiladi hamda O'zbekiston va unga o'xshash mamlakatlar uchun amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

1. Nazariy asoslar va tarixiy tajribalar

Ta'lim nazariyalari

Ta'lim tizimlari turli pedagogik yondoshuvlarga asoslangan. Humboldt modeli (Germaniya, XIX asr) universitetlarni ilmiy tadqiqot va ta'lim integratsiyasiga asoslab, oliy ta'limni ilgari surdi. Paulo Freyre'ning "ozodlovchi ta'lim" modeli esa o'quvchini faol sub'yekt sifatida tan oladi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga urg'u beradi (Freyre, 1970). Shuningdek, Dewey (tajriba asosidagi ta'lim), Vygotsky (ijtimoiy-kognitiv rivojlanish) va Piaget (kognitiv bosqichlar) nazariyalari zamonaviy ta'limga chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Finlyandiya tajribasi

Finlyandiya ta'lim tizimi OECD baholashlarida yetakchi o'rinda turadi. Muvaffaqiyat omillari quyidagilar:

- O'qituvchilarning yuqori malakasi va mustaqilligi;

- Baholash tizimining stresssiz va shakllantiruvchi (formative) xarakterga ega bo'lishi;
- Barqaror ijtimoiy siyosat va resurslar teng taqsimoti.

Statistika: 2024-yil OECD hisobotiga ko'ra, Finlyandiya o'quvchilari PISA baholashida o'rtacha 511 ball to'plagan (OECD, 2024), bu OECD o'rtacha ko'rsatkichidan yuqoridir.

Singapur modeli

Singapurda ta'lim tizimi yuqori natijalarga erishgan, ammo kuchli intizom va raqobat tufayli o'quvchilarda stress darajasi yuqori bo'lishi aniqlangan (IPGCE, 2023). Ular STEM fanlarida kuchli natijalarga ega, ammo ijodkorlik va yumshoq ko'nikmalar (soft skills) yetarli darajada rivojlanmagan.

Germaniya — dual ta'lim modeli

Germaniya o'rta ta'limdan keyin professional ta'lim va ishlab chiqarish amaliyotini uyg'unlashtirgan. 2023-yil holatiga ko'ra, yoshlarning 47 foizi kollej emas, aynan ishlab chiqarishga yo'naltirilgan texnik ta'limni tanlagan (Statistisches Bundesamt, 2023).

Mavjud muammolar: Ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi nomuvofiqlik

- O'zbekiston va ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim dasturlari mehnat bozoridagi ko'nikma ehtiyojlariga mos emas.
- World Bank (2024) ma'lumotiga ko'ra, O'zbekistonda yoshlarning 38% ishsizligi malaka mos kelmasligi bilan bog'liq.

Baholash tizimidagi muammolar

- Faoliyatga emas, natijaga yo'naltirilgan test-baholashlar ijodiylikni cheklaydi.
- Ko'p hollarda yakuniy natija asosiy mezon sifatida olinadi, o'quv jarayoni baholanmaydi.

Pedagogik kadrlar tayyorgarligi

- Rivojlanayotgan mamlakatlarda o'qituvchilarning metodik malakasi past, texnologiyalardan foydalanish darajasi cheklangan.
- Ta'limdagi innovatsiyalarni joriy qilish sust kechmoqda.

Ijtimoiy tengsizlik

- Shaharlik va qishloqdagi o'quvchilar o'rtasida resurslar bo'yicha tafovut katta.
- Raqamli infratuzilma har yerda teng emas.

4. Optimal model komponentlari

Optimal ta'lim va tarbiya modeli quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga olishi zarur:

Komponent	Tavsif
Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim	Har bir o'quvchining qobiliyat, qiziqish va ehtiyojlariga mos ta'lim
Tanqidiy va ijodiy fikrlash	Problem-posing, loyiha asosida o'qitish, jamoaviy faoliyat
Dual tizim va amaliy mashg'ulotlar	Ishlab chiqarish bilan integratsiya
Zamonaviy baholash	Portfolyo, loyiha ishi, ko'p bosqichli baholash
O'qituvchini rivojlantirish	Malaka oshirish, texnologiyalardan foydalanish, mentoring
Inklyuzivlik	Har bir qatlam uchun ta'lim imkoniyatlari
Madaniy moslik	Mahalliy qadriyatlar, tillar, tarbiya elementlari hisobga olinadi

Tarixiy bosqichlar tahlil qilinganda quyidagicha natijalarni ko'rsatish mumkin:

- *Ilk bosqich (X-XII asrlar)* – Islom tamaddunida madrasalar, maktablar orqali diniy va dunyoviy bilim berilgan.

- *Ikkinchi bosqich (XIX asr oxiri – XX boshlar)* – Jadidchilik harakati ta'limga yangi, dunyoviy tamoyillarni olib kirdi.

- *Sovet davri (1920–1991)* – markazlashgan, mafkuraviy asoslangan ta'lim modeli shakllandi.

- *Mustaqillik davri (1991–hozirgi kungacha)* – milliy qadriyatlar asosida erkin, ochiq ta'lim tizimi rivojlandi.

2. **Optimal model yaratishdagi asosiy masalalar:**

- Tarixiy tajribani to'g'ri talqin qilish;
- Qadriyat va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanatni topish;
- Zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalarini va metodikalarini joriy qilish va texnik ta'minotini yo'lga qo'yish;

- Tizimning barqarorligi, raqobatbardoshligi va moslashuvchanligini ta'minlash.

3. **Tizim tashkil etishning dolzarb vazifalari:**

- Bosqichma-bosqich kompetensiyaviy modelga o'tish;
- Pedagogik kadrlar salohiyatini oshirish;
- Hududiy, iqtisodiy sharoitlardan kelib chiqqan holda moslashuvchan dasturlar ishlab chiqish, zamonaviy talablarga javob berdigan darsliklar yaratish;
- Davlat–xususiy sheriklikni yo'lga qo'yish.

MUHOKAMA. Tarixiy tajribalardan ma'lumki, muvaffaqiyatli ta'lim modellarining barchasi o'z zamonasi ehtiyojlariga javob bergan. O'zbekistonda hozirgi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ham shu tamoyilga asoslanadi. Biroq, tizim tashkil etish jarayonida ayrim muammolar mavjud:

- Rivojlanish strategiyasida uzluksizlik tamoyili ba'zida yetarli darajada ta'minlanmaydi;
- Ta'lim sifati va mazmuni o'rtasida tafovutlar mavjud;
- Tarbiya komponenti ko'proq deklarativ tusda qolmoqda.

Optimal model yaratishda quyidagi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

- **Integrativ yondashuv** – ta'lim, tarbiya, ijtimoiy institutlar uyg'unligini ta'minlash;
- **Milliy qadriyatlar asosida modernizatsiya** – G'arb tajribasini tanqidiy tahlil asosida moslashtirish;

Innovatsion menejment – ta'lim jarayonini samarali boshqarish, monitoring va tahlil qilish mexanizmlarini joriy etish.

O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar

- **Kurikulumni transformatsiya qilish:** kadrlar tayyorlash sifat va samaradorligini oshirish, mehnat bozorida real ko'nikmalarga moslashtirish, jumladan yuqori salohiyatli, raqobatbardosh pedagogik kadrlar tayyorlash va malaka oshirish tizimida litsenziyalashni joriy qilish.
- **Ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi:** umumiy o'rta ta'limda 12 yillik tizimni tashkil qilish, boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni STEAM texnologiyalari asosida yondashib, 6-sinf gacha qamrab olinishini ta'minlash, kasb-hunar maktablari, texnikum va kollejlarni ishlab chiqarish korxonalari bilan bog'lash.
- **Raqamli infratuzilmani kengaytirish:** ta'limning barcha yo'nalishlarida zamonaviy raqamli texnologiya vositalari bilan yetarli darajada ta'minlanishiga erishish, ayniqsa qishloq hududlarda internet va kompyuterli texnologik vositalar ta'minotini yaxshilash.
- **O'qituvchilarni zamonaviy metodikalar bo'yicha tayyorlash:** dunyoqarashini kengaytirish, onlayn kurslar, ijodiy motivatsiya, ustoz-shogird tizimi.

- **Tarbiya va qadriyatlar asosidagi fanlarni rivojlantirish:** tarix, madaniyat, huquqiy ong, fuqarolik tarbiyasi.
- **Baholash tizimini yangilash:** testdan tashqari baholash (masalan: mezoniy baholash) shakllarini joriy etish.

XULOSA. O‘zbekistonda optimal ta’lim-tarbiya modelini yaratish tarixiy tajriba, milliy qadriyatlar va zamonaviy islohotlar uyg‘unligida amalga oshirilmoqda. Tarixiy aspektlarni chuqur tahlil etish orqali mavjud muammolarni aniqlab, samarali yechimlarni ishlab chiqish mumkin. Tizim tashkil etishda uzluksizlik, moslashuvchanlik, qadriyatlarga tayanish va innovatsion yondashuvlar asosiy vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020-yil, yangi tahrir.
3. Xo‘jayev B. Milliy ta’lim tizimi: muammo va yechimlar. – T.: Fan, 2019.
4. UNESCO Global Education Monitoring Report, 2021.
5. Abdullayeva M. O‘zbekistonda jadidchilik va zamonaviy ta’lim. // “Pedagogika va psixologiya” jurnali, 2022, №2.
6. Internet resurslari va sun’iy intellekt.

YOSHLARNING MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASH TUYG‘USINI RIVOJLANTIRISHDA JADIDLARNING TA’LIM TARBIYANI OPTIMALLASHTIRISH MODELLARIDAN FOYDALANISH

Toremuratova Gulnaz Barliqbayevna

Ajiniyoz nomidagi NDPI ning mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zlikni anglash tarixi, milliy tarbiya imkoniyatlari, urf-odatlar, an’analar, qadriyatlar, ma’rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyati, ta’lim tarbiyaning optimal modellari haqida so‘z etiladi

Kalit so‘zlar: milliy o‘zlik, qadriyat, ta’lim, tarix, jadidlar, g‘oya.

Аннотация. В этой статье рассказывается об истории самосознания, возможностях национального воспитания, обычаях, традициях, ценностях, образцовой деятельности наших просвещенных предков, оптимальных моделях образования и воспитания.

Ключевые слова: национальное самосознание, ценности, образование, история, джадиды, идея.

Abstract. This article discusses the history of self-awareness, possibilities of national upbringing, customs, traditions, values, exemplary activities of our enlightened ancestors, and optimal models of education and upbringing.

Key words: national identity, value, education, history, Jadids, idea.

Milliy o‘zlik, milliy qadriyatlar manaviy sog‘lom jamiyatni ezgu maqsadlarga birlashtiruvchi, ommaga ma’naviy-ruhiy kuch-quvvat beruvchi manba hisoblanadi. U ta’lim

tarbiya tizimida, mustaqil dunyoqarash va tafakkurni shakllantirishda, fikrli, o'z bilim va kuchiga ishonib yashaydigan komil insonni tarbiyalash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyatlar, milliy til, milliy tarix, tabiiy tarixiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida bir biri bilan uyg'unlashib, har birining bu jarayonda o'ziga xos o'rni bor.

Milliy qadriyatlar tizimiga yangicha yondashuv shuni taqozo qiladiki, bu qadriyatlarlarning tahlilida avvalo xalqning vujudga kelishi tarixi, uning bugungi va kelajagi bilan bog'liq jihatlariga chuqur e'tibor qaratish o'rganish va uni tahlil qilish ta'lim oluvchilarning milliy o'zligini anglash tuyg'usining rivojlanishida eng asosiy paradigmalari sifatida talqin qilinadi.

Ta'lim tarbiya mazmunida ma'naviy va ma'rifiy jarayonda yoshlarda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirishda xalq an'analari, milliy qadriyatlardan, tariximizning yorqin sahifalarini tashkil etadigan ma'rifatparvar ajdodlarimizning ibratli faoliyatini, ularning o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotmasdan kelayotgan boy merosini o'rganish va ulardan foydalanish manbalari katta imkoniyatlar yaratadi. Jumladan, tarixiy shaxslar, buyuk alloma bobolarimizning hayotiy yo'li, ma'rifatparvar namoyandalarining sa'y-harakatlari, olg'a surilgan g'oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-ma'rifiy va axloqiy qarashlari, yoshlarimizning ta'lim tarbiyasi uchun ibrat namunasidir.

Davlatimiz tarixi va xalqimizning shonli o'tmishi yetuk olim, ziyoli va jamoat arboblari ismlari bilan to'la. Ular hamma vaqt xalqimizning yuksalishi, adolat, tenglik, eng asosiysi ilm-ma'rifat uchun kurashgan.

Shunday ajdodlarimizning bir guruhi XIX asr oxiri XX asr boshlarida milliy mustaqilligimiz va ilm-ma'rifat yo'lida kurashga chiqqan jadidlardir. Ular milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalarini ro'yobga chiqarishda va ozod davlat qurishda islohotlarni, eng avvalo, yoshlar va ta'limdan boshlash kerakligini ta'kidlab, ta'lim tarbiyaning optimal modellarini yaratish, ularni tadbiq etish orqali, kelajak avlodga yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish mumkinligini ma'naviy meroslarida bayon etgan. Shu bois ta'lim tarbiyaning optimal modellarini yaratishda jadid namoyandalarining ma'naviy meroslaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mazkur mavzu doirasida mamlakatimizda maqolalar, qo'llanmalar, risolalar nashr etilmoqda.

Davlatimiz Rahbari Sh.M.Mirziyoyev 2020-yili Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab etadi" (1) deya so'z yuritib, yetuk ajdodlarimiz, xususan, jadidlar faoliyatini o'rganish, ularning g'oyalarini zamonamizga mos holda davom etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri ekanligi haqida ta'kidlab o'tgan edi.

Tarixiy manbalarda jadidchilik turkiy mamlakatlar – Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatarston tarixiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida muhim ijtimoiy – siyosiy, ma'rifiy harakat sifatida kirgan. Jadidchilik harakati namoyondalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib etgandilar. Jadidchilik harakatining asosiy g'oyasi avvaliga madaniyat sohasidagi harakat tarzida namoyon bo'lib, ijtimoiy hayotning taraqqiyoti uchun kurashish turkiy tillarni rivojlantirish, shu tillarning adabiyotini shakllantirish va boy'itish,

dunyoviy ilmlarni chuqurroq o‘zlashtirish, yoshlarning zamonaviy ta’lim olishi, ta’limning optimallashtirish yangi metodlarini targ‘ib qilish, yoshlarning milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini shakllantirish orqali yoshlar tarbiyasi masalalarini zamonaviy modellashtirishga harakat qilganlar.

Maxmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdul-hamid Chulpon, Usmon Nosir singari ma’rifatparvar ulug‘ maqsadlarga erishish millat madaniyati, ma’rifati, ilm-fanning rivoji bilan bog‘likligini har tomonlama teran anglagan va millat madaniyati, ma’rifati, ilm-fanning rivoji yo‘lidagi islohatlar ta’lim va tarbiya bilan chambarchas bog‘liq ekanligini alohida ta’kidlagan.

Jadidchilik harakati nomoyondalari va ularning yoshlar ta’lim-tarbiyasining optimal modellari va tarixiy tajriybalari.

1. Ismoil Gaspirali (1851-1914): Jadidchilik harakatining asoschisi. “Usuli jadid” (yangi usul) deb nomlangan, zamonaviy va samarali ta’lim modelini joriy etdi. Musulmon xalqlari uchun ilk o‘zbek tilida nashr etilgan “Tarjumon” gazetasini chiqardi.

2. Abdulla Avloniy (1878-1934): “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobida ta’lim-tarbiya masalalariga bag‘ishlangan. “Istiqbol” jurnalida ta’lim-tarbiya, xalq ma’rifati, milliy ozlikni anglash, milliy ong va milliy tarbiya mavzularida maqolalar yozdi. Zamonaviy usulda, o‘zbek tilida darsliklar va ilmiy-metodik asarlar yaratdi. O‘quv yurtlarida ona tili va milliy madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi.

3. M.Behbudiy (1875-1919): Yangi usuldagi maktablar tashkil etishda faol ishtirok etdi. “Najot” gazetasi ta’lim-tarbiya, xalq ma’rifati, milliy o‘zlikni anglash, milliy ong kabi mavzularda chop etilgan. O‘zbek tilida darsliklar yozdi va ularni nashr ettirdi. Behbudiy 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida tug‘ilgan bo‘lib, dastlab Samarqand madrasasida, so‘ngroq Buxoroda tahsil olgan. An’anaviy tahsil, so‘ng esa o‘z ustida qunt bilan ishlash orqali u shariatning yuksak maqomlari –qozi, mufti darajasigacha ko‘tarilgan. U xalqqa yordam berish maqsadida dastlab Samarqandda S. Siddiqiy va A. Shakuriy kabi maktablarni ochadi. Bu maktablarni darsliklar bilan ta’minlash uchun 1904-yili «Risolai asbobi savod», 1905-yili «Risolai jug‘rofiyai umroniy», 1905-yili «Risolai jug‘rofiyai Rusiy», 1908-yili «Kitobat-ul atfol», 1908-yili “Amaliyoti islom”, “Tarixi islom” kabi kitoblarni nashr qiladi. Behbudiy nazarida ma’rifat uchun birgina maktabning o‘zigina kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo‘lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o‘z qabohatini ham, malohatini ham ko‘ra olsun. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyni teatr va matbuot sari boshladi. “Padarkush” dramasini yozish g‘oyasi shu tariqa vujudga keldi. “Padarkush” –o‘zbek dramachiligining hamma yakdil e’tirof etgan birinchi namunasidir. Behbudiy inson hayotida ta’lim va tarbiyaning nechog‘lik muhim ekanligini jamiyatga tushuntirish maqsadida “Padarkush” dramasini yozgan, U jaholat va nodonlik, o‘qimagan bolaning buzuq yo‘llarga kirishi natijada o‘z otasini o‘ldirgani haqida hikoya qiladi. Boyning Toshmurod ismli o‘g‘li bo‘lib, boy atrofdagilarning gapiga kirmay, o‘g‘lini o‘qitmaydi. Oqibatda u ko‘cha bezorilariga qo‘shiladi. Maishatga berilib ketgan nodon o‘g‘il uyidagi pullarni olaman deb, o‘z otasining o‘limiga sabab bo‘ladi. Jaholat va nodonlik otaning ham, bolaning ham boshiga yetadi. Agar butun millat shu ahvolga tushsachi?!... Bu asarda butun bir millat ahvoli ushbu personajlarga qiyosan yozilgan. “Padarkush” dastlab Samarqandda sahnaga qo‘yiladi. “Xalq nihoyat ko‘p kelib, bilek yetmagani va joyni yo‘qligi uchun uch-to‘rt yuz kishi qaytib ketdi”, deb yozadi mahalliy matbuot. (3)

M.Behbudiy milliy til masalasiga katta e'tibor qaratdi. Birgina uning “Oyna” jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatishda juda katta xizmat qildi. Unda millat va uning haq-huquqiga, tarixiga til-adabiyot masalalariga, dunyo ahvoliga doir qiziqarli maqolalar, bahslar berib borilgan. Ayniqsa, til masalalari muharrirning hamisha diqqat markazida bo'lgan. Behbudiy millatning taraqqiyoti uchun bir necha til bilishni shart hisoblardi. Masalan, “Ikki emas, to'rt til lozim” nomi bilan chiqqan maqolasi buning yaqqol misolidir. Behbudiy o'z davrining fidoyi, ma'rifatparvar, qo'rqmas va har qanday qiyinchiliklarga chidamli insonlaridan biri bo'lgan. Yozgan kitoblari hamda maqolalari juda ham qaltis davrda yozilgan bo'lishiga qaramay, Behbudiy ularni chop etishdan, uni ommaga taqdim etishdan hech ham cho'chimagan.

Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1931): “Usuli jadid” maktablarini tashkil etishda faol qatnashdi. O'zbekistonda birinchi pedagogika institutining tashkil etilishida faol istirok etdi. Yangi pedagogika g'oyalarini targ'ib qildi va tashviqot qildi. Milliy ta'lim tarbiya masalalarida eng ilg'or fikrlari bilan mashhur.

Ma'naviyatni shakllantirishdagi muhim omil yoshlarining ta'lim- tarbiya tizimi ekanligi, uning dolzarbligi jadidlarning yetuk nomoyondalaridan biri Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi qo'yidagi satrlar isbotlaydi: “Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”(2) “Ilm insonlarning madori hayoti, raxbari, najotidir” degan fikrlari hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Jadidlarlar nomoyondalari, jumladan A.Avloniyning fikricha, har bir kishi bilim olmog'i, ma'rifatni qalbiga joy qilmog'i, ma'naviy fazilatlar bilan bezanmog'i lozimki, bular oxir-oqibat milliy o'zlikni tanishga, komil inson sifatlariga erishuvga olib keladi va shunday shaxslar kamol topgan jamiyatda Vatan ravnaq topadi, xalq saodatga erishadi.

Muso Saidjonov 1893-yili Buxoroda tavallud topgan 12 yoshida maktabni bitirganidan so'ng, 4 yil mobaynida Buxorodagi Mir Arab madrasasida ta'lim olgan.

Muso Saidjonov 1904-yilda maktabda o'qiy boshlagan. U rus tili va adabiyoti, Rossiya imperiyasi va jahon tarixi, amaldagi rus qonunchiligi, arifmetika, geometriya, geografiya, tibbiyot, rasm chizish fanlarini o'rta bilim yurti dasturi darajasida o'rganib, maktabni 1908-yilda tamomladi.

Toshkentda o'qituvchilar institutini tugatgach, Xo'jandda muallimlik qilgan va teatr to'garaklarida qatnashgan. Buxorolik talabalarni Germaniyaga o'qishga yuborish tashabbuskorlaridan biri sifatida yoshlarning zamonaviy ta'lim olishi uchun sidqidildan harakat qilgan. “Milliy ittihad” tashkiloti faoliyatida qatnashib, A.Z.Validiy bilan yaqin aloqada bo'lgan. 1921-yili Muso Saidjonov Buxoro ilmiy jamiyatini tuzishda faol qatnashgan va davlatning ma'orif muassasalarini tashkil qilish, me'moriy obidalarni muhofazalash, tarixiy qo'lyozmalarni to'plash, xalq og'zaki ijodi namunalarini to'plash ularni tadqiqot qilish kabi ishlarda jonbozlik ko'rsatgan. O'zbekiston tarixiy yodgorliklarini muhofaza qilish qo'mitasi raisi vaziyfalarini bajargan. Samarqand bo'limi ilmiy xodimi sifatida 1925-1936-yillarda faoliyat yuritgan. Muso Saidjonov o'zbek olimlaridan birinchi bo'lib sharqshunoslarning 1935-yili Leningradda bo'lgan 3-kongressida qatnashgan va Ko'chkunchixon maqbarasi haqida ilmiy ma'ruza qilgan. Ilmiy faoliyati uchun olimga professor unvoni berilgan. „Shahrisabz me'moriy yodgorliklari tarixi“, „Samarqandning me'moriy yodgorliklari“, „Shayx Sayfiddin Boharziyning vaqfnomasi“ nomli asarlari bilan vatan tarixinining eng asosiy sohasi bo'lgan tarixshunoslik ilmiga katta hissa qo'shgan olim sifatida e'tirof etiladi.(5)

Shu zamonning qaltis vaziyatlarini hisobga olmasdan Muso Saidjonov o'zbek davlatchiligi tarixi masalalarini holis tadqiq qilgan, madaniy merosga hurmat bilan yondoshgan,

madaniy merosga hurmat yoshlar manaviyatida milliy ozlikni anglash tuygʻusining asosiy komponentlaridan ekanligi haqida tarixiy asarlarida bayon qilgan. „Milliy ittihad“ tashkiloti harakatlarida faol qatnashgan.

Maʼrifatparvar jadid namoyandalari millatning millatliligi uning ona tili va u tilda yaratilgan adabiyoti ekaniga alohida urgʻu berganliklari uchun ham oʻtgan asr boshida adabiyot ham shaklan, ham mazmunan yangilandi. Behbudiy “Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir, zamona ilmi va fanidan bebaxo millat boshqalarga poymol bulur” degan soʻzlarni keltirib otadi. Abdulhamid Chulponning mashhur “Adabiyot yashasa – millat yashar” degan shiori millat qalbida aks sado berdi.

Jadidchilik harakatining asosiy tamoyillaridan taʼlimning jamiyatdagi oʻzgarishlarga katalizator sifatida koʻrilishi edi. Ular zamonaviy pedagogik usullardan foydalangan holda oʻquvchilarda tanqidiy fikrlash, izlanuvchanlik va tirishqoqlik kabi koʻnikmalarni uygʻotdilar.

Jadidlar taʼlim-tarbiyani faqat maktabda oʻrgatiladigan vosita emas, balki bu oʻquvchida mustaqil fikrlash va ijodkorlik ruhini kashf etish deb hisoblagan.

Usuli jadid maktablarining vujudga kelishi bilan anʼanaviy oʻqitish usullarining tubdan isloh qilish, taʼlim olib borishning yangi usullarini ishlab chiqish, taʼlimning optimallashtirish modellarini targʻib qilib darslik va qoʻllanmalar yaratish jadidlarning dolzarb masalasiga aylandi. Oʻqitishda koʻrgazmalik, ifodali oʻqish va uning turlari, nutq oʻstirish usullari (Behbudiy, Fitrat), “Tovush-harf” metodi orqali oʻqitish, ijtimoiy tarbiya, maktabgacha taʼlim tizimini yangi usulda olib borish, isloh qilish kabilar aynan jadid pedagoglari tomonidan ishlab chiqildi.

Shunday qilib, jadidchilik harakati:

- Jamiyatning barcha qatlamlarini bir gʻoyaga ishonishga jalb eta oldi. Ushbu gʻoya milliy oʻzlikni anglash va milliy uygʻonish mafkurasi boʻlib xizmat qildi;
- Jadidlar oʻz gʻoyaviy va amaliy harakatlari orqali millat mustaqilligi uchun kurash olib bordi;
- Madaniyatni, ilm-fanni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlar asosida shakllantira oldi va millatni milliy oʻzlikni anglashga chaqirdi.

Milliy oʻzlikni anglash tuygʻusini rivojlantirishda taʼlim jarayonida: taʼlim tarbiya sohiblarining xalq anʼanalari mazmun-mohiyatini chuqur tushunishi va ularni yaxlit tarzda tushuntirish, optimallashtirilgan modellarini yaratish va ulardan samarali foydalanish, taʼlimning optimallashtirish modellarini milliy tarbiya bilan uygʻunlashtirib yoʻnaltira olish mahoratiga ega boʻlishi; ularni xalqning tarixi, millat sifatida shakllanishi va rivojlanishi nuqtayi nazaridan oʻrgatish; yoshlarning psixologik his-tuygʻulariga taʼsir eta oladigan, tushunchalarni oʻzlashtirishga ragʻbat uygʻota oladigan metod va shakllarni izlab topish; olgan nazariy bilimlarni amalda mustahkamlashga imkoniyat yaratishi samaradorlikka yerishishning muhim omillari hisoblonadi.

Oʻquvchi-yoshlarda milliy oʻzlikni anglash tuygʻusini, milliy istiqlol gʻoyasini rivojlantirish uchun millat tarixi, urf-odat va anʼanalari, milliy qadriyatlar bilan uzviy bogʻliq boʻlgan maʼnaviy meros, madaniy boyliklar, tarixiy yodgorliklar asoson mezon boʻlib xizmat qilar ekan milliy mustaqillik gʻoyalarini ilgari surgan jadidlar harakati va ularning namoyondalarining faoliyatlarining bugungi kunda ahamiyati alohida eʼtirofga loyiq. Shu sababli olimlarimiz istiqlol davrida shakllangan milliy tarbiyashunosligimizni jadid maʼrifatparvar pedagoglarning qarashlari bilan boyitishni maqul topti va targʻib etilmoqda.

Jadidlar ta'limni modernizatsiya qilish, ma'rifatparvarlik ruhini targ'ib qilish yo'lidagi fidoyiliklari tarixda o'chmas iz qoldirdi. Bugungi kunga kelip jadidlarni tadqiq qilishda yo'l ochilishi yoshlarning ular tasvirlagan va o'stirishga intilgan avlod bo'lishini undaydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi”. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev bu fikrlari jamiyatda jadidchilik g'oyalariga ehtiyojni to'g'ri anglab ularning manaviy meroslari haqida kitoblar chop etilishida katta andoza bo'ldi. Ular haqidagi kitob tayyorlashda o'sha mavzuning professonallari jalb etilib, Behbudiy haqida Zaynobiddin Abdurashidov, Munavvar Qori haqida Sotimjon Xolboyev, Abdulla Avloniy haqida olim Oltinbek, Abdulla Qodiriy haqida Bahodir Karim, Abdurauf Fitrat haqida Hamidulla Boltaboyev, Ibrat haqida Ulug'bek Dolimov, Cho'lpon haqida Dilmurod Quronov, G'ulom Zafariy haqida Olim Usmonov yozgan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, jadid bobolarimiz ilmiy ishlarini o'rganib, ta'lim tarbiyani optimallashtirish va tarbiya modellarini yaratishda samarali foydalanishimiz kerak. Ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlodda milliy o'zlikni anglash tuygusini rivojlantirishda Vatanga muhabbat, jamiyatda so'z erkinligini ta'minlashda ular yozib qoldirgan ilmiy meros dastrul amal bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy nomidagi stipendiyalarning joriy etilishi ham yurtimiz yoshlari qalbida yuksak bilim va ma'rifatlik, vatanparvarlik tuyg'ulari jo'sh urib turishiga, faxr va iftixor tuyg'ularini tuyishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi.29.01.2020.//uza.uz/uz/posts/milliy-marifatimiz ustunlari.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Yoshlar nashriyot uyi, Toshkent, 2018,28b.
3. Behbudiy B “Tiyotr nadur”, “Oyina” jurnali, 1914 yil 10may. Tanlangan asarlar.Jild-II.-T.: Akademnashr, -2018 yil 15-b.
4. Behbudiy B.“Ikki emas, to'rt til lozim”, “Oyina” jurnali, 1913 yil 10 avgust, No1. Tanlangan asarlar. Jild-I.-T.: Akademnashr, -2018yil
5. Boltayev A. H. Buxorolik bukinist (kitob to'plovchi) kolleksionerlar // Tamaddun silsilasi. — 2020. — № 2.14-b

PEDAGOGIK TA'LIMDA KOUCHING VA REFLEKSIV YONDASHUV: OPTIMAL MODEL VA AMALIY NATIJALAR

Djampulatova Nigora Maxmudovna

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti “Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasi katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori.

Annotatsiya. Maqolada pedagogik ta'lim jarayonida kouching va reflektiv yondashuvning mohiyati, ularni integratsiya qilishning ilmiy-amaliy asoslari hamda bu

modellarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni yoritilgan. Muallif ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish, pedagogning refleksiya va motivatsiya qobiliyatini oshirish orqali ta'lim samaradorligini ta'minlash imkoniyatlarini tahlil etadi. Xalqaro tajribalar (Finlyandiya, Buyuk Britaniya, Singapur) asosida kouching va refleksiya modellarining afzalliklari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ushbu modelni joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: *pedagogik ta'lim, kouching, refleksiv yondashuv, kompetensiya, pedagogik model, innovatsion ta'lim, professional rivojlanish.*

Annotation: *The article explores the essence of coaching and the reflective approach in the pedagogical education process, the scientific and practical foundations of their integration, and the role of these models in the modern education system. The author analyzes the possibilities of enhancing learner-centered approaches in education and improving teachers' reflection and motivation abilities to ensure the effectiveness of the educational process. Based on international experiences (Finland, the United Kingdom, and Singapore), the advantages of coaching and reflection models are highlighted. In addition, practical recommendations are proposed for implementing this model in higher education institutions of Uzbekistan.*

Keywords: *pedagogical education, coaching, reflective approach, competence, pedagogical model, innovative education, professional development.*

Аннотация. *В статье раскрывается сущность коучинга и рефлексивного подхода в педагогическом образовательном процессе, научно-практические основы их интеграции, а также роль данных моделей в современной системе образования. Автор анализирует возможности повышения эффективности учебного процесса через усиление личностно-ориентированного подхода, развитие рефлексии и мотивации педагога. На основе международного опыта (Финляндия, Великобритания, Сингапур) показаны преимущества моделей коучинга и рефлексии. Кроме того, предложены практические рекомендации по внедрению данной модели в высших учебных заведениях Узбекистана.*

Ключевые слова: *педагогическое образование, коучинг, рефлексивный подход, компетенция, педагогическая модель, инновационное обучение, профессиональное развитие.*

Bugungi global ta'lim muhitida pedagog tayyorlash tizimi faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmaydi, balki mustaqil fikrlaydigan, mas'uliyatli, mulohazali va motivatsiyaga ega mutaxassisni shakllantirishni talab qiladi. Shu munosabat bilan pedagogik ta'limda kouching va refleksiv yondashuvlarni integratsiya qilish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartiga aylanmoqda.

Kouching ta'lim jarayonida talabaning ichki salohiyatini ochishga, o'zini anglash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Refleksiv yondashuv esa pedagog va talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan xulosa chiqarish va o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyatini shakllantiradi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, kouching va refleksiyani uyg'unlashtirgan ta'lim modellari — ayniqsa Finlyandiya, Buyuk Britaniya va Singapurda — pedagogik kompetensiyani shakllantirishda yuqori samara berayotgan innovatsion usullardan hisoblanadi.

1. Pedagogik ta'limda kouching yondashuvining mohiyati

Kouching – bu shaxsning ichki imkoniyatlarini ochishga qaratilgan hamkorlikka asoslangan metoddir (Whitmore, 2009). U an’anaviy “o’qituvchi – o’quvchi” munosabatlaridan farqli ravishda hamfikrlik va hamkorlik muhitida o’qitishni nazarda tutadi.

Pedagogik ta’limda kouching quyidagi vazifalarni bajaradi:

talabada mustaqil fikrlash va mas’uliyat hissini rivojlantiradi;

pedagogning “trener” va “maslaxatchi” rolini kuchaytiradi;

talabani faol sub’ekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb qiladi;

o’quv jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratadi.

Xorijiy tajribalarda (masalan, Kembridj universiteti, London pedagogika instituti) kouching asosidagi darslar talabalarda 25–30% yuqori motivatsiya va mustaqil fikrlash ko’rsatkichlarini namoyon etgan.

2. Refleksiv yondashuvning nazariy asoslari

Refleksiya (lot. *reflexio* – “qaytish”, “o’z faoliyatiga nazar tashlash”) ta’limda shaxsning o’ziga, faoliyatiga va natijasiga tanqidiy munosabatini shakllantiradi. Refleksiv pedagog doimo “Men nimaga erishdim?”, “Qaysi usul samarali bo’ldi?”, “Qanday qilib yaxshiroq natijaga erishish mumkin?” kabi savollar orqali o’z faoliyatini tahlil qiladi.

Refleksiv yondashuv quyidagi afzalliklarga ega:

pedagogning kasbiy o’sishi va o’zini anglashini ta’minlaydi;

ta’lim jarayonida fikr almashuv va mulohaza madaniyatini rivojlantiradi;

xatolarni tahlil qilish orqali innovatsion yechimlarga yo’l ochadi;

talabalarning metakognitiv qobiliyatlarini shakllantiradi.

Bu yondashuv D. Dyui, D. Kolb, Sh. Amonashvili, L. Vigotskiy ishlarida keng yoritilgan.

3. O’zbekistonda amaliy tatbiq masalalari

O’zbekiston oliy ta’lim tizimida keyingi yillarda kompetensiyaviy yondashuv asosidagi islohotlar olib borilmoqda. Lekin pedagogik ta’limda kouching va refleksiya usullari hali to’liq joriy etilmagan.

Muammolar quyidagicha:

pedagoglarning orasida kouching texnologiyalariga oid bilim yetishmasligi;

dars jarayonlarida refleksiv muhokamalarning kamligi;

motivatsion muhit va mulohaza madaniyati yetarlicha rivojlanmagan.

Yechim sifatida:

pedagog kadrlar uchun kouching va refleksiya bo’yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

ta’lim dasturlariga “Refleksiv pedagogika”, “Kouching psixologiyasi” fanlarini kiritish;

har bir dars yakunlarida refleksiv mulohaza sessiyalarini yo’lga qo’yish taklif etiladi.

Xulosa

Kouching va refleksiv yondashuv pedagogik ta’limning insonparvar, shaxsga yo’naltirilgan va innovatsion modelini shakllantirishda muhim o’rin tutadi. Bu ikki yondashuvni integratsiya qilish natijasida talabalarda mustaqil fikrlash, mas’uliyat, emotsional barqarorlik va kasbiy refleksiya qobiliyatlari shakllanadi.

Xalqaro tajriba shuni isbotlamoqdaki, refleksiv va kouching asosidagi ta’lim modellari pedagoglarning kasbiy yetukligini oshirish bilan birga, ta’lim sifati va tarbiya samaradorligini ham ta’minlaydi. Shu bois, bu yondashuvni O’zbekiston pedagogik ta’limida keng joriy etish dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Whitmore, J. (2009). *Coaching for Performance*. London: Nicholas Brealey.
2. Dewey, J. (1933). *How We Think*. Boston: D.C. Heath.
3. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall.
4. Vigotskiy, L.S. (1991). *Мышление и речь*. Moskva: Pedagogika.
5. Amonashvili, Sh.A. (2010). *Pedagogika sotrudnichestva*. Tbilisi.
6. OECD (2022). *Teachers as Lifelong Learners: International Practices in Coaching and Reflection*.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25-yanvardagi “Pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA MADANIY MEROS VA MILLIY QADRIYATLARNI INTEGRATSIYA QILISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Isirov Abdurauf Quchqarovich

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbekiston Milliy musiqa san’ati instituti, “Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrası

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’lim-tarbiya jarayonida madaniy meros va milliy qadriyatlarni integratsiya qilishning zamonaviy usullari yoritilgan. Unda milliy qadriyatlarning yosh avlod ongida mustahkamlanishi, madaniy merosni o‘quv jarayoniga uyg‘unlashtirishning samarali shakllari, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish tajribalari tahlil etiladi.*

Kalit so‘zlar: *madaniy meros, milliy qadriyat, ta’lim-tarbiya, integratsiya, innovatsion yondashuv, zamonaviy ta’lim.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida har bir xalqning madaniy merosi va milliy qadriyatlarini asrab-avaylash, ularni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb masalaga aylandi. Ta’lim-tarbiya tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki ma’naviyat va milliy o‘zlikni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu boisdan madaniy merosni ta’lim mazmuniga integratsiya qilish masalasi nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham e’tiborni talab etadi.

Madaniy meros — bu ajdodlar tomonidan yaratilgan, xalqning tarixiy tajribasi, an’analari, urf-odatları, tili va san’atini o‘z ichiga olgan bebaho boylikdir. U milliy o‘zlikni anglashning asosi bo‘lib, yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar esa xalqning ma’naviy-axloqiy me’yorlari, urf-odat va an’analarida mujassam. Ta’lim jarayonida bu qadriyatlarni qo‘llash orqali nafaqat nazariy bilim, balki ma’naviy tarbiya ham ta’minlanadi.

Ta’limda madaniy meros va qadriyatlarni integratsiya qilish quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- Yoshlarning milliy o‘zlikni anglashini kuchaytiradi;
- O‘quvchilarda ijtimoiy faollik va mas’uliyat hissini shakllantiradi;
- Global madaniyat bilan milliy madaniyat o‘rtasida muvozanatni ta’minlaydi.

Bugungi kunda ta’limda madaniy meros va milliy qadriyatlarni singdirishning bir qator innovatsion yondashuvlari mavjud:

1. Loyihaviy ta’lim (project-based learning)
2. Raqamli resurslardan foydalanish (virtual muzeylar, 3D turistik xaritalar, mobil ilovalar)
3. STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, san’at va matematika integratsiyasi)
4. Muammoli o‘qitish (problem-based learning)
5. Madaniy almashinuv dasturlari.

O‘qituvchi madaniy merosni o‘quv jarayoniga singdirishda asosiy vositachidir. U dars jarayonida milliy qadriyatlarni tabiiy tarzda kiritadi, o‘quvchilarda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘usini shakllantiradi hamda zamonaviy texnologiyalar yordamida darslarni qiziqarli tashkil etadi.

Xulosa. Ta’lim-tarbiya jarayonida madaniy meros va milliy qadriyatlarni integratsiya qilish — bu yosh avlodning milliy o‘zligini saqlab qolish, ularni global dunyoda raqobatbardosh, lekin o‘z ildizlariga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashning eng muhim yo‘lidir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va innovatsion metodlarni qo‘llash orqali madaniy merosni o‘qitish jarayoniga singdirish nafaqat ma’naviy, balki intellektual rivojlanish uchun ham mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi qarori.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma’naviyat, 2008.
3. UNESCO. Integrating Cultural Heritage into Education Systems: Global Trends and Approaches. Paris, 2021.
4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.: TDPU, 2020.
5. Raxmatullayeva D. Madaniyat va tarbiya integratsiyasi asoslari. Toshkent, 2022.

TA’LIM OLUVCHILARNING BADIY DIDINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITALAR

Rahmonova Sayyora Radjabovna

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti

“Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasi katta o‘qituvchisi, filologiya fanlar nomzodi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq adabiy janrlarining shakllanishi va rivojlanishi va ularning asosiy jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: G‘azal, mustazod, muxammas, musaddas, musammon, tarje‘band, qit‘a, ruboiy, muammo, chiston, tuyuq, fard, janr.

Annotatsiya. *V dannoy state rassmatrivaetsya stanovlenie i razvitie literaturnykh janrov Vostoka ix osnovnyye aspekty.*

Klyuchevye slova: *Gazel, mustazad, muxammas, musaddas, musamman, kita, rubai, chiston, tuyuk, fard, janr.*

Annotation. *This article discusses the formation and development of the literary genres of the East and their main aspects.*

Keywords: *Ghazal, mustazad, muhammas, musaddas, musamman, qita, rubai, chiston, tuyuk, fard, genre.*

Hech bir adabiy janr adabiyotshunoslarning tavsiyasi asosida paydo bo'lgan emas. Ertak, doston, maqol ham, g'azal, tuyuk, ruboiy ham uzoq davrlar mobaynida stixiyali tarzda shakllangan. Nafaqat Sharq, balki G'arb adabiyotidagi janrlar ham shu tariqa vujudga kelgan. Sonet, oda, drama, komediya, tragediya janrlarini biror adabiyotshunos kashf etmagan. Adabiyotshunoslar bor – yo'g'i mavjud asarlarga xos xususiyatlarni aniqlashtirib, umumlashtirgan, xolos. Janrlar uzoq asrlar davomida turli ellarda, turli tillarda yuzaga kelgan. Sharq va G'arb adabiyotidagi janrlarning o'zaro mushtarak jihatlari shundan dalolat beradi. Sharq adabiyotidagi g'azal, ruboiy, tuyuqning ham, G'arb adabiyotidagi sonet, odaning ham o'ziga xos "qolip" i mavjud. Bu jihatdan g'azal va sonet orasida umumiy o'xshashlik seziladi. Maqsud Shayxzoda "Taqruban o'n asrdan berli sharqli oshiqning, sharqli haqiqatjo'larning yurak mayllariga va fikriy izlanishlariga tarjimon bo'lib kelgan g'azal xalqlarimizning eng sevimli va mahram sirdoshi, ulfati bo'lib qoldi" deydi. Demak, g'azalning paydo bo'lganiga ming yildan oshgan. Sonet esa o'n uchinchi asr boshlarida Italiyada mustaqil she'riy janr sifatida yuzaga kelgan. Sonet o'n to'rt misrali – ikkita to'rtlik va ikkita uchlikdan iborat she'rdir. Sonetda misralar, albatta, o'n bir bo'g'inli bo'lishi va a-b-b-a, a-b-b-a, v-v-g, d-g-d tarzida qofiyalanishi shart. G'azal esa birinchi bayti o'zaro qofiyadosh, keyingi baytlarining ikkinchi misrasi birinchi baytga qofiyadosh she'r shaklidir. Ayon bo'ladiki, g'azal ham, sonet ham qat'iy shaklga asoslanadi. Shundan kelib chiqqan holda, shoir va tarjimon Abdula Sher "Sonetni g'azalga taqlidan yaratilgan she'riy shakl, deb taxmin qilish mumkin. Ma'lumki, g'azalning mumtoz namunasi yetti bayt – o'n to'rt misradan iborat" deydi. Haqiqatan ham sonet va g'azalning qofiyalanish tartibi, har ikkalasining bandlardan tarkib topishi va hajmi o'rtasidagi o'zaro o'xshashlik shunday xulosaga kelish imkonini beradi.

Lekin Sharq adabiyotidagi g'azal uzoq asrlar davomida o'zining qat'iy shaklini saqlab qolgani holda, G'arb adabiyotidagi sonet muayyan o'zgarishlarga uchragani ham ta'kidlash joiz. Masalan, yuqorida ko'rsatilgan. Bu Vilyam Shekspir sonetlarida ham, hozirgi zamon shoirlari ijodida ham kuzatiladi. G'azal, tuyuk, ruboiy kabi janrlarning asrlar davomida hech o'zgarmasdan kelganligi Sharq adabiyotining an'analarga asoslanishi, sonetlarning turli ko'rinishi mavjudligi esa G'arb adabiyotining ko'proq yangilikka intilishi bilan bog'likdir. Hozir ham Sharqda aruz qoidalariga andakkina to'g'ri kelmaydigan she'r g'azal sifatida tan olinmaydi. She'r g'azal bo'lishi uchun uning misralarida uzun va qisqa hijolar ma'lum bir tartibda takrorlanishi shart, deyiladi. Misralari turli bo'g'indan iborat, erkin qofiyalangan sərbast, erkin, oq she'rni "she'r emas, shig'ir" deydiganlar ham ko'plab topiladi. Lekin qat'iy qolipni yoqlaydiganlar qanchalik haq bo'lishsa, yangilik tarafdorlarining qarashlari ham shunchalik aniq asosga ega. Shunday ekan, ilm – fanda bo'lgani singari san'at va adabiyotda ham izlanishlarga yo'l berish, dadil harakatlarni qo'llab quvvatlash samara keltiradi. Sonet qolipidan bir oz chetga chiqilgan she'rlarga e'tiroz bildirib, inkor etishni ma'qullab bo'lmaydi. Chunki qolip dastak qilib

olinsa, juda ko'p san'at durdonalaridan voz kechishga to'g'ri keladi. Vilyam Shekspir dramalari, sonetlari necha yuz yillardan beri qayta – qayta tarjima qilinadi. Ular to'g'risida keskin tanqidiy fikrlar ham bildiriladi. Lekin Vilyam Shekspir dramaturgiya va teatr san'atini beqiyos yuksaklikka ko'targani hamisha e'tirof etiladi. Uning yozib qoldirgan bir yuz ellik to'rtta soneti ham hech e'tibordan tushmay keladi. Negaki V. Shekspir sonetlarida insoniy his – kechinma, ehtirolarni juda ta'sirchan ifodalangan. Boshqa shoirlarning sonetlari janr qonuniyatlariga to'la mos kelsa – da, ular ta'sirchan emas. Bu xildagi sonetlar shaklga taqlidan yozilgani bilinib turadi. Shaklni mazmundan ustun qo'yish har qanday janrni chuchmal bir narsaga aylantirib qo'yadi. Mazmunni majburlab, bir qolipga solish uni sayozlashtiradi. She'riyatimizdagi aksariyat sonetlarning bir marta ham o'qishga arzimasi ularda fikrning majburlab bir qolipga solinishidan kelib chiqqan.

Bir xil shakl, bir xil manzara har qanchalik chiroyli, ko'rkam bo'lmasin, bora – bora me'daga tegadi. Cho'lpon o'tgan asr boshlarida adabiyotimiz bir qolipga tushib qolgani tufayli nochorlashganini ta'kidlangan. Behbudiy, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar adabiyotimizga yangicha shakllar – yangi janrlar olib kirishgan. Usmon Nosir, Cho'lpon o'zbek she'riyatida dastlabki sonetlar yaratishgan. Usmon Nosirning sonetlari janr talablariga to'la mos keladi. Barot Boyqobilov, Rauf Parfining sonetlarida esa janr qolipiga bir qadar amal qilinmagani seziladi. Umuman, aksariyat sonetlarda vazn va qofiya talablari buzilishi kuzatiladi. O'zbekchaga o'girilgan sonetlarda ham xuddi shu holat qozga tashlanadi. Bu shoirning ham, tarjimonning ham janr qonuniyatlariga itoat qilishi juda qiyin kechishidan kelib chiqadi. His – tuyg'u, kechinmalarni g'azal, sonet qolipiga solish ijodkor uchun o'tib bo'lmas to'siqqa aylanib, uning fikrini so'ndiradi. Shuning uchun ba'zan janr konuniyatlardan ko'z yumishga to'g'ri keladi.

Sonetning ikki xil shakli – klassik sonet va erkin sonet keng tarqalgan. Klassik sonetda janr qoidalariga to'liq amal qilinsa, erkin sonetdamaujud tartibdan bir oz chetga chiqiladi. Har qanday she'rdagi, jumladan, sonetlardagi vazn va qofiya bilan bog'liq nuqsonlar avvalo fikrni o'sha qolipda ifodalashning imkonsizligi bilan boqlikdir. Shuning uchun she'riyatdagi bu hodisaga jiddiy kamchilik emas, balki fikr talabi bilan yuz bergan o'zgarish sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, har qanday shakl, qolip vaqt o'tishi bilan eskiradi. Sharq mumtoz she'riyatidagi mustahzod, musaddas janrlarida she'r bitish endilikda noyob hodisaga aylangani, g'azal, ruboiy, tuyuq hozir she'riyatning manzarasini belgilamasligi ham shundan dalolat beradi. Shunday ekan, g'azal, ruboiy yoki sonet singari adabiy janrlarning qat'iy qonuniyatlari o'zgarishsiz qolishini talab qilish hamisha ham o'zini oqlamaydi. Drama, komediya, tragediya, roman, qissa, hikoya janrlarining shakli, hajmi beqiyos darajada o'zgargan. Sofokl, Shekspir, Tolstoy, Chexov asarlari bilan hozirgi komediya, drama, roman, hiqoyalar taqqoslansa, shunga aniq ishonch bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiahmedov A. She'r san'atlarini bilasizmi? – Toshkent: Sharq, 1999.
2. Hojiahmedov A. O'zbek aruzi lug'ati. – Toshkent: Sharq, 2005.
3. Sharq mumtoz poetikasi. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
4. Rustamov A. Aruz haqida suhbatlar. – Toshkent: Fan, 2011.

TA'LIM OLUVCHILARNING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Shayusupova N.E.

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti
"Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası" o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik psixologiyaning va umuman kundalik hayotimiz va ayniqsa o'quv faoliyatining samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi dolzarb muammolaridan biri – xotira va uning xususiyatlari haqida so'z yuritamiz. Inson xotirasi noyob hamda juda murakkab tuzilishga ega bo'lgan inson psixikasining kuplab aqliy jarayonlaridan biridir. Biz unga umrimizning xar bir kunida murojaat qilamiz va har qanday biz uchun ahamiyatli va yorqin lahzalarni, turli zarur ma'lumotlarni kerak bo'lgan zaxoti yodga olishimiz kundalik turmushimizni nechog'lik kulaylik va osoishtalikga aylantiradi.

Kalit so'zlar Xotira, qisqa muddatli xotira, uzoq muddatli xotira, operativ xotira, ixtiyoriy xotira, ixtiyorsiz xotira, esda saqlash, eslash, reminissensiya.

Xotira biz ilgari idrok qilgan, boshdan kechirgan va bajargan ishlarimizni yodda saklash, keyinchalik ularni eslash yoki xotirlash jarayonidir. Biz har kuni yangi narsalarni bilamiz, kun sayin bilimlarimiz boyib boradi. Xotira faoliyatida shaxsning g'oyaviy yunalishi katta o'rin egallaydi. Bu yo'nalish uning faoliyatini hayot sharoiti ta'sirida shakllantiradi. Kishi o'zining shu faoliyati uchun muhim bo'lgan voqea, xodisalarni yaxshi eslab qoladi. Aksincha, kishi uchun kam ahamiyatga ega bo'lgan narsalar yomon esda qoldiriladi va tezda unutib yuboriladi. Shu urinda xotira borasidagi ta'riflarga qaytsak, ko'pgina adabiyotlarda xotira tushunchasi quyidagicha ta'riflanadi. «Individning o'z tajribasini esda olib kolishi, esda saqlashi va keyinchalik uni yana esga tushirishi xotira deb ataladi».

Xotiraning nerv-fiziologik mexanizmi asosida bosh miya po'stlog'ida hosil bo'ladigan shartli reflekslar, turli assotsiativ bog'lanishlar yotadi. Lekin, odam esda olib kolish paytida assotsiatsiyalar kosil bulganligini mutlaqo sezmaydi. Har xil assotsiatsiyalarning hosil bo'lganini odam keyinchalik biror narsani esga tushirish paytida biladi.

Xotiraning nerv-fiziologik mexanizmlari xususida to'xtalar ekanmiz, so'nggi yillarda texnikaning hayot tez rivojlanishi natijasida turli esda olib qoluvchi apparatlarga bo'lgan extiyoj benixoya ko'payib ketganligini ta'kidlash joiz. Bu o'z navbatida, xotiraning nerv-fiziologik mexanizmlarini psixolog va fiziologlardan tashqari injenerlar, bioximiklar, genetiklar xamda kibernetiklar tomonidan o'rganilishiga olib keldi. Natijada, xotiraning nerv fiziologik mexanizmlarini tushuntiruvchi bir qancha yangi nazariyalar maydonga keldi. Ana shunday nazariyalardan eng muximi molekulalarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan bioximik nazariyadir. Bu nazariyaga ko'ra, biror narsani esda olib qolish va esda saqlab turish maxsus tuzilmani hosil bo'lishi bilan bog'likdir. O'tkazilgan tekshirishlarga ko'ra, biror narsa esda olib qolinganda, asosan bosh miya nerv hujayralarining (neyronlarning) dendrit shoxlari tarkibida o'zgarish yuzaga keladi. Ular qandaydir boshqacharoq tuzilishga kirib oladilar. Dendritlar tuzilishidagi hosil bo'lgan o'zgarish va bog'lanishlar darrov uzilib ketadigan bo'lmay, ancha mustahkam bo'ladi. Shu sababli esda olib qolgan narsa uzoq vaqt xotirada saqlanib turadi.

Xotira turlari

Odatda xotirani muayyan turlarga ajratishda eng muhim asosi va uning tavsifnomasi sifatida:

- esda olib qolish,
- esda saqlash,
- esga tushirish,

- unutish singari jarayonlarni amalga oshiruvchi faoliyatining xususiyatlariga bog'likligi olinadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ayrim darsliklarda xotira turlari turlicha klassifikatsiya qilinadi. Jumladan, A.V.Petrovskiy tahriri ostida chiqqan «Umumiy psixologiya» darsligida xuyidagi klassifikatsiya uchraydi:

1. Faoliyatda ko'proq sezilib turadigan psixik faollikning hususiyatiga qarab: xarakat, emotsional, obrazli va suz mantiq xotira.

2. Faoliyatning maqsadlariga ko'ra: ixtiyorsiz va ixtiyoriy xotira.

3. Materialni qancha vaqt esda olib qolish va esda saqlash muddatiga kura: qisxa muddatli, uzoq muddatli va operativ xotira.

Harakat xotirasi - inson faoliyatining har bir turida ruxiy faollikning u yoki bu kurinishlarini ustunlik qilishida kuzatiladi. Turli xarakatlar va ularning bajarilishi tartibi, tezligi, sur'ati, izchilligi va boshqalarni esda qoldirish, mustahkamlash, esga tushirishdan iborat xotira turi harakat xotirasi deb ataladi. Mazkur xotira turining ahamiyati shundan iboratki, u yurish, yozish, ifodali harakat malakalari bilan bir qatorda, har xil amaliy mehnat malakalarini tarkib toptirishning asosini tashkil qiladi. Figurali uchish, langar bilan sakrash, gimnastika, chopish, xatti-xarakatlar, badiiy gimnastika bilan shug'ullanish harakat xotirasini taqozo etadi.

Hissiy xotira o'zining vujudga kelish hususiyati, tezligi, dinamikasi, davomiyligi bilan xotiraning boshqa turlaridan ma'lum ma'noda ajralib turadi. Har bir odamga O'z turmush tajribasidan ma'lumki qachonlardir uqigan kitoblar, tamosha qilgan kinofilmlar faqat «taassurotlar», bog'lanishlar zanjirini echishning dastlabki tuguni sifatida namoyon buladi. Bu xotira xis-tuygular, ruxiy kechinmalar, xissiyotlar, extiyojlarimiz va qiziqishlarimiz qanday qondirilayotganligidan, atrofimizdagi narsa va hodisalarning hususiyatiga nisbatan munosabatimiz qay tarzda amalga oshirilayotganligidan doimo habar berib turish imkoniyatiga ega.

Obrazli xotira - tasavvurlar va turmush manzaralari, shuning bilan birga, tovushlar, ta'mlar, ranglar shakllar, bilan bog'liq bo'lgan xotira turidir. Obraz xotirasi deb yaqqol mazmunni, binobarin, narsa, hodisalarning aniq obrazlarini, ularning hususiyatlari va bog'lanishlarini esdaq xoldirish, ongda mustahkamlash hamda zaruriyat tug'ilganida esga tushirishdan iborat xotira turiga aytiladi

So'z-mantiq xotirasi- mazmunini fikr va muloxdzalar, anik xukm xmda xulosa chikarishlar tashkil etadi. Suz-mantik xotirasining vujudga kelishida birinchi signallar tizimi bilan bir katorda ikkinchi signallar tizimi asosiy hisoblanadi. Chunki, so'z mantik xotirasi fakat insongagina hos bo'lgan xotiraning maxsus turi hisoblanib, his-tuyg'u va obrazli xotiralardan sifat, ham miqdor jixatdan keskin fark qiladi.. Shu bilan birga, boshqa turlarning rivojlanishi so'z mantiq xotirasining takomillashuviga uzviy bog'liqdir. Suz-mantiq xotirasining o'sishi qolgan xotira turlarining barqarorlashuvini belgilaydi.

Ixtiyoriy xotira -deganda ma'lum maksadni ruyobga chikarish uchuy muayyan davrlarda akliy xdrakatlarga suyangan xldda amalga oshirilishidan iborat xotira jarayoni tushuniladi. Bu faoliyatni odam ongi bevosita boshqaradi.

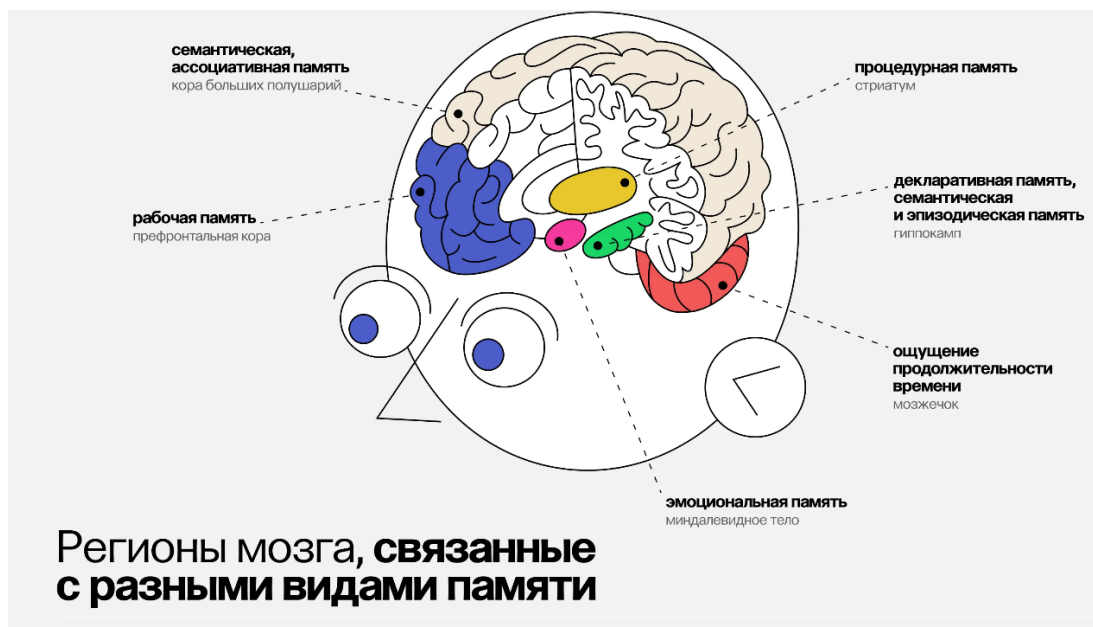
Ixtiyorsiz xotiraning muxim xususiyatlaridan biri ma'lum maksadsiz asabiy, irodaviy zur berishsiz xdyotiy axdmityatga eta bulgan ma'lumot, xabar, axborot, ta'surotlarning ko'pchilik kismini aks ettirishdir. Shunga qaramasdan inson faoliyatining turli jabxalarida uz xotirasini boshkarish zarurati tutilib kolitti mumkin. Xuddi mana shunday sharoitlar, xolatlar, vaziyatlarda esda saqlash, esga tushirish yoki eslash imkoniyatini yaratadigan xotiraning mazkur turi axamiyati katta.

Esda olib qolish, esda saqlash, axborotlar, ma'lumotlar, xabarlarni qayta esga tushirish xotiraning aloxida turi sifatida karaladi. Ushbu jarayon odatda psixologiya fanida qisqa muddatli xotira deb ataladi. Qisqa muddatli xotira bir marta hamda juda qisqa vaqt oralig'ida idrok kilish va shu ondayoq qayta tiklashdan so'ng qisqa muddatli esda olib qolish bilan xarakterlanadi.

Operativ xotira deb - inson tomonidan bevosita amalga oshirilayotgan faol tezkor harakatlar, usullar uchuy xizmat kiluvchi jarayonni anglatuvchi mnemik holatga aytiladi. Hozirgi zamoy psixologiyasida ushbu xolatni namoyon qilish uchun quyidagi misol keltiriladi. Matematik amalni bajarishga kirishar ekanmiz, biz uni muayyan bo'laklarga ajratib hal qilishni maqsad qilib qo'yamiz. Shu boisdan oralik natijalarni yodda saqlashga intilamiz, nihoyasiga yakinlashgan sari ayrim materiallar esdan chiqa boshlaydi. Mazkur holat matnni talaba yoki o'quvchi tomonidan o'qishda, uni ko'chirib yozishda, ijodiy fikr yuritishda, aqliy faoliyatni amalga oshirishda yakkol ko'zga tashlanadi.

Xotira jarayonlari. Xotira faoliyati esda koldirishdan boshlanadi. Esda qoldirish idrok qilingan narsa va hodisalarni miya po'stida iz hosil qilishdir. Uning fiziologik asosi miya pustida muvaqqat nerv boshlanishining vujudga kelishidir. Esda qoldirish o'zining faolligi jixatidan ikkiga bulinadi:

- a) ixtiyoriy esda qoldirish;
- b) ixtiyorsiz esda qoldirish.

Ixtiyorsiz esda qoldirishda oldindan maqsad quyilmaydi, mavzu tanlanmaydi va iroda kuchi sarflanmaydi. Beixtiyor esda qoldirishda qiziqish katta rol uynaydi. Bizning oldingi tajribamiz bilan bog'lik narsa va xodisalar beixtiyor oson esda qoladi.

Ixtiyoriy esda qoldirishda esa oldindan maqsad qo'yib mavzu belgilanadi. Kishi ixtiyoriy esda qoldirish uchun esda saqlashning mahsus usullarini saqlagan holda materialni puxta esda qoldirish uchun o'zining kerakli kuchini sarf qiladi.

Unutilgan narsalarni yana xotirada qaytadan tiklanishi **reminissensiya** hodisasi (xira esga keltirish) deyiladi. Bu hodisaning sababi shuki, uzoq vaqt bir ish bilan mashg'ul bo'lganda miya charchashi yuz beradi. Charchash haddan tashqari oshishi natijasida nerv hujayralarida tormozlanish yuz beradi. Materialni esda qoldirilgandan keyin 12 soat ichida esga tushirilsa, materialning ko'p qismi unutiladi. Materialni uqib o'rganib olingandan keyin uni yaxshi xotirlay olmay, ammo oradan bir necha vakt o'tgandan keyin uni to'la xotirlay olishlikning sababi materialni uqib, o'rganib olishda ruy beradigan charchashdir.

Materialni eslash uchun bulgan kuchli xoh,ish natijasida tormozlanish yuzaga keladi, bu esa materialni kayta esga tushirishdagi kiyinchilikni kuchaytirib yuborishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan ishga chalg'ib ketgan insonlarda tormozlanish tarkab ketadi. Shunda esga tushirish lozim bulgan narsa xotiraga kiradi. Materialni mustax,kamlashga bo'lgan kizikishning mavjudligi materialni uzoqrok esda saqlashga olib keladi. Uiutish vaqtga boqlik bo'ladi. Bu G.Ebbingauz tomonidan aniqlangan bo'lib, unutilish, materialni yod olingandan keyin darhol ayniqsa tez ruy beradi, undan keyin esa unutilish ancha sekinlashadi. Shu tariqa inson xotirasining ko'plab jihatlari mavjud bo'lib biz ularni ba'zilar haqida to'htalib o'tdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маклаков А. Г.. Общая психология. — СПб.: Питер, 2001. — 592 с.: ил. — (Серия «Учебник нового века») ISBN 5-272-00062-5.
2. Ученые записки института непрерывного педагогического образования. Вып.2. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000.
3. Рубинштейн, С. Л. "Основы общей психологии" – Издательство: Питер, 2002 г

MADANIY INTELLEKT VA GLOBAL TURIZM SAVODXONLIGI: TA'LIM JARAYONIDA QIYOSIY TAHLIL

Nuritdinova Madina Fayzullo qizi

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbekiston Milliy musiqa san'ati instituti, "Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat" kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniy intellekt (Cultural Intelligence – CQ) va global turizm savodxonligi (Global Tourism Literacy – GTL) tushunchalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda ularni ta'lim jarayonida shakllantirishning pedagogik yo'nalishlari tahlil qilinadi. Maqola O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmni rivojlantirish va oliy ta'lim sifatini oshirishga oid qarorlari, UNESCO hamda UNWTO tashkilotlarining global fuqarolik va barqaror ta'limga doir tavsiyalari asosida yozilgan. Tadqiqotda madaniyatlararo kompetensiya, innovatsion pedagogika va startup loyihalar orqali talabalarda global turizm madaniyatini shakllantirishning ilmiy asoslari yoritilgan. Muallif madaniy intellektni rivojlantirish orqali talabalarining xalqaro madaniy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish salohiyatini oshirishning samarali usullarini taklif etadi.

Kalit soʻzlar: madaniy intellekt, global turizm savodxonligi, madaniyatlararo kompetensiya, startup loyihasi, innovatsion pedagogika, global fuqarolik, turizm taʼlimi.

Abstract. This article analyzes the interrelation between Cultural Intelligence (CQ) and Global Tourism Literacy (GTL) within the educational process and explores pedagogical approaches to developing these competencies among students. The study is based on the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan on tourism development and higher education quality enhancement, as well as UNESCO and UNWTO recommendations on global citizenship and sustainable education. The paper highlights how intercultural competence, innovative pedagogy, and start-up projects can serve as effective tools for developing students' global tourism culture. The author proposes practical methods for enhancing students' cultural intelligence to improve their readiness for professional interaction in the global tourism environment.

Keywords: cultural intelligence, global tourism literacy, intercultural competence, start-up project, innovative pedagogy, global citizenship, tourism education.

Kirish. Globallashuv jarayonlari sharoitida taʼlim tizimi nafaqat kasbiy bilim va koʻnikmalarni, balki madaniyatlararo muloqot, bagʻrikenglik va xalqaro hamkorlik madaniyatini ham shakllantirishni oʻz oldiga maqsad qilib qoʻymoqda. Ayniqsa, turizm sohasi bu jarayonning markazida turib, madaniy xilma-xillik, xalqaro muloqot va global fuqarolikni birlashtiruvchi yoʻnalish sifatida eʼtirof etilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2023–2025-yillarda turizm va madaniy meros sohasini rivojlantirish konsepsiyasi” hamda “Oliy taʼlim tizimini modernizatsiya qilish strategiyasi – 2030” hujjatlarida taʼlimni xalqaro standartlar asosida yangilash, global kompetensiyalarni rivojlantirish, madaniyatlararo sezgirlikni kuchaytirish muhim ustuvor yoʻnalish sifatida belgilangan. UNESCOning 2024-yilgi “Education for Global Citizenship and Sustainable Development” hisobotida ham taʼlim tizimi global fuqarolikni tarbiyalovchi asosiy platforma sifatida qaralib, talabalarda madaniy intellekt va madaniyatlararo sezgirlikni rivojlantirish zarurligi taʼkidlanadi. Demak, bugungi kunda turizm taʼlimida madaniy intellektni shakllantirish va global turizm savodxonligini rivojlantirish oʻzaro bogʻliq jarayonlar boʻlib, ular startup loyihalari, loyihaviy oʻqitish va amaliy mashgʻulotlar orqali samarali natija beradi.

1. Madaniy intellekt tushunchasining mazmuni va taʼlimdagi oʻrni

Madaniy intellekt — bu shaxsning turli madaniy muhitlarda samarali faoliyat yuritish, kommunikativ moslashuvchanlikni namoyon etish va ijtimoiy muloqotda madaniy sezgirlikni saqlash qobiliyatidir (Earley & Ang, 2003). CQ modeli toʻrtta tarkibiy qismdan iborat: metakognitiv, kognitiv, motivatsion va xulqiy komponentlar. Oʻzbekiston oliy taʼlim muassasalarida bu kompetensiyani rivojlantirish, ayniqsa turizm yoʻnalishidagi talabalarda, madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Startup loyihalari asosidagi oʻqitish modeli bu jarayon uchun tabiiy muhit yaratadi.

2. Global turizm savodxonligi va uning didaktik mazmuni

Global turizm savodxonligi (GTL) — talabaning xalqaro turizm kontekstida madaniy xilma-xillikni tushunish, ekologik va ijtimoiy barqarorlik tamoyillariga amal qilish hamda turizm xizmatlarini global standartlar asosida tashkil eta olish qobiliyatidir. UNWTO (2023) maʼlumotlariga koʻra, turizm sohasi xodimlarining 65–70 foizi madaniy farqlarni hisobga olmagan holda ishlash oqibatida kommunikativ muammolarga duch kelmoqda. Shu bois, GTLni rivojlantirish turizm taʼlimi tizimida strategik ahamiyatga ega.

3. Madaniy intellekt va global turizm savodxonligi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik

Madaniy intellekt – bu shaxsning ichki tayyorgarligini ifodalasa, global turizm savodxonligi – uning tashqi faoliyatdagi amaliy natijasidir. Bu integratsiya talabalarda global tafakkur, kommunikativ sezgirlik va xalqaro hamkorlik kompetensiyasini rivojlantiradi.

4. O‘zbekiston ta’lim tizimida madaniy intellektni rivojlantirish imkoniyatlari

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5611-sonli (2023-yil 5-yanvar) qarorida turizm sohasini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni joriy etish va startap faoliyatini qo‘llab-quvvatlash masalalari alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbekiston Milliy musiqa san’ati institutida turizm va madaniyatlararo ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha o‘quv dasturlarida startap loyihalar, madaniyatlararo seminarlar, virtual ekskursiyalar joriy etilmoqda. Bu jarayonlar talabalarda madaniy intellektni amaliy shaklda rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, UNWTO va UNESCOning qo‘shma tashabbuslari doirasida o‘tkazilayotgan xalqaro treninglar O‘zbekiston talabalari uchun global turizm madaniyati bo‘yicha tajriba almashish imkoniyatini yaratmoqda.

Madaniy intellekt va global turizm savodxonligi o‘zaro chambarchas bog‘liq tushunchalardir. Ularni uyg‘un holda rivojlantirish — talabalarining madaniyatlararo muloqotga tayyorligini, global fikrlashni va ijodiy yondashuvni kuchaytiradi. Startap loyihalari asosidagi o‘qitish modeli bu jarayonni amaliyotga yaqinlashtiradi, talabalarni xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllantiradi. Kelgusida bu yo‘nalishda pedagogik mezonlar, baholash tizimlari va o‘quv modellarini ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Earley, P.C., Ang, S. Cultural Intelligence: Individual Interactions Across Cultures. Stanford University Press, 2003.
2. UNESCO. Education for Global Citizenship and Sustainable Development. Paris, 2024.
3. UNWTO. Tourism and Cultural Diversity Report 2023. Madrid: World Tourism Organization, 2023.
4. Thomas, D.C., Inkson, K. Cultural Intelligence: Living and Working Globally. Berrett-Koehler Publishers, 2017.
5. OECD. Global Competence for an Inclusive World. OECD Publishing, Paris, 2018.
6. Yusupov, A. Turizm sohasida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: TDPU, 2022.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori PQ–5611. Turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida, 2023-yil 5-yanvar.

ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING TA'LIM- TARBIYAVIY AHAMIYATI

Urinov Islomjon Olimjon o'g'li

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti Talabalar amaliyoti bo'limi
boshlig'i

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va alloma Alisher Navoiyning asarlarining mazmun-mohiyati, o'zbek adabiyoti taraqqiyoti va o'zbek adabiy tili ravnaqiga ulkan hissasi va shaxsiyati hamda ijodiga bo'lgan e'tibor haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ma'rifat, turkiy til, adabiyot, ilm-fan, manba, urf-odat, falsafa, umumbashariy, tarqqiyot.

Alisher Navoiy va **adabiy ta'sir masalalari** juda keng va murakkab mavzulardan biridir. Navoiy nafaqat o'z davrida, balki undan keyingi asrlarda ham turkiy va fors-tojik adabiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatgan.

Navoiyshunoslik tarixi uzok davrlarga borib taqalsa-da, mustaqillik yillarida adabiyotshunoslikning bu soxasi yangi o'zanlarda rivojlandi. Bu davrda o'zbek navoiyshunosligida shoir asarlari manbalari tasnifi, nashrlari, tekstologik taxlili, tarixiy-biografik, qiyosiy-tarixiy, ilmiy-tasavvufiy tadqiqi borasida muayyan yutuklarga erishildi. Ayni paytda, shoir ijodini umumjaxoniy ko'lamda, muallif diniy-ma'rifiy dunyoqarashi, badiiy-konseptual prinsiplari asosida xolisona o'rganish bugungi adabiyotshunoslik oldida turgan muhim masalalardandir. Zero, "...adabiyot va san'atga, madaniyatga e'tibor – bu avvalo, xalqimizga e'tibor, kelajagimizga e'tibor ekani, buyuk shoirimiz Cho'lpon aytganidek, adabiyot va madaniyat yashasa, millat yashashi mumkinligini unutishga bizning aslo xaqqimiz yo'qligi[1] bugungi adabiyotshunosligimiz oldiga qanchalik katta vazifalar qo'yilganligini ko'rsatadi.

Ilm va ma'rifat g'oyalarining tasavvufiy adabiyotda, xususan Alisher Navoiy ijodida tutgan o'rni va poetik talkini xaqida mazkur ishlarda ma'lum o'rinlarda va ma'lum manosabat bilan fikrlar bildirilgan bo'lsa-da, lekin bu masala yahlit ilmiy-monografik tadqiqot doirasida o'rganilmagan. Shu munosabat bilan taniqli adabiyotshunos olim I.Xaqqul bu masalada shunday fikr bildirgan edi: "Ma'rifat va oriflik xaqida tinimsiz gapiriladi, to'xtovsiz yoziladi. Ammo irfoniy nuqtai nazardan "Orif kim? Ma'rifat nima?" – degan savolga to'laqonli javob qaytaradigan bir maqolani ham uchratmaysiz"[2]. Adabiyotshunos olim uzining "Navoiyga kaytish" nomli kitobida xam bu masalaning maxsus o'rganilmagani haqida aloxida to'xtalib o'tgan[3]. Mazkur xolat navoiyshunoslik sohasida xali o'rganilmagani qirralarning borligidan dalolatdir.

Navoiy o'z asarlarida nafaqat shaxsiy his-tuyg'ularini, balki jamiyatdagi muhim masalalarni ham yoritgan. U, adolat, sevgi, do'stlik va insoniylik kabi qadriyatlarni o'z asarlarida aks ettirib, o'z zamonidagi ijtimoiy muammolarni tanqid qilgan. Navoiy, o'z ijodida qahramonlar orqali xalqning ruhiyatini, urf-odatlarini va an'alarini aks ettirgan. U, o'z zamonida xalqning muammolari, umidlari va orzularini o'z asarlarida ifodalagan. Alisher Navoiy, o'zining "Xamsa" asarida turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan. Bu asar, beshta dostonni o'z ichiga oladi va turkiy adabiyotda yangi sahna ochadi. Navoiy, o'z asarlarida

chuqur ma'nolarni ifodalashga intilib, turkiy tilni badiiy ifoda vositasi sifatida ishlatgan. U, o'z zamonida turkiy tilning imkoniyatlarini kengaytirib, uni adabiyot va ilm-fan sohalarida muhim rol o'ynashiga sabab bo'lgan[4]. Navoiy, o'z asarlarida insonning ichki dunyosi, uning his-tuyg'ulari va hayotiy tajribalari haqida chuqur fikrlar bildirdi. U, insoniyatning ma'naviy qadriyatlari, axloqiy tamoyillari va hayotiy saboqlarini o'z asarlarida aks ettirib, o'z zamonidagi ijtimoiy muammolarni yoritishga harakat qilgan. Bu esa uning asarlarini nafaqat adabiyot, balki falsafa sohasida ham muhim manba sifatida qabul qilishga sabab bo'ldi. U o'z asarlarida turkiy tilning go'zalligini va kuchini namoyish etgan. U, o'z zamonida turkiy tilni badiiy ifoda vositasi sifatida ishlatib, o'z asarlarida chuqur ma'nolarni ifodalagan. Navoiy, turkiy tilni nafaqat o'z zamonasida, balki kelajak avlodlar uchun ham boyitishga intildi. Uning asarlari, turkiy tilning rivojlanishida muhim manba bo'lib qolmoqda. Navoiy, o'z asarlarida xalqning ruhiyatini, urf-odatlarini va an'alarini aks ettirgan.[5] U, o'z zamonida xalqning muammolari, umidlari va orzularini o'z asarlarida ifodalagan. Navoiy, o'z asarlarida insonning ichki dunyosi, uning his-tuyg'ulari va hayotiy tajribalari haqida chuqur fikrlar bildirdi. Bu esa uning asarlarini nafaqat adabiyot, balki falsafa sohasida ham muhim manba sifatida qabul qilishga sabab bo'ldi. Alisher Navoiy, o'zining ijodi orqali turkiy tilni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. U, turkiy tilni badiiy ifoda vositasi sifatida ishlatib, o'z asarlarida chuqur ma'nolarni ifodalagan. Navoiy, o'z zamonida turkiy tilning imkoniyatlarini kengaytirib, uni adabiyot va ilm-fan sohalarida muhim rol o'ynashiga sabab bo'lgan. Uning asarlari, turkiy tilning rivojlanishida muhim manba bo'lib qolmoqda. Navoiy, o'z asarlarida turkiy tilning go'zalligini va kuchini namoyish etgan. U, o'z zamonida turkiy tilni badiiy ifoda vositasi sifatida ishlatib, o'z asarlarida chuqur ma'nolarni ifodalagan[6].

Buyuk shoirning barcha asarlari umumbashariy insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan, shuning uchun ham barcha turkiy xalqlar uni o'z shoiri deb biladi va alohida mehr bilan o'qib-o'rganadi. Taniqli turk olimi Jahon Oqquyuji ma'lumotiga ko'ra, Turkiyada Alisher Navoiy asarlarining 100 dan ziyod qo'lyozmalari saqlanadi. Yana bir turk olimi Yusuf Chetindog' esa: "Ayniqsa, XVI asr umumturk olamida "Navoiy asri" deb atalsa, aslo mubolag'a bo'lmaydi", deya e'tirof etgan. Tarixiy kitoblar shundan dalolat beradiki, Alisher Navoiy asarlari Turkiyaga uning hayotligi davridayoq kirib borgan. Chunonchi, turk sultoni Boyazid Ikkinchi bilan shaxsan tanish bo'lgan Alisher Navoiy 1481 yilda unga 33 ta g'azalini yuboradi. Turk sultoni ularni Bursaga – o'sha davrning mashhur shoiri Ahmad Poshoga yuborib, ushbu g'azallarga nazira yozishni so'raydi. G'azallar shoirda kuchli taassurot qoldiradi va ularning barchasiga nazira bog'laydi.

XV–XVI asrlarda 70 ga yaqin turk shoirlari Navoiydan ilhomlanib, uning she'rlariga naziralar yozganlari adabiy manbalarda keltirilgan. Jumladan, Saydi Ali Rais Kotibiy degan turk shoiri Alisher Navoiy ijodining chinakam muxlisi bo'lib, uning ko'plab g'azallariga nazira yozgan va buning uchun unga «Alisheri soniy» degan tahallus berilgan.

Alisher Navoiy butun hayoti davomida o'zbek tili bilan bir qatorda forsiy tilda ham ijod qilib, barakali meros yaratdi. Uning bu tildagi she'rlari 1490-yillarning o'rtalarida, Eron olimi Yusuf Sheroziy taxminicha, 1495-1500-yillar orasida muallif tomonidan devon holiga keltirilgan va "Devoni Foni" nomi bilan mashhur. Mazkur devoni 1963-yilda Tehronda, 1965-yilda Toshkentda, 1993-yilda Dushanbada nashr etilgan. O'zbek olimi Sulaymonov tavsifi bo'yicha, "Devoni Foni" da, "Debocha" dan tashqari, 7 qasida, 554 g'azal, 1 musaddas, 1 marsiya, 72 qita, 73 ruboiy, 16 tarix, 373 muammo, 9 lug'z bor. "Devoni Foni" dagi g'azallarning aksariyati mashhur fors shoirlari she'rlariga tatabbulardan iborat. Jumladan Jomiyning 52, Hofiz

Sheroziyning 237, Xisrav Dehlaviyning 33, Sa'diy Sheroziyning 25, Mavlono Kotibiyning 5, Shohiy Sabzavoriyning 5, Kamol Xo'jandiyning 4 va boshqa g'azaliga tatabbu bog'langan. Alisher Navoiy fors tilida yozgan original g'azallariga “Muxtara”, “Ixtiro” deb sarlavha qo'ygan bo'lib, ularning soni 50 dan ortiq.

Alisher Navoiy shoir bo'lish bilan birga o'z davrining ulug' olimi, mutafakkiri ham edi. Navoiysiz bu davr fani va madaniyati taraqqiyotini tasavvur etish qiyin. Alisher Navoiy ilmiy tadqiqotlari va izlanishlarining katta qismi, tabiiyki, til va adabiyot masalalari bilan bog'langan. Shu ma'noda “Majolis un-nafois” tazkirasini yaratish bilan Alisher Navoiy o'z davri adabiyotiga, uning ijodkorlariga o'ziga xos haykal o'rnatdi. Unda o'zbek va forsiy tillarda ijod qilgan 359 shoirning hayoti va yozgan asarlari haqida noyob ma'lumotlar berilgan, bu ijodkorlarning yutuklari va kamchiliklari, o'ziga xos xususiyatlari ko'rsatilgan. Alisher Navoiyning “Xamsat ul-mutahayyirin”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, “Holoti Pahlavon Muhammad” asarlari “Majolis un-nafois”ning davomiday bo'lib, bu davr adabiyoti, fani va madaniyatining yirik namoyandalari hayotini o'rganishda eng qimmatli manbalardir. Bu asarlar badiiy-tasavvuf adabiyotining manoqib (yoki manqaba) janriga tegishli bo'lib, uslubining samimiyligi bilan ajralib turadi.

Alisher Navoiyning katta adabiy va tarixiy ahamiyatga ega “Munshaot” asari uning turkiy tilda o'z zamondoshlari — podshohlar va shahzodalar, ilm va adabiyot axdlari bilan olib borgan yozishmalari majmuidan iborat, maktub janrining mukammal namunalari sanaladi. Maktublarning miqdori turli qo'lyozmalarda turlicha, bir-birini to'ldiradi. Alisher Navoiy o'zining forsiy maktublarini ham yig'ib, “Munshaot” tuzgan. Biroq u bizgacha yetib kelmagan.

Biz ushbu misollar orqali nima demoqchimiz? Ya'ni o'sha davrlarda bir adabiy muhitda mashxur bo'lgan ijod namunalarini boshqasida o'sha xududning adabiy tili va uslubiga moslashtirib ko'chirish, tarqatish odat sanalgan. Buni qaysidir ma'nosida o'zaro yaqin, qardosh tillar doirasidagi ilk badiiy tarjimalar deb baholash mumkin.

Shu ma'noda turkiy she'riyatning eng yirik vakili Alisher Navoiyning ijodi usha davrdagi boshqa turkiy mamlakatlar, jumladan Usmoniylar va Oqquyunlilar davlatiga kirib borgan, bu yurtlardagi adabiy muhitga katta ta'sir ko'rsatishi tabiiy xol edi. 30 yoshga kirib ulgurmagan Navoiyning Fazallari Oqquyunlilar davlatiga kirib borishi, uning asarlari shu mamlakat adabiy tiliga tabdil qilingan xolda ko'chirilishi ham Alisher Navoiy ijodiga u yashagan makondan tashqarida juda erta boshlanganidan dalolat beradi.

Yukoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, Navoiy yashagan davrda o'nlab, yuzlab turkiy qavm, qabila va urug'lar mavjud bo'lsa-da, xar bir qavmning o'z yozma tili mavjud emasdi. Ular kundalik extiyoj uchun, qabilalaro muloqot tili, yozma til sifatida, joylashgan xududidan kelib chiqib, sharqiy yoki g'arbiy turkiy tillardan biridan foydalanilgan. XVIII-XIX asrlargacha turkiy tildagi barcha ilmiy, diniy va badiiy asarlarni, xujjatlarni xam faqat shu ikki guruhga bo'lish mumkin.

Alisher Navoiy ham bu tafovutni yaxshi tushungan, u o'z asarlarida bu ikki guruhga mansub xalqlar va tillarni turk va turkmonga ajratgan. Navoiy turkmoniy tilda bitilgan baytlarni imkon darajasida, o'z o'quvchilariga etarli darajada tushunarli bo'lishi uchun turkiylashtirib — sharqiy turkiy tilga moslashtirib beradi. Shu bilan birga Navoiyning asarlarini ham g'arbiy turkiy tilda so'zlashuvchi muxlislari o'z laxjalariga moslashtirib ko'chirishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevori” mavzusida O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvidagi ma’ruzasi//Xalq so‘zi. 2017-yil, 4-avgust.
2. Haqqul I., Ochilov E. O‘zbek mumtoz adabiyoti va tasavvufni o‘rganish muammolari// O‘zbek tili va adabiyoti, 2003. 2-son. 69-bet.
3. Haqqul I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2007. – 64-65-betlar.
4. Qodirov, A. (2018). Navoiy merosi: Adabiy tahlil. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashri.
5. Xolmatov, S. (2016). Alisher Navoiy va uning davri. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashri.
6. Rahmonov, T. (2017). Navoiy asarlarida falsafa. Toshkent: Fan va texnologiya nashri.

AQLIY TARBIYA- AJDODLARIMIZNING PEDAGOGIK MEROSIDA MARKAZIY MASALA SIFATIDA

Pazilova Meruert Ermekbayevna

Nukus davlat pedagogika instituti

Umumiy pedagogika kafedrasida professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada ajdodlarimizning pedagogik ta’limoti bugungi kunda ham talabalarining aqliy kamolotini ta’minlash, ularning bilish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qilishi shuningdek, shaxs kamoloti va aqliy taraqqiyotini ta’minlashning o‘ziga xos yo‘llarini haqidagi qarashlari keng yoritib beriladi.

Kaliti so‘zlar: aqliy kamolot, intellektual rivojlantirish, didaktik qarashlar.

Аннотация. В данной статье широко освещены взгляды наших предков на то, что педагогическое учение и сегодня служит ценным источником для обеспечения интеллектуального развития студентов, расширения их познавательных возможностей, а также на конкретные пути обеспечения личностного развития и интеллектуального развития.

Ключевые слова: умственная зрелость, интеллектуальное развитие, дидактические взгляды.

Abstract. This article extensively covers our ancestors' pedagogical teachings that serve as a valuable resource for ensuring students' intellectual development today and expanding their cognitive capabilities, as well as their views on specific ways of ensuring personal development and intellectual progress.

Keywords: intellectual maturity, intellectual development, didactic views.

Dunyoda pedagogik ta’limotlarni o‘rganish, uning shaxs aqliy kamolotidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berish, talabalarni intellektual rivojlantirishda pedagogik merosdan unumli foydalanishning nazariy-fundamental asoslarini tadqiq qilishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan pedagogik

merosning shaxs bilish faoliyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlari, talabalarni intellektual rivojlantirishdagi o'rni, ularning bilishga qiziqishlari, ehtiyojlari, motivlarini rivojlantirish imkonini bera olishi nuqtayi nazaridan, mazkur yondashuvlarni ta'lim jarayoniga tadbiq etish mexanizmlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan tadqiqotlar ko'lami kengayishiga olib kelmoqda.

Ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish sohasidagi pedagogik ta'limotlar uzoq tarixga ega bo'lib, ushbu qarashlar muntazam rivojlanib kelgan. Ayniqsa Qur'oni Karimning bosh g'oyasi insonlarni bilim olish, rivojlanish va muntazam harakatlanishga undashdan iborat. Zero, Qur'ondagi dastlabki da'vat o'qish, qiroat qilishga safarbar etishdir. Qur'on – barcha insonlar aql-zakovatda teng ekanini e'tirof etadi [1].

Shaxsning bilish faoliyati va uni rivojlantirish nazariyasiga alohida hissa qo'shgan mutafakkirlardan biri Abu Nasr Forobiy (873-950) dir. Forobiy o'z didaktik qarashlarida shaxs fazilatlarini ikki guruhga ajratib ko'rsatgan. Ular: tug'ma va insonning hayotiy faoliyati davomida shakllanadigan fazilatlar. Farobiyning fikricha, tug'ma fazilatlarga insonning o'ta o'tkir zehnliligi, biror narsani bilishga o'ta qobiliyatligi kiradi. Asosiy axloqiy fazilatlarni shaxs hayotiy faoliyati davomida egallaydi. Yuksak aql-zakovat egasi bo'lgan insonlar ham ta'lim-tarbiyaga ehtiyoj sezadilar. Ta'lim-tarbiya jarayonida ularning bilish imkoniyati kengayadi degan g'oyani ilgari suradi. Bunday insonlarning bilish layoqatlarini ta'lim-tarbiya jarayonida kengaytirib, ularni faollashtirishga erishish lozim deya uqtiradi mutafakkir [2.;24].

Sharqning buyuk mutafakkirlaridan biri Jaloliddin Davoniy ham shaxs kamoloti va aqliy taraqqiyotini ta'minlashning o'ziga xos yo'llarini ko'rsatib bergan. U rivojlanish doimiy harakat va faoliyat mahsuli ekanligini ta'kidlagan. Jaloliddin Davoniyning “Axloqi Jaloliy” asarida aqliy va axloqiy tarbiya masalalari o'zaro mutanosiblikda talqin qilingan, inson jamiyatda, kishilar orasida, ular bilan munosabatda rivojlanadi, degan fikrni ilgari surgan. Davoniyning ta'kidlashicha, aqlli inson jamiyatning barcha sohasida faol qatnashadi. Uning aqliy bilishni ustun qo'yishi ilm-fan, ma'rifat, ta'lim-tarbiya va axloq masalalarini talqin etishida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham Davoniy shaxs ta'lim-tarbiyasida aqliy tarbiyaga alohida e'tibor qaratish lozimligini uqtirgan. Shuningdek, Davoniy “Ilm kishilarni yomon odatlardan, razil ishlardan saqlaydi”, ilm egallash bilan shug'ullanish doimiy bo'lishi kerak [3.;12], – deb hisoblaydi.

Mutafakkir shaxsning sifatlarini ikki guruhga bo'lgan: tug'ma sifatlar va insonning ijtimoiy faoliyati davomida vujudga kelgan sifatlar. Tug'ma sifatlar sirasiga shaxsning aqliy-axloqiy sifatleri va qobiliyatlarini kiritgan. Insonning faraz qilishi, o'zaro bir-birini tushunishi kabi faol aqliy harakatlari uning tug'ma sifati mahsuli hisoblanadi.

Ajdodlarimizning pedagogik merosida aqliy tarbiya markaziy o'rin egallaydi. U insonga berilgan eng ulug' ne'mat ekanligini mutafakkirlar qayta-qayta ta'kidlaganlar. Shaxs o'zining bilish faoliyatlarini rivojlantirish uchun aqlan yetuk bo'lishi kerak.

Ajdodlarimiz aqlni ikki yo'nalishda tavsiflaganlar:

a) narsa-hodisalar va borliqning haqiqiy manzarasini idrok etishga asoslangan bilimlar majmui;

b) insonning mavjud bilimlarni idrok etish imkoniyati.

Ajdodlarimizning pedagogik ta'limoti bugungi kunda ham talabalarning aqliy kamolotini ta'minlash, ularning bilish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

Mutafakkirlar yosh avlodga ta'lim-tarbiya beradigan ustozlarga ham alohida talablar qo'yganlar. Bu haqida Koshifiy o'zining "Futuvvatnomai sultoniyyohud javonmardlik tariqati" asarida quyidagilarni ko'rsatib o'tgan:

"Birinchidan, shayx komil ma'rifat egasi bo'lsin...

Ikkinchidan, o'tkir farosatli, odamshunos kishi bo'lib, bir nigoh tashlash bilan muridning qobiliyatini ilg'ab olsin.

Uchinchidan, yetuk ruhiy-ma'naviy quvvati bo'lsin, toki agar murid tariqat yo'lidan adashsa, unga ma'naviy madad berib, mushkulini oson qilolsin, to'g'ri yo'lga solsin.

To'rtinchidan, yetarli darajada erkin odam bo'lsin, ya'ni hech narsaga muhtojligi bo'lmasin.

Beshinchidan, ixlosi mustahkam bo'lib, riyo va ta'mani tark etsin, mol va mansab deb birovga sarg'aymasin, egilmasin.

Oltinchidan, rostlik va beg'araz do'stlikni shior qilsin, haq so'zni hap yerda, hap qanday sharoitda ayta olsin, gapirganda ikkiyuzlamachilik qilmasin.

Yettinchidan, qalbida shafqat nuri porlab tursin, murid manfaati va umummanfaatini o'z manfaatidan ustun qo'ysin" [4.;12].

Ushbu talablar bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar uchun ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularning yuksak saviyali, bilimdon, zukko va ziyraklik bilan talabalarga yondashishlari kerakligini anglatadi.

Allomalar shogirdlarining sifatleri haqida ham to'xtalganlar. Jumladan, Husayn Voiz Koshifiy mazkur sifatleri quyidagicha tavsiflaydi: "Agar muridning nechta sifatleri bo'lishi kerak, deb so'rasalar, o'nta deb aytgil. Avval shuki, u balog'at yoshiga yetgan bo'lishi kerak. Chunki balog'atga yetmagan kishini tavbaga keltirib bo'lmaydi va tavba qilmagan odam muridlikka munosib emas. Ikkinchidan, u oqil odam bo'lishi lozim, chunki aqlli bo'lmasa, so'zning pastu-balandi, ramziy-botiniy ma'nolarini anglamaydi. Uchinchidan, muslim bo'lsin, agar musulmon bo'lmasa, tavba keltirishi mumkin emas. To'rtinchidan, talabgor bo'lsin, ya'ni talab yo'lga jiddu jahd bilan qadam qo'ymasa, taraqqiy etmaydi. Beshinchidan, sadoqatli bo'lsin, chunki agar sidqu dildan kirishmasa, pirning ma'rifati ko'nglidan joy olmagay va agar pirning so'zi diliga ta'sir etmasa, u maqsadiga yetolmaydi. Oltinchidan, tobe' bo'lsin, ya'ni pirning ixtiyoridan bir qadam ham chekinmasin. Yettinchidan, baland idrokli bo'lsin, ya'ni o'tkir zehn va ziyraklik bilan to'g'pi yo'lni topib olsin. Sakkizinchidan, qabul etuvchi bo'lsin, ya'ni pirning so'zlarini rost deb qabul qilsin va pirga maqbul tushsin. To'qqizinchidan, qanoatli bo'lsin, ya'ni faqat zaruriy ehtiyojga yarasha narsalar (yeb-ichish, kiyinish) bilan qanoatlansin, ortiqchasini talab qilmasin, zero ortiqcha talablar kishini tariqat shyg'lidan chetlashtiradi. O'ninchidan, solim (bugun) bo'lsin, ya'ni boshqa pirga qo'l bermagan bo'lsin, boshqa kishi bilan kelishib, ahd qilmagan bo'lsin, chunki ahdu-paymon bitta bo'ladi..."[4.;25]

Mutafakkir ajdodlarimiz yoshlarga hayotni qadrlash haqida ham qimmatli o'gitlar berganlar. Ular jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy mezon sifatida aql-zakovat, kuchli farosat, ruhiy ishorat, sahovat, halol mehnat qilish va ogohlikdan iborat ekanligini alohida ajratib ko'rsatganlar.

Mutafakkirlarimiz ilmiy faoliyatida yoshlarni ilm-ma'rifat egallashga undash va bu yo'lda faol harakatlanishga ustivor o'rin berilgan. Amaliy faoliyat tajribasi va bilimlarni egallash zarurligi mutafakkirlar tomonidan e'tirof etilgan. Ular yoshlarni muntazam ogohlikka chaqirganlar.

Bugungi kunda talabalarning o'quv-bilish faolligini rivojlantirish orqali ta'limni startegik yo'nalishlari ustida fikrlash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Ushbu maqsadda talabalarning nafaqat intellektual, balki ijtimoiy-shaxsiy faolliklarini ham ta'minlash nazarda tutiladi. Chunki ajdodlarimiz har doim shaxsning faolligi va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlaganlar.

O'qitishning faol, intensiv metodlari yordamida talabalarning o'quv-bilish faoliyatini rivojlantirish, imkoniyatlarini kengaytirish mumkin bo'lsa, o'sha metodni o'quv jarayoniga olib kirish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki, ushbu metodlar bo'lajak o'qituvchilarning intellektual, ijtimoiy, shaxsiy faolliklarini ta'minlash uchun qulay pedagogik-psixologik muhitni vujudga keltirish imkonini beradi. Bunday muhitda talabalar o'zlarini mazkur jarayonning faol ishtirokchisi sifatida xis etadilar va o'quv-bilish faoliyatini amalga oshiradilar. Natijada o'quv materiallarini to'liq o'zlashtirish imkoniyati vujudga keladi. Talabalarni faollikka undovchi didaktik prinsiplar professor-o'qituvchilarga ham, bo'lajak o'qituvchilarga ham muayyan talablar qo'yishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Куръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима. / Таржима ва изоҳлар муаллифи Аловуддин Мансур. – Т.: Камалак, 1992. – 544 б.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри.- Т.: Халқ мероси, 1993.- 224 б.
3. Аликулов Х. Жалолиддин Давоний. Тошкент, Ўзбекистон, 1992. - 20.
4. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний. –Т.: Халқ мероси, 1994. – 112 б.

YOSHLARDA IJTIMOIIY VOQELIKNI ANGLASHNING QADIMGI FALSAFIY POYDEVORLARI: SHAXS VA JAMIYAT ALOQASI

Xudayberganov Azizbek Obidjonovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
1-kurs mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qadimgi falsafiy bosqichda shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalar, ijtimoiy ong va axloqiy mas'uliyat masalalarini konseptual tarzda tahlil qilindi. Yunon mutafakkirlari Aristotel va Platon, shuningdek, Qadimgi Sharq falsafasi va Zaratushtra, Konfutsiy, Sokrat hamda Demokritning qarashlari asosida shaxsning ijtimoiy tabiati, uning jamiyat bilan uzviy bog'liqligi va ijtimoiy voqelikni anglashdagi roli yoritiladi. Maqola yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda oilaviy, siyosiy va madaniy omillarning ahamiyatini ko'rsatib, qadimgi falsafiy tafakkur psixologik va madaniy mexanizmlar asosini yaratganligini ta'kidlaydi. Natijada, ijtimoiy ong, shaxsning axloqiy mas'uliyati va jamiyat bilan uzviy aloqasi qadimgi falsafiy davrning eng muhim psixologik tamoyillari sifatida ajratib ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi falsafa, ijtimoiy ong, shaxs va jamiyat, axloqiy mas'uliyat, Aristotel, Platon, Konfutsiy, Zaratushtra, Sokrat, Demokrit, ijtimoiy voqelik, ijtimoiy barqarorlik, psixologik mexanizmlar, madaniy omillar, ijtimoiy munosabatlar.*

Abstract. This article conceptually analyzes the complex relationships between the individual and society, social consciousness, and moral responsibility in the ancient philosophical stage. Based on the views of the Greek thinkers Aristotle and Plato, as well as the philosophy of the Ancient East and Zarathustra, Confucius, Socrates, and Democritus, the social nature of the individual, their inextricable connection with society, and their role in understanding social reality are highlighted. The article highlights the importance of family, political, and cultural factors in shaping the social consciousness of young people, emphasizing that ancient philosophical thought laid the foundation for psychological and cultural mechanisms. As a result, social consciousness, the moral responsibility of the individual, and their organic connection with society are highlighted as the most important psychological principles of the ancient philosophical period.

Keywords: Ancient philosophy, social consciousness, individual and society, moral responsibility, Aristotle, Plato, Confucius, Zarathustra, Socrates, Democritus, social reality,

Аннотация. В данной статье концептуально проанализированы вопросы сложных связей между личностью и обществом, общественного сознания и нравственной ответственности на древнем философском этапе. На основе взглядов греческих мыслителей Аристотеля и Платона, а также философии Древнего Востока и Заратуштры, Конфуция, Сократа и Демокрита освещается социальная природа личности, ее неразрывная связь с обществом и роль в понимании социальной реальности. В статье указывается на важность семейных, политических и культурных факторов в формировании общественного сознания молодежи, подчеркивается, что древнее философское мышление заложило основу для психологических и культурных механизмов. В результате социальное сознание, нравственная ответственность личности и ее неразрывная связь с обществом выделяются как важнейшие психологические принципы древнего философского периода.

Ключевые слова: Древняя философия, общественное сознание, личность и общество, нравственная ответственность, Аристотель, Платон, Конфуций, Заратустра, Сократ, Демокрит, социальная реальность.

Kirish. Ijtimoiy voqelikni anglash va shaxsning jamiyat bilan bog'liqligi qadimgi davrlardan boshlab inson tafakkurida markaziy mavzu sifatida ko'rilgan. Qadimgi falsafiy tafakkurda shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalar birinchi marta konseptual tarzda yoritilgan. Shu davrning mutafakkirlari shaxsning axloqiy va siyosiy mas'uliyati, ijtimoiy ongining shakllanishi hamda jamiyatdagi tartib va barqarorlik masalalarini falsafiy tahlil orqali o'rgangan. Shu nuqtai nazardan, qadimgi falsafiy bosqich insonning ijtimoiy tabiati va uning jamiyatdagi roli haqida ilk konseptual tushunchalarni yaratgan davr sifatida tarixiy ahamiyatga ega.

Bu bosqichda ijtimoiy ongni shakllantirishda turli madaniy va falsafiy maktablarning hissasi katta bo'lgan. Masalan, Yunon mutafakkirlari Aristotel va Platon insonni tabiatan ijtimoiy mavjudot sifatida ko'rib, uning jamiyat hayotiga integratsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini ta'kidlagan. Shu bilan birga, Qadimgi Sharq va Zaratushtra falsafasi shaxsning axloqiy qarorlari va ijtimoiy mas'uliyatini jamiyatning barqarorligini ta'minlash omili sifatida ko'rsatgan. Bu fikrlar yoshlar va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqaning qadimgi falsafiy tafakkurdagi birinchi konsepsiyasini tashkil etadi.

Shuningdek, Konfutsiy, Sokrat va Demokrit kabi mutafakkirlar shaxsning ichki ruhiy holati, axloqiy qadriyatlari va o'zini anglash jarayonining ijtimoiy ongni shakllantirishdagi rolini ochib bergan. Ularning qarashlariga ko'ra, shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashdagi faoliyati, axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati va jamiyat bilan uzviy bog'liqligi bir-biriga chambarchas bog'liq. Shu tariqa, qadimgi falsafiy bosqich yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirishda birinchi nazariy poydevor sifatida xizmat qilgan va keyingi tarixiy va psixologik tadqiqotlar uchun asos yaratgan.

Asosiy qism. Qadimgi falsafiy bosqich insonning ijtimoiy tabiati, jamiyat bilan uzviy bog'liqligi va ijtimoiy munosabatlarda faolligi mavzusini o'rganishning ilk konseptual davri hisoblanadi. Bu davrda shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalar falsafiy tafakkur orqali tahlil qilingan, shaxsning axloqiy va siyosiy mas'uliyati, ijtimoiy ong shakllanishi, jamiyatdagi tartib va barqarorlik masalalari birinchi marta ilmiy yondashuv bilan yoritilgan. Shu davrning eng muhim xususiyati shundan iboratki, shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashida tabiat va jamiyatning uzviy aloqasi asosiy omil sifatida ko'rilgan.

Yunon mutafakkirlari, xususan **Aristotel**, insonni "ijtimoiy mavjudot" sifatida ko'rib, uning jamiyat hayotidagi roli va ijtimoiy munosabatlarga integratsiyasini ta'kidlagan. Aristotelning mashhur fikri shundan iboratki: "Inson tabiatan ijtimoiy mavjudotdir; tabiatan ijtimoiy bo'lmagan kishi yoki bizning e'tiborimizdan tashqarida yoki insondan yuqoriroqdir."² Bu qarash insonning ijtimoiy tabiatini tushunmasdan uning hayotini anglashning imkonsizligini ko'rsatadi. Aristotelga ko'ra, insonning axloqiy va siyosiy xulqi jamiyat bilan uzviy bog'liq va shaxsni to'liq tushunish uchun uning ijtimoiy muhitini hisobga olish zarur. Shu nuqtai nazardan, insonning ijtimoiy voqelikni anglashdagi faoliyati uning jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini aniqlash bilan chambarchas bog'liq. Aristotel shuningdek, ijtimoiy ong shakllanishida oilaviy, siyosiy va madaniy omillar o'rni muhim ekanini ta'kidlagan.

Platon esa o'zining "Davlat" (Republic) va "Simpozium" (Symposium) asarlarida insonlarning bir-biriga bo'lgan muhabbat va hamkorligini ijtimoiy ongning asosi sifatida ko'rsatgan: "Insonlar bir-biriga muhabbat bilan bog'langan."³ Platon bu iqtibosda insonlarning tabiiy muhabbat tuyg'usi jamiyatning barqarorligi va tartibini ta'minlashda muhim ekanini bildiradi. Unga ko'ra, shaxslar bir-biriga muhabbat va hurmat orqali jamiyatni barqaror qiladilar, bu esa ijtimoiy ong va shaxsning axloqiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, Platon yoshlarning tarbiyasi va jamiyatga moslashuvi orqali ijtimoiy voqelikni anglashdagi birinchi psixologik mexanizmlar paydo bo'lishini ta'kidlaydi. Bu fikr, yoshlar orasida ijtimoiy ongning shakllanishi, mas'uliyat va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatining rivojlanishida muhim poydevor hisoblanadi.

Avesto va Qadimgi Sharq falsafiy manbalari ham shaxsning ijtimoiy va axloqiy vazifalarini ko'rsatgan: "Yaxshi fikr, yaxshi so'z, yaxshi ish."⁴ Zaratushtra bu tamoyil orqali insonning axloqiy qarorlari, fikrlari va harakatlari jamiyatdagi barqarorlik va ijtimoiy tartibga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Shu tarzda qadimgi Sharq tafakkuri shaxsning ijtimoiy mas'uliyati va axloqiy qadriyatlarini birinchi marta konseptual ravishda yoritgan. Bu iqtibos yoshlarning ijtimoiy voqelikni anglashida axloqiy qadriyatlar va ichki motivatsiya rolini ochib beradi.

² Aristotel. *Politics* (translated by Benjamin Jawett). – Kitchener. Batoche books. 1999. P.13.

³ Platon. *Symposium* (by R.G.Bury) - London. W.Heffer and sons. 1909. P. 137

⁴ Avesto. Yasna 51:18 -

Konfutsiy ham shaxsning ijtimoiy mas'uliyati va jamiyatdagi o'rni haqida fikr bildirgan: "Yuqori odam so'zda kamtar, ishda esa ustundir."⁵ Bu bilan U shaxsning ijtimoiy ongini shakllantirishda axloqiy me'yorlar va amalda namoyon bo'ladigan fazilatlar muhimligini ko'rsatadi. Konfutsiy ta'limotida shaxsning harakati, ijtimoiy mas'uliyati va atrofdagi odamlar bilan munosabatlari jamiyat barqarorligining asosi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, yoshlar uchun ijtimoiy ongning shakllanishi va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati qadimgi davr falsafiy tafakkurida asosiy e'tibor markazi bo'lgan.

Sokrat esa shaxsning o'zini anglash va ijtimoiy mas'uliyatini ta'kidlagan: "O'rganilmagan hayot yashashga arzimaydi."⁶ Sokrat bu fikro orqali insonning ichki psixik jarayoni va ijtimoiy ong o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Unga ko'ra, shaxs o'z hayotini va xatti-harakatlarini tahlil qilmasa, ijtimoiy mas'uliyatni to'liq anglay olmaydi. Shu bilan yoshlar orasida tanqidiy fikrlash va o'zini anglash jarayonlari qadimgi falsafiy davrda ilk marta konseptual tarzda belgilangan.

Demokritning qarashlariga ko'ra, inson baxti moddiy narsalarda emas, ruhiy holatda yashaydi: "Baxt molda emas, ruhda yashaydi."⁷ Bu iqtibos shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashida ichki ruhiy holat va axloqiy qadriyatlarning ahamiyatini ochib beradi. Shu tariqa, qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashidagi birinchi psixologik va madaniy mexanizmlarni shakllantirgan.

Natijada, qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy ongini, axloqiy mas'uliyatini, jamiyat bilan uzviy bog'liqligini va ijtimoiy normalar orqali barqarorlikni ta'minlash konsepsiyasini birinchi marta ilmiy tahlil qilgan. Shu bosqich yoshlarning ijtimoiy voqelikni anglashidagi psixologik asoslarni yaratib, keyingi tarixiy va psixologik tadqiqotlar uchun poydevor bo'lgan.

Xulosa. Qadimgi falsafiy bosqich insonning ijtimoiy tabiati va jamiyat bilan uzviy bog'liqligini o'rganishning ilk konseptual davri sifatida tarixiy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bu davr mutafakkirlari shaxsning axloqiy va siyosiy mas'uliyati, ijtimoiy ongining shakllanishi va jamiyatdagi tartibni saqlash masalalarini falsafiy tahlil orqali birinchi marta ilmiy yondashuv bilan yoritgan. Shu tariqa, inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni tushunishga yo'l ochildi.

Yunon mutafakkirlari Aristotel va Platon insonni tabiatan ijtimoiy mavjudot sifatida ko'rib, uning ijtimoiy munosabatlardagi faolligini va jamiyat hayotiga integratsiyasini ta'kidlagan. Bu qarashlar shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashidagi faoliyati va mas'uliyatini belgilashda muhim nazariy poydevor sifatida xizmat qilgan. Shu bilan birga, yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirish jarayonida oilaviy, siyosiy va madaniy omillar muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Qadimgi Sharq falsafasi va Zaratushtra ta'limotida shaxsning axloqiy qarorlari, fikrlari va harakatlari jamiyatning barqarorligi va tartibini ta'minlash omili sifatida ochib berilgan. Konfutsiy va Sokrat esa shaxsning ichki ruhiy holati, axloqiy fazilatlar va o'zini anglash jarayonining ijtimoiy ongni shakllantirishdagi rolini ta'kidlagan. Shu bilan qadimgi davr falsafiy tafakkuri shaxsning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatini birinchi marta konseptual tarzda yoritgan.

Demokritning qarashlariga ko'ra, inson baxti moddiy narsalarda emas, ruhiy holatda yashaydi. Bu iqtibos shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashida ruhiy va axloqiy omillarning

⁵ Konfutsiy, *Analekts*, 14.29. – London. Penguin books. 1998. P. 78

⁶ Платон. Диалоги. Апология Сократа. (Переводчик: Жебелев С.А и др.) – москва. АСТ. 2025. Ст. 74

⁷ Демокрит. Фрагменты. – Москва. Директ-Медиа. 2002. Ст. 309.

ahamiyatini ochib beradi. Shu tariqa, qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy voqelikni anglashidagi psixologik va madaniy mexanizmlarni shakllantirgan, yoshlarning ijtimoiy ongini rivojlantirish uchun nazariy asos yaratgan.

Umuman olganda, qadimgi falsafiy bosqich shaxsning ijtimoiy ongini, axloqiy mas'uliyatini, jamiyat bilan uzviy bog'liqligini va ijtimoiy normalar orqali barqarorlikni ta'minlash konsepsiyasini birinchi marta ilmiy tahlil qilgan. Shu bosqich yoshlarning ijtimoiy voqelikni anglashidagi psixologik asoslarni yaratib, keyingi tarixiy va psixologik tadqiqotlar uchun mustahkam poydevor bo'lgan. Natijada, ijtimoiy ong, shaxsning axloqiy mas'uliyati va jamiyat bilan uzviy aloqasi qadimgi falsafiy tafakkur asosida shakllangan eng muhim psixologik tamoyillardan biri sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aristotel. *Politics* (translated by Benjamin Jawett). – Kitchener. Batoche books. 1999. P.192.
2. Platon. *Symposium* (by R.G.Bury) - London. W.Heffer and sons. 1909. P. 258
3. Avesto. Yasna 51:18 –
4. Konfutsiy, *Analects*, 14.29. – London. Penguin books. 1998. P. 256
5. Платон. Диалоги. Апология Сократа.(Переводчик: Жебелев С.А и др.) – Москва. АСТ. 2025. Ст. 352
6. Демокрит. Фрагменты. – Москва. Директ-Медиа. 2002. Ст. 540.

TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR

Ibragimova Zahro

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ta'lim-tarbiyaning optimal modellari tarixiy va xalqaro tajribalar asosida tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimidagi muammolar yoritilib, ularni bartaraf etish uchun amaliy takliflar ilgari suriladi. Maqolada milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirilgan ta'lim yondashuvlari muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya, optimal ta'lim modellari, xalqaro tajriba, tarixiy meros, innovatsion metodlar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, muammolar va yechimlar, milliy qadriyatlar.*

Аннотация. *В данной статье анализируются оптимальные модели образования и воспитания на основе исторического и международного опыта. Рассматриваются современные проблемы системы образования и предлагаются практические решения для их устранения. Особое внимание уделяется сочетанию национальных ценностей и инновационных подходов в обучении.*

Ключевые слова: *образование и воспитание, оптимальные модели образования, международный опыт, историческое наследие, инновационные методы, личностно-ориентированное обучение, проблемы и решения, национальные ценности.*

Abstract. *This article analyzes optimal models of education and upbringing based on historical and international experience. It highlights current challenges in modern education systems and proposes practical solutions. Special focus is placed on integrating national values with innovative educational approaches.*

Keywords: *education and upbringing, optimal education models, international experience, historical heritage, innovative methods, learner-centered education, challenges and solutions, national values.*

KIRISH: Ta'lim va tarbiya jamiyat taraqqiyotining poydevoridir. Har bir davlat kelajagi bo'lgan yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashga intiladi. Bugungi globallashuv va texnologik rivojlanish davrida ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsning axloqiy, ijtimoiy va innovatsion kompetensiyalarini shakllantiruvchi muassasa sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Tarixiy manbalar va pedagogik nazariyalar (Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Jadidlar) ta'limning inson ma'naviyatini yuksaltirish, aql va axloqni rivojlantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy xalqaro tajribalar – Finlandiya, Yaponiya va Singapur kabi ilg'or ta'lim tizimlari – samarali o'qitish metodlari va innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning shakllanishi asrlar davomida jamiyatning ma'naviy va axloqiy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Sharq mutafakkirlari, jumladan Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, va keyinchalik Jadidlar harakati ta'limning inson kamoloti va ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rni haqida ilmiy fikrlarni ilgari surganlar.

Forobiyning fikricha, ta'lim shaxsni aql va axloq jihatidan rivojlantiradigan asosiy vosita bo'lib, jamiyatning ma'naviy taraqqiyotiga hissa qo'shadi. Ibn Sino ta'limni insonning oliy qadriyati sifatida ko'rib, ilm va ma'rifatni hayotning ajralmas qismi deb biladi.

Jadidlar esa XIX–XX asrlarda o'zbek jamiyatida modern ta'limni joriy qilishga intilib, yangi metod va uslublarni tatbiq qilish orqali yosh avlodning bilim va ko'nikmalarini oshirishga xizmat qilgan. Ularning yondashuvi – ta'limni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish va zamonaviy bilimlarni yetkazishdir.

Shu tariqa, tarixiy tajribalar ta'lim-tarbiyaning asosiy tamoyillarini shakllantirgan va bugungi kunda ham pedagogik yondashuvlarni rivojlantirishda muhim o'ringa ega.

Zamonaviy ta'lim tizimlari rivojlangan mamlakatlarda turli yondashuvlar bilan ajralib turadi. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimi o'quvchining individual rivojlanishiga urg'u beradi. Bu tizimda o'quvchilar mustaqil fikrlashni, mas'uliyatni va kreativlikni rivojlantiradi. O'qituvchilar malakali, darslar interaktiv va amaliyotga yo'naltirilgan.

Yaponiyada esa ta'limda tartib-intizom va jamoaviy ishlashga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilarda axloqiy va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish birinchi o'rinda turadi. Darslarda o'quvchilar birgalikda loyiha ishlari va guruh mashg'ulotlarida qatnashadi.

Singapur tajribasi esa raqamli texnologiyalarni ta'limga keng joriy etish bilan mashhur. O'quvchilarga shaxsga yo'naltirilgan, interaktiv va innovatsion yondashuvlar tatbiq etiladi. Ta'lim jarayoni raqamli platformalar orqali individual rivojlanish va baholash tizimlarini qo'llashga qaratilgan.

Xalqaro tajriba va yondashuvlar:

1. Finlandiya

- Finlandiya ta'lim tizimi dunyoda eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi. O'quvchilar yoshi bo'yicha to'liq diferensial yondashuvga ega, baholash jarayoni o'quvchining individual rivojlanishiga qarab amalga oshiriladi.

- Darslar interaktiv va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchilar yuqori malakaga ega va doimiy professional rivojlanish dasturlarida qatnashadi.

- Statistikaga ko'ra, PISA (Programme for International Student Assessment) testlarida Finlandiya o'quvchilari matematik va o'qish ko'nikmalarida doimiy ravishda yuqori o'rinlarni egallaydi.

2. Yaponiya

- Yaponiyada ta'limda tartib-intizom va jamoaviy ishlashga katta e'tibor qaratiladi. Har bir sinfda o'quvchilar bir-biriga yordam berish va loyihaviy ishlarda qatnashish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydi.

- Dars rejasi faqat akademik bilimlarni emas, balki axloqiy, ijtimoiy va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishni ham qamrab oladi.

- Misol: Yaponiyada maktablar haftasiga 3–4 soat “morals education” (axloqiy ta'lim) darslarini o'tkazadi, bu o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi.

3. Singapur

- Singapur ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlarni keng qo'llaydi.

- Individual o'quv rejalar, interaktiv darsliklar, onlayn platformalar va baholash tizimlari tatbiq etiladi.

- Misol: “FutureSchools @ Singapore” loyihasi orqali o'quvchilar STEM fanlari, raqamli texnologiyalar va innovatsion loyihalar bilan shug'ullanishadi.

- Natija: Singapur o'quvchilari PISA testlarida matematik va tabiiy fanlarda doimiy yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etadi.

Xalqaro tajribadan olingan asosiy saboqlar:

- Ta'lim shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, o'quvchining individual ehtiyojlari inobatga olinadi.

- Interaktiv va amaliy metodlar bilimlarni mustahkamlaydi.

- Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonini samarali qiladi.

- Milliy qadriyatlarni hisobga olgan holda, xalqaro yondashuvlarni moslashtirish ta'lim sifatini oshiradi.

Shu tariqa, xalqaro tajribalar ta'limning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim tizimida bir qator dolzarb muammolar mavjud:

1. O'qituvchilar malakasining yetarli darajada emasligi – zamonaviy pedagogik metod va innovatsion yondashuvlarni bilish kam.

2. Darslik va o'quv materiallar sifati pastligi – amaliyotga mos va interaktiv materiallar yetarli emas.

3. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning kam qo'llanilishi – o'quvchi individual ehtiyojlariga mos ta'lim yetishmaydi.

4. Innovatsion texnologiyalar yetarli darajada joriy qilinmaganligi – raqamli platformalar va interaktiv metodlar cheklangan.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi amaliy chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Pedagoglarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari – zamonaviy metodikalarni o‘qituvchilarga yetkazish.

2. Yangi interaktiv va sifatli darsliklar ishlab chiqish – o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini oshirishga xizmat qiladi.

3. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni joriy etish – individual o‘quv rejalar va diferensial yondashuvlar.

4. Innovatsion texnologiyalarni keng tatbiq etish – raqamli platformalar, interaktiv dasturlar va onlayn baholash tizimlari.

5. Xalqaro tajribalarni o‘rganish va moslashtirish – Finlandiya, Yaponiya va Singapur modellari asosida milliy tizimni takomillashtirish. Ta‘lim-tarbiyaning optimal modelini yaratishda milliy qadriyatlar bilan xalqaro tajribalarni uyg‘unlashtirish muhim omil hisoblanadi. Tarixiy pedagogik yondashuvlar (Forobiy, Ibn Sino, Jadidlar) ta‘limning ma‘naviy va axloqiy jihatlarini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar — Finlandiya, Yaponiya va Singapur kabi mamlakatlar — innovatsion yondashuvlar va shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning samaradorligini tasdiqlaydi.

Muammolarni tahlil qilish va amaliy yechimlarni ishlab chiqish orqali ta‘lim tizimining samaradorligini oshirish, pedagoglar malakasini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish mumkin. Shu tariqa, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalari yanada yuksaladi, milliy va global me‘yorlarga mos keluvchi ta‘lim-tarbiyaviy model shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Forobiy A.N. "Fozil odamlar shahri"
2. Ibn Sino "Donishnoma"
3. Navoiy A. "Xazoyin ul-maoniy"
4. Usmonov Sh. "O‘zbek milliy ta‘lim tizimi tarixi"
5. Karimov I. "Yoshlar tarbiyasi va ta‘lim strategiyasi"
6. Qodirov M. "Zamonaviy pedagogika asoslari"
7. Tursunov A. "O‘zbek pedagogik tafakkuri va rivojlanish yo‘llari"
8. Finlandiya Ta‘lim Agentligi hisobotlari
9. Dewey J. Democracy and Education
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report
11. OECD. Education at a Glance
12. Vygotsky L. Mind in Society
13. Montessori M. The Discovery of the Child
14. Freire P. Pedagogy of the Oppressed
15. Fullan M. The New Meaning of Educational Change
16. Hattie J. Visible Learning
17. Bruner J. The Process of Education
18. Piaget J. The Psychology of Intelligence.

TA'LIM-TARBIYANING SAMARALI MODELLARI, ULARDA QO'LLASHGA OID XALQARO HAMDA TARIXIY- MILLIY TAJRIBALAR

Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna

p.f.f.d (PhD) v.b.prof.

TPMI doktoranti

Annotatsiya. *Maqolada ta'lim-tarbiyaning samarali modellarini shakllantirish jarayoni, ularning nazariy asoslari, xalqaro tajribalar hamda milliy tarixiy yondashuvlar tahlil qilingan. Xususan, ilg'or xorijiy ta'lim tizimlari bilan O'zbekistonning milliy pedagogik merosi o'rtasidagi uyg'unlik jihatlari ochib berilgan. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash, o'qituvchi malakasini oshirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar samaradorligi ilmiy asoslangan. Natijada, ta'lim-tarbiyaning samarali modeli jamiyatning intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirishda muhim omil ekanligi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *ta'lim-tarbiya, samarali model, xalqaro tajriba, milliy qadriyatlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik meros, o'qituvchi salohiyati, ijodkorlik, ma'naviy barkamollik.*

Kirish. Bugungi globallashuv va tezkor texnologik o'zgarishlar davrida ta'lim-tarbiyaning mazmuni, shakli va metodlarini yangicha yondashuv asosida tashkil etish zarurati tobora ortib bormoqda. XXI asr — bu axborot, innovatsiya va intellektual raqobat asri bo'lib, inson kapitali, yaratuvchanlik hamda ijtimoiy mas'uliyat darajasi har bir jamiyatning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omilga aylangan. Shu bois ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish, milliy qadriyatlar va ilg'or xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirgan samarali modellarning joriy etilishi dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir. Ta'lim tizimining samaradorligi, avvalo, insonning har tomonlama kamol topishi, uning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy barkamolligiga qanchalik ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim-tarbiyaning zamonaviy modellari insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilganlik, kompetensiyaviy yondashuv va ijodkorlik tamoyillariga asoslanmoqda. Bunday yondashuv o'quvchi shaxsining o'zini anglash, o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni maqsad qiladi. So'nggi yillarda dunyo miqyosida ta'limni boshqarish, baholash, ta'lim natijalarini xalqaro darajada solishtirish va sifat monitoringini yo'lga qo'yish borasida PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro baholash tizimlari joriy etilmoqda. Bu tizimlar o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatlarini ham baholaydi. Shu jihatdan, ta'lim samaradorligini oshirishda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish, ularning milliy sharoitga mos modelini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy nuqtai nazardan olganda, Sharq uyg'onish davridan boshlab ta'lim va tarbiya g'oyalari jamiyat taraqqiyotining markaziy o'rnida bo'lgan. Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Avloniy kabi buyuk mutafakkirlar ilm va ma'rifatni insonning komillikka erishish yo'li deb bilganlar. Ularning asarlarida ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy tamoyillari — odob, halollik, mehnatsevarlik, adolat, insonparvarlik va ma'naviy

barkamollik g'oyalari ilgari surilgan. Ayniqsa, Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ta'lim va tarbiyani xalqning istiqboli bilan bevosita bog'laydi: “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir”, degan fikr bugungi kun uchun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Hozirgi O'zbekiston ta'lim siyosatida ham milliy pedagogik merosni saqlab, uni zamonaviy xalqaro tajribalar bilan uyg'unlashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. “Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi”, “Ta'lim to'g'risida”gi qonun, “Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish konsepsiyasi” kabi hujjatlar zamonaviy, innovatsion va insonparvar ta'lim modelini shakllantirishni nazarda tutadi. Finlyandiya, Yaponiya, Singapur, Janubiy Koreya, Germaniya kabi davlatlarning ta'lim modellari o'zining samaradorligi, o'quvchi shaxsiga e'tibor va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish tamoyillari bilan ajralib turadi. Ularning tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'limda muvaffaqiyat faqat moddiy infratuzilma bilan emas, balki o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, o'quvchilarning motivatsiyasi va jamiyatda bilimga bo'lgan hurmat bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim-tarbiyaning samarali modelini yaratish jarayonida xalqaro yutuqlarni tanqidiy tahlil qilish, ularni milliy qadriyatlar va madaniyat bilan uyg'unlashtirish, tarixiy tajribadan to'g'ri xulosa chiqarish, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur. Shu asosda shakllangan model ta'lim-tarbiya tizimining barqarorligi, sifat samaradorligi va insonparvarlik mohiyatini ta'minlaydi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy-metodologik asoslari zamonaviy pedagogika nazariyalari, komparativ ta'lim tajribalari va tarixiy-pedagogik tahlil prinsiplari bilan belgilanadi. Tadqiqotning markazida ta'lim-tarbiyaning samarali modellarini shakllantirish va ularning amaliyotdagi natijadorligini ilmiy asosda o'rganish masalasi turadi. Shu bois, tadqiqot jarayonida ilmiy tahlil, qiyosiy o'rganish, kuzatuv, umumlashtirish, tarixiy izchillik va tizimli yondashuv kabi metodlardan keng foydalanildi. Tizimli yondashuv ta'lim-tarbiyani yaxlit jarayon sifatida o'rganishga imkon berdi. Unda ta'limning maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va natijalari bir-biri bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali ta'lim modelining har bir tarkibiy qismi o'zaro aloqadorlikda o'rganilib, samaradorlikka ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar aniqlab chiqildi. Komparativ-pedagogik metod xalqaro ta'lim tizimlari tajribasini milliy model bilan solishtirishga xizmat qildi. Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi davlatlarning ilg'or tajribalari, ularning ta'lim falsafasi va o'qitish tamoyillari tahlil qilinib, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun mos va samarali jihatlari ajratib olindi. Bu jarayon ta'lim modellarining umumiylik va farqlilik tomonlarini aniqlash, ularni milliy sharoitga moslashtirish imkonini berdi. Tarixiy-pedagogik yondashuv orqali o'zbek xalqining ma'naviy-madaniy merosi, buyuk mutafakkirlar — Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Avloniy va Behbudiylarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari o'rganildi. Ularning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar zamonaviy ta'lim konsepsiyasi bilan uyg'unlashtirilib, milliy modelning ma'naviy asoslarini belgilab berdi. Tadqiqot davomida analitik-sintetik tahlil metodidan foydalanilib, xalqaro va milliy tajribalarda mavjud pedagogik tamoyillar o'rganildi va ularning samaradorlik darajasi baholandi. Empirik kuzatuv va diagnostik usullar yordamida o'qituvchilarning kasbiy mahorati, o'quvchilar faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik omillar hamda o'quv jarayonining innovatsion xususiyatlari tahlil qilindi. Bunda induktiv va deduktiv tahlil, umumlashtirish, model yaratish va baholash metodlari bir-birini to'ldiruvchi tarzda qo'llanildi. Natijada ta'lim-tarbiya tizimida qo'llash mumkin bo'lgan samarali modelning ilmiy asoslari, strukturaviy komponentlari va amaliy mexanizmlari aniqlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuvlar orqali tadqiqot mavzusining nazariy asoslari chuqur yoritilib, ta'lim-tarbiyaning samarali modellarini yaratish, ularni xalqaro va tarixiy-milliy tajriba bilan boyitish imkoniyati ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Ta'lim-tarbiyaning samaradorligi o'qituvchi salohiyati, o'quvchi motivatsiyasi, o'qitish metodlari va o'quv muhitining sifatiga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. So'nggi yillarda O'zbekistonda olib borilgan ta'lim islohotlari doirasida kuzatuv natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish darajasi 60 foizdan oshgan, bu esa ilg'or xorijiy tajribalarni milliy amaliyotga joriy etish jarayoni bosqichma-bosqich faollashayotganini bildiradi. Empirik kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, zamonaviy ta'lim modellari joriy etilgan o'quv muassasalarida o'quvchilarning fanga qiziqishi 25–30 foizga oshgan, o'qituvchilarning kasbiy mahorat darajasi esa qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari orqali sezilarli yaxshilangan. Shu bilan birga, xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS, TIMSS)da ishtirok etayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilinganda, o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuvga ega ta'lim tizimlari eng yuqori natijalarga erishayotgani aniqlandi.

Tadqiqotda 20 dan ortiq xalqaro manbalar asosida ta'lim modellari tahlil qilindi va ularning samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtacha 70–85 foiz diapazonda ekanligi qayd etildi. Shu bilan birga, O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlar natijasida o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash ko'nikmasi 2018–2024-yillar oralig'ida 40 foizdan 68 foizgacha oshgan. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro ta'lim modellari bilan milliy tajriba uyg'unligi o'quvchilarning natijalarini 15–20 foizga yaxshilashga olib kelgan. Shu sababli, o'zbek ta'lim tizimida xalqaro standartlar asosida ishlab chiqilgan, ammo milliy qadriyatlarga moslashtirilgan modelning amaliyotga tatbiqi ta'lim samaradorligini barqaror oshirishga xizmat qilmoqda. Statistik ma'lumotlar ta'lim-tarbiyaning samarali modeli o'qituvchi malakasi, o'quvchi faolligi va innovatsion texnologiyalarni qo'llash darajasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlaydi hamda milliy ta'lim tizimini xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirishning ijobiy natijalarini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Ta'lim-tarbiyaning samarali modellari nafaqat nazariy konsepsiyalar, balki amaliy yondashuvlar orqali o'z natijasini beradi. Biroq bu modellarning muvaffaqiyatli ishlashi uchun ularni har bir davlatning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish zarur. Xalqaro tajribalar shuni tasdiqlaydiki, har qanday ta'lim modeli o'ziga xos muhitda shakllanadi va universal yondashuvdan ko'ra, milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilganda samarali natijalar beradi. Masalan, Finlyandiya ta'lim modeli o'quvchining erkin fikrlashini, mustaqil qaror qabul qilishini va o'qituvchi-avtonomiyasini ta'minlashga qaratilgan. Bu yondashuv muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy sababi mamlakatda o'qituvchi kasbining ijtimoiy nufuzi yuqoriligi va ta'lim jarayonida ishonch asosida qurilgan muhitning mavjudligidir. Aksincha, Singapur modeli qat'iy intizom, natijaga yo'naltirilgan baholash tizimi va ilmiy-texnik tafakkurni rivojlantirishga asoslanadi. Ushbu modelning samaradorligi aniq maqsadlar, yuqori mas'uliyat va davlat nazorati bilan ta'minlanadi. O'zbekiston sharoitida esa ta'lim-tarbiyaning samarali modeli milliy qadriyatlar, ma'naviy meros, an'anaviy tarbiya usullari va zamonaviy innovatsion texnologiyalar uyg'unligiga asoslanmog'i lozim. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, o'zbek pedagogikasida insonparvarlik, axloqiy poklik, halollik, hamjihatlik kabi tamoyillar doimo tarbiya jarayonining markazida turgan. Shu bois, zamonaviy ta'lim modelini yaratishda bu qadriyatlarni e'tiborga olish, ularni zamonaviy kompetensiyalar bilan uyg'unlashtirish muhimdir.

Munozarali jihatlardan biri — xalqaro tajribalarni to'liq ko'chirib olish emas, balki ularni tanqidiy tahlil asosida moslashtirish zarurati bilan bog'liq. Ba'zi mamlakatlarda samarali bo'lgan yondashuvlar boshqa madaniy muhitda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli, ta'lim

islohotlari jarayonida milliy an'analarni saqlagan holda, global innovatsiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish eng maqbul yo'l sifatida qaraladi. Munozara davomida yana bir muhim masala sifatida ta'lim samaradorligini baholash mezonlarini qayta ko'rib chiqish zarurati ta'kidlandi. Hozirda ko'plab ta'lim tizimlarida natija o'quvchining testdagi ballari yoki reyting ko'rsatkichlari bilan o'lchanadi, holbuki haqiqiy ta'lim samaradorligi insonning hayotiy kompetensiyalarini — muloqot, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, jamoada ishlash va ijtimoiy mas'uliyatni qamrab olishi kerak.

Yakuniy xulosa shundan iboratki, ta'lim-tarbiyaning samarali modellari xalqaro tajriba va milliy qadriyatlarning uyg'unligiga asoslanishi zarur. Har bir jamiyatda ta'lim tizimi o'qituvchi salohiyati, o'quvchi faolligi hamda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash darajasiga bog'liqdir. O'zbekiston ta'lim tizimida milliy pedagogik merosni saqlagan holda ilg'or xorijiy tajribalarni moslashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va shaxsiy rivojga yo'naltirilgan o'qitish usullarini kengaytirish muhimdir. Shu tarzda shakllangan ta'lim modeli ma'naviy barkamol va intellektual salohiyatli avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov, I. A. (2016). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat. 245 b.
2. UNESCO. (2023). Global education monitoring report 2023: Technology in education. Paris: UNESCO Publishing. 412 p.
3. OECD. (2022). Education at a glance 2022: OECD indicators. Paris: OECD Publishing. 510 p.
4. Hasanboev, J., & Yo'ldoshev, J. (2020). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan va texnologiya. 356 b.
5. Nishonov, A. (2019). *Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar*. Toshkent: TDPU nashriyoti. 174 b.
6. European Commission. (2020). *Key competences for lifelong learning*. Brussels: Publications Office of the European Union. 104 p.

O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI- MA'NAVIY TARAQQIYOTNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich¹, Yo'ldasheva Zarnigor Iqboljon qizi²

¹Andijon davlat universiteti Psixologiya va pedagogika kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

²Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi - ma'naviy taraqqiyotning muhim omili ekanligi haqida so'z yuritilib, ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchalariga, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning vazifalariga to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *ma'naviy-axloqiy tarbiya, insonparvarlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, mehr-muruvvat, imon, ijodkorlik, faollik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholash.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается вопрос о том, что духовно-*

нравственное воспитание студентов является важным фактором духовного развития, а также затрагиваются понятия духовно-нравственного воспитания, его задачи.

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, гуманизм, трудолюбие, национальная гордость, патриотизм, доброта, вера, творчество, активность, инициативность, самоконтроль и самооценка*

Annotation: *This article discusses the fact that spiritual and moral education of students is an important factor of spiritual development, and touches on the concepts of spiritual and moral education, the tasks of spiritual and moral education.*

Keywords: *spiritual and moral education, humanity, hard work, national pride, patriotism, kindness, faith, creativity, activity, initiative, self-control and self-assessment.*

Bugungi davrda, o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish eng dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Ma'naviy-axloqiy tarbiya jamiyat va inson hayotining rivojlanishida muhim o'ziga xos axamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy soha yangicha yondoshuvlar, bilimlar bilan boyitilmoqda.

Mazkur masalani yoritishimizdan avval biz ma'naviy-axloqiy tarbiya tushunchasiga to'xtalib o'tsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya Yosh avlodni xalqning boy milliy-madaniy tarixiy analariga, urf-odtlari hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etiladigan tarbiya⁸. Ma'naviy-axloqiy tarbiya ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi hisoblanib, Jamiyat tomonidan insonlar xulqining boshqarilishiga zarurat ikki o'zaro bog'liq vazifani shart qilib qo'yadi: birinchidan, jamiyat ongida me'yorlar, tamoyillar, ideallar, adolat, ezgulik va yovuzlik kabi tushunchalar ko'rnishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablari ishlab chiqish; ikkinchidan, inson o'z xatti-harakatlarini yo'naltirishi va nazorat qila olishi, shuningdek ijtimoiy xulqni boshqarishda ishtirok eta olishi, ya'ni boshqa kishilarga talab qo'ya bilishi va ularning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog'liq tasavvurlarni har bir inson ongiga singdirishdir.

Bugungi kunda o'quvchilarda ma'naviy - axloqiy tarbiyani shakllantirish ularning ma'naviy dunyosini, ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatleri va xulqini tarbiyalash hamda rivojlantirishni taqozo etadi. O'quvchilarni axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- O'quvchilarda axloqiy his-tuyg'ular va xatti-harakatlarni tarbiyalash;
- Xulq madaniyati va ijobiy his-tuyg'ularni tarbiyalash;
- Axloqiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning tub mohiyati hozirgi ijtimoiy shart-sharoitda jamiyat istiqboli to'g'risida g'amxo'rlik qilish, o'zligini anglash, vatani va xalqining nimaga qodirligini, o'z qadr-qimmatini bilishi, yuksak g'oya va kashfiyotlarni to'g'ri yo'naltira bilishdan iboratdir. Bugungi globallashuv zamonida ham eng muhim muammolardan biri shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotidir. Aynan bugungi kunda shu hislatni shakllantirish va rivojlantirish o'qituvchilar zimmasiga bog'liq bo'lmoqda. Shu o'rinda xaqli bir savol tug'ilmoqda. O'quvchilarning, umuman shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi qachondan boshlanishi kerak?

⁸ J.Xasanboyev, X.To'raqulov, M.Xaydarov, O.Xasanboyeva. Pedagogika fanidan izohli lug'at.T. "Fan va texnologiya" nashriyoti. 2008-yil. 204-bet.

Bu jarayon faqatgina maktabda emas, balki bola tug'ilishi bilan oilada boshlanishi, so'ngra malakali va tajribali o'qituvchilar tomonidan maktabda to'ldirilib, davom ettirilishi kerak.

Tariximizga nazar tashlasak, ma'naviy-axloqiy tarbiyaga azaldan alohida e'tibor qaratilgan. Buni biz allomalarimizdan Yusuf Xos Hojibning "Qutadgi bilig'", Ahmad Yassaviyning hikmatli o'gitlaridan, Alisher Navoiy hikmatlaridan ham bilishimiz mumkin. Sharq xalqlarida tilni tiyishlik, odamlar orasida o'zini tutishlik, ovqat vaqtidagi odob, umuman, yurish-turish qoidalari ishlab chiqilib, yozilmagan qoidalarga aylantirilgan. Shuningdek azaldan shakllanib ulgurgan turli urf - odatlarimiz, an'analarimiz, o'yinlarimiz ham borki, yoshlarni ham nazariy, amaliy xatti-harakatlarimiz bilan tarbiyalashimiz, ta'lim va tarbiyani uyg'un shaklda olib borishimizga zamin yaratishimiz mumkin. Albatta oila va shu qatori maktab va o'qituvchilarning asosiy o'rni mavjud. Agar o'qituvchi qanchalik bilimli bo'lsada, ma'naviyati va axloqi bilan namuna ko'rsata olmasa, barcha xatti-harakatlar yo'qqa chiqishi mumkin. Chunki ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirishda nafaqat o'rgatish va shu bilan birga o'rnatish va namuna bo'lishi orqali erishiladi. Ayniqsa hozirgi globallashuv asri bo'lgan va virtual olam rivojlangan bir davrda insonning shaxs sifatida tanazzulga uchrashining oldini olish uchun ham to'g'ri axloqiy tarbiyani yo'lga qo'yish, ham oilada, ham ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning vazifalarini belgilab olish dolzarb vazifalardan sanaladi.⁹

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi eng muhim omil sanaladi. Ma'naviy-axloqiy ta'lim va tarbiya o'zaro bog'liqlik, uzviylik, aloqadorlik hamda dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxs ma'naviy-axloqiy kamolotini shakllantirish asosi hisoblanadi. Ma'naviy-axloqiy ta'lim o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy munosabatlar mohiyati to'g'risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda ma'naviy-axloqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish ma'naviy-axloqiy ongini shakllantirish jarayoni bo'lib, izchil, uzliksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy ma'naviy-axloqiy bilimlar negizida ijtimoiy faoliyatni tashkil yetish borasida ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ijobiy mazmundagi ma'naviy-axloqiy sifatlarni qaror toptirish va ma'naviy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan murakkab jarayon hisoblanadi.

O'quvchi hulqi, xatti-harakatlarida ma'naviy madaniyatlilikning asosiy me'zonlari: insonparvarlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur, vatanparvarlik, mehr-muruvvat, imon, ijodkorlik, faollik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholashni talab etadi. Bu talab o'quvchining vatan, ota-ona, do'stlari, jamoa oldidagi burchiga, vazifalariga, ta'lim-tarbiya jarayonida namoyon bo'ladigan faollik, ijodkorlik xususiyatlariga munosabati orqali amalga oshiriladi.

Buning uchun eng avvalo, inson fazilatlarining o'zaro munosabatlarini va o'rnini aniqlab olmog'i lozim. Insonning ma'naviyati uning odobi, xulqi, madaniyatida tashkil topadi.

Ma'naviyat esa aqliy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va siyosiy bilimlar zahirida shakllanadi. Mazkur bilimlar o'z navbatida inson ijobiy sifatlarining kamol topib, boyib borishiga olib keladi. Fazilatlar insonning ijobiy sifatlari majmuidan iborat.

Sifat alohida bir shaxsning muayyan bir xislatini ifodalovchi axloqiy kategoriyadir. Fazilat - alohida shaxs, el, elat, xalq, ulusga taalluqli bo'lgan ijobiy-axloqiy sifatlarning majmuidir.

⁹ O'rinova P. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy tarbiya. Scientific progress. Vol.3, issue 4. 2022.

Yuqorida keltirilgan barcha ijobiy xislatlar o'quvchi shaxsini ma'naviy - axloqiy darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi.¹⁰

O'quvchilar ma'naviy-axloqiy sifatlarining qaror topishi tarixiy-obe'ktiv sharoitda shaxs tomonidan jamiyat taraqqiyoti, insonlarning o'zaro hamkorlik, aloqa doiralarining kengayishi takomillashuviga ko'rsatiladigan ta'sirning ijobiy, mo'tadil holatda bo'lishini ta'minlashda ko'rinadi.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini amalga oshirish quyidagi tamoyillarga muvofiq yo'lga qo'yiladi: Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish – faoliyat jarayoni hisoblanadi. Ushbu jarayon nafaqat ijobiy xislatlarni shakllantirishni, balki salbiy sifatlarini bartaraf etishni, har qanday axloqsiz xatti-harakatlarga qarshi kurashga o'quvchilarni undashni ham ko'zda tutadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida o'quvchi (tarbiyalanuvchi) ning o'z-o'zini tarbiyalashni kuchaytirishi katta ahamiyatga ega. Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida barkamol shaxs tarbiyalanib voyaga yetkaziladi.

Axloq va ma'naviyat chuqur ichki o'zaro aloqadorlikka ega. Zero, ma'naviyat individ mansub bo'lgan guruhlar axloqi ta'sirida yuzaga keladi, axloq esa, o'z navbatida, guruh a'zolari bo'lgan individlar ma'naviyatining o'zaro tutash ommaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi. Axloq - ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismonan etukligining mezoni bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi. Axloq - ijtimoiy ong va tarbiyaviy ta'sir etish shakli sifatida. Axloq jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soladi va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlari ifodalanadigan maqsadlarni ilgari suradi. Axloq tushunchalari umumiy xarakterga ega, ular alohida munosabatlarni emas, hamma sohasidagi munosabatlarni qamrab oladi. Bunday tushunchalar axloqiy kategoriya deb ataladi. Ezgulik, tartiblilik, haqqoniylik, rostgo'ylik, adolatlilik, mehnatsevarlik, jamoaviylik kabi sifat va xususiyatlarni o'zida birlashtirgan shaxs tavsifi axloqiy tamoyillar deb ataladi.

Ma'naviyat va axloq o'z navbatida tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni taqozo etadi. Ma'lumki, tarbiya yosh avlodni jamiyatda yashashga maqsadli tayyorlash jarayoni bo'lib, maxsus tashkil etilgan davlat va jamoat institutlari orqali amalga oshiriladi, jamiyat tomonidan nazorat qilinadi va tuzatishlar kiritib boriladi.

Ma'naviy-axloqiy tushunchalar, baholash va muhokama yuritish asosida ma'naviy-axloqiy e'tiqod shakllanadi va nihoyat inson xatti- harakati va xulqi aniqlanadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular inson tomonidan, uning voqea-hodisalar, kishilar hamda o'z xulqiga nisbatan his-tuyg'ularni uyg'otishga rag'bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimli tashkil etilgandagina samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga oid tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko'ra ma'naviy-axloqiy xulq-odobga doir xislatlarni shakllantirishga undovchi rag'bat bilan hosil bo'ladigan faoliyat eng asosiy bo'lib hisoblanadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi tadbirlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo'ladi. Ma'naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o'quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar mohiyatini o'rganish, ularni anglab yetishdan iboratdir.

¹⁰ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. - Toshkent, O'qituvchi, 1992.B-16

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. - Toshkent, O‘qituvchi, 1992.B-16
2. O‘rinova P. O‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy tarbiya. Scientific progress. Vol.3, issue 4. 2022.
3. J.Xasanboyev, X.To‘raqulov, M.Xaydarov, O.Xasanboyeva. Pedagogika fanidan izohli lug‘at.T. “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2008-yil. 204-bet.

XORIJ MAMLAKATLARIDA TARBIYA MODELİ VA UNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Sanakulova Sarvinoz

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yaponiyada va Janubiy Koreyada shakllangan tarbiya tizimlarining o‘ziga xos jihatlari, maqsad va tamoyillari tahlil qilinadi. Har ikki mamlakatda tarbiya jarayonining asosini mehnatsevarlik, intizom, jamoaviylik, hurmat va insonparvarlik tashkil etadi. Maqolada oila va maktab tarbiyasining o‘zaro uzviyligi, o‘qituvchi shaxsining o‘quvchi tarbiyasidagi o‘rni, axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda milliy an‘analar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalarni O‘zbekiston ta’lim-tarbiyasida qo‘llash istiqbollari ham muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: tarbiya, Yapon tarbiya modeli, Koreya tarbiya tizimi, axloq, intizom, mehnatsevarlik, jamoaviylik, o‘qituvchi roli, milliy qadriyatlar, xalqaro tajriba.

Tarbiya — har bir jamiyatning ma’naviy poydevori hisoblanadi. Hozirgi globallashuv davrida dunyoning turli mamlakatlarida tarbiya tizimlari milliy qadriyatlar, diniy asoslar va ijtimoiy talablarga mos tarzda shakllanmoqda. Shu bois xorijiy tajribalarni o‘rganish O‘zbekiston ta’lim tizimini boyitishda muhim ahamiyatga ega.

Yaponiyada tarbiya tizimining bosh maqsadi — shaxsni jamiyat uchun foydali, mas’uliyatli, mehnatsevar va hurmatli inson qilib tarbiyalash. “Kollektiv manfaat — individual manfaatdan ustun” degan tamoyil tarbiyaning asosida turadi.

Oila tarbiyasidagi yondashuv: Yapon oilalarida bolani erta yoshdan hurmat, sabr-toqat va intizom ruhida tarbiyalash muhim. Ota-onalar bolani jazolash o‘rniga uyaltirish yoki o‘z xatosini tushuntirish orqali tarbiyalaydi. “Gaman” ya’ni sabr, o‘zini tiyish va “enryo” — boshqalarni hisobga olish tushunchalari bolalikdan singdiriladi. Ota-onalar farzandlarining har bir ishida shaxsiy namunasi bilan ta’sir qiladi. Masalan, ota-onalar bolasi bilan birga o‘qiydi, o‘yin o‘ynaydi va ularning hissiyotlarini tinglaydi.

Maktabdagi tarbiya jarayoni: Tarbiya jarayoni maktabda ta’lim bilan birgalikda olib boriladi. Har bir darsda axloqiy tarbiya (dōtoku) alohida yo‘nalish sifatida mavjud. O‘quvchilar haftasiga kamida 1 soat “axloq darsi” o‘taydi, unda halollik, mehnatsevarlik, tinchlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlar o‘rgatiladi. Yaponiyada maktablarda tozalovchi farroshlar yo‘q. O‘quvchilar har kuni o‘z sinfxonalari, yo‘laklar va hatto hojatxonalarni o‘zlari tozalashadi. Bu orqali ularda mehnatsevarlik, jamoaviylik va mas’uliyat tuyg‘usi shakllantiriladi.

O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, maslahatchi va yo‘l ko‘rsatuvchi sifatida qaraladi. O‘qituvchining shaxsiy namunasi, odobi va xulqi o‘quvchilar uchun eng katta tarbiya vositasidir. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan birga ovqatlanadi, sport mashg‘ulotlarida qatnashadi va ularning kundalik hayotini kuzatib boradi — bu “birgalikda yashab o‘rganish” tamoyilidir.

Har bir sinfda “o‘z-o‘zini boshqarish” tizimi mavjud: sinf rahbari o‘quvchilar orasidan tanlanadi, ular navbatchilik, tadbirlar va tozalikka mas‘ul bo‘ladi. Bu bolalarda liderlik, mas‘uliyat va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Har bir maktabda sport kuni o‘tkaziladi, unda butun maktab jamoasi jamoaviy o‘yinlarda qatnashadi. Bu musobaqalar raqobat emas, birlik va hamkorlikni tarbiyalash maqsadida o‘tkaziladi.

Yapon tarbiya modeli quyidagi qadriyatlarga tayangan:

- Kichiklarga mehr, kattalarga hurmat
- Tabiatga ehtirom
- Tinchliksevarlik va muros
- Tartib, poklik va halollik
- Jamoa ruhini ustun qo‘yish

Yapon maktablarida “rahmat” va “uzr” so‘zlarini to‘g‘ri ishlatish madaniyati alohida o‘rgatiladi.

Ta’lim va tarbiya integratsiyasi: Yaponiyada “tarbiya” tushunchasi “ta’lim” va “odob” so‘zlarining birikmasidan tashkil topgan. Demak, bilim berish — bu ham tarbiya berish degan g‘oya mavjud. Har bir o‘quvchi nafaqat o‘qish, balki odam bo‘lish san‘atini ham o‘rganadi.

Yaponiyalik bolalar xalqaro baholash tizimlarida (PISA, TIMSS) doim yuqori o‘rinda turadi. Jinoyatchilik darajasi juda past — bu tarbiyaning samaradorligini ko‘rsatadi. Yoshlar orasida “jamiyat foydasi uchun mehnat qilish” qadriyat chuqur singgan.

Yaponiyada tarbiya modeli axloq, intizom, hurmat, mehnatsevarlik va jamoaviylikka asoslanadi. Bu tizim shaxsni nafaqat bilimli, balki boshqalarni his qila oladigan, mas‘uliyatli va murosali inson sifatida shakllantiradi.

Janubiy Koreyada tarbiya tizimi mehnatsevarlik, intizom, bilimga intilish va jamiyatga sadoqat tamoyillariga asoslanadi. Asosiy maqsad — “ma’naviy barkamol, ijtimoiy mas‘uliyatli va raqobatbardosh shaxs”ni shakllantirish. Tarbiya milliy qadriyatlar — “Confuciylik falsafasi” (Konfutsiy ta’limoti)ga asoslanadi: kattalarga hurmat, oilaga sadoqat, bilimga hurmat.

Oila tarbiyasidagi o‘rni: Ota-onalar bolani erta yoshdan ta’lim va mehnatni qadrlash ruhida tarbiyalaydi. Oilada katta avlodga hurmat, kamtarlik, intizom asosiy qadriyat hisoblanadi. Ota-onaga hurmat va itoat — tarbiyaning markazida turadi. Koreya oilalarida bolalar ota-onasining gapini qaytarmaslik, qarindoshlar oldida kamtar bo‘lish va jamoa manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yish bilan o‘sadi.

Maktabda tarbiya dars, tadbir va ijtimoiy faoliyatlar orqali uzviy olib boriladi. “Character education” — ya’ni axloqiy tarbiya majburiy yo‘nalish hisoblanadi. O‘quvchilar haftasiga bir necha soat axloq, fuqarolik va vatanparvarlik mavzularida ta’lim oladi.

Maktablarda “Morning Assembly (ertalabki yig‘ilish)” tizimi mavjud — unda barcha o‘quvchilar davlat madhiyasini aytadi, kun shiori o‘qiladi, odob va hurmat haqida qisqa ma’ruzalar tinglanadi.

Koreya ta'limida qat'iy intizom ustuvor ahamiyatga ega. O'quvchilar maktabda ko'p vaqtini o'qish, mashq va jamoaviy ishlar bilan o'tkazadi. O'quvchilar kuniga o'rtacha 10–12 soat o'qishadi, shu orqali ular mehnatsevarlik, sabr va izchillikni o'rganishadi.

O'qituvchi Koreyada jamiyatda eng hurmatli kasb egasi sanaladi. O'qituvchilar faqat bilim emas, balki xulq-atvor, muomala, axloqiy me'yorlarini ham o'rgatadi. Har yili 15-may kuni Koreyada “O'qituvchilar kuni” keng nishonlanadi — o'quvchilar ustozlariga ta'zim qilib, sovg'alar beradi. Bu milliy tarbiyaning bir qismi hisoblanadi. Maktablarida ***“group learning” (guruhda o'qish) keng qo'llaniladi. O'quvchilar o'zaro yordam, hamkorlik va jamoada ishlashni o'rganadilar. Har bir sinfda sinf yetakchisi bo'lib, u o'quvchilarni tartibga, tozalikka va intizomga chaqiradi. Darsdan so'ng o'quvchilar maktabni tozalash ishlarida ishtirok etadi — bu Yaponiyadagi singari mehnat va jamoaviylik tarbiyasining bir ko'rinishidir.

Tarbiya jarayonida vatan, xalq, bayroq va madhiyaga hurmat katta o'rin tutadi. Har bir maktabda Koreya Respublikasi bayrog'i va Konstitutsiya haqida ma'lumot beruvchi burchaklar mavjud. Bolalarga Koreya tarixidagi buyuk shaxslar, ilmiy va madaniy qahramonlar haqida darslar o'tiladi.

Janubiy Koreyada tarbiya quyidagi qadriyatlarga tayangan:

- Kamtarlik
- Kattalarga hurmat
- Mehnatsevarlik
- Jamoaviylik
- Vatanparvarlik
- Oila sadoqati

Ko'plab maktablarda “Mind Education (ong tarbiyasi)” dasturi joriy etilgan — bu orqali o'quvchilarda g'azabni boshqarish, sabr va ijobiy fikrlash odatlari shakllantiriladi.

Janubiy Koreya o'quvchilari PISA va TIMSS kabi xalqaro baholashlarda doim yuqori o'rinlarda. Yoshlar orasida jinoyatchilik darajasi juda past. Har bir talaba jamiyat va oila oldidagi burchini chuqur anglaydi. Mehnatsevarlik madaniyati tufayli Koreya qisqa vaqt ichida “iqtisodiy mo'jiza”ga erishgan.

Koreyada bolalar erta yoshdan o'z kiyimlarini tartibli kiyish, maktab formasini hurmat bilan saqlashga o'rgatiladi. Har bir maktabda “axloqiy burchak” bo'ladi — unda yaxshi ish qilgan o'quvchilarning ismlari yoziladi. O'quvchilar o'qishdan qochish yoki tartibni buzishni eng katta uyat deb bilishadi.

Janubiy Koreyada tarbiya modeli intizom, mehnatsevarlik, hurmat, jamoaviylik va vatanparvarlik asosiga qurilgan. Ularning tarbiya tizimi nafaqat o'quvchining bilimini, balki axloqiy, ruhiy va ijtimoiy yetukligini ta'minlaydi. Shu bois koreys modeli butun dunyoda eng muvaffaqiyatli tarbiya tizimlaridan biri sifatida e'tirof etilgan.

Xorij mamlakatlaridagi tarbiya modellari turlicha bo'lsa-da, ularning barchasini birlashtiruvchi jihat — insonparvarlik, hamkorlik va shaxsiy mas'uliyatdir. Shu sababli O'zbekiston tarbiya tizimi ham milliy qadriyatlarga tayangan holda, zamonaviy xorijiy tajribalarni uyg'unlashtirishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”gi PQ–6108-son qarori, 2020-yil 6-noyabr.

2. Murodova, N. Xorijiy ta'lim tizimlari va ularning O'zbekistondagi ahamiyati. – Toshkent: Fan, 2023.
3. Sanakulova S. Pedagogical opportunities for developing interethnic communication skills through moral content in primary education. – England: Modern problems in education and their scientific solutions. Vol. 1 No. 4 (2025)
4. OECD. Education Policy Outlook: Japan. – Paris: OECD Publishing, 2022.

O'ZBEKISTON TA'LIM-TARBIYASINING OPTIMAL MODELI: XALQARO VA TARIXIY TAJRIBALAR

E.M.Safarova, X.E.Toshturdiyeva
Toshkent davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston ta'lim-tarbiyasi tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish yo'llari yoritilgan. Xalqaro ilg'or tajribalar (Finlyandiya, Yaponiya, Singapur, Germaniya, Janubiy Koreya) va o'zbek xalqining tarixiy-ma'naviy tarbiya an'analari tahlil qilinib, ularning uyg'unligida optimal ta'lim-tarbiya modeli taklif etiladi. Maqolada ta'limda inson markazligi, raqamli transformatsiya, inklyuzivlik, o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va milliy qadriyatlarni zamonaviy yondashuvlar bilan integratsiyalash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, optimal model, xalqaro tajriba, o'qituvchi, kompetensiya, raqamli ta'lim, milliy qadriyat

Ta'lim-tarbiya har bir jamiyatning intellektual, ma'naviy va iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omildir. XXI asrda globallashuv, raqamli transformatsiya, migratsiya jarayonlari ta'lim tizimidan yangi yondashuvlar, moslashuvchan modellarni talab qilmoqda. Shu sababli, ta'lim-tarbiyaning “optimal modeli” tushunchasi zamonaviy pedagogika va ta'lim siyosatining markaziy kategoriyalaridan biriga aylandi. “Yangi O'zbekiston” taraqqiyot strategiyasida “inson qadrini ulug'lash va yoshlarni qo'llab-quvvatlash” g'oyasi asosiy tamoyil sifatida belgilangan. Bugungi ta'lim tizimi oldida ikkita asosiy talab mavjud: Xalqaro standartlarga javob berish, Milliy qadriyat va ma'naviyatni saqlagan holda modernizatsiya qilish. Shu maqsadda, optimal ta'lim-tarbiya modeli ishlab chiqish O'zbekistonning uzoq muddatli taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim-tarbiya tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Har bir jamiyat o'zining tarixiy, madaniy va ma'naviy qadriyatlariga tayanib, zamonaviy ta'limning ilg'or tajribalarini o'zlashtirishga intilmoqda. O'zbekiston ham shu jarayonning faol ishtirokchisi sifatida milliy ta'lim tizimini takomillashtirish, xalqaro andozalarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash yo'lida qator islohotlarni amalga oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillarida ta'lim tizimini tubdan isloh qildi. Bugungi kunda asosiy maqsad — inson kapitalini rivojlantirish, raqamli va innovatsion iqtisodiyot uchun mos kadrlar tayyorlash va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalash. Shu sababli ta'lim-tarbiyaning optimal milliy modeli xalqaro ilg'or tajribalar va o'z tarixiy qadriyatlari uyg'unligida shakllanishi zarur.

Ta'lim va tarbiya insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimiy ijtimoiy institutlaridan biridir. Sharq mutafakkirlari — Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy kabi allomalar asarlarida ta'lim va tarbiya bir-biridan ajralmas tushuncha sifatida talqin qilingan. O'rta asrlarda islom madrasalari, keyinchalik jadid maktablari ilm-ma'rifatning asosiy o'choqlariga aylangan. Jadidchilik harakati ta'limni milliy uyg'onishning markaziga qo'ygan bo'lib, “millatni saqlaydigan maktab” g'oyasi bilan yangi pedagogik modelni ilgari surgan. XX asrda dunyo miqyosida pedagogika fanida turli yo'nalishlar shakllandi: an'anaviy model, erkin ta'lim modeli, konstruktivistik model va kompetensiya asosidagi model. Shunday qilib, tarixiy rivojlanish ta'lim-tarbiya modelining doimiy yangilanishini taqozo etadi.

Optimal model — bu ta'lim va tarbiya jarayonining maqsadga muvofiqligi, samaradorligi, moslashuvchanligi va barqarorligini ta'minlovchi tizimdir. Bu model nafaqat o'quv jarayonini, balki shaxsning ma'naviy, psixologik, ijtimoiy kamolotini ham o'z ichiga oladi. Ta'limdagi “optimal model” tushunchasi — ta'lim jarayonining eng maqbul, samarali, inson markazli tashkil etilishini anglatadi. Bu model uchta asosiy komponentga tayanadi:

1. Pedagogik kompetensiyalar tizimi – o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida faol hamkorlikka asoslangan o'quv jarayoni.

2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – har bir o'quvchining qobiliyati, ehtiyoji, psixologik xususiyatini inobatga olish.

3. Uzluksiz tarbiya tizimi – oiladan boshlangan ta'limning barcha bosqichlari bir butun tizim sifatida faoliyat yuritadi.

Pedagogika nazariyalarida (J. Dewey, L. Vygotskiy, M. Montessori, A. Makarenko) optimal model – bu ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi, ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirish tizimidir.

O'zbekiston xalqining ko'p asrlik madaniyatida ta'lim va tarbiya uyg'unligi chuqur ildiz otgan. Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy kabi ma'rifatparvarlar insonni “komil shaxs” sifatida tarbiyalash g'oyasini ilgari surganlar. Avloniy ta'biri bilan aytganda: “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat masalasidir.” Demak, zamonaviy modelda ham ma'naviy-axloqiy tarbiya asosiy poydevor bo'lib qolishi kerak. Shuningdek, xalq pedagogikasidagi “katta-kichikka hurmat”, “mehnatsevarlik”, “vatanparvarlik”, “mehr-oqibat” kabi qadriyatlar ta'lim tizimiga integratsiya qilinishi lozim. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ta'lim sohasida tub islohotlar amalga oshirildi. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi kabi hujjatlar zamonaviy ta'lim modelining asosini tashkil etdi. O'zbekiston uchun optimal ta'lim-tarbiya modeli — milliy qadriyatlar va global standartlar uyg'unligiga asoslangan inson markazli tizimdir. Bu modelda asosiy e'tibor o'quvchi shaxsini rivojlantirishga, o'qituvchini qo'llab-quvvatlashga, ta'limdagi adolat va raqamlashtirishga qaratiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim-tarbiyaning optimal modeli yagona universal shaklda mavjud emas. Har bir mamlakat o'zining madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlariga ko'ra modelni moslashtiradi. Eng yaxshi natijaga erishish uchun tarixiy saboqlarni, zamonaviy xalqaro tajribalarni va kontekstga mos siyosatlarni birlashtirish kerak. Muammolar (tengsizlik, o'qituvchi malakasi, resurslar, favqulodda vaziyatlar)ni hal etishda ilmiy-asoslangan, ma'lumotga tayanadigan va inklyuziv chora-tadbirlar samarali bo'ladi.

Shu o'rinda xar bir modelning ijobiy tomonlarini ko'rib chiqishimiz mumkin. Jumladan, Finlandiya modelida ta'lim tizimi dunyoda eng muvaffaqiyatli modellari sirasiga kiradi. Uning asosiy tamoyillari — o'quvchiga ishonch, o'qituvchi erkinligi va stresssiz muhitni yaratib

berishdan iborat. O‘quvchilar reyting va test bosimidan xoli, o‘qituvchilar esa eng hurmatli kasb vakillari hisoblanadi. Bu yondashuv o‘quvchilarda ijodkorlik va mustaqil fikrlashni kuchaytiradi. Singapur ta’lim tizimida ta’lim “Thinker, Leader, Nation Builder” tamoyiliga asoslanadi. Har bir o‘qituvchi – lider, har bir maktab – innovatsion laboratoriyadir. Yaponiya modelida Yaponiya ta’limi “kollektiv mas’uliyat va tarbiya orqali shaxsni shakllantirish” g‘oyasiga asoslanadi. O‘quvchilar maktab jamoasida faol ishtirok etadi. Yaponiya maktablarida jamoaviylik, intizom, tozalikka e’tibor, hurmat madaniyati asosiy o‘rinda turadi.

Janubiy Koreya modelida ta’lim raqamli transformatsiya va intellektual mehnatga yo‘naltirilgan. Har bir o‘quvchi IT ko‘nikmalarini egallaydi. Koreyada raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt asosida o‘qitish faol joriy etilgan. Germaniyada dual ta’lim (nazariya + amaliyot) tizimi orqali yoshlar ishlab chiqarish bilan uzviy bog‘lanadi. Shu bilan birga AQSh modelida ta’limning markazida tanlov erkinligi va mustaqillik tamoyili turadi. Grant va kredit tizimlari orqali ta’limning ommaviyligi ta’minlanadi. O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun Finlyandiya modelidagi insonparvarlik, Yaponiya modelidagi mehnatsevarlik, AQSh modelidagi kreativlik, Germaniyadagi raqamli platformalar va Koreya modelidagi innovatsionlik elementlarini uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Ta’lim-tarbiyaning optimal modeli — bu o‘tmish merosi, zamonaviy texnologiyalar va insonparvar qadriyatlarning uyg‘unligidir. Muvaffaqiyatli ta’lim tizimi shaxsning barkamolligini maqsad qiladi, o‘qituvchiga ishonadi, o‘quvchini faol subyekt sifatida ko‘radi va milliy g‘urur bilan jahon tajribasini uyg‘unlashtiradi. Ta’lim tizimi milliylik va zamonaviylik o‘rtasida muvozanatni topa olgan taqdirdagina O‘zbekistonning intellektual salohiyati to‘liq ro‘yobga chiqadi. O‘zbekiston uchun optimal model — milliy qadriyatlar asosidagi innovatsion, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy tizimdir. O‘qituvchilarni doimiy qayta tayyorlash va raqamli pedagogika optimal modelning barqarorligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha strategiyasi” PF-6108-son farmoni, 2020-yil.
2. Karimova D. Milliy qadriyatlar va zamonaviy tarbiya muammolari, Toshkent, 2022.
3. <https://brightmindpublishing.com/index.php/ev/article/view/1514>
4. <https://jhlsr.innovascience.uz/index.php/jhlsr/article/view/1597>
5. E. Safarova, X. Toshturdiyeva Zamonaviy media makonda ta'lim muammosi, Toshkent 2025 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Mh_m_cgA AAAJ&citation_for_view=Mh_m_cgAAAAJ:8k81kl-MbHgC
6. E. Safarova, X. Toshturdiyeva Internet tarmog‘idan foydalanishda axborotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish, Toshkent 2025 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Mh_m_cgAAAA J&citation_for_view=Mh_m_cgAAAAJ:5nxA0vEk-isC

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA YO'NALTIRILGAN TEXNOLOGIK YONDASHUV

Oripova Ra'noxon Ibroximovna

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti "Tillar, ijtimoiy-gumanitar fanlar
va jismoniy madaniyat" kafedrası mudiri, p.f.n., dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada integrallashgan ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritilgan. Unda integrallashgan ta'limning mohiyati, uning mazmuni, shakl va turlari tahlil qilinadi hamda ayrim integrallashgan dars ishlanmalari misolida amaliy tajribalar keltirilgan. Pedagogik texnologiya mexanizmi ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, qulay o'quv muhiti yaratish, zamonaviy darsliklar, o'quv vositalari va qo'shimcha adabiyotlar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirokini ta'minlash, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda maqsadga muvofiq texnologiyalarni to'g'ri tanlash va samarali qo'llash zarurligi asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *integral, diagnostika, texnologiya, differensiyalashgan, rivojlantiruvchi, modul, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, loyiha, muloqot.*

Zamonaviy didaktika nuqtayi nazaridan ta'lim jarayoni sub'ekt-sub'ekt munosabatlari asosida qurilishi zarurligi ta'kidlanadi. Bunday yondashuvda ta'lim jarayoni faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish emas, balki o'quvchi shaxsining o'zini anglash, ijodiy salohiyatini namoyon etish va mustaqil fikrlash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi lozimligi isbotlangan.

Musiqa ta'limi sohasida zamonaviy darslarni tashkil etish jarayoni ta'lim muassasalarida darsning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlariga sharoit yaratish hamda ularning bilimini adolatli baholashga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Texnologiyalardan foydalanish esa didaktik vazifalarni hal etishda o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish usullarini takomillashtirishga qaratilgan.

Pedagogik texnologiyalar turlari juda xilma-xil bo'lib, ular turli mezonlarga ko'ra farqlanadi. Didaktika fanida texnologiyalar uch asosiy guruhga ajratiladi:

1. Tushuntirish-illustrativ (izohli) ta'lim texnologiyasi. Bu texnologiya o'quvchilarga zarur ma'lumot va bilimlarni yetkazish, ularning umumiy va maxsus (predmetga oid) qobiliyatlarini shakllantirish hamda reproduktiv faoliyatni yo'lga qo'yish bilan tavsiflanadi.

2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonini o'quvchining o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishga qaratilgan bo'lib, sub'ektiv asosda quriladi.

3. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi. Bu turdagi texnologiyada asosiy e'tibor o'quvchining shaxsiy rivojlanish mexanizmlarini faollashtirishga qaratilgan.

Mazkur guruhlarining har biri o'z ichiga turli pedagogik texnologiyalarni oladi. Masalan, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar guruhi differensial (darajalashgan) ta'lim texnologiyasi, jamoaviy o'zaro ta'lim, bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasi, modul ta'lim texnologiyasi va boshqa ko'plab yondashuvlarni qamrab oladi. Bunday texnologiyalar o'quvchilarning

individual xususiyatlarini hisobga olish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni takomillashtirish imkonini beradi.

Ilg'or pedagogik texnologiyalar va sub'ekt-sub'ekt munosabatlariga asoslangan zamonaviy darslarning eng yuksak natijasi haqida aniq ilmiy xulosa mavjud: darsning, ya'ni ta'lim oluvchi va o'qituvchining hamkorlikdagi faoliyati samarasi – bu ta'lim oluvchining o'qituvchi yordamisiz mustaqil o'qish qobiliyatini egallashidir. I.I.Ilin o'zining “Muomala san'ati” asarida ta'kidlaganidek, ijodiy o'qitish uslubi aynan ana shu natijaga – o'quvchining eng faol, ongli o'quv jarayoniga olib keladi.

Agar taniqli pedagog olimning ushbu fikrini yanada rivojlantirib, uni zamonaviy verbal-kognitiv ta'lim yondashuvi bilan uyg'unlashtirsak, quyidagi ilmiy xulosaga kelish mumkin: darsning eng samarali natijasi – o'qituvchining o'quv faoliyati loyihachisi (boshqaruvchisi) sifatida, talabaning esa faol izlanuvchi va tadqiqotchi sifatida shakllanishidir.

Shuningdek, professor I.V.Dushina tomonidan ta'riflangan eng mashhur va keng qo'llaniladigan texnologiyalar ham mavjud. Integrallashgan ta'limda, ayniqsa tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi fanlarni o'qitishda, aynan ana shu ilg'or texnologiyalar samarali natija beradi.

O'quv faoliyati usullarini shakllantirish texnologiyasi. Mazkur texnologiya o'quv faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan qoidalar, namunalar, algoritmlar hamda biror narsani tavsiflash yoki tasvirlash rejalari ko'rinishida ifodalanadi. Ushbu texnologiya ko'plab darsliklarning metodik apparatida keng aks etgan bo'lib, tajribali o'qituvchilar amaliyotida samarali qo'llanmoqda. Ayniqsa, kasbiy faoliyatini endigina boshlayotgan pedagoglar uchun ushbu texnologiyani o'rganish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tayanch signallar (varaqlari) texnologiyasi (mantiqiy tayanch konspektlar — MTK yoki mantiqiy tayanch signallar — MTS) o'qitish jarayonida o'quv materialini mantiqiy bog'lanishlar orqali o'zlashtirishga xizmat qiladi. N.I.Baranskiy ta'kidlaganidek: “Sxemalar bosh va asosiy narsani ajratib olishni, mantiqiy aloqalarni topishni o'rgatadi hamda o'quvchilarga dars mazmunini o'zlashtirishda sezilarli darajada yordam beradi.” Shu bois o'qituvchilar o'quv jarayonida aloqalar sxemalaridan muntazam ravishda foydalanadilar.

O'qish faoliyatini shakllantirish texnologiyasi. Mazkur texnologiya o'quvchilarning o'qish faoliyatini mustaqil bilim olish shakli sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Bu jarayonda o'qish faoliyati maxsus o'quv topshiriqlar orqali tashkil etiladi. Dars boshida (doskada, plakatda va boshqalarda) topshiriqlar e'lon qilinadi, ular dars davomida yechiladi, yakunda esa test yoki diagnostik topshiriqlar yordamida o'quv natijalari baholanadi. Ushbu texnologiya o'qituvchidan kurs, bo'lim yoki mavzu bo'yicha o'quv topshiriqlari tizimini ishlab chiqishni, o'z faoliyati hamda o'quvchilarning o'quv faoliyatini loyiha asosida tashkil etishni talab etadi.

Differensiyalashgan ta'lim texnologiyasi. Bu texnologiyada o'quvchilarning individual va tipologik xususiyatlari inobatga olinadi. Sinf o'quvchilari ularning bilim darajasi, o'qishga munosabati, fanga va o'qituvchiga bo'lgan qiziqishi asosida shartli guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh uchun mazmuni, hajmi, murakkabligi, bajarish usullari bilan farqlanadigan o'quv dasturlari va topshiriqlar tizimi ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, o'quv natijalarini aniqlash va baholash uchun zarur bo'lgan didaktik materiallar tayyorlanadi.

O'quv-o'yin faoliyati texnologiyasi esa differensiyalashgan ta'lim bilan chambarchas bog'liq. O'quv o'yini samarali natija berishi uchun u puxta rejalashtirilgan bo'lishi, o'qituvchi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi lozim. Yaxshi ishlab chiqilgan o'yin ssenariysi o'quv

topshiriqlari tizimini, o'yin pozitsiyalarini, murakkab vaziyatlardan chiqish usullarini va natijalarni baholash mezonlarini o'z ichiga oladi.

Dialog-muloqot faoliyati texnologiyasi. Bu texnologiya o'qituvchidan dars jarayonini ijodiy tashkil etishni, evristik suhbat usullarini puxta egallashni, sinf bilan interaktiv muloqot o'tkazishni talab etadi. Dialogik o'qitish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z pozitsiyasini himoya qilishga, bahs-munozaralarda faol qatnashishga undaydi. Turli kurslar mavzularida o'quv munozaralari tashkil etish uchun muammoli savollar va g'oyalar keng imkoniyat yaratadi.

Modul texnologiyasi. Modul — bu o'quv jarayonining alohida funksional tuzilmasi bo'lib, unda o'qituvchi o'quv materialini mazmuni bilan uni o'zlashtirish mexanizmini birlashtiradi. O'qituvchi o'quvchilarning mustaqil ishlashi uchun aniq ko'rsatmalar (instruksiylar) ishlab chiqadi. Bu instruksiylalarda o'quv maqsadlari, axborot manbalaridan foydalanish tartibi, materialni o'zlashtirish yo'llari hamda nazorat topshiriqlari keltiriladi.

Loyiha faoliyati texnologiyasi. Ushbu texnologiya o'quvchilarning tadqiqot faoliyatini tashkil etish va mustaqil izlanishga yo'naltirishni ko'zda tutadi. Loyihalar turlicha bo'lishi mumkin: ijodiy, axborotli, tadqiqot, hatto fantastik yo'nalishdagi ishlar ham shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, o'qituvchi ushbu texnologiyalarni integrallashgan ta'lim jarayonida qo'llar ekan, o'qitish jarayonini yanada mazmunli, qiziqarli va samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayniqsa, tabiiy fanlar doirasida predmetlararo integratsiya o'quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantirish, borliqni ongli idrok etish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim tizimining yangilanishi o'qitish jarayonida noan'anaviy metod va shakllardan, jumladan, integrativ yondashuvlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Integrativ metodlarning qo'llanilishi natijasida o'quvchilarda borliqni yaxlit idrok etish, fanlararo aloqalarni chuqur anglash, o'rganilayotgan hodisalarni turli nuqtai nazarlardan baholash ko'nikmalari shakllanadi. Shu bois, bugungi kunda o'qitish jarayonida faoliyatga yo'naltirilgan integratsiyalashgan yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Integratsiya tushunchasi faqatgina turli fanlar o'rtasidagi mazmuniy aloqalarni emas, balki o'qitish shakllari, metodlari va pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirishni ham nazarda tutadi. Pedagogik faoliyat esa mohiyatan me'yor va ijod, fan va san'atning uyg'unlashuvidir. Shu sababli o'qituvchi uchun mavjud o'quv faoliyati shakllarini to'g'ri birlashtirish, ularni o'quvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda qo'llay olish muhim ahamiyatga ega. Ta'limdagi muvaffaqiyat esa bevosita pedagogik texnologiyalarni tanlash va ularni samarali qo'llash darajasiga bog'liqdir.

Lisenkova metodikasining o'ziga xos jihati shundaki, murakkab mavzular dasturda belgilangan vaqtdan avval o'zlashtirish uchun tayyorlab boriladi. Bu "istiqbolli tayyorgarlik" deb ataladi, ya'ni kelajakda o'rganilishi kerak bo'lgan mavzular uchun poydevor yaratish demakdir. Ushbu metodika uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Kelgusida o'zlashtiriladigan bilimlarni kichik hajmda oldindan berib borish;
2. Yangi tushunchalarni aniqlashtirish, umumlashtirish va amaliyotda qo'llash;
3. Fikrlash usullari va o'quv harakatlarining izchilligini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'qitish maqsadini aniqlash, o'quv jarayonini loyihalash va rejalashtirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, musiqiy va badiiy yo'nalishdagi ta'limda quyidagi jihatlar e'tiborga olinadi:

- o'quvchilarning ijro faolligini oshirish, ularni jamoaviy ijroga jalb etish;

- o'quv dasturlarini chuqur o'rganish va tahlil qilish;
- mustaqil ijro ko'nikmalarini shakllantirish va ustozlar ijrosini solishtirish orqali ta'lim sifatini oshirish;
- o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z fikrini bayon qilish, himoya va isbotlash malakasini rivojlantirish.

Ushbu jarayonlarning barchasi o'qituvchida pedagogik motivatsiyani shakllantirish zaruratini keltirib chiqaradi. Pedagogik motiv — bu o'quvchining ehtiyojlari, manfaatlari va maqsadlariga tayangan holda ta'lim jarayonini tashkil etish tamoyilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pedagogik mahorat asoslari muammoli ma'ruzalar kursi: muallif dos.Qodirov Sh.NamMPI. Namangan, 2005.-104 b.
2. Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. Trenerlar uchun qo'llanma./ tuzuvchi mualliflar A.Nishonov, B.Haydarov, B.Nuridinov, D.Razzoqov va boshq. Toshkent., 2002 yil.

PEDAGOGNING SHAXSIY AXLOQIY SIFATLARINI TARBIYALASH

L.M.Qaraxonova

Qori Niyoziy nomidagi TPMI bo'lim mudiri,
p.f.d (DSc), katta ilmiy xodim

Annotatsiya. O'qituvchining shaxsiy fazilatlari nafaqat takroriy harakatlar, bevosita faoliyatda emas, balki barqaror qobiliyatlarda ham namoyon bo'ladi. O'qituvchining shaxsiy fazilatlari: pedagogik psixologiyada o'qituvchining shaxsiy fazilatlari alohida ko'rib chiqilmaydi, balki o'zida boshqa sifatlar va shaxsiy fazilatlarni o'zida mujassam etgan umumiy shaxsiy sifatlardan tashkil topgan o'zaro bog'liq sifatlarning yaxlit tizimi sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik maqsad, pedagogik tafakkur, pedagogik mulohaza, pedagogik takt, o'qituvchi shaxsi yo'nalishi, o'qituvchining pedagogik imkoniyatlari, o'qituvchining kasbiy malakasi, qadriyat yo'nalishlari, kasbiy faoliyat, kasbiy muhim sifatlar.

Аннотация. Личностные качества педагога проявляются не только в повторяющихся действиях, непосредственной деятельности, но и в устойчивых способностях. Личностные качества педагога: в педагогической психологии личностные качества педагога рассматриваются не изолированно, а как целостная система взаимосвязанных качеств, состоящая из общих личностных качеств, включающих в себя другие качества и личностные качества.

Ключевые слова: Педагогическая цель, педагогическое мышление, педагогическая рефлексия, педагогический такт, направленность личности учителя, педагогические возможности учителя, профессиональная компетентность учителя, ценностные ориентации, профессиональная деятельность, профессионально важные качества.

Annotation: The personal qualities of the teacher, are manifested not only in repetitive actions, direct activity, but also in stable abilities. Personal qualities of a teacher: in pedagogical psychology, the personal qualities of a teacher are not considered in isolation, but

as an integrated system of interrelated qualities, consisting of general personal qualities that incorporate other qualities and personal qualities.

Key words: *Pedagogical goal, pedagogical thinking, pedagogical reflection, pedagogical tact, teacher's personality orientation, teacher's pedagogical capabilities, teacher's professional competence, value orientations, professional activity, professionally important qualities.*

Axloqiy jihatdan yuksak darajada rivojlangan o'qituvchining ham muayyan kamchiliklari bo'lishi mumkin. Ammo har bir inson, qoida tariqasida, o'zining ruhiy dunyosini yaxshilashga qodir. Buning uchun u o'zining axloqiy qarashlarini o'zgartirishi, eng avvalo, ijobiy insoniy fazilatlar doirasini kengaytirishi kerak.

O'qituvchining kasbiy o'zini-o'zi anglashi - bu o'qituvchining o'zini mutaxassis sifatidagi bilimlari va g'oyalari majmuasi, o'zini mutaxassis sifatidagi yaxlit qiyofasi, o'ziga kasb egasi sifatida munosabati tizimi. Mutaxassis sifatida o'z-o'zini baholash ko'p jihatdan ta'lim jarayonining boshqa sub'ektlari tomonidan baholanishi, ularning individual tomonlarini o'z-o'zini baholashi va professional o'zini o'zi anglashini shakllantirish, unga kasbiy ishonch yoki ishonchsizlik hissini berish orqali amalga oshiriladi. O'qituvchining o'zining hozirgi imkoniyatlarini baholashi (haqiqiy o'zini-o'zi baholash), kechagi (retrospektiv) va kelajakdagi yutuqlari (potensial va ideal), boshqalarning fikri bilan bog'liq baholash (refleksiv o'zini-o'zi baholash). O'zini ijobiy his qilgan o'qituvchi o'ziga bo'lgan ishonchni, ishdan qoniqishni va umumiy ish samaradorligini oshiradi [3].

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, shaxsiy o'zini o'zi boshqarishning asosini o'z-o'zini boshqarish harakatlari - o'z faoliyati va xatti-harakatlarini baholash, tuzatish va takomillashtirish tashkil qiladi.

Pedagogik faoliyatda o'z-o'zini nazorat qilishning psixologik asoslarini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi, u o'z-o'zini nazorat qilishni mehnat predmetida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tahlil qilish asosida faoliyatni ongli ravishda tartibga solish va rejalashtirish jarayoni, oxir-oqibat, sub'ekt tomonidan qo'yilgan maqsadga erishishga imkon beradi.

So'nggi paytlarda o'z-o'zini nazorat qilish muammosi nafaqat psixologik, balki pedagogik tadqiqotlar mavzusiga aylandi. Tadqiqotchilarning ushbu muammoga e'tiborining ortishiga olib keladigan sabablar orasida o'z-o'zini nazorat qilish pedagogik maqsad va vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq o'qituvchining mustaqil faoliyati samaradorligini ta'minlaydigan eng muhim omillardan biri sifatida tobora ko'proq e'tiborga olinadi. O'z-o'zini nazorat qilish o'qituvchiga faoliyatdagi xatolarni o'z vaqtida aniqlash va oldini olish, shuningdek, mavjud kamchiliklar va xatolarni baholash va tuzatish imkonini beradi.

O'qituvchining kasbiy faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilish alohida ahamiyatga ega. Ta'lim oluvchining yutuqlari ko'rsatkichlari ko'rinishidagi nafaqat uning faoliyati natijalari, balki uning o'quv jarayoniga bo'lgan ishtiyoqi, psixologik salomatligi, ta'lim muhitida qulaylik va xavfsizlik hissi, bu uning ta'lim faoliyatidagi keyingi muvaffaqiyatlari uchun asos yaratadi. Shuning uchun ham kasb-hunar maktablari o'qituvchilarida pedagogik faoliyatda o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmalarini shakllantirish ayniqsa muhimdir. Buning uchun amaliyotda turli texnologiyalar qo'llaniladi [1].

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash mantig'ida o'z-o'zini nazorat qilishning ixtisoslashtirilgan axborot texnologiyalarini qo'llash xususiyatlarini ko'rib chiqiladi. Muallif axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muvaffaqiyat darajasi sezilarli darajada oshganligini

ta'kidlaydi. Axborot texnologiyalari haqiqatan ham bo'lajak o'qituvchilarni o'quv jarayonining sub'ektlari sifatida o'z faoliyatida o'zini o'zi boshqarishni qo'llashga tayyorligini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, u ikki tomon qayd etilgan yuzaga keladigan muammolarni ham ta'kidlaydi:

- o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini shaxsiy xususiyat va o'quv faoliyati sub'ektlarining xususiyatlari sifatida rivojlantirishdagi qiyinchiliklar;

- o'quv faoliyatini tashkil etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishdagi qiyinchiliklar [2].

Ushbu xususiyatlarni hisobga olish va yechim topish o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim jarayonida interfaol kursni ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'qituvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qitish tizimiga ham shunday interfaol kurslarni joriy etish mumkin [3].

O'z-o'zini boshqarish - bu jamoa hayotini tashkil etish shakli bo'lib, u jamoa a'zolarining faolligi va mas'uliyatiga, jamoani rivojlantirish vazifalariga javob beradigan qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish qobiliyatiga asoslanadi. [6].

O'z-o'zini boshqarish - bu bizning xatti-harakatlarimizni, fikrlarimizni va his-tuyg'ularimizni ongli va samarali boshqarish qobiliyatidir.

Kuchli o'zini tuta bilish qobiliyatiga ega bo'lgan kishi turli vaziyatlarda nima qilishni va qanday harakat qilishni biladi.

O'z-o'zini boshqarish sizning hayotingizning turli jabhalarida o'z shaxsiy mas'uliyatingizni tushunishingizni va bu mas'uliyatni bajarish uchun zarur bo'lgan hamma narsani qilishingizni anglatadi.

O'qituvchining o'zini o'zi boshqarish o'qituvchi faoliyati sifatini ta'minlashda o'z-o'zini boshqarish muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilarning o'zini o'zi boshqarish tizimini taklif qilish va o'qituvchilar malakasini oshirishga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. O'qituvchining o'zini o'zi boshqarishi - bu o'z-o'zidan harakatlanadigan ikkita sikldan iborat uzluksiz jarayon. Asosiy siklda strategik aktyor sifatida o'qituvchilar o'zgaruvchan ta'lim muhitidan xabardor bo'ladilar va paydo bo'ladigan muammolarni hal qilish uchun o'zlarining shaxsiy maqsadlari hamda harakat rejalarini o'zgartirishlari mumkin. Qo'llab-quvvatlash sikli asosiy siklning turli bosqichlarida harakatni o'rganishni osonlashtiradi. Asosiy va qo'llab-quvvatlash davrlarida mashq qilish orqali o'qituvchilar o'zgaruvchan muhitda o'zlarining kasbiy faoliyati sifatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan o'z-o'zini yangilash va kompetensiyani rivojlantirishlari mumkin.

O'qituvchining o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha trening dasturi 4 blokni o'z ichiga oladi:

1. Tashkiliy (ta'limning maqsad va vazifalarini aniqlash, o'qituvchining hissiy sohada o'zini o'zi boshqarishni diagnostika qilish, faoliyat, xatti-harakatlar).

2. Axborot va ta'lim (o'z-o'zini boshqarishning asosiy turlari va ularni pedagogik faoliyatda amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ma'lumot berish).

3. Rivojlantiruvchi-operativ (o'quv mashg'ulotlari - "Mening o'z-o'zimni boshqarishim", "Pedagogik faoliyatda o'z-o'zini boshqarish", "Kasbiy salomatlik va o'z-o'zini boshqarish", "O'z-o'zini boshqarish va shaxsiy hayot", "O'z-o'zini boshqarish muammolari", "O'qituvchining o'zini o'zi boshqarish muammolarini hal qilish strategiyalari", "O'qituvchining o'zini o'zi

boshqarish psixotexnikasi", aqliy hujum, biznes o'yinlari, guruh muhokamalari, vaziyatni modellashtirish).

4. Reflektiv (natijalarni muhokama qilish, o'qituvchilarning o'z-o'zini boshqarish diagnostik nazoratini o'rganish) [5].

O'z-o'zini rivojlantirish – shaxsning o'zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni takomillashtirish yo'lida aniq maqsad va puxta o'ylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishi [4].

O'z-o'zini tarbiyalash - bu o'z-o'zini rivojlantirish va uning asosiy madaniyatini shakllantirishga qaratilgan tizimli va ongli inson faoliyati. O'z-o'zini tarbiyalash o'z ixtiyori bilan shaxsiy va jamoa talablaridan kelib chiqqan holda, axloqiy tuyg'ularni, zarur xulq-atvor odatlarini, kuchli irodali fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan vazifalarni ixtiyoriy ravishda bajarish qobiliyatini mustahkamlash va rivojlantirishga qaratilgan. O'z-o'zini tarbiyalash ta'limning ajralmas qismi va natijasi va shaxsiy rivojlanishning butun jarayonidir.

O'z ustida ishlash ob'ektiv maqsadni o'z faoliyati uchun sub'ektiv, kerakli motiv sifatida anglash va qabul qilishdan boshlanadi. Kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash, boshqa har qanday faoliyat kabi, faoliyat motivlari va manbalarining ancha murakkab tizimiga asoslanadi. Odatda, o'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashning harakatlantiruvchi kuchi va manbai o'zini o'zi o'zgartirish va o'z-o'zini takomillashtirish ehtiyojidir. Biroq, bu ehtiyoj o'z-o'zidan jamiyatning o'qituvchiga qo'yadigan talablari va uning shaxs va kasbiy rivojlanishining hozirgi holati o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish zaruratidan kelib chiqmaydi. Faoliyatning tashqi manbalari (jamiyat talablari va umidlari) o'z ustida ishlashni rag'batlantiradi yoki to'sqinlik qiladi [4].

O'qituvchining kasbiy o'z-o'zini tarbiyalashi markazida, shuningdek, o'qituvchining har qanday faoliyatining markazida maqsad va motiv o'rtasidagi ziddiyat mavjud. Motivdan maqsadga o'tish o'z-o'zini tarbiyalash uchun haqiqiy ehtiyojni yaratish uchun mo'ljallangan. O'qituvchining o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyoji, shu tarzda paydo bo'lgan, qo'shimcha ravishda shaxsiy faoliyat manbai (e'tiqod; burch, mas'uliyat, kasbiy sharaf, sog'lom o'zini o'zi qadrlash va boshqalar) bilan mustahkamlanadi. Xulq-atvor yoki o'z faoliyatining aniq maqsadini sub'ektiv belgilash ongli irodaviy keskinlikni, kelajak uchun harakat rejasini o'rnatishni keltirib chiqaradi. Ushbu maqsadni amalga oshirish ob'ektiv (tashqi) va sub'ektiv (ichki) xarakterdagi paydo bo'ladigan to'siqlar bilan muqarrar ravishda birga keladi.

O'qituvchilardagi stressga barqarorlik – emotsional xolat va faoliyat bilan bog'liq bo'lgan qo'zg'alishlarga moslashish orqali kasbiy faoliyat ritmining o'zgarmasligi va me'yoriy reaktivlikning namoyon bo'lishi. O'z ustida tizimli ishlagan o'qituvchigina haqiqiy usta bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimov A.X., Xoliqova F. // Pedagogik maxorat va pedagogik texnologiyalar. // Toshkent. TATU. 2004.
2. Лазарев В.С. Инновационная деятельность учителя // В.С.Лазарев // Эксперимент и инновации в школе. 2008. №2. 2-8 с.
3. Михайлова Н.Н. Технология управления развитием педагогической деятельности // Н.Н.Михайлова, М.Е.Демашева. М.: ИППО, 2002. 244 с.
4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirish. - Toshkent: Fan nashriyoti, 2004. -130 b.
5. Karakhonova L.M. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching// ISSN (E): 2795-739X. Journal Impact Factor: 8.115. Volume 20| May 2023. –P.154-158.

6. Karakhonova L.M. Independent educational activity and mechanisms of effective organization in the continuous education process// American Journal Of Applied Science And Technology// VOLUME 03 ISSUE 06 Pages: 15-21. SJIF IMPACT FACTOR (2021: 5. 705) (2022: 5. 705) (2023: 7.063).
7. L.M. Karakhonova. Organization of research activity of Schoolchildren at the lessons of biology// SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 2 FEBRUARY 2023 UIF-2022: 8.2. –P. 430-438.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TARBIYA VA INSONPARVARLIK G'OYALARI

Atayeva Xulkaroy Murod qizi

Innovatsion rivojlanish agentligi mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy ijodida tarbiya va insonparvarlik g'oyalari tahlil qilinadi. Navoiyning asarlarida insonning ruhiy va axloqiy kamoloti, ilm-ma'rifatga intilish, adolat va mehr-muhabbat kabi fazilatlar asosiy g'oya sifatida ilgari surilgan. Maqolada shoirning "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", "Hayrat ul-abror" kabi asarlaridagi pedagogik va gumanistik qarashlar o'rganilib, ular zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida qanday ahamiyat kasb etishi yoritilgan. Navoiy asarlarida tarbiya va insonparvarlik tushunchalarining uzviy bog'liqligi, ularning yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashdagi o'rni ilmiy asosda tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari Navoiy merosining hozirgi zamon ma'naviy-pedagogik qadriyatlar tizimidagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, tarbiya, insonparvarlik, gumanizm, axloq, komil inson, ma'naviyat, ilm-ma'rifat, adolat, mehr-muhabbat, pedagogika, ta'lim-tarbiya.

Kirish. XV asr o'zbek adabiyoti va falsafasi rivojida markaziy o'rin egallagan shoir, mutafakkir Alisher Navoiy (1441–1501) asarlari nafaqat badiiy go'zallikka boy, balki chuqur axloqiy va tarbiyaviy mazmun bilan ajralib turadi. U o'z asarlarida insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi o'rni, olam bilan munosabati, ta'lim-tarbiya masalalari haqida fikr yuritgan. Shunday ekan, Navoiy merosida tarbiya va insonparvarlik g'oyalari qanchalik mazmunli ifodalanganligi, ularning bugungi zamon talablari bilan qanday aloqa qilishi muhim ilmiy tadqiqot mavzusidir. Maqolada avvalo Navoiy ijodida tarbiya va insonparvarlik tushunchalarini umumiy ravishda ko'rib chiqish, so'ngra uning ayrim asarlarida ushbu g'oyalar qayerda va qanday shaklda namoyon bo'lganligini tahlil qilish, oxirida esa bu g'oyalarni zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida qanday qo'llash mumkinligi masalasiga to'xtalib o'tamiz.

Tarbiya va insonparvarlik g'oyalari tushunchasi. "Tarbiya" so'zi arabchadan kirib, ma'naviy-axloqiy shakllantirish, kishini yaxshilikka yo'naltirish, uning qalb-ruhiyatini, odob-axloqini, jamiyatga foydali faoliyatini rivojlantirishni anglatadi. Insonparvarlik (gumanizm) esa insonni markazga qo'yish, uning hurmati, ozodligi, tafakkuri, ma'naviy kamoloti, jamiyatdagi mas'uliyati haqidagi falsafiy-axloqiy qarashlarni o'zida mujassamlashtiradi. Navoiy ijodida ana shu ikkala tushuncha bir-birini to'ldirib, ayniqsa "komil inson" shakllanishi qarashlari orqali ko'rinadi. Masalan, Navoiy "ilm va hikmat insonni bezaydi", deb ta'kidlaydi.[1]

Shuningdek, Navoiy “insonning hurmati yaratganning hurmatidir”[2], degan falsafiy pozitsiyani ilgari surgan.

Tarbiya jarayonida:

- nafsni tiyish, xulq-odobni yaxshilash;
- ilm-marifat egallash va uni hayot bilan bog‘lash;
- jamiyatga xizmat qilish, adolatli bo‘lish;
- Vatan, xalq, tabiiy va insoniy qadriyatlarni qadrlash; bundan tashqari — insonning ichki dunyosini, tafakkurini rivojlantirishga e‘tibor berishlari aynan Navoiy ijodida ko‘zga tashlanadi[3].

Navoiy ijodida tarbiya g‘oyalarining ifodalanishi. “Xamsa” asarlarida, Navoiyning beshdostonlik majmuasi Xamsa insoniylik, axloq, ma‘rifat masalalarini muhim o‘rinlarda ko‘taradi. Masalan, dostonlardan biri **Hayrat ul-abrorda** umr, uning mazmuni, tabiat-inson jamiyati munosabatlari haqida savollar beriladi [4].

Bu asarning pedagogik jihatdan ham tarbiyaviy ahamiyati yuqori ekanligi ta’kidlangan. Xamsa davomida Navoiy, odamlarni nafsiga ergashmaslikka, adolat va xayr-ehsonga chorlashga, kamtarlik va mehr-muhabbatga yo‘naltiradi. Masalan, insonning ichki kechinmalari va tashqaridagi jamiyat bilan munosabati san’atkorlik bilan tasvirlangan.

Nasriy va lirik asarlarida Navoiy lirik sh’erlarida ham tarbiya-axloqiy g‘oyalarni qo‘llagan. Masalan, “Xazoin ul-maoniy”da turli davrlardagi insonning fikr-kechinmalari, ma‘rifatga intilishi ko‘rinadi. Shuningdek, nasriy asarlarda — masalan “Majolis un-nafois”, “Munshaot” — ta’lim-tarbiya, axloq-odob, mehr-muhabbat, halollik, bilim izlash kabi g‘oyalar keng muhokama qilinadi.

Navoiy bolalarga, yoshlarga, jamiyatga nisbatan tarbiyaviy chaqiriqlarni amalga oshiradi: “Bola maktabda boshlanadi, ilm yoshligida egallanadi” [5] degan fikrlar uchraydi.

Insonparvarlik (gumanizm) g‘oyalari, Navoiy ijodida insonning hurmati va ozodligi, uning jamiyatdagi o‘rni markaziy mavzu hisoblanadi.

U “inson – olamning markazi” degan pozitsiyani ilgari suradi. [6] Uning fikricha, adolat, mehr-muhabbat, axloq, boshqa insonga yaxshilik qilish kabi fazilatlar gumanizmning asosi bo‘ladi. Masalan, O‘za saytida Navoiy “insonparvarlik va saxovatlik ramzi” sifatida tilga olingan. Shuningdek, Navoiy xalq, millat, Vatan haqidagi tuyg‘ularni tarbiyalashga alohida e‘tibor qaratgan; tabiat, jonli mavjudotlar, jamiyatning kichik va katta a‘zolariga hurmat ko‘rsatgan. Gumanizm jihatdan alohida ko‘zga tashlanadigan jihatlar:

- Insonni ichki dunyosi bilan birga jamiyat bilan yakuniy bog‘lash;
- Nafsni tiyish va ichki intizom o‘rnatish orqali erkinlikka olib chiqish;
- Bilim-tafakkur orqali ma’naviy ozodlikni ta’minlash;
- Jamiyatda ijtimoiy adolat va mehr-muhabbatni mustahkamlash.

Tarbiya va insonparvarlik g‘oyalarining muammo va istiqbollari. Muammolar, Bugungi zamonda tarbiya jarayonida ko‘plab muammolar mavjud: ma’naviyat zaifligi, axloqiy qadriyatlarning kamayishi, bilim va tarbiyani ajratish holatlari, shuningdek globalizatsiya natijasida an’anaviy gumanistik qadriyatlarning e‘tiborsiz qolishi. Nafaqat bu, balki yoshlar orasida ichki dunyo rivojining sustligi, mas’uliyat hissining pasayishi muammosi ham dolzarbdir.

Navoiy merosidagi tarbiya-insonparvarlik g‘oyalari aynan shu muammolarni yoritishda muhim zamin yaratadi.

Istiqbollar, Navoiyning tarbiyaviy g'oyalari zamonaviy ta'lim-tarbiya muhitida quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- Ta'lim dasturlarida Navoiy asarlarini integratsiyalash: uning xususiyati va zamon bilan aloqasi bilan birga.
- Ma'naviy-axloqiy tarbiya shakllarida Navoiy fikrlarini qo'llash: nafsni tiyish, hurmatli munosabatlar, bilim va ma'rifatga intilish.
- Gumanistik pedagogik metodlar yaratish: insonning o'zini anglashi, jamiyatga foydali bo'lishi, ichki kamolot sari yurishi.
- Madaniyataroq dialog va global qadriyatlarni Navoiy kontekstida muhokama qilish: insonparvarlik va gumanizm bugungi kun global muammolariga javob topishda asos bo'lishi mumkin.
Masalan, ilmiy tadqiqotlarda Navoiy merosining yangi pedagogik kontent sifatida qo'llanishi muhokama etilgan.

Xulosa. Natijada, Alisher Navoiyning ijodida tarbiya va insonparvarlik g'oyalari markaziy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya ruhiy-axloqiy shakllanishni nazarda tutsa, insonparvarlik esa insonni jamiyatdagi hurmatli o'rinida ko'rish, uning ozodligi, tafakkuri va ijtimoiy mas'uliyatini tan olish bilan bog'liqdir. Navoiy asarlarida bu g'oyalar nafaqat nazariy darajada, balki badiiy ravishda ham jonli ifodalangan. Bugungi zamonda esa ushbu g'oyalarni ta'lim-tarbiya jarayonida, yoshlar tarbiyasida faollik bilan qo'llash lozim. Ayniqsa, ma'naviy kamolot, axloqiy mustahkamlik, jamiyatga foydali bo'lish fazilatlarini orqali Navoiyning merosi yosh avlodga yetkazilishi muhimdir. Kelajakda Navoiy gumanistik qarashlari asosida pedagogik metodikalarning chuqur o'rganilishi, xalqaro miqyosda taqdim etilishi ham foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Norov T. O., Aliyev B., Xodjakhanov M. M., Bayaliev D. K., Darmonov A. A. va Baġayeva K. R. "Human and humanitarian ideas in the philosophy of Alisher Navoiy". *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology*, 2020, Vol. 17, No. 7.
2. Samatova S. O. "Alisher Navoiy asarlarida insonparvarlik, ta'lim-tarbiya g'oyalarini ilgari surilishi". *Ijodkor O'qituvchi*, Vol. 3 No. 26 (2023). "Alisher Navoi ijodida gumanizm g'oyalari". *Adu.uz*, 2024.
3. Uzakova L. A. "Alisher Navoi's ideas in the education of a perfect generation: the experience of New Uzbekistan". *Buletin Antropologi Indonesia*, 2024
4. "Alisher Navoi is a symbol of humanism and kindness". *UzA*, 08.02.2020.
5. "The works of Alisher Navoi in the aspect of scholars and his influence on the Uzbek literature". *Pedagog*, Vol. 7 No. 1 (2024).

O'QUVCHILARDA BADIY-ESTETIK MAZMUNDAGI O'QUV MATERIALLARINI KOGNITIV QABUL QILISH LAYOQATINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI

Shomurodov Jamshid Olimboy o'g'li

Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası dotsent v.b. p.f.f.d., PhD.

<https://orcid.org/0009-0006-3067-1544>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini kognitiv qabul qilish layoqatini rivojlantirishning didaktik xususiyatlari, gnoseologik prinsiplar asosida o'quv materiallarini ilmiy asoslangan holda bloklarga ajratish va loyihalash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'quv materiali, badiiy estetik, ta'lim jarayoni, kognitiv, didaktika, gnoseologik, loyihalash, integratsiyalash, strukturali yondoshuv, axborotlarni tizimlashtirish.

Аннотация. В этой статье рассматриваются дидактические особенности развития когнитивной восприимчивости к учебным материалам художественно-эстетического содержания у учащихся, основанные на гносеологических принципах, на разделении и научно обоснованном проектировании учебных материалов по блокам.

Ключевые слова: учебный материал, художественная эстетика, учебный процесс, познавательный, дидактический, гносеологический, дизайн, интеграция, структурный подход.

Abstract. This article reflects on the didactic features of the development of cognitive receptivity of educational materials of artistic and aesthetic content of students, on the basis of gnoseological principles, on the separation and design of educational materials into blocks scientifically based.

Key words: teaching material, artistic aesthetics, educational process, cognitive, didactic, epistemological, design, integration, structural approach.

So'ylagan kimdur dahoningdan azal asrorini,

Nag'mang ochgay elni afkorik tuzar jontorini.

Ya'ni musiqa ilohiyat bilan bevosita bog'liq bo'lgan mo'jiza. Insonga yaratguchining sirini so'zlagan kim? Albatta, nag'ma. Chunki nag'ma – xalqning tafakkurini ochadi, jonlarning-jamiyatning bemor vujudini davolaydi, jon tomirini tuzatadi[3]. Bu kabi badiiy-estetik mazmunga xos bo'lgan didaktik bilimlar yordamida o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish – pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarining tarkibiy qismlarini aniqlash o'quvchilarni kognitiv rivojlantirish nuqtai nazaridan muhim didaktik ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallari ularning kognitiv qabul qilish imkoniyatlariga mos kelishi kerak. O'quv materiallarining hajmini belgilashda ularning badiiy-estetik qiymatini oshirishga e'tibor qaratiladi[1]. Demak, badiiy-estetik mazmun

chuqurlashtiriladi. Buning uchun o'quv materiallarini mazmunan chuqurlashtirilgan holda strukturalashga e'tibor qaratiladi.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini tanlashga asos bo'lgan didaktik tamoyillarni ham aniq belgilab olish talab qilinadi. Chunki badiiy-estetik xarakterdagi ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvni tatbiq qilishda o'quv materiallarini aniq tamoyillarga tayangan holda tanlash va strukturalashtirish muhim o'rin egallaydi.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini tanlashda bir qator usullarga e'tibor qaratiladi: predmetli, modeli va belgisi shakllar, mavzularning tizimli bayoni. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, badiiy-estetik turkumdagi o'quv materiallari bayon etilgan darsliklar mazmunini optimallashtirish va o'quv materiallarini muayyan bloklarga bo'lib joylashtirish asosida o'quvchilarning kognitiv qabul qilish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Bunda ta'lim jarayonida o'qitiladigan badiiy-estetik turkumdagi o'quv predmeti bo'yicha tushunchalar lug'atining zarurligini ham ta'kidlash lozim. U darslik va o'quv qo'llanmalardagi o'quv materiallarini kognitivlik nuqtai nazardan asoslash, ularni tanlash va strukturalashning yangi usullarini aniqlash, ta'lim natijalarini nazorat etish imkonini beradi. Shuningdek, badiiy-estetik yo'nalishdagi ta'lim mazmunini integratsiyalashning yanada yuqori darajalarini ta'minlash va texnologik jihatdan rivojlantirishga sharoit yaratadi. Badiiy-estetik mazmundagi o'quv axborotlarini tizimlashtirish va modullashtirish muammosini quyidagi yo'nalishlarda tadqiq etish zaruriyati kuchaymoqda:

1) badiiy-estetik yo'nalishdagi o'quv fanlari mazmunida axborotlarni tizimlashtirish va muayyan bloklarga jamlash usullarini ishlab chiqish;

2) badiiy-estetik mazmundagi o'quv axborotlari blokining izchilligini ta'minlash.

Bu avvalo, yangi bilimlarning yuzaga kelishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, ularni kognitiv qabul qilishga qo'yiladigan talablar asosida o'quv axborotlari mazmunining qayta tanlanishini ifodalaydi. Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini tanlash va strukturalash o'qituvchilarda bilimlarni bayon etishning yangi shakllariga o'tishga oid faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muayyan ijtimoiy sustlikni bartaraf etishni talab qiladi.

Shuning uchun badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni bloklarga ajratish va yaxlit tizimga solishda o'quv materiallarini tizimlashtirish va tahlil qilishning asosiy tamoyillariga amal qilish lozim. Ushbu tamoyilni o'quv topshiriqlarini tanlash va o'quvchilar tomonidan o'quv materialining o'zlashtirilishida ham hisobga olish lozim. Chunki nazariy materiallarning mantiqiy asoslarini o'rganish jarayonida o'quvchilar uning shakllanish maromini kuzatish va chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

O'quv kursini mantiqiy bloklarga ajratish haqiqatan aniq va yaxshi tanlangan o'quv topshiriqlarini izchil o'zlashtirish imkonini beradi. Ularni o'zaro tarkibiy qismlarga ajratish natijasida esa ichki aloqadorlikning chuqurligi va har tomonlama asoslanganligi, o'zaro uyg'unligini ko'rish mumkin. Shu sababli gnoseologik prinsiplar asosida o'quv materiallarini ilmiy asoslangan holda bloklarga ajratish va loyihalash didaktikaning o'ta dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini tanlash natijasida quyidagi didaktik imkoniyatlar vujudga keladi.

1. O'quvchilarda badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan diskret, ya'ni uzluksiz yondashuv qaror topadi.

Mazkur jarayonda o'qituvchi har bir darsda badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini o'quvchilar bilan hamkorlikda tahlil qiladi. O'quv materiallari tarkibidan asosiy

hamda ikkinchi darajali tushunchalar, bilim, ma'lumotlar ajratiladi [5]. Asosiy elementlar me'yorida amal qilib turgan bilimlar tizimi mazmunidan iborat bo'lsa, ikkinchi darajali elementlar me'yorida ishlab turgan bilimlar tizimi mazmunini yagona mantiqiy yaxlit didaktik birlik tarkibiga singdiradi. Badiiy-estetik mazmundagi bilimlarning alohida qismlari muayyan bir darsda yangi mavzu sifatida o'rganiladi va bu jarayonda mazkur bilimlar alohida ahamiyat kasb etib, o'quvchilarning kognitiv qabul qilishlari uchun qulay holatga keltiriladi. Navbatdagi darslardan esa, ikkinchi darajali didaktik birlik sifatida o'rganiladigan yangi element oldingilarini keyingilari bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni tarkibiy qismlarga ajratishda quyidagilarga tayanish maqsadga muvofiq:

- a) bilimlarning dastlabki qismlari;
- b) bilimlarning asosiy tushunchalar tarkibiga kiradigan qismlari. Dars jarayonida ularni o'zlashtirish nihoyatda zarur, aks holda, keyingi o'quv materiallarini o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi;
- v) bilimlarning muayyan qismlari o'quvchilarning badiiy-estetik dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatiga ega.

Badiiy-estetik mazmundagi bilimlarning etakchi, asosiy qismlari ajratib olingach, har bir navbatdagi darsda o'quv materialini ongli va mustahkam o'zlashtirish maqsadida kognitiv jarayonning alohida shakllarini ajratish mumkin.

2. Ta'lim jarayoni sub'ektlariga taqdim etiladigan badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni kognitiv qabul qilishga nisbatan funksional-tizimli yondashuv ham didaktik birliklarni tizimlashtirish va integratsiyalashga xizmat qiladi.

Ushbu yondashuv tanlangan bilimlar va o'quv materiallarini tahlil etish, uning har bir qismiga xos bo'lgan vazifalarni aniqlash, alohida ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni tizimlashtirgan holda muayyan bloklarga jamlash, bilimlarni tizimli o'zlashtirish qonunlari hamda o'quvchilarga bilim berishda kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning umumiy vositalaridan foydalanishga asoslanadi.

O'quvchilar badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini muayyan izchillikda o'rganish jarayonida ulardan bilimlarni ajratib, ularning vazifalarini izohlashga harakat qiladilar. Natijada o'quvchilar o'quv kursi yoki muayyan bo'lim bo'yicha bilimlar va ularning qismlarini qiyosiy tahlil qilish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Shuning uchun ham badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallari tarkibida taqdim etilgan bilimlarning bajaradigan vazifasi o'quvchilarda kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

3. O'quvchilarga taqdim etiladigan badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni integratsiyalashda tizimli-strukturali yondashuv ham muhim ahamiyatga ega.

Bunday yondashuvda tanlab olingan bilimlarning o'zaro muvofiqligi o'ta muhim hisoblanadi. Ular o'z ichiga o'zaro aloqador tushunchalar va ma'lumotlarni qamrab oladi. Bunda badiiy-estetik mazmundagi bilimlarning tarkibi o'quvchilarga tayyor holda taqdim etilmaydi, balki ularning kognitiv qabul qilishi uchun qulay holatga keltiriladi. Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materialini tahlil etish va uning tarkibi haqida tasavvur hosil qilish ularni kognitiv qabul qilish uchun qulaylik yaratadi. Shu tariqa o'quvchilarga taqdim etiladigan badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni kognitivqabul qilishlari uchun zarur bo'lgan izchil tizim vujudga keladi. O'quvchilar tomonidan o'rganilayotgan badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallari puxta o'zlashtiriladi, bilimlarning mustahkamligi va anglab olinganlik darajasi ta'minlanadi.

4. O'quvchilarga taqdim etiladigan badiiy-estetik mazmundagi bilimlarni strukturalashda tizimli-mantiqiy yondashuvga tayanish muhim ahamiyatga ega.

Badiiy-estetik mazmundagi o'quv materiallarini ushbu yondashuvga tayangan holda strukturalashda kodlashtirish va qisqartirish metodidan foydalaniladi. Bu esa, o'quvchilarning obrazli tafakkurlariga tayangan holda so'zlardan ko'ra belgilarni osonroq xotirada saqlab qolishlari, o'z navbatida belgilar va ularni ifodalovchi so'zlar, fikrlar va badiiy matn mazmunini tez eslashlariga tayangan holda amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda tanlangan bilimlar va o'quv materiallarini tahlil etish, uning har bir qismiga xos bo'lgan vazifalarni aniqlash, bilimlarni tizimlashtirgan holda muayyan bloklarga jamlash, bilimlarni tizimli o'zlashtirish qonunlari hamda o'quvchilarga bilim berishda kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning umumiy vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Верб М.А. Педагогические основы формирования эстетической культуры старших школьников /Ленинград. пед. ин-тим. А.И. Герсена. –Л. 1980.
2. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. _424 бет.
3. Ishanova M. Oila pedagogikasi o'quv qo'llanma Andijon 2019-yil 4-bet
4. Shomurodov J. PROSPECTS FOR THE USING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'COGNITIVE THINKING //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B9. – C. 71-75.
5. Shomurodov J. O. POSSIBILITIES OF COGNITIVE TECHNOLOGIES IN PROVIDING STUDENTS WITH ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATIONAL MATERIALS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2022. – T. 3. – №. 02. – C. 9-12.
6. Shomurodov J. O. POSSIBILITIES OF COGNITIVE TECHNOLOGIES IN PROVIDING STUDENTS WITH ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATIONAL MATERIALS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2022. – T. 3. – №. 02. – C. 9-12.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ИСТОРИКО- НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ)

Ахмедова Зульфира Фархадовна

Место работы: ООО"Инновационный центр информационных и педагогических технологий" при Министерстве дошкольного и школьного образования- заместитель
директора по педагогическим инновациям

***Annotatsiya.** Maqolada boshlang'ich maktabda ta'lim va tarbiyaning samarali modellari xalqaro yondashuvlar hamda tarixiy-milliy an'analar kesishmasida ko'rib chiqiladi. Solishtirma tahlil asosida quyidagi modellar va ularning kontseptual asoslari hamda vositalari tasvirlanadi:*

Montessori maktablari, Valdorf pedagogikasi, Dalton-reja, Yena-reja, Singapur kooperativ o'qitish modeli, Finlyandiyaning fenomenlarga yo'naltirilgan ta'limi, “Singapur matematikasi”, mahoratga asoslangan o'qitish (mastery learning) va formativ baholash, RTI/PBIS hamda SEL. Shu bilan birga, mahalliy va mintaqaviy an'analar — K. D. Ushinskiy, L. S. Vygotskiy, V. V. Davydov, D. B. Elkonin, Sh. A. Amonashvili, V. A. Sukhomlinskiy, shuningdek, Markaziy Osiyo ma'rifatchilari (A. Avloniy, M. Behbudi va boshqalar) — ning hissasi yoritiladi. Barqaror samaraga uch qatlam integratsiyasi bilan erishilishi asoslanadi: 1) dalillarga tayanuvchi universal tamoyillar (aniq maqsadlar, fikr-mulohaza, o'quvchilarning kognitiv faolligi, g'amxo'rlik va hamkorlik madaniyati); 2) madaniy moslashtirilgan mazmuniy yo'nalishlar (til va qadriyat an'anasi, mehnat va estetik tarbiya, “maktab—oilahamjama” hamjamiyati); 3) tashkiliy-metodik shartlar (o'qituvchini tayyorlash, hamkorlikda dars berish, Lesson Study, baholashni kalibrlash). O'qish, matematika va “atrof-muhit (tabiatshunoslik)” darslari misolida xalqaro modellar milliy-tarixiy identitetni yo'qotmagan holda boshlang'ich sinf amaliyotiga qanday tarjima qilinishi ko'rsatiladi. Samaradorlik mezonlari va joriy etish xatarlari formulalanadi, natijalarni monitoring qilish uchun ramka taklif etiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich maktab, samarali ta'lim modellari, tarbiya, Montessori, Valdorf, Dalton-reja, Yena-reja, fenomenlarga yo'naltirilgan ta'lim, Singapur matematikasi, formativ baholash, SEL, RTI, tarixiy-milliy an'analar, madaniy moslashtirish.

Abstract. The article examines effective models of education and upbringing in primary school at the intersection of international approaches and historical-national traditions. Based on a comparative analysis, it outlines the conceptual foundations and tools of models such as Montessori schools, Waldorf pedagogy, the Dalton Plan, the Jena Plan, Singaporean cooperative learning, Finland's phenomenon-based learning, “Singapore mathematics,” mastery learning and formative assessment, RTI/PBIS, and SEL. In parallel, it highlights contributions from domestic and regional traditions—K. D. Ushinsky, L. S. Vygotsky, V. V. Davydov, D. B. Elkonin, Sh. A. Amonashvili, V. A. Sukhomlinsky—as well as Central Asian enlighteners (A. Avloni, M. Behbudi, etc.). It argues that sustained impact emerges from integrating three layers: (1) evidence-based universal principles (clear goals, feedback, learners' cognitive activation, a culture of care and collaboration); (2) culturally adapted content foci (linguistic and value traditions, labor and aesthetic education, the “school-family-mahalla” community); and (3) organizational-methodological conditions (teacher preparation, co-teaching, Lesson Study, and assessment calibration). Using examples from reading, mathematics, and environmental studies, the article shows how international models can be translated into primary-grade practice without losing historical-national identity. It formulates criteria of effectiveness and implementation risks and proposes a framework for monitoring results.

Keywords: primary school, effective instructional models, upbringing, Montessori, Waldorf, Dalton Plan, Jena Plan, phenomenon-based learning, Singapore mathematics, formative assessment, SEL, RTI, historical-national traditions, cultural adaptation.

Аннотация. В статье рассматриваются эффективные модели образования и воспитания в начальной школе на пересечении международных подходов и историко-национальных традиций. На основе сравнительного анализа описываются концептуальные основания и инструменты таких моделей, как школы Монтеessori, Вальдорфская педагогика, Дальтон-план, Йена-план, сингапурская модель кооперативного обучения, феномен-ориентированное обучение Финляндии, «сингапурская

математика», «мастер-обучение» и формативное оценивание, RTI/PBIS и SEL. Параллельно раскрывается вклад отечественных и региональных традиций — К. Д. Ушинского, Л. С. Выготского, В. В. Давыдова, Д. Б. Эльконина, Ш. А. Амонашвили, В. А. Сухомлинского, а также центральноазиатских просветителей (А. Авлоний, М. Бехбудий и др.). Аргументируется, что устойчивый эффект достигается при интеграции трёх слоёв: 1) доказательных универсальных принципов (ясные цели, обратная связь, когнитивная активность учащихся, культура заботы и совместности); 2) культурно адаптированных содержательных фокусов (языковая и ценностная традиция, трудовое и эстетическое воспитание, сообщество «школа—семья—махалля»); 3) организационно-методических условий (подготовка учителя, ко-преподавание, Lesson Study, калибровка оценивания). На примерах уроков чтения, математики и «окружающего мира» показано, как международные модели переводятся в практику начальных классов без утраты историко-национальной идентичности. Формулируются критерии эффективности и риски имплементации, предлагается рамка мониторинга результатов.

Ключевые слова: начальная школа, эффективные модели обучения, воспитание, Монтессори, Вальдорф, Дальтон-план, Йена-план, феномен-ориентированное обучение, сингапурская математика, формативное оценивание, SEL, RTI, историко-национальные традиции, культурная адаптация.

Эффективность начального образования сегодня трактуется не только как достижение стандартов грамотности и численности, но и как формирование у ребёнка устойчивой учебной мотивации, навыков саморегуляции, эмпатии и ответственности. Современные международные сопоставления (TIMSS, PIRLS, PISA для старших ступеней) и мета-обзоры показывают, что наибольшим «эффектом размера» обладают практики, повышающие видимость цели и критериев успеха, качество обратной связи, кооперативное взаимодействие и активную когнитивную работу ученика. Однако механический перенос «лучших практик» без культурной и возрастной адаптации часто приводит к дидактическим и этнопсихологическим диссонансам. В начальной школе, где образовательная и воспитательная функции неразделимы, критически важна интеграция универсальных доказательных принципов с историко-национальными ценностями и привычными формами организации детства.

Международные модели, проверенные временем, демонстрируют разные ответы на вопрос «что считать оптимальным». Школы М. Монтессори, например, выстраивают среду, «подготовленную» под самостоятельное действие ребёнка, где материалы «задают» скрытую последовательность становления сенсорных и интеллектуальных функций. Главное достоинство — глубокая индивидуализация и развитая культура дисциплины как внутренней нормы. Вальдорфская педагогика Р. Штайнера делает акцент на целостность — связь познавательного, художественного и практического через ритм, игру, труд и ремесло, что в начальной школе поддерживает эмоциональную безопасность и воображение. Дальтон-план и Йена-план, заложившие «проектные» и «общинные» формы, выводят ребёнка в пространство ответственного выбора темпа и способа работы, а также межвозрастного общения. Финляндский феномен-ориентированный подход переносит акцент на межпредметные темы и исследовательские мини-проекты с очевидными продуктами, что для младших школьников проявляется в «маленьких исследованиях» и реальном применении знаний (например, тема «вода» соединяет чтение,

наблюдение, счёт и искусство). Сингапурская модель математики опирается на СРА-принцип (concrete–pictorial–abstract): от манипулятивов к схемам-моделям и затем к символике, развивая у ребёнка модельное мышление и языковую ясность. В англоязычных системах кооперативное обучение интегрирует чёткие структуры взаимодействия (Think–Pair–Share, Jigsaw), позволяя каждому ребёнку пройти цикл «понял — проговорил — объяснил — применил».

В доказательной повестке особое место занимает формативное оценивание: оно переводит «оценку» из логики контроля в логику обучения, где важны мини-циклы «цель—доказательство—обратная связь—коррекция». В начальной школе это проявляется через чек-листы, «билеты выхода», рубрики с пиктограммами и «я-сообщения» ребёнка о том, что он уже может. RTI (Response to Intervention) и PBIS (Positive Behavioral Interventions and Supports) задают трёхуровневую систему поддержки — от универсальных практик класса до таргетированных и интенсивных интервенций, а SEL (social-emotional learning) формирует речевой и поведенческий инструментарий саморегуляции, эмпатии и сотрудничества. Совместно эти рамки минимизируют учебные разрывы и дисциплинарные эскалации, особенно в первых классах.

Историко-национальный опыт России и стран региона предлагает важные коррективы и подпорки. К. Д. Ушинский обосновал принцип народности образования — органичную связь обучения с родным языком, трудом, фольклором, природным окружением. Идеи Л. С. Выготского о зоне ближайшего развития, опосредованности и ведущей роли сотрудничества положили начало деятельностной линии, развитой Д. Б. Элькониним и В. В. Давыдовым: учебное действие строится как поиск способа решения, а не воспроизведение алгоритма; результатом становится не только «умение», но и способ мышления. Педагогика В. А. Сухомлинского, фокусируясь на «школе радости», аккуратно «сшивает» учебное и гуманистическое: ребёнок ощущает себя субъектом внимания и заботы, учится «радоваться успеху другого», что сегодня прямо резонирует с рамками SEL и PBIS. Ш. А. Амонашвили развил гуманно-личностный подход, методику диалога и детского выбора, подчеркивая силу доверия и сотворчества. Центральноеазиатские просветители рубежа XIX—XX вв. (А. Авлоний, М. Бехбудий, И. Гаспринский и др.) настаивали на обновлении начальной школы через связь с жизнью, родным словом, семьёй и трудом, встраивая этики заботы и общинной ответственности — то, что сегодня можно увидеть в практиках «школа—семья—махалля» и проектах служения сообществу.

Сравнительно-сопоставительный анализ показывает, что универсальные международные модели обретают устойчивость только в связке с культурными смыслами. Так, СРА-подход сингапурской математики, будучи внедрённым в русскоязычной или узбекскоязычной аудитории, особенно эффективен, когда визуальные модели «говорят» на языке знакомых контекстов и текстов: «задачи-рассказки» опираются на пословицы, сказки, местные меры и этюды из жизни двора и семьи. Феномен-ориентированные темы в начальной школе раскрываются через природный и культурный календарь региона: вода и ирригация, хлеб и ремёсла, узоры и орнаменты, весенние и осенние праздники как поводы для математики, чтения, музыки и труда. Монтессори-среда соотносится с ремесленными и трудовыми практиками (работа с глиной, тканью, деревом), а культура тишины и самообслуживания получает поддержку в этике семейного уклада. Деятельностное обучение Эльконина—Давыдова усиливается исследовательскими мини-проектами и Lesson Study: учителя наблюдают не «правильность объяснения», а

мыслительные ходы конкретного ребёнка, «пере-учерчивая» задания для следующего шага.

Воспитательный компонент нельзя оставлять «за скобками» учебных моделей. В начальных классах нравственное, гражданское и трудовое воспитание реализуется через формы совместного дела и заботы: «круги» класса с правилами и ритуалами, проекты служения школе и двору (посадка деревьев, забота о уголке природы), театрализация сказок и семейные мастер-классы. PBIS предлагает «позитивный кодекс» с ясными нормами поведения, а SEL — языковые формулы, с помощью которых дети выражают чувства и договариваются о правилах. Историко-национальная традиция поддерживает эти рамки: уроки доброты и гостеприимства, уважение к старшим, трудолюбие, бережливость и коллективизм естественно «вшиваются» в сюжеты уроков чтения и окружающего мира. Так, чтение народных сказок становится площадкой для ролевых обсуждений выбора и ответственности, а математика — поводом для честного счёта, взаимопомощи и «эстафет» доверия.

Организационно-методические условия определяют, будут ли модели работать в реальном классе. Во-первых, подготовка учителя: опыт показывает, что ключевой рычаг — не «наполнение» методиками, а умение проектировать урок «от доказательств» (UbD), видеть ребёнка и его данные (формативное оценивание), выбирать технологию под смысл (TPACK/SAMR) и обеспечивать доступность (UDL). Во-вторых, ко-преподавание и наставничество: в начальной школе эффективно распределять роли (один объясняет, другой фасилитирует; «станции»; параллельное преподавание), создавая возможность для дифференциации и спокойной обратной связи. В-третьих, Lesson Study и видеорефлексия: совместное планирование «исследуемого урока», наблюдение за «фокус-учениками», последующая переработка заданий. В-четвёртых, единые рубрики качества урока и рабочих тетрадей, калибровка оценивания по ученическим работам: это снижает вариативность «учительских стандартов» и создаёт культуру разговора на языке критериев. Наконец, связь сообществ «школа—семья—махаля» или местными НКО формирует ресурсы для проектов, экскурсий, мастерских и волонтерства, то есть «натуральную среду» феномен-ориентированного и воспитательного обучения.

Показательно рассмотреть, как модели проявляются в конкретных предметах. В чтении и литературном слушании результативны параллель двух линий: «точное чтение» (работа с текстом по вопросам, словарная работа, «медленное чтение») и «живое слушание» (инсценировки, хоровое чтение, аудиотеатр). Международный опыт синтеза фонетического и смыслового подходов — от синтетической фонетики до «балансированной грамотности» — в младших классах лучше всего работает при насыщенной устной речи и играх «думай-пара—делись», когда ребёнок не только читает, но и объясняет прочитанное товарищу. В математике СРА-цепочка выстраивает маршрут: считаем фасолью и палочками — рисуем схему-модель — записываем числовые выражения; кооперативные структуры и «математические беседы» поддерживают языковую точность и взаимопроверку. В «окружающем мире» феномен-подход предлагает короткие исследования, где ребёнок формулирует вопрос, собирает данные (наблюдения, опросы), делает скетч или макет и представляет результат классу; роль учителя — фасилитировать доступ к источникам, измерительным инструментам и языку описания.

Критерии эффективности интегрированных моделей включают: 1) академические индикаторы (чтение с пониманием, базовые вычислительные навыки, предметные мини-проекты); 2) поведенческие и социально-эмоциональные индикаторы (саморегуляция, участие, доброжелательность, разрешение конфликтов); 3) метрики вовлечённости семьи и сообщества; 4) устойчивость практик учителя (регулярность формативного оценивания, разнообразие дифференциации, гибкость планирования). Диагностика должна быть многоисточниковой: наблюдения по протоколам, «билеты выхода», портфолио ученических работ, опросники по климату класса, данные посещаемости и участия, мини-срезы по чтению и счёту.

Риски имплементации тоже предсказуемы. Наиболее частые: формализация и «бумажизация» формативного оценивания; подмена феномен-подхода бессвязными «праздничными проектами»; гипертрофия цифровых эффектов без когнитивной глубины; несоответствие методов культурным ожиданиям семьи (например, завышенные ожидания темпа письма и счёта в ущерб пониманию). Снижают риски: поэтапное внедрение (одна практика — один цикл), сценарные карты уроков с точками обратной связи, единые школьные рубрики, профессиональные сообщества (PLCs), совместные демонстрационные уроки с последующим разбором видеозаписей, а также «родительская педагогика» — открытые мини-уроки и буклеты для семей о том, как устроена новая практика и зачем она нужна.

Таким образом, международный и историко-национальный опыт показывает: эффективные модели в начальной школе работают как «согласованный оркестр» из трёх групп инструментов. Первая — универсальные принципы качества урока (ясность целей и критериев, обратная связь, активная деятельность, забота и совместность). Вторая — культурная ткань содержания и форм (родной язык и фольклор, труд и ремёсла, семейные и общинные практики, календарь природы и праздников). Третья — организационные механизмы, делающие практику повторяемой и улучшаемой (подготовка учителя, ко-преподавание, Lesson Study, рубрики и калибровка оценивания, взаимодействие сообществ). По-настоящему «эффективная модель» — это не готовый пакет, а процесс культурно чувствительного проектирования и сопровождения, где ребёнок остаётся главным действующим лицом, а учитель — исследователем собственной практики. Такой синтез позволяет достичь не только высоких академических результатов, но и сформировать у младших школьников те качества, которые определяют их жизненную устойчивость: любознательность, настойчивость, эмпатию, ответственность и радость совместного труда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Амонашвили, Ш. А. (1983). *Личностно-гуманная основа педагогического процесса*.
2. Давыдов, В. В., & Эльконин, Д. Б. (1996). *Развивающее обучение*. Ин-т практ. психологии.
3. Сухомлинский, В. А. (1979). *Сердце отдаю детям*. Политиздат.
4. Ушинский, К. Д. (1988). *Человек как предмет воспитания*. Педагогика.
5. Black P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education*, 5(1), 7–74.
6. Bruner J. (1960). *The Process of Education*. Harvard University Press.
7. CAST. (2018). *Universal Design for Learning Guidelines Version 2.2*. CAST.

8. Darling-Hammond, L. (2006). Constructing 21st-century teacher education. *Journal of Teacher Education*, 57(3), 300–314.
9. Dweck C. (2006). *Mindset*. Random House.
10. Hattie J. (2009). *Visible Learning*. Routledge.
11. Lewis C. (2002). *Lesson Study*. Research for Better Schools.
12. Montessori M. (1967). *The Absorbent Mind*. Holt.
13. OECD. (2019). *OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030*
14. Puentedura R. (2013). *SAMR: A contextualized introduction* (lecture notes).
15. Sahlberg P. (2015). *Finnish Lessons 2.0*. Teachers College Press.
16. Steiner R. (1995). *The Education of the Child*. Anthroposophic Press.
17. Stiggins R. (2005). From formative assessment to assessment for learning. *Phi Delta Kappan*, 87(4), 324–328.
18. Tomlinson, C. (2014). *The Differentiated Classroom*. ASCD.
19. Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). *Understanding by Design*. ASCD.

BOLALAR KONTENTI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING O'ZLIKNI ANGLASH TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH

Sa'dullayeva Sarvinoz Ubadullo qizi

Qori Niyoziy nomidagi TPMI 1-bosqich doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar kontenti – ya'ni multfilmlar, ertaklar, bolalar kitoblari, mobil ilovalar va o'yinlar orqali boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida o'zlikni anglash tushunchasini shakllantirish masalasi yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60, PQ–55 va PQ–183-sonli qarorlari asosida davlat siyosatida ushbu masalaga berilayotgan e'tibor, kontentning ta'lim tizimiga integratsiyasi hamda natijadorligi ilmiy asosda tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: o'zlikni anglash, bolalar kontenti, boshlang'ich ta'lim, milliy identitet, multfilm, davlat dasturi, Prezident qarori

Аннотация. В данной статье рассматривается роль детского контента — мультфильмов, сказок, детских книг, мобильных приложений и игр — в формировании у младших школьников понимания своей идентичности. Анализируются нормативно-правовые акты Республики Узбекистан, включая Указы и Постановления Президента (ПФ–60, ПҚ–55, ПҚ–183), подчеркивающие значимость воспитания национального самосознания у детей. Также исследуются педагогические возможности интеграции образовательного и культурного контента в учебный процесс начальной школы.

Ключевые слова: самосознание, детский контент, начальное образование, национальная идентичность, мультфильм, стратегия развития, постановление президента

Annotation. This article explores the role of children's content — such as cartoons, fairy tales, children's books, mobile applications, and games — in shaping the self-identity of primary

school students. It examines the policy framework of the Republic of Uzbekistan, including key Presidential decrees and resolutions (PF-60, PQ-55, PQ-183), which highlight the importance of instilling national identity in children. The study also analyzes how educational and cultural content can be integrated into primary education to support self-awareness and value formation.

Keyword: *self-identity, children's content, primary education, national identity, animation, development strategy, presidential decree*

Kirish. O'zlikni anglash – bu insonning o'zini tanib borishi, jamiyatdagi o'rnini anglash va o'z qadriyatlarini shakllantirish jarayonidir. Ayniqsa, bu bosqich boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki aynan shu davrda shaxsning asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlari shakllanadi. Bolaning tafakkuri va o'ziga bo'lgan munosabatida u iste'mol qilayotgan axborot vositalari – ya'ni bolalar kontenti – hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan bir qator qarorlar mazkur yo'nalishda davlat siyosatining ustuvorligini ko'rsatadi. Jumladan:

PF-60-sonli Farmon (2022-yil 28-yanvar)da yosh avlodda milliy o'zlik, madaniy merosga hurmat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan;

PQ-55-sonli qaror (2023-yil 7-fevral)da boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, milliy qadriyatlar asosidagi vositalarni keng joriy etish tavsiya etilgan;

PQ-183-sonli qaror (2022-yil 21-aprel)da esa “Milliy bolalar kontenti” dasturini amalga oshirish orqali milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladigan media mahsulotlarni ishlab chiqish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan.

Psixologik va pedagogik tadqiqotlar (Vygotskiy, Elkonin, Piaget)ga ko'ra, 6–10 yosh oralig'ida bola o'z “men”ini anglash, ijtimoiy identitetini tushunish va mustahkamlash bosqichiga kiradi. Bu yoshda bola tashqi tasavvurlar, obrazlar va ko'rgan-kuzatganlari orqali o'ziga nisbatan munosabatni shakllantiradi. Demak, o'qituvchi, ota-ona va u ko'radigan kontentlar ushbu jarayonning asosiy omillaridandir.

Bolalar kontenti nafaqat mustaqil foydalaniladigan vosita, balki boshlang'ich ta'limga integratsiyalashgan pedagogik resurs bo'lishi lozim. Bu borada PQ-55 qarorida quyidagilar belgilangan: “Dars jarayonlariga madaniy va ma'naviy boyitilgan raqamli resurslarni joriy qilish orqali o'quvchida o'zligini anglash, madaniy identitetni mustahkamlash” muhim yo'nalishlardan biri sifatida tan olingan.

Amaliyotda bu:

dars mavzulariga mos multfilm tomosha qilish va tahlil qilish (masalan, “Mehrli opa” orqali mehr-muhabbat mavzusini tushuntirish);

rolli o'yinlar, dramalashtirish va personajlar bilan bog'liq ijodiy topshiriqlar orqali o'zlikni anglashni rivojlantirish;

“Mening oilam”, “Bizning mahalla”, “Vatanim bayramlari” mavzulari orqali shaxsiy identitetga oid topshiriqlar berish shaklida amalga oshiriladi.

Quyidagi takliflar bolalar kontenti asosida o'zlikni anglashni samarali shakllantirishga xizmat qiladi:

mahalliy media va pedagoglar hamkorligida integrativ o'quv kontenti yaratish (kontent + dars ishlanna);

har bir sinfga moslashtirilgan “multfilm darsliklar” seriyasini ishlab chiqish;

kontentlarni baholash tizimi yaratib, ularning o'zlikni anglashga ta'sirini monitoring qilish;

bolalar fikriga asoslangan kontent ishlab chiqish (so‘rovnomalar, interaktiv platformalar orqali).

Xulosa. Bolalar kontenti zamonaviy sharoitda faqat ko‘ngilochar emas, balki tarbiyaviy-ma’naviy vosita sifatida qaralishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan PF–60, PQ–55 va PQ–183-sonli hujjatlar bu yo‘nalishning davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanayotganini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarining o‘zligini anglashida kontentlar orqali madaniy, ijtimoiy va milliy qadriyatlarni singdirish – pedagoglar, kontent yaratuvchilar va ota-onalarning umumiy vazifasidir. Shu bois, ushbu yo‘nalish bo‘yicha tizimli ilmiy yondashuv, milliy kontentni yaratish va ta’limga integratsiyalash dolzarb masala sifatida qaralishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni, 28.01.2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori PQ–55, 07.02.2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–183-sonli qarori, 21.04.2022.
4. Vygotsky L.S. – *Psixologik rivojlanish nazariyasi*, Moskva, 1991.
5. Elkonin D.B. – *Bolalar psixologiyasi*, Moskva, 1989.
6. Xasanboyeva O.T. – *Pedagogik mahorat asoslari*, Toshkent, 2020.
7. www.ziyo.uzedu.uz – Ta’lim portali.
8. www.pedagoglar.uz – Metodik resurslar.

II SHO‘BA
MAKTABGACHA VA UMUMIY O‘RTA TA‘LIM
TIZIMIDA TA‘LIM-TARBIYANING OPTIMAL
MODELLARINI QO‘LLASH METODLARI HAMDA
O‘QUVCHILARNING MA‘NAVIY TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM- TARBIYANING OPTIMAL MODELLARINI QO'LLASH NATIJASIDA IJTIMOIIY-MADANIY MUHITNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Malikova Dilraboxon

Qori Niyoziy nomidagi TPMP mustaqil tadqiqotchisi
pedagogika fanlari bo'yicha PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning optimal modellarini qo'llash orqali ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, hamkorlik pedagogikasi va tarbiyaviy ishlarning integratsiyalashuvi orqali o'quvchi-yoshlarning ma'naviy, axloqiy, ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirishda ta'lim-tarbiya mazmuni, sinfdan va maktabdan tashqari faoliyatlarning o'rni hamda ota-ona – maktab – mahalla hamkorligining samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, optimal model, umumiy o'rta ta'lim, ijtimoiy-madaniy muhit, hamkorlik, innovatsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Kirish. Bugungi globalashuv davrida ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantiruvchi muhim institut sifatida qaralmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan modellar, metodlar va yondashuvlarning samaradorligi yoshlarning ijtimoiy faol, madaniy jihatdan yetuk, fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs bo'lib shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini optimallashtirish, zamonaviy modellarni joriy etish va ular orqali ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

1. Ta'lim-tarbiyada optimal modellar tushunchasi.

Optimal model – bu mavjud imkoniyatlar, resurslar va sharoitlarni hisobga olgan holda o'quv-tarbiyaviy jarayonni eng samarali tashkil etishning nazariy va amaliy yo'llari majmuidir. Optimal modellar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik ehtiyojlari, jamiyat talablariga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Asosiy modellar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeli;
2. Hamkorlik pedagogikasi modeli;
3. Innovatsion texnologiyalar asosidagi model;
4. Integrativ ta'lim-tarbiya modeli.

2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va uning ijtimoiy-madaniy samaralari.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeli o'quvchi ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu model o'quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirishga, ijtimoiy moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, maktab jamoasida hurmat, tenglik, erkin fikrlash kabi ijtimoiy-madaniy qadriyatlar shakllanadi.

3. Hamkorlik pedagogikasi modeli va madaniy muhit.

Hamkorlik pedagogikasi modeli o'qituvchi, o'quvchi va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni ta'minlash orqali ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga asoslanadi. Bu modelda dialog, guruhli ish, loyiha faoliyatlari va o'zaro fikr almashuv markaziy o'rin egallaydi. Natijada maktabda sog'lom ijtimoiy-madaniy muhit shakllanib, bolalarda jamoaviylik, muloqot madaniyati va mas'uliyat hissi kuchayadi.

4. Innovatsion texnologiyalar asosida optimal ta'lim modeli.

Raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshiradi. Onlayn platformalar, elektron resurslar, multimediyaviy darsliklar o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni axborot makoniga moslashtiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar orasida ilmiy izlanish, kreativ fikrlash, kommunikativ madaniyat rivojlanadi.

5. Integrativ ta'lim-tarbiya modeli.

Integratsiya orqali o'quv jarayonida fanlararo bog'liqlik kuchayadi, dars va tarbiyaviy tadbirlar o'zaro uyg'unlashadi. Masalan, tarix darsida milliy qadriyatlarni yoritish, adabiyotda ijtimoiy-ma'naviy mavzularni muhokama qilish, musiqa va san'at fanlari orqali estetik tarbiyani kuchaytirish ijtimoiy-madaniy muhitni boyitadi.

6. Ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish strategiyalari.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida optimal modellarni qo'llash orqali quyidagi strategiyalar ishlab chiqilishi mumkin:

1. Ta'lim va tarbiyaning integratsiyasi – o'quv dasturlari va tarbiyaviy tadbirlarni uyg'unlashtirish.

2. Mahalla, maktab va ota-onalar hamkorligi – ta'lim jarayonida ijtimoiy institutlarning faol ishtirokini ta'minlash.

3. Madaniy-ma'naviy tadbirlar tizimi – milliy qadriyatlar, urf-odatlar va umuminsoniy g'oyalar asosida muntazam ishlash.

4. Innovatsion ta'lim vositalarini joriy etish – raqamli texnologiyalar yordamida ijtimoiy-madaniy faoliyatni kengaytirish.

5. O'quvchilarning ijtimoiy loyihalarda ishtiroki – volontyorlik, ekologik, madaniy va sport tadbirlarida qatnashish orqali ijtimoiy mas'uliyatni oshirish.

7. Muhokama.

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar optimal modellarni qo'llash uchun keng imkoniyat yaratmoqda. Xususan, "Yangi O'zbekiston maktabi" konsepsiyasi, ta'limda raqamlashtirish siyosati, milliy dasturlar ta'lim muassasalarida ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yondashuvlar qo'llangan maktablarda o'quvchilar faolligi, ota-onalar ishtiroki va jamoatchilik bilan hamkorlik yuqori darajada bo'lmoqda.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyaning optimal modellarni qo'llash nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirishda ham muhim strategik ahamiyat kasb etadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, hamkorlik pedagogikasi, innovatsion texnologiyalar va integratsiyalashgan ta'lim tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiradi. Bu esa yoshlarning ijtimoiy faolligi, ma'naviy barkamolligi va fuqarolik mas'uliyatini mustahkamlaydi.

Taklif va tavsiyalar:

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni kengaytirish – o'quvchilarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim metodlarini keng qo'llash.

2. Mahalla–maktab–ota-ona hamkorligini kuchaytirish – o'quvchilarning tarbiyasida oilaviy va ijtimoiy muhitning faol ishtirokini ta'minlash.

3. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish – raqamli platformalar, elektron resurslar va interfaol usullar yordamida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy dunyoqarashini kengaytirish.

4. Integratsiyalashgan ta'lim-tarbiya – fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish va dars hamda tadbirlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish.

5. Ijtimoiy loyihalar va volontyorlikni rivojlantirish – o'quvchilarning jamiyat hayotidagi faolligini oshirish, liderlik va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish.

6. O'qituvchilar malakasini oshirish – pedagoglarni optimal ta'lim modellarini qo'llashga tayyorlash uchun muntazam seminar va treninglar tashkil etish.

7. Maktab konsepsiyalarini ishlab chiqish – har bir ta'lim muassasasida ijtimoiy-madaniy muhitni rivojlantirish bo'yicha alohida konsepsiya va strategiya ishlab chiqish.

Mazkur tavsiyalar umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etishga, yosh avlodni barkamol, ijtimoiy mas'uliyatli va ma'naviy yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Xodjayev M. Pedagogika nazariyasi va tarbiya metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
4. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
5. Hasanboeva O. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2020.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris, 2022.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Zulfiyaxon To'ychiyeva Abdulxamid qizi

Qo'qon davlat universiteti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qish savodxonligi darsligida berilgan asarlarni mualliflari hayoti va ijodini o'rganish orqali o'quvchilarni haqiqiy hayotga tarbiyalash.

Kalit so'zlar: Jasorat, bilim, ko'nikma, malaka, o'qish savodxonlik, matn, adib, yozuvchi, shoir, o'qituvchi, savodxonlik, dars.

Аннотация. Цель данной статьи – подготовить учащихся к реальной жизни посредством изучения жизни и творчества авторов произведений, представленных в учебнике по чтению и грамоте.

Ключевые слова: смелость, знания, навыки, компетентность, грамотность чтения, текст, писатель, поэт, учитель, грамотность, урок.

Abstract. This article aims to educate students for real life by studying the lives and works of the authors of the works given in the reading literacy textbook.

Keywords: Courage, knowledge, skills, competence, reading literacy, text, writer, poet, teacher, literacy, lesson.

O'zbek bolalar she'riyati tarixi xususida fikr yuritilar ekan, ushbu adabiyotning ilk qadamlari XX asr boshlarida yaratilgan alifbolar, adabiyot va o'qish kitoblaridan boshlanishini alohida qayd etish joiz. Zero, bolalar adabiyoti, aslini olganda, ma'rifatparvarlikning farzandidir¹¹. Darhaqiqat, shoirlar o'z she'rlariga butun ruhiyatini aks ettiradi. Ushbu she'rni ham o'qib olam-olam quvonch olasiz.

Shunda qalbm charaqlab,

Onajonim quchganman

Ta'zim qilib, bosh egib,

Dildan qasam ichganman:

Oyga uchsam, onamni

Olib uchay kiftimda.

Gard qo'ndirmay bir umr,

Ko'taraman kaftimda¹².

Bu she'rdagi shoirning orzu-umidlaridan kitobxon, albatta, ta'sirlanmay qolmaydi. Ushbu she'rni muallifi esa jismonan majruh edi. Shoir 33 yil davomida she'r va hikoyalar yozgan¹³.

Bu – shoirning mangu yashashidan darak!¹⁴

Ushbu shoir hayoti har bir o'quvchi uchun o'rnak bo'lmog'i zarurdir. Biz yoshlarga shunday imkoniyatlar berilayotgan paytda, jismonan sog'lom bo'la turib bu imkoniyatlardan foydalanmaslik ayb emasmi? Bolalar uchun shunday jasoratli insonlar to'g'risida ko'proq ma'lumotlar berib borish zarurdir. Shunda zamon talablariga javob beruvchi yosh avlodni tarbiyalaymiz.

DTSda quyidagicha belgilangan: "o'rganilgan asarlarning nomi, muallifi, mazmuni va qahramonlarini ajrata oladi;"¹⁵ o'rganilgan asarning mualliflarini ajrata olish uchun esa ularni qisman bo'lsada tanishish zarurdir. "O'zbek bolalar adabiyoti" va "Bolalar adabiyoti antologiyasi"da esa Shukrullo Abdullayev, Dilfuza Kamoljonova, Yusuf Fayzullo, Mirzo Karim, Oydinniso, Zikrilla Ne'mat, Faxriddin Hayit, Nurmat Maqsudiy, Sharifa Salimova, Go'zal Begim, Hamidulla Murodov, Habib Rahmat, Zohir A'lam, Yamin Qurbon, Berdaq, Abduqodir Hayitmetov, Mirkarim Osim, Abdusodiq Irisov haqida ma'lumotlar yo'q. Bu esa o'qituvchiga qiyinchilik tug'diradi. Balki, o'qish darsligiga qo'shimcha kitob ishlab chiqish vaqti kelgandir. Bolalarni adabiyotga qiziqitirish uchun bolalar adabiyotini darslik sifatida kiritish zarur emasmi? Yangi tahrirdagi 3-sinf darsligining eski darsliklardan afzalligi zamonaviy hikoya va ertaklarning berilishidir. O'quvchi yoshiga juda mos tushgan.

¹¹ O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. I nazm. – Toshkent: Cho'lpon, 2009 – B. 9.

¹² G'afforova T, Nurullayeva Sh, Mirzahakimova Z. O'qish kitobi: 2 - sinf uchun darslik. –Toshkent: "Sharq" NMAK bosh tahririyat, 2018 – B.118.

¹³ Umarali Qurbonov. Dilbar va gullar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1990 – B.3.

¹⁴ Zulfiya To'ychiyeva. //O'qish kitobi adiblari. – Toshkent: Bayoz, 2020 – B.167.

¹⁵ Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. – Toshkent, 2017 – B.14.

Darslikka kiritilgan asarlarni mualliflarini o'rganish qulay bo'lishi uchun ba'zi jihatlarni tavsiya sifatida berib o'tish mumkin:

- asarlar berilgandan keyin mualliflari haqida ham ma'lumot ilova qilishni;
- qo'shimcha bolalar adabiyotlarini yaratish, uni yangilab borish;
- hayoti o'rnak bo'lguvchi shoirlarni ijodini berishni;

Umarali Qurbonov 1956-yil 15-mart kuni Farg'ona viloyati Beshariq tumani Rapqon qishlog'ida tug'ilgan. 33 yil davomida she'r va hikoyalar yozgan.

Umarali Qurbonov haqida Tohir Malik shunday yozadi:

“Ko'pchilik uni oddiy bolalar shoiri yoki oddiy muxbir sifatida bilardi. Uning qismati kamdan-kam odamlarga ma'lum edi. U haqida rapqonlik yozuvchi Oltmish O'sarov qissa ham yozgan, shunga qaramay hatto yozuvchilarimiz ham uning taqdirini yaxshi bilmas edilar.

*Tabiat uni majruh qilib yaratgan bo'lsa-da metin
iroda bergandi.*

Men temir irodali, dono bu yigitni ko'rganman. Onadan tug'iliboq to'shakka mixlangan, ota-onalari uning atak-chechak qilganini ko'rib quvonishmagan, maktabga kuzatishmagan.... Umarali tug'ma majruh edi. Tabobat uni oyoqqa qo'yishga ojiz edi.

Uning otasi Qurbon Uzoqov 60-yillarning ko'zga ko'ringan bolalar shoiri edi. Ikkinchi jahon urushidan majruh qaytgan bu odam muallimlik qilib, qishloq bolalariga nur berdi, shoirlik qilib yurt bolalariga shodlik ulashdi. So'ng... umrini farzandi Umaraliga bag'ishladi.

Qurbon akani ko'rganimda, gaplashganimda bolalarini tashlab boshqaga uylanayotgan nomard otalarni o'ylayman. Shu emasmi jasorat egasi deya Qurbon akani misol keltiraman”.

Umarali maktabga qatnamay o'rta ma'lumot oldi. Qo'llari dastlab qalam ushlashga ham ojiz edi. U tabiatning bunday nomardligi bilan murosa qila olmadi. Qalamni tishlab yozishni o'rganmoqchi bo'ldi. Tabiat uni majruh qilib yaratgani bilan metin iroda bergan ekan.

Umarali hayotda o'z o'rnini topish uchun kurashdi. Uning hayotda o'z maqsad va maslagi bor edi. Bir she'rida “ne uchun dunyoga kelding, odamzot”, deb savol berib, o'zi javob qaytargan edi. Bir she'rida lovullayotgan gulxan nomidan gapirib, “Balki quyosh bo'lajakman... Intilmasam, so'najakman” deb yozgandi.

U o'qidi, o'rgandi, yozdi. U yolg'iz emasdi. Qishloq ahli, maktab u bilan birga edi.

Har yili mart oyida, bahorgi ta'tilda kitob bayrami boshlanganida, bolalar Umaralining uyiga kelishardi. U yotgan kichkina karavot hovliga olib chiqilardi. Kitob bayrami shu hovlida boshlanib, so'ng tumanning boshqa maktablariga ko'chardi.

Endi kitob bayrami Umaralisiz boshlanadi... Endi bu kichkina karavotning egasi yo'q. Tokchalardagi Navoiy, Gyote, Fuzuliy...ning kitoblari ham egasiz. Ko'rsa ko'z quvonadigan tarzda husnixat bilan yozilgan daftarlar yetim endi...

Umarali o'ttiz uch yil umr ko'rdi. Jasorat deganda faqat pulemyot o'qiga ko'ksini tutganlar emas, maqsad bilan yashagan, kurashgan odamlar hayoti ham misol bo'lishi kerak. Umarali jasorat bilan yashadi. Atrofdagi odamlar esa unga mehlari bilan dalda berishdi.

Umarali Qurbonovning o'limini, afsus, kech eshitdik. Kitoblari chiqqan bo'lishiga qaramay, u Yozuvchilar uyushmasiga a'zo bo'lmagan ekan. Qurbon aka bilan gaplashib o'tirib loqayd ekanimizdan ranjidim. Vaqti kelganda savodxonligi chiqmaganlar ham Yozuvchilar uyushmasiga qabul qilindi. Umarali o'shanda ham chetda qolib ketgan ekan.

1989 yil yanvar oyida Umarali yashagan xonada o‘tirganimizda Qurbon aka “Bu uyni muzey qilamiz” deb aytdilar.

Oradan ko‘p o‘tmay, bu ishlar amalga oshirildi. Shoir yashagan uy muzeyga aylantirildi. Rapqon qishlog‘ining markaziy ko‘chasiga Umarali Qurbonov nomi berildi. Uning tug‘ilgan kuni – 15 martda Rapqonda bolalar adabiyoti bayrami boshlanadi.

Umaralining ko‘chasi, uyi sira huvillamaydi, aksincha, hamisha adabiyot muxlislari bilan gavjum.

Bu – shoirning mangu yashashidan darak!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘afforova T, Nurullayeva Sh, Mirzahakimova Z. O‘qish kitobi: 2 - sinf uchun darslik. – Toshkent: “Sharq” NMAK bosh tahririyat, 2018 – B.118.
2. Umarali Qurbonov. Dilbar va gullar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1990 – B.3.
3. Zulfiya To‘ychiyeva. //O‘qish kitobi adiblari. – Toshkent: Bayoz, 2020 – B.167.
4. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi. – Toshkent, 2017 – B.14.
5. O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. I nizm. – Toshkent: Cho‘lpon, 2009 – B. 9.

TARIXIY TAJRIBALAR ASOSIDA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA VATANPARVARLIK G‘OYALARINI TASHKIL ETISH METODLARI

O‘ktamova Mehriyo A’zamovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrası
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarda vatanparvarlik g‘oyalarini shakllantirish jarayonida tarixiy tajribadan samarali foydalanish masalalari yoritiladi. O‘qish savodxonligi darslari orqali milliy g‘urur, tarixiy xotira, ona yurtga sadoqat, mustaqillik va ozodlik qadriyatlarini o‘quvchilarga singdirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy voqealar, mashhur siymolar, xalq og‘zaki ijodi, maqollar, rivoyatlar va badiiy asarlar orqali vatanparvarlik g‘oyalarini shakllantirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini, ijtimoiy faolligini, ma‘naviy dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, tarixiy tajriba, vatanparvarlik g‘oyalari, metodika, mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, milliy qadriyatlar, tarixiy meros, ona yurt, ozodlik, badiiy matnlar, xalq og‘zaki ijodi, ma‘naviyat, g‘oya, o‘quv jarayoni, tarbiya, milliy g‘urur, istiqloq, erkinlik, mustaqillik.

Zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri — yosh avlodni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, milliy qadriyatlarni qadrlaydigan va Vatanga sodiq shaxs sifatida shakllantirishdir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi”da belgilangan maqsadlar yoshlarning milliy o‘zlikni anglashini, tarixiy xotira va vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishini ta’minlashga qaratilgan.

Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish savodxonligi darslari orqali vatanparvarlik g'oyalarini singdirish katta ahamiyat kasb etadi. XXI asrda ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi, raqamli texnologiyalar rivoji va talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish zaruriyati pedagogik jarayonning yangi shakl va metodlarini izlashni taqozo qilmoqda. Shunday metodlardan biri sifatida geymifikatsion yondashuv keng ko'lamda qo'llanila boshladi. Geymifikatsiya – bu o'yin elementlari va mexanizmlarini no'o'yin kontekstida, ya'ni ta'lim, ishlab chiqarish yoki ijtimoiy jarayonlarda qo'llash orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvdir.

O'zbek xalqining boy tarixiy merosi, buyuk ajdodlarimizning ilm-fan, adabiyot va davlat boshqaruvidagi faoliyati vatanparvarlikning eng yorqin namunasidir. Alisher Navoiy, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi siymolarning hayoti va ijodi o'quvchilarga milliy g'urur va iftixor tuyg'usini singdirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. O'qish savodxonligi darslarida ana shu tarixiy shaxslar asarlaridan parchalar, maqollar, hikmatli so'zlar asosida topshiriqlar tuzish o'quvchilarning dunyoqarashini boyitadi. O'qish savodxonligi darslarida vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish samarali metodlardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Quyida o'qish savodxonligida vatanparvarlik g'oyalarini singdirish metodlari:

✓ Matnli o'yin-usullar: tarixiy voqealarni sahnalashtirish, qahramonlarning nutqini ifodali o'qish orqali o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qilish.

✓ Savol-javob va muammoli topshiriqlar: "Agar sen Amir Temur davrida yashagan bo'lsang, Vatan himoyasi uchun qanday hissa qo'sharding?" kabi savollar orqali o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

✓ Interfaol metodlar: tarixiy shaxslar xaritasini yaratish, rolli o'yinlarda qatnashish orqali bilimlarni mustahkamlash.

✓ Multimediya vositalari: tarixiy lavhalar, videodarslar, virtual muzeylardan foydalanish o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi.

Avvalo, matnli o'yin-usullar katta ahamiyat kasb etadi. Tarixiy voqealarni sahnalashtirish, mashhur qahramonlarning nutqini ifodali o'qish o'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga jalb qiladi. Bu usul nafaqat qiziqishni oshiradi, balki ularning milliy qahramonlarga mehr va hurmatini kuchaytiradi. Shuningdek, savol-javob va muammoli topshiriqlar o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhimdir. Masalan, "Agar sen Amir Temur davrida yashagan bo'lsang, Vatan himoyasi uchun qanday hissa qo'sharding?" kabi savollar yoshlarni o'z nuqtayi nazarini ifodalashga, o'zini tarixiy jarayonlarning faol ishtirokchisi sifatida tasavvur etishga undaydi. Dars jarayonida interfaol metodlar ham samarali bo'lib, ular o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Masalan, tarixiy shaxslar xaritasini tuzish, rolli o'yinlarda qatnashish orqali o'quvchilar bilimlarni nafaqat eslab qoladi, balki ularni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishni ham o'rganadilar. Multimediya vositalari esa tasavvurni kengaytiradi. Tarixiy lavhalar, videodarslar, virtual muzeylardan foydalanish o'quvchilarga tarixni jonli tasavvur qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ular milliy meros va qadriyatlarining qadriga yetishni chuqurroq anglaydilar. Bundan tashqari, badiiy matnlar asosida tahlil qilish o'quvchilarda milliy g'urur va jasorat tuyg'ularini uyg'otadi. She'r, hikoya yoki tarixiy qissalarni o'qish jarayonida Vatanga sadoqat, mardlik, fidoyilik kabi g'oyalar yoshlarning dunyoqarashiga singdiriladi.

Ijodiy yozuv topshiriqlari ham samarali usullardan biridir. "Vatanim faxrim" mavzusida insho yozish yoki milliy qahramonga maktub yozish o'quvchilarning shaxsiy hissiyotlarini ifodalashga yordam beradi. Bu orqali ular Vatan oldidagi mas'uliyatni yanada chuqurroq his

etadilar. Maqol va hikmatlardan foydalanish milliy qadriyatlarni mustahkamlashda muhimdir. Xalq donoligi asosida o'quvchilarda Vatanga sodiqlik, birlik va hamjihatlik tuyg'ulari tarbiyalanadi. Munozara va debatlar esa yoshlarni faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishga chorlaydi. "Vatanparvarlik nima?", "Yoshlar Vatan ravnaqi uchun nimalar qilishi kerak?" kabi mavzularda bahs-munozara uyushtirish orqali ularning nutqiy va ijtimoiy ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, tadqiqot topshiriqlari o'quvchilarning izlanish va tahlil qilish malakasini shakllantiradi. Tarixiy shaxslar hayoti, ularning Vatan ravnaqi uchun qilgan xizmatlari yuzasidan mini-loyihalar yaratish yoshlarni mustaqil o'rganishga undaydi. Jamoaviy ishlar ham o'quvchilarda hamkorlikni kuchaytiradi. Masalan, "Mening Vatanim — mening faxrim" devoriy gazetasi, plakat yoki taqdimot tayyorlash jarayonida ular bir-biridan o'rganadi va o'zaro hamjihatlikda ishlashni o'rganadilar. Musiqa va san'at orqali tarbiya ham samarali vositadir. Vatanparvarlik qo'shiqlarini tinglash va sahnalashtirish, milliy san'at asarlarini tahlil qilish yoshlarning milliy ruhini kuchaytiradi. Oxir-oqibat, o'yinli test va viktorinalar yordamida o'quvchilarning bilimlari mustahkamlanadi, ular qiziqarli tarzda yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradilar.

Ushbu metodlar orqali o'quvchilar nafaqat o'qish savodxonligini rivojlantiradilar, balki milliy g'urur, Vatanga sadoqat va mas'uliyat tuyg'ularini ham o'z qalblarida chuqur singdiradilar.

O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarga uyga mustaqil topshiriqlar berish muhim metodlardan biridir. Masalan, "Mahallangda Vatan uchun xizmat qilgan kishilar haqida hikoya yozib kel" yoki "Bobongdan vatanga oid hikoyat so'rab yozib ol" kabi vazifalar ularning mustaqil izlanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon nafaqat tarixiy tajribalarni o'rganishga, balki oilaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishga ham xizmat qiladi. Mustaqil topshiriqlar o'quvchilarni izlanishga, ota-onalar, bobolar va buvilar bilan suhbatlashishga, oilaviy xotiralarni qayta tiklashga undaydi. Natijada, ular Vatan tarixiga doir shaxsiy va oilaviy misollarni keltirib, o'zining yozma va og'zaki nutqini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu usul orqali o'quvchilarda tarixiy xotiraga hurmat, avlodlar davomiyligi va Vatan oldidagi mas'uliyat tuyg'usi shakllanadi. Shuningdek, mustaqil ta'lim jarayonida o'quvchilar ijodiy yondashishga o'rganadilar. Ularga Vatan mavzusida insho yozish, she'r yaratish, kichik tadqiqot loyihalari tuzish topshirig'i berilganda, ular o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa shaxsiy fikrlashni rivojlantiradi, ijodiy salohiyatni yuzaga chiqaradi va o'z yurtiga bo'lgan mehrni yanada mustahkamlaydi. Eng muhimi, mustaqil ta'lim va izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchilarda "men ham Vatan uchun foyda keltira olaman" degan ishonchni uyg'otadi. Bu ishonch esa ularni kelgusida mas'uliyatli, vatanparvar, ijtimoiy faol shaxs bo'lib shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Tarixiy tajribalar asosida tashkil etilgan o'qish savodxonligi darslari o'quvchilar tafakkurida chuqur kognitiv va tarbiyaviy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bunday darslarda o'quvchilar nafaqat matnni o'qib, uning mazmunini yuzaki tushunish bilan cheklanmaydilar, balki matnning g'oyaviy-badiiy qatlamlarini tahlil qilish, asosiy ma'no va g'oyalarni anglab yetish, ularni hayotiy tajribasi bilan qiyoslash va shaxsiy qarashlari bilan uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Bu jarayon o'quvchilarning bilim olish faoliyatini faqat axborot qabul qilish darajasida emas, balki uni qayta ishlash, umumshtirish va yangi kontekstlarda qo'llash darajasiga olib chiqadi. Natijada, o'quvchilar ongida milliy o'zlikni anglash jarayoni tobora chuqurlashib, o'z tarixiy ildizlariga, milliy qadriyat va urf-odatlariga nisbatan mas'uliyatli munosabat shakllanadi. Shuningdek, ularning tafakkuri ijodiylik va tanqidiylik bilan boyiydi:

tarixiy shaxslar faoliyatiga baho berishda yoki ma'lum bir voqeaga munosabat bildirishda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Eng muhimi, tarixiy materiallar bilan ishlash, ularni badiiy va ilmiy manbalar asosida tahlil etish jarayonida o'quvchilarda Vatanga muhabbat, sadoqat, fidoyilik kabi tuyg'ular ongli ravishda shakllanadi. Bu esa nafaqat ularning shaxsiy ma'naviy-axloqiy rivojiga, balki jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. O'qish savodxonligi darslarini tarixiy tajribalar, milliy qadriyatlar va badiiy-ma'naviy manbalar asosida tashkil etish o'quvchilarning bilim olish jarayonini faqat axborot o'zlashtirish bilan cheklab qo'ymay, balki uni chuqurroq kognitiv faoliyatga, mustaqil tafakkur yuritishga va ijodiy yondashuvga yo'naltiradi. Ushbu jarayon natijasida o'quvchilar shaxsiy tajribasini milliy tarix va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'lib, bilimni hayotiy amaliyotda qo'llash, o'z qarashlarini asosli tarzda himoya qilish hamda ijtimoiy-madaniy muhitda faol pozitsiyani egallash ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Shuningdek, mazkur metodik yondashuv o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, ma'naviy-axloqiy immunitetni mustahkamlash, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish bilan birga, ularda Vatanga sadoqat, xalqning tarixiy merosiga hurmat va kelajakka nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Zero, tarixiy tajribalar asosida boyitilgan dars jarayonlari shaxsning faqat bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan kifoyalanmay, balki uning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini shakllantirishga, jamiyat oldida faol va ongli fuqarolik pozitsiyasini egallashga ham xizmat qiladi. Natijada, o'qish savodxonligi darslarida vatanparvarlik g'oyalarini singdirish jarayoni o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini kengaytirish, milliy istiqlol mafkurasiga sodiq, ijtimoiy faolligi yuqori, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega barkamol avlodni tarbiyalashda metodik hamda pedagogik jihatdan beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shu bois, tarixiy tajribalarga tayangan holda yaratilgan metodlar ta'lim-tarbiya jarayonida barqaror natija beruvchi samarali mexanizm sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 112 b.
2. Hasanov A., To'xtayev N. Pedagogik texnologiyalar va ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 280 b.
3. Mavlonova R., Rasulova M. Mustaqil ta'limni tashkil etish metodlari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020. – 196 b.
4. Jo'rayev M. Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 210 b.
5. Qodirov A. Geymifikatsion yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 152 b.
6. Xolmatova S. Talabalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda innovatsion metodlardan foydalanish. – Toshkent: TDPU, 2018. – 174 b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
8. Kapp K. The Gamification of Learning and Instruction. – San Francisco: Pfeiffer, 2012. – 302 p.
9. Werbach K., Hunter D. For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business. – Philadelphia: Wharton Digital Press, 2012. – 148 p.

10. Zichermann G., Cunningham C. Gamification by Design. – Sebastopol: O'Reilly Media, 2011. – 244 p.
11. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. "From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification". – Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference, 2011. – pp. 9–15.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA AXBOROT KOMPETENSIYASINI OPTIMAL TA'LIM TARBIYA MODELLARI VA KREATIV YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Qandimova Nasiba Ramazonovna

Buxoro davlat pedagogika instituti, 1-bosqich tayanch doktoranti

***Annotatsiya.** ushbu maqolada ta'lim-tarbiyaning optimal modellari va kreativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Optimal model tushunchasining mazmuni, uning samarali tashkil etishdagi o'rni hamda kreativ yondashuvning o'quvchilar ijodkorligi va axborot madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida innovatsion texnologiyalar, loyihaviy va o'yin metodlarini qo'llash orqali axborot kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari, kreativ yondashuv, boshlang'ich ta'lim, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, innovatsion texnologiyalar loyihaviy metod, o'yin metodlari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, integrativ yondashuv, axborot madaniyati.*

Kirish

Hozirgi zamon ta'lim tizimi tezkor axborot almashinuvi va texnologiyalar rivoji bilan tavsiflanadi. Bu jarayonda o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki mustaqil fikrlash, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu bilan birga, ta'lim-tarbiya jarayonini sharoitga mos, samarali va tizimli tashkil etish zaruriyati "optimal modellarga" bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonda sharoitga mos, samarali hamda innovatsion yondashuvlarni o'zida mujassam etgan optimal modellardan foydalanish zarur.

Muhokama va tahlillar

Optimal model – bu ta'lim jarayonining maqsad va vazifalarini eng kam resurs, eng qulay sharoitda va yuqori sifat bilan amalga oshiruvchi tizimli yondashuvdir. Optimal model quyidagi omillarga tayanadi:

Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari sifatida integrativ model, shaxsga yo'naltirilgan model, o'yin asosidagi model, aralash (online-offline) model kabi turlarni ko'rsatish mumkin.

Kreativ yondashuvning o'rni. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishda kreativ yondashuv alohida ahamiyatga ega. Chunki kreativ yondashuv:

- o'quvchilarda mustaqil izlanish, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi;
- o'zlashtirilayotgan ma'lumotni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashga yordam beradi;
- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik muhitini yaratadi.

Optimal model va kreativ yondashuvni uyg'unlashtirish

Boshlang'ich sinflarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun optimal modelni tanlashda kreativ yondashuv quyidagicha qo'llanilishi mumkin:

- dars jarayonida turli manbalar bilan ishlash (kitob, internet, vizual materiallar)ni birlashtirgan mashg'ulotlar tashkil etish;
- loyihaviy va o'yin texnologiyalarini qo'llash orqali axborot qidirish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- o'quvchilarni kichik guruhlarda ishlashga jalb etib, birgalikda kreativ mahsulot (prezentatsiya, plakat, video) yaratish;
- o'z-o'zini va o'zaro baholash mexanizmlarini joriy etish.

Bunday yondashuv orqali optimal model nafaqat bilim berish, balki axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda optimal model va kreativ yondashuvni birgalikda qo'llash quyidagi yo'llar orqali amalga oshirilishi mumkin:

Ko'p manbali o'qitish: darsda kitob, internet, video, infografika kabi turli axborot manbalaridan bir vaqtda foydalanish.

Loyihaviy o'qitish: o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, muayyan mavzu bo'yicha mustaqil axborot yig'ish va uni kreativ tarzda taqdim etishga rag'batlantirish.

O'yin texnologiyalari: o'quvchilarning yoshiga mos interaktiv va didaktik o'yinlar orqali axborot qidirish, saralash va tahlil qilishni o'rgatish.

Shaxsga yo'naltirilgan topshiriqlar: har bir o'quvchining qiziqishi va qobiliyatiga mos topshiriqlar berish.

Baholashning kreativ shakllari: o'quvchi ishlari natijalarini reyting, portfolio, "o'z-o'zini baholash" kabi usullar bilan tahlil qilish.

Ushbu yondashuv orqali optimal model nafaqat bilim berish, balki axborot bilan ishlash kompetensiyasini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari va kreativ yondashuvni uyg'unlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirishda samarali natija beradi. Bu jarayon o'qituvchidan metodik yangiliklarni izlab topish, tajriba-sinov ishlarini o'tkazish va eng maqbul variantni tanlashni talab etadi. Natijada, shaxsning ijodkorligi va axborot madaniyati rivojlanadi, bu esa zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan yetuk avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bu yondashuv shaxsning ijodkorligini, axborot madaniyatini, hamkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, o'qituvchi uchun darsni rejalash, resurslarni tejash va sifatli ta'lim natijasiga erishishda qulaylik yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Runco, Mark A., Garnet Millar, Selcuk Acar, Bonnie Cramond. “Torrance Tests of Creative Thinking as Predictors of Personal and Public Achievement: A Fifty-Year Follow-Up”. Creativity Research Journal, Vol. 22, No. 4, 2010.
2. Doschanova, M. “Methodology for Developing Creativity of Primary Education Students Through Media Literacy.” Models and Methods in Modern Science, 2023.
3. Umarov, Bekzod Azizovich. “Raqqamli texnologiyalar asosida pedagoglarning professional kompetentligini rivojlantirishning pedagogik modeli.” FarDU ilmiy xabarlar jurnali, 2023.
4. Yusupjanova, Feruza Kurbanovna. “Maxsus fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar.” FarDU ilmiy xabarlar, 2024.
5. Zayriyeva, Zebiniso. “Ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishdagi faolligi.” Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 2022-2023.
6. “XXI asrda pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.” Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2023.
7. “Axborotlashgan pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligini oshirishning samarali vositasi.” Tadqiqotlar.Uz, maqola, muallif: Ulashev Asrorjon Nasriddinovich.
8. “Kognitiv ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning muammolarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish.” Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar, 2025. Nodirbek Umarov.
9. Szmiedt, Krzysztof & Anna Majewska-Owczarek. “Theoretical Models of Teaching Creativity - Critical Review.” Creativity Theories – Research – Applications, 2020, 7(1): 54-72.
10. “The Model of the Use of Computer Modeling System for Formation Competences of Natural and Mathematical Subject Students” — Svitlana H. Lytvynova, arXiv preprint, 2020.

DIZARTRIYALI BOLALARNING TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARINI O'YIN TEXNALOGIYALARI ASOSIDA BARTARAF ETISH

Toshmurodova Lola Qayum qizi

Pedagogika psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti 2 kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada dizartriya bolalarning tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni o'yin texnologiyalari asosida bartaraf etish usullari va o'yin texnologiyalari ko'rib chiqilgan. Biz uchun avvalo bolalardagi nutq nuqsonlarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llari va usullarini aniqlab olishimiz hamda bolalar bolalarni diqqatini jamlash va ularni qiziqitirish maqsadida o'yin texnologiyalaridan foydalanish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: *Nutq nuqsoni, dizartriya, toʻgʻri nafas olish, oʻyin texnologiyasi, bola, tovush, talaffuz.*

Jahonda maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarni maktabga tayorlash jarayonini samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalar amaliyotga tatbiq etilmoqda. Dakar deklaratsiyasi asosida qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" reja-dasturi asosida jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsoni boʻlgan bolalarni jamiyatning teng huquqli a'zolari safiga qoʻshilishlariga yordam berish asosida alohida ta'lim ehtiyojlari boʻlgan bolalarning ta'limga munosabatlarini hisobga olish hamda ularni kamsitishning turli xil shakllariga qarshi kurashish, ta'lim olish huquqini amalga oshirishga toʻsqinlik qiluvchi holatlarni bartaraf etish, bolalarning ijtimoiy moslashuvining samaradorligini aniqlash boʻyicha yirik amaliy loyihalarni hayotga tatbiq etish yuzasidan tizimli ishlar olib borilmoqda. Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot tashkilotlarida nutqida ogʻir nuqsonlari boʻlgan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda ularga oʻz vaqtida logopedik korreksion yordam koʻrsatish, bolalarning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish usullarini takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan logopedik korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning natijadorligini oshirish boʻyicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni psixologik, ijtimoiy va somatik darajalarini takomillashtirish, koʻrish, kinestik va eshitish analizatorlarini kuchaytirish, tibbiy-psixologik-pedagogik, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarning yangi, innovatsion modellarini yaratish, jamiyatga integratsiyalash va ijtimoiylashuvini rivojlantirish boʻyicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda. Shuningdek, bugungi kunda maktabgacha va boshlangʻich yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanish muammolari orasida dizartriya keng tarqalgan. Dizartriya — bu markaziy yoki periferik asab tizimidagi zararlanish natijasida paydo boʻladigan nutq buzilishidir. Bu buzilishlar asosan artikulyatsiya, nafas olish, fonatsiya, tovushning aniqligi va ritmiga salbiy taʼsir qiladi. Shu nuqtai nazardan, oʻyin texnologiyalariga asoslangan logopedik yondashuv dizartriya bolalarda nutqni, ayniqsa, tovush talaffuzini rivojlantirishda samarali metodlardan biridir. Tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar shaxsning tilda samarali muloqot qilish qobiliyatiga sezilarli taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bu nuqsonlar nutqning kichik nuqsonlaridan tortib, nutqning tushunarliiligiga katta xalaqit beradigan jiddiy buzilishlarga boʻlishi mumkin. Ushbu talaffuz muammolarini hal qilish uchun odamlar tovushlarni qanday qilib toʻgʻri chiqarish boʻyicha toʻgʻri koʻrsatmalar va koʻrsatmalar olishlari muhimdir. Ushbu nuqsonlarning sabablarini tushunish va takomillashtirish strategiyalarini amalga oshirish orqali odamlar talaffuz bilan bogʻliq muammolarni bartaraf etish va umumiy kommunikativ qobiliyatlarini oshirishga harakat qilishlari mumkin. Maʼlumki, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda uning sabablariga alohida e'tibor beriladi.

Chunki, artikulyatsion motorika harakatchanligining yetishmasligi va fonematik idrokning rivojlanmaganligi tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni keltirib chiqarishga sabab boʻladi. Fonematik idrokní shakllantirish va rivojlantirish ishlari esa tovushni nutqqa qoʻyish va mustahkamlash ishlari bilan parallel ravishda olib boriladi. Dizartriya bolalarda tovushlarni buzib aytish, tushurib qoldirish, boshqa tovush bilan almashtirish kabi holatlar kuzatiladi. Tovushlar talaffuzining buzilishi asosan artikulyatsion jihatdan talaffuz qilish qiyin boʻlgan tovushlarda kuzatiladi. Shunday tovushlar qatoriga sirgʻaluvchi tovushlar kiradi. Bu tovushlardagi kamchiliklarni bartaraf etish ishlarini bolalar uchun qiziqarli boʻlgan oʻyin faoliyati bilan bogʻlab oʻtish orqali, korreksiyalash ishning samaradorligini oshiradi.

“Nasos” oʻyini

O'yinning maqsadi: Bolalarga "S" tovushini to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish.

O'yinning borishi: Bolalar stulchalarda o'tirishadi. Logoped bolalarga shunday deydi: Hozir biz velosipedda sayr qilishga chiqamiz. Velosipedda sayr qilishdan avval uning kamerasiga havo damlanganmi yoki yo'qmi shuni tekshirishimiz lozim. Velosiped uzoq vaqtgacha minilmaganligi sababli kamerasi bir oz bo'shab qolibdi. Unga havo yuborish kerak. Nasos bilan kameraga havo yuboramiz. Nasosdan chiqayotgan havo SSS, deb ovoz chiqaradi. Bolalar avval birma-bir, so'ngra birgalikda nasos harakatiga taqlid qilib, kameraga dam uradilar. Kameraga dam berish vaqtida SSS tovushini cho'zibroq talaffuz etadilar. Bolalar S tovushini to'g'ri talaffuz etishlari uchun lab va tilning to'g'ri holatda bo'lishi va a xavo oqimining til o'rtasidan chiqishiga e'tibor berib borish lozim.

"Do'kon" o'yini

O'yinning maqsadi: "S" tovushini so'zlarda to'g'ri talaffuz etish.

O'yinning borishi: Logoped tomonidan bolalarga o'yin qoidalarini tushuntiriladi. Bolalar tasavvur qilinglar mana bu stol-do'kon, stol ustidagi rasmlar, o'yinchoqlar do'konida sotiladigan narsalar.

Logoped bolalarga qarata murojaat etadi. Bolalar hozir sizlar bilan shu o'yinni birgalikda o'ynaymiz. Hozir har biringizni do'konga, ya'ni oldimga birma-bir chaqiraman va kelgan bola do'kondan o'ziga yoqqan narsani xarid qilib olishi kerak va do'kondan xarid qilgan o'yinchoq va narsalarning nomini chiroyli, baland ovoz bilan nomlab beradi.

-soat-sovun-sandiq -asal-arslon--gilos-avtobus

O'yin davomida asosan "S" tovushi qatnashgan so'zlarni urg'u berib jarangdor ovoz bilan talaffuz qilishga e'tibor beriladi.

"Gullar va asalarilar" o'yini

O'yinning maqsadi: "Z" tovushini nutqqa kiritish.

O'yinning borishi: O'yin boshlanishidan oldin kim asal arilar bo'lishi, kim esa gullar bo'lishi aniqlanib olinadi (masalan o'g'il bolalar asal arilar, qiz bolalar esa gullar). Keyin hammalari xona bo'ylab yoki maydonchada yuguradilar. Logoped ishorasidan so'ng (chapak chalish yoki biror bir predmetga urishi) qiz bolalar ya'ni gullar tizzalari bilan o'tiradilar. Asalarilar qanotlarini qoqib guldan gulga qo'nib yuradilar. Buni ular asalarilarga taqlid qilgan holda bajaradilar: V-zz-z-z. Logoped yana chapak chalishi bilan bolalar rollarini almashtiradilar. Bolalar asalari bo'lib uchganlarida ularning xarakati va "zz-zz-zz" deb to'g'ri talaffuz etishlari talab etiladi. Tovushlarni talaffuz etishlarida artikulyatsiyaning to'g'riligi nazorat qilib boriladi.

"Adashma" o'yini

O'yinning maqsadi: S-Z tovushlarini bir-biridan farqlashga o'rgatish.

O'yinning borishi: Bolalarga ikkitadan rasm beriladi. Bittasida nasos tasvirlangan, ikkinchisida chivin rasmlari. Nasos tasvirlangan rasmni bolalar chap qo'llariga oladilar. Chivin tasvirlangan rasmni esa o'ng qo'llariga oladilar. Tarbiyachi rasmlar nomida S yoki Z tovushi hamda bir so'zda S va z tovushi bor bo'lgan rasmlarni bir-biridan ajratadi, Masalan: sabzi, sumka, yulduz, ni bolalarga ko'rsatadi va nomini aytadi. gazeta, somsa va hakazolar. Bolalar so'zda har ikki tovush bor bo'lgan rasmlarni ko'rsatadilar va S-Z tovushlarida qaysi biri so'zning boshida kelayotganligini aytadilar. S va Z tovushini rasmlar orqali taqqoslash kerak. Mashg'ulot paytida nomida S va Z tovushi bo'lgan rasmlardan ham foydalanish mumkin. Agar logoped bolalarga bunday rasmlarni ko'rsatsa, bolalar qo'llaridagi rasmlarni ko'rsatmasliklari kerak.

Shovqinli tovushlarni nutqqa qo'yish, mustahkamlash va farqlashga oid o'yinlar

"O'rmon shovullaydi" o'yini

O'yinning maqsadi: "SH" tovushini nutqda xosil qilish.

O'yinning barishi: Logoped bolalarga yozda bog' yoki o'rmonda sayr qilganliklarini eshitishini taklif etadi. U yerda baland daraxtlarni quriganliklarini uzun-uzan shoxlarida barglar ko'p ekanligini eslashadi. Shamol esganda daraxtning shoxlari tebranib "sh-sh-sh" degan ovoz chiqaradi. Avval shamol sekin esadi, bunda bolalar sekin ovozda "sh-sh-sh" deb talaffuz etadilar va qo'llarini harakatga keltiradilar. Asta sekin shamol kuchayib boradi. Daraxtlarning barglari kuchli tebranadi. Bunda bolalar kuchli ovoz bilan "sh-sh-sh" deb talaffuz etadilar. So'ngra logoped bolalarga qo'llarini daraxtning shoxchalariga o'xshab yuqoriga ko'tarishlarini va shamol esganda daraxtlarning shovullashga o'xshash "shsh-sh" deb ovoz chiqarishlarini taklif etadi. Logoped tovushni birgalikda, so'ngra esa alohida-alohida talaffuz etishni tavsiya etadi. Bolalar "sh" tovushini talaffuz etayotganlarida nutq apparati ya'ni lab, til, xarakatlari havo oqimining to'g'ri yo'naltirilganligi kuzatib boriladi.

"Jimjitlik" o'yini

O'yinning maqsadi: "SH" tovushini mustahkamlash.

O'yinning borishi: Boshlovchi devor oldida turadi. Bolalar esa ro'paradagi devor oldida turadilar. Bolalar juda ehtiyotkorlik bilan boshlovchining oldiga yetib kelishlari kerak. Bolalar ehtiyotsizlik bilan barakat qilganlarida boshlovchi "tish-tish-tish" deb ogohlantiradi va bola to'xtaydi. Boshlovchining oldiga qaysi bola birinchi kelsa shu bola g'olib deb topiladi va shu bola boshlovchi bo'ladi. Logoped bolalarning "sh" tovushini to'g'ri va aniq talaffuz etishini kuzatib boradi.

Xulosa qilib aytganda, dizartriya bolalarda tovush talaffuzi bilan bog'liq kamchiliklarni bartaraf etishda o'yin texnologiyalarini qo'llash: dizartriya bolalarda artikulyatsiya apparatini faollashtirishga, nafas va tovush chiqarishni muvofiqlashtirishga, fonematik eshituvni rivojlantirishga, eng muhimi, bolada ijobiy emotsional fon yaratib, mashqlarga qiziqish uyg'otishga xizmat qiladi. Shuningdek logopedik darslar samaradorligini oshiradi, muloqotga qiziqishni oshiradi darslarni quvonchli, ijodiy va do'stona muhitda olib borishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nizomiddin Mahmud o'qituvchi nutq madaniyati Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent: 2007
2. Hamidova S.U. Til orqa tovushlarni nutqga qo'yish, mustahkamlash va farqlashga oid o'yinlar/ J. Zamonaviy fan va ta'lim-tarbiya: muammo, yechim, natija" Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy online konferensiya materiallari. - № 3. Fan va ta'lim MChJ noshirlik xizmati nashriyoti-2021-yil.
3. Nasriddinova N. A Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini ona tili va o'qish savodxonligi darslarida turli metod va didaktik o'yinlardan foydalangan xolda rivojlantirish/ J.Ta'lim fidoiylari. (Respublika ilmiy- uslubiy jurnal barcha sohalar bo'yicha.- 2023
4. R. Shomahmudova. To'g'ri talaffuzga o'rgatish va nutq o'stirish. -T.: «O'qituvchi», 2001.
5. U.Yu. Fayziyeva. Nutq ostirish. Bog'cha yoshidagi zaif eshituvchi bolalar uchun - T.: «O'qituvchi», 2001.

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA "JONLI VA JONSIZ TABIAT" MAVZUSINI TUSHUNTIRISH ORQALI O'QUVCHILARNI TARBIYALASH

Tillayeva Zebo Yerbekovna

Toshkent Davlat tibbiyot universiteti 3-son akademik litseyi oliy toifali biologiya fani o'qituvchi

Annotatsiya. Tabiiy fanlarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Maqolada "Jonli va jonsiz tabiat" mavzusi bo'yicha bir nechta interfaol usullar tavsiya qilingan bo'lib, o'qituvchi o'quvchilarning yoshi va qiziqishiga ko'ra topshiriqlarni soddalashtirishi yoki murakkablashtirishi mumkin.

Kalit so'zlar: Tabiiy fanlar, jonli va jonsiz tabiat.

Dars jarayonining samaradorligini oshirish uchun bir qancha bosqichlarga ajratish mumkin. Dars jarayoni o'quvchilarni mavzuga olib kirish va ularni faollashtirish bilan boshlanadi. Buning uchun o'quvchilarga mavzuga oid bir qancha savollar beriladi va o'quvchilarning fikri tinglanadi. Xato va kamchiliklar o'qituvchi tomonidan to'g'irlanadi va to'ldiriladi. Keyingi bosqichda yangi mavzu xayotiy misollar asosida singdiriladi. Yangi mavzuni tushuntirishda o'quvchilar bilan muloqotda bo'lish, ularning fikrini so'rab turish muhim. Yangi bilim va ko'nikmalar berilgandan so'ng uni turli topshiriqlar berib mustahkamlash zarur. Quyida "Jonli va jonsiz tabiat" mavzusi misolida dars jarayonini tashkillashtirish ko'rsatib o'tilgan.

Darsning umumiy maqsadi:

- tirik organizmlar va jonsiz tabiatning bir-biri bilan bog'liqligi, tirik organizmlar uchun yashash joyi, havo, suv, oziq va yorug'lik zarurligini bilish;
- tirik organizmlar oziqlanishi, nafas olishi, harakatlanishi, o'sishi va rivojlanishini aniqlash;
- tirik organizmning jonsiz tabiatdan farqlanishini o'rganish;
- o'quvchilarda tabiatni kuzatish asosida o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Ta'lim resurslari: Darslik, mashq daftari, rangli rasmlar, tarqatma materiallar, taqdimotlar, videolavha.

Innovatsion metodlar: Muammoli vaziyat, muammoli savol, guruhlarda ishlash, bahs-munozara.

	Yakuniy kichik natijalar Barcha o'quvchilar...	Yakuniy kichik natijalar Aksariyat o'quvchilar...	Yakuniy kichik natijalar Ba'zi o'quvchilar...
A	Tirik organizm va jonsiz narsalarga misol keltiradi.	Tirik organizm va jonsiz narsalarga 2-3 ta misol keltiradi va izohlaydi.	Tirik organizm va jonsiz narsalarga 2-3 ta misol keltiradi, izohlaydi, taqqoslaydi va xulosa qiladi.
B	Tirik organizm xususiyatlarini aytib beradi.	Tirik organizmning 3-4 ta xususiyatini aytib beradi va izohlaydi.	Tirik organizmning 3-4 ta xususiyatini aytib beradi, izohlaydi, xulosa qiladi, o'rganishda davom etadi.
C	Jonli va jonsiz	Tirik organizm va jonsiz	Tirik organizm va jonsiz tabiatni

	tabiatni ajrata oladi.	tabiatni ajrata oladi, ularga misollar keltiradi	ajrata oladi, ularga misollar keltiradi, taqqoslaydi va xulosa qiladi.
D	Tirik organizm va jonsiz narsalarni o'rganishda inson qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligi haqida gapiradi	Tirik organizm va jonsiz narsalarni o'rganishda inson qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligi haqida gapiradi va o'zi bunda qanday amal qilishini izohlab, misollar keltiradi.	Tirik organizm va jonsiz narsalarni o'rganish uchun inson qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligiga bir nechta misol keltiradi, bilimlari yordamida kundalik hayotda uchrashi mumkin bo'lgan muammolarni hal qilishga doir xulosa chiqaradi.

I bosqich. Bilimlarni faollashtirish va rag'batlantirish (motivatsiya)

Muammoli vaziyat: Keling, atrofga nazar tashlaylik.

Bizni o'rab turgan borliqdagi jonli va jonsiz tabiatga nimalar kirishini bilasizmi?

Amaliy faoliyat.

Tabiatni o'rganish uchun kuzatish muhim ekanini angelaydi. Tirik organizmlar va jonsiz tabiatga misollar keltiradi.

II bosqich. Yangi bilimlarni kashf etish. Yakuniy kichik natijalar (A)

Sinf guruhlariga bo'linadi. Guruh a'zolariga bir varaq qog'oz beriladi. Qog'oz teng 3 qismga buklanadi. So'ng o'quvchilarga qog'ozning buklanган yuqori qismlaridan ikkitasiga o'zlari bilgan jonli organizmlar va jonsiz jismlarga oid bittadan rasm chizish topshirig'i beriladi. Uchinchi buklanган qism ochiq qoladi.

O'quvchilar qog'ozning buklanган yuqori qismlarining 2 tasiga o'zlari bilgan jonli organizmlar va jonsiz jismlarga oid bittadan rasm chizadi. Masalan: jo'ja, kapalak, quyosh.

Keltirilgan misollar jonli yoki jonsiz tabiatga mansubligini guruhlariga ajratadi. Har bir guruhning xususiyatlari to'g'risida fikr yuritadi. Tabiatni o'rganish uchun kuzatish muhim ekanligini angelaydi.

III bosqich. Yangi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish. Yakuniy kichik natijalar (B)

Bunda mavzu bo'yicha tushuntirish uchun masalan, zamburug' haqida tasavvur hosil bo'lishi uchun mog'orlagan non yoki xamirturush; bakteriya haqida tushuntirish uchun achigan sut yoki qatiqni misol qilib keltirish mumkin.

Muammoli savol:

1. Daryo jonlimi yoki jonsizmi?
2. Jonli va jonsiz tabiatning farqi nimada?

Barcha o'simlik va hayvonlar tirik, chunki ular o'sadi, ko'payadi, oziqlanadi, nafas oladi, harakatlanadi, dushmanlaridan himoyalanaadi, atrof-muhitga moslasha oladi.

Tirik organizm xususiyatlarini aytib beradi. Yangi tushunchalar asosida qog'ozning uchinchi qismiga tirik organizmlar yashash muhitiga moslashishi, tirik organizmlarning oziqlanishi, nafas olishi, harakatlanishi, o'sishi va ko'payishi haqida yozadi.

1. Daryo jonli emas. Daryo harakatlanadi, lekin o'zgarmaydi. Daryo tirik qolish uchun oziq-ovqat, suv va havoga muhtoj emas. Daryo ko'paymaydi va o'smaydi.

2. Jonli va jonsiz mavjudotlar farqlanadi: jonli mavjudotlar nafas oladi, oziqlanadi, o'sadi va rivojlanadi. Jonsiz tabiat nafas olmaydi, oziqlanmaydi, inson ta'sirisiz harakatlanmaydi.

Munozarada gapirish va tinglash, jonli va jonsiz narsalarga ajratish orqali o'quvchida ilmiy xabardorlik kompetensiyasi shakllanadi.

IV bosqich. Yangi bilim va ko'nikmalarni qo'llash. Yakuniy kichik natijalar (C, D)

Didaktik o'yin: O'quvchilar quyidagi rasmdan jonli va jonsiz tabiatni topish tavsiya etiladi:

O'quvchilarni umumiy xulosaga yo'naltiradi. Bu o'yinda adashib qolgan o'quvchilarga savollar beradi va to'g'ri yo'nalish ko'rsatadi.

Ko'nikmalar:

O'quvchilar rasmlarga qarab tirik organizmlar va jonsiz buyumlarni ajratib oladilar. Tirik organizm va jonsiz narsalarni o'rganishda inson qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerakligi haqida gapiradi. Topshiriqlar yuzasidan ko'rsatmalarni tushunadi va mustaqil ishlash ko'nikmalari shakllanib boradi.

V bosqich. Refleksiya.

O'quvchilarga quyidagi rasmlardan jonli organizmlarni topib ular haqida ma'lumot aytish taklif qilinadi:

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FONETIK- FONEMATIK NUTQ BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH METODIKASI

Shoabdullayeva Zulfiya Shoraxim qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Logopediya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlari, ularning sabablari, belgilari va korreksion usullari batafsil tahlil qilinadi. Nutq buzilishlarining paydo bo'lishiga organik, nevrologik, psixologik va atrof-muhit omillari ta'sir ko'rsatishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, fonematik idrokning nutq rivojlanishidagi ahamiyati va korreksiyada qo'llaniladigan samarali metodikalarga alohida e'tibor qaratiladi. Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqdagi muammolarini aniqlash va tuzatishda mutaxassislar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar:fonetik nutq buzilishlari, fonematik nutq buzilishlari, dislaliya, maktabgacha yoshdagi bolalar, fonematik idrok, nutq korreksiyasi, artikulyatsion mashqlar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. Nutq bolaning atrof-muhit bilan samarali muloqot qilishini ta'minlaydi, fikrlarini ifodalashga yordam beradi, shuningdek, ijtimoiy muhitga moslashish, o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash uchun poydevor yaratadi. Shu bois, bolalarda nutqning to'g'ri rivojlanishi bolaning umumiy rivojlanishi uchun asosiy shart hisoblanadi. Nutq buzilishlari esa bu jarayonga jiddiy to'siq bo'lib, bolaning nafaqat kommunikativ qobiliyatini, balki umumiy psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ham sekinlashtirishi mumkin.

Fonetik va fonematik nutq buzilishlari maktabgacha yoshdagi bolalarda eng ko'p uchraydigan nutq muammolaridan biridir. Ushbu buzilishlar nutq tovushlarini talaffuz qilishdagi xatolar, tovushlarni ajratib eshita olmaslik, fonemalarni to'g'ri idrok eta olmaslik bilan tavsiflanadi. Fonetik nutq buzilishlari bolalar nutqida tovushlarning noto'g'ri shakllanishi yoki ularning o'rnini almashtirish kabi holatlar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Fonematik nutq buzilishlari esa tovushlarni ongli ravishda farqlash va qo'llash qobiliyatidagi muammolarni bildiradi. Bu muammolar bolaning nutqini tushunishni qiyinlashtiradi va uning nutq madaniyatini pasaytiradi.

Nutq buzilishlarining paydo bo'lishiga turli omillar sababchi bo'ladi. Organik omillar (masalan, tovush paydo bo'lish mexanizmidagi jarohatlar, tug'ma kamchiliklar), nevrologik kasalliklar, psixologik holatlar va atrof-muhitdagi ta'sirlar (masalan, ona tilining noto'g'ri o'rganilishi, oilaviy muammolar, kommunikatsiyaning cheklanishi) nutq buzilishlarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarini aniqlash va ularni to'g'ri davolash uchun kompleks yondashuv zarur.

Fonematik idrok – bu nutq tovushlarini ajratib eshitishtirish, ularni ongli ravishda farqlash va nutqda to'g'ri qo'llash qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat nutqning sifatli rivojlanishi uchun asos bo'lib, uning buzilishi fonetik-fonematik nutq buzilishlarining asosiy sabablaridan biridir. Fonematik idrokning yetarli darajada rivojlanmasligi bola nutqining talaffuzidagi xatolarni keltirib chiqaradi va ularni korreksiya qilish jarayonini murakkablashtiradi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlarini aniqlash va ularni tuzatish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Logopediya fanining rivojlanishi, zamonaviy diagnostika va korreksion metodlarning ishlab chiqilishi bu sohada katta yutuqlarga olib keldi. Artikulyatsion mashqlar, fonematik idrokni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, nutq avtomatlashtirish va nutqiy o'yinlar nutq buzilishlarini tuzatishda samarali vositalar sifatida keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning nutq korreksiyasidagi roli ham katta bo'lib, ular bilan yaqindan hamkorlik qilish korreksiyaning muvaffaqiyatini oshiradi.

Maqola maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlarini o'rganish, ularning sabablari va rivojlanish mexanizmlarini aniqlash, shuningdek, nutq buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha samarali korreksion usullarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Ushbu ishning natijalari nutq buzilishlarini erta aniqlash va malakali korreksiya qilishning ahamiyatini ta'kidlash bilan birga, mutaxassislar va ota-onalar uchun amaliy ko'rsatmalar beradi. Shuningdek, nutq buzilishlarini oldini olish va davolashning kompleks yondashuvi haqida kengroq tushuncha hosil qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, nutq buzilishlari bolaning nafaqat nutq rivojlanishiga, balki uning ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topishiga, shaxsiy o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini to'g'ri rivojlantirish, nutq buzilishlarini erta bosqichda aniqlash va samarali tuzatish, pedagogik va psixologik yordamni ta'minlash jamiyat va davlat uchun ustuvor vazifa sifatida qaralishi lozim.

Nutq buzilishlarini davolash va oldini olish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar bolalarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lib, ular o'z ichiga har tomonlama diagnostika, logopedik mashg'ulotlar, psixologik qo'llab-quvvatlash va ota-ona ishtirokini oladi. Shuningdek, bu jarayonni muntazam monitoring qilish va natijalarni baholash orqali korreksiyaning samaradorligini ta'minlash mumkin.

Ushbu maqola nutq buzilishlarini chuqur o'rganish, tahlil qilish va ularni tuzatish usullarini yanada takomillashtirish uchun ilmiy asos yaratishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqidagi buzilishlarni kamaytirish va ularning nutqini to'g'ri rivojlantirishga imkon beradi.

Maktabgacha yosh — bolaning nutq qobiliyatlari shakllanishida muhim davr hisoblanadi.

Ushbu yoshda bolalar nutq tovushlarini eshitish, ajratish va talaffuz qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ammo ba'zi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlari yuzaga kelishi mumkin. Bu holat bolaning nutqini tushunish va atrof-muhit bilan samarali muloqot qilishiga to'sqinlik qiladi[1].

Fonetik-fonematik nutq buzilishlari, odatda, tovushlarni eshitish, anglash va talaffuz qilishdagi muammolar bilan bog'liq. Nutqdagi bunday buzilishlar bolaning ta'lim jarayoniga, ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

1. Fonetik va fonematik nutq buzilishlari tushunchasi

Nutq buzilishlari ikki asosiy guruhga bo'linadi: fonetik va fonematik.

Fonetik buzilishlar — tovushlarning to'g'ri talaffuz qilinmasligi, artikulyatsion nuqsonlar bo'lib, ko'proq og'iz va talaffuz organlarining ishlashidagi muammolardan kelib chiqadi[2]. Masalan, til, lab, og'iz mushaklarining yetarlicha rivojlanmasligi, artikulyatsion mexanizmlarning ishlashidagi buzilishlar.

Fonematik buzilishlar — bu nutq tovushlarini eshitish, farqlash va nutq tizimida ularni ongli ravishda boshqarishda yuzaga keladigan muammolardir. Bu muammo bolalarda tovush tizimini tushunishda nosozliklarga olib keladi[3].

Fonetik-fonematik buzilishlar ko‘pincha birgalikda uchraydi va dislaliya (tovushlarni noto‘g‘ri talaffuzi) deb ataladi.

Fonematik buzilishlar esa bola tovushlarni ongli ravishda farqlay olmasligi, tovush tizimini tushunmasligi bilan izohlanadi.

Fonetik-fonematik buzilishlar ko‘pincha birgalikda kuzatiladi va dislaliya deb nomlanadi[3].

Dislaliya — bu nutqdagi ayrim tovushlarning noto‘g‘ri talaffuzi, tovushlar o‘rnini almashtirish, tushirib yuborish yoki qo‘shimcha tovushlar qo‘shilishi bilan namoyon bo‘ladi.

2. Fonetik-fonematik nutq buzilishlarining sabablari

Bolardagi fonetik-fonematik nutq buzilishlarining sabablari turlicha bo‘lishi mumkin:

- **Organik omillar:** tilning aniq shakllanmaganligi, lab yoki tanglay yoriqlari, quloq kasalliklari (surdoakusiya), og‘iz bo‘shlig‘ining anatomik nuqsonlari[4].
- **Nevrologik muammolar:** markaziy yoki periferik nerv tizimining yetarlicha rivojlanmaganligi, bosh miyadagi jarohatlar shuningdek, nevrologik kasalliklar nutqni buzishi mumkin [5].
- **Psixologik omillar:** e‘tibor yetishmasligi, ruhiy travmalar, o‘rganishdagi muammolar.
- **Atrof-muhit omillari:** nutq muhitining yetishmasligi, ota-onaning nutq madaniyati pastligi, oilaviy muammolar noto‘g‘ri nutq modeli bolaga ta’sir qilad[6].

3. Fonematik idrok va uning ahamiyati

Fonematik idrok — bu nutq tovushlarini eshitish, farqlash va ongda mustahkamlash jarayonidir. U bolaning nutqini shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Agar bola tovushlarni to‘g‘ri eshitib, ularni farqlay olmasa, ularning talaffuzida muammolar yuzaga keladi[7].

Fonematik idrokning buzilishi bolaning tovushlarni notog‘ri talaffuz qilishiga, nutqning tushunarsiz bo‘lishiga olib keladi. Shu sababli, korreksion ishlarning muhim qismi fonematik eshituvni rivojlantirishga qaratiladi[8].

4. Fonetik-fonematik nutq buzilishlarining belgilari

Bolada quyidagi belgilar fonetik-fonematik nutq buzilishlaridan darak beradi:

- Tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish (masalan, “s” o‘rniga “sh” deyish).
- Tovushlarni tushirib yuborish yoki qo‘shish.
- Nutqda so‘zlarni to‘g‘ri ajrata olmaslik.
- Nutqda tushunarsizlik va aniqlikning pasayishi[9].

5. Fonetik-fonematik nutq buzilishlarini aniqlash

Nutq buzilishlarini aniqlashda logopedlar maxsus testlar va mashqlardan foydalanadi. Bu jarayon:

- Tovushlarni eshitish va farqlash qobiliyatini tekshirish.
- Talaffuzdagi xatolarni aniqlash.
- Nutq faoliyatini baholash.

Diagnostika natijalariga asoslanib, individual reabilitatsiya dasturi tuziladi[10].

6. Korreksiya usullari

Fonetik-fonematik nutq buzilishlarini bartaraf etishda quyidagi asosiy usullar qo‘llaniladi:

6.1. Artikulyatsion mashqlar

Bu mashqlar nutq organlarini mustahkamlash va to'g'ri tovush chiqarishni o'rgatishga qaratilgan. Mashqlarga lablarni, tilni turli shakllarga keltirish, havo oqimini boshqarish kiradi. Artikulyatsion mashqlar bolaning talaffuzini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Til va og'iz mushaklarini mustahkamlash, tovushlarni aniq chiqarishni o'rgatish uchun maxsus mashqlar bajariladi. Masalan, tilni ko'tarish, lablarni cho'zish, havo oqimini boshqarish[11].

6.2. Fonematik eshituvni rivojlantirish

Bolaga tovushlarni ajratish, farqlash va eshitish ko'nikmalarini beruvchi mashqlar o'tkaziladi. Minimal juftliklar (masalan, "сада" va "шада") bilan ishlash usuli keng qo'llaniladi. Tovushlarni farqlash, segmentlash va eshitish ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'yinlar va mashqlar qo'llanadi. Minimal juftliklar bilan ishlash metodikasi samarali hisoblanadi[12].

6.3. Avtomatlashtirish

To'g'ri talaffuz qilingan tovushlarni nutqda muntazam ishlatish orqali ularni mustahkamlash. Bola o'z nutqida tovushlarni erkin qo'llay olishi uchun mashqlar tashkil etiladi[13].

6.4. Nutqiy o'yinlar va didaktik mashqlar

O'yinlar orqali nutq mashg'ulotlari qiziqarli va samarali o'tadi, bolaning nutqga bo'lgan qiziqishi ortadi. O'yinlarda tovushlarni takrorlash, nutqiy ko'nikmalarni mustahkamlash yo'lga qo'yiladi. Nutq mashg'ulotlarini qiziqarli qilish, bolaning e'tiborini va nutq faoliyatini oshirish maqsadida o'yinlar va maxsus topshiriqlar beriladi[14].

6.5. Multisensorli yondashuv

Ushbu yondashuvda nutq mashg'ulotlari ko'rish, eshitish, teginish va harakat orqali o'tkaziladi. Masalan, tovushlarni belgilashda vizual belgilar va qo'l harakatlari qo'llaniladi, bu bolaning nutqni o'zlashtirishini osonlashtiradi. Tovushlarni ko'rish, eshitish va harakat yordamida o'rganishga yo'naltirilgan mashqlar bolaning nutqini yaxshilashda samarali[15].

6.6 Korreksiyaning samaradorligini oshirish omillari

Nutq buzilishlarini muvaffaqiyatli davolash uchun quyidagi shartlar muhim:
Individual yondashuv, bolaning imkoniyatlari va xususiyatlarini hisobga olish.
Korreksion ishlarni muntazam va tizimli olib borish.
Ota-ona va o'qituvchilar bilan yaqindan hamkorlik qilish.
Bolaning nutqini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlari bolalar nutqining rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning asosiy sabablari organik, nevrologik, psixologik hamda atrof-muhit omillariga bog'liq ekanligi maqolada ko'rsatildi. Bu buzilishlar bolaning nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishi, tovushlarni ajratib eshitishi va ularni ongli ravishda nutqda qo'llashi qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, bola nutqining tushunarligi pasayadi, bu esa uning ijtimoiy muhitda muloqot qilishida, o'qish va yozishni o'rganish jarayonida qiyinchiliklar tug'diradi. Shuningdek, nutq buzilishlari bolaning psixologik holatiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatib, rivojlanishining boshqa sohalariga ham ta'sir qilishi mumkin.

Maqolada fonetik-fonematik nutq buzilishlarining diagnostikasi, belgilari va korreksiyasi asosiy e'tibor bilan ko'rib chiqildi. Diagnostik jarayonlarda bolalar nutqining aniq tahlil qilinishi, maxsus testlar va mashqlar yordamida tovushlarni eshitish va farqlash qobiliyatining baholanishi katta ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlandi. Korreksion ishlar esa tizimli va individual yondashuvni talab qiladi. Artikulyatsion mashqlar, fonematik eshituvni rivojlantirish,

avtomatlashtirish, nutqiy o'yinlar va multisensorli metodikalar nutq buzilishlarini bartaraf etishda samarali vositalar sifatida tan olindi. Bu metodikalar bolaning nutq sohasidagi kamchiliklarini bartaraf qilib, uning nutqini tushunish va talaffuz qilish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Shuningdek, ota-ona, pedagog va logopedlarning birgalikdagi faoliyati korreksiyaning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar nutqni qo'llab-quvvatlash, uyda mashqlarni davom ettirish va bolaning nutqiy faoliyatini rag'batlantirish orqali terapevtik jarayonni mustahkamlashlari mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalari esa bolalarning nutqini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishi, nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yin va mashg'ulotlarni muntazam o'tkazishi lozim.

Nutq buzilishlarini erta aniqlash va malakali korreksiya qilish bolalarning umumiy rivojlanishiga, o'qishga va ijtimoiylashuvga muvaffaqiyatli moslashishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda fonetik-fonematik nutq buzilishlarini oldini olish uchun profilaktik tadbirlar va muntazam logopedik monitoring ham zarurdir. Kelajakda bu sohada ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, yangi innovatsion metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish nutq buzilishlari bilan kurashishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, fonetik-fonematik nutq buzilishlari maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jiddiy muammo bo'lishiga qaramay, zamonaviy logopediya va psixolinguistika usullari yordamida samarali tarzda aniqlanib, tuzatish mumkin. Bu esa bola hayotidagi ijtimoiy moslashuvni yaxshilaydi, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va uning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Левина Р.Е. *Нарушения звукопроизношения у детей*. — М., 2009.
2. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. *Развитие фонематического восприятия у дошкольников*. — М., 2012.
3. Воронкова В.В. *Методика коррекции фонетико-фонематических нарушений у детей*. — М., 2015.
4. Зайцева И.В. *Артикуляционная гимнастика для детей*. — СПб, 2013.
5. Романова Е.Д. *Развитие фонематического слуха*. — Москва, 2015.
6. Ефимова Т.В. *Игровые методы коррекции речи*. — СПб, 2014.
7. Смирнов В.П. *Тесты на фонематическое восприятие у детей*. — М., 2012.
8. Кутергина Т.Н. *Нарушения речи у детей: диагностика и коррекция*. — СПб, 2017.
9. Ибрагимов А.А. *Логопедия: теория и практика*. — Ташкент, 2020.
10. Петрова Н.С. *Фонетика и фонология детской речи*. — Москва, 2018.
11. Сидорова Л.М. *Диагностика речевых нарушений у детей*. — СПб, 2016.
12. Иванова О.А. *Коррекционная работа по развитию речи у дошкольников*. — М., 2014.
13. Михайлова Т.В. *Развитие фонематического слуха у детей раннего возраста*. — СПб, 2013.
14. Баранов В.И. *Методы и приемы логопедической работы*. — Москва, 2017.
15. Козлова Е.В. *Логопедические игры для детей дошкольного возраста*. — СПб, 2019.

IMITATION O'YINLAR HARAKATLI O'QITISH METODI

Seyfullaev Allanazar Skenderbekovich

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, «Gumanitar fanlar va tillar»
kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarixiy voqelikni shakllantirishda imitatsion o'yinlarning xizmat qilishi haqida so'z etilgan.

Kalit so'zlar: Imitatsiya, tarix darsi, tarixiy tafakkur, o'yin, obraz, ijodiy faoliyat.

Аннотация. В этой статье рассказывается о том, как имитационные игры служат формированию исторической действительности.

Ключевое слова: Подражание, урок истории, историческое мышление, игра, образ, творческая деятельность.

Summary: This article discusses how simulation games contribute to the formation of historical reality.

Keywords: Imitation, history lesson, historical thinking, game, image, creative activity.

Imitatsion o'yin bu murakkab usul bo'lib, o'quvchilarni birinchi navbatda qaror qabul qilish jarayoniga o'rgatishga undaydi. Imitatsion o'yin – bu voqelikning ma'lum qismlarini aks ettiradigan haqiqiy vaziyatlarni qayta yaratishga aytiladi.

Tarix darslarining noan'anaviy shakli bo'lgan imitatsion o'yinlar o'quv mashg'ulotlarining faol shakli bo'lib, mazkur jarayonda o'tmish va hozirgi kundagi muayyan vaziyatlar tarixiy drama doirasida o'quvchilarning harakatlanishlarini ta'minlaydi. Bunday darslarning asosiy maqsadi o'quvchilarning tarixiy voqelikka nisbatan o'yinga asoslangan vaziyatlar orqali emotsional munosabatda bo'lishlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu asosda o'quvchilarda tarixiy tafakkurning shakllanish jarayoni jadallashadi. Natijada o'quvchilar insonlarsiz tarixiy obrazlarni boyitib, turli o'yin shakllari orqali ularni ijodiy faoliyat mahsuli sifatida yaratishga muvaffaq bo'ladilar.

Imitatsion o'yinlar o'quvchi ko'z o'ngida tarixiy shaxslarni hozirgi zamonda gavdalantirish imkonini beradi. Bir so'z bilan aytganda imitatsion o'yinlar o'tmishni bugungi kun bilan bog'laydi. U o'quvchilarni yuksaklikka intilishga da'vat etadi. O'quvchilar tarixiy shaxslarni obrazlarni ijodiy yondashgan hola qabul qiladilar. Ularni bajargan ishlari, ezgu amallari, harakatlari haqida o'quvchilarda aniq tasavvur paydo bo'ladi. Ular qahramonlarining hatti-harakatlari, xis-tuyg'lari, dunyoqarashlarini tushunish orqali tarixiy voqelikni modellashtirishga intiladilar. Bu jarayonda o'zlashtirgan bilimlari o'quvchilar uchun shaxsiy ahamiyat kasb etadi. Hissiy buyoqdorlikka ega bo'lib, o'quvchilarning o'rganilayotgan davrni bilib olishlari, imitatsion jarayon ishtirokchilarining ichki olamini anglashlariga ko'maklashadi. Bunday murakkab vaziyatlarda o'quv-biluv harakatlarni amalga oshirish o'quvchilardan o'zlashtirgan bilimlarini faollashtirishni talab qiladi. Ularni yangi bilimlarni o'zlashtirish, ularni chuqurlashtirish, o'z dunyoqarashlarini kengaytirish, kattalar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar majmuini egallashlari talab qiladi. Bunday ko'nikmalar sirasiga birinchi navbatda kommunikativ va artistlik ko'nikmasini kiritish mumkin. Bunday ko'nikmalar o'quvchilarning boshqa shaxs olamiga kirishlari, ya'ni empatiyaga oid ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagoglar imitatsion o'yinlarga xos bo'lgan ikkita muhim belgini ajratib ko'rsatishga muvaffaq bo'lganlar.

1. Imitatsion jarayon ishtirokchilarida to'g'ridan-to'g'ri dialogga asoslangan nutqning namoyon bo'lishi.

2. Ijod qilingan vaziyatning o'tmish va hozirgi kundagi manzarasining ifodalanishi.

Bunday bo'linishning amalga oshirilishi natijasida pedagoglar imitatsion o'yinlarni tasniflashga muvaffaq bo'lganlar. Mutaxassislar o'yinlarni turli belgilariga asoslangan holda tasniflaganlar. O'yinlar voqelikni ifodalash maqsadi, xarakteriga ko'ra tasniflangan.

N.K.Axmetov va J.S.Xaydarovlar imitatsion, ramziy hamda tadqiqotchilik o'yinlarini o'zaro farqlaganlar. Imitatsion o'yinlar mehnatning u yoki bu sohasini imitatsiya qiluvchi o'yinlar hisoblanadi. Ularda real voqelik o'z ifodasini topadi. Ikkinchi guruhga mansub o'yinlar aniq qoidalar va o'yinga asoslangan ramzlarga ega aslanadi. Uchinchi guruh o'yinlari esa yangi bililar va faoliyatning yangi usullariga asoslanishi bilan ajralib turadi.

V.G.Semenov esa 1) o'quvchilarga bilvosita ta'sir ko'rsatadigan interfaol o'yinlar. Bunday o'yinlar sirasiga rebuslar, krossvordlar kiradi. 2) o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadigan interfaol o'yinlar. Bunday o'yinlar sirasiga syujetli rolli o'yinlarni kiritish mumkin. 3) interfaol xarakter kasb etmaydigan o'yinlar. Ular sirasiga individual xarakterdagi o'yin topshiriqlarni kiritish mumkin. V.G.Semenov o'yinlarni improvizatsiya darajasiga ko'ra ham tasniflashga muvaffaq bo'lgan: 1) rolli, syujetli ya'ni improvizatsiyaga asoslangan o'yinlar; 2) aniq obrazga tayangan holda tashkil etiladigan syujetli o'yinlar; 3) syujetli o'yinlar sirasiga mutaxassisli krossvordlarni kiritgan.

O'z navbatida G.S.Selevko, A.V.Basov ham o'yinlarni tasniflashga muvaffaq bo'lganlar. Ular o'yinlarni syujetli, rolli, ishchan, imitatsion va drammalashtirilgan o'yinlarga ajratganlar.

Yuqorida biz ko'rib chiqqan pedagogik tasniflar o'zining mazmun mohiyatiga ega. Bu tasniflar birinchi navbatda o'yinlar orasidagi turli tuman farqlarni ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda muayyan qonun-qoidalariga tayanmasdan turib o'yinlardan foydalanish mumkin emasligini ko'rsatadi. Imitatsion o'yinlarning asosini improvizatsiya va modellashtiriladigan jarayonning ichki mantiqiy aloqadorligi tashkil etadi. O'yinlar nafaqat o'zini maqsad va mazmuniga ko'ra farqlanadi, balki o'quvchilarning intellektual hamda emotsional sohalariga ko'rsatadigan ta'siriga ko'ra ham o'ziga xoslikka ega. Tarix fanini o'qitish jarayonida retrospektiv hamda ishchan o'yinlar bilan bir qatorda imitatsion o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki real voqelikni imitatsion modellashtirishga asoslangan o'yinlar o'quvchilarda tarxiy tafakkurni tizimli tarzda shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Даниловских М.Г., Летенков О.В. Имитационная игра как метод обучения. Журнал «Интерактивная наука» № 9 (64) 2021, 25 стр
2. Ахметов Н.К., Хайдаров Ж.С. Теория и технология игры // Ученое пособие. Республиканский издательский кабинет, - Алматы, 1998 г. 295 стр.
3. Семёнов В.Г. Динамическая классификационная модель игры. Киев, 1984. 240-с.
4. Муслимов Н., Усмонбоева М., Сайфуров Д., Тўраев А. Инновацион таълим технологиялари / – Т.: “Низомий ТДПУ хузуридаги ПКҚТ МО Тармоқ маркази”, 2015. – 208-б.

NUTQ NUQSONLARI BO‘LGAN BOLALARNI QO‘LLAB- QUVVATLASHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH: XALQARO TAJRIBA TAHLILI

Xudoyorova Mavluda Sayfulla qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Special pedagogy defectology (logopedics) yo‘nalishi
MSPD-1U guruh magistri

Annotatsiya. Mazkur maqola nutq nuqsonlari bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni qo‘llab-quvvatlashda didaktik o‘yinlardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini yoritadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (2021) hamda UNICEF (2022) ma‘lumotlariga ko‘ra, bolalar orasida nutqiy nuqsonlar 5–8 foizni tashkil etib, ularning 2–3 foizi og‘ir shakllarga to‘g‘ri keladi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosidagi yondashuvlar (Buyuk Britaniyada “Early Talk Boost” dasturi, AQShda play-based therapy modeli, Germaniya va Rossiya logopediya maktablari) nutqiy muammolarning bartaraf etilishida samarali vosita hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida olib borilgan amaliy kuzatuvlar ham didaktik o‘yinlar yordamida nutqiy faoliyatni rivojlantirish ijobiy natijalar berishini tasdiqlaydi. Xususan, tajriba guruhida lug‘at boyligi o‘rtacha **35% ga**, muloqotga kirishish faolligi esa **40% ga** oshdi. Bu esa didaktik o‘yinlarning nafaqat nutqiy rivojlanish, balki bolalarning ijtimoiy-emotsional integratsiyasiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Maqola xalqaro adabiyotlar sharxi va amaliy kuzatuv natijalarini birlashtirgan holda, O‘zbekiston ta‘lim tizimida nutq nuqsonlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlashning innovatsion metodlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsonlari, didaktik o‘yinlar, maktabgacha yosh, duduqlanish, logopediya, o‘yinli terapiya, xalqaro tajriba, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, inklyuziv ta‘lim.

Abstract. This article explores the theoretical and practical foundations of using didactic games in supporting preschool children with speech disorders. According to the World Health Organization (2021) and UNICEF (2022), speech and language impairments are observed in 5–8% of children, of which 2–3% account for severe cases. International experience shows that play-based approaches (such as the “Early Talk Boost” program in the UK, play-based therapy models in the USA, and logopedic practices in Germany and Russia) are effective tools in overcoming speech difficulties. Observations conducted in Uzbekistan also confirmed the positive impact of didactic games on the development of speech activity. In particular, the vocabulary of children in the experimental group increased by an average of **35%**, while communicative activity improved by **40%**. This demonstrates that didactic games have a significant effect not only on speech development but also on the socio-emotional integration of children. By combining an overview of international literature and the results of practical observations, the article puts forward scientifically grounded recommendations aimed at improving innovative methods for supporting children with speech disorders within the education system of Uzbekistan.

Keywords: speech disorders, didactic games, preschool age, stuttering, logopedics, play-based therapy, international experience, socio-emotional development, inclusive education

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq nuqsonlari dunyo miqyosida dolzarb muammo hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, bolalar orasida nutq va til rivojlanishida turli darajadagi buzilishlar 5–8 foizni tashkil qiladi, shundan 2–3 foizi og'ir shakllarga to'g'ri keladi. Shu jumladan, duduqlanish, fonetik-fonematik yetishmovchilik va umumiy nutqiy rivojlanishning sustligi bolalarning shaxsiy, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalariga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Nutq nuqsonlari bolaning o'qish, yozish va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini sekinlashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqida muammosi bo'lgan bolalarda maktabga tayyorgarlik darajasi boshqa tengdoshlariga nisbatan 30–40% past bo'lishi mumkin (UNICEF, 2022). Bu esa ularning kelajakdagi ta'lim va ijtimoiy integratsiyasiga bevosita ta'sir qiladi.

So'nggi yillarda nutq terapiyasi va maxsus pedagogikada didaktik o'yinlardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. O'yinli faoliyat bolaning tabiiy rivojlanish ehtiyojlariga mos bo'lib, u orqali bolalar nutqiy faoliyatga jalb qilinadi, muloqot ko'nikmalari mustahkamlanadi va emotsional muvozanat ta'minlanadi. Masalan, Yevropa davlatlarida olib borilgan ilmiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, nutq terapiyasi jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish duduqlanishni kamaytirishda 20–25% gacha ijobiy natija beradi (European Journal of Special Education, 2021).

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda inklyuziv ta'lim konsepsiyasi doirasida logopedik xizmatlarni rivojlantirish, nutqida og'ir nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ularga mos ta'lim muhitini yaratish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. Biroq xalqaro tajribani chuqur o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish masalasi hanuz dolzarbdir.

Shu bois, mazkur maqolada nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda didaktik o'yinlardan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari va xalqaro tajriba tahlili yoritiladi. Umid qilamizki tadqiqot natijalari bu borada samarali strategiyalar ishlab chiqishga, logopedik amaliyotlarni yanada takomillashtirishga va inklyuziv ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharxi. Nutq — shaxsning ijtimoiylashuvi va intellektual rivojlanishida markaziy mexanizm sifatida qaraladi (Vygotskiy, 1934; Luriya, 1975). L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, til va nutq bolaning oliy psixik funksiyalarini shakllantirishning vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli nutqiy nuqsonlarning mavjudligi bolaning tafakkur, emotsional barqarorlik va ijtimoiy muloqot jarayonlariga sezilarli to'siq tug'diradi.

Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning 5–8 foizida nutq va til rivojlanishi bilan bog'liq muammolar mavjud (WHO, 2021). Ularning 2–3 foizi og'ir shakldagi nuqsonlarga — duduqlanish, umumiy nutq rivojlanishidagi sustlik yoki fonetik-fonematik buzilishlarga to'g'ri keladi. Ushbu nuqsonlar bolaning shaxsiy rivojlanishini sekinlashtirib, ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi (UNICEF, 2022).

O'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi hisoblanadi (Leontyev, 1977; Elkonin, 1989). Didaktik o'yinlar bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi va emotsional sohada qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Smirnova (2015) hamda Hasanboyeva (2019) ta'kidlaganidek, didaktik o'yinlar yordamida nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalarda lug'at boyligi, grammatik tuzilmalardan foydalanish, e'tibor va xotira ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar didaktik o'yinlarni logopedik mashg'ulotlarga integratsiya qilish orqali duduqlanishni kamaytirish, talaffuzni yaxshilash va

nutq sur'atini me'yorga keltirish mumkinligini ko'rsatadi (Schneider, 2019; Roberts & Kaiser, 2011). So'nggi 20 yilda logopediyada play-based therapy (o'yin asosidagi terapiya) konsepsiyasi keng qo'llanmoqda. Masalan, AQShda Roberts & Kaiser (2011) tomonidan ishlab chiqilgan *Enhanced Milieu Teaching* modeli nutqiy qiyinchiliklarga ega bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatgan. Yevropa mamlakatlarida (Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvetsiya) logopedik xizmatlar o'yinli terapiya bilan integratsiyalashgan holda olib boriladi. “Early Talk Boost” dasturi (ICAN, 2020) nutqiy muammolari bo'lgan 4–5 yoshli bolalarda lug'at boyligini o'rtacha 40% ga oshirishga erishgan.

1-Jadval:

Xalqaro tajribalar tahlili

№	Mamlakat / Model	Asosiy yondashuv	Natija va samaradorlik	Malaka oshirish mexanizmi	O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyati
1	Buyuk Britaniya (“Early Talk Boost”)	O'yin asosidagi nutqiy mashg'ulotlar, kichik guruhlarda qo'llash	Lug'at boyligi 40% ga , nutqiy faoliyat 30% ga o'sdi	Maxsus logopedlar va pedagoglar uchun qisqa muddatli treninglar, onlayn platformalar orqali malaka oshirish	Inklyuziv bog'chalarda adaptatsiya qilish mumkin
2	AQSh (<i>Play-based therapy</i>)	Didaktik o'yinlar va ota-ona ishtirokiga asoslangan mashg'ulotlar	Nutqiy muloqot va ijtimoiy integratsiya kuchaydi, duduqlanish chastotasi kamaydi	Malaka oshirish — amaliy seminarlarda terapevt va pedagoglar uchun “praktikum + superviziya” modeli	O'zbekiston logoped markazlarida bosqichma-bosqich joriy etilishi mumkin
3	Germaniya logopediya maktabi	O'yin asosida talaffuz, intonatsiya va nutq sur'atini rivojlantirish	Duduqlanish 20–25% gacha kamayishi qayd etilgan	Maxsus kurslar, logopediya bo'yicha ilmiy laboratoriyalar orqali pedagoglarni tayyorlash	O'zbekiston tibbiyot-pedagogika institutlari bazasida tatbiq etish mumkin
4	Rossiya (Volkova, Loginova modeli)	Didaktik o'yinlar asosida korreksion mashg'ulotlar	Lug'at boyligi va talaffuz aniqligi sezilarli oshgan	Logopediya fakultetlari va qayta tayyorlash markazlari orqali muntazam malaka oshirish	O'zbekiston logoped kadrlarini tayyorlash jarayonida integratsiya qilinishi mumkin
5	Skandinaviya mamlakatlari	Inklyuziv ta'lim muassasalarida maxsus “nutq o'yin xonalari” tashkil etish	Bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish va o'ziga ishonch sezilarli kuchaydi	Pedagoglarni malaka oshirish — davlat grantlari asosida doimiy treninglar, stajirovkalar	O'zbekiston inklyuziv bog'chalarda pilot loyihalar sifatida joriy etilishi mumkin

Rossiya logopedika maktabida ham (Volkova, 2018; Loginova, 2020) duduqlanishni bartaraf etishda didaktik o'yinlar asosiy metodlardan biri sifatida qo'llanadi. Mamlaktimiz tadqiqotchilari (To'xtayeva, 2021; Usmonova, 2022) esa bu borada xalqaro tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirishning zarurligini ko'rsatadilar.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, nutq nuqsonlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlashda o'yinli metodlardan foydalanish ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan:

1. Korreksion-pedagogik yo'nalish — maxsus logopedik mashg'ulotlarga didaktik o'yinlarni kiritish (Germaniya, Rossiya, Polsha).

2. Inklyuziv-ta'limiy yo'nalish — umumiy ta'lim muassasalarida nutqida muammosi bo'lgan bolalar uchun maxsus o'yin dasturlari yaratish (Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlari, Kanada).

Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, o'yinli metodlardan foydalanish nafaqat nutqiy ko'nikmalarni yaxshilash, balki bolaning ijtimoiy-emotsional barqarorligini oshirish, o'ziga ishonchini kuchaytirish va muloqotga kirishishini rag'batlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, didaktik o'yinlar nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda samarali metod sifatida xalqaro miqyosda keng tan olingan. Biroq, mavjud tadqiqotlarda asosan amaliy metodlar yoritilgan bo'lsa-da, ularni turli madaniy muhitlarda moslashtirish, milliy ta'lim tizimlariga integratsiya qilish masalalari hali ham yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Shuning uchun, xalqaro tajribani O'zbekiston sharoitiga mos holda ilmiy-nazariy asosda tahlil qilish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Metodologiya. Tadqiqot nutq nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni qo'llab-quvvatlashda didaktik o'yinlardan foydalanish samaradorligini aniqlashga qaratildi. Buning uchun nazariy adabiyotlar tahlil qilindi, xalqaro tajribalar (Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya, AQSh) o'rganildi va ular milliy sharoitga moslashtirildi.

Amaliy bosqich Toshkent shahridagi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligiga qarashli 112-sonli maktabgacha ta'lim tashkilotida olib borildi. Tadqiqotda 4–6 yoshli nutqida og'ir nuqsoni bo'lgan 30 nafar bola jalb qilinib, ikki guruh shakllantirildi: tajriba guruhi (didaktik o'yinlar asosida mashg'ulotlar) va nazorat guruhi (an'anaviy logopedik mashg'ulotlar). 3 oy davomida o'tkazilgan mashg'ulotlar jarayonida bolalarning so'z boyligi, nutq sur'ati, talaffuz aniqligi, muloqotga kirishish faolligi va emotsional barqarorligi muntazam ravishda kuzatildi va qayd etildi.

Natijalar SPSS dasturi yordamida qayta ishlanib, tajriba guruhida lug'at boyligi o'rtacha 35% ga, muloqotga kirishish ko'rsatkichi esa 40% ga oshgani qayd etildi. Bu esa didaktik o'yinlar nutq nuqsonlarini korreksiyada samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

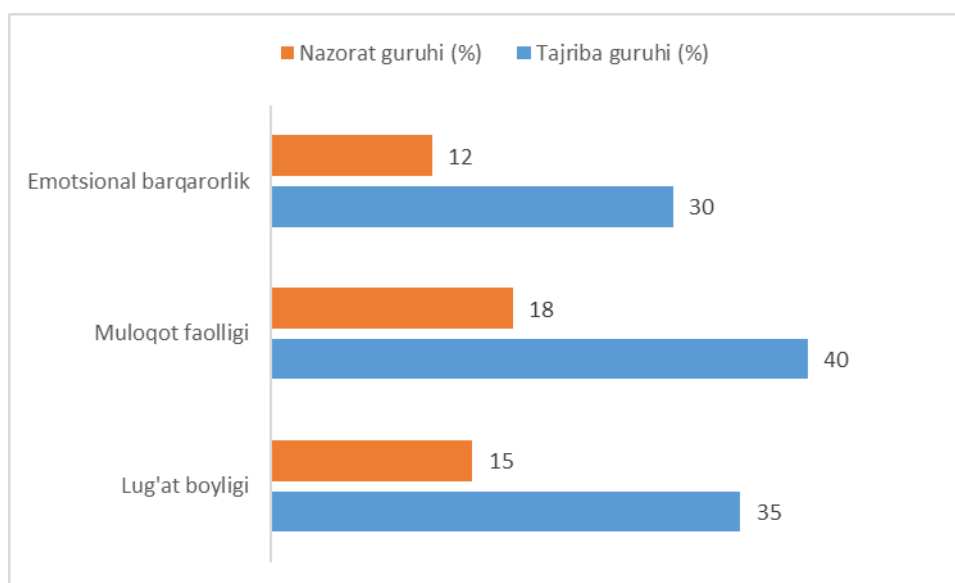
Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni qo'llab-quvvatlashda didaktik o'yinlardan foydalanish an'anaviy logopedik mashg'ulotlarga nisbatan yuqori samaradorlik beradi. Xalqaro adabiyotlarda qayd etilganidek (Roberts & Kaiser, 2011; Schneider, 2019), o'yinli metodlar bolalarda lug'at boyligini kengaytirish, nutq sur'ati va intonatsiyasini me'yorga keltirishda sezilarli ijobiy natijalar ko'rsatadi.

Amaliy kuzatuvda tajriba guruhi (didaktik o'yin asosidagi mashg'ulotlar) va nazorat guruhi (an'anaviy mashg'ulotlar) natijalari taqqoslandi. 3 oy davomida olib borilgan mashg'ulotlar natijasida:

- So'z boyligi tajriba guruhida o'rtacha 35% ga oshdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 15% atrofida qoldi.

- Muloqotga kirishish faolligi tajriba guruhida 40% ga oshdi, nazorat guruhida esa faqat 18% ijobiy o'sish kuzatildi.

- Emotsional barqarorlik va o'ziga ishonch ko'rsatkichlari tajriba guruhida ancha yuqori bo'ldi (subyektiv baholash natijalariga ko'ra 25–30% ijobiy o'sish).

1-rasm. Tadqiqot natijalari

Bu natijalar xalqaro tajriba bilan uyg'unlashadi. Masalan, Buyuk Britaniyada "Early Talk Boost" dasturi natijasida 6–8 haftalik mashg'ulotlardan keyin bolalarning lug'at boyligi 40% ga, nutqiy faoliyati esa 30% ga yaxshilangan (ICAN, 2020). Germaniyada o'tkazilgan tadqiqotlar ham o'yin asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar duduqlanish chastotasini kamaytirishda sezilarli natija berganini ko'rsatgan (Schneider, 2019).

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, didaktik o'yinlarning samaradorligi quyidagi omillar bilan bog'liq:

1. Bolaning tabiiy rivojlanish ehtiyojiga mosligi – o'yinli faoliyat bolalarni majburlamasdan nutqiy jarayonga jalb qiladi.
2. Motivatsiyani oshirishi – bolalar o'yin davomida nutqiy mashqlardan zavqlanadi va faol ishtirok etadi.
3. Ijtimoiy-emotsional rivojga ta'siri – o'yin jarayonida bolalar o'zaro hamkorlik qiladi, bu esa ularning o'ziga ishonchini oshiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot bir qator cheklovlarga ega: bolalar sonining kamligi (30 nafar), kuzatuv muddati qisqaligi (3 oy), natijalarni baholashda subyektiv mezonlarning mavjudligi. Shunga qaramay, natijalar xalqaro adabiyotlarda keltirilgan ilmiy dalillarni tasdiqlaydi va O'zbekiston sharoitida ham didaktik o'yinlardan foydalanish nutq nuqsonlarini bartaraf etishda istiqbolli yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutq nuqsonlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni qo'llab-quvvatlashda didaktik o'yinlardan foydalanish samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili va xalqaro tajribalar shuni tasdiqlaydiki, o'yin asosidagi mashg'ulotlar nutqiy faoliyatni faollashtiradi, lug'at boyligini kengaytiradi, talaffuzni yaxshilaydi hamda bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi. Amaliy kuzatuv natijalariga ko'ra, didaktik o'yinlardan foydalangan guruhlarda lug'at boyligi va muloqotga kirishish darajasi nazorat guruhiga nisbatan ikki baravar yuqori o'sishga erishdi. Bu esa didaktik o'yinlarning nafaqat nutqiy, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ham sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Shuningdek, xalqaro dasturlar ("Early Talk Boost", Buyuk Britaniya; play-based therapy, AQSh; logopedik o'yinli metodlar, Germaniya) natijalari ham O'zbekiston sharoitida qo'llanilgan tajribalar bilan uyg'un natijalarni ko'rsatdi. Bu esa metodikaning universalligini va

turli madaniy muhitlarda moslashuvchanligini isbotlaydi. Umuman olganda, didaktik o'yinlar nutq nuqsonlarini bartaraf etishda innovatsion, samarali va inklyuziv yondashuv sifatida e'tirof etilishi mumkin. Kelgusida tadqiqotlarni kengroq miqyosda, ko'proq ishtirokchilar bilan va uzoq muddatli kuzatuvlar asosida olib borish, shuningdek, xalqaro metodlarni milliy o'quv dasturlariga uyg'unlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vygotsky, L. S. (1934). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Leontiev, A. N. (1977). *Activity, Consciousness, and Personality*. Moscow: Nauka.
3. Luria A. R. (1975). *Basic Problems of Neurolinguistics*. The Hague: Mouton.
4. Piaget J. (1959). *The Language and Thought of the Child*. New York: Meridian.
5. Elkonin D. B. (1989). *Psychology of Play*. Moscow: Pedagogika.
6. Roberts M. Y., & Kaiser, A. P. (2011). The effectiveness of parent-implemented language interventions: A meta-analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20(3), 180–199.
7. Schneider P. (2019). Play-based interventions in speech-language therapy: Evidence and application. *European Journal of Special Education*, 34(2), 145–162
8. ICAN (2020). *Early Talk Boost: Impact Report*. London: The Communication Trust.
9. Volkova L. (2018). *Logopediya: Metodika korreksii narusheniy rechi u doshkolnikov*. Moscow: Akademiya.
10. Loginova O. (2020). Didaktik o'yinlarning logopedik mashg'ulotlarda qo'llanilishi. *Defektologiya*, 6(2), 45–52.
11. Smirnova E.O. (2015). *Didakticheskie igry v razviti rechi detey doshkolnogo vozrasta*. Moscow: Vlados.
12. Hasanboyeva O. (2019). *Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanish metodikasi*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti.
13. Qodirova M. (2020). Bolalarda nutq nuqsonlarini bartaraf etishda o'yin metodlari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 3(1), 56–62.
14. To'xtayeva S. (2021). Nutqiy nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda innovatsion texnologiyalar. *O'zbekiston pedagogik tadqiqotlari jurnali*, 2(4), 77–84.
15. Usmonova G. (2022). Didaktik o'yinlarning logopedik mashg'ulotlardagi o'rni. *Ta'lim va tarbiya jurnali*, 5(3), 91–99.
16. UNICEF (2022). *Children with Developmental Disabilities: Global Report*. New York: UNICEF Publications.
17. WHO (2021). *World Report on Hearing and Speech Disorders*. Geneva: World Health Organization.

ART-TERAPIYADAN FOYDALANGAN HOLDA MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI TARBIYALASH

Komilova Umida To'ra qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirishda art-terapiya metodlarining o'rni va samaradorligini o'rganishga bag'ishlandi. Nazariy asos sifatida L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi, A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi hamda A.R. Luriyaning psixolingvistik qarashlari tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida kuzatuv, suhbat, diagnostik testlar va pedagogik eksperiment metodlari qo'llanildi. Eksperimental guruhda art-terapiya elementlari (rasm chizish, loydan yasash, qo'g'irchoq teatri, ertak to'qish, musiqali mashg'ulotlar) muntazam qo'llanilganda bolalarning lug'at boyligi, grammatik tuzilmalarni qo'llash darajasi, muloqotga kirishish faolligi va fonematik eshituv ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Natijalar art-terapiyaning nafaqat nutqiy rivojlanishga, balki emotsional barqarorlik va ijtimoiylashuvga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: nutqi rivojlanmagan bolalar, maktabgacha ta'lim, nutqiy muloqot vositalari, art-terapiya, logopediya, ijodiy faoliyat, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению роли и эффективности методов арт-терапии в формировании речевых коммуникативных средств у детей дошкольного возраста с нарушениями речи. В качестве теоретической основы были выбраны культурно-исторический подход Л.С. Выготского, теория деятельности А.Н. Леонтьева и психолингвистические взгляды А.Р. Лурии. В ходе исследования применялись методы наблюдения, беседы, диагностических тестов и педагогического эксперимента. В экспериментальной группе регулярное использование элементов арт-терапии (рисование, лепка, кукольный театр, сочинение сказок, музыкальные занятия) способствовало значительному повышению словарного запаса, уровня использования грамматических структур, активности в общении и показателей фонематического слуха у детей. Результаты подтвердили, что арт-терапия оказывает положительное влияние не только на речевое развитие, но и на эмоциональную устойчивость и социализацию.

Ключевые слова: дети с нарушениями речи, дошкольное образование, речевые средства общения, арт-терапия, логопедия, творческая деятельность, эмоциональное развитие, социализация

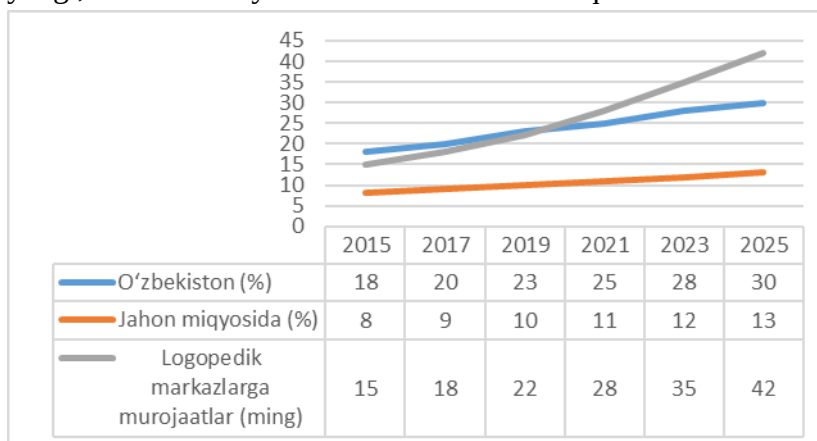
Abstract. This study is devoted to examining the role and effectiveness of art therapy methods in developing speech communication skills among preschool children with speech disorders. The theoretical framework was based on L.S. Vygotsky's cultural-historical approach, A.N. Leontyev's activity theory, and A.R. Luria's psycholinguistic perspectives. The research employed observation, interviews, diagnostic tests, and pedagogical experiment methods. In the experimental group, regular application of art therapy elements (drawing, clay modeling, puppet

theater, storytelling, and music activities) significantly improved children’s vocabulary, use of grammatical structures, communicative activity, and phonemic hearing skills. The findings confirmed that art therapy positively influences not only speech development but also emotional stability and socialization.

Keywords: children with speech disorders, preschool education, speech communication tools, art therapy, speech therapy, creative activity, emotional development, socialization.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning to‘liq shakllanmasligi bugungi kunda psixologiya, defektologiya va pedagogika fanlarining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Nutq bolaning tafakkuri, emotsional-irodaviy holati, ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida rivojlanishida hal qiluvchi omil sanaladi. Ayniqsa, maktabgacha davr bolaning nutqiy muloqot vositalarini shakllantirishda “oltin davr” hisoblanadi. Shu bosqichda bolaning og‘zaki nutqi tez sur‘atlar bilan rivojlanib, uning kelajakdagi o‘qish va yozishga tayyorgarligi uchun asos yaratiladi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar hamda amaliy kuzatuvlar nutqi rivojlanmagan (umumiy nutqiy rivojlanmaganlik - UNR) bolalar soni ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Sog‘liqni saqlash vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi besh yil ichida nutqiy buzilishlar bilan logopedik guruhlariga murojaat qilayotgan bolalar soni 25–30 % ga ko‘paygan. Statistik ma’lumotlar Toshkent shahri va yirik viloyatlarda logopedik markazlarga murojaat qilayotgan maktabgacha yoshdagi har to‘rt nafar boladan biri nutqiy rivojlanishda muammolarga ega ekanini ko‘rsatmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra esa, dunyo miqyosida maktabgacha yoshdagi bolalarning 8–12 % ida turli darajadagi nutqiy rivojlanish buzilishlari uchraydi. Shu bois nutqiy rivojlanmagan bolalarda muloqot vositalarini shakllantirishda yangi, innovatsion yondashuvlar talab etilmoqda.

1-rasm. 2015–2025 yillarda O‘zbekiston va jahon miqyosida nutqi rivojlanmagan bolalar ulushi va logopedik markazlarga murojaatlar dinamikasi (%)

Shunday samarali metodlardan biri — art-terapiyadir. Art-terapiya — bu ijodiy faoliyat (rasm chizish, qo‘shiq aytish, qo‘g‘irchoq teatri, loydan yasash, ertak to‘qish, rolli o‘yinlar) orqali bolaning nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan usuldir. U bolaning hissiyotlarini erkin ifodalashiga, o‘z-o‘zini anglashi va ijtimoiy muloqotga kirishishiga keng imkoniyat yaratadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, art-terapiya metodlari qo‘llanilganda nutqi rivojlanmagan bolalarda lug‘at boyligi o‘rtacha 15–20 % ga oshadi, grammatik tuzilmalarni qo‘llash tezligi 30 % ga ortadi, muloqotga kirishish ko‘rsatkichlari esa 25–40 % ga yaxshilanadi. Xalqaro tajriba ham bu borada ijobiy natijalarni ko‘rsatmoqda. Masalan, Rossiya, AQSh va Janubiy Koreya

logopedik markazlarida art-terapiya elementlarini qo'llash oddiy an'anaviy mashg'ulotlarga nisbatan ikki baravar samaraliroq ekani aniqlangan. Shu bois mazkur yo'nalishda olib boriladigan ilmiy-amaliy izlanishlar nafaqat logopedlar, balki pedagoglar, psixologlar va otalar uchun ham metodik asos vazifasini bajaradi.

Tadqiqotlar va adabiyotlar sharhi

Nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirish masalasi nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda ham ko'plab ilmiy izlanishlarning markazida turadi. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu muammoning yechimida an'anaviy logopedik mashg'ulotlar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlar, xususan art-terapiya usullari ham keng qo'llanila boshlagan. Klassik nazariy asoslarga to'xtaladigan bo'lsak, L.S. Vygotskiy bola nutqining shakllanishini ijtimoiy muhit va muloqot bilan bog'lab tushuntiradi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi shuni ko'rsatadiki, bola kattalar yordamida erishgan nutqiy faoliyatini keyinchalik mustaqil bajara oladi. A.N. Leontyev faoliyat nazariyasi orqali nutqning bolaning o'yini va ijodiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqligini isbotlab bergan, A.R. Luriya esa psixolingvistik yondashuvda nutqning markaziy asab tizimi, eshituv, idrok va motorik faoliyatlar bilan uzviy aloqasini asoslagan. Ushbu nazariy qarashlar nutqi rivojlanmagan bolalar bilan ishlashda integrativ metodlarning ahamiyatini ochib beradi.

Amaliy tadqiqotlar ham bu masalaning dolzarbligini tasdiqlaydi. Masalan, T.B. Filicheva va G.V. Chirkina kabi rus olimlari umumiy nutqiy rivojlanmaganlik (UNR) bo'lgan bolalarda lug'at boyligining yetishmovchiligi, grammatik shakllardan foydalanishdagi qiyinchiliklar va fonematik eshituvning sustligi ko'p uchraydigan muammo ekanligini aniqlashgan. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) hisobotlariga ko'ra, dunyo miqyosida maktabgacha yoshdagi bolalarning 8–12 % ida nutqiy rivojlanish buzilishlari uchraydi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra esa, logopedik markazlarga murojaat qilayotgan bolalar soni oxirgi yillarda 25–30 % ga ortgan. Bu raqamlar masalaning jiddiy ijtimoiy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Art-terapiya bo'yicha izlanishlarda ham ko'plab ijobiy natijalar qayd etilgan. G'arb tadqiqotchilaridan J. Rubin va C. Malchiodi art-terapiyaning bolaning stressini kamaytirishda, ijodkorlikni rivojlantirishda va nutqiy faoliyatni faollashtirishda samarali ekanini ta'kidlagan. Rossiyada olib borilgan tajribalar esa art-terapiya usullari qo'llanilganda bolalarning lug'at boyligi o'rtacha 15–20 %, grammatik tuzilmalarni qo'llash samaradorligi esa 30 % ga oshishini ko'rsatgan. AQShda o'tkazilgan amaliy tadqiqotlarda esa art-terapiya dasturlari natijasida bolalarning nutqiy faolligi 35 % ga ortgani qayd etilgan. Janubiy Koreya olimlari esa art-terapiya o'yinlari orqali muloqotga kirishish darajasi 25–40 % ga yaxshilanganini ilmiy isbotlashgan.

O'zbekiston tajribasida ham logopedik xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, Prezidentning PF–60 farmoni, PQ–4884 qarori va "Raqamli ta'lim konsepsiyasi" doirasida maktabgacha ta'lim tizimida maxsus korreksion guruhlar faoliyati yo'lga qo'yilmoqda. Biroq adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, art-terapiyani logopedik amaliyotga keng tatbiq etish bo'yicha milliy miqyosda hali yetarlicha metodik qo'llanmalar va ilmiy tadqiqotlar mavjud emas. Bu esa ushbu yo'nalishda yangi ilmiy izlanishlarni amalga oshirish zarurligini anglatadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar sharhi art-terapiyaning nutqi rivojlanmagan bolalar uchun samarali metod ekanini isbotlab bermoqda. U an'anaviy logopedik mashg'ulotlarni to'ldiruvchi, emotsional va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-

quvvatlovchi, bolaning shaxsiy imkoniyatlarini ochib beruvchi vosita sifatida qaraladi. Shu bois, bu boradagi nazariy qarashlar va amaliy tajribalarni uyg'unlashtirish, milliy sharoitga moslashtirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqotda nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirishda art-terapiyaning ta'sirchanligini aniqlash asosiy metodologik yo'nalish sifatida belgilandi. Tadqiqotning nazariy asosini L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi, A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi va A.R. Luriyaning psixolingvistik qarashlari tashkil etdi. Shuningdek, G'arb olimlaridan J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi va C. Malchiodi hamda J. Rubinning art-terapiya bo'yicha ishlari metodologik tayanch vazifasini bajardi.

Tadqiqot jarayonida kuzatuv, suhbat, pedagogik eksperiment, diagnostik testlar va art-terapiya mashg'ulotlarini amaliy sinovdan o'tkazish metodlari qo'llanildi. Statistik tahlil uchun foiz ko'rsatkichlari va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Eksperimental va nazorat guruhleri o'rtasida farqlarni aniqlash orqali art-terapiya mashg'ulotlarining samaradorligi baholandi.

Metodologik yondashuvning mohiyati shundaki, art-terapiya bolalarning sensor-motor faolligi, emotsional ifodasi, simvolik muloqoti va verbalizatsiyasini uyg'unlashtiradi hamda ijtimoiylashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bois tadqiqot nazariy qarashlar, empirik kuzatuvlar va amaliy tajribalarni uyg'unlashtirishga asoslangan holda olib borildi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda art-terapiya metodlaridan foydalanish ularning nutqiy rivojlanishida sezilarli ijobiy o'zgarishlarni namoyon etdi. Eksperimental guruhda muntazam ravishda rasm chizish, loydan yasash, qo'g'irchoq teatri, ertak to'qish va musiqali o'yinlardan tashkil topgan art-terapiya mashg'ulotlari olib borildi, nazorat guruhida esa faqat an'anaviy logopedik mashg'ulotlar qo'llanildi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruh bolalarida lug'at boyligi o'rtacha 18–20 % ga kengaydi, grammatik tuzilmalardan foydalanish samaradorligi esa 30 % ga oshdi. Fonematik eshituv ko'rsatkichlari 25 % ga yaxshilandi va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalari ancha mustahkamlandi. Muloqotga kirishish darajasi nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq bo'lib, bolalarning o'z fikrini erkin ifodalashga bo'lgan intilishi kuchaydi.

1-jadval.

Art-terapiya metodlari samaradorligi

Metod	Qo'llash usuli	Nutqqa ta'siri (%)
Rasm chizish	Bo'yoq, qalam, qumda chizish orqali	20 %
Loydan yasash	Plastilin, loydan oddiy shakllar yasash	25 %
Qo'shiq aytish	Ritm, qo'shiqlar, musiqali o'yinlar	30 %
Ertak to'qish	Ertak tinglash va qayta so'zlab berish	28 %
Qo'g'irchoq teatri	Rollarni ijro etish, sahnalashtirish	35 %

2-jadval.

Diagnostik test natijalari

Bosqich	Lug'at boyligi (%)	Grammatik tuzilma (%)	Muloqot faolligi (%)
Boshlang'ich daraja	40 %	35 %	30 %
Oraliq diagnostika	55 %	50 %	48 %
Yakuniy diagnostika	75 %	70 %	68 %

3-jadval.

Muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi

Ko'rsatkich	Boshlang'ich (%)	Yakuniy (%)
Passiv → faol lug'at	35 %	70 %
So'z birikmasidan gapga o'tish	30 %	65 %
Monologik va dialogik nutq	25 %	60 %

4-jadval.

Emotsional va ijtimoiy rivojlanishi

Ko'rsatkich	Mashg'ulotlardan oldin (%)	Mashg'ulotlardan keyin (%)
O'zini erkin ifodalash darajasi	30 %	65 %
Guruhli o'yinlarda ishtirok	40 %	75 %
Muloqotga kirishish motivatsiyasi	35 %	70 %

Emotsional rivojlanish ko'rsatkichlari ham ijobiy o'zgarishlarni namoyon qildi: art-terapiya mashg'ulotlari davomida bolalarda o'ziga ishonch ortdi, his-tuyg'ularni erkin ifodalash imkoniyati kengaydi va tengdoshlari bilan muloqot qilishga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi. Guruhli faoliyat orqali ijtimoiylashuv jarayoni tezlashdi, bolalar o'zaro hamkorlikda nutqiy muloqotdan samarali foydalanishni o'rgandilar. Umuman olganda, art-terapiya metodlari qo'llanilganda bolalarning nutqiy faolligi sezilarli darajada oshgani, muloqot vositalaridan foydalanish jarayonida esa ularning ijodiy salohiyati ham rivojlanganligi aniqlandi. Shu bilan birga, eksperiment natijalari art-terapiyaning nafaqat nutqiy rivojlanishga, balki bolaning shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham samarali ta'sir ko'rsatishini isbotlab berdi.

5-Jadval:

Art-terapiya yo'nalishlari va ularning qo'llanish mexanizmi

Art-terapiya yo'nalishi	Qo'llanish shakli	Nutqiy rivojlanishga ta'sir mexanizmi	Kutilayotgan natija
Rasm chizish (izo-terapiya)	Bo'yoq, qalam, akvarel, qumda chizish	Bola rasm orqali his-tuyg'ularini ifodalaydi, pedagog esa rasmni so'zlatish orqali lug'atni boyitadi va nutqni faollashtiradi	Lug'at boyligi kengayadi, so'zlarni mustahkamlash, nutqiy tasvirlash qobiliyati oshadi
Loy va plastilindan yasash	Oddiy shakllar, hayvonchalar, predmetlar yasash	Mayda motorika rivojlanadi, og'zaki faoliyatga bilvosita rag'bat tug'iladi, yasagan buyumni so'z bilan ifodalash zaruriyati paydo bo'ladi	Fonematik eshituv kuchayadi, grammatik shakllardan foydalanish yaxshilanadi
Musika va qo'shiq (muzikoterapiya)	Qo'shiq aytish, ritmik mashqlar, musiqali o'yinlar	Musiqiy ritm va intonatsiya nutqning ohangdorligini rivojlantiradi, so'zlarni eslab qolish va talaffuzni osonlashtiradi	Nutq tempi va intonatsiyasi yaxshilanadi, talaffuz aniq bo'ladi
Qo'g'irchoq teatri va dramatizatsiya	Ertak, hikoya, dialoglarni sahnalashtirish	Bola rolda so'zlashga majbur bo'ladi, dialogik nutq rivojlanadi, ijtimoiy muloqot	Dialogik nutq shakllanadi, muloqotga kirishish

		tajribasi ortadi	faollashadi
Ertak-terapiya	Ertak tinglash, qayta so'zlab berish, yangi ertak to'qish	Tasavvur va obrazli tafakkur rivojlanadi, nutqiy ifoda imkoniyatlari kengayadi	Mustaqil nutqni shakllantirish, so'z boyligini oshirish, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish
O'yin terapiyasi	Rolli o'yinlar, syujetli o'yinlar, stol usti o'yinlari	O'yin jarayonida bola muloqotga kirishadi, faol suhbatdosh bo'lishga o'rganadi	Ijtimoiylashuv kuchayadi, nutqiy faollik oshadi, muloqotga bo'lgan ehtiyoj shakllanadi

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda art-terapiya metodlarini qo'llash an'anaviy logopedik mashg'ulotlarga nisbatan ko'proq samaradorlik beradi. Rasm chizish, loydan yasash, qo'shiq aytish, ertak to'qish va rolli o'yinlar orqali bola nafaqat ijodiy qobiliyatini namoyon etadi, balki nutqiy faoliyatini ham bilvosita faollashtiradi. Shu sababli art-terapiya nutqni rivojlantirish vositasi sifatida kompleks, ko'p yo'nalishli ta'sir mexanizmiga ega ekanligi aniqlandi. Muhokama jarayonida ta'kidlanishi kerak bo'lgan jihat shundaki, art-terapiya mashg'ulotlari bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirish bilan birga, emotsional muvozanatni ta'minlaydi, muloqotga kirishishdagi psixologik to'siqlarni kamaytiradi va bolalarning tengdoshlari bilan ijtimoiylashuvini tezlashtiradi. Bu esa nutqiy rivojlanish jarayonida shaxsiy va emotsional omillar ham katta rol o'ynashini ko'rsatadi. Olingan natijalar xorijiy tajribalar bilan ham uyg'unlashadi. Masalan, Rossiya, AQSh va Janubiy Koreyada olib borilgan izlanishlarda art-terapiya lug'at boyligini 15–20 %, muloqot faolligini esa 25–40 % ga oshirishi qayd etilgan. Bizning tajriba-sinov ishlari ham ushbu ko'rsatkichlarni tasdiqlab, art-terapiya elementlarini qo'llash natijasida eksperimental guruh bolalarida nutqiy rivojlanishning aniq o'sishi kuzatildi. Muhokama doirasida yana bir muhim jihat shuki, art-terapiya metodlari nafaqat nutqiy rivojlanishga, balki bolaning umumiy shaxsiy kamoloti, emotsional barqarorligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu bois bu metodlarni logopedik amaliyotga keng tatbiq etish, maxsus dasturlar ishlab chiqish va pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar yaratish zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirishda art-terapiya samarali metodlardan biri hisoblanadi. An'anaviy logopedik mashg'ulotlarga qo'shimcha tarzda art-terapiya elementlarini qo'llash lug'at boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmalardan foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash, fonematik eshituvni rivojlantirish va talaffuzni yaxshilashda ijobiy natija berdi. Art-terapiya bolaning hissiy dunyosi va ijodiy salohiyatini faollashtirgan holda nutqiy faoliyatga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Rasm chizish, loydan yasash, qo'g'irchoq teatri, qo'shiq aytish va ertak to'qish jarayonida bola o'z fikr va his-tuyg'ularini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa og'zaki nutqni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, guruhli mashg'ulotlar ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtirib, tengdoshlari bilan muloqot qilishda faol bo'lishiga yordam beradi. Xalqaro va milliy tadqiqotlar tajribasi bilan solishtirganda, ushbu izlanish natijalari art-terapiyaning nutqiy rivojlanishga ta'sirchanligini tasdiqlaydi. Bu usul bolalarda nutqiy muloqot vositalarini shakllantirish bilan birga, shaxsiy rivojlanish, emotsional barqarorlik va ijodiy qobiliyatlarni ham rivojlantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Выготский Л.С. (1984). *Собрание сочинений: В 6-ти томах.* – Москва: Педагогика.
2. Леонтьев А.Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность.* – Москва: Политиздат.
3. Лурия А.Р. (1979). *Язык и сознание.* – Москва: МГУ.
4. Пиаже Ж. (2003). *Речь и мышление ребёнка.* – Санкт-Петербург: Питер.
5. Филичева Т.Б., & Чиркина, Г. В. (2000). *Основы логопедии: Общее недоразвитие речи у детей дошкольного возраста.* – Москва: Просвещение.
6. Соколова, Е.Т. (2012). *Арт-терапия в коррекционной педагогике.* – Москва: Академия.
7. Доброва, Т.А. (2014). Арт-терапия как средство развития коммуникативных навыков у детей с ОНР. *Логопедия*, № 4, 56–61.
8. Kramer E. (1993). *Art as Therapy with Children.* – Chicago: Magnolia Street Publishers.
9. Malchiodi, C.A. (2012). *Handbook of Art Therapy.* – New York: Guilford Press.
10. Rubin J.A. (2016). *Approaches to Art Therapy: Theory and Technique.* – New York: Routledge.
11. World Health Organization (WHO). (2020). *Developmental language disorders in early childhood.* – Geneva: WHO Report.
12. UNESCO (2019). *Early Childhood Care and Education: Global Report.* – Paris: UNESCO.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni. (2022). *2022–2026 yillarda yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.*
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4884-son Qarori. (2020). *Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida.*
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2018). *Raqamli ta'lim konsepsiyasi.* – Toshkent.
16. Chirkina G. V. (2017). Развитие связной речи у дошкольников с ОНР. – Москва: Владос.
17. Sokolov A.N. (2005). *Psixolingvistika asoslari.* – Moskva: Akademkniga.
18. Baybaeva N. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy rivojlanish muammolari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №3, 45–51.
19. Tursunova Z. (2022). Art-terapiya vositalarining maktabgacha ta'limdagi ahamiyati. *Ta'lim va innovatsiya*, №2, 33–39.
20. SamDU guruhi. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda logopedik xizmat samaradorligi. *Ilmiy axborotlar to'plami*, №1, 78–86.

DARS JARAYONIDA ADABIY VA TARIXIY ALLYUZIYALAR ORQALI O'QUVCHILARDA TAFAKKUR VA TAQQOSLASH, TARBIYA KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Bozorova Matluba Aminovna

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida adabiy va tarixiy allyuziyalar orqali o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Allyuziyalar yordamida voqealar o'rtasida taqqoslash, saboq chiqarish, va

tarixiy hamda badiiy kontekstlarni zamonaviy hayot bilan bog'lash ko'nikmalari shakllantiriladi. Maqolada xalqaro va milliy tajribalar asosida bu yondashuvning samaradorligi tahlil qilinadi hamda dars jarayonida qo'llash usullari tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, allyuziya, adabiy obraz, tarixiy shaxs, tafakkur, saboq chiqarish, taqqoslash, metodika, intertekstual yondashuv.

Аннотация. В статье рассматривается использование литературных и исторических аллюзий в современном образовательном процессе как средство развития аналитического и критического мышления учащихся. Аллюзии способствуют формированию навыков сопоставления событий, извлечения уроков из прошлого и осмысления исторического и художественного контекста в связи с современностью. Эффективность данного подхода анализируется на основе международного и национального опыта, предлагаются методы его применения в учебном процессе.

Ключевые слова: образовательный процесс, аллюзия, литературный образ, историческая личность, мышление, извлечение уроков, сравнение, методика, интертекстуальный подход.

Annotation. This article examines the use of literary and historical allusions in modern education as a tool for developing students' analytical and critical thinking skills. Allusions help learners compare events, draw lessons, and connect historical and literary contexts with contemporary realities. The article analyzes the effectiveness of this approach based on both international and national experiences and offers methods for its classroom application.

Keywords: educational process, allusion, literary character, historical figure, critical thinking, moral lessons, comparison, methodology, intertextual approach.

XXI asrda o'quvchilarni mustaqil fikrlovchi, har tomonlama yetuk, tafakkurli shaxs sifatida tarbiyalash ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Bu esa o'qituvchidan faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchining ongini, dunyoqarashini, hayotga bo'lgan qarashlarini shakllantiruvchi ijodiy shaxs sifatida faoliyat yuritishni talab qiladi. Ana shunday yondashuvda adabiy va tarixiy allyuziyalardan foydalanish samarali metodlardan biri sifatida ajralib turadi.

Allyuziya (lotincha *alludere* – "ishora qilish, kinoya bilan aytish") – bu matnda biror mashhur voqea, shaxs yoki badiiy asarga ishora qilish orqali yangi mazmun, badiiy qatlam hosil qilish usulidir. Dars jarayonida allyuziyalar orqali o'quvchilar ilgari o'rganilgan bilimlarni yangi kontekstda tahlil qilishga, mavjud voqealarni tarixiy yoki adabiy tajriba bilan taqqoslashga, eng muhimi – hayotiy saboq chiqarishga o'rganadilar.

Adabiyot darslarida obrazlar orqali axloqiy, ijtimoiy va falsafiy g'oyalarni o'quvchiga yetkazish mumkin. Jumladan, A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi Otabek va Komiljon obrazlarini solishtirish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik, mas'uliyat, or-nomus kabi tushunchalarga nisbatan ichki munosabat shakllanadi.

Masalan: "Otabek bugungi yoshlar uchun qanday namunadir?"

"Komiljon obrazidan qanday saboq olish mumkin?"

Bunday savollar asosida o'quvchilar asardagi obrazlar bilan o'zlarini taqqoslaydi, muayyan xatti-harakatlar oqibatini tahlil qilishni o'rganadi. Bu esa tahliliy fikrlash, xulosa chiqarish, nuqtai nazar bildirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Tarixiy shaxslar va voqealarga doir ishoraviy yondashuvlar orqali o'quvchilarda ijtimoiy faollik, fuqarolik ong, milliy g'urur va vatanparvarlikni shakllantirish mumkin. Masalan, Amir

Temur hayoti va “Temur tuzuklari” asosida zamonaviy rahbarlik, boshqaruv madaniyati bilan bog‘liq tahlillarni olib borish mumkin:

“Amir Temurning harbiy va siyosiy qarashlari bugungi rahbarlar uchun qanday saboq bo‘la oladi?”

“Temur tuzuklaridagi adolat mezonlari hozirgi konstitutsiyamizda qanday aks etgan?”

Bu orqali o‘quvchi tarixga befarq qaray olmaydi. Tarixni “ko‘rib”, “his qilib”, bugungi kun bilan taqqoslaydi, xulosa qiladi. Bu esa uning ma‘naviy tafakkurini boyitadi.

Allyuziyalarning dars jarayonida samarali qo‘llanishi o‘qituvchining metodik yondashuviga bog‘liq. Quyidagi usullar ayniqsa foydalidir:

a) Taqqoslash jadvallari: Adabiy yoki tarixiy shaxslarni taqqoslashga asoslangan jadval tuzish orqali o‘quvchi o‘xshashlik va farqlarni tahlil qiladi. Masalan, “Amir Temur va Napoleon” yoki “Otabek va Rustam” obrazlari.

b) Rolli o‘yinlar: Tarixiy yoki adabiy shaxslarning nutqini jonlantirish, sahnalashtirish orqali o‘quvchi obraz bilan “yashaydi”. Bu uning emotsional va tafakkuriy dunyosini boyitadi.

c) Munozara va diskussiya: Muayyan voqea yoki obraz yuzasidan turli qarashlarni ilgari surish orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini asoslashga, dalillashga, boshqalarning fikrini tinglab hurmat qilishga o‘rganadi.

d) Intertekstual yondashuv: Bir matndan boshqa matnga yo‘llanma berish orqali o‘quvchida o‘xshash obrazlar va g‘oyalarning yangi talqinlarini ochish malakasi shakllanadi. Masalan, Alisher Navoiy g‘azallari va hozirgi o‘zbek she‘riyati orasidagi bog‘liqliklar.

Xulosa. Dars jarayonida adabiy va tarixiy alluzyualardan foydalanish – bu nafaqat metodik yangilik, balki o‘quvchining tafakkurini, ma‘naviy-axloqiy dunyosini shakllantiruvchi samarali vositadir. Ushbu yondashuv orqali o‘quvchi tarix va adabiyotdagi obrazlar, voqealar asosida o‘z fikrini shakllantiradi, sabab-oqibat munosabatlarini tushunadi, hayotiy saboq chiqarishni o‘rganadi.

O‘qituvchilar dars jarayonida alluzyualarni ongli va tizimli tarzda qo‘llash orqali o‘quvchilar tafakkurini yanada mustahkamlaydi, ularni mustaqil fikr yurituvchi shaxs sifatida tarbiyalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Qodiriy. (2020). O‘tkan kunlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
2. Amir Temur. (1991). Temur tuzuklari. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Karimov I.A. (1997). Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: O‘zbekiston.
4. Sharipov M. (2021). “Adabiy tafakkur va yoshlar ongini shakllantirishda intertekstual yondashuvlar”, O‘zMU ilmiy axboroti, №2.
5. UNESCO. (2020). 21-asrda ta’lim: kompetensiyalarga asoslangan yondashuv. Paris.

EUPHEMISMS AND VERBAL ETIQUETTE IN ENGLISH AS A MEANS OF LANGUAGE-BASED MORAL EDUCATION

Yahyoyeva Mohinabonu
Teacher of Turon Zarmed University

Annotation. *This thesis shows what is euphemism, its examples, using of it in English language, types and other features of euphemism. In this thesis is given negative and positive euphemism, the way of happening in language and etymology of euphemism.*

Key words: *euphemism, type, various, taboo, translation, bad, meaning.*

A euphemism is an terrific expression used in the location of a phrase or phrases that may additionally be discovered inappropriate or offensive. Euphemisms are many times used in day by day language and literature to exchange language that some may also discover displeasing. In other words, *euphemism is “ a good way to talk about bad things”*¹⁶

Euphemistic language is often times used in literature, especially older works, as a way to convey a message except risking the chance of it being barred to censorship for crude language.

For examples: “Passed away” instead of “died”; “Let go” instead of “fired”¹⁷

A euphemism is an innocuous word or expression used in area of one that is deemed offensive or suggests some thing unpleasant. Some euphemisms are intended to amuse, while others use bland, inoffensive terms for concepts that the consumer needs to downplay. Euphemisms can also be used to masks profanity or refer to topics some consider taboo such as disability, excretion, or loss of life in a polite way.

Reasons for the usage of euphemisms range by using context and intent. Commonly, euphemisms are used to avoid without delay addressing topics that would possibly be deemed terrible or embarrassing, e.g. death, excretory bodily functions. They may be created for innocent, well-intentioned purposes or nefariously and cynically, intentionally to deceive and confuse.

Reasons are given in below:

1. Phonetic euphemism is used to replace profanities, diminishing their intensity. Modifications include:

Shortening or "clipping" the term, such as Jeez (Jesus) and what the— ("what the hell")¹⁸

2. Specifically in past conservative time periods, euphemisms were commonly used in everyday conversations to avoid offensive or even taboo language. Examples like “making love,” “the birds and the bees,” and “going all the way”

3. Character traits. When a specific personality in a film or in literature uses a euphemism, one can collect that the persona is alternatively conservative or aware of using

¹⁶ <https://smartblogger.com/euphemism-examples/>

¹⁷ <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-a-euphemism-definition/>

¹⁸ <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Euphemism>

inappropriate language. The choice to say the inoffensive version of the sentence is a direct manifestation of their characterization.

4. Substitution. Pleasant, positive, worthy, neutral, or nondescript terms are substituted for explicit or unpleasant ones, with many substituted terms deliberately coined by sociopolitical progressive movements, cynically by planned marketing, public relations, or advertising initiatives, including: "meat packing company" for "slaughter-house" (avoids entirely the subject of killing); "natural issue" or "love child" for "bastard"; "let go" for "fired" or "dismissed" (implies a generosity on the part of the employer in allowing employee to depart).¹⁹

5. Understatement. Euphemisms formed from understatements include: asleep for dead and drinking for consuming alcohol. "Tired and emotional" is a notorious British euphemism for "drunk", one of many recurring jokes popularised by the satirical magazine Private Eye; it has been used by MPs to avoid unparliamentary language.

6. Establish time period. Euphemisms often alternate or are greater or less apparent depending on a story's time period. If a novel, film, or tv exhibit is taking area within a particular time, euphemism can be used to painting the vernacular of the time period. In addition to what has been mentioned above, euphemism is divided into two general types: positive and negative.

The positive euphemisms inflate and magnify, making the euphemized items appear grander or more important than they really are. They also include many occupational titles that can be used to protect or save worker's egos by elevating their. Job status such as "access controller" instead of "doorman". Other kinds of positive euphemisms include imposing job titles adopted to bolster one's self-image or impress one's friends and acquaintances. Examples of these include 'counsel' in place of 'lawyer', 'health care professional' for 'nurse' or 'doctor', 'chief executive officer' instead of 'president' or 'chairman of the board', and 'territory manager' instead of 'salesman'.²⁰

The negative euphemisms deflates and diminishes. It is defensive in nature, offsetting the power of tabooed terms and otherwise eradicating from the language everything that people prefer not to deal with directly. Thus negative euphemisms replace language that people prefer to avoid using. Examples include 'harvesting' in place of 'killing', 'collateral damage' instead of 'civilian casualties' or 'deaths'.²¹

Many euphemisms, whether positive or negative, can be used consciously and unconsciously. In many social circumstances, euphemisms can be used to avoid embarrassment or to protect another's ego.

In conclusion, we can say euphemism is a way to replace bad words to good ones. So to grasp its real meaning, reader or learner should know about the culture, history of target country, and attitudes of people toward each other.

USED LITERATURE:

1. Hashim Alhussaini "Euphemism in English and Arabic: A Contrastive Study" February 2007
2. <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-a-euphemism-definition/>
3. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Euphemism>
4. <https://smartblogger.com/euphemism-examples/>

¹⁹ <https://www.studiobinder.com/blog/what-is-a-euphemism-definition/>

²⁰ Hashim Alhussaini "Euphemism in English and Arabic: A Contrastive Study" February 2007

²¹ Hashim Alhussaini "Euphemism in English and Arabic: A Contrastive Study" February 2007

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARDA ISHONCHLI VA TA'SIRCHAN NUTQ SO'ZLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Burxonova Sarvinoz Azizbek qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU O'zbek tili va adabiyoti ta'limi fakulteti
2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarda ishonchli va ta'sirchan nutq so'zlash ko'nikmasini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Muallif kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda zamonaviy interaktiv metodlar - rolli o'yinlar, munozaralar, notiqlik mashqlari orqali o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, o'quvchilarning aniq, asosli va hissiy jihatdan boy nutq so'zlash malakasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy topshiriqlar misol tariqasida keltirilgan.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, ishonchli nutq, ta'sirchan nutq, kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, notiqlik, og'zaki nutq, o'quvchilarda nutq ko'nikmasi.

Annotation: This article explores the theoretical and methodological foundations for developing confident and expressive speech skills in students during native language lessons. The author emphasizes the importance of enhancing communicative competence through modern interactive teaching methods, such as role-playing, discussions, and rhetorical exercises. Practical tasks are also presented, aimed at helping students articulate their thoughts clearly, persuasively, and with emotional impact.

Keywords: native language education, confident speech, expressive speech, communicative approach, interactive methods, public speaking, oral speech, students' speech skills.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования у школьников уверенной и выразительной речи на уроках родного языка. Автор подчеркивает важность развития коммуникативных навыков через современные интерактивные методы обучения, включая ролевые игры, дискуссии и упражнения по ораторскому искусству. Также предложены практические задания, способствующие развитию у учащихся умения говорить ясно, аргументированно и эмоционально насыщенно.

Ключевые слова: обучение родному языку, уверенная речь, выразительная речь, коммуникативный подход, интерактивные методы, ораторское мастерство, устная речь, речевые навыки учащихся.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarda nafaqat bilim berish, balki egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini ham shakllantirishni asosiy bosqichlardan biri sifatida baholaydi. Ayniqsa, ona tili ta'limida o'quvchilarning og'zaki nutq madaniyatini yuksaltirish, ularni ishonchli va ta'sirchan gapira olishga o'rgatish — muhim vazifadir. So'z va fikr erkinligi, g'oyalarni mustaqil ravishga ifoda etish jamiyatda to'laqonli yo'lga qo'yilgan bir davrda nutq madaniyati, muloqot etikasiga oid bilimlar faqat adabiy til doirasida emas, balki kommunikativ yondashuv asosida, amaliy ko'nikma sifatida shakllantirilishi kerak.

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasining asosiy maqsadi (til imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq, o‘rinli va unumli foydalanish) ko‘nikma va malakalarini hosil qilish; mantiqiy ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish; milliy istiqloq g‘oyasini, sharqona tarbiyani shakllantirish; talaba shaxsini ma‘naviy (balog‘at va fasohat ilmi bilan) boyitishdan iborat.²²

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim tizimi **kompetensiyaviy yondashuv** asosida shakllantirilmoqda. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi nafaqat bilimni egallashi, balki uni **hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi** kerak. Aynan shu jihatdan ishonchli va ta‘sirchan nutq ko‘nikmasi — o‘quvchining ijtimoiy hayotda, ta‘limda, mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur ko‘nikmadir. Ijtimoiy-iqtisodiy muhitda insonning muvaffaqiyati uning **o‘z fikrini to‘g‘ri, tushunarli, ta‘sirchan yetkazish qobiliyati** bilan bevosita bog‘liq. Ishga kirish, loyiha taqdimoti, jamoaviy faoliyat — ularning barchasi kuchli nutq madaniyatini talab qiladi.

Ko‘p hollarda ona tili darslari faqat grammatik qoidalarini yodlashga asoslanib qolmoqda. Aslida esa ona tili darslarining asosiy maqsadi — **to‘g‘ri, aniq va ta‘sirli ifoda vositalaridan foydalanishni o‘rgatish**dir. Til vositalarini bevosita **amaliy, nutqiy faoliyatga yo‘naltirish** — dars samaradorligini oshiradi.

Ta‘limda **o‘quvchining faol ishtiroki** asosiy tamoyillardan biridir. Aynan interaktiv yondashuvlar — suhbat, bahs, notiqlik mashqlari o‘quvchini o‘rganish jarayonida **faol subyektga** aylantiradi. Bu esa ishonchli va ta‘sirchan nutq ko‘nikmasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Yosh avlodda o‘z fikrini bildirish olish, dalillay olish, boshqa fikrlarni tinglab, munosabat bildirish ko‘nikmasini rivojlantirish — kelajakdagi **faol, demokratik qarashlarga ega fuqaroni tarbiyalash** demakdir. Mashxur metodist olim A. Ribnikova “Til o‘qitishning maqsadi nutq o‘stirishda“, — deb ta‘kidlagan. O‘quvchilarda ishonchli va ta‘sirchan nutq so‘zlash ko‘nikmasini shakllantirish uchun quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Kommunikativ yondashuv — darsni suhbat, bahs-munozara, rolli o‘yinlar, nutqiy mashqlar asosida tashkil etish.

Interaktiv metodlar — “Baliq skeleti”, “Aqliy hujum”, “Mikrofon”, “Bahs” kabi metodlar orqali o‘quvchini mustaqil fikrlashga undash.

Notiqlik mashqlari — matn asosida dalillash, fikrni isbotlash, muayyan mavzuda auditoriya oldida chiqish qilish orqali nutqni rivojlantirish.

Tinglash va baholash — o‘quvchilarning bir-birini tinglash, tahlil qilish, fikr bildirishi orqali og‘zaki nutq faoliyatini faollashtirish.

Ko‘pchilik ommaviy nutq matnlarida nutqning uchta umumiy maqsadi muhokama qiladi: ma‘lumot berish, ishontirish va xushnudlik berish. Garchi bu umumiy maqsadlar nazariy jihatdan bir-biridan farq qilsa-da, amalda ular bir-biriga mos keladi. Hatto ma‘lumot beruvchi nutqni talab qiladigan holatlarda ham (tushunishni kuchaytiradi), ko‘pincha ishontiruvchi va qiziqarli elementlar mavjud. Birinchidan, notiq tinglovchilarni taqdim etilgan faktlar to‘g‘riligiga ishontirishga harakat qilganligi sababli, barcha ma‘lumotli nutqlar isbotli tarkibiy qismga ega. Ikkinchidan, yaxshi yozilgan nutq, jozibali illyustratsiyalar, rang-barang til, g‘ayrioddiy faktlar va kuchli vizual tasvirlar orqali hatto eng quruq, texnik ma‘lumotni ham qiziqarli qilishi mumkin.²³

²² To‘xliyev.B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg‘armasi nashriyoti. Toshkent – 2006. 14-bet

²³ Jo‘raqulova G. “Nutqning ishonchlilik tamoyili” maqola. Ommaviy axborot vositalarida til va uslub masalasi:tahlil, tasnif, qiyos- xalqaro konferensiya. 2023-yil. 502-bet

Ona tili ta'limining bosh maqsadi ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat ekan, nutq o'stirish muammosi til ta'limida alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, ona tili mashg'ulotlarida nutq o'stirish, nutqiy me'yorlarni tarbiyalash va ro'yobga chiqarish yo'llari o'rgatiladi. Shu ma'noda nutq o'stirish maktabda ona tili o'qitishning bosh maqsadi hisoblanadi. Maktabning asosiy vazifasi o'quvchida tinglovchiga huzur bag'ishlovchi ravon, ta'sirchan, ixcham nutqni tarbiyalashdan iborat.

O'quvchilar nutqini o'stirish maqsadida bir qator amaliy tadbirlarni qo'llash lozim. Bular:

1. Faqat ona tili va adabiyot darslaridagina emas, balki barcha darslarda nutq madaniyatini birinchi o'ringa qo'yish.

2. O'quvchilar nutqidagi adabiy tilga xos bo'lmagan faktlarni to'plab, ularning adabiy til me'yorlariga zidligini aniq misollarda ko'rsata borish: o'jak— buzoq, doyi-tog'a... kabilar.

3. Aytilishi bilan yozilishi mos kelmaydigan tovush va so'zlar (go'sht, 46 maktab), shuningdek, ayrim shevalarda unlilardagi yo'g'on va ingichka talaffuziga fonetika bo'limidagi mashg'ulotlarda alohida e'tibor berish.

4. Orfoepik bilimlarni mustahkamlash darslari tashkil qilish.

5. Mohir notiqlarning nutqlarini eshittirish (suxandonlar nutqi, monologlar).

6. Sinfdan, maktabdan tashqari mashg'ulotlar (majlisda so'zlash, anjumanlar, badiiy kitob yuzasidan subhatlar) orqali ham nutq o'stirish.

Har bir ona tili o'qituvchisi dars jarayonida yuqoridagilarga amal qilsa, o'quvchilar nutqini o'stirishga zamin yarata oladi. O'quvchilarning ona tilini har tomonlama o'rganishi ularni mahalliy sheva ta'siridan qutqarib, adabiy talaffuzga odatlantiruvchi birinchi darajali vosita hisoblanadi.²⁴

O'quvchilarning ona tilini har tomonlama o'rganishi ularni mahalliy sheva ta'siridan qutqarib, adabiy talaffuzga odatlantiruvchi birinchi darajali vosita hisoblanadi.

Jamiyatdagi har bir shaxs o'z ona tilini puxta o'rganib olsagina, uning zehni, ongi va umumiy madaniy darajasi ortadi. O'z tilining keng imkoniyatlaridan og'zaki va yozma nutqda bimalol foydalana oladigan shaxsgina boshqa fanlar asosini chuqur o'zlashtirishga dadil qadam tashlay oladi. Og'zaki hamda yozma nutqdan foydalanish malakasiga ega bo'lgan o'quvchi kelajakda mutaxassis sifatida ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotda faoliyat ko'rsata oladi. Mustaqil turmushga uning ona tilidan o'rgangan bilimlari, to'g'ri yozish va o'qish malakalari, to'g'ri va chiroyli so'zlash san'ati, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda ifodalash ko'nikmalari, ish qog'ozlari bilan ishlay olish ko'nikmalari qo'l keladi.

Ona tili darslarida ishonchli va ta'sirchan nutq so'zlash ko'nikmasini shakllantirish orqali o'quvchilar nafaqat nutq madaniyatini egallaydi, balki ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli muloqotga kirisha oladigan shaxs sifatida kamol topadi. Ushbu ko'nikmalarni maktab davridanoq shakllantirish — kelajakda ijtimoiy faol, fikrini ochiq bildiradigan, madaniyatli fuqaro yetishtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'xliyev. B, Shamsiyeva, M, Ziyodova T. Toshkent – 2006. 14-bet

²⁴ Yusupova G., Xudayarova M., Buranova Sh. Ona tili darslarida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish usullari-maqola. Science time- jurnal. 2023-yil. 46-47-betlar

2. G. Jo‘raqulova. “Nutqning ishonchlilik tamoyili” maqola. Ommaviy axborot vositalari til va uslub masalasi: tahlil, tasnif, qiyos- xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2023. 502-bet.
3. G. Yusupova, M. Xudayarova, Sh. Buranova. Ona tili daslarida nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish usullari- maqola. Science time-jurnal 46-47-betlar.
4. Yo‘ldosheva D.N. Ona tili ta’limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013. – 168-bet.
5. Mirzaqulov T. Grammatika o‘qitishning lingvistik asoslari. –T.: O‘qituvchi, 1994. 56-bet.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA NUTQIY ETIKETNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

To‘ymurodova Nilufar Ismoil qizi

Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus
ta’lim kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada integrativ yondashuvning mazmun-mohiyati va uning tamoyillari yoritilgan. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida integratsiyani amalda bajarish nazariyasi taraqqiyoti va ilmiy pedagogik tushunchalar qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, integratsiya, ona tili va o‘qish savodxonligi, matn, nutqiy etiketni rivojlantirish, shakllantirish metodikasi.

Insoniyat ma’lum bir jamiyatda yashar ekan, atrofdagilari bilan muloqotga doim ehtiyoj sezadi. Jamiyatda bo‘layotgan o‘zgarishlar, avvalo, nutqda murojaat shakllarida o‘z aksini topadi.

Tilshunoslikda “nutq etikasi” atamasi xususida fikr yuritilar ekan, avvalo, “etika” tushunchasiga ta’rif berib o‘tishimiz lozimdir. Sababi nutq etikasi umumetiketning asosini tashkil etuvchi qismidir. Etika – kishilarning o‘zaro munosabati, jamiyat va insoniyat taraqqiyoti uchun xizmat qiluvchi muhim omildir. Jamiyatning asosini inson boshqalar bilan munosabatga kirish jarayonida o‘zini qanday tutishi, kim bilan qanday muloqotda bo‘lishini belgilab beruvchi axloqiy me’yorlar tashkil etadi. Dastlab, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”dagi “Etiket” atamasining izohiga e’tiborimizni qaratib o‘tsak. Etiket – fr. etiquette – odob-axloq; marosim tartibi. Biror jamiyatda, ijtimoiy guruh va sh.k. da qabul qilingan o‘zaro muomala, odob-axloq; marosim tartibi, qoidalari.

Yuqoridagi ta’rifdan kelib chiqib, etiket fransuzcha so‘z bo‘lib, u o‘zini tutish uslubini anglatadi. U jamiyatda qabul qilingan xushmuomalalik va odob-axloq qoidalarini o‘z ichiga oladi. Etiket odob-axloq jamlanmasi, insonlarning o‘zaro munosabatlarida yaqqol namoyon bo‘ladigan, ularning tashqi va ichki madaniyatini ochib beruvchi axloqiy me’yor, deb atash bo‘ladi. Tilshunoslikda etika muloqot jarayonining muhim tarkibiy qismi, shuningdek, samarali muloqot tashkil etishning asosiy nazoratchisi sifatida qaraladi. Bizningcha ham, etiket xulq-atvor, odob-axloq qoidalarining majmuasi bo‘lib, atrofdagilar bilan muloqotda, jamoat joylarida o‘zini tuta bilish, gap so‘zi, muomala va kiyinish madaniyati kabilarni o‘z ichiga oladi. Bir so‘z bilan aytganda, etiket-insonning qanday ekanligini ko‘rsatib beruvchi oynadir.

Turon zaminda ham qadimdan etiket qoidalari mavjud bo'lgan. Bu o'z navbatida, qadimiy pandnomalarda o'z askini topgan. Chunki, Abu Ali ibn Sino bobomiz: “G'arb ko'proq real hayotni ko'rsatish orqali, sharq esa pand nasihat orqali jamiyatni tarbiyalaydi”. Faylasuf Abdulla Sher etiketning mohiyatini quyidagicha izohlaydi: “Etiket – takallufning mayda-chuyda jihatlarigacha ishlab chiqilgan odob qoidalari sifatida ijobiy, kishining ko'zini quvontiradigan muomala hodisasi”.

Insoniyat ma'lum bir hududda istiqomat qilar ekan, atrofdagilari bilan suhbatga doim ehtiyoj sezadi. Atrof-muhitda bo'layotgan o'zgarishlar, birinchidan, muloqatda, suhbatlarda o'z aksini topadi. Chunki til ijtimoiy hodisadir. Har bir millatning o'ziga xos muloqot-murojaat shakllari mavjud.

Genetik jihatdan integratsiya – uzviylik, predmetlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va nihoyat, o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, kengaytiruvchi hamda chuqurlashtiruvchi, o'quv predmetlari mazmunini eng kamida ta'lim standartlari darajasida sintezlab, mantiqan tugallangan mazmun shakli va oilaviy darajasidir. “Hamma gap nutqning quvvatida. Nutq paytida qonimizda qancha ko'p adrenalin aylansa, nutqning quvvati shunchalik kuchli bo'ladi. Nutq notiqning qalbidan chiqsa, uni o'zini ham hayajonlantirsa, gaplari tinglovchilarning yuragigacha yetib borishini xoxlasa, aytayotgan gaplari o'zining ham dil torlarini o'ynatib chiqsa, hatta ko'ziga yosh keladigan darajada bo'lsa, bunday nutq hammani sehrlab qo'yadi. Bunday nutqni hayajonsiz tinglab bo'lmaydi. Bunday nutq, albatta, tinglovchilarning qalbigacha yetib boradi”. Nutqiy etiket rivojlanishi uchun quyidagi so'z janggi usullatidan foydalanish kerak.

“Bumerang” usuli

Bu so'z janggida nimada sizdan kamchilik qidirayotgan bo'lsalar, o'sha kamchiliklarni ularning o'ziga qaytaramiz. Masalan:

1. “Korxonaning kompyuteridan ish vaqtida shaxsiy ishlaringni qilishga uyalmaysanmi?”
Bu yerda loqayt va insofsiz kishiga aylantirishdi.

Bumerang usulida javob:

“O'zingiz ish paytida ishingizni qilmasdan mening kompyuterda nima ish qilayotganimni kuzatishga uyalmaysizmi?”.

2. “Hoy sen, agar menga do'st bo'lsang, kasal holimdan xabar olgan bo'larding to'g'rimi?”

Bumerang usulida javob:

“Menga qara, agar menga do'st bo'lganishda sen menga bu ohangda gapirmagan bo'larding”.

3. “Bolalarga ham shunaqa ohangda qo'pol munosabatda gapirasanmi, insofsiz?”

Bumerang usulida javob:

“Ha menga ham xuddi shunaqa muomala qilganiz uchun o'rganib qolibman, uzr”.

Yodingingizdan chiqarman, bu “Bumerang” usuli ancha qattiq usul sanaladi. SHuning uchun iloji boricha bu usuldan foydalanmaganiz afzal.

“O'zgacha” usuli.

Bu usul yomonlovchining birinchi yoki ikkinchi jumlasida o'zgacha usulda gapirish.

Masalan: “Kattalar aytganidek, haqiqiy mutaxassis o'z ishini yoqtirib, uni vijdonan bajaradigan. 10 yillik tajribaga ega bo'lsa-yu, uni yaxshi ko'rmasa.....”

“O'zgacha” usulda bir insonlarga avvalgi fikr o'rniga yangi tushuncha berib, ularning qaysi biri to'g'ri ekanligi haqida fikr yuritishga, bu qarorga boshqacha fikr bilan qarashga, unga yangicha baho berishga imkon beramiz.

"Taqqoslash" usuli

Bazi hollarda inson kishilarning kamchiliklarini bilib olib, uni ko'pirtirib gapira boshlaydi. Shunda taqqoslash usulidan solishtirish usulidan foydalanish uning qarorlarini o'zgartirishi mumkin.

Masalan:

1. 60 kglik kishini semiz deb turgan kishing oldiga, 90kglik kishini keltirish. Va qaysi biri semiz ekanligini taqqoslash, keyin endi qaysi bir semiz ekanligini so'rash. Shu orqali uning fikri noto'g'ri ekanligini so'rash.

2. Uyi kichikligidan shikoyat qilayotgan kishiga uysiz ko'chada turgan yashayotgan kishini ko'rsatish.

3. Oyog'iga kiyishga kiyimi yoqligidan noliyotgan kishining oldiga oyog' yo'q kishini keltirish.

Rus tilshunos olimi N.I.Formanovskaya nutqiy etiketga quyidagicha ta'rif beradi. "Nutqiy etiket tushunchasi nutqiy xulqni tartibga soluvchi qoidalar, suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, ko'zlangan maqsadga aloqani saklab turish va uni to'xtatish uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan tizimidir.

Rus tilshunos olimi N.I.Formanovskaya nutqiy etiketga quyidagicha ta'rif beradi. "Nutqiy etiket tushunchasi nutqiy xulqni tartibga soluvchi qoidalar, suhbatdoshlar o'rtasida aloqa o'rnatish, ko'zlangan maqsadda aloqani saklab turish va uni to'xtatish uchun jamiyat tomonidan qabul qilingan tizimidir. So'zlashuv hayotning ma'lum andozalari bilan bog'liq tarzda bir butun kolipdagi jumalarni keltirib chikaradi. Ular hayotiy vaziyatlarga va suxbat mavzulariga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, bunday jumalarning barcha tiplari boshqasiga nisbatan muayyan farklanishda bo'ladi, aks holda, ularning tiplari farqlanmaydi. Ammo nutq madaniyati ham nutqiy etiket kabi aloqa-aralashuv jarayoni uchun xizmat qiladi, ularning o'xshash jihati shundaki, ikkisi ham muloqotni belgilangan me'yorda, kelishmovchiliklar va karshiliklarsiz, maqsadga muvofik tarzda olib borishga qaratilgandir. Nutqiy etiket tushunchasini nutq madaniyatidan farqlash zarur. Nutq madaniyatida o'ziga xos talab - me'yor mavjud. Ya'ni yuqori nutq madaniyatiga ega bo'lish uchun nutk egasida bilim va malakalar yetarli bo'lishi bilan birga, o'z fikrlarini til birliklari yordamida to'g'ri, anik va ifodali yetkazib bera olish mahorati ham mavjud bo'lishi kerak. Bundan tashqari, nutq madaniyatiga ega bo'lish deganda, o'z fikrini turk, ifodali va ta'sirchan xolda yetkazish maxorati nazarda tutilsa, nuchkiy etiket birliklarini o'rinli qo'llash uchun o'zaro mulokot ishtirokchilarining ma'lum mahoratga ega bo'lishi emas, balki umumiy konda talablari ko'proq inobatga olinadi. Nutqiy etiket birliklarining vazifalari, ahamiyati, ularning ishlatilish o'rinlarini to'laqonli tushunish uchun sotsiolingvistika, Paralingvistika, lingvopragmatika kabilarning nutqiy muomala etiketlari bilan bog'liq nazariy xulosalaridan foydalanish zarur bo'ladi.

Ma'lumki, xar bir xalqning o'ziga xos madaniyati, urf-odatlar va shu katorda, jamoatchilik orasida muloqotga kirishishda ma'lum etiket me'yorlari bo'ladi. Etiket – axloqiy madaniyatda yaqqol ko'zga tashlanadigan munosabat ko'rinishlaridan biri. U ko'proq insonning tashqi madaniyati, o'zgalar bilan bo'lgan munosabatlarda o'zini tutish qonun-qoidalarining bajarilishini boshqaradi. Agar muomala jarayonida inson o'z harakatlariga ijodiy yondashsa, ya'ni bir holatda bir necha xil muomala qilish imkoniga ega bo'lsa, etiket muayyan holat uchun qoidalashtirib qo'yilgan xatti-harakatni taqozo etadi. Etiket keng qamrovli tushuncha lingvisticheskiy i metodologicheskiiy u, ma'lum ma'noda, umumbashariy miqyosda qabul qilingan muomala qonun qoidalarini o'z ichiga oladi? O'zbek ma'rifatparvarlaridan biri Abdulla

Avloniy "Millat tilini yo'qotmaq millatning ruhini yo'qotmaqdir", prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ham "Endigi vazifamiz –ilmiy tadqiqotlarning natijalarini amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan samarali mexanizmlarni yaratish, ilm-fanni, ilmiy-innovatsion faoliyatni barqaror rivojlantirish" deganda aynan shunday tadqiqotlar zarurligini nazarda tutgan edilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I jild. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. –168-174 b.
2. M.M.Mirqosimova. Masofaviy ta'lim sharoitida o'quv fanlarini integratsiyalash tamoyillari // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2020 yil No1). 69-80-b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Davlat ilmiy nashriyoti.-T.:2007.-B 61
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Davlat ilmiy nashriyoti.-T.:2007.-B 61
5. Formanovskaya N.I. Russkiy rechevoy etiket: lingvisticheskiy i metodologicheskiy aspektы. - M.: Russkiy yazыk, 1982. - S.7.
6. I.Qaxxorov. Notiqlik san'ati. Toshkent: «Turon zamin ziyo», 2015-70 b.
7. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol.fan. dokt.... dis.avtoreferati. –Toshkent, 2000. – 46 b.
8. Aydarova U.B. O'qish savodxonligi: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. - 45b.

TA'LIM MUASSASASINI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Gauxar Kudiyarova

Nukus shahar 44-maktab direktori

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog'iston filiali mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada self-menejment maktab rahbarlarining shaxsiy va kasbiy o'sishida yangi paradigma sifatida tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish, strategik kompetensiyalarni shakllantirish, refleksiya va kouching sikllari, shaxsiy portfolio yuritish orqali o'z-o'zini baholash kabi yo'nalishlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Self-menejment, strategik kompetensiyalar, raqamli vositalar, refleksiya, shaxsiy portfolio, innovatsion menejment, institutsional qiymat, barqaror rivojlanish.

Ta'lim tizimida raqamli vositalarning keng joriy etilishi maktab rahbarlaridan boshqaruvga oid yangi ko'nikmalar bo'lishi talab qilmoqda. Maktab rahbarlarining boshqaruviga oid ko'nikmalarini rivojlantirishda self-menejment yondashuvini yangi paradigma sifatida ifodalash mumkin. Self-menejment maktab rahbarlarining shaxsiy va kasbiy o'sishi bo'yicha barqaror rivojlanishni ta'minlaydi.

Yangi paradigma sharoitida maktab boshqaruvida bir qator strategik kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qiladi. Xususan, o'zini o'zi tartibga solish (maqsad qo'yish, prioritetlash,

vaqtni boshqarish), strategik fikrlash (tashqi muhit trendlarini monitoring qilish, ssenariyli rejalashtirish), innovatsion liderlik (eksperimental loyihalar, xatodan o'rganish madaniyati), kommunikatsiya va hamkorlik (pedagoglar, ota-onalar, hamkor tashkilotlar bilan ochiq muloqot va ziddiyatlarni hal etish), ma'lumotga tayangan qaror qabul qilish (KPI va dalillar asosida rejalashtirish, natija-yo'naltirilgan byudjetlash) kabi strategik kompetensiyalar majmuasi shakllantiriladi. Bular individual rivojlanish traektoriyalari, kouching va refleksiya sikllari, kasbiy jamoaviy refleksiya sessiyalari hamda strategik kunlar orqali ta'minlanadi.

Self-menejment maktab rahbarlari uchun yangi paradigma sifatidagi ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi. Shaxsiy hayotidagi samaradorlik va ish faoliyatidagi barqarorlikni ta'minlovchi asosiy paradigma sifatida shakllanmoqda. U maktab rahbarining ichki va tashqi resurslaridan oqilona foydalanish, istiqbolli kompetensiyalarni rivojlantirish, zamon talablariga mos qarorlar qabul qilish, raqobatbardoshlik muhitiga xos boshqaruvni tatbiq etishga xizmat qiladi. Shaxsiy boshqaruv ko'nikmalari orqali maktab rahbarlari ish faoliyatidagi murakkab vazifalarni izchil bajarishi hamda muammolarni tizimli bartaraf etadi.

Maktabda self-menejment elementlarini joriy etishni rivojlantirish, kasbiy rivojlanishga oid ijobiy muhitni yaratishdan muhim hisoblanadi. Bu quyidagi yo'llar orqali amalga oshiriladi:

- maktab rahbarlarining zaruriy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirib borish uchun ustoz-shogird dasturlarini joriy etish seminar-treninglarni tashkil etish;

- o'zining boshqaruvga oid harakatlarini refleksiv tahlil qilish va o'zining harakatlaridagi yutuqlarini qayd etishga mo'ljallangan shaxsiy portfolio yuritish orqali o'z-o'zini baholash amaliyotini yo'lga qo'yish;

- raqamli vositalardan samarali foydalanish maktab rahbarlari uchun kundalik ish jarayonida muhim hisoblanadi. Onlayn kundaliklar yuritib shaxsiy va ish faoliyatiga oid ishlarni aniq rejalashtirish, olib borilgan ishlarning o'zgarishlarini kuzatish hamda maktabdagi o'qituvchilar orasida mas'uliyatni oshirish imkonini yaratish;

- self-menejment madaniyatini institutsional qiymat sifatida maktab strategiyasiga kiritish barqaror rivojlanishning asosiy yo'nalishidan biri hisoblanadi. Bu orqali shaxsiy boshqaruv ko'nikmalari faqat individual malaka sifatida emas, balki butun tashkilotning me'yoriy va madaniy tizimida mustahkam o'rin egallaydi.

Self-menejmentning maktab rahbaridagi qo'llanilishini yanada samarali qilish uchun bir qator ilmiy va amaliy yo'nalishlarni chuqurlashtirish zarur:

- self-menejment asosida maktab rahbarlarida shakllanadigan va rivojlanadigan kompetensiyalarni milliy ta'lim standartlari va malaka talablari bilan uyg'unlashtirish;

- raqamli texnologiyalar va raqamli ta'lim vositalari, qurilmalari asosida maktab rahbarlarining individual rivojlanish traektoriyalarini shakllantirish, amalga oshirish hamda uni baholash usullari, mexanizmlarini ishlab chiqish;

- maktab rahbarlarining shaxsiy xususiyatlari asosidagi boshqaruv ko'nikmalariga oid psixologik jihatlari hamda rahbar kadrlarning emotsional intellekti bo'yicha ham ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqish;

- self-menejment orqali maktab faoliyatida innovatsion menejment asosida yangicha uslubdagi boshqaruv madaniyatini rivojlantirish maqsadida ilmiy-amaliy tavsiyalar tayyorlash hamda amaliyotga joriy etish bo'yicha takliflar berish.

Umuman olganda, self-menejment maktab rahbarlari uchun shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda sifat va samaradorlikni oshirish va kasbiy faoliyatiga qo'yilgan talablar asosida ishlarni olib borish orqali barqarorlikni ta'minlovchi yangi paradigma sifatida

ifodalanadi. U maktab rahbarlarning ichki va tashqi resurslardan samarali hamda tejamkorlik, oqilona foydalanishi, zamon talablariga mos, istiqbolli xususiyatga ega qarorlarni qabul qilishi hamda o'qituvchilar, maktablar orasida raqobatbardoshlik muhitiga xos boshqaruvni tatbiq etishiga xizmat qiladi. Maktablarda bu yondashuv istiqbolli yo'nalish sifatida qayd etiladi hamda maktabda barqaror rivojlanish va zamonaviy menejmentning yangi bosqichiga qadam qo'yish mumkin. Shu bois kelgusida self-menejment kompetensiyalarini milliy standartlar va malaka talablari mazmuniga kiritishga oid amaliy ishlarni bajarish zaruriyatini yuzaga chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduqodirov A.A. Ta'lim menejmenti: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2018. – 240 b.
2. Asqarov M.M. Zamonaviy boshqaruv va liderlik kompetensiyalari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. – 198 b.
3. Тамбова М.А. Самоменеджмент в образовательной организации: теория и практика. – Санкт-Петербург: Питер, 2021. – 214 с.
4. Xodjiev A.R. Pedagogik menejment va boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 190 b.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA RAQAMLI TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING AMALIYOTI

Musayev Jahongir Payazovich¹, Arabboev Asliddin Rafiqjon o'g'li²

¹Pedagogika fanlari doktori, professor

²Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 8-sinf geografiya fanini o'qitish jarayonida raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishning samarali yo'llari, ularning o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyati va aqliy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalarining o'qituvchi-o'quvchi o'rtasidagi interfaol munosabatni shakllantirishdagi o'rni batafsil yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, geografiya, USGS, SAS Planet, interfaollik, XXI asr ko'nikmalari.

Kirish. Ma'lumki, XXI asr axborot texnologiyalari asri sifatida barchamizning kundalik turmush tarzimizga sezilarli darajada kirib keldi. Bu barcha tarmoqlar singari geografiya fani va uning tarmoqlarida ham muhim ajralmas qismiga aylandi.

Respublikamizning umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini takomillashtirish maqsadida o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishi zaruriy ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan "O'zbekiston-2030 strategiyasi" belgilangan bo'lib 1-bandi Ta'lim tizimi islohatlariga bag'ishlangan. Ushbu bandda "Umumiy o'rta ta'lim ta'limini yangi bosqichga olib chiqish" bo'lib, bu bo'yicha "700 ga yaqin nomdagi yangi darsliklar,

mashq daftarlari, pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar va mobil ilovalar yaratish. Yangi avlod darsliklari asosida planshetlar uchun 1 000 ta multimedia dasturlarini yaratish." hisoblanadi. [1]

Yuqoridagi qaror va farmonlarni bajargan holda umumta'lim maktablari uchun geografiya fanidan elektron qo'llanmalar tayyorlamoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. 1960-yildan boshlab geografiya ta'limi metodikasiga oid maxsus qo'llanma va darsliklar nashr etildi. O'sha davrda O'zbekistonda geografiya fanini takomillashtirishda A.Obidov, O.Saidrasulov, H.Hasanov, N.Daminov, Z. Akramov, O.Mo'minov, M.Nabixonov, I.Mirzaboyev va boshqalarning xizmatlari katta bo'ldi. [4]

Xususan, keyingi yillarda O'zbekistonda geografiya o'qitish metodikasi sohasida XX arsning oxiri va mustaqillik yillarida yirik olimlar yetishib chiqdi. Geografiya o'qitish metodikasi sohasida O.Mo'minov, H.Vaxobov, R.Qurbonniyozov, P.Musayev, J.Musayev, P.G'ulomov, G'.Pardaev, D.Tojiboyeva, A.Yo'ldoshev va boshqalar katta ishlarni amalga oshirishgan.

Pedagog A.A.Abduqodirovning ilmiy-tadqiqot ishlarida zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan o'quv-tarbiya jarayonini jadallashtirish uchun o'qituvchi-talabakompyuter uchligini o'quv faoliyatidagi o'rni va bosqichlarini tahlil qilish zarur ekanligi uqtiriladi. [2] Ushbu fikrga qo'shilgan holda bugungi kunda geografiya darsi jarayonlarida zamonaviy axborot-texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirish lozim.

Geografiya o'qitish metodikasi bo'yicha H.Sh.Djuraboyeva, K.Boymirzayev, R.Y. Xoliqov tomonidan yozilgan o'quv-uslubiy majmua esa geografiya darslarida vizual vositalardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu manbada xaritalar, tasviriy materiallar va interaktiv taqdimotlar orqali o'quvchilarning bilim olish jarayoni yaxshilanishi mumkinligi qayd etilgan [3].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, umumta'lim maktablarining geografiya dars jarayonlarini unumdorligini oshirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitish kun tartibida turgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. 2020-yili dunyo miqyosida koronavirus infeksiyasining keng yoyilishi raqamli ta'lim vositalariga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirdi. Online maktab tizimi yo'lga qo'yildi.

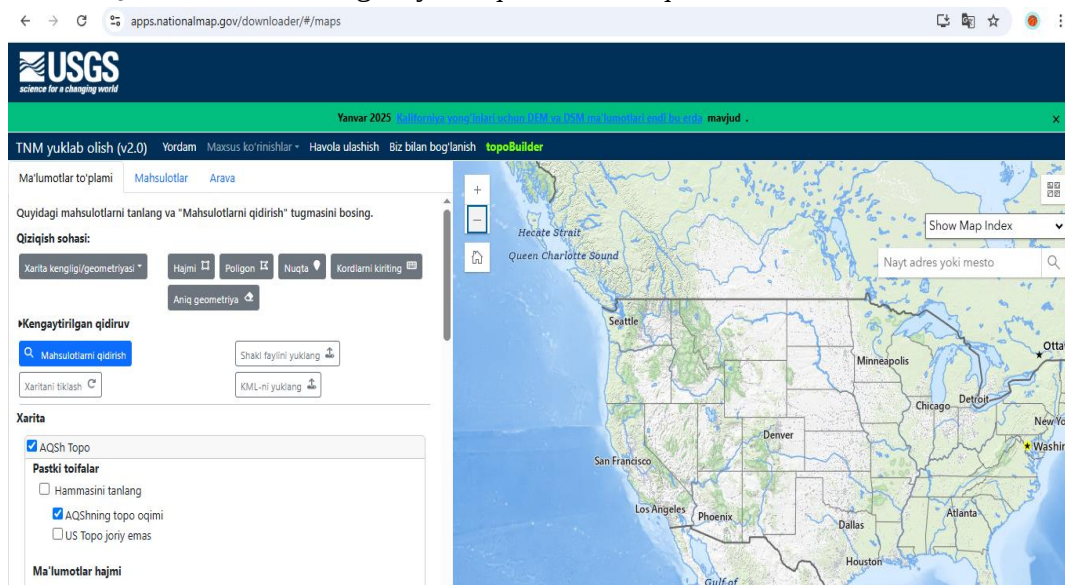
Natijalar. Geografiya fanidan raqamli ta'lim vositalariga interfaol xaritalar, geografiya axborot tizimlari (GAT), 3D modellar, onlayn platformalar, raqamli atlaslar, mobil ilovalar(Ventusky, Seterra, ArGIS, QGIS) kiradi.

Interfaol xaritalar – o'quvchilarga ma'lumotlarni ko'rish, tahlil qilish, o'zgartish kabi imkoniyat yaratib, o'quv jarayoni bilan bog'liq qiziqarli darslarni tashkil etishda ko'maklashadi.

Geografik axborot tizimlari – bugungi kunda keng qo'llanilayotgan tushuncha bo'lib, modellashtirish, tahlil qilish va boshqa ma'lumotlarni ketma-ketlikda o'rganish imkoniyatini beradi. Bugungi kunda maktab geografiya ta'limida o'quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, kreativ fikrlash, o'z pozitsiyasini egallash kabi XXI asr ko'nikmalarini kamol toptirishda muhim ahamiyatga ega. GAT texnologiyalari o'quvchilarga yer bilimlarini o'rganish va fazoviy jarayonlarni tahlil qilishda kerak bo'ladi.

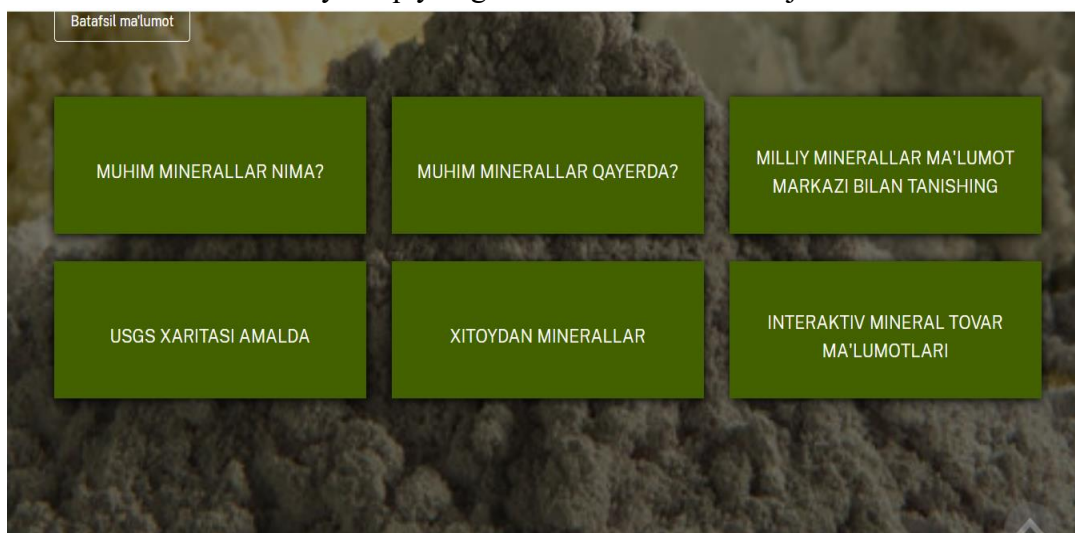
AQSh geologik xizmati (inglizcha: United States Geological Survey, qisqartirilgan USGS) - Amerika Qo'shma Shtatlarining geologik tadqiqotlar va yer fanlarini o'rganishga ixtisoslashgan hukumat tadqiqot tashkiloti hisoblanadi. USGS 1879-yilda paydo bo'lgan. Geologiya xizmati geologik masalalar va geologik xaritalar,

shuningdek gidrogeologiya va geografiyaga ixtisoslashgan. AQSh GX (USGS) tadqiqotining eng muhim sohasi Qo‘shma Shtatlardagi foydali qazilmalarni qidirish hisoblanadi.

1-rasm. USGS dasturidan olingan AQSh topografik xaritasi

Yuqoridagi rasmni sayt ichiga kirgan holda AQSh shtatlarining topografik xaritasi bilan yaqindan tanishish mumkin. Bu saytda quyidagi ma'lumotlar ham mavjud:

2-rasm. USGS web-sayti imkoniyatlari

Shuningdek, bu saytda ilmiy tadqiqot natijalarini muntazam yangilab borish imkoniyati mavjud bo‘lib, quyidagi tadqiqot natijalari mavjud.

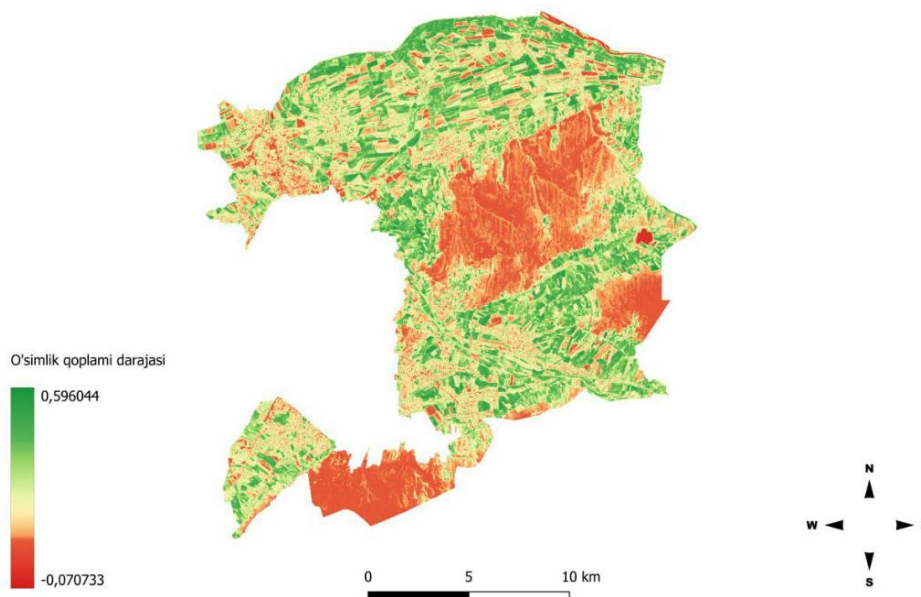
- Ma'lumotlar
- Nashrlar,
- Veb vositalari;
- Dasturiy ta'minot;

Xaritalar bo'limida esa quyidagilardan iborat:

- Xarita nashrlar;
- Topografik (topo) xaritalar;
- Vuklan xaritalari
- USGS xaritalari

Yuqoridagi barcha geografik axborotlarni dars jarayonida foydalanish, o'quvchilarning fan bo'lgan qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayoni yaxshilanadi [4].

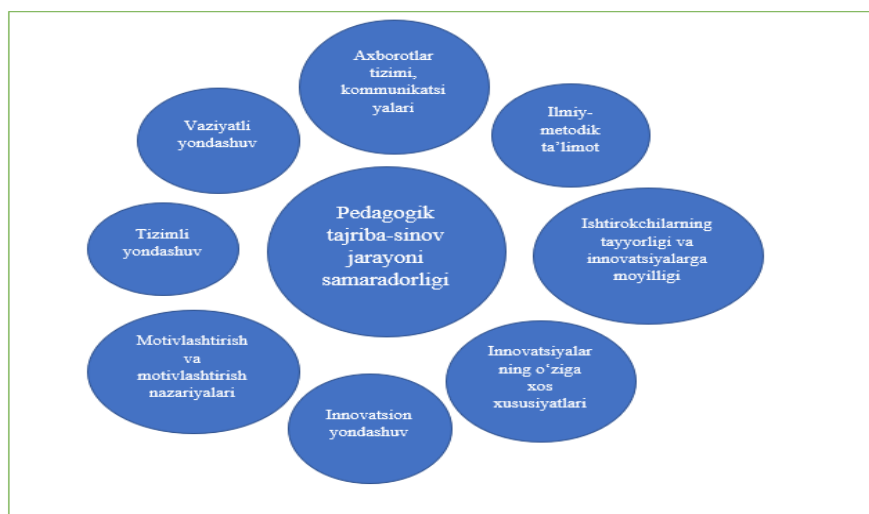
ANDIJON TUMANI O'SIMLIK QOPLAMI XARITASI

2-rasm. SAS Planet dasturidan yuklab olingan Andijon tumani o'simlik qoplami xaritasi

Muhokama. Geografiya – yer yuzi aholisi, xo‘jaligi, turmush tarzini o‘zini o‘rganmay, bugungi kunda ko‘plab sohalar bilan integratsiyasi alohida o‘ringa ega.

Maktabda ta’lim berish jarayonida o‘quvchilarga quruq raqam va faktlarni yodlashdan qochishimiz kerak. Bu fanning ahamiyatini tushurib yuboradi.

4-rasm. Pedagogik tajriba-sinov jarayoni samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar. Mazkur klaster ma'lumotlari Raxmatilla Musurmanovning "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va boshqarish" nomli dissertatsiyasi asosida tayyorlandi.

Sotsiologik so'rov usuli. Bu usul orqali o'quvchilarning maktabda geografiya darslarida raqamli ta'limga bo'lgan munosabatini aniqlash maqsida o'tkazildi. So'rovnoma quyidagicha savollar berildi.

1. Siz geografiya fanini qanday baholaysiz?

- a) Juda qiziqarli
- b) Qiziqarli
- c) O'rtacha

- d) Zerikarli
e) Juda zerikarli
2. Sizningcha, geografiya fanini o'rganishda qaysi usul samaraliroq?
a) Darslik va qog'ozli qo'llanmalar
b) Elektron qo'llanmalar
c) Videodarslar
d) O'qituvchi bilan dars jarayoni
3. Elektron qo'llanmalarni ishlatganmisiz?
a) Ha, ko'p marta
b) Ha, ba'zan
c) Yo'q, hech qachon
4. Sizga elektron qo'llanmalarning qaysi jihatlari yoqadi?
a) Rasmlar va animatsiyalar
b) Oddiy tushunarli matn
c) Interaktiv mashqlar
d) Boshqalar (iltimos, yozing) _____
5. Geografiyadan videodarslarni ko'rib borasizmi?
a) Ha, muntazam
b) Ha, ba'zan
c) Yo'q, ko'rmaganman

So'rovnomaning ilk natijasi quyidagi jadvalda o'z aksini topgan.

Tajribadan oldin 8-sinf O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasini o'rganuvchi o'quvchilarda tayyorlangan elektron qo'llanma bo'yicha o'quv jarayoni samaradorligi ko'rsatkichi quyidagicha bo'ldi.

Sinlar	Juda qiziqarli	Elektron qo'llanmalar	Ha, ko'p marta	Interaktiv mashqlar	Ha, muntazam
Tajriba sinfi 8-"A" (22)	5	3	4	0	0
Nazorat Sinfi 8-"B" (34 nafar)	7	4	4	0	0

Tajriba sinfidagi 22 nafar o'quvchidan 5 ta javob qiziqarli, 3 ta javob elektron qo'llanmalar, 4 ta javob ha ko'p marta deb aytgan bo'lsa, qolgan savollariga javob berishmadi.

Nazorat sinfida ham xuddi shunday statistika ko'rsatildi.

Tajriba o'tkazilgandan so'ng esa quyidagicha natijalar aniqlandi.

Sinlar	Juda qiziqarli	Elektron qo'llanmalar	Ha, ko'p marta	Interaktiv mashqlar	Ha, muntazam
Tajriba sinfi 8-"A" (22)	10	15	7	5	14
Nazorat Sinfi 8-"B"	7	4	4	1	1

(34 nafar)					

Yuqoridagi natijalaridan ham ko‘rinib turibdiki, bugungi geografiya darslarida raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish darajasini geografiya darslarida qancha ko‘p foydalanilsa, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi va fanga bo‘lgan qiziqishi yuqori darajada bo‘ladi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi (8-sinf) fanini o‘qitishda raqamli vositalardan foydalanish ta’lim jarayoniga tadbiriq etilsa, quyidagi bir qator afzalliklarga erishiladi.

- Vizual aks ettirish qobiliyati rivojlanadi;
- Fanga bo‘lgan qiziqishni oshiradi;
- Murakkab mavzularni soddalashtiradi;
- Real hayot bilan bog‘lanadi;
- Tashqi muhitga bo‘lgan munosabati oshadi;
- O‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini oshiradi;
- ijodkorlikka yo‘naltiriladi;
- Ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuni aytib o‘tish lozimki, bunday elektron qo‘llanmalardan ta’lim jarayonida keng foydalanish o‘quvchilarda Vatanga muhabbat tuyg‘usini kamol toptiradi. Taklif va tavsiyalar:

1. Umumta’lim maktablarida pedagoglarida AKT ko‘nikmalarini rivojlantirish va rag‘batlantirish;
2. Geografiya darslarida raqamli ta’lim texnologiyalaridan keng foydalanishni takomillashtirish;
3. Geografiya faniga oid elektron qo‘llanmalar tayyorlash uchun raqamli ta’lim vositalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
4. Ta’lim jarayoni unumdorligiga ta’sirini sotsiologik so‘rovnomalar olish va natijalarini OAV da muntazam ravishda targ‘ib qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030 strategiyasi” to‘g‘risida PF-158-son Farmoni. 1-ilova 3-bandi. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
2. G‘afforov F.X. “Maxsus fanlar bo‘yicha elektron ta’lim bazasini yaratish va ularni masofadan foydalanish metodikasi”. Ped. fan. fal. dok.... diss. – T.: 2018. – B. 44.
3. Ibragimova G. “Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish”. Ped. fan. fal. dok.... diss. – T. : 2017. – B. 7.
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/AQSH_Geologiya_Xizmati - internet sayti.
5. Musayev P.G., Musayev J.P, O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi: umumiy o‘rta ta’lim maktablari 8-sinf uchun darslik. -T: “Sharq” 2019.-160 b
6. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti https://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/869/html/60667/mavzu_1.htm - internet sayti
7. <https://asadbek525.github.io/geography/#/economy-energy> - internet sayti.

NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MODELLARI, ULARNI QO‘LLASHGA OID XALQARO HAMDA TARIXIY-MILLIY TAJIRIBA

Berdikulova Charos Alikulovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik modellari, ularning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda nutq terapiyasining integrativ, kompleks va texnologik modellari qiyosiy o‘rganilib, xorijiy (AQSh, Yevropa mamlakatlari) va tarixiy-milliy (O‘zbekiston) tajribalarning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Maqolada nutq nuqsoni korreksiyasida erta intervensiya, oilani jalb qilish va multidissiplinar yondashuvning muhimligi ilmiy-pedagogik misollar orqali asoslanib, mazkur sohani rivojlantirish bo‘yicha taklif-tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq nuqsoni, korreksion pedagogika, logopediya, modellashtirish, grafik model, erta intervensiya, tarixiy-milliy tajriba, INRM modeli.

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические модели развития речи детей с речевыми нарушениями, их теоретические основы и практическое значение. Проводится сравнительное изучение интегративных, комплексных и технологических моделей логопедического воздействия, раскрываются особенности зарубежного (США, страны Европы) и историко-национального (Узбекистан) опыта. На научно-педагогическом примере обосновывается значение раннего вмешательства, вовлечения семьи и междисциплинарного подхода в коррекции речевых нарушений, даются рекомендации по развитию данного направления.

Ключевые слова: речевые нарушения, коррекционная педагогика, логопедическое лечение, моделирование, графическая модель, раннее вмешательство, историко-национальный опыт, модель INRM.

Abstract. This article analyzes modern pedagogical models of speech development in children with speech disorders, their theoretical foundations, and practical implications. A comparative study of integrative, complex, and technological models of speech therapy intervention is conducted, revealing the specifics of international (USA, European countries) and historical-national (Uzbekistan) experience. A scientific and pedagogical example substantiates the importance of early intervention, family involvement, and an interdisciplinary approach to the correction of speech disorders, and recommendations are provided for the development of this area.

Key words: speech disorders, correctional pedagogy, speech therapy treatment, modeling, graphic model, early intervention, historical and national experience, INRM model.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish zamonaviy korreksion pedagogikaning eng muhim va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Nutq – bu shaxsning ijtimoiylashuvi, ta’lim olishi va umumiy rivojlanishining asosidir. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda samarali, ilmiy asoslangan va amaliyotda sinalgan modellarni ishlab chiqish va joriy

etish zaruriyati mavjud. Bolalarning nutq nuqsoni (dislaliya, dizartriya va h.k) natijasida ularning ijtimoiy-adabiy moslashuvi, kognitiv rivojlanishi va ta'lim olish imkoniyatlari cheklanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab maktabgacha yoshdagi bolalarning sezilarli qismi turli darajadagi nutq patologiyalaridan aziyat chekadi, dunyoda 5-10% bolalar nutq buzilishlari bilan tug'iladi, bu esa ularning ta'lim va hayot sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi[1].

Nutq insoning kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy adaptatsiyasi va shaxsiy identifikatsiyasining asosiy ko'rsatkichidir. Shu bois, nutqida nuqsoni bor bolalarda (logopatiya, dizartriya, rinolaliya, fonetik-fonematik kamchiliklar va boshqalar) nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifasi hisoblanadi. Xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, nutqiy terapiyada samarali modellar ko'p omilli yondashuv, erta korreksiya, multimodal stimulyatsiya va ta'lim-tarbiya tizimida logoped hamkorligini qamrab oladi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda inklyuziv ta'lim siyosati, maxsus pedagogika va logopediya sohasi bo'yicha ilmiy-amaliy ishlar kengaymoqda. Biroq, amaldagi metodik tizimlar zamonaviy logopedik modellar bilan to'la integratsiyalanmagan.

Nutqiy tarbiyani amalga oshirishning eng istiqbolli usullaridan biri modellashtirishdir, chunki maktabgacha yoshdagi bolaning tafakkuri predmetli obrazlilik va ko'rgazmali konkretligi bilan ajralib turadi. L.S.Vigotskiy o'zining "Yozma nutqning rivojlanish tarixi" maqolasida quyidagi fikrni bildirgan: "Bolaning rasm chizishi psixologik funktsiya o'ziga xos grafik nutq, biror narsa haqida grafik hikoya qilishdir." Modellashtirish qandaydir hodisalar, predmetlar yoki obyektlar tizimining modellarini qurish va o'rganish orqali nutqdagi kamchiliklarni tuzatish jarayonidir. Atrofdagi obyektlarni modellashtirish jarayonida mo'ljal olish faoliyati takomillashadi, perseptiv va amaliy ko'nikmalar shakllanadi [2].

Modellashtirishning o'qitish metodi sifatidagi o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u obyektlarning bevosita idrok qilishdan yashirin bo'lgan xususiyatlari, aloqalari, munosabatlarini ko'rgazmali qiladi, ular faktlar, hodisalarni tushunish uchun muhimdir, mazmunan tushunchalarga yaqin bo'lgan bilimlarni shakllantirishda. Ushbu metod shu bilan belgilanadiki, modellashtirish asosida o'rin almashtirish tamoyili yotadi: real predmet bolalar faoliyatida boshqa predmet, tasvir, belgi, ramz bilan almashtirilishi mumkin. Bola o'yinda, nutqni o'zlashtirish jarayonida, tasviriyl faoliyatda obyektlarni almashtirishni erta egallaydi. Bu pedagoglarning e'tiborini o'qitishda modellarni qo'llashni ishlab chiqishga qaratdi. Modellashtirish bolaning intellekti va nutqini rivojlantirish muammosini hal qilishning samarali usuli hisoblanadi. Modellashtirish orqali bolalar predmetlarning muhim belgilarini, real borliqdagi aloqa va munosabatlarni umumlashtirib tasavvur qilishga o'rganadilar.

Modellarning turlari.

1. Fizik konstruksiya, predmet yoki qonuniy bog'langan predmetlar ko'rinishidagi predmetli model.

2. Predmetli - sxematik model. Bunda bilish obyektida ajratilgan muhim komponentlar va ular o'rtasidagi aloqalar o'rinbosar predmetlar va grafik belgilar, sxemalar yordamida belgilanadi.

3. Grafik model (piktogramma). Turli ko'rinishdagi grafik munosabatlarni (formulalar, sxemalar va h.k.)

Modellashtirish bolaning intellekti va nutqini rivojlantirish muammosini hal qilishning samarali usuli hisoblanadi. Real voqealardagi aloqalar va munosabatlar haqida tasavvurga ega

bo‘lgan, bu aloqalar va munosabatlarni aniqlash va qayta tiklash vositalarini egallagan shaxs bugungi kunda ongida sezilarli o‘zgarishlar sodir bo‘layotgan jamiyat uchun zarurdir.

Modellardan foydalanish bolalarga obyektlarning muhim xususiyatlarini, qonuniy aloqalarni ochib berishga, tizimli bilimlarni va ko‘rgazmali - sxematik fikrlashni shakllantirishga imkon beradi. Modellashtirishdan she‘r yodlashda, bog‘lanishli matnlarda tovushlarni avtomatlashtirishda ham foydalanish mumkin.

Mazkur mavzu doirasidagi xalqaro ilg‘or tajriba hamda samarali modellar tahlili shuni ko‘rsatadiki, AQSh logopedik modeli (ASHA standarti): individual nutqiy diagnostika, sensomotor integratsiya, kognitiv terapiya va oilaviy ishtiroki asosiga qurilgan. Bu modelda “Speech-Language Pathologist (SLP)” rolining ta‘lim tizimi bilan to‘liq integratsiyasi ta‘minlangan [3]. Finlyandiya modelida erta yoshdan nutqiy intervensiya dasturlari bolalar bog‘chasidan boshlanadi. Unda logoped, psixolog va sinf rahbari o‘rtasida doimiy multidissiplinar hamkorlik mavjud [4]. Yaponiya tajribasida logopediya neyropsixologiya bilan integratsiyalangan bo‘lib, nutqiy rivojlanishda vizual, kinestetik va audial stimulyatsiyalarni uyg‘unlashtirish ustuvor hisoblanadi [5]. Bu modellar umumiy jihatdan erta diagnostika, funksional motivatsiya va differensial yondashuv tamoyillariga tayanadi.

Tahlil natijasida “Integratsiyalashgan nutqiy rivojlantirish modeli (INRM)” ishlab chiqildi. Bu model 4 bosqichdan iborat:

Diagnostika bosqichi: nutqiy testlar, EEG neyrotahlil va artikulyatsiya monitoringi asosida.

Multimodal intervensiya bosqichi: sensor stimulyatsiya, motorik mashqlar, logoritmika, vizual fidbek usullarini qamrab oladi.

Integratsiya bosqichi: logoped va sinf o‘qituvchisi uchun yagona “Speech Map” — bolaning individual rivojlanish yo‘li ishlab chiqiladi.

Monitoring bosqichi: har oyda avtomatlashgan nutqni baholash tizimi orqali natijalar aniqlanadi. INRM modeli bolaning nutqini faqat artikulyatsion emas, balki hissiy, ijtimoiy va intellektual tizim sifatida ko‘radi.

Milliy amaliyotda eng katta muammo — logoped va o‘qituvchi o‘rtasida axborot almashinuvining yo‘qligi. Shu sababli, nutqiy mashqlar sinfdagi umumiy o‘quv jarayoni bilan bog‘lanmaydi. Finlyandiya modelida esa “Speech Passport” joriy qilingan bo‘lib, har bir bola uchun logoped va o‘qituvchi elektron jurnal orqali individual natijalarni kuzatib boradi [6].

Shu kabi tizimni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish uchun raqamli logopediya platformasi — “Nutq+” loyihasini ishlab chiqish taklifi ilgari surilmoqda. Bu platforma logopedik mashqlar, audiovizual modullar va onlayn diagnostika funksiyalarini o‘z ichiga oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflar nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik modellarini va ularning amaliy ahamiyatini kuchaytirishda samarali deb hisoblaymiz.

Erta intervensiya markazlarini tashkil etish — 3–7 yoshli bolalar uchun logoped, defektolog va psixolog hamkorligida.

“Speech Passport” raqamli tizimini joriy etish — logopedik natijalarni elektron monitoring qilish uchun.

Oliy ta‘limda logopediya yo‘nalishini qayta isloh qilish — neyropsixologiya, sensor integratsiya va IT texnologiyalar bilan bog‘liq fanlarni kuchaytirish.

Multimodal treninglar va vizual vositalarni lokallashtirish — o‘zbek tili fonetikasiga mos AR va audio resurslar ishlab chiqish.

Logoped, o'qituvchi va ota-onalar ishtirokida integratsiyalangan INRM modelini pilot-loyiha tarzida keng joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. World Health Organization. (2023). Key facts on developmental disabilities and speech disorders. Geneva: WHO Press.
2. Багинская, Н.Л. Моделирование как средство развития связной речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи /Н.Л. Багинская// Дошкольное образование: опыт, проблемы, перспективы развития: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 29 апр. 2014 г.). – Чебоксары : Интерактив плюс, 2014. – 294 с.
3. Justice L. M., Redle E. M. Communication Sciences and Disorders. Pearson, 2019.
4. Salminen A. Early Intervention in Finnish Speech Therapy Practice. University of Helsinki, 2020.
5. Yamamoto S. Language Rehabilitation in Japan: Integrating Neuro-Linguistics and Pedagogy. Tokyo University Press, 2018.
6. Finnish National Agency for Education (EDUFI). Inclusive Speech Support Framework, 2021.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ILG'OR ZAMONAVIY TAJRIBALARNING QO'LLANILISHIDA ILMIY VA AMALIY MASALALARNING AHAMIYATI

Saliyeva Perdexan Alimbetovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi PMM “Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus
ta'lim metodikalari” kafedrası dotsenti

Annotatsiya. *ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning jadallik bilan rivojlanishi, joriy etish bo'yicha belgilangan ustuvor vazifalar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish usullari batafsil bayon etilgan va dars jarayonida samarali foydalanish va ularning ahamiyati haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy ta'lim jarayoni, boshlang'ich sinf, o'qish va yozishga qiziqtirish, mustaqil o'qish, kreativ fikrlash, elektron darsliklar, onlayn platforma.*

Аннотация. *В данной статье подробно описаны стремительное развитие современных технологий, приоритетные задачи по внедрению, методы эффективного использования современных информационно-коммуникационных технологий, а также эффективное использование их в учебном процессе и их значение.*

Ключевые слова: *современный образовательный процесс, начальная школа, интерес к чтению и письму, самостоятельное чтение, креативное мышление, электронные учебники.*

Annotation: *This article details the rapid development of modern technologies, identified priority tasks for implementation, methods of effective use of modern information and communication technologies, and discusses their effective use in the lesson process and importance.*

Keywords: *modern educational process, primary school, interest in reading and writing, independent reading, creative thinking, electronic textbooks, online*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 231-son qarori hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2024-yil 7-avgustdagi “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari uchun “Kasbiy rivojlanish kuni” va “Kasbiy rivojlanish soati” tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to‘g‘risida”gi 246-son buyrug‘i, shuningdek, 2025-yil 30- yanvardagi PF-16-sonli Farmoni “O‘zbekiston - 2030” strategiyasining 2025-yilga mo‘ljallangan dasturda “Boshlang‘ich ta’limda ilg‘or zamonaviy tajribalarning qo‘llanilishiga doir ilmiy va amaliy masalalar” o‘rganilib, maktab ta’limi pedagog va mutaxassis kadrlarni uzluksiz malakasini oshirishning ilg‘or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish, maktab ta’limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo‘yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, zamonaviy talablar asosida umumiy o‘rta ta’lim maktablari pedagog xodimlarining kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, ularning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy texnologiyalarning jadallik bilan rivojlanishi ta'lim sohasida ham tub o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. An'anaviy ta'lim usullaridan farqli o‘laroq, zamonaviy ta'lim jarayonida elektron darsliklar va onlayn platformalardan foydalanish o‘quvchilar bilimini mustahkamlashda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qish va yozishni o‘rganishga qiziqtirishda bunday texnologiyalardan foydalanish samarali natijalar bermoqda. Shu sababli o‘qituvchilar uchun innovatsion ta'lim vositalarini qo‘llash bo‘yicha metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Boshlang‘ich sinfda o‘qish va yozishni o‘rgatish nafaqat savodxonlikni oshirish, balki o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, nutq madaniyatini shakllantirish hamda ijodiy fikrlash qobiliyatini o‘stirishda muhim o‘rin tutadi. An'anaviy usullar bilan bir qatorda elektron darsliklar va onlayn platformalar o‘quvchilarni mustaqil o‘qishga undash, ularning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda katta imkoniyatlar yaratadi. Elektron resurslarning interaktivligi, multimediya imkoniyatlari va turli didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilar e’tiborini jalb qilish osonlashadi. Ta'lim jarayonida interfaol o‘yinlar, viktorinalar va testlar orqali bilimlarni mustahkamlashda Kahoot kabi platformalardan foydalanish ayniqsa muvaffaqiyatli natijalar bermoqda. Kahoot o‘yin shaklida tashkil etilgan viktorinalari orqali o‘quvchilar bilimini sinash va baholashning yangi usulini taklif qiladi. Bu platformadan foydalanish orqali o‘quvchilar nafaqat bilimlarini mustahkamlashadi, o‘quvchilar elektron darsliklar va onlayn platformalar orqali o‘qish va yozish ko‘nikmalari rivojlanadi va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish qobiliyatlari shakllanadi. O‘quvchilarni o‘qish va yozishga qiziqtirish, ularda mustaqil o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, shu bilan birga, dars jarayonlarini qiziqarli va interfaol tashkil etishda Kahoot platformasidan samarali foydalanish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion ta'lim vositalaridan foydalanishga undaydi va o‘qitish jarayonini samarali tashkil etishga ko‘mak beradi. Shu munosabatdan o‘qituvchining innovatsion faoliyati zamonaviy ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylanadi. Pedagogik faoliyatida qo‘llanayotgan samarali yondashuvlarni ilg‘or horijiy tajribalar asosida boyitib borish, ta’lim mazmunini modernizatsiyalash vositasida milliy ta’limning barcha komponentlarini takomillashtirish, o‘ziga xos innovatsion-pedagogik muhitni yuzaga keltiradi.

Malaka oshirish tizimida pedagogik kadrlarning kasbiy kompetentligini chuqurlashtirish va yangilash jarayoni o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, pedagog jarayonlarni tashkil etishi va boshqarishi, fan yutuqlaridan xabardor bo'lishi, ta'limni insonparvarlashtirishi va demokratlashtirishi, o'quvchi shaxsiga yo'naltira olishi, ta'limni milliyalashtirishga yo'naltirilganligini ta'minlashga asoslangan innovatsion faoliyatga tayyorlash bilan belgilanadi [3; 46-b.].

Zamonaviy sharoitda o'qituvchilarning innovatsion faoliyati sifat jihatidan yangi mazmun bilan to'ldirilmoqda. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, barcha o'qituvchilar o'zgaruvchan sharoitda pedagogik faoliyatni samarali amalga oshira olmaydi. O'quvchilar bilan munosabatlarning ustuvor stereotiplari, ba'zida hamkorlik hamda o'quvchi shaxsini shakllantirish vositasi sifatida noto'g'ri baholash tamoyillari asosida yangi munosabatlar o'rnatish istagi yo'qligi bilan belgilanadi. Bularning barchasi o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatdagi ahamiyati, xususan, tashkiliy va boshqaruvdagi g'oyalarini tubdan o'zgartirishni taqozo etadi. Maktabda innovatsion faoliyatni faollashtirish masalasini amaliy hal etishning muvaffaqiyati, birinchi navbatda tashkiliy jihatdan o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorligi parametrlari aniqlab olinishiga bog'liq. Ushbu muammoni hal qilish uchun o'qituvchining kasbiy fazilatlarini modellashtirish masalasini hal etish talab etiladi.

Ilmiy bilish usuli sifatida modellashtirish falsafiy, iqtisodiy va psixologik adabiyotlarda tasvirlangan.

Dastlabki sifat-tavsif modeli boshlang'ich sinf o'qituvchisining professiogrammasi, ya'ni uning asosiy vazifalari, zamonaviy maktab o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar, nazariy ko'nikmalar, integratsiyalashgan kasbiy va shaxsiy fazilatlar aks ettirilgan ko'rsatkichlar bilan belgilanadi. Shuning uchun malaka oshirish jarayoni pedagog uchun, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisiga u malaka oshirish kurslarida o'qish jarayonida va mustaqil pedagogik faoliyatda erishishi lozim bo'lgan natijani belgilab beradi.

Hozirgi kunda zamonaviy sharoitda tor kasbiy ta'lim pedagogik faoliyatni ko'rsatish uchun tayyorgarlik yetarli emas. Chunki bugun ta'limga oid ma'lumotlar bilimlarning muttasil kengayishi, yangilanib borishi ularning tezda eskirganligini anglatadi. Shuning uchun har bir pedagog, shu jumladan boshlang'ich sinf o'qituvchisi uzluksiz ta'lim tizimidagi yangiliklar to'g'risida yetarli ma'lumotga ega bo'lishi talab etiladi. Bu, o'qituvchining pedagogik faoliyati, shu jumladan, innovatsion pedagogik faoliyatining tashkiliy-pedagogik jihatlarini, mazmuni va qo'llanilayotgan metodik yondashuvlarni mutdasil takomillashtirish, modernizatsiyalashtirishni talab qiladi.

Innovatsiyalar ta'lim samaradorligini oshirishning eng samarali usuli va vositasi hisoblanadi. Shu bois rivojlangan mamlakatlar ta'limga imkoni boricha ko'proq innovatsiyalarni kiritishga intiladilar. Boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy va interaktiv metodlardan foydalanish bo'yicha o'qituvchilarga dars jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish uchun zamonaviy pedagogik metodlarni, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi interaktiv o'yinlarni joriy etishning ahamiyatini tushuntiradi. O'qituvchilarga innovatsion yondashuvlar yordamida darslarni sifatli tashkil etish, o'quvchilarning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashadi. Metodik tavsiyalar, mashqlar va o'yinlar orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilariga pedagogik jarayonda zamonaviy metodlardan qanday foydalanish bo'yicha amaliy ko'rsatmalarni taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining - Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni qabul qilindi. Ta'kidlash lozimki, mazkur

farmon iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Kontsepsiya hamda uning maqsadli ko'rsatkichlari va indikatorlari, ilmiy tashkilotlarning ilmiy-innovatsion faoliyati samaradorligini baholashga yo'naltirilgan milliy reyting tizimini joriy etish, ilm-fanda o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirish orqali davlat va ilmiy tashkilotlar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish hamda uning doirasida loyihalarni amalga oshirish, bugungi zamon o'quvchilari o'zining aqliy salohiyatini ro'yobga chiqarishga intiladi, u o'z kuchini ishga solishning yanada faol usullarini qidiradi. Ilm dargohining vazifasi – o'sib borayotgan yosh avlodga hayotda ma'no va uning munosib o'rnini topishga yordam berish, buning uchun munosib shart-sharoitlar yaratish. Ilm dargohida yosh avlodlarning o'z oldiga qo'ygan vazifalarni qiziqish bilan bajarishga imkon beradigan ta'lim tizimini amalga oshirish kerak. Har bir o'qituvchi barcha imkoniyatlardan foydalanishi kerak, shunda farzandlarimiz qiziquvchanlik bilan o'rganadilar. Informatika fanining jozibali tomonlarini, uning aqliy qobiliyatlarini yaxshilashdagi, qiyinchiliklarni yengib o'tishdagi imkoniyatlarini tushunadilar va boshdan kechiradilar. Ta'limning noan'anaviy, nostandart shakllaridan, xususan didaktik o'yinlardan foydalanish o'quv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Hammamizga ma'lumki ommabop bo'lgan krossvord o'yinining o'zi o'quvchilarda qiziqish uyg'otishi tabiiydir. Krossvord ko'rinishidagi so'rov shakli o'quvchilar uchun har doim qiziqarli va o'ziga tortadigan usuldir. O'quvchilar shu darajada kirishib ketadilarki, hatto, o'zlari ham informatikaning turli mavzulari bo'yicha krossvordlar tuzishlari mumkin. Ta'lim-tarbiya jarayoniga ana shu mas'uliyatni his qilgan holda yondashishimiz kerak. O'quvchilar qalbida vatanparvarlik, qalban poklik, insonparvarlik tuyg'ularini uyg'otishni maqsad qilib olishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda zamon bilan hamnafas bo'lgan holda innovatsion usullar va texnologiyalardan ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanishimiz juda muhim. Ta'lim tizimida bo'layotgan islohotlardan unumli foydalanish va o'sib kelayotgan barkamol avlodga maqsadli ta'lim berish uchun har bir dars jarayoniga alohida tayyorgarlik ko'rish talab etiladi.

Boshlang'ich ta'limning samaradorligini ta'minlashda o'qituvchining shaxsiy sifatleri va pedagogik mahorati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi barcha psixologik-pedagogik vositalarni qo'llagan holda o'quvchilarda yaxlit tarzda o'quv faoliyatini shakllantira olishi kerak; global tarmoqdagi turli pedagogik hamjamiyatlari va ulardan ta'lim sifatini oshirishda foydalanish zamonaviy ta'lim nazariyasida o'qituvchining mavqei o'quv-tarbiya jarayonining boshqaruvchisi sifatida tavsiflangan.

Demak, boshlang'ich sinf o'qituvchisi pedagogik jarayonni to'g'ri boshqarib borishi, chuqur bilim va kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishi lozim. O'qituvchi ko'p jihatdan o'quvchi uchun o'rnakdir. Shuning uchun ham, u birinchi navbatda, bolalarni o'ziga va darsga jalb eta olishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz "-T.: "O'zbekiston ",2017
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.2019-yil 29-aprel, PF-5712-sonli farmoni.

3. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish: Ped.fan.dok..diss. – Toshkent: O'zPFITI, 2016. – 349 b.
4. Internet saytlari. Qo'shimcha adabiyotlar <http://www.edunet.uz> <http://www.ziyonet.uz>
<https://www.kitob.uz>

KOXLEAR IMPLANTLI BOLALARNI OMMAVIY MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH YO'NALISHLARI

Abdullayeva Umida Qahramonovna

Buxoro innovatsiyalar universiteti
pedagogika, psixologiya va sport kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada koxlear implantatsiyadan o'tgan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ommaviy maktab sharoitiga moslashtirishda olib boriladigan korreksion ishlar mazmuni, ayniqsa, eshitish qobiliyatini rivojlantirish, nutqni shakllantirish, psixologik-pedagogik tayyorgarlik hamda ijtimoiy moslashuvni ta'minlash yo'nalishlaridagi ishlarga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, o'qituvchilar va ota-onalarning hamkorligi, maxsus pedagog va logopedlar ishtirokida olib boriladigan integratsion yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Koxlear implant, eshitish nuqsoni, korreksion ish, ommaviy maktab, inklyuziv ta'lim, nutq rivojlanishi, surdotarbiya.

Abstract. This article reveals the content of corrective work carried out to adapt children with hearing impairments who have undergone cochlear implantation to the conditions of mainstream schools. Particular attention is given to the areas of developing auditory skills, forming speech, ensuring psychological-pedagogical readiness, and promoting social adaptation. The article also emphasizes the collaboration between teachers and parents, as well as integrative approaches implemented with the participation of special educators and speech therapists.

Keywords: Cochlear implant, hearing impairment, correctional work, public school, inclusive education, speech development, surdopedagogy.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi, PF-60-son 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 12.10. 2021 yil "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 17.01.2022 yildagi 25-son xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi qarori mazmunida ta'lim tizimi o'quvchilarni har tomonlama yetuk, barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi qo'yilgan.

Hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan yoshlarning iqtidorini shakllantirishni va ularni yuksak insoniy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar qilib tarbiyalashda og'zaki nutq, eshitish idroki, talaffuz holati muhim ahamiyat kasb etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning umumiy o'rta ta'lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq ta'lim-tarbiya berish ularning jamiyatga moslashuvi va integratsiyalashuvida ko'maklashishda yordam ko'rsatishdan iborat. Jahon ta'lim tizimida eshitish buzilishiga ega bolalarni reabilitatsiya qilishda innovatsion texnologiyalar va multidissiplinar yondashuvlarning ilg'or usullari keng qo'llanilmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 466 million kishi eshitish buzilishidan aziyat chekadi, shulardan 34 million nafari bolalar bo'lib, bu butun dunyo bolalarining taxminan 5% ini tashkil etadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda maxsus ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar tufayli, eshitishda nuqsoni bor bolalarni ta'limga jalb etish va ularda nutqni shakllantirishga oid ilmiy izlanishlar (L.R.Muminova, D.A.Nazarova, U.Y.Fayziyeva, U.K.Abdullayeva va boshqalar) faollashgan bo'lsada, koxlear implantga ega bolalarda idrok va talaffuzni vizual vositalar asosida shakllantirish masalasi to'liq o'rganilmagan. Mamlakatimizda KI o'rnatish amaliyotidan keyingi reabilitatsiya ishlari Toshkent va barcha viloyat markazlarida, jumladan, Buxoroda ham amalga oshirilmoqda. Meditsina va ta'lim sohalaridagi innovatsiyalar tufayli KI bilan ta'minlangan bolalar har tomonlama rivojlanib, jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. KI o'rnatilgani bilan bola darhol eshituvchi bolalar kabi atrofga to'g'ri munosabat bildirmaydi. Haqiqiy rivojlanish faqat uzoq, tizimli va multidissiplinar reabilitatsiyadan keyin amalga oshadi. Bugungi kunda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish va to'laqonli ta'lim jarayoniga jalb qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, koxlear implantatsiya orqali eshitish qobiliyatini tiklagan bolalarni ommaviy maktabga tayyorlashda kompleks yondashuvni talab qiladigan korreksion-pedagogik ishlar muhim o'rin tutadi. Respublikamizda yiliga 50-70 ga yaqin bola koxlear implant bilan ta'minlanmoqda, ammo ularning post-implantatsion reabilitatsiyasida zamonaviy yondashuvlar va metodikalar yetarli darajada qo'llanilmayapti. Xususan, rasmi-ramziy kommunikatsiya tizimlarini qo'llash orqali tovush idrokini shakllantirish va nutq talaffuzini rivojlantirishning ilmiy asoslangan metodologiyasi mavjud emas. Bu esa bolalarning implantdan maksimal foyda olish imkoniyatlarini cheklab qoymoqda va ijtimoiy moslashuvini sekinlashtirmoqda.

KI bo'lgan bolalar — bu surdopedagogikada butun tarixida ish olib borgan an'anaviy bolalar emas. Ular kar ham emas, eshitmay qolgan ham emas. Bu eshitishda nuqsoni bo'lgan yangi toifadagi bolalar - bu statusi o'zgarayotgan bolalar. Ilk bor tibbiyot, surdopsixologiya, surdopedagogika va kar bolani tarbiyalayotgan oila o'zgaruvchan statusga ega bola bilan ish olib bormoqda. Muvaffaqiyatli operatsiyadan keyin, nutqiy protsessor ulanguncha bola hali ham eshitishda og'ir nuqsoni bo'lgan deb hisoblanadi. U kar, qattiq eshitmaydigan, eshitishni yo'qotgan (nutqni saqlagan yoki yo'qotgan), qo'shimcha nuqsonlar bilan bo'lishi mumkin. Bu bosqichda surdopedagog an'anaviy metodlar va psixologo-pedagogik klassifikatsiyalar yordamida ish olib boradi. Protsessor ulanganidan so'ng bola «endi kar emas, ammo hali eshituvchi ham emas» statusiga o'tadi. Endilikda u ovozlarni qabul qila oladi, ammo hali ham xayotda kar odam kabi harakat qiladi. Uning nutqni ko'rish orqali qabul qilish, yozma nutq, daktil, ishorali nutq kabi usullarga suyangani qoladi.

Koxlear implantga ega bo'lgan bolalarda tovushni idrok etish va talaffuzni shakllantirish jarayonida rasmi ramzlardan foydalanish asosida pedagogik texnologiyani ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlashni tadqiqot maqsadi kilib tanladik.

Ko'plab Rossiya va O'zbekiston mutaxassislari (Ye.L. Goncharova, V.Ye. Kuzovkov, I.V. Korolyeva, G.A. Tavartkiladze, Shmatko, N.D., Pelymskaya T.V., Krasilnikova, O.A., Lyukina, A.S. i dr respublikamizda L.R. Muminova, D.A. Nazarova, U. Abdullayeva, U.Yu. Fayziyeva va boshqalar)ning fikriga ko'ra, KI o'rnatishdan asosiy maqsad bolaning hayot sifatini yaxshilash, og'zaki nutqni qabul qilishga shart-sharoit yaratish, atrof-olamni anglash va muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Biroq, operatsiya muvaffaqiyatning faqat 10–20 foizini tashkil etadi. Qolgan 80 foiz — logoped, surdopedagog va albatta, ota-onalarning tinimsiz korreksion-logopedik ishiga bog'liq. Abilitatsiya jarayonida psixologik va pedagogik yordamga ehtiyoj yuqori. I.V. Korolyova ta'kidlaganidek, KI qo'yilgandan keyingi reabilitatsiya davomiyligi 2–5 yil va undan ortiqni tashkil qilishi mumkin. Uning so'zlariga ko'ra, KI eshitishni deyarli to'liq tiklaydi. Bola eshitish hissiyotlarini rivojlantirib, nutq elementlarini taqlid orqali o'zlashtira boshlaydi. Ammo bu barcha vaziyatlarda axborotni to'g'ri tushunishni ta'minlay olmaydi[4]. O.V. Zontova [3] an'anaviy nutqni shakllantirish usullari KI o'rnatilgan bolalar uchun har doim ham to'g'ri kelmasligini ta'kidlashadi. Ular reabilitatsiyada individual yondashuvni va maxsus mashg'ulotlardan foydalanishni taklif qilishadi. Masalan, O.V. Zontova bolalarda shartli-harakatli reaksiya shakllantirish bo'yicha maxsus pedagogik mashg'ulotlar o'tkazadi: piramidkaga halqalar taqish, kubiklarni mashina yukiga joylash, tugmalarni qutiga tashlash va h.k.; nutqsiz va nutqli signallarni eshitish qobiliyatini rivojlantirish; eshitish-nutqiy e'tiborni shakllantirish; nutq uchun fiziologik asoslarni tayyorlash (artikulyatsiya, nafas olish);

Nutqni rivojlantirish (tushunish, ovozli reaksiyalar); markaziy eshitish mexanizmlarini shakllantirish: tovushni aniqlash, manbaini lokalizatsiya qilish, vokalizatsiyani faollashtirish; eshitish sifatini baholash, nutqsiz tovushlarni va nutq signallarini tanish.

Reabilitatsiya — bu tibbiy, ijtimoiy, pedagogik, huquqiy va kasbiy tadbirlarni kompleks usullarni qo'llash orqali insonni maksimal funksional qobiliyatga ega qilish jarayoni. V.S. Dmitriyev [] reabilitatsiyani biopsixosotsial jarayon sifatida ta'riflaydi. N.P. Vayzman shaxsni jamiyatda to'g'rilash jarayoni deb qaraydi. L.S. Vygotskiy esa: "Kun kelib, insoniyat ko'rlik, karlik va aqliy zaiflikni yengadi. Lekin ularni avval tibbiy va biologik emas, balki ijtimoiy va pedagogik yo'l bilan yengadi", — deb ta'kidlagan. Nazariy yondoshuv va izoh shundan iboratki, yuqori texnologiyali tibbiyot yordamida birinchi darajali nuqson (eshitish) deyarli to'liq bartaraf etiladi, ammo bola kar holda tug'ilgan va hayotining bir qismini kar sifatida o'tkazgan bo'ladi, demak u ikkinchi darajali rivojlanish nuqsonlarini ortiq qilib olgan. U atrofida insonlar bilan eshituvchi bola kabi emas, balki kar inson kabi muloqotga o'rgangan, va atrofida insonlar bilan eshituvchi boladagidek emas, balki o'zgacha muloqotga odatlangan. Bolada shakllangan dunyo bilan o'zaro aloqa qilishning o'ziga xos usullari uning xatti-harakatlarida mustahkam joy olgan, va ularni bartaraf etish tibbiyot emas, pedagoglarning vakolatiga kiradi, qanchalik tibbiyot yuqori texnologiyali bo'lmasin.

O'zbekistonda eshitishida muammolari bo'lgan bolalarga, jumladan, koxlear implantga ega bolalarga ham, maxsus ta'lim muassasalari, reabilitatsiya markazlari va inklyuziv maktablarda faoliyat olib borayotgan surdopedagog, va logopedlar tomonidan yordam ko'rsatiladi. Surdopedagoglar — eshitishida nuqson bo'lgan bolalar, jumladan, koxlear implantdan foydalanuvchi bolalar bilan ishlash metodikalari bo'yicha tayyorlangan

mutaxassislardir. Ular bolalarga eshitish qobiliyatini rivojlantirish, nutqni shakllantirish, o'qish va yozishni o'rgatish, hamda ta'lim muhitiga moslashishda yordam berishadi.

Rossiyada tarixan ilk marta «eshitish-nutq rehabilitatsiyasi» (I.V. Korolyeva, 2009) usuli qo'llanilgan. Bu usul eshitish va nutqni rivojlantirishga qaratilgan. Unda xorijiy va mahalliy metodikalar keng qo'llaniladi. Biroq keyinchalik Rossiya Federatsiyasi «Audiologiya va tinglash protezlash markazi» va «Korreksion pedagogika instituti» tomonidan butunlay boshqa yondashuv — bolani tabiiy rivojlanishga o'tkazish g'oyasi asosidagi yangi turdagi «3P-reabilitatsiya» ishlab chiqildi. Uning rehabilitatsiya maqsadi: bolani eshituvchi rivojlanish yo'liga o'tkazish bola va oila o'rtasidagi munosabatlarni yangicha sensor asosida o'zgartirish

Ilk bor surdopedagogika kar bolani eshituvchiga yaqinlashtirish emas, balki uni eshituvchi rivojlanish yo'liga o'tkazishni maqsad qilmoqda. Ilk bor surdopedagog tabiiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirildi. Ilk bor surdopedagog ota-ona va bola bilan birgalikda ish olib boradi. Ilk bor u ota-ona bilan emotsional aloqani yangicha sensor asosida qayta qurish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Va bu har bir bola uchun, uning pasportidagi yoshi va implantatsiya vaqtidan qat'i nazar amalga oshirilishi lozim.

Sog'lom bola eshitish orqali nutqni o'zlashtiradi. Kar bolalarda bu kompensatsiya boshqa analizatorlar orqali amalga oshadi: ko'rish, hid, taktil va kinestetik hislar. Nutq — eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun bilim va muloqot vositasi bo'lib, ijtimoylashuvning asosiy vositasi hisoblanadi. KIdan keyin nutq rivoji uchun bolaning individual eshitish-nutqiy xususiyatlarini hisobga olish juda muhim. KI orqali eshitish tiklangan bo'lsa-da, to'g'ri tushunish har doim ham oson emas. Shu sababli ta'lim jarayonida modullar, mashg'ulotlar va metodlar individual holatga moslashtirilishi zarur.

Natija. Biz o'z tadqiqotimiz doirasida 2014 yildan beri Buxoro viloyatida koxlear implant ko'yilgan bolalar bilan koxlear implantli bolalarni ommaviy maktab ta'limiga tayyorlashda olib boriladigan korreksion ish natijalarini keltiramiz:

1. Qahhorov Raxmatullox Buxoro shahar 23-son IDUM 4-sinfda a'lo baholarga o'qiydi. Sog'lom sindoshlari bilan bemalol muloqot qila oladi. O'zbek, rus, tojik, ingliz tillarida bemalol gaplasha oladi. "Qur'on sadolari" konkursida 1-o'rin g'olibi bo'lgan.

2. Tursunboyev Zafarbek 2015-yilda Koxlear implanti ulangan. Buxoro viloyati Olot tumani 28-son umumiy o'rta talim maktabi 7-sinfida o'qiydi. 3 xil tilni biladi, rasm va matematika faniga qiziqadi va musobaqalarga fahrli o'rinlarga ega bulgan. Atrofdagilar bilan bemalol muloqotga kirisha oladi.

3. Zaripov Jaxongir 2018-yilda Koxlear implanti ulangan. Buxoro shahar 23-son IDUM 3-sinfida a'lo baholarda o'qiydi. Tojik, o'zbek tilida bemalol gaplasha oladi, ingliz va rus tillarini ham a'lo darajada o'zlashtiryapti.

4. Abduxalimova Gulnigor 2018-yilda Koxlear implanti ulangan. Buxoro shahar 12-son IDUM 4-sinfida taxsil oladi. Bemalol atrofdagilar bilan muloqot qila oladi, fanlarni a'lo darajada o'zlashtiryapti.

Koxlear implantga ega bolalarni ta'lim muassasalariga joylashtirishda nafaqat tibbiy operatsiyaning o'zi, balki keyingi rehabilitatsiya jarayonining samaradorligi ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Implantatsiya qilingan bolalar uchun nutqni rivojlantirish, muloqotga kirishish qobiliyatini shakllantirish uzluksiz pedagogik va psixologik yordamni talab etadi.

Shu bois, ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashda davlat organlari, ta'lim muassasalari, ota-onalar hamda jamoatchilik birgalikda harakat qilishi lozim. Farzandlarimiz – yurtimiz kelajagi. Ularga zarur muhit va imkoniyat yaratib berish – barchamizning burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. — Санкт-Петербург: Лань, 2003. — 656 с.
2. Международная классификация функционирования, ограничения жизнедеятельности и здоровья. — Всемирная организация здравоохранения, 2001. — 223 с.
3. Зонтова О.В. Коррекционно-педагогическая помощь детям после кохлеарной имплантации: Методические рекомендации. — СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. — 95 с.
4. Королева, И.В. Прогноз эффективности слухоречевой реабилитации после кохлеарной имплантации у детей младшего возраста / И.В. Королева // Дефектология. — 2002. - № 4. - С.28-39.
5. Королева, И.В. Реабилитация глухих детей и взрослых после кохлеарной и стволомозговой имплантации. - Санкт-Петербург : КАРО, 2015. - с: 870 с. ил.
6. Красильникова, О.А., Люкина, А.С. Результаты исследования коммуникативных умений младших школьников с кохлеарными имплантами [Электронный ресурс] / А.С. Люкина, О.А. Красильникова // Письма в Эмиссия. Оффлайн (TheEmissia.OfflineLetters): электронный научный ресурс
7. Muminova L.R., Nazarova D.A. Birgalikda eshitamiz, gapiramiz, o'ynaymiz va o'rganamiz — Toshkent: BOOKMANY PRINT, 2022. — 94 b.
8. Muminova L.R va boshq.. Logopedik albom Toshkent, 2021
9. Шматко, Н.Д., Пелымская Т.В. Если малыш не слышит... [Текст] : пособие для учителя / Н.Д. Шматко, Т.В. Пелымская. — 2-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 2003 — 204 с. - Библиогр.: с. 201-203.
10. Dowell R.C., Dawson P.W., Dettman S.J., et. al. 1991. Multichannel cochlear implantation in children. A summary of current work at the University of Melbourne. American Journal of Otology 12 (suppl): 137-143. Dowell R.C., Blamey P.J. and Clark G.M., 1997.
11. Allum DJ (ed.) Cochlear Implant Rehabilitation in Children and Adults. London: Whurr Publishers Ltd, 1996.

OG'IR NUTQ NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA DASTLABKI O'QISHNI O'RGATISH TEKNOLOGIYASI

Turdaliev Shahlo Husnitdinovna

Nizomiy nomidagi TDO'zMPU Logopediya kafedrası p.f.b.f.d (PhD)

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada og'ir nutq nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarga o'qishni o'rgatish texnologiyasi asoslari bayon etilgan, o'qishni o'rgatish texnologiyasi ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi bosqichlarni o'z ichiga oladi.*

***Tayanch so'zlar:** texnologiya, o'qish, yozma va og'zaki nutq, dastlabki o'qish, yondoshuv, dizartriya, harf va tovush, ovoz, nutqiy eshituv, so'z boyligi.*

Аннотация. В данной статье изложены основы технологии обучения чтению дошкольников с тяжелыми нарушениями речи, технология развития навыков обучения чтению включает этапы.

Ключевые слова: технология, чтение, письмо и говорение, раннее чтение, подход, дисартрия, буквы и звуки, голос, аудирование, словарный запас.

Abstract. This article outlines the basics of technology for teaching reading to preschoolers with severe speech disorders, and the technology for developing reading skills includes stages.

Key words: technology, reading, writing and speaking, early reading, approach, dysarthria, letters and sounds, voice, listening, vocabulary.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol, intellektual salohiyatli avlod va unga ta'lim-tarbiya berish sifatiga bog'liq. Shu bois, Vatani, xalqni sevadigan, istiqloq g'oyalariga sadoqatli, mustaqil fikrlaydigan ijodkor shaxsni yetishtirish davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shuning bilan birga ta'lim tizimidagi tub islohotlar orqali shaxs ma'naviy kamolotini ta'minlash mazkur yo'nalishning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, bu haqida O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalash davlat ahamiyatiga molik muhim vazifalardan biri ekanligi ko'rsatilgan.

Yozishni va o'qishni o'rganishning erta boshlanishi boshqa o'quv o'yinlari va mashg'ulotlariga xalaqit bermasligi muhimdir. Texnologiya bolaning yoshiga mos bo'lishi va u uchun qiziqarli bo'lishi kerak. Shuningdek, bolaga harflarni o'rgatish u tovush tahlilini o'zlashtirganda boshlanishi kerak. Avval u tovushlarni aniq ajratishni, ularni chalkashtirmaslikni va ularni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ota-onalar ham, pedagoglar ham uning diqqatini so'zlarning tovushiga qaratishlari, she'r o'qishlari, savollar berishlari kerak: masalan, "onam" so'zining boshida qanday tovushni eshitasiz, oxirida qanday tovush, 3–4 bolalarda nutqning tovush tomoniga ko'proq qiziqish bildiriladi, ular tovushlarni tahlil qiladiladilar, yangi so'zlarini o'ylab topadilar. Shuningdek, 6 yoshida u harf tovushlariga qiziqqa boshlaydi va tabiiy ravishda o'qishga o'tishi mumkin. Agar bola nutiqda nuqsoni bo'lsa, yoki tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilsa, bu albatta [disleksiya](#)ga - o'qish buzilishiga va keyinchalik disgrafiyaga (yozuv buzilishi) olib kelishi mumkin. U dastlab harflarni, tovush bilan noto'g'ri bog'laydi: masalan, "zina" o'rniga "tina" so'zida u "t" tovushini eshitadi va talaffuz qiladi. U bu harfni shunday o'qiydi va so'zlarda chalkashtirib yuboradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga o'qishni o'rgatish texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o'zbek tilining yozma va og'zaki nutqi hodisalari va tuzilishi haqida dastlabki tasavvurni shakllantirishga imkon beradigan bilim va ko'nikmalar tizimini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda nutq o'stirish va dastlabki o'qishga o'rgatishga oid quyidagi ishlar amalga oshirilishi lozim:

- tovushlarni to'g'ri talaffuz etish va so'zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarini aniqlash va shakllantirish;
- unli va undosh tovushlar haqida tushuncha berish;
- jarangli va jarangsiz tovushlarni ajratishga o'rgatish asosida fonematik idrokni va tasavvurni rivojlantirish;
- oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- gapni so'zlarga bo'lish, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish;

- ma'lum tovushlarni o'rnini aniqlash (so'zning boshida, o'rtasida va oxirida);
- so'zda tovushlar ketma-ketligini va sonini aniqlash;
- tovushlardan bo'g'inlar, so'zlar tuzishga o'rgatish;
- tovushlarni eshitishda farqlashga o'rgatish;

Maktabgacha yoshdagi og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarda dastlabki o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi mumkin:

Bolaning rivojlanish darajasini baholash. O'qituvchi bolaning rivojlanish darajasini tashxislashi, uning yosh xususiyatlarini, nutq xususiyatlarini, harflar va tovushlarni bilish darajasini aniqlashi kerak.

Individual yondashuv. Diagnostika natijalariga ko'ra, har bir bola uchun uning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda individual dastur ishlab chiqish kerak.

O'yin usullaridan foydalanish. O'yinlar va o'yin-kulgilar bolalarga materialni yaxshiroq tushunishga va o'qish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, harflar va tovushlarni yodlash uchun o'yinlar, o'qish tezligi uchun o'yinlar, harflardan so'z va jumlar yaratish uchun o'yinlardan foydalanishingiz mumkin.

Vizual materiallardan foydalanish. Rasmlar, chizmalar, jadvallar kabi vizual materiallar bolalarga materialni yaxshiroq tushunishga va o'qish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, siz so'zlar tasvirlangan rasmlar, harflar va tovushlar bilan jadvallar, ob'ektlar tasvirlangan chizmalar va boshqalardan foydalanishingiz mumkin.

Kontekstda o'qish. Kontekstda o'qish bolalarga o'qigan narsalarining ma'nosini yaxshiroq tushunishga va o'qish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, siz bolalarga tanish bo'lgan so'zlar va tovushlarni o'z ichiga olgan qisqa va oddiy hikoyalardan foydalanishingiz mumkin.

Tizimli yondashuv. O'qish ko'nikmalarini rivojlantirish tizimli yondashuvni talab qiladi. Bolalar o'qish qobiliyatlarini bosqichma-bosqich oshirishlari uchun darslarni muntazam va izchil o'tkazish kerak.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Interfaol o'yinlar, planshetlar va smartfonlar uchun ilovalar kabi zamonaviy texnologiyalar maktabgacha yoshdagi nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarda dastlabki o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun foydali vosita bo'lishi mumkin.

Shuni yodda tutish kerakki, og'ir nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarda dastlabki o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish o'qituvchi va ota-onalardan individual yondashuv va sabr-toqatni talab qiladi. O'qish - yozma matnni idrok etish va tushunish jarayoni bo'lib, unda odam matnning semantik mazmunini olish uchun harflar, tovushlar va so'zlarni taniydi va bog'laydi. O'qish jamiyat va ta'limda muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalardan biridir. Bundan tashqari, o'qish fikrlash, xotira, tasavvur va hissiy intellektni rivojlantirish uchun muhim vositadir. O'qish o'quvchi oldida turgan maqsad va vazifalarga qarab turli xil - tezkor, diqqatli, yuzaki yoki chuqur bo'lishi mumkin.

Dizartriya - bu bolalarning o'qish rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan nutq artikulyatsiyasi buzilishi. Dizartriyasi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar erta o'qish ko'nikmalarini egallashda duch kelishi mumkin bo'lgan ba'zi qiyinchiliklarga quyidagilar kiradi:

Ovozni hosil qilishdagi kamchiliklar. Dizartriya nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, Bu esa harflar va tovushlarni tanib olish va eslab qolishni qiyinlashtiradi.

Fonemik eshitishning etarli darajada rivojlanishi. Fonemik idrok - soʻzlardagi tovushlarni farqlash qobiliyati. Dizartriya nutq nuqsoniga ega boʻlgan bolalarda tovushlarni farqlash qobiliyati cheklangan boʻlishi mumkin, bu esa oʻqish paytida soʻzlardagi tovushlarni tanib olish va tahlil qilish qobiliyatiga toʻsqinlik qilishi mumkin.

Soʻz boyligini etarli darajada emasligi. Dizartriya nutq nuqsoniga ega boʻlgan bolalar yangi soʻzlarni eslab qolish va ularning maʼnosini tushunishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu esa matnlarni oʻqish va tushunish qobiliyatiga toʻsqinlik qilishi mumkin.

Oʻqishni tushunishni cheklanganligi. Dizartriya nutq nuqsoniga ega boʻlgan bolalar matnni oʻqishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu esa matndagi maʼlumotlarni tahlil qilish va sharhlashga toʻsqinlik qilishi mumkin.

Motivatsiyani sustligi. Dizartriya nutq nuqsoniga ega boʻlgan bolalar oʻqishda qiyinchilik va noqulaylikni boshdan kechirishi mumkin, bu esa oʻqishga boʻlgan qiziqish va motivatsiyaning susayishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun individual yondashuv, oʻyin usullaridan, vizual materiallardan foydalanish, kontekstda oʻqish, tizimli yondashuv va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni oʻz ichiga olgan kompleks yondashuv talab etiladi. Shuni esda tutish kerakki, dizartriya bilan ogʻrigan bolalarda dastlabki oʻqish qobiliyatlarini rivojlantirish oʻqituvchilar va ota-onalar tomonidan sabr-toqat, qoʻllab-quvvatlash va doimiy ishlashni talab qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni toʻgʻri oʻqishga oʻrgatishning koʻplab usul va texnologiyalar mavjud, ulardan "Tirik tovushlar", "Bir bor ekan, bir yoʻq ekan, tovushlar boʻlgan ekan", "Yashiringan tovushlar", "Boshi, oʻrtasi, oxiri", "Boʻgʻinli munchoqlar", "Harflarsiz oʻqiyimiz!", "Balandlikdan uchamiz", "Soʻz aylanib ketdi", "Harflarning zanjirini uz", "Makaron harflar", "Parovozcha", "Soʻzlarning sayohati", "Chalkashlik", "Yashirin soʻzni top", "Soʻzlar zanjiri", "Harfni joyiga qoʻy", "Soʻzni tuz", "Soʻzni tugat", "Harflardan soʻz tuz", "Soʻzni tanla" va x.k.

Ota-onalar uchun maslahatlar:

Plastilindan harflarni shakllantiring, chizing va boʻyang, ovozli alifbo sotib oling - bolaning idrokining barcha kanallaridan foydalaning.

Harflarni asta-sekin boʻgʻinlarga, keyin esa soʻzlarga bogʻlang. Bolalaringizga harflar va boʻgʻinlarni oʻzlashtirishga qaratilgan oʻyin oʻynang.

Bolalaringizga alifbo harflari haqida sheʼrlar oʻrgating, harflar va rasmlar bilan kartochkalardan foydalaning. Tasvirlar tufayli bola ramzlarni tezroq yodlab oladi. Bolalaringiz xonasidagi narsalarga ularning nomlari yozilgan belgilarni osib qoʻyishingiz mumkin - bola ularni matnlarda tezda tanib olishni oʻrganadi.

Farzandingizga muntazam ravishda ovoz chiqarib oʻqing va uni asta-sekin mustaqil oʻqishga oʻrgating. Har oqshom oʻzingizga taniqli kitobdan kamida bir necha satr oʻqishni taklif qiling. Bolalaringizga oʻrnak boʻlishga harakat qiling. Bola oʻqishni oʻrganishni xohlashi uchun u sizni muntazam ravishda kitob bilan koʻrishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды. М.: Педагогика, 1989.
Локалова Н.П. Школьная неуспеваемость: причины, психопрофилактика. – СПб.: Питер, 2009.
3. Ушакова О.С. Программа развития речи детей дошкольного возраста в детском саду. М., 1994.

4. Павлова Л.Н. Раннее детство: развитие речи и мышления. М., 2000.
5. Павлова Л. А. Как формировать навык чтения у младших школьников: практическое пособие / под ред. Н. Н. Светловской. М.: Изд-во АРКТИ, 2007.
6. Турдалиева Ш. Х. Предупреждение нарушений письменной речи у дошкольников с недоразвитием речи. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2023-yil, 19-may (383-384)
7. Турдалиева Ш.Х. Развитие навыков чтения-это сложный психофизиологический процесс у детей с тяжелыми речевыми нарушениями дошкольного возраста. Общество и инновации. 4, 8/S (окт. 2023), 124–127.
8. Турдалиева Ш.Х. Развитие начальных навыков чтения у детей с тяжелыми нарушениями речи в дошкольном возрасте.,, Мактаб ва хаёт'' № 7 (179)2023, (36-38)
9. Turdaliyeva Sh.H. Maktabgacha ta'lim yoshdagi nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarda o'qishga oid dastlabki ko'nikmalarini rivojlantirish. Ped. fan. bo'yicha falsafa dok. (PhD) diss. Avtoreferati. -T.: 2025.-20 b.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDAGI OPTIMAL MODELLAR: MAKTABGACHA TA'LIMDA MOBIL ILOVALAR VA INTERAKTIV METODLAR

Hasanova Gulnoz Qosimovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrası mudiri

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda raqamli texnologiyalarning roli, mobil ilovalar va interaktiv metodlar orqali bolalarning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ta'minlash haqidagi fikrlar haqida ma'lumot berilgan. Mavzuni tahlil qilish jarayonida "Raqamli texnologiyalarni qanday optimal modellar orqali qo'llash mumkinligi, maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilari uchun raqamli muhitning afzalliklari va xatarlari haqidagi fikr-mulohasalar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, mobil ilovalar, o'yin dasturlari, interaktiv mashg'ulotlar, o'quv platformalari

Аннотация. В данной статье представлена информация о роли цифровых технологий в дошкольном образовании, об обеспечении когнитивного, социального и эмоционального развития детей посредством мобильных приложений и интерактивных методов. В процессе анализа темы раскрываются соображения о том, как можно оптимально применять цифровые технологии, преимуществах и рисках цифровой среды для воспитанников дошкольного образования.

Ключевые слова: цифровое образование, мобильные приложения, игровые программы, интерактивные занятия, учебные платформы.

Annotation: This article provides information on the role of digital technologies in preschool education, focusing on how mobile applications and interactive methods can ensure children's cognitive, social, and emotional development. The analysis explores optimal models

for implementing digital technologies and discusses the advantages and risks of digital environments for preschool children.

Keywords: *digital education, mobile applications, game programs, interactive activities, educational platforms.*

Maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy raqamli muhitni rivojlantirish maktabgacha ta'limning davlat ta'lim standartining asosiy tamoyillari, maqsadlari va vazifalarini amalga oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'lim o'yinlari turli qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalarni bir vaqtning o'zida o'rganish imkonini beradi va ta'lim faoliyatini har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashtiradi. Raqamli texnologiyalar rivojlanuvchi ta'lim muammolarini hal qilish va faoliyatga asoslangan yondashuvni amalga oshirish, maktabgacha ta'lim muassasasining rivojlanish muhitini boyitishning samarali vositasidir. Virtual ta'lim vazifalarini hal qilish bolalarda ijodkorlik, tashabbuskorlik, qiziquvchanlik, qat'iyatlilik, mehnatsevarlik va mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi - bularning barchasi maktabgacha ta'lim bo'yicha davlat ta'lim standartining asosiy maqsadlari hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishda, jumladan masofaviy ta'lim hamda ijtimoiy ta'lim tarmoqlari va hamjamiyatlarini yaratish orqali muhim bo'g'inga aylanishi mumkin.

Maktabgacha ta'limdagi mobil ilovalar va interfaol usullar raqamli texnologiyalarni o'yin faoliyati bilan uyg'unlashtirgan 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar rivojlanishiga zamonaviy yondashuvni ifodalaydi. Interfaol usullar bolani dialog, hamkorlik va eksperimentlar orqali o'quv jarayoniga faol jalb qilishni o'z ichiga oladi, o'yin - maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati - markaziy rol o'ynaydi. Mobil ilovalar buni shaxsiylashtirilgan kontent bilan to'ldiradi: o'quv o'yinlaridan kognitiv faollikni, xotirani, mantiqni va ijodkorlikni rag'batlantiradigan ta'lim portallarigacha. 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, bunday vositalar ta'lim samaradorligini 30–50 foizga oshiradi, jarayonni bolaning individual ehtiyojlariga moslashtiradi va ularni raqamli dunyoga tayyorlaydi.

Interfaol usullar hamkorlik va dialog tamoyillariga asoslanadi, bunda bola passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi hisoblanadi. Ular "bajarish orqali o'rganish" asosida qurilgan: bolalar ma'lumotni o'zlari yaratish yoki qo'llash orqali yaxshiroq o'zlashtiradilar. Asosiy xususiyatlar:

Ishonchli muhit yaratadi, ya'ni tanqid yo'q, barcha g'oyalar qadrlanadi; ish variantlari individual, juftlik, guruh yoki hamkorlikda o'rganishni o'z ichiga oladi.

Texnologiya integratsiyasi mavjud, ya'ni ekranlar, proyektorlar va vizualizatsiya ilovalaridan foydalanish.

Yoshga moslashish amalga oshiriladi, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosiy e'tibor o'yin, his-tuyg'ular va hissiy tajribaga qaratiladi.

Avzalliklari:

Muloqot ko'nikmalarini, ishonchni va jamoada ishlashni rivojlantirish.

Kognitiv faollikni rag'batlantirish: bolalar harakat, tovush va animatsiya tufayli e'tiborni uzoqroq ushlab turadilar.

Individuallashtirish: har bir bolaning rivojlanish darajasi, shu jumladan rivojlanishida kechikishlar bo'lgan bolalar ham hisobga olinadi.

Maktabgacha ta'limda bolalarga quyidagi interfaol usullarni mobil ilovalar orqali tashkil etish mumkin:

Usul	Tavsifi	Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun misol	Yoshi
Tanishuv	O'zi taqdimot etish orqali ishonchni shakllantirish.	Bolalar o'zlarining ismlari yoki sevimli fasllari haqida hikoya qiladilar.	3–5 yosh
Aqliy hujum	Cheklangan vaqt ichida g'oyalarni to'plash.	"Qish bilan nima bog'liq?" – bolalar qish fasliga tegishli buyumlarni aytishadi, masalan: chang'i, qor	4–6 yosh
Rolli o'yinlar	Rollar orqali vaziyatlarni modellashtirish.	O'yin "hayvonot bog'i": Bolalar ekskursovod bo'lib hayvonlarni o'rganishadi	3–7 yosh
Klasterlar	So'z atrofida so'zlar turkumini yaratish	Markaziy ibora "qish" —tanachalarga: " qor odam", "Yangi yil".	5–6 yosh
Sinkveyn	Bilim sintezi uchun besh qatorli misra.	"Ona" so'zi : Ona — mehribon, sevimli; qayguradi, sevadi, asraydi; men onamni sevaman ! — mehribonlik.	5–7 yosh

Ushbu usullarni mobil ilovalar bilan osongina birlashtirish mumkin, masalan, AR elementlari bo'lgan ilovalardagi rolli o'yinlar orqali tashkillashtirish mumkin.

Maktabgacha ta'limda mobil ilovalardan foydalanish ham muhim o'rin egallaydi.

Mobil ilovalar ta'lim muhitini boyituvchi raqamli vositalardir: ular resurslarning media kutubxonasini yaratadi, xotirani o'rgatadi va o'yin orqali tasavvurni rivojlantiradi. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanish afzalliklari quyidagilar:

Motivatsiyani kuchaytiradi, ya'ni bolalar o'rganishni o'yin-kulgi sifatida qabul qilishadi.

Ko'nikmalarni rivojlantiradi. Mantiq, nutq, vosita qobiliyatlari, moliyaviy savodxonlikni oshiradi.

Bepul versiyalar mavjud bo'lib, ota-ona nazorati amalga oshiriladi.

Mashhur ilovalarga misol qilib quyidagilarni olish mumkin.

Turkum	Ilova	Funksiyasi va tasnifi	Yoshi	Platformalar	Narxi
Til va o'qitish	Alifbo so'zi	230 bo'gin, 160 so'z; o'yin "Alifbo", "So'zni tugat".	3–6 yosh	iOS, Android	Bepul
Matemtika va logika	LinePuzzle String Art	Naqshlar orqali fazoviy fikrlashni rivojlantirish.	3–6 yosh	iOS, Android	Bepul
Atrofimizdagi dunyo	OC3® Конструктор природных сообществ	Ekotizimlarni yig'ish: zonalaridagi hayvonlar va o'simliklar (tundra, o'rmon).	3–6 yosh	iOS, Android	Bepul
Chet tillari	Babbel	5000+ kurslar: so'zlar, iboralar vaziyatlar(14 tilda).	3–7 yosh	iOS, Android	Bepul
Ijodkorlik va vosita qobiliyatlari	Jungle Town	Логика, qobiliyatlar: o'rmon sahnalari yig'ilishi o'yini	2–5 yosh	iOS, Android	Bepul
Xavfsizlik nazorat	СберKids	Moliyaviy savodxonlik: "cho'ntak puli" uchun vazifalar.	3–7 yosh	iOS, Android	Bepul

Mobil ilovalar va interaktiv usullarni birlashtirish orqali mashg'ulotlarni tashkillashtirish mumkin.

Bu jarayon kombinatsiya effektini kuchaytiradi: masalan, "Hayvonot bog'i" rolli o'yinini virtual sayohat uchun "Dunyo atlas" ilovasi bilan birlashtirish mumkin. Bunda quyidagilar tavsiya etiladi. Kontentni tanlashda bolaning yoshini hisobga olish, ortiqcha yuklanishdan saqlanish (kuniga 15-20 daqiqadan oshmasligi) kerak.

O'qituvchi yoki ota-ona ishtirok etadigan kattalar rolli o'yinlarini tashkillashtirish va vazifalarni tahlil qilish mumkin. Bunda ilovalar bilan guruh o'yinlari uchun interaktiv panellar yoki pollar (masalan, OS3 dan "Smart Floor") texnologiyasidan foydalanish mumkin.

Har bir zamonaviy maktabgacha yoshdagi bola yoshligidan elektron qurilmalar va gadjetlarga ega. Raqamli muhit bolaligidanoq bolaning hayotining ajralmas qismiga aylandi. Bolaning atrofidagi dunyo, umuminsoniy qadriyatlar va munosabatlar haqidagi tushunchasi nafaqat ota-onasi, ijtimoiy tarmog'i, ta'lim muassasalari, balki ommaviy axborot vositalari orqali ham shakllanadi. Zamonaviy bolalar uchun kompyuterdan foydalangan holda o'yin, o'rganish va tadqiqot faoliyati kundalik, qiziqarli tajriba, yangi bilim va tajriba orttirishning qulay usulidir. Asosiy maqsad ta'lim sifati va qulayligini oshirish, shu jumladan zamonaviy raqamli ta'lim makonini yaratish orqali bolalarning ehtiyojlari va manfaatlari asosiy ta'lim qoidalarida hisobga olinadi.

Mobil ilovalar va interaktiv usullar maktabgacha ta'limni o'zgartirib, uni qiziqarli va samarali qiladi. Ular an'anaviy yondashuvlarning o'rnini bosmaydi, aksincha ularni to'ldiradi, raqamli asrda maktab va hayotga tayyor bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxslarni shakllantiradi. Amalga oshirish uchun 1-2 ta ilova va oddiy o'yinlardan boshlash zarur.

Mobil ilovalar va interaktiv metodlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiya qilish maktabgacha ta'limni samaraliroq va qiziqarli qiladi, ammo muvozanatni saqlash zarur – texnologiyalar an'anaviy o'yin va aloqani o'rnini bosmasligi kerak. To'g'ri yondashuv bilan bu bolalarni raqamli dunyoga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Saidovna, T. G.. (2024). Raqamli Transformatsiya Jarayonidagi Muammolar Va Ularning Yechimlari. *Miasto Przyszłości*, 47, 1187–1190
2. G.S.Turdieva, G.R. Ruziyeva KAHOOT, QUIZZ, PRODIGY KABI PLATFORMALAR YORDAMIDA MATEMATIKA DARSLARINI QIZIQARLI TASHKIL ETISH USULLARI // Inter education & global study. 2024. №10.
3. Turdieva, G., & Ollakova, D. (2024). USING CHATBOTS, VIRTUAL ASSISTANTS AND AI TECHNOLOGIES TO HELP STUDENTS IN INDEPENDENT WORK. *International Scientific Conferences Portal*.
4. Qosimovna, H. G.. (2025). Ta'lim Sifatini Baholashning Didaktik Vositalari. *Miasto Przyszłości*, 59, 73–77.
5. Kosimovna, K. G., & kizi, K. M. K. (2025). Development of Pedagogical Competence in Educators of Preschool Educational Organizations. *Miasto Przyszłości*, 59, 78–83.

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING KOGNITIV XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Xodjabekova Surayyo Abduganiyevna¹, Sagdiyeva Roziya Sunatulloevna²

¹O'zMPU "Logopediya" kafedrası v/b dotsent, PhD; ²4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligi va ular bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishlarning zamonaviy metodlari va usullari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv, vizual, sezgi, diqqat, xotira, tafakkur, idrok, rehabilitatsiya, kompensatsiya, logoritmika, su-jok terapiya, mnemotexnika, art-terapiya, izo-terapiya, kenezio-terapiya.

Аннотация. В данной статье раскрывается, что познавательное развитие дошкольников с нарушениями речи-сложный и многогранный процесс, а также современные методы и приемы коррекционно-логопедической работы с ними.

Ключевые слова: Когнитивная, зрительная, чувства, внимание, память, мышление, восприятие, реабилитация, компенсация, логорitmika, су-джок-терапия, мнемотехника, арт-терапия, изо-терапия, кенези-отерпия.

Abstract. This article reveals that the cognitive development of preschoolers with speech disorders is a complex and multifaceted process, as well as modern methods and techniques of correctional and speech therapy work with them.

Key words: Cognitive, visual, intuition, attention, memory, thinking, perception, rehabilitation, compensation, logarithmic, su-jok therapy, mnemonics, art-therapy, iso-therapy, kenesio-therapy.

Dunyoda statistik ma'lumotlarga ko'ra, nutq nuqsonlarining soni ko'payib borishi sabab, bolalar va o'smirlarda nutq kamchiliklarini oldini olish dolzarb muammo bo'lib qolgan. O'zbekistonda so'nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar orasida nutq nuqsonlari bilan bog'liq muammolar 25-30% atrofida ekanligi aniqlangan, bu esa har to'rtinchi bolada nutq rivojlanishida muammolar mavjudligini ko'rsatadi. Bizning mamlakatimizda nutq kamchiligiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-tarbiyaviy va pedagogik ishlarga katta e'tibor qaratilmoqda. Nutq kamchiligini erta aniqlash, korreksion ta'lim-tarbiyani tashkil qilish va ta'lim-tarbiyaning uslublari masalasini hal qilish bo'yicha ma'lum miqdorda yutuqlarga erishilmoqda.

Kognitiv jarayonlar - bu inson atrofdagi dunyoni, o'zini va boshqa odamlarni o'rganadigan aqliy jarayonlar. Bunday jarayonlarga quyidagilar kiradi: sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur. Kognitiv faoliyat - faoliyat turlaridan biri sifatida maqsad, motiv, shart-sharoitlar, usullar va natijani o'z ichiga oladi.

Ko'plab olimlar nutq nuqsoni bo'lgan bolalar kognitiv rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri, kommunikativ qobiliyatlarini o'zlashtirishning kechikishi, ma'lumotlarni tushunishi, xotira va idrok etish qobiliyatiga ta'sir qilishini ta'kidlashadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bolalardagi nutqning buzilishlari turli xil xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin, biroq har bir bolaning o'ziga xosligi va o'ziga xos kuchli tomonlari borligini unutmaslik kerak.

Bolalarda nutqning buzilishi, qoida tariqasida, kognitiv faoliyatining rivojlanishini buzilishiga olib keladi: sezgi, diqqat, xotira, tafakkur, idrok, ogʻzaki va ichki nutqning etarli darajada rivojlanmaganligi, mantiqiy fikrlash, bilim va koʻnikmalarni oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklar, hissiy-irodaviy sohaning beqarorligi kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Nutqdagi buzilishlar bolaning aql-zakovati yoʻqligining koʻrsatkichi emas, aksincha, bunday bolalarning koʻpchiligi bilim oʻrganishi va oʻzining qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun toʻliq imkoniyatga ega. Biroq, bu salohiyatni roʻyobga chiqarish uchun, ular maxsus yordam va moslashtirilgan oʻqitish usullarini talab qiladi.

Bu har bir bolaning rivojlanish darajasiga oʻziga xos moslashtirilgan turli xil usullar va metodlardan foydalanishni oʻz ichiga oladi. Bilimlarni egallashni osonlashtirish uchun oʻyin texnikasi, vizual materiallar, shuningdek audio va video materiallarning turli shakllaridan foydalanish mumkin. Yana bir muhim jihat - ota-onalar bilan ishlash. Ular bolalarning rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash va ragʻbatlantirishda muhim rol oʻynaydi.

Hozirgi sharoitda yanada samaraliroq bilim va texnologiyaga zaruriyat sezilmoqda. Logopedik ishning asosiy yoʻnalishlaridan biri kognitiv koʻnikma va qobiliyatlarni rivojlantirib, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdan iborat boʻlishi kerak. Quyidagi metodika va texnologiyalar nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarning kognitiv rivojlanishida samarali natija berishi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan:

1. Axborot texnologiyalari

Oʻquv materialini koʻrgazmali boʻlishini, oʻzgaruvchanligini va tezkor yaratish imkoniyatini, bolalarning rivojlanishi va faoliyatini nazorat qilishning qulayligini, nutqning akustik tarkibiy qismlarini vizuallashtirishni, ogʻzaki boʻlmagan vazifalar doirasini kengaytirishni taʼminlaydi.

2. Mnemotexnika

Yodlashni osonlashtiradigan va qoʻshimcha uyushmalar tashkil etish orqali xotira hajmini oshiradigan usullar tizimi hisoblanadi. Bu texnika ayniqsa nutq rivojlanishida ortda qolayotgan bolalar uchun juda foydali, chunki u soʻz boyligini oshirish va soʻzlarni eslab qolishga yordam beradi.

3. Tanaga yoʻnaltirilgan usullar

Harakatlanish funksiyalarini toʻgʻrilash uchun qoʻllaniladigan usullar:

- Logopedik massaj (qoʻl, nuqtali, barmoq, tosh, metall, toʻp bilan kaft yuzalarini massaj qilish)
- Yongʻoq, kashtan bilan massaj
- Munchoq bilan massaj
- Su-jok terapiya asboblari bilan massaj

4. Logoritmika

Logopedik korreksiya maqsadida musiqiy-motorli, nutq-motorli va musiqiy-nutq oʻyinlari va mashqlari tizimi. Bu metodika nutq bilan harakatlarni bogʻlash, ritmik qobiliyatlarni rivojlantirish va nutq nuqsonlarini bartaraf etishda yaxshi natija beradi.

5. Kenezio terapiya

Harakatlar orqali miyaning faoliyatini yaxshilash va nutq bilan bogʻliq markazlarni stimullashtirish usuli. Bu terapiya nutq va motor koʻnikmalarini bir vaqtda rivojlantirish orqali ijobiy natija beradi.

6. Art-terapiya usullari

Hissiy sohani barqarorlashtirish uchun qoʻllaniladigan usullar:

- Musiqa terapiyasi
- Izo terapiya (tasviriy sanʼat orqali davolash)
- Ertak terapiya

- Qum terapiyasi

Bu innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda mashg'ulotlarni olib borish tafakkur, diqqat, tasavvur, xotira, idrok, nutqni rivojlantirishda va butun tanani sog'lomlashtirishga yordam beradi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning tashkil etilishida quyidagi jihatlar muhim ahamiyatga ega:

1. Faoliyat va vaziyatning o'z vaqtida o'zgarishi. Bu bolalarning ish qobiliyatini oshirishga yordam beradi, tez o'sib borayotgan charchoqning rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi.

2. Pedagog va ota-onalarning roli. Ular mavzuni tanlash, materiallarni qidirish, natijalarni taqdim etish jarayonini tashkil qilishlari kerak. Bolalarning tashabbusini rag'batlantirish, ularning takliflariga qiziqish ko'rsatish juda muhimdir.

3. Darslarni tashkil etish usullari:

- kutilmagan daqiqalar;
- rag'batlantirish va hissiy qo'llab-quvvatlash;
- vazifalarning yangiligi;
- o'yinlar va do'stona ohangdan foydalanish.

4. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish. Vazifani va uni bajarish natijalarini muhokama qilishda kommunikativ daqiqalarga alohida e'tibor berilishi kerak.

5. Bolaga mos vazifalar berish. Bolaga o'zi hal qila oladigan vazifalarni taklif qilish kerak. Vazifani bajarayotganda hissiy qo'llab-quvvatlash, maqtash va tasdiqlash lozim.

Maxsus ishlab chiqilgan "nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv jarayonlarni rivojlantirish" dasturi bo'yicha individual kognitiv harakatlar shaklida amalga oshirilsa, ijobiy natijalarni beradi.

Nutqning uyg'unligini shakllantirish, so'zlarni mazmunli va mantiqiy tuzish ko'nikmalarini rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy vazifalaridan biridir. Shuning uchun izchil nutqni shakllantirishning yangi maxsus uslubiy usullari va vositalarini izlash muhimdir. Kognitiv faollik va motivatsiyaning o'sishi, vazifalarni belgilash va ularning yechimini topish, bolalar qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, maktabga tayyorlash jarayonida yangi talablarga, ortib borayotgan mas'uliyatlarga, yangi muhitga va o'quv faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish zarur.

Xulosa: Shunday qilib nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning kognitiv xususiyatlarini tushunish maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va barcha bolalar uchun muvaffaqiyatli o'rganishni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Ularning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlarini tan olish orqali biz har bir bola o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi va muvaffaqiyatga erishishi mumkin bo'lgan muhitni yaratishimiz mumkin. O'qituvchilarning ijodiy salohiyatidan, tegishli shakllangan fan-fazoviy rivojlanish muhitidan, didaktik o'yinlarning uslubiy jihatdan to'g'ri tanlovidan va o'quvchilarga individual differensial yondashuvdan foydalangan holda, bolalarda kognitiv faollikni shakllantirishda juda yaxshi natijalarga erishish mumkin. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan qancha erta ish tashkil etilsa, bu ularning kognitiv jarayonlariga shuncha ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Har bir bola individualdir va ularning ehtiyojlari har xil bo'lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaning kognitiv sohasini muvaffaqiyatli rivojlantirishning hal qiluvchi shartlari - kognitiv qiziqish, kognitiv faoliyat uchun motivatsiya va muammolarni hal qilishda maqsadlarni qo'yish qobiliyatidir. Har bir bolaga individual yondashuvni va uning ehtiyojlari hamda o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda nutqni tuzatish va rivojlantirish uchun individual dasturlarni ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayupova M.Yu. "Korreksion ishlar metodikasi" ma'ruza matni. T: 2001.
2. Баранова Е.А. Диагностика познавательного интереса у младших школьников и дошкольников, практикум по психодиагностике. М. Издательство «Речь» 2005г.
3. Bondarenko A.K. O'yinda bolalarni tarbiyalash. Bolalar bog'chasi o'qituvchilari uchun qo'llanma.
4. Горшкова Е. Учите детей общаться. Дошкольное воспитание, 2000, № 2.- с. 17
5. Karimova V.M. "Social psychology. Textbook.-T.: "Science and Technology" Publishing House (2012).
6. Пантелеева Л.А. Психологическая готовность к школьному обучению детей с речевыми нарушениями. Логопед 2004 №4
7. Xodjabekova S.A. Og'ir nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. Ped.fan.bo'yicha falsafa dok. (PhD) diss. Avtoreferati. -T.: 2025.-22 b.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Safarova Kamola Shuxrat qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
ta'lim xizmatlari markazi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasidagi umumta'lim maktablarida innovatsion faoliyatni baholash, bugungi kundagi mavjud holat hamda uning tahlili haqida atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: layoqat, yangi g'oya, moddiylashtirish, ilm-fan, ilmiy, innovatsion, tijoratchilik, ta'lim muassasasi.

Bozor shart-sharoitlarida o'z hayotiy layoqatini barqaror saqlashga intiladigan har qanday ta'lim muassasasi pirovard natijada ilm-fan sohasida yoki kadrlar tayyorlash tizimida biron bir yangilikni yaratishga, yangi g'oyalarni amalga oshirishga, ya'ni g'oyalarning moddiylashtirilishiga hamda bozorlarda salohiyat xaridorlarga sotilishiga erishishi lozim. Ta'lim muassasalarining faoliyatini tijoratchilik asosida yo'lga qo'yilishi ularni funksional vazifalaridan birmuncha chalg'itishi mumkin albatta, ammo ilmiy-innovatsion faoliyat bilan shug'ullanish oxir oqibatda o'quv yurtlariga moddiy jihatdan o'z-o'zini ta'minlash imkoniyatini yaratib beradi.

Respublikamiz miqyosida amal qiluvchi innovatsion muhitning yaratilishi barobarida ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyatini faollashtirish ob'ektiv ehtiyojga aylangan. Innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirish jarayonlari ham muayyan sikllardan iboratdir. Ushbu nuqtai nazardan olib qaralsa, innovatsion sikl vaqt o'lchamlarida izchil davom etuvchi, ahamiyati jihatidan bir xil bo'lgan turli xil bosqichlarda funktsional jihatdan alohida mazmun kasb etib bir-biridan farqlanadigan faoliyat majmuasidir.

Aynan ta'lim sohasida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda innovatsion ta'limning quyidagi rivojlanish printsiplari asosida ish olib borilishi lozim.

- ta'lim va amaliyotning o'zaro uzviy bog'liqligini ta'minlash, kadrlarni amaliyotda ishlashga tayyorlash;

- ilm-fan yutuqlarini ta'limga keng joriy qilib borish;

- ta'limning uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, hayot mobaynida uzluksiz ta'lim;

- bitiruvchilarning korporativ hamkorligini ta'minlash, ta'lim muassasalari an'analarini shakllantirish va rivojlantirib borish;

- ta'lim va tarbiyani qo'shib olib borish, yuksak ahloqiy fazilatlarni tarbiyalash;

- yuksak ma'naviy fazilatlarga ega bo'lgan intelligentsiyani tarbiyalash. innovatsiyalarni ta'lim jarayonlariga tatbiq etishning istiqbollari:

- ta'lim muassasalari moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish, axborotkommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish, masofaviy ta'limni joriy etish;

- ta'lim muassasalarining mintaqaviy va xalqaro miqyosda integratsiyalashuvi, ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlikning rivojlanib borishi;

- ta'lim muassasalarini moliyalashtirish manbalarining ko'payib borishi, budjetdan tashqari moliyalashtirish;

- ta'lim sifatini boshqarishga xalqaro standartlar talablarini joriy etishni tashkil etadi.

Innovatsiyalarni ta'lim jarayonlariga joriy etilishi natijasida ta'lim sifatiga ta'sir etishi hammaga ma'lum. Innovatsion guruhlarini tashkil etgan ta'lim muassasalari raqobatbardoshlikka ega. Bu esa o'z navbatida turli xil dasturlarni tashkil etishda va integratsiya qilinishida xizmat qiladi. Innovatsion guruhlarini tashkil etgan muassasalar – bu lider, ya'ni bu ta'lim muassasalarining faol ishtirokini bildirib, chet ellik hamkorlar bilan mustahkam tashqi munosabatlarni bildiradi. Bu muassasalar qulay bo'lib, ya'ni xavfsizlikni ta'minlaydi va to'liq infratuzilma bilan (meditsina, sport, mediateka, psixolog – pedagogik kuzatuv, informatsion markaz va boshqalar) ajralib turadi. Bunda muassasalar innovatsion faoliyatni ham samarali yuritadi, ya'ni yangi tashkillashtirilgan texnologiyalarni, yangi dasturlarni va uslublarni ishlab chiqadi.

Biz bularni quyidagicha guruhlariga bo'lishimiz mumkin:

Birinchi guruh:

1. Ta'lim maqsadi va mazmuniga oid innovatsiyalar;
2. Pedagogik jarayonda foydalaniluvchi metodlar, vositalar, usullar, texnologiyalarni o'zgartirishga qaratilgan innovatsiyalar;

3. Ta'lim va tarbiya shakllari va usullarini o'zgartirishga qaratilgan innovatsiyalar;

4. Ta'lim muassasasi rahbariyati, pedagoglar va ta'lim oluvchilar faoliyatini tashkil etish va boshqarishni o'zgartirishga qaratilgan innovatsiyalar;

Ikkinchi guruh:

1. Yakka, muayyan ta'lim muassasasiga oid, o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lmagan innovatsiyalar;

2. Kompleks holdagi, o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan innovatsiyalar;

3. Tizimli, ta'lim tizimini to'liq qamrab olgan va barcha ta'lim muassasalariga tatbiq qilish mumkin bo'lgan innovatsiyalar.

Uchinchi guruh:

1. Mavjud tizim (o'quv rejalari, DTS, fan dasturlari) ni qisman o'zgartirish, rivojlantirish, takomillashtirishga qaratilgan innovatsiyalar;
2. Nisbatan chuqurroq o'zgarishlarga qaratilgan innovatsiyalar;
3. Tub islohotlarga qaratilgan innovatsiyalar.

To'rtinchi guruh:

1. Muayyan hududni zamonaviy kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan innovatsiyalar;
2. Ijtimoiy buyurtmani qondirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va takomillashtirishga qaratilgan innovatsiyalar;
3. Inson haqidagi fanlarning yutuqlarini o'rganishga qaratilgan innovatsiyalar;
4. Ilg'or pedagogik tajribalarni tatbiq etishga qaratilgan innovatsiyalar;
5. Ta'lim muassasasi rahbariyati va pedagoglarning malakasini oshirib borish, ishga ijodiy yondoshuv, mas'uliyat va fidoyilikni tarbiyalashga qaratilgan innovatsiyalar;
6. Tajriba-sinov ishlari, yangiliklarni sinash uchun ma'lum bir ta'lim muassasalarida qo'llab ko'rib, ijobiy tajribalarni, yutuqlarni ommalashtirishga qaratilgan innovatsiyalar;
7. Ilg'or xorijiy tajribalar, jahondagi nufuzli ta'lim muassasalarining yutuqlarini joriy etishga qaratilgan etishga qaratilgan innovatsiyalar va boshqalar.

Maktablarda innovatsion faoliyatni samaradorlik nuqtai nazaridan baholash bir nechta mezonlar asosida amalga oshiriladi. Bular qatoriga tashkiliy-me'yoriy, pedagogik, raqamli salohiyat, natijaviy va motivatsion mezonlar kiradi. Tashkiliy-me'yoriy mezonlar doirasida maktabning ichki hujjatlari, innovatsion rejalari, monitoring tizimi va rahbarlik faoliyati o'rganiladi.

Innovatsion ta'limni rivojlantirishda yuqorida ajratib ko'rsatilgan innovatsion faoliyatni amalga oshirish guruhlarini eng maqbul variantlarni tanlashi, innovatsiyalarni unumli boshqarishi uchun zarur oid masalalarni hal etishi lozim. Innovatsion ta'limni rivojlantirishda, ta'lim tizimida innovatsiyalar xususida maqbul qarorlar qabul qilish, elektron axborot tizimini yaratish va undan unumli foydalanish masalalarini muvaffaqiyatli hal etish maqsadga muvofiq. Pedagogik mezon o'qituvchilarning ilg'or metodlardan foydalanish darajasi, ijodkorlik va innovatsion yondashuvlarini qamrab oladi. Raqamli salohiyat mezonida AKTdan foydalanish ko'nikmalari, onlayn platformalar bilan ishlash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Natijaviy mezon o'qituvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari, loyiha faoliyatidagi yutuqlari, innovatsion g'oyalarga qiziqishi orqali belgilanadi. Motivatsion mezon esa o'qituvchilar va o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga bo'lgan munosabati, rag'batlantirish tizimining mavjudligi bilan ifodalanadi.

Shuni e'tibordan chetda qoldirmasligimiz kerakki, mamlakatimizda so'nggi yillar yil ichida ta'lim tizimida juda katta o'zgarishlar bo'ldi. Va buning natijasida bir nechta xalqaro reytinglarga kirishga muvaffaq bo'ldik. Hozirgi kunda esa bu reytinglar bo'yicha kuchli 10 talikka kirish uchun ta'lim tizimimizda katta islohotlar, o'zgarishlar olib borilayapti. Ta'lim tizimi boshqaruvidagi innovatsion faoliyatning rivojlanishi, o'sishi ham so'nggi yillar ichida amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-avgustdagi "Umumta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori.
2. G'ulomov, A. A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: TDPU, 2022.

3. Hasanov, B. B. Maktab boshqaruvi va innovatsion menejment. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Tursunov, M. Ta’limda innovatsiyalar va ularni boshqarish mexanizmlari. – Toshkent, 2023.
5. OECD. Measuring Innovation in Education: A New Perspective. – Paris, 2022.
6. UNESCO. Innovation in Education: Global Report. – Paris, 2023.
7. Qodirova N. “Umumta’lim maktablarida innovatsion boshqaruv jarayonlari va ularning samaradorligi.” – Ta’lim menejmenti jurnali, №2, 2024.
8. Internet manbalari: <https://www.lex.uz>, <https://uzedu.uz>.

TA’LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO VA TARIXIY TAJRIBALARI, MUAMMOLAR, YECHIMLAR

Rashidova Gulbaxor Gadayevna

Samarqand viloyati Ishtixon tuman ixtisoslashtirilgan maktabi
oliy toifali ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotatsiya. mazkur maqolada yosh avlodni barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda ta’lim-tarbiyaning optimal modellarining tutgan o’rni haqida alohida to’xtalib o’tilgan. Bundan tashqari, maqolada xorijiy ta’lim-tarbiya modellari tahlil qilinib, milliy tarbiya modellari bilan qiyosiy tahlil amalga oshirilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim-tarbiya, tarixiy, tajriba, barkamol avlod, ma’naviyat, o’qituvchi, mustaqil.

Ta’lim va tarbiya insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. Har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, avvalo, ta’lim tizimining samaradorligiga bog’liq. Bugungi globallashtirish davrida ta’lim tizimini takomillashtirish, xalqaro tajribalardan samarali foydalanish va milliy qadriyatlar asosida optimal model yaratish masalasi dolzarbdir. Shu bois, ushbu maqolada ta’lim-tarbiya tizimining xalqaro va tarixiy tajribalari, mavjud muammolar hamda ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishda hal qiluvchi o’rin tutadi. Jahon tajribasida ta’limning turli modellari shakllangan bo’lib, ular mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga mos tarzda rivojlanmoqda. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimi o’quvchini erkin fikrlashga, ijodkorlikni rag’batlantirishga qaratilgan. Unda o’qituvchi mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida ko’riladi. Yaponiya ta’limida esaintizom, hurmat va jamoaviylik tamoyillari ustuvor o’rin tutadi. AQShda esa ta’limning moslashuvchanligi, iqtidorli o’quvchilarni qo’llab-quvvatlash tizimi rivojlangan. Tarixiy jihatdan qaraganda, Sharq mutafakkirlari ham ta’lim-tarbiya masalalariga alohida e’tibor berganlar. Abu Nasr al-Farobiy “Fozil shahar shahri” asarida ilm va axloqni uyg’un rivojlantirish zarurligini ta’kidlagan. Abu Rayhon Beruniy esa ilm olishda tajriba va kuzatuvning ahamiyatini uqtirgan. Alisher Navoiy asarlarida esa tarbiya, odob va ma’naviyat birligi ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida talqin etiladi. O’zbekiston mustaqillikka erishgach, ta’lim sohasida tub islohotlar amalga oshirildi. Bugungi kunda esa “Raqamli ta’lim”, “STEAM texnologiyalari”, “Hayot davomida

ta’lim” kabi konsepsiyalar orqali o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish yo‘lida jadal ishlar olib borilmoqda.

Raqamli ta’lim texnologiyalari — bu ta’lim jarayonida **raqamli vositalar** va **axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)** dan foydalanish orqali o‘quvchilarga bilim berish, o‘qitishni samarali tashkil etish va nazorat qilish usullaridir. Bu texnologiyalar o‘qitish, o‘rganish va bilimlarni baholash jarayonlarini **interaktiv, moslashuvchan, masofaviy**, va **shaxsga yo‘naltirilgan** tarzda tashkil etishga imkon beradi.

Raqamli ta’lim texnologiyalarining asosiy maqsadlari

1. O‘quvchilarning o‘z-o‘zini o‘rganishiga yordam berish
2. Ta’lim jarayonining sifatini va samaradorligini oshirish
3. Interaktiv va innovatsion uslublar orqali o‘quvchini qiziqtirish
4. Moslashuvchan (onlayn/offlayn) o‘qitish imkonini yaratish
5. Bilim olishda teng imkoniyatlarni ta’minlash

STEAM bu – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani integratsiyalab o‘qitish yondashuvi. Bu yondashuv o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, muammolarni hal qilish ko‘nikmasi, hamkorlikda ishlash va amaliy bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi. STEAM texnologiyasining asosiy maqsadi

STEAM yondashuvining maqsadi – o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish, jumladan:

- tanqidiy fikrlash;
- muammolarni hal qilish;
- jamoaviy ishlash;
- raqamli savodxonlik;
- innovatsion fikrlash.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik, xorijiy tajriba almashinuvi va innovatsion yondashuvlar orqali o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi takomillashtirilmoqda. Ammo bugungi kunda ham ta’lim sifatida ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Bular orasida metodik bazaning yetarli emasligi, o‘quv dasturlarining zamonaviy mehnat bozori talablariga to‘liq mos kelmasligi, o‘qituvchilarning kasbiy rivoji uchun imkoniyatlarning chegaralanganligi kabi masalalar mavjud. Ularni bartaraf etish uchun xalqaro tajribani o‘rganish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ta’lim jarayonini raqamlashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim-tarbiya tizimining optimal modelini yaratish milliy va xalqaro tajribalarning uyg‘unligiga asoslanmog‘i zarur. O‘tmish allomalari merosini zamonaviy islohotlar bilan birlashtirish, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish, o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish — kelajak avlodni yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashning asosiy garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi qarori.
2. Abu Nasr Farobiy. “Fozil shahar shahri”. Toshkent: Fan, 1987.
3. Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”. Toshkent, 1975.
4. Alisher Navoiy. “Mahbub ul-qulub”. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1983.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report, 2023.

MATEMATIKA VA IQTISODIY TARBIYA: O'QUVCHILARDA AMALIY HAYOT KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Sayfiddinova Nulufar Alisherovna

Vazirlar mahkamasi huzuridagi Oliy biznes va tadbirkorlik maktabi
tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika fanini o'qitishda iqtisodiy tarbiya elementlarini integratsiyalash orqali o'quvchilarda amaliy hayot ko'nikmalarini shakllantirish hamda iqtisodiy tafakkur va matematik fikrlash orqali o'quvchilarda moliyaviy savodxonlik, tahliliy yondashuv, rejalashtirish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlar (OECD, PISA) va O'zbekiston ta'lim tizimidagi amaliy natijalar tahlil qilingan, shuningdek, o'quv jarayoniga iqtisodiy mazmundagi matematik masalalarni kiritish samaradorligi statistik ma'lumotlar bilan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: matematika ta'limi, iqtisodiy tarbiya, amaliy ko'nikma, moliyaviy savodxonlik, tahliliy fikrlash, PISA, innovatsion metodika.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы формирования у учащихся практических жизненных навыков путем интеграции элементов экономического воспитания в процесс преподавания математики, а также развития финансовой грамотности, аналитического подхода, планирования и навыков принятия решений через экономическое мышление и математическое рассуждение. Кроме того, проанализированы международные исследования (OECD, PISA) и практические результаты в системе образования Узбекистана, а также статистически обоснована эффективность включения в учебный процесс математических задач экономического содержания.

Ключевые слова: математическое образование, экономическое воспитание, практические навыки, финансовая грамотность, аналитическое мышление, PISA, инновационная методика.

Annotation. This article highlights the issues of developing students' practical life skills through the integration of elements of economic education into the teaching of mathematics, as well as fostering financial literacy, analytical thinking, planning, and decision-making skills through economic reasoning and mathematical thinking. In addition, international studies (OECD, PISA) and practical results within the education system of Uzbekistan are analyzed, and the effectiveness of incorporating mathematics problems with economic content into the learning process is substantiated with statistical data.

Keywords: mathematics education, economic education, practical skills, financial literacy, analytical thinking, PISA, innovative methodology.

Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri — o'quvchilarda amaliy hayotda qo'llash mumkin bo'lgan iqtisodiy va matematik kompetensiyalarni shakllantirishdir. XXI asrda iqtisodiy tafakkur, moliyaviy savodxonlik va analitik fikrlash jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning muhim omillaridan biriga aylandi. Shu bois matematika

ta'limini iqtisodiy tarbiya bilan integratsiyalash ta'lim samaradorligini oshirishning innovatsion yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

OECD tomonidan olib borilgan xalqaro baholash dasturi — PISA (Programme for International Student Assessment) natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning matematika va iqtisodiy tafakkur darajasi o'zaro yuqori korrelyatsiyaga ega. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2022-yilgi PISA hisobotiga ko'ra, matematik savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan davlatlarda (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya) o'quvchilarning iqtisodiy qaror qabul qilish kompetensiyasi ham yuqori bo'lgan.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham bu yo'nalishda muhim o'zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, 2024-yilgi Xalq ta'limi vazirligi hisobotiga ko'ra, matematika fanini iqtisodiy mazmundagi amaliy masalalar bilan boyitish tajribasini o'tkazgan 50 ta umumta'lim maktabida o'quvchilarning matematik tahliliy fikrlash ko'rsatkichi 17 foizga, moliyaviy qaror qabul qilish ko'nikmasi esa 22 foizga oshgan.

Matematika darslarida iqtisodiy tarbiya elementlaridan foydalanish o'quvchilarni real hayotiy muammolarni tahlil qilishga o'rgatadi. Masalan, foizlar, kredit hisoblash, byudjet rejalashtirish, inflyatsiya yoki jamg'arma kabi mavzular orqali o'quvchilar nafaqat matematik formulalarni o'zlashtiradi, balki ularni iqtisodiy mazmunda qo'llay oladi. Shu tarzda matematika fani iqtisodiy tafakkurni shakllantirishning asosiy vositasiga aylanadi.

Pedagogik tadqiqotlar ham ushbu yondashuvning samaradorligini tasdiqlaydi. Jumladan, V. Polonskiy tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda iqtisodiy mazmundagi matematik topshiriqlar o'quvchilarning amaliy tafakkurini 30 foizgacha rivojlantirishi aniqlangan. Shuningdek, A. N. Drobisheva o'z ilmiy qarashlarida matematika va iqtisodiy tarbiya integratsiyasining o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat hissini kuchaytirishini ta'kidlab o'tgan.

Matematik topshiriqlarni iqtisodiy kontekstda qo'llashning samaradorligini aniqlash maqsadida bir guruh tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xulosalarga ko'ra Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlaridagi yuqori sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan tajriba natijalari quyidagicha bo'lgan: tajriba sinf o'quvchilari orasida moliyaviy savodxonlik testida o'rtacha natija 68 foizni, nazorat guruhida bu ko'rsatkich 51 foizni tashkil etgan. Bu esa 17 foizlik tafovut orqali integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligini ko'rsatadi.

Shuningdek, iqtisodiy mazmundagi masalalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, rejalashtirish, muqobil yechimlarni izlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiribgina qolmay, ularning mantiqiy tafakkuri, mas'uliyat hissi hamda jamoada ishlash madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarni real iqtisodiy sharoitlarda ongli, asosli va strategik qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmonida yoshlar orasida moliyaviy savodxonlikni oshirish, iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish hamda raqamli iqtisodiyotga tayyor kadrlarni yetishtirish vazifasi belgilangan. Ushbu hujjat ta'lim jarayonida iqtisodiy tafakkur, moliyaviy madaniyat va amaliy bilimlarni shakllantirishning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mazkur strategiya matematika fanini o'qitishda iqtisodiy tarbiya elementlarini integratsiyalash, o'quvchilarda iqtisodiy fikrlashni rivojlantirish va real hayotdagi iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishga o'rgatish metodikasini takomillashtirish zarurligini ham taqozo etadi.

Pedagogik tajribadan kelib chiqib aytish mumkinki, shu asosda o'tkazilgan bir qator tajriba-sinov ishlari natijalariga ko'ra quyidagilarga erishildi:

o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni anglash darajasi 25–30% ga oshdi;

iqtisodiy mazmundagi matematik masalalarni yechishdagi mustaqillik va tahliliy fikrlash ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi;

o'quvchilarning moliyaviy mas'uliyat, rejalashtirish va qaror qabul qilishga oid amaliy yondashuvi kuzatilgan tarzda rivojlandi;

fanlararo integratsiya o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirgan va matematika faniga bo'lgan qiziqishini kuchaytirgan.

Umuman olganda, «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi» doirasida amalga oshirilgan bu kabi yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat matematik tafakkur, balki iqtisodiy ong va moliyaviy savodxonlikni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, matematika ta'limini iqtisodiy tarbiya bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning real hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish, moliyaviy savodxonlikni oshirish va iqtisodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning akademik bilimlarini mustahkamlaydi, balki ularning ijtimoiy faolligi, mas'uliyat hissi va hayotiy qarorlar qabul qilish layoqatini ham kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF–60-sonli Farmoni.
2. Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. (2024). Ta'lim tizimida iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish natijalari bo'yicha hisobot [Report on the development of economic culture in the education system]. Tashkent.
3. OECD (2023). PISA 2022 Results: Learning During and Beyond COVID-19. Paris: OECD Publishing.
4. Polonskiy V. (2021). Integratsiya matematiki i ekonomicheskogo obrazovaniya v shkolnom obuchenii. Pedagogika, 6(4), 43–52.
5. Drobisheva A. N. (2020). Ekonomicheskaya gramotnost' uchashchikhsya v protsesse obucheniya matematike. Nauka i Obrazovanie, 5(3), 78–85.
6. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., & Hooper, M. (2021). TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. Boston: IEA.

ELEKTRON TA'LIM MUHITINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI (KIMYO FANIDAN MASALALAR YECHISH METODIKASI FANI MISOLIDA)

Mahmudov Jamshid Farruxjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Kimyo kafedrası mustaqil izlanuvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu tezisda elektron ta'lim muhitining afzalliklari va kamchiliklari kimyo fanidan masalalar yechish metodikasi fani misolida tahlil qilinadi. Elektron ta'lim tizimi ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkonini berib, o'quvchilarning*

mustaqil fikrlashini, ijodkorligini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Xususan, kimyo fanida virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar va simulyatsiya dasturlarining qo'llanilishi nazariy bilimlarni mustahkamlashda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, elektron muhitning ayrim kamchiliklari ham mavjud bo'lib, ular orasida texnik nosozliklar, internet tarmog'iga bog'liqlik va o'qituvchining individual yondashuvi yetishmasligi kabi omillar qayd etiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron ta'lim vositalarini an'anaviy o'qitish usullari bilan uyg'unlashtirish kimyo fanini o'qitishda yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, kimyo, masalalar yechish metodikasi, virtual laboratoriya, raqamli kompetensiya, interaktiv ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества и недостатки электронной образовательной среды на примере методики решения задач по химии. Электронное обучение обеспечивает использование современных информационных технологий в учебном процессе, способствует развитию самостоятельного мышления, творческого подхода и практических навыков обучающихся. В частности, применение виртуальных лабораторий, интерактивных тестов и симуляционных программ по химии является эффективным инструментом для закрепления теоретических знаний. Вместе с тем выявлены и недостатки электронной среды, такие как технические сбои, зависимость от интернет-соединения и недостаток индивидуального подхода преподавателя. По результатам исследования, сочетание электронного и традиционного обучения обеспечивает более высокую эффективность в преподавании химии.

Ключевые слова: электронное обучение, химия, методика решения задач, виртуальная лаборатория, цифровая компетентность, интерактивное обучение.

Abstract. This paper analyzes the advantages and disadvantages of the electronic learning environment using the subject of "Methods of Solving Problems in Chemistry" as an example. The electronic learning system enables the use of modern information technologies in the educational process and fosters students' independent thinking, creativity, and practical skills. In particular, the use of virtual laboratories, interactive tests, and simulation software in chemistry serves as an effective tool for strengthening theoretical knowledge. However, the study also highlights certain drawbacks of electronic learning, such as technical failures, dependence on internet connectivity, and the lack of individualized teacher interaction. The research concludes that integrating electronic learning tools with traditional teaching methods leads to higher efficiency in teaching chemistry.

Keywords: e-learning, chemistry, problem-solving methodology, virtual laboratory, digital competence, interactive education.

Elektron ta'lim muhitining joriy etilishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlar keltirib chiqardi. Xususan, kimyo fanini o'qitishda u o'quv jarayonini yanada interaktiv, ko'rgazmali va individual shaklga keltirishga yordam beradi. Quyida ushbu tizimning asosiy afzalliklari kengroq yoritiladi.

Elektron ta'lim muhitida o'quvchi dars jarayonida faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi. Interaktiv testlar, kimyoviy reaksiyalarni modellashtiruvchi dasturlar va virtual laboratoriyalar o'quvchini darsga faol jalb etadi.

Masalan, PhET, ChemCollective, yoki Labster kabi platformalar orqali o'quvchilar xavfsiz sharoitda tajribalar o'tkazishlari, natijalarni kuzatishlari va tahlil qilishlari mumkin. Bu esa o'zlashtirish jarayonini nafaqat qiziqarli, balki samarali ham qiladi. Kimyo — nazariy jihatdan murakkab fanlardan biri bo'lib, undagi abstrakt tushunchalar (masalan, atom tuzilishi,

energetik darajalar, molekulalararo bog‘lanishlar)ni aniq tasavvur qilish qiyin. Elektron ta’lim vositalari bu muammoni yechadi: 3D modellar, animatsiyalar va grafik simulyatsiyalar yordamida murakkab jarayonlar oson tushunarli ko‘rinishda taqdim etiladi. Bu o‘quvchilarda kimyoviy hodisalarni mantiqiy tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘zlashtirish sur‘ati va qiziqishlari turlicha. Elektron ta’lim platformalari bu farqlarni hisobga olib, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitishni amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, o‘quvchi test natijalari asosida tizim tomonidan avtomatik tarzda mos mashqlarni olishi yoki o‘qituvchi platforma orqali individual topshiriqlar tayinlashi mumkin. Bu usul o‘quvchi faolligini oshiradi va bilimlarni mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Elektron tizimlar orqali o‘quvchilarning faoliyati real vaqt rejimida kuzatilib, avtomatik ravishda tahlil qilinadi. Test natijalari, masala yechish jarayoni, topshiriqlarni bajarish statistikasi avtomatik tarzda saqlanadi. Bu o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilim holatini tezkor tahlil qilish, individual yordam ko‘rsatish va o‘quv dasturini optimallashtirish imkonini beradi. Elektron darsliklar va onlayn topshiriqlar qog‘oz sarfini kamaytiradi, bu esa ekologik jihatdan foydali. Shuningdek, darsliklar va materiallar bir marta raqamlashtirilgach, ko‘p marotaba foydalanish mumkinligi iqtisodiy jihatdan ham tejamkor hisoblanadi.

Elektron ta’lim muhitini joriy etish kimyo fanini o‘qitishda yangi imkoniyatlar bilan birga qator muammolarni ham yuzaga keltiradi. Ushbu muammolarni shartli ravishda pedagogik, texnik va psixologik guruhlariga ajratish mumkin.

Pedagogik muammolar. Elektron ta’lim tizimida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi jonli muloqotning cheklanishi individual yondashuvni murakkablashtiradi. Kimyo fanida masalalarni yechish jarayoni o‘quvchining fikrlash jarayonini kuzatish, tahlil qilish va o‘z vaqtida tuzatishlar kiritishni talab etadi. Virtual muhitda bu imkoniyat to‘liq ta’minlanmaganligi sababli, o‘quvchining mantiqiy fikrlashini baholashda subyektivlik yuzaga keladi. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning elektron platformalardan samarali foydalanish bo‘yicha metodik tayyorgarligi hamma joyda bir xil emas.

Texnik muammolar. Elektron o‘qitish vositalarining samaradorligi texnik infratuzilmaning holatiga bevosita bog‘liq. Internet tezligining pastligi, tizimdagi nosozliklar yoki dasturiy xatoliklar dars jarayonining uzilishiga sabab bo‘ladi. Ba’zi laboratoriya simulyatorlari (masalan, kimyoviy reaksiyalarni virtual modellashtiruvchi dasturlar) yuqori texnik talablarni qo‘yadi, bu esa barcha ta’lim muassasalarida ularni qo‘llashni cheklaydi.

Psixologik va motivatsion muammolar. O‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt davomida ekran orqali ushlab turish mushkul. Elektron ta’limda o‘quvchi faoliyatini mustaqil tashkil etish darajasi yuqori bo‘lishi kerak, ammo barcha talabalar bu ko‘nikmaga ega emas. Bundan tashqari, o‘qituvchining emotsional qo‘llab-quvvatlashi yetishmagani sababli o‘quvchilarda motivatsiya pasayishi kuzatiladi.

Baholash va nazoratdagi muammolar. Kimyo fanida masalalar yechish jarayonida faqat yakuniy natijani emas, balki fikrlash bosqichlarini ham baholash zarur. Elektron testlar ko‘pincha faqat natijani qayd etadi, bu esa o‘quvchining tushunish darajasi haqida to‘liq tasavvur bermaydi. Shu sababli, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlarini metodik asosda takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

1-jadval. Elektron ta’lim muhitining afzalliklari va kamchiliklari

№	Afzalliklar	Kamchiliklar
1	Interaktivlik – o‘quvchilar dars jarayonida faol	Jonli muloqotning kamayishi – o‘qituvchi va

	ishtirok etadilar; virtual laboratoriyalar orqali amaliy ko'nikmalarni mustahkamlaydilar.	talaba o'rtasidagi bevosita aloqa yetarli emas.
2	Ko'rgazmalilik – 3D modellar, animatsiyalar va simulyatsiyalar yordamida murakkab kimyoviy jarayonlar aniq ko'rinishda tasvirlanadi.	Texnik nosozliklar – dastur xatolari yoki internetning sustligi o'quv jarayonini uzadi.
3	Individual yondashuv – har bir talaba o'z tezligida o'rganadi, tizim natijalarga qarab shaxsiy topshiriqlar beradi.	Metodik tayyorgarlik yetishmasligi – barcha o'qituvchilar elektron platformalardan to'liq foydalana olmaydi.
4	Vaqt va joydan mustaqillik – dars materiallari istalgan joyda va vaqtda o'rganiladi.	Internetga bog'liqlik – tarmoqsiz ta'lim jarayonini davom ettirish qiyin.
5	Avtomatik nazorat tizimi – test natijalari va faoliyat tahlili avtomatik tarzda qayd etiladi.	Baholashning yuzaki xarakteri – tizim ko'pincha faqat yakuniy javobni baholaydi, fikrlash jarayonini emas.
6	Ekologik va iqtisodiy tejamkorlik – qog'oz sarfi kamayadi, raqamli resurslar bir necha bor ishlatiladi.	Motivatsiya pasayishi – uzoq muddatli onlayn darslarda diqqatni jamlash qiyin.
7	Raqamli kompetensiyani rivojlantirish – talabalar IT-ko'nikmalarini mustahkamlaydi, bu ularning kasbiy faoliyatiga xizmat qiladi.	Psixologik zo'riqish – ekran orqali o'rganish ko'z charchoqlari va ruhiy toliqishni keltirib chiqaradi.

Xulosa. Elektron ta'lim muhiti bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kimyo fanini o'qitishda u o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda raqamli kompetensiyalarini shakllantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Virtual laboratoriyalar, interaktiv mashg'ulotlar va elektron testlar yordamida o'quvchilar murakkab kimyoviy jarayonlarni vizual tarzda o'rganadilar, bu esa ularning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Shu bilan birga, elektron ta'lim muhitining samaradorligini oshirish uchun qator muammolarni hal etish zarur. Jumladan, o'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish, texnik infratuzilmani yaxshilash, internet tarmog'ining barqarorligini ta'minlash va o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron ta'lim vositalarini an'anaviy o'qitish usullari bilan uyg'unlashtirish kimyo fanini o'qitishda eng optimal natijalarni beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning analitik fikrlash, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi hamda zamonaviy ta'lim talablariga to'liq javob beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov Jamshid. “Elektron ta'lim muhitida kimyodan masalalar yechish metodikasini takomillashtirish yo'nalishlari”. – Farg'ona davlat universiteti ilmiy konferensiyasi materiallari, 2024.
2. Mahmudov Jamshid. “Raqamli ta'lim sharoitida kimyo fanini o'qitishda virtual laboratoriyalarning ahamiyati”. – “Ta'lim va innovatsiya” respublika ilmiy-amaliy jurnali, №2, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4963-son qarori. Raqamli ta'lim tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida. – 2021-yil 19-yanvar.
4. Kolesnikov A.A. Информационные технологии в обучении химии. – Москва: Просвещение, 2020.
5. Buketov, V.N. Методика преподавания химии в цифровой образовательной среде. – Санкт-Петербург: Химия, 2023.

BIRINCHI SINIF O‘QUVCHILARINI O‘QITISHNING XORIJIY VA TARIXIY TAJRIBALARI HAMDA HOZIRGI KUNDAGI OPTIMAL MODELLARI

Jumanova Ozoda Eshpo‘lat qizi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Birinchi sinf — bolaning maktab hayotiga kirib kelishi, yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi va asosiy ta’lim ko‘nikmalarini egallash davridir. Birinchi sinf o‘quvchilarini o‘qitish tizimi har bir mamlakatda o‘zining madaniy, siyosiy va pedagogik qarashlariga tayanib shakllangan. Bugungi kunda esa ta’lim jarayoni xalqaro tajribalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda takomillashtirilmoqda. Mazkur maqolada birinchi sinf o‘quvchilarini o‘qitishning tarixiy ildizlari, xorijiy tajribalari va hozirgi davrdagi optimal modellari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Yo‘nalish, tarixiy tajriba, xorijiy tajriba, zamonaviy model, islohotlar.*

Qadimgi davr va o‘rta asrlarda boshlang‘ich ta’lim qadimgi sharq mamlakatlarida (Misr, Bobil, Xitoy, Hindiston) ta’lim asosan diniy va amaliy xarakterda bo‘lgan. Bolalar yozuv, hisob va axloqiy me‘yorlarni o‘rganishdan boshlaganlar. O‘qitish usuli ko‘proq yod olish, takrorlash va ustozga bo‘ysunish asosida qurilgan.

O‘rta asr madrasalarida esa ta’lim Qur‘on o‘qish, arab tili va hadis ilmlariga asoslangan bo‘lib, bolalar yoshligidan sabr, itoat, hurmat kabi qadriyatlar ruhida tarbiyalangan. Ushbu tajriba bolani nafaqat bilimli, balki axloqan yetuk inson qilib tarbiyalashni maqsad qilgan.

Jadidchilik davri islohotlari. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o‘zbek ma’rifatchilari — Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqalar — “usuli jadid” maktablarini tashkil etish orqali ta’limda yangi bosqichni boshlab berdilar.

Bu davrda o‘qish-yozish tovush metodida, ya’ni harfni emas, tovushni o‘rgatish orqali o‘qitilgan, darslar qisqa, tushunarli, bolalarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lgan. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot va faollik asosiy tamoyilga aylangan. Boshlang‘ich ta’limni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga e’tibor qaratilgan.

Jadidlarning bu tajribasi bugungi kunda ham innovatsion ta’lim tamoyillariga yaqin bo‘lib, bolani faol sub’ekt sifatida ko‘rishga asos bo‘ladi.

Sovet davrida boshlang‘ich ta’lim. Sovet davrida (1920–1991 yillar) ta’lim yagona davlat tizimiga bo‘ysungan. Birinchi sinf o‘quvchilari uchun standart darsliklar, dasturlar va metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqilgan. Bu davrda asosiy maqsad — savodsizlikni tugatish va bolalarga sotsialistik dunyoqarashni singdirish edi. O‘qitishda ko‘proq kollektivlik, intizom, mehnatsevarlik ruhida tarbiya berilgan. Ammo shu bilan birga, Vygotskiy, Leontyev, Sukhomlinskiy kabi olimlar tomonidan bolalar psixologiyasi va ta’lim jarayonidagi motivatsiya masalalari ilmiy asosda o‘rganila boshlandi.

Xorijiy tajribalar: ilg‘or mamlakatlar tajribasidan o‘rnaklar- Finlyandiya tajribasi. Finlyandiya ta’lim tizimi dunyodagi eng muvaffaqiyatli modellar sirasiga kiradi. Bu mamlakatda bolalar maktabga 7 yoshdan qabul qilinadi. O‘qitish jarayoni stresssiz, o‘yin asosida va

bolalarning psixologik holatini inobatga olgan holda olib boriladi. Baholash tizimi bosqichma-bosqich va rag‘batlantiruvchi shaklda. O‘qituvchilar eng malakali mutaxassislar bo‘lib, mustaqil metodik yondashuvga ega. Natijada bolalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Yaponiya tajribasi. Yaponiyada birinchi sinfda ta‘lim bolani avvalo jamoaga moslashish, intizom va tartibga rioya qilishga o‘rgatishdan boshlanadi. O‘qituvchilar bolalarning har bir harakatini kuzatadi, ammo ularni tanqid qilmaydi — xatolardan o‘rganish tamoyiliga amal qilinadi. Darslar qisqa, interfaol, o‘yin va tajriba asosida tashkil etiladi.

Amerika maktablarida birinchi sinfda o‘qitish “individual yondashuv” tamoyiliga asoslanadi. Har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi va rivojlanish sur‘ati inobatga olinadi. O‘qituvchilar diagnostik testlar, o‘yinli topshiriqlar va integratsiyalashgan darslar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Koreya va Singapur mamlakatlarida boshlang‘ich ta‘limda texnologiyalar keng qo‘llanadi: interaktiv doskalar, raqamli darsliklar, onlayn platformalar. Bola erta yoshdan texnik savodxonlik, muloqot va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini egallaydi.

O‘zbekistonda Mustaqillik davrida boshlang‘ich ta‘lim islohotlari

1997-yilda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” O‘zbekistonda boshlang‘ich ta‘limni tubdan yangiladi. Bu islohotlar natijasida ta‘lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan modelga o‘tdi. Darslarda o‘yin texnologiyalari, interfaol metodlar, ko‘rgazmali vositalar keng qo‘llanmoqda. Darsliklar va dasturlar milliy qadriyatlar, ona tili va madaniyat asosida qayta ishlab chiqildi.

Hozirgi kundagi optimal model: integrativ va rivojlantiruvchi ta‘lim hisoblanadi. Bugungi kunda birinchi sinf o‘quvchilarini o‘qitishda quyidagi tamoyillar optimal model sifatida tan olinmoqda:

1. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv- Har bir bola o‘z qobiliyatiga ko‘ra o‘qitiladi. O‘qituvchi “hamkor”, “yo‘l ko‘rsatuvchi” sifatida faoliyat yuritadi.

2. STEAM-ta‘lim elementlari- Fan, texnologiya, muhandislik, san‘at va matematika yo‘nalishlarini birlashtiruvchi darslar bolalarda ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)- Multimedia, interaktiv doskalar, elektron darsliklar va onlayn testlar o‘quvchilarda bilimni mustahkamlashni yengillashtiradi.

4. O‘yin asosida o‘qitish. Kichik yoshdagi bolalar uchun o‘yin — bu tabiiy o‘qish vositasi. O‘yin orqali bola e‘tibor, diqqat, xotira va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

5. Inkluziv ta‘lim- har bir bolaning individual ehtiyojini inobatga olib, imkoniyati cheklangan bolalarni ham umumiy ta‘lim jarayoniga qo‘shish — zamonaviy modelning muhim jihati.

4. Taqqoslama tahlil: tarixiy va xorijiy tajribalarning o‘zaro uyg‘unligi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda birinchi sinf o‘quvchilarini o‘qitish jarayonida bir qator pedagogik, psixologik, tashkiliy va metodik muammolar mavjud.

1. Psixologik moslashuv muammosi. Maktab muhitiga moslashishdagi qiyinchiliklar

Ko‘plab bolalar bog‘chadan maktabga o‘tganda yangi tartib, dars jadvali va o‘qituvchi talablariga moslashishda qiynaladilar. Sababi — o‘yin muhitidan o‘quv mehnatiga o‘tish keskin bo‘ladi. Bu esa stress, charchoq, diqqatni jamlay olmaslik, darsga qiziqmaslik kabi holatlarni keltirib chiqaradi. Ota-onalar tomonidan bosim qilinishi. Ba‘zi ota-onalar boladan ortiqcha natija kutib, uy sharoitida haddan tashqari mashq qildiradilar. Bu esa bolaning maktabga bo‘lgan ijobiy munosabatini yo‘qotadi, ruhiy zo‘riqishni kuchaytiradi.

2. O'qituvchilarning tayyorgarlik va metodik malaka muammolari. Ko'plab o'qituvchilar hanuz an'anaviy dars o'tkazish uslublariga tayanadilar. O'yin, ijodiy topshiriq, AKT vositalari kabi metodlar yetarlicha qo'llanilmaydi. Natijada darslar zerikarli bo'lib, bolalarda faollik va mustaqil fikrlash sust rivojlanadi.

O'qituvchi yuklamasining ortiqqligi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bir vaqtning o'zida barcha fanlardan dars beradi, hujjatlar yuritadi, onlayn platformalarda hisobot topshiradi. Bu ortiqcha yuklama pedagogning kreativ ishlashiga to'sqinlik qiladi.

3. Darslik va o'quv dasturlaridagi muammolar. Ayrim yangi avlod darsliklarida birinchi sinf o'quvchilari uchun matnlar murakkab, mashqlar ko'p, axborot hajmi katta. Bu bola yoshiga mos emas va ularni tez charchatadi.

3.2. Fanlararo integratsiyaning yetishmasligi

Boshlang'ich ta'limda fanlararo bog'liqlik hali to'liq yo'lga qo'yilmagan. Masalan, o'qish darslaridagi matnlar matematika yoki atrofimizdagi olam bilan uyg'unlashmagan. Bu esa bilimlarni umumlashtirishga to'sqinlik qiladi. Ko'rgazmali materiallar, interaktiv doskalar, o'quv o'yinlari, elektron resurslar yetarli emas. Natijada darslarda ko'rsatma asosida o'qitish imkoniyati cheklanadi. Ba'zi ota-onalar bolaning rivojlanish bosqichlarini to'liq tushunmaydi. Ular bilim olishni faqat "yod olish" deb bilishadi. Bu esa o'qituvchi va ota-ona o'rtasida fikr farqini keltirib chiqaradi. Uy sharoitida darsga e'tibor yetarli emas. Ko'plab bolalarda uyda o'qish uchun qulay muhit (alohida joy, vaqt, e'tibor) mavjud emas. Shu bois, o'quv faoliyatini mustahkamlash qiyinlashadi.

Natijada, ba'zi bolalarda bilim bo'shliqlari yuzaga kelgan. Hozirgi bolalarda tez-tez kuzatilayotgan muammolar nutqning sust rivojlanishi, diqqatni uzoq vaqt jamlay olmaslik, harakat faolligining ortiqqligi, mobil telefon va gadjetlarga haddan tashqari bog'liqlik kabi omillar dars jarayonida o'qituvchidan ko'proq sabr, yangi metodlar va individual yondashuvni talab qiladi.

Yechimlar va takliflar: psixologik moslashuv dasturlarini joriy etish, maktabning birinchi oylarida moslashuv haftaliklari, o'yin va kommunikativ mashg'ulotlar o'tkazish, o'qituvchilar malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, STEAM yondashuvi, differensial ta'lim bo'yicha treninglar tashkil etish, Darsliklarni takomillashtirish, bolaning yosh xususiyatlariga mos, rangli, ko'rgazmali, o'yinli elementlar ko'p bo'lgan darsliklar yaratish, maktab-infratuzilmani yaxshilash, boshlang'ich sinflar uchun alohida sinfxonalar, o'quv laboratoriyalari va dam olish zonalarini tashkil etish, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik.

Xulosa

Birinchi sinf o'quvchilarini o'qitish jarayoni tarixan katta yo'lni bosib o'tgan.

Bugungi kunda esa o'qitish jarayoni shaxsiy rivojlanish, kreativlik, raqamli savodxonlik va psixologik moslashuvni asosiy mezon sifatida olmoqda. Finlyandiya, Yaponiya va AQSh tajribalari, shuningdek, milliy pedagogik an'analar uyg'unlashgan holda O'zbekiston ta'limida optimal, zamonaviy modelni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Kelajakdagi maqsad — har bir birinchi sinf o'quvchisi uchun qulay, qiziqarli va rivojlantiruvchi ta'lim muhiti yaratishdir. Birinchi sinf o'quvchilarini o'qitishdagi muammolar murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularni hal etish uchun ta'lim tizimi, o'qituvchilar, ota-onalar va jamiyat birgalikda harakat qilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avliyoqulov N.X., Musayeva N.S. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2016.

2. To'raqulova N., Yo'ldosheva N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2018.
3. G'ofurova D. Birinchi sinf o'quvchilarining psixologik moslashuvi. – Toshkent: TDPU ilmiy to'plami, 2021.
4. Jalilova D.A. Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlardan foydalanish. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
5. Abdullaeva M. Birinchi sinf o'quvchilari bilan ishlashda o'yin metodlarining ahamiyati. // “Ta'lim va innovatsiyalar” jurnali, №2, 2022.

O'QUVCHILAR TARBIYASIDA OILA, MAHALLA, MAKTAB HAMKORLIGINI TARG'IB ETISH

Salimova Ozoda Yusupovna

Kattaqo'rg'on sh. 11-IDUM direktori, TMPI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy mafkuramiz va qadriyatlarimiz xalqimizning maqsad muddaolarni o'sib kelayotgan avlodgan g'amxo'rligi ifodalangan.

Kalit so'zlar: Milliy mafkura, xalq, odob-ahloq, jamiyat, ahalla, ta'lim-tarbiya, jamoa, oila, orzu, maqsad, konsepsiya haqida so'z boradi.

Annotation: This article involves our national tradition and ideology, the aim of the nation, as well as care for rising generation.

Keywords: National, ideologue, people, manners, society, neighbourhood, education, team, family, dream, goal, concept.

Аннотация. В этой статье наша национальная идеология и ценности выражают заботу нашего народа о целях подрастающего поколения

Ключевые слова: Национальность, идеология, люди, мораль, общество, семья, мечта, цель, концепция.

Milliy mafkuramiz va qadriyatlarimiz xalqimizning maqsad muddaolarni ifodalaydi, tarix sinovlaridan o'tishda uning ruhini ko'tarib, suyanch va tayanch bo'ladi. Shu millat, shu jamiyat duch keladigan ko'plab hayotiy muammolariga javob izlaydi. Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoa orasida anglaydi. Milliy istiqbol mafkurasini yoshlar ongiga singdirishda ta'lim-tarbiya muasassalari va oilaning ro'li ayniqsa muhimdir.

Shu o'rinda, buyuk mutafakkirimiz Abu Nasr Forobiy “ Inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvchi yoki munosabatlarga muhtoj bo'ladi” deb ta'kidlagan. Uning fikricha tarbiya jarayoni tajribali pedagog, o'qituvchilar tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim.

Bunga Forobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim – tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan komolga etkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib

qoidalariga rioya etadi. Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim – degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya – nazariy fazilatni, ma'lum xunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deydi olim.

Demak, Forobiy ta'lim – tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan etuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Komillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni voyaga etkazish haqida qayg'urmagan halqning, millatning kelajagi yo'q. Bunday halq, millat tanazuliga mahkum. Komilni ta'mal toshi sifatini biz tarbiyada ko'ramiz. Tarbiya ijtimoiy hodisa sifatida o'sib kelayotgan avlodning jamiyat hayotida, turmushi, ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyatijodi va ma'naviyligida ishtirok etish murakkab qarama-qarshi ijtimoiy tarixiy jarayon hisblanadi.

Oila, mahalla, maktab hamkorligining asosiy omili oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy va va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tamonlama o'rnak bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga vataniga muhabbat to'g'risidagi shakllantirish, o'zaro g'amxo'r bo'lishini, farzandlariga chuqur dunyoviy bilimlar asoslarini berish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib etishishlarini ta'minlash, bolalarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi..

"Bir bolaga etti mahalla ota –ona" degan naqildan kelib chiqib kelajak avlodni tarbiyalash va unga ta'lim-tarbiya berish jarayonini amalgam oshirish borasida kichik vatan bo'lmish mahallaning oldida qator vazifalar turadi. Dastlab mahalla faollari tominidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida amalgam oshirilishi kerak bo'lgan masalalarni muhokama qilishda va ularni oqilona echimlarini topishda faollik ko'rsatish o'z hududidagi ijtimoiy-iqtisodiy oilalarni aniqlab ularni qo'llab- quvvatlab o'sha oila farzandlarni bilim va tarbiya olishiga bosh-qosh bo'ladi.

Ayrim ota-onalarning bolalari ulg'ayib borishi bilan tarbiyaviy faollikni susayttirib yuborishlari oqibatida bolalarning ota-onalardan uzoqlashuviga, nazoratni kuchli tarzda olibmasligidan, maktabga bo'lgan qiziqishlarini so'nishi, o'zi istiqomat qilib turgan mahalladagi bo'layotgan o'zgarishlarga bo'lgan qiziqishlari asta-sekin so'nib boraveradi. Albatta bunday qo'pol hatolarni kelib chiqishiga birinchi o'rinda ota-onalar, undan keyin mahalla maskanlari, shuning borabarida maktab ma'muriyati ham ayibdor sanaladi.

Mahalla guzarlarida mahalladagi yoshlarni bo'sh vaqtlarini turli to'garaklar bilan band etish qog'ozda emas amalda bo'lsa, yoshlar bilan dolzarb masalalar yuzasidan ularning fikrlarini bilash ham yoshlarimizni ruxlantirishning bir timsoli sanaladi.

Ota-onalarning yetarli darajada bilim va ko'nikmalari yetishmasligi bois oilaviy tarbiyada ko'plab hatolar yuzaga keladi, bunday muommolar echimini maktab ma'muriyati ota-onalar bilan ichchil ishlar amalga oshirilishi talab etiladi. Ota-onalar tarbiyaviy ta'sirini izchil emasligi onda-sonda farzandining tarbiya jarayonini nazorat qilish, biror nojo'ya ish uchun jazolash va hokozalar bolaning emotsional holatiga kuchli ta'sir etadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash halqimizning azaliy orzusi bo'lib, ularni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda halqimizning milliy madaniy, tarixiy an'alariga, hamda umumbashariy qadriyatlariga asoslangan samarali zamonaviy shaxsni tarbiyalash ota-onalar, maktab, mahallalarning oldida turgan ma'suliyatli vazifalarning eng asosiysi sanaladi.

Ta'lim – tarbiya muassasalari oila va mahalla qo'mitalari ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasi milliy istiqloq g'oyamizni yurtimizda yashayotgan barcha kishilarning dunyoqarashiga

ma'naviy boyligini aylanishiga singdirishni ko'maklashish, uning mohiyatini keng jamoatchilikka har tamonlama tushuntirishdan iborat.

Ta'lim-tarbiya jarayoning asosiy maqsadi va vazifasi barkamol yetuk shaxslarni tarbiyalabgina qolmasdan ya'ni komil insonni etkazish-shakllantirishdan iboratdir. Shunday ekan biz ta'lim-tarbiya samaradorligini o'quvchilarning qay darajada bilim, ko'nikma malakaga ega ekanliklari tajriba yangilik darajalari, mustaqil bilim olishga, hayotda o'z o'rinlarini toppish uchun qanday tayyorgarligi bilan o'lchashimiz, baho berishimiz lozimligini bilishimiz shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.Ibragimov, U.A.Yo'ldashev, X.Bobomirzayev. Pedagogika psixologiya. Toshkent -2009.
2. Mahalla fuqorolar o'zini-o'zi boshqarishning huquqiy asoslari (Mahallalar faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari to'plami) Toshkent-2003
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. R.Movlonova, N.Voxidova, N.Raxmonqulova. Toshkent-2010.

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING MILLIY VA XORIJIY TA'LIM MODELLARI

Masharipova Nasiba Ro'zmatovna

Qori Niyoziy nomida Tarbiya pedagogikasi milliy instituti "Milliy tarbiya, mutafakkirlar va jadidlarning pedagogik ta'limotlari" ilmiy-tadqiqot bo'limi katta ilmiy xodimi, PhD, doktorant

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanish usullari haqida ma'lumot berilgan. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda samarador bo'lgan xorijiy va milliy modellarning imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Bir qator mahalliy va xorijiy olimlar tadqiqotlarning tahlili, asarlarda ilgari surilgan tanqidiy fikrlashga oid g'oyalari haqida ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, ta'lim va tarbiya, tanqidiy fikrlash, tadqiqot, xorijiy, milliy, ta'lim modellari, olimlar, muammoga asoslangan ta'lim, 4K modeli.

Jahonning ta'lim-tarbiya tizimi rivojlangan mamlakatlarida shaxsning fikrlash faoliyati, shu jumladan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish modeli amal qiladi. Umumyevropa ta'lim kompetensiyalari tarkibida hamda Turkiya, Malaziya, Singapur, AQSh, Angliya, Germaniya ta'lim tizimida "4K" kompetensiyalari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Ushbu modelning muhim tarkibiy qismlaridan biri o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdan iborat. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish sohasida jahon miqyosda ko'plab modellar mavjud. Jumladan, "Muammoga asoslangan ta'lim" (PBL), "Savol-javobga asoslangan ta'lim" (IBL), 4K modellari. Ushbu modellarning barchasida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasida ham jahonning rivojlangan mamlakatlari olimlari hamda Sharq mutafakkirlari va jadid ma'rifatparvarlarining ta'limotlari, g'oyalariga tayangan holda

o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, tanqidiy tafakkur yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish sohasida so'ngi yillarda salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlarda o'quvchilarning kognitiv sohalarini rivojlantirish, tanqidiy tafakkurini faollashtirish, tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini kengaytirish "4K" ta'lim modelini amaliyotga tatbiq etish kabi dolzarb muammolar tadqiq qilingan. O'zbekiston Respublikasi 2022-2026 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturda "4K" kompetensiyalarini ta'lim amaliyotiga joriy etish ustuvor maqsad qilib qo'yilgan. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar Qori Niyoziy nomidagi TPML, Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti, Buxoro Davlat pedagogika institutlarida amalga oshirilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish **Konsepsiyasida** O'zbekiston Respublikasining xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirishda quyidagi ko'rsatkichlarga erishish nazarda tutiladi:

➤ STEAM fanlarni va tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlari joriy etiladi.

Darhaqiqat 2030-yilga qadar Xalq ta'limini rivojlantirish konsepsiyasi birinchi bandida PISA xalqaro tadqiqot jarayonlarida O'zbekistonning ishtirokini samarali ta'minlash va ta'lim sifatini xalqaro darajaga oshirish natijasida 2030-yilga borib jahondagi kuchli 30 talikka kirishga erishishni nazarda tutgan maqsadli yo'nalish belgilangan.

Yunon faylasufi Suqrot tomonidan ishlab chiqilgan "mayevtika" metodi savol-javob orqali insonning fikrlash jarayonini faollashtiradi, dalillar bilan asoslashni talab qiladi. Suqrotning "mayevtika" metodi bu savol-javob orqali insonning o'z ichidagi bilimlarni kashf etishiga yordam beradigan usuldir. Ushbu usulda Suqrot suhbatdoshini bir qancha savollar berish orqali, uning o'zi to'g'ri xulosaga kelishiga va haqiqatni anglashiga yo'l ko'rsatadi, go'yo undagi bilimlar tug'ilishiga, o'zida mavjud fikrlarni bayon etishiga yordam beradi. "Mayevtika" so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, "bachadon" ya'ni bola embrioni paydo bo'ladigan va ona orqali oziqlangan embrion ulg'ayadigan organizm. Suqrot insonda fikrni paydo bo'lishi, shakllanishi, mohiyatan yuksalishini va vaqti soati kelib dunyo yuzini ko'rishi lozimligini bachadondagi holatga qiyoslab o'z uslubini "mayevtika" deb atagan.

Bu metod Suqrotning falsafasining markazida turadi va uning ta'limotlarida muhim rol o'ynaydi. "Mayevtika"metodi quyida bosqichlarda olib borildi:

✓ Savol berish. Suqrot savol beruvchi sifatida, suhbatdoshining fikrlarini aniqlash va ularni chuqurlashtirish uchun turli savollarni beradi.

✓ Noqisliklarni aniqlash. Suhbatdoshning javoblaridagi nomutanosibliklar, kontradiksiyalar yoki noxush g'oyalar aniqlanadi. Javoblar tahlil qilinadi.

✓ Fikrni tozalash. Ushbu aniqlangan noqisliklar asosida suhbatdosh o'z fikrlarini qayta ko'rib chiqadi va ularni tozalashga harakat qiladi. Bu yerda fikrlar sintezi amalga oshiriladi va xato ketayotgan fikrlar tahlil qilinib to'g'ri fikrlarga yo'naltiriladi va fikriy jarayon sintezlanadi.

✓ Haqiqatni kashf etish. Nihoyatda, bu jarayon natijasida suhbatdosh o'z ichidagi haqiqiy bilimni yoki to'g'ri tushunchani kashf etadi.

Buyuk Yunon faylasufi Arastu inson tafakkuri ya'ni fikrlashini rivojlantirish borasida ham yetakchi qomisiy olim hisoblanadi. Arastu insoniyat tafakkurining eng buyuk namoyandalaridan biri bo'lib, ko'plab fanlarga asos solgan va ularga ulkan ijodiy ta'sir ko'rsatgan.

Uning ilmiy metodikasi quyidagilarga asoslanadi:

- ✓ Empirik kuzatuv – tajriba va amaliy kuzatuvlarga asoslangan bilim.
- ✓ Mantiqiy tahlil – xulosalash va sababiy bog‘liqliklarni aniqlash.
- ✓ Tasniflash – mavjudotlarni sinflarga ajratish va tartiblash.

Sharqning buyuk ensiklopedist olimi sifatida Beruniy o‘zining har biri asarini turli sohaga oid qiziqarli va faktli ma’lumotlar bilan boyitib borgan. Har bir asarida xulosa va izoh sifatida keltirgan hikmatlari o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim didaktik vosita sifatida katta ahamiyatga ega. Olim yoshlarga qalbni yomon illatlardan, inson o‘zi sezishi mumkin bo‘lmagan holatlardan, qotib qolgan yoxud insoniyatga zulm qilishi mumkin bo‘lgan urf-odatlardan, nafs hirsdan, behuda raqobatdan, ochko‘zlikdan, shon-shuhratdan saqlanishi zarurligini uqtiradi. Inson bunday yuksalishga faqatgina mantiqiy va tanqidiy fikrlash vositasida erishishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Beruniy quyidagi qarashlari bilan tanqidiy fikrlashning komponentlarini ko‘rsatgan:

- ❖ “Ilm dargohiga kirar ekansan, qalbing kishini ozdiruvchi illatlardan, odamni ko‘r qilib qo‘yadigan holatlardan, chunonchi, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, raqobatdan, ochko‘zlikning quli bo‘lishdan ozod bo‘lmog‘i darkor”.
- ❖ “Har bir olim o‘z muhokamasida amaliyotga asoslanishi, o‘z tadqiqotida aniq bo‘lishi, to‘xtovsiz mehnat qilishi, xatolarini qidirib tuzatishi, ilm haqiqat uchun har xil uydirma, yuzakichilikka qarshi kurash olib borishi zarur”.
- ❖ “Bilimlilik orqali nodonlik ko‘tariladi, azob-uqubat bo‘lgan shak-shubha o‘rniga ilm natijasida aniqlik kiradi”.

Inson qanday taffakur tarzini yuritmog‘i, farosat tarbiyasini mukammal egallamog‘i lozimligiga oid masalalar mutafakkir Alisher Navoiy asarlarining asosi hisoblanadi. Buyuk insonparvar Alisher Navoiy o‘rta asrdagi uyg‘onish davrining boshqa ulug‘ zotlari singari butun hayoti bilan haqiqiy inson qanday bo‘lishi lozimligini ko‘rsatdi.

U o‘zining quyidagi misralarida inson avvalo o‘zini, maqsadlari anglashi, o‘z harakatlari, istaklari haqida fikr yuritishi va bularga erishishning asosi o‘zida ekanligini bilishi lozimligini uqtiradi:

O‘z vujudingga tafakkur aylagil,
Neki istarsen, o‘zingdan istagil!

Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» dostonidagi bosh g‘oya, bosh muammo insonning imon, e’tiqod va ma’naviyati, qanday tafakkur qilmog‘i masalalaridir. Alisher Navoiyning niyati oddiy insonlarga insoniylikning mohiyatini tushuntirib berish, ularni og‘ir sinovlardan o‘tkazib, komil inson darajasida ko‘tarilish yo‘llarini bayon etadi. Shoir asarda qushlar timsolida insonlarni tasvirlashga intilgan. Hudhud degan qush nomidan so‘ylangan yuzlarcha hikoyalar hammasi hayotiy, biri biridan qiziqarli bo‘lib, unda taffakur ya’ni fikrlash, aynan tanqidiy fikrlash vositasida muammolar o‘z yechimini topadi va xulosalar keltiriladi.

Rus psixolog olimi Lev Vigotskiy yaratgan "Yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi (concept ZPD) o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim yo‘nalishlarni ochib berishga xizmat qildi. Vigotskiy Bolaning yaqin rivojlanish zonasini vazifalarni hal qilishda kattalar yoki tajribali tengdoshlari yordamidan foydalanishdan to mustaqil bajara olishgacha bo‘lgan oraliq rivojlanish oralig‘i sifatida belgilagan []. ZDP (Zone of Proximal Development) konsepsiyasi o‘quvchilarda ta’lim va ruhiy rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni samarali amalga oshirish vositasidir. Vigotskiy ZDP konsepsiyasining asosiy jihati shundaki qo‘llab-quvvatlash va bilimlir oq inson bilan muloqot mavjud bo‘lgandagina bola vazifani bajara oladi.

Ushbu konsepsiyasi o'qituvchilar va ota-onalarga bolaning rivojlanishi uchun eng maqbul vazifalarni belgilashga, shuningdek, uning o'sishiga ko'maklashish uchun qanday va qanday hajmda yordam ko'rsatish kerakligini tushunishga yordam beradi. Olim o'z konsepsiyasida scaffolding metod va strategiyalariga tayanadi. O'qituvchi yoki ota-ona ta'lim oluvchiga berilgan vazifani bajarishga yordam berish uchun vaqtinchalik yordamini anglatadi. Ta'lim oluvchilar yanada malakali bo'lib borgan sari, qo'llab-quvvatlash asta-sekin to'xtatiladi. Bu esa o'quvchilarga yanada mustaqil bo'lish imkonini beradi.

ZDP konsepsiyasi doirasida scaffolding usuli o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida quyidagi avzallilarni ta'minlaydi:

✓ ishonch uyg'otadi: o'quvchilar tegishli yordam bilan qiyin vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishlari natijasida o'zlariga ishonch hosil qiladilar;

✓ muammolarni hal qilishni yaxshilaydi: o'quvchilar murakkab muammolarga samaraliroq va mustaqil yondashishni o'rganadilar.

Shuningdek Richard Paul taniqli pedagog-psixolog Linda Eldar bilan hamkorlikda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muammolari ustida ish olib borgan. Paul va Eldar o'z tadqiqotlari natijalariga tayanib tanqidiy fikrlash konsepsiyasini ishlab chiqadilar. Unga ko'ra tanqidiy fikrlash 3 bosqichda amalga oshadi:

- **kuzatish** (muammoga oid bilimlarni shakllantirish);
- **savol qo'yish** (muammoni tahlil qilish va baholash);
- **yechim topish** (muammoga oid mulohaza va xulosalarni chiqarish).

Bu uchta bosqichni olimlar 6 qismga taqsimlab amalga oshirish yo'nalishini ko'rsatadilar:

- bilish (asosiy mavzu yoki muammoni aniqlash);
- tushunish (mavzu yoki muammoni anglash);
- ma'lumot to'plash (mavzu yoki muammoga oid axborotlarni ko'rib chiqish);
- tahlil qilish (to'plangan axborotlarni o'rganish);
- sintez qilish (mulohazalarni umumlashtirish va yechimga harakat qilish)
- baholash (yechimni bayon qilish va sinab ko'rish).

Xulosa qilib aytganda tanqidiy fikrlash tushunchasi bugun ta'lim va tarbiya jarayonidagi muhim intellektual faoliyatga aylanmoqda. Tanqidiy fikrlash jarayoniga muammoga yechim izlash, to'g'ri munosabatni yuzaga chiqarish deb qarasa, buday inert faoliyatni amalga oshirish uchun o'quvchilarda sabrlik, mulohazalilik, insoniylik, boshqalarning fikrini hurmat qilish, madaniyatli muloqotni amalga oshirish ko'nikmalariga tayaniladi. Bu sifatlar esa tarbiya vositasida shakllantiriladi. Demak, ta'lim va tarbiya muhitida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda yuqorida ta'kid qilingan milliy va xorijiy ta'lim modellari samarali qo'llash o'quv faoliyatida yuqori natijalarga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni.
2. O'zbekiston Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutini tashkil etish to'g'risida" №PQ-232- Qarori.
3. Навоий А. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. (Мас. мух. Муталибов С.) 6-том. Хазойин - ул маоний. Фавойид ул-кибор. -Т.: Фан, 1990. - 257 б.
4. Paul R. Critical thinking: what every person needs to survive in a Rapidly Changing World/ Sonoma State Uni. 1990

5. Safarova R.G va boshq. Milliy tarbiyamiz xazinasidan durdonalar (Mutafakkirlar va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiyaga oid qarashlaridan pedagogik jarayonlarda foydalanishga oid tavsiyalar). Metodik qo'llanma/ Toshkent: "Science and Innovation", 2024. – 96 bet.
6. Safarova R.G. Jadidlarning pedagogik qarashlarida tarbiyaning ustuvor masalalari. "Turkiston taraqqiyparvarlari merosi: tarixiy tajriba va milliy o'zlik" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya to'plami. Buxoro shahri, 2025-yil 12-mart.

III SHO‘BA
BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI TAYYORLASH VA
PEDAGOGLARNI KASBIY RIVOJLANTIRISH
JARAYONIDA TA‘LIM-TARBIYANING OPTIMAL
MODELLARINI QO‘LLASHGA O‘RGATISH
METODIKALARI

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING GENDER KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TA'LIMiy MODELLARI

Sharifzoda Sardor O'razboy tabib o'g'li

Ma'mun universiteti rektori, PhD, dotsent

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4733-8204>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni gender kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan tadqiqot natijalari bayon etilgan. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning ijtimoiyligini faollashtirishda o'qituvchining gender yondashuvga amal qilishi o'zi xos samarador natijaga ega bo'lishi ilmiy asoslangan. Chunki o'smir yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiylashuvi ularning gender xususiytlari bilan bevosita bog'liqdir. Gender yondashuv o'quvchilarni tug'ma xususiyatlari, ta'lim-tarbiya, oila va ijtimoiy muhit ta'siri natijasiga o'quvchilar o'z ehtiyojlariga mos bo'lgan, jamiyat ehtiyojlariga zid kelmaydigan xulq-atvor shakllarini egallashlarida muhim ta'limiy model hisoblanadi.

Kalit so'zlar: gender yondashuv, bo'lajak o'qituvchi, kompetensiya, o'quvchi, ijtimoiylashuv, gender ta'lim, gender rollar.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni gender ijtimoiylashtirish omillari, usullari, metodlari bilan ham tanishtirish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Istiqboldagi erkak va ayol shaxsini shakllantirishda gender ijtimoiylashtirishning tashqi omillarini bilish ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Gender ijtimoiylashtirishda dastlab o'yinlar, o'yinchoqlar katta ahamiyatga ega bo'lib, ular yordamida bola jamiyatda yashash, yurish-turish qoidalari, shaxslararo munosabatlarni o'rganadilar. Natijada, ularning intellektual sohalari, tafakkuri, nutqi rivojlanadi. Chunki, milliy o'yinlar o'quvchilarning gender rollarni o'zlashtirishlariga yo'naltirilgan bo'lib, rolli o'yinlar yorlamida mazkur ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Qizlar turli qo'g'irchoqlar bilan o'ynash, ularga ko'ylakchalar tikish natijasida bolani barvarishlash, u bilan so'zlashish, atrofdagilarga mehr ko'rsatish, birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish ko'nikmalarini egallaydilar.

Kasb-hunar haqidagi dastlabki tasavvurlari shakllanadi. Agar o'quvchilar o'zlarining gender mansubliklariga xos o'yinchoqlar bilan o'ynamasa, gender rollarga oid xulq-atvor stereotiplarini to'g'ri shakllantirishda qiyinchiliklar vujudga keladi. Shuningdek tengdoshlari, boshqa jins vakillari bo'lgan sinfdoshlari bilan muloqotda to'siqlarga duch keladilar. Bunday o'quvchilarning o'z-o'zini baholashi qoniqarsiz, barqaror bo'lmaydi.

Manbalarda o'qituvchilarning gender rollari va xulq-atvor haqidagi tasavvurlari tag'lil qioingan. Bunday tasavvurlarga darsliklar, radio televedeniya, vaqtdi matbuotda keng o'rin ajratish tavsiya qilinadi. O'qituvchining gender haqidagi bilimlari va tasavvurlari uning o'ziga qarama qarshi bo'lgan jins bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy tajribasida o'z ifodasini topadi. Natijada pedagoglar o'quvchilardagi maskulinlik va femininlik ko'rinishlarini tabiiy tarzda qabul qilishlari lozim. Agar o'qituvchining genderga oid qarashlari bir yo'nalishli bo'lsa o'quvchilardan o'zining ko'rsatmalariga rioya etishlarini talab qila olmaydi.

Gender muammolari o'smir yoshdagi o'quvchilar uchun ayniqsa dolzarb bo'ladi, chunki aynan o'spirinlik va o'smirlik davrida o'quvchilarni ijtimoiylashtirish ehtiyoji kuchayadi. Bu davrda o'g'il va qizlar o'zlarining rivojlanish traektoriyalarini belgilab, kasbiy tanlovlarini amalga oshiradilar.

O'quvchilarda gender xulq-atvorning shakllanish jarayoni 12–13 yoshgacha davom etadi. O'zining tug'ma xususiyatlari, ta'lim-tarbiya, oila va ijtimoiy muhit ta'siri natijasida o'quvchilar o'z ehtiyojlariga mos bo'lgan, jamiyat ehtiyojlariga zid kelmaydigan xulq-atvor shakllari, uslublarini ixtiyoriy tarzda tanlaydilar. Bolalar dastlab jinsiy mansubligiga ko'ra farqlansalar, keyinchalik gender mansubligi va rollariga ko'ra o'g'il yoki qiz bolalar tarzda guruhlanadilar. Ular o'qituvchilar, ota-onalar va atrofdagilarni kuzatish natijasida hayotiy jarayonlar va gender farqlarga oid tushuncha va tasavvurlarga ega bo'ladilar.

O'smir yoshdagi o'quvchilarda gender rollar o'zlashtirish motivlari ob'ektiv xarakter kasb etadi. O'quvchilar endi o'yin jarayonida mashq qilgan, intilgan harakatlari, bajargan rollarining ob'ektivligi hayotiyligini ta'minlashga muvaffaq bo'ladilar. ular uchun ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish murakkablashadi, o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan qo'yiladigan talablar qat'iylashadi. O'g'il va qiz bolalar kattalar muhitiga singishda muayyan qiyinchiliklarga duch keladilar. O'quvchilarni gender ijtimoiylashtirishda tengdoshlarning o'rni beqiyos. O'g'il va qiz bolalardan iborat tengdoshlar guruhi gender ijtimoiylashuvning universal omili ekanligini bo'lajak o'qituvchilar ongiga singdirish talab etiladi. Bunday tengdoshlar guruhida o'quvchi o'zini gender mansubligini yaqqol namoyon qiladi. Oilada shakllangan gender stereotiplarni muvaffaqiyatli sinovdan o'tkazadi va muloqot jarayonida mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga erishadi. O'quvchilar gender mansublik haqidagi ma'lumotlarni matbuot, radio, televidenie orqali ham qabul qiladilar.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha ko'proq radio tinglab, televideniya tomosha qiladigan o'quvchilar gender rollar haqida aniq tasavvurlar va ma'ulmotlarga ega bo'ladilar. Badiiy filmlar va videofilmlarda erkak personajlar faol, tajovuzkor, zo'ravon, qiynashga moyil bo'ladilar, ular ayol personajlarga nisbatan ustun mavqega egaliklarini namoyon etadilar. Ayollar esa ko'proq mehribon, g'amxo'r, qo'rqq, jabrdiyda bo'ladilar. Bular o'smir yoshdagi o'quvchilarning gender rollarni o'zlashtirishlariga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki matbuot, adabiyot, san'at ham o'quvchilarni gender ijtimoiylashtirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni gender ijtimoiylashtirish vositalari va metodlari bilan ham qurollantirish talab etiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga oid pedagogik faoliyatga tayyorlashda yaxlitlik nazariyasiga tayangan xolda pedagogik jarayonni takomillashtirishga harakat qildik. Unda pedagogik vositalarni samarali tanlash orqali oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak pedagogning sifatli kasbiy tayyorgarligi uchun qulay pedagogik shart-sharoitlarni yaratish nazarda tutildi. Bu o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchining gender kompetentligini shakllantirish samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu maqsadda, biz oliy pedagog ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni gender ijtimoiylashtiriga oid pedagogik faoliyatga tayyorlash vositalarini aniqlashga harakat qildik. Bunda birinchi navbatda, bo'lajak o'qituvchilarning psixofiziologik, sotsiomadaniy va pedagogik gender xususiyatlar haqidagi bilimlarini boyitishga e'tibor qaratildi. Shu bilan bir qatorda bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni gender ijtimoiylashtiriga oid pedagogik faoliyatga tayyorlashda ularning individual ta'lim traektoriyasi bo'yicha harakat qilishlari nazarda tutildi.

Kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda o'quvchilarga nisbatan qadriyatli, jinsidan qat'iy nazar asoslangan hurmat va bag'rikenglikka asoslangan munosabat shakllantirish vositalari qo'llanildi. Shu bilan qatorda talabalarda o'z o'zini tahlil qilish oraqali o'zaro hamkorlikea kirishish kompetensiyalari takomillashtirildi. Buning uchun quyidagi vositalar taqdim etildi: pedagogik esselar, munozaralar, referatlar, testlar, ma'ruzalar va seminar mashg'ulotlari, ma'ruzalar tayyorlash, «So'zsiz tushunish» mashqi, verbal va noverbal muloqot vositalari kabilar.

Pedagogik esselar. Uning maqsadi talabalarda muloqot va emotsiya, gender xususiyatlar haqida fikrlashni va tahlil qilishni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Masalan, Qizlar, fiziologik jihatdan yuqori faollikka ega bo'lib, bu ularning his-tuyg'ularini tezroq ifodalashlariga ko'maklashadi. Shuning uchun ham talaba qizlar pedagogik esseda muloqotdagi hissiy omillarga ko'proq e'tibor qaratadi.

Munozaralar. Uning maqsadi ijtimoiy ishchan muloqotda gender farqlarni kuzatish va tahlil qilish. Masalan, talaba yigitlar ko'proq prefrontal korteks orqali ratsional fikrlashga moyil bo'lib, diskussiyada dalillarga asoslangan nutqni afzal ko'radilar. Talaba qizlar esa, emotsional himoya yoki qo'llab-quvvatlashni ifodashga ko'proq moyil bo'ladilar.

Prefrontal korteks (PFC) - bu rejalashtirish, qaror qabul qilish, impulsni nazorat qilish va ijtimoiy xatti-harakatlar kabi yuqori kognitiv funksiyalarda asosiy rol o'ynaydigan insonning peshona qismida joylashgan miya hududi. U odamlarda rivojlanadigan miyaning oxirgi sohalaridan biri hisoblanadi.

"Pedagogika turkum fanlari" mazmuniga munosaatlar madaniyatig oid bilimlarni singdiri yoki tanlov fani blokiga "Munosabatlar madaniyati" nomli tanlov fanini kirish bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga oid pedagogik faoliyatga tayyorlashda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Mashg'ulotlar jarayonida talabalarga "Muloqot va his-tuyg'ular" mavzusida esselar, muloqot matnlari, kichik insholar, referatlar yozish haqida topshiriqlar berishni nazarda tutish lozim. Bunday ijodiy ishlar yordamida talabalar gender modellarning muloqot-munosabat jarayonida emotsional kechinmalarini namoyon etishlari uchun qulay sharoitlar yaratiladi. Pedagogik esse yozish jarayonida talabalarning ta'kidlashicha qizlarning emotsional xususiyatlari yuqoriligi tufayli ular shaxslararo munosabat va muloqotga tezroq kirishadilar. O'g'il bolalar esa yordam ko'rsatish, qaror qabul qilish talab qilingan vaziyatlardagina mulqot jarayoniga kirishadilar. Shunday vaziyatlarda ham ular o'zlarining emotsional holatlarini saqlagan holda harakat qiladilar.

Tanlov fani sifatida tavsiya qilinayotgan "Gender yondashuvga asoslangan munosabatlar madaniyati" o'quv kursi doirasida o'tkazilgan ma'ruzalar va seminar mashg'ulotlari natijasida talabalar qizlar va yigitlardagi verbal va neverbal muloqotga kirish imkoniyatlari kengaydi. Mazkur kurs doirasida talaba qizlar va yigitlar turli manbalardan gender munosabatlarga oid axborotlarni to'plash, saralash va pedagogik amaliyot jarayonida ulardan foydalanish imkoniyatga ega bo'ldilar. «So'zsiz tushunish» mashqida talaba qizlar va yigitlar bir-birlarining harakatlarini mimika va boshqa noverbal ifoda vositalaridan foydalangan holda tushunadilar. Shu asosda ular niyat, maqsad va emotsional holatlarini anglashga harakat qiladilar. Masalan, bo'lajak o'qituvchilar gender modellar orasida muloqot jarayonida qo'l harakatlari, so'zsiz intonatsiya kabi harakatlardan unumli foydalanadilar. Bunday harakat usullari o'qituvchi-o'quvchilar orasidagi munosabatlarga osoyishtalik bag'ishlaydi, ularning bir birlarini tushunishlarini osonlashtiradi. Biroq yigit va qizlar bir birlari bilan notanish bo'lgan vaziyatlarda bunday harakatlar o'zaro birlarini tushunishda qiyinchiliklarni vujudga keltiradi. Bo'lajak

o'qituvchilar esa bunday vaziyatlarni tabiiy psixofiziologik gender xususiyatlar sifatida baholadilar.

Shaxslararo munosabatlar jarayonida arbitorlar guruhiga birlashgan talabalar faoliyatini kuzatish natijalari shunday fikrga kelishimizga asos bo'ldi: talaba qizlarda nutq manerasi jadalroq bo'lganligi sababli ularning faolligi muntazam tarzda oshib boradi. Talaba yigitlar o'z nuqtai nazarlarini asosli himoya qiladilar, ishchan muloqotga ko'proq qiziqadilar. Qizlar esa muhokama davomida emotsional stimullarga kuchliroq va tezroq munosabat bildiradilar. Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida talabalar shaxslararo munosabatlarga kirishishga ko'proq ehtiyoj sezadilar. Talaba yigitlarda esa emotsional ta'srning kuchliligi tufayli ularda ichki motivatsiya istiqboldagi kasbiy faoliyat mohiyatini anglash natijasida rivojlanadi. Talaba qizlar esa guruhdoshlari va pedagogik amaliyot davrida o'quvchilar, pedagogik jamoa a'zolari bilan muloqotga intilishlari tufayli emotsional faolikka erishadilar.

Genderga xos xususiyatlar bo'lajak o'qituvchilarning gender stereotiplariga amal qilish va ularni qayta-qayta takrorlashdan voz kechishlarini anglatadi. Pedagogik faoliyat yigitlarga yoki qizlarga xosligi bilan farqlanmaydi. Individual psixofiziologik gender xususiyatlarini hisobga olish bo'lajak pedagoglarga o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon qilish va gender munosabatlar jarayonida o'zini erkin his qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki musiqa, tasviriy faoliyat, raqs tushish, she'r aytish, impervizatsiya nafaqat talaba qizlar, balki talaba yigitlarga ham xos bo'lgan qiziqishlar sohasiga kiradi, buni kuzatishlarimiz yaqqol ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Parlak S. When Gender Roles Turn Into Violence: Perspectives of women and men perpetrators in Türkiye // Sociology compass. Volume 19, Issue 8. 2025.
2. Qurbonova G.M. Gender tenglik va farqlar asosida ta'lim berish imkoniyatlari. Замонавий таълим / современное образование. 2015, 12.
3. Safarova R.G., Djurayev R.X., Inoyatova M.E., Tojiboyeva X.M. va boshqalar. Pedagoglarning o'quvchi-yoshlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi kurashchanlik ko'nikmalarini shakllantirish sohasidagi kompetensiyalarini rivojlantirish vositalari: o'quv qo'llanma / - Toshkent: "Tafakkur qanoti", 2020, - 196 b.
4. Tilovova M. Ta'lim jarayonida gender tenglik va farqlarni hisobga olishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari // Центр научных публикаций. Том 18. 2020.
5. Чекалина А.А. Гендерная психология. Учебное пособие. Москва: Ос-89, 2006 г. – 240 с
6. Chizuko U. Nationalism and gender // Trans pacific press, 2004. – 263 p.

TALIS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Boymanova Muxlisa Ismoil qizi
FarDU tayanch doktoranti
muxliska7090@gmail.com, 931657679

Annotatsiya. TALIS xalqaro baholash dasturi asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish mavzusi dolzarb ta‘limiy ilmiy mavzu bo‘lib, mazkur maqolada milliy ta‘lim sifatini oshirish va modernizatsiyalashtirish uchun ilg‘or horijiy xalqaro baholash dasturlari TALIS tadqiqoti o‘rganilib, u asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy kompetentligini takomillashtirishning ta‘lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, modernizatsiyalash, inson kapitali, bilim, ko‘nikma, kompetentsiya, TALIS.

Yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, ta‘lim sifatini oshirish, xalqaro nufuzli reytinglarda munosib o‘rinlarni egallash masalalariga davlat siyosati darajasida, alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu borada “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun²⁵, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020 yil 27 fevralda e‘lon qilingan “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmon, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda 997-son “Xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori²⁶, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmon, 2020 yil 27 fevraldagi “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Ta‘lim sifatini oshirish inson kapitalini shakllantirishning muhim omili ekanligini hisobga olsak, ta‘lim tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro aloqalarni o‘rnatish, yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish, kasbiy kompetentsiyalarini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Shu yo‘lda xalqaro tajribalarni o‘rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish muhim ahamiyatga egadir.

²⁵ “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni. O‘RQ-637, 23.09.2020y. <https://lex.uz/docs/-5013007>

²⁶ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta‘limi tizimida ta‘lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish to‘g‘risida” gi 997-son Qarori.

“Bugungi kunda, ta’lim - nafaqat o’quvchilarga biror narsani o’rgatish, balki ularga tobora murakkablashib va o’zgarib borayotgan dunyoda, o’ziga bo’lgan ishonch bilan ildam harakatlanish uchun yordam beradigan zaruriy vositalar (imkoniyatlar) bilan ta’minlash jarayonidir”²⁷. Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo’lida xorijiy ilg’or tajribalarni o’rganish, xalqaro standartlarni joriy etish, mavjud tizimni qiyosiy tahlil qilish va zamon talablariga javob beradigan milliy baholash tizimini takomillashtirish dolzarb ahamiyatga ega.

Ushbu maqsad yo’lida O’zbekiston Respublikasi hukumatining qarori²⁸ qabul qilinib, unga muvofiq, O’quvchilar savodxonligini baholash bo’yicha xalqaro PISA²⁹, Matnni o’qib tushunish darajasini baholash bo’yicha PIRLS³⁰, Matematika va tabiiy-ilmiy fanlar bo’yicha xalqaro o’rganish tendentsiyasi TIMSS³¹, O’qitish va o’rganish bo’yicha xalqaro so’rovnoma TALIS³² tadqiqotlarida O’zbekiston Respublikasi umumta’lim muassasalarining ishtirokini ta’minlash vazifalari belgilandi.

Mazkur tadqiqotlar nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshirilib, professional va ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida tashkil etiladi. O’z navbatida ushbu tadqiqotlarda ishtirok etish uchun kirishgan davlatlarda alohida tuzilmaning (ko’p hollarda Milliy markazlar deb yuritiladi) mavjud bo’lishi tadqiqotlar muvaffaqiyatli amalga oshirilishining asosiy omillaridan hisoblanadi. Chunki, xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko’rish va uni tashkil etish uchun alohida ilmiy va professional darajadagi yondashuv talab etiladi. Ushbu maqsad yo’lida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tizimida Ta’lim sifatini baholash bo’yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi tashkil etildi.

Xalqaro baholash dasturlari orasida TALIS (The Teaching and Learning International Survey) alohida o’rin tutadi. Mazkur dastur o’qituvchilarning kasbiy faoliyatini, ta’lim sifatini ta’minlashdagi roli hamda pedagogik kompetentsiyalarini chuqur o’rganish imkonini beradi. TALIS natijalari dunyo mamlakatlarida o’qituvchilar tayyorlash jarayonini takomillashtirishda muhim manba sifatida qo’llanilmoqda. Shu bois TALIS xalqaro baholash dasturining ilmiy-amaliy yondashuvlarini milliy ta’lim tizimiga tatbiq etish, bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlash jarayonida kompetentsiyaviy yondashuvni kuchaytirish dolzarb ilmiy muammo bo’lib hisoblanadi.

TALIS dasturi ilk bor 2008-yilda OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tashabbusi bilan joriy etilgan bo’lib, o’qituvchilarning kasbiy faoliyatini, ish sharoitlarini, ta’lim jarayonidagi metodik yondashuvlarni hamda ularning professional rivojlanish imkoniyatlarini o’rganishga qaratilgan. Bugungi kunda TALIS 40 dan ortiq mamlakatlarni qamrab olib, global miqyosda ta’lim sifatini baholashda eng ishonchli manbalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

TALIS dasturining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- O’qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini baholash va rivojlantirish yo’nalishlarini aniqlash;
- Ta’lim jarayonida qo’llanilayotgan metodlar, uslublar va yondashuvlarning samaradorligini o’rganish;

²⁷Andreas Schleicher, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти, Таълим ва кўникмалар департаменти директори, PISA дастури асосчиси. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2c0d9903-en/index.html?itemId=/content/component/2c0d9903-en>

²⁸O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida” 2018-yil 8-dekabrda 997-son qarori. www.lex.uz

²⁹Program for international student assessment. <https://www.oecd.org/pisa/>

³⁰Progress in international reading literacy study. <https://pirls.bc.edu/>

³¹Trend in international Mathematics and Science study. <https://timss.bc.edu/>

³²Teaching and learning international survey. <https://www.oecd.org/education/talis/>

- O'qituvchilarning malaka oshirish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilish;
- Turli mamlakatlardagi ta'lim tajribalarini taqqoslab, eng yahshi amaliyotlarni ommalashtirish

TALIS dasturi doirasida o'tkaziladigan so'rovnomalar, kuzatuvlar va tahlillar natijasida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha muhim ma'lumotlar olinadi.

- O'qituvchilarning pedagogik faoliyatga bo'lgan munosabati;
- Ularning dars jarayonida qo'llaydigan metodlari;
- O'qituvchilarning bilim sifatini oshirishdagi yondashuvlar
- O'qituvchilarning malaka oshirishda duch kelayotgan muammolari
- Maktab rahbariyatining pedagogik jarayondagi roli

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida yangilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Xalqaro baholash dasturlari orasida o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini, dars berish jarayonidagi yondashuvlarni va malaka oshirish imkoniyatlarini chuqur tahlil qilishi bilan ajralib turadi. Mazkur dastur orqali turli mamlakatlarda o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiya darajasi, ta'lim dasturiga innovatsiyalarni tatbiq etish holati, shuningdek, maktab rahbariyatining qo'llab-quvvatlash mexanizmlari o'rganiladi.

TALIS natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqori ta'lim natijalariga erishgan davlatlarda o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga muntazam e'tibor qaratiladi. Masalan, Finlandiya, Singapur va Estoniya kabi mamlakatlarda pedagoglarning malakasini oshirish majburiy va uzluksiz jarayon sifatida yo'lga qo'yilgan. Natijada, ushbu davlatlarda o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasi yuqori darajada shakllangan, ta'lim sifati esa xalqaro reytinglarda yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda.

Milliy ta'lim tizimimiz rivojlanishida TALIS dasturida qayd etilgan mezonlar alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

- o'qituvchilarning malaka oshirish kurslarida ishtiroki- hozirda respublikada malaka oshirish institutlari faoliyat yuritmoqda. Ammo TALIS mezonlariga ko'ra, malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos, shaxsga yo'naltirilgan dasturlar ishlab chiqarish zarur;

- innovatsion metodlarni qo'llash-ko'plab oliy ta'lim muassasalarida interfaol metodlar tatbiq qilinmoqda. Biroq, TALIS tajribasiga asoslanib qaraganda, dars jarayonida zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish darajasi hali yetarli emas;

- o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasi - TALIS natijalarida muvaffaqiyatli davlatlarda pedagog kasbi yuqori obro'ga ega ekanligi ta'kidlanadi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda o'qituvchilarning maqomini oshirish, moddiy rag'batlantirishga oid huquqiy asoslar yaratilmoqda, ammo kasbga bo'lgan ijtimoiy e'tiborni yanada kuchaytirish talab e'tiladi.

Xulosa qilib aytganda TALIS dasturida qayd etilgan mezonlar O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bilan uyg'unlikda qo'llanilsa, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasi yanada rivojlanadi. TALIS natijalariga asoslangan holda bo'lajak o'qituvchilar kompetentsiyasini rivojlantirish istiqbollari quyidagilardan iborat:

- Kompetentsiyaga asoslangan o'quv dasturlarini ishlab chiqish
- Uzluksiz pedagogic amaliyotni joriy etish
- Innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishni yo'lga qo'yish

- Refleksiv va ijodiy kompetentsiyalarni rivojlantirish
- Kasbiy motivatsiyani rag'batlantirish

Bu yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi bo'lajak o'qituvchilarning zamonaviy kompetentsiyasini shakllantirishga, milliy ta'lim tizimini xalqaro mezonlarga mos ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni. O'RQ-637, 23.09.2020y. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish to'g'risida" gi 997-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-sonli farmoni. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari onlayn milliy bazasi
4. Program for international student assessment. <https://www.oecd.org/pisa/>
4. Progress in international reading literacy study. <https://pirls.bc.edu/>
5. Trend in international Mathematics and Science study. <https://timss.bc.edu/>
6. Teaching and learning international survey. <https://www.oecd.org/education/talis/>
7. Andres Shlyaxer. Jaxon miqyosidagi ta'lim. - Toshkent: "Zamin nashr", 2022
8. Adams, R. (2022), Country comparisons in PISA: The Impact of Item Selections
9. Griffin P., and E. Care (2015). Assessment and Teaching of 21st Century Skills, Springer Dordrecht, New York.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI O'QUVCHILARDA O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA TA'LIM- TARBIYANING SAMARALI MODELLARI HAMDA XALQARO VA TARIXIY-MILLIY TAJRIBALAR INTEGRATSIYASI

Qayumova Shoxsanam To'liq qizi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Guliston Davlat Universiteti doktoranti (DSc)

Postal code Guliston 120204, Uzbekistan

Email: shoxsanamkayumova0523@gmail.com

[ORCID ID](https://orcid.org/0009-0007-8909-550X) 0009-0007-8909-550X

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda o'qish savodxonligini oshirish metodikasini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida samarali modellarni qo'llash, ularni xalqaro tajribalar va milliy-tarixiy meros bilan uyg'unlashtirishning afzalliklari ochib beriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror va farmonlarida belgilangan ustuvor vazifalar asosida ta'lim

tizimida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini kuchaytirish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: *o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, metodika, xalqaro tajriba, milliy meros, ta'lim-tarbiya modeli.*

Bugungi globalashuv davrida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda bu borada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ta'lim sifatini oshirish, xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) natijalarini yaxshilash ustuvor vazifa sifatida belgilangan[1]. Shuningdek, 2019-yil 29-apreldagi PQ-4310-son qaror “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”[2] hamda 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qaror “Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” hujjatlarida boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish[3], o'qituvchilar metodikasini yangilash va xalqaro tajribalarni joriy etish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda ta'lim-tarbiya jarayonining samarali modellari, xalqaro baholash tizimlari hamda milliy merosni uyg'unlashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning **o'qish savodxonligini rivojlantirish** masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Chunki funksional savodxonlik – bu bilimlarni amalda qo'llash, mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida yoshlarning **ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalar ko'rsatish** zarurligini bir necha bor ta'kidlagan. So'nggi yillarda respublikamizda o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim ishlar amalga oshirilmoqda: 2021-yilda O'zbekiston ilk bor PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) [7] dasturida qatnashdi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini xalqaro mezonlar asosida baholash imkonini berdi. 2022-yilda esa PISA (Programme for International Student Assessment) [6] dasturida ham ishtirok etdi; “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2026”da xalqaro baholash dasturlaridagi ko'rsatkichlarni oshirish alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi. Shuningdek, “Eng yaxshi kitobxon” tanlovlari, “Bir million kitob” loyihasi, maktab kutubxonalarini zamonaviy adabiyotlar bilan boyitish ishlari olib borilmoqda. Boshlang'ich sinflar uchun yangi avlod darsliklari ishlab chiqildi, unda o'qish, matnni tahlil qilish, savol-javoblar orqali o'quvchilarni faol fikrlashga yo'naltiruvchi topshiriqlar kiritildi.

Bugungi kunda xalqaro baholash dasturlari o'qish savodxonligini rivojlantirishda muhim indikator sifatida qabul qilinmoqda: **PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study)** – 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholaydi[7]. O'zbekistonning ushbu dasturdagi ishtiroki ta'lim tizimida kuchli va zaif jihatlarni aniqlash imkonini berdi. **PISA (Programme for International Student Assessment)** – 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini o'lchaydi[6]. Bu dastur natijalari mamlakatning ta'lim sifati va kadrlar tayyorlash samaradorligini ko'rsatadi. **EGRA (Early Grade Reading Assessment)** – boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish tezligi, tushunishi va tovushlarni ajrata olish ko'nikmalarini baholaydi[6]. O'zbekistonda ham ushbu baholash mexanizmlaridan foydalanilmoqda. **TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study)** –

asosan matematika va tabiiy fanlarga qaratilgan bo'lsa-da, o'qish savodxonligi bilan uzviy bog'liq bo'lgan topshiriqlarni ham o'z ichiga oladi[7]. Ushbu dasturlarda muvaffaqiyat qozonish uchun bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni qo'llash hamda milliy va xalqaro tajribalarni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega.

PIRLS tadqiqoti tomonidan o'qish savodxonligiga berilgan ta'rif IEA xalqaro assotsiatsiyasining 2001-yildagi tadqiqotiga asoslangan bo'lib, unda o'qish savodxonligi "tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyati" deb izohlangan. Har bir o'tkaziladigan tadqiqotda o'qish savodxonligiga nisbatan yuqorida keltirib o'tilgan ta'rif barcha yoshdagi o'quvchilar va keng turdagi yozma til shakllariga nisbatan qo'llanilishi mumkinligini, ammo bugungi texnologik jihatdan rivojlangan dunyoda soni tobora oshib borayotgan qator matnli ma'lumotlarni qabul qilish, maktabda va kundalik hayotda o'qib tushunish qobiliyatini qanchalik muhim ekanini teran his etadigan yosh o'quvchilarning o'qish ko'nikmasi va tajribalarining o'ziga xos jihatlarini yoritib berishni ta'minlash maqsadida qayta ishlab chiqilishini taqazo etadi. Endilikda, PIRLS xalqaro tadqiqoti tomonidan o'qish savodxonligiga nisbatan qo'llanilgan ta'rifi quyidagicha: O'qish savodxonligi tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyatidir. O'quvchi turli shakldagi matnlardan mazmun hosil qiladi. Ular o'rganish, maktab va kundalik hayotda o'zlari kabi boshqa o'quvchilar jamoasiga qo'shilish va vaqtini samarali o'tkazish uchun o'qiydilar. O'qish savodxonligiga nisbatan bildirilgan bunday yondashuv konstruktiv va interfaol jarayon sifatida o'qish savodxonligiga oid turli nazariyalarni aks ettiradi. Matn mazmuni muayyan o'qish tarzi asosida o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali hosil qilinadi. O'quvchi matndan anglashilgan ma'noni tez ilg'ab oladigan, matn ustida mulohaza yuritadigan, samarali o'qish strategiyasidan xabardor va o'qish ustida tafakkur qiladigan shaxs sifatida gavdalanadi. O'qish jarayonining boshlanishi, o'rtasi va oxirida o'quvchi til ko'nikmalarining, kognitiv va metakognitiv strategiyalar hamda mazmun shakllantirishda birlamchi bilim va ko'nikmalar majmuasidan foydalanadi. O'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida **kognitiv va metakognitiv strategiyalar** muhim metodik vositalardan hisoblanadi. Kognitiv strategiyalar o'quvchining ma'lumotni qabul qilish, qayta ishlash va yodda saqlash qobiliyatini kuchaytirsa, metakognitiv strategiyalar uning o'z o'qish jarayonini ongli ravishda rejalashtirish, nazorat qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kognitiv strategiyalar asosan matn bilan bevosita ishlashga qaratilgan bo'lib, quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi: **Takrorlash (Rehearsal)**: matnni qayta o'qish, muhim so'zlarni takrorlash orqali eslab qolish; **Tashkillashtirish (Organization)**: matndan reja tuzish, jadval va klaster yaratish; **Izohlash (Elaboration)**: yangi ma'lumotni mavjud bilim bilan bog'lash, shaxsiy tajriba asosida misollar keltirish; **Vizualizatsiya (Imagery)**: matnni grafik yoki tasviriy vositalar yordamida tasavvur qilish. Bu strategiyalar o'quvchilarni matnni anglash, asosiy g'oyani ajratib olish va mazmunini yodda saqlashga o'rgatadi.

Metakognitiv strategiyalar esa o'quvchining o'z o'quv faoliyatini boshqarish va nazorat qilish jarayoniga xizmat qiladi. Ularning asosiy turlari quyidagilar: **Rejalashtirish**: o'qishga kirishishdan avval maqsadni belgilash va o'qish usullarini tanlash; **Monitoring**: o'qish davomida tushunmagan qismlarni aniqlash, zarurat tug'ilganda qayta o'qish; **Baholash**: o'qib bo'lgach, matnni qayta ko'rib chiqish va asosiy g'oyani to'g'ri anglash darajasini baholash; **O'z-o'zini savolga tutish**: "Men ushbu matndan nima bildim?", "Yana qaysi savollarga javob

olishim kerak?" kabi savollar berish. Bu strategiyalar o'quvchilarni tanqidiy fikrlash, mustaqil o'qish va o'z bilim jarayonini boshqarishga o'rgatadi.

Bundan tashqari, o'qish muhitini yuzaga keltiradigan sharoit o'quvchini o'qishga rag'batlantirish va qiziqtirish orqali matn mazmunini shakllantirishga yordamlashadi, ammo sharoit matn mazmunini tushunish imkonini bermaydigan muayyan talablarni yuzaga keltirishi ham mumkin. O'quvchi o'zini o'rab turgan dunyo va o'zi haqida tasavvurga ega bo'lishi uchun u turli matnlarni o'qib o'rganishi mumkin. Har bir turdagi matn o'quvchiga matnni talqin qilishiga imkon beruvchi sodda shakllar va qoidalardan iboratdir. Har qanday berilgan matn turi ko'plab shakllar va shakllar jamlanmasi (kombinatsiyasi)ga ega bo'lishi mumkin. Ular orasida an'anaviy yozma shakllar, masalan, kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, internet va veb sahifalari orqali aloqa qilishning ko'plab usullarini o'z ichiga olgan raqamli shakllar mavjud bo'lib, bunda matn ko'pincha turli multimedia formatlari bilan birlashtirilgan. PIRLS qamrov doirasi ham maktabda ham maktabdan tashqarida o'quvchilarning matnni o'qib tushunishlaridan ko'zlangan ikki maqsadga e'tibor qaratadi. Ular badiiy tajriba orttirish va axborotni olish va undan foydalanishdan iborat. Bundan tashqari, PIRLS baholash tadqiqoti yuqorida aytib o'tilgan ikki maqsad bilan uyg'unlashgan to'rtta tushunish jarayonini birlashtiradi. Bu to'rt jarayonlar diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish; to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish; kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash; g'oyalar va ma'lumotni talqin qilish va uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. Shuni ham aytib o'tish joizki, o'qish savodxonligidan ko'zlangan asosiy maqsad va tushunish jarayoni bir-birlaridan yoki o'quvchilar yashab, o'rganadigan vaziyatdan ayro holda mavjud bo'lmaydi.

1-jadval:

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligidan ko'zlangan maqsad va tushunish jarayoni

O'qishdan ko'zlangan maqsad
Badiiy tajriba orttirish
Axborotni olish va undan foydalanish
Tushunish jarayoni
Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish
To'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish
G'oyalar va ma'lumotlarni talqin qilish va uyg'unlashtirish
Kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari e'tibor berishi lozim bo'lgan jihatlariga to'xtalib o'tamiz. *O'qishdan ko'zlangan maqsadni shakllantirish.* PIRLS tadqiqotida o'quvchining o'qishdan ko'zlangan maqsadi ikki yo'nalishda baholanadi: Badiiy tajriba orttirish – ertak, hikoya, she'r kabi badiiy matnlarni o'qish orqali o'quvchilar estetik zavq olishi, obrazlarni his etishi va ma'naviy dunyosini boyitishi kerak. O'qituvchi dars jarayonida badiiy matnlarni his etish, obrazlar tahlili, qahramonlarning xatti-harakatiga munosabat bildirishga yo'naltirishi zarur. Axborotni olish va undan foydalanish – ilmiy-ommabop, ensiklopedik yoki informatsion matnlarni o'qish orqali o'quvchilar faktlarni o'zlashtirishi, ulardan amaliy faoliyatida foydalanishni o'rganishi kerak. O'qituvchi bolalarga matndan muhim ma'lumotlarni ajratish, ularni kundalik hayot bilan bog'lash imkoniyatini yaratishi lozim. Demak, bo'lajak o'qituvchilar darsda ham badiiy, ham axborotli matnlar bilan ishlashni uyg'unlashtirishi zarur. *Tushunish jarayoniga yo'naltirish.* PIRLS mezonlari bo'yicha o'quvchilarda o'qish tushunish jarayonining

to‘rt bosqichi rivojlantirilishi kerak. O‘qituvchi ushbu jarayonlarga alohida e‘tibor qaratishi lozim: Diqqatni jamlash va aniq ko‘rsatilgan ma‘lumotni topish: O‘quvchilar matndan aniq fakt yoki detalni topishni o‘rganadi. O‘qituvchi savollarni “Kim?”, “Qachon?”, “Qayerda?” kabi aniqlikka yo‘naltiruvchi shaklda berishi zarur. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish: O‘quvchilar matndan ko‘rinib turgan asosiy g‘oyani anglaydi. O‘qituvchi bolalarga matndan keyingi voqeani taxmin qilish, qisqa xulosa tuzish topshiriqlarini beradi. G‘oyalar va ma‘lumotlarni talqin qilish va uyg‘unlashtirish: O‘quvchilar matndagi turli ma‘lumotlarni solishtiradi, umumlashtiradi va yangi xulosa chiqaradi. O‘qituvchi bolalarni matn mazmunini shaxsiy tajriba bilan bog‘lash, muqobil fikr bildirishga rag‘batlantiradi. Kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash: O‘quvchilar matn sifatini, til uslubini, muallif g‘oyasini tanqidiy baholay oladi. O‘qituvchi bolalarni qahramonlarga baho berishga, matndagi til vositalarini ajratib ko‘rsatishga o‘rgatadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini baholashda nafaqat matnni o‘qish tezligi yoki hajmini, balki **matnni tushunish darajasini** ham chuqur o‘rganadi. Bu jarayon ikki asosiy yo‘nalishga qaratilgan:

1. **O‘qishdan ko‘zlangan maqsadlar** – badiiy tajriba orttirish va axborotni olish;
2. **Tushunish jarayonlari** – diqqatni jamlash, xulosa chiqarish, g‘oyalarni talqin qilish hamda matn elementlarini baholash.

Mazkur mezonlar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun metodik jihatdan juda muhim ko‘rsatkich bo‘lib xizmat qiladi. Chunki o‘qituvchi dars jarayonida **o‘quvchini matndan faqat faktlarni yodlashga emas, balki uni tahlil qilish, talqin etish va tanqidiy baholashga yo‘naltirishi zarur**. Quyidagi jadvalda PIRLS mezonlari asosida o‘qituvchining vazifalari, o‘quvchidan kutiladigan natijalar va qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan metodlar yoritilgan.

2-jadval.

PIRLS tadqiqoti mezonlari asosida o‘quvchilarni o‘qishga yo‘naltirish strategiyalari

PIRLS mezonlari	O‘qituvchining vazifalari	O‘quvchidan kutiladigan natijalar	Metod va texnologiyalar
Badiiy tajriba orttirish	O‘quvchilarda badiiy asarlardan zavq olish, obrazlarni tahlil qilish	O‘quvchi matndan estetik zavq oladi, qahramonlarga baho beradi	Ifodali o‘qish, rolli o‘yin, dramatizatsiya
Axborotni olish va foydalanish	Faktlarni ajratish, ulardan hayotiy vaziyatlarda foydalanishga o‘rgatish	O‘quvchi matndan zarur ma‘lumot topadi va uni amalda qo‘llaydi	Klaster, jadval tuzish, izohli lug‘at
Diqqatni jamlash va ma‘lumotni topish	Aniq faktlarga oid savollar berish	O‘quvchi matndan “Kim? Qayerda? Qachon?” kabi savollarga javob topadi	INSERT, savol-javob usuli
To‘g‘ridan-to‘g‘ri xulosalar chiqarish	Asosiy g‘oyani chiqarish va taxmin qilishga yo‘naltirish	O‘quvchi matndan asosiy fikrni anglaydi va qisqa xulosa tuzadi	Konseptual xarita, mantiqiy zanjir
G‘oyalarni talqin qilish va	Matn mazmunini shaxsiy tajriba bilan bog‘lash	O‘quvchi o‘qiganini hayotiy misollar bilan	Munozara, guruhii ish, “Venn

PIRLS mezonlari	O'qituvchining vazifalari	O'quvchidan kutiladigan natijalar	Metod va texnologiyalar
uyg'unlashtirish		izohlaydi	diagrammasi"
Kontent, til va matnni baholash	Til vositalari va matn uslubini tahlil qilish	O'quvchi matn sifatini tanqidiy baholaydi, muallif g'oyasini tushunadi	Baholash jadvali, debat, esse yozish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirish jarayoni faqat matnni o'qitish bilan cheklanmaydi. Aksincha, bu jarayon bosqichma-bosqich metodik yondashuvni talab qiladi: avval o'quvchi matndan aniq faktlarni topadi, keyin xulosa chiqaradi, so'ngra o'z tajribasi bilan bog'lab talqin qiladi va yakunda matnga tanqidiy baho beradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun eng muhim vazifa – dars jarayonida o'quvchilarni ana shu to'rt pog'onali tushunish zanjiri bo'ylab yetaklay olishdir. Shuningdek, badiiy va axborotli matnlarni uyg'un qo'llash, savollar tizimi orqali o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish va tanqidiy tahlil ko'nikmasini shakllantirish o'qish savodxonligini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir.

Ma'lumki, o'qish savodxonligi insonlarning o'qishdan ko'zlagan maqsadlari bilan bevosita bog'liqdir. Masalaga yanada kengroq yondashadigan bo'lsak, mazkur sabab yoki maqsadlarga zavqlanish uchun, shaxsiy qiziqish tufayli o'rganish va jamiyatda ishtirok etish kabilar kiradi. Ko'pgina yosh o'quvchilar endigina o'qishni boshlaganlarida asosan hikoyali matnlar (masalan, hikoyalar yoki suratli kitoblar) yoki o'quvchilarga o'zlarini o'rab turgan dunyo haqida axborot beruvchi va savollariga javob beruvchi ma'lumotlarga boy matnlarni o'qiydilar. Yosh o'quvchilar o'qish savodxonligini rivojlantirib, tadqiqotga ko'ra mazkur savodxonlik o'quvchilarning o'rganishlari uchun o'qishlari kerakligini talab qilgani tufayli kitob va boshqa bosma materiallardan ma'lumot olish uchun o'qish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Odatda o'qishdan ko'zlangan har qanday maqsad ma'lum turdagi matnlar bilan bog'liqlikka ega. Masalan, badiiy tajriba orttirish uchun o'qish odatda fantastik asarlarni mutolaa qilish bilan bog'langan, vaholanki axborotni olish va undan foydalanish ma'lumotga boy maqolalar va ko'rsatmaga oid matnlarni o'qish bilan amalga oshiriladi. Shunga qaramasdan, o'qishdan ko'zlangan maqsadlar alohida matn turi bilan cheklanib qolmaydi. Masalan, tarjimai hollar odatda axborot beruvchi yoki badiiy turkumga mansub material hisoblanadi, ammo ular o'qishdan ko'zlangan har ikkala maqsad xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Matnlar odatda, ulardan anglashilgan mazmunni turli usulda shakllantirish yordamida, ularda aks etgan fikr-mulohazalarni qay tartibda tashkillashtirilgani va taqdim etilganiga qarab farqlanadi. Matnlar tuzilishi va shakliga ko'ra, yozma materiallari tartib bilan joylashtirilgan matnlardan to tasvirli va jadvalli ma'lumotlar bilan to'ldirilgan qisqa so'zlar va iborali matnlargacha bo'lib, ular bir-biridan keskin farq qiladi. Ma'lum matn janriga xos bo'lgan mazmun, tarkib va uslub o'quvchiga matnni o'qib tushunishiga yaqindan yordam beradi. Badiiy kitoblarni o'qishda o'quvchilar voqealar, voqea joylari, obrazlar, oqibatlar, personajlar, asar muhiti, hissiyotlar va g'oyalar bilan yo'g'rilgan matnni o'qiydi va matn tilidan huzurlanadi. Adabiyotni tushunish va uni qadrlash uchun, har bir o'quvchi matnda (asarda) sodir bo'ladigan voqealar, hissiyotlar, tildan foydalanish san'ati hamda badiiy shakl haqida bilimni o'z hayolidan o'tkazishi kerak. Adabiyot yosh

o'quvchilar uchun o'zlari hali boshidan kechirmagan holatlar va hissiyotlarni kashf etish imkoniyatini beradi. Badiiy asarda tasvirlangan voqealar, harakatlar va hayoliy voqealar bo'lsada, o'quvchiga ular real hayotda sodir bo'layotgandek tasavvur uyg'otadi va o'quvchiga ularni hayolan boshidan kechirish imkonini beradi. Matn (yoki badiiy asar) hikoya qilib beruvchi yoki uning asosiy qahramonini kelajakda nima qilmoqchi ekanini bildirib turishi mumkin. Murakkabroq matnlar esa undanda ko'proq dunyoqarashni talab etishi yoki keskinliklarga ega bo'lishi mumkin. Matnning g'oyasi va undagi ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri yoki dialoglar va voqealar ko'rinishida tasvirlanadi. Qisqa hikoyalar yoki asarlarda odatda voqealar xronologik tartibda bayon qilinadi yoki asar voqealariga qaytish yoki vaqtni avvalga qaytarish orqali bayon qilinadi. Axborot beruvchi matnlar qator vazifalardan kelib chiqib yoziladi va o'qiladi. Binobarin, axborot beruvchi matnlarning asosiy vazifasi ma'lumot berishdan iborat bo'lgani sababli, odatda yozuvchilar o'zlari yortimoqchi bo'lgan mavzuga turli maqsad bilan yondoshadi. Ko'p axborot beruvchi matnlarda faktlar biror topshiriqni bajarish bosqichlari yoki biografik tafsilotlar kabi to'g'ridan-to'g'ri bayon etiladi. Shunga qaramasdan, ayrim axborot beruvchi matnlar subyektiv xususiyatga ega. Masalan, mualliflar izohlovchi mulohazalar, undash xususiyatli insholar toki puxta o'ylab chiqilgan mulohazalar orqali izohlar va faktlarni o'quvchiga yetkazib berishi mumkin. O'quvchi o'z dunyoqarashini shakllantirish uchun mazkur matnlarga tanqidiy yondashishi kerak. O'quvchi matnlarning maqsad va vazifalariga yaxshiroq tushunishi uchun undagi ma'lumotlar boshqacha tartibda, ya'ni uning mazmuni, tuzilishi va shakli o'zgartirilgan holda taqdim etilishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari turli mavzularni qamrab olgan axborot beruvchi matnlarni, jumladan, ilmiy, tarixiy, jo'g'rofiy yoki ijtimoiy matnlarni o'qishlari mumkin. Bunday matnlar ham undagi o'quvchiga yetkazib berilishi kerak bo'lgan mazmun-mohiyatni ochiq berilishi nuqtai-nazaridan farqlanishi mumkin.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirishga tayyorlash jarayoni zamonaviy ta'lim siyosatida eng dolzarb masalalardan biridir. Xalqaro baholash dasturlarida (PIRLS, PISA, EGRA, TIMSS) ishtirok etish O'zbekiston ta'lim tizimida mavjud kuchli va zaif tomonlarni aniqlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, milliy va tarixiy tajribalarni zamonaviy ta'lim modellariga uyg'unlashtirish orqali o'qish savodxonligini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. O'qituvchi uchun eng asosiy vazifa – o'quvchilarni o'qish jarayonining to'rt bosqichi (ma'lumotni topish, xulosa chiqarish, g'oyalarni talqin qilish, matnni baholash) bo'ylab yetaklab, ularda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va ijodkorlikni rivojlantirishdir. Bu esa nafaqat o'quvchilarning savodxonlik darajasini oshiradi, balki ularning shaxs sifatida shakllanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmon, PF–60. 28.01.2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror, PQ–4310. 29.04.2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi Qaror, PQ–4884. 06.11.2020.
4. Anderson R. S. Millatni o'quvchiga aylantirish. – Vashington: Milliy ta'lim instituti, 1985.
5. Snow K. E. Tushunish uchun o'qish: Matnni anglashda tadqiqot va rivojlanish dasturi. – RAND korporatsiyasi, 2002.

6. OECD. PISA – Xalqaro talabalarni baholash dasturi natijalari – 2022. – Parij: OECD nashriyoti, 2023.
7. Mullis I. V. S., Martin M. O., Foy P., Drucker K. T. PIRLS 2021 – Xalqaro o'qish natijalari. – Boston: TIMSS va PIRLS Xalqaro tadqiqot markazi, 2022.
8. Qayumova Sh. T. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
9. Karimova S. E. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammolari. // Pedagogika jurnali. – Toshkent, 2020.
10. Raximova S. S. O'quvchilarda funksional savodxonlikni shakllantirishda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2022.
11. Bruner J. S. Actual Minds, Possible Worlds. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
12. Vygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1987.
13. Cummins J. Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. – Clevedon: Multilingual Matters, 2000.
14. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Literacy for All. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
15. Shodmonova D. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini takomillashtirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
16. Nasriddinova Sh. O'quvchilarda matn bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
17. Mahkamova M. Y. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda o'qish metodikasining o'rni. – Farg'ona: FDU nashriyoti, 2020.
18. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). PIRLS 2021 Assessment Framework. – Amsterdam: IEA, 2021.

NOFILOLOGIK YO'NALISHDAGI TALABALARGA CHET TILINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Achilova Risolat A'zamovna¹, Anvarova Umidabegim Ja'farovna²

¹Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.f.d.;

²Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nofilologik yo'nalishda tahsil olayotgan talabalar uchun chet tilini o'rgatishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari tahlil qilingan. Kommunikativ yondashuv, vazifa asosida o'qitish (task-based learning), teskari sinf (flipped classroom), AKT vositalari va gamifikatsiya metodlarining afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar va ularni amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: nofilologik yo'nalish, chet tili, pedagogik texnologiya, kommunikativ yondashuv, AKT, gamifikatsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются современные педагогические технологии обучения иностранному языку студентов нефилологических направлений.

Анализируются преимущества коммуникативного подхода, обучения на основе заданий, перевернутого класса, использования ИКТ и геймификации. Представлены факторы, влияющие на эффективность, и рекомендации по их применению в практике.

Ключевые слова: *нефилологическое направление, иностранный язык, педагогическая технология, коммуникативный подход, ИКТ, геймификация.*

Abstract. *This article examines modern pedagogical technologies for teaching a foreign language to students in non-philological fields. It highlights the advantages of the communicative approach, task-based learning, flipped classroom, ICT integration, and gamification. The study also identifies factors affecting effectiveness and provides recommendations for practical implementation.*

Keywords: *non-philological field, foreign language, pedagogical technology, communicative approach, ICT, gamification.*

Globalizatsiya jarayoni ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'rgatishga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshirdi. Xususan, nofilologik yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar uchun chet tilini egallash nafaqat kommunikativ ehtiyojni qondiradi, balki kasbiy faoliyat samaradorligini ham oshiradi. Biroq bu yo'nalishlarda talabalar ko'pincha til o'rganishga yetarlicha vaqt ajratmaydi, shuning uchun o'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida qisqa muddatda samarali natijaga erishish yo'llarini izlashmoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – bu o'qitish jarayonini oldindan loyihalash, tizimli tashkil etish va natijalarni kafolatlashga qaratilgan metod va vositalar majmuasidir. Ular o'quvchi yoki talabaning shaxsiy imkoniyatlarini, ehtiyojlarini va o'quv motivatsiyasini hisobga olgan holda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda chet tillarni o'qitishda interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), masofaviy ta'lim, modul asosida o'qitish, "blended learning" (aralash o'qitish) kabi texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Pedagogik texnologiyalarning bir qator asosiy afzalliklari mavjud. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali o'qitish ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirish imkonini beradi, o'qitishni individuallashtirish va differensiallashtirish asosida olib boradi, o'zlashtirishni tezlashtiradi va o'quvchilarda mustahkam til ko'nikmalarini shakllantiradi, talabalar faoliyatini monitoring qilish va baholash tizimini takomillashtiradi. Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini tizimlashtirish, kafolatlangan natijaga erishish va o'quvchi yoki talabaning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Ularning mazmuni shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, individual va differensial o'qitish, o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirish tamoyillariga tayanadi. Bunday yondashuv nofilologik yo'nalish talabalari uchun chet tili o'rganishda motivatsiyani oshirish va o'zlashtirishni tezlashtirish imkonini beradi.

Nofilologik yo'nalishda ta'lim olayotgan talabalar uchun chet tilini o'rganish ko'pincha asosiy mutaxassislik fanlaridan so'nggi o'rinda turadi. Shuning uchun o'qituvchi qisqa vaqt ichida talabaga zarur bo'lgan til kompetensiyasini shakllantirishga harakat qiladi. Bu jarayonda cheklangan soatlar sharoitida eng muhim mavzular va til ko'nikmalariga e'tibor qaratiladi; kasbiy yo'naltirilganlik – til o'qitish jarayoni talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog'lanadi; motivatsiyani oshirish zarurati – talabalar chet tilini o'z mutaxassisligi doirasida foydali ekanligini his qilgandagina samarali natija kuzatiladi. Qo'llaniladigan zamonaviy metodlar:

1. Kommunikativ yondashuv – til o'rgatishda asosiy maqsad muloqot qila olish qobiliyatini rivojlantirishdir. Talabalar real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2. Task-based learning (vazifa asosida o'qitish) – o'qitish jarayoni amaliy vazifalarni bajarish orqali olib boriladi, bunda vazifalar talabaning kasbiy sohasiga mos bo'ladi.

3. Flipped classroom (teskari sinf) – nazariy bilimlar mustaqil ravishda onlayn yoki videodarslar orqali o'zlashtiriladi, dars jarayonida esa ko'proq amaliy mashg'ulotlar tashkil qilinadi. Bu modelda nazariy bilimlar uyda (video, maqola, leksiya) o'zlashtiriladi, dars davomida esa amaliy mashg'ulotlar, tilni real vaziyatlarda qo'llash, savol-javob va muhokama bo'lib o'tadi. Bu metod vaqtini tejaydi va talabalarni faol ishtirok etishga undaydi.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – onlayn platformalar (Moodle, Google Classroom, Quizlet), mobil ilovalar, interaktiv doskalar orqali ta'lim samaradorligi oshiriladi.

5. Gamifikatsiya – o'yin elementlarini o'qitish jarayoniga kiritish orqali talabalar rag'batini kuchaytiriladi, raqobat va qiziqish ortadi. Bu jarayonda samaradorlikka ta'sir etuvchi bir qancha omillar mavjud. O'qituvchining zamonaviy metod va texnologiyalarni puxta bilishi, talabalarning ehtiyojlarini aniqlash va individual yondashuvni ta'minlash, o'quv materiallarini kasbiy yo'naltirilgan holda tanlash, ta'lim jarayonini muntazam monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish shular jumlasidandir. Nofilologik yo'nalishda chet tilini o'qitishda o'quv materiallari talabalar mutaxassisligiga bevosita bog'langan bo'lishi, interaktiv mashg'ulotlar va muammoli vaziyatlar asosida darslar tashkil etilishi, talabalar uchun individual ta'lim yo'nalishlari ishlab chiqilishi, an'anaviy darslar AKT va masofaviy o'qitish bilan integratsiya qilinishi, baholash jarayonida testlar, elektron portfoliolar va loyiha ishlari birgalikda qo'llanishi maqsadga muvofiqdir.

Nofilologik yo'nalishda chet tilini o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Bunday yondashuv talabalarni nafaqat lingvistik, balki kasbiy kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lishiga xizmat qiladi. O'qituvchi metodlarni talabalar ehtiyojiga mos tanlashi va o'quv jarayonini interaktiv hamda amaliy yo'nalishga ega qilishi zarur. O'qituvchi darsda har bir guruh va talabaga individual yondashuvni yo'lga qo'yish, o'quv materiallarini kasbiy sohalar bilan bog'lash, darslarda AKT va interaktiv metodlardan kompleks foydalanish, talabalar ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olib, o'quv rejalarini moslashtirish kabi tavsiyalarni amalda tatbiq etsalar maqsadga muvofiq bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown, H. D. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy". Pearson Education, 2015.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. "Approaches and Methods in Language Teaching". Cambridge University Press, 2014.
3. Гальскова, Н. Д., Гез, Н. И. "Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика". Москва: Академия, 2017.
4. Қодирова, III. "Chet tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar". Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Harmer, J. "The Practice of English Language Teaching". Pearson Longman, 2015.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH O‘QITUVCHILARINI KASBIY- METODIK RIVOJLANTIRISH

Xadicha Muxammadiyeva Karomatovna¹, Abduraupova Ra‘no Orif qizi²

¹Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi kafedrası. (PhD) dotsenti;

²402-guruh [talabasi](#)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich o‘qituvchilarini kasbiy metodik tayyorlash nazariyasi va uning o‘ziga hos xususiyatlari tahlil qilingan, mazkur masalaga doir metodik tavsiyalar taqdim etilgan. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirish orqali o‘qitishga tayyorlash va o‘qituvchilarning darslarda zamonaviy pedagogik texnologiya, interfaol metodlar va ta‘limiy o‘yinlardan foydalanish kabilar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy, metodik, texnikaviy, axborotli, insonparvarlik, model, mas‘uliyat, kreativlik, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, ma‘rifatparvarlik, innovatsion, interfaol.

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan davrda mamlakatimizda tarbiya fanining mazmun va mohiyatini barkamol avlodni tarbiyalash va ta‘lim berishga qaratilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Yurtimizda sog‘lom, yetuk va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr texnika asri talablariga to‘liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida voyaga yetkazish bo‘yicha zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan.

Yurtimizda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik kompetentligi doimiy o‘zgarib borayotgan sharoitda ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rgangan holda, oliy ta‘lim muassasasida ularning metodik kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini, didaktik asoslarini ishlab chiqish, pedagogik shartsharoitlari, mazmuni va tuzilmasi, takomillashtirish mezonlari va shakllanganlik darajalari, shakl, metod, vositalari, modeli, o‘qitish sifatining samaradorligini oshirish, shuningdek, pedagogika oliy ta‘lim muassasasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida metodik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya jarayonida o‘quvchilarning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish muhim masalalardan biridir. Axloq normalarini o‘quvchilar ongiga singdirish zarur. Respublikamizda milliy ta‘lim tizimining huquqiy asoslarini shakllantirish uchun keng sharoit yaratilgan. O‘z navbatida, islohotlar ta‘lim tuzilmasi va mazmunmohiyatini takomillashtirish imkonini berdi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyev ta’kidlaganidek, “Biz ta‘lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”

Tarbiya - yosh avlodni har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyat hisoblanadi.

Shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma’naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, insonning jamiyatda tutgan o‘rni va turmush tarzini yaxshilashini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan xususiyatlarini tarkib toptirish jarayonidir. Tarbiya inson shaxsini shakllantirish, uning ijtimoiy,

siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar majmuini anglatadi.

Tarbiya nafaqat oilada, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan jarayonlar bo'libgina qolmay, balki uning yetakchi g'oyalari gazeta va jurnallar, ommaviy axborot vositalari orqali singdirilgan mafkurani ham o'z ichiga oladi.

Chunonchi, tarbiya ta'limga nisbatan kengroq bo'lgan tushunchadir. Bunday tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi.

Shunday ekan, tarbiya ta'lim olish bilan uzviy chambarchas bog'liq holda amalga oshirilib kelinadi. Ta'lim-tarbiya orqali shaxsda ezgu ma'naviy-axloqiy sifatlar tarkib topib boradi.

Tarbiya fani O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida 2020-2021-o'quv yilidan boshlab joriy qilindi. Ushbu fan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasining bir qismi sifatida o'quvchilarda "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari" g'oyasini singdirish, ularni ijtimoiy muvaffaqiyatli hayotga tayyorlash, faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqotlilik, ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qilib qo'ygan.

O'rta Osiyo mutafakkirlarining tarbiya haqidagi fikrlari, o'g'itlari shunday kuchga egaki, ular yoshlar qalbida insoniylik urug'larining ko'rinishiga, g'ururi hayot yo'liga olib chiqishiga yordam beradi.

Shu bois biz uchun qadrli bo'lgan allomalarimizdan Bahovuddin Naqshband, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Munavvar qori, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Asqar Zununov va boshqalarning ta'lim-tarbiya va ma'rifat haqidagi g'oyalaridan keng foydalanish bugungi kun talabiga javob bera oladigan yoshlarni tarbiyalashda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida malakali mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy metodik tayyorgarlik tamoyili muhim o'rinni egallaydi. Bu tamoyilni tadqiq etgan pedagog olimlar V.A.Suhomlinskiy, V.P. Bepalko V.A.Slastenin, I.YA.Lerner, A.K.Markova, E.F.Zeer, N.N.SHahmatova V.V.Kraevskiy, I.A.Zimnyaya, A.V.Barannikov, V.A.Adolf, M.V.Dolgih, A.R. Hayrullin kabi pedagog olimlar shug'ullanishgan.

O'zbekiston olimlaridan bo'lajak o'qituvchilarni bilim va malakalarni shakllantirish, malakali kadrlar tayyorlash masalasini U.Tolipov, N.Sayidahmedov, F.Yuzlikayev, N.Muslimov, O.Qo'ysinov, D.Himmataliyev, B.Rahimov, M.Urazova, SH.Urakov, N.Niyazova va boshqalar o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida muammoni ilmiy-uslubiy jihatdan tahlil etishgan.

Kasbiy metodik tayyorgarlik va kasbga yo'naltirilganlik asosida, insonning kelajak kasbga nisbatan munosabatini ifodalovchi ehtiyojlar, qiziqish va nizomlar tizimi tushuniladi.

V.Kuzmina va V.A.Slastenin o'z asarlarida pedagogik mutaxassisliklarga nisbatan kasbiy metodik tayyorgarlik muammolarini o'rganib chiqadilar.

Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarini kasbiy metodik rivojlanishini takomillashtirish jarayonining o'ziga hos xususiyatlarini tahlil etib, ushbu jarayonni amalga oshirish quyidagi tamoyillariga muvofiq amalga oshirilishi kerak deb tahmin qildik:

- hamkorlik faoliyatini yetakchi o'ringa ko'tarish, ta'lim sub'ektlari o'rtasidagi shaxslararo o'zaro munosabatni ta'minlash (professor-o'qituvchi va talabalar o'rtasida);

- talabaning o'quv faoliyatiga shaxs sifatida kiritilishini psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash;

- ta'lim mazmuni va uni ta'limga joylashtirish jarayoni muammosi;

- kasbiy-metodik tayyorgarlik uchun modellash orqali mashg'ulotlarga bosqichma-bosqich o'tish.

Shuningdek, bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining maxsus fanlardan nazariy va amaliy bilimlarni to'liq egallashi bu ularning kelajakdagi faoliyati davomida zarur bo'lgan yuqori darajadagi kasbiy-metodik tayyorgarligiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarda kasbiy-metodik rivojlanishini takomillashtirish modelining yana bir asosiy tarkibiy qismlaridan biri-bu ta'lim tamoyillari hisoblanadi.

"Princip" atamasi lotincha "principium" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "asos", dastlabki, nazariyaning boshlang'ich holati, ilm-fan, mashqlar" degan ma'noni anglatadi.

Principlar -bu asosan nazariya va fanning asosiy tahminlari bo'lib, ular har bir inson javob berishi kerak bo'lgan asosiy talablardir.

Pedagogik tamoyillar-bu asosiy g'oyalar bo'lib, unga rioya etilishi pedagogik maqsadlarga erishishga yordam beradi. Oliy ma'lumotli o'quv jarayonini o'rganayotgan olimlar quyidagi didaktik prinsiplarni tanlaydilar:

onglilik va faollik;

muntazam va izchil;

ilmiy tavsif;

ko'rinishi;

mahkamlik;

mavjudlik;

nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik

Pedagogik psixologiyasida bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligi modeli kasbiy va ijtimoiy-psixologik sifatlar, bilimlar, malakalar hajmi va strukturasi in'ikosi sifatida ta'riflanadi.

Shu nuqtai nazarda bakalavr modeli odatda quyidagi komponentlarni o'zichiga oladi:

-bo'lajak o'qituvchilarining faoliyati taqozo etadigan psixologik normalar

- professiogrammasi;

-bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy-lavozim talablari, bakalavr faoliyati mazmunini aniq-ravshan tasvirlash, ya'ni bakalavr muayyan biror lavozimga ega bo'lganda kasbiy vazifalarni qanday hal qilishi;

-kasbiy faoliyatning zaruriy turlari va ular malakasi darajasining qo'shilishi. Ta'lim berish va tarbiyalash usullari bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish samaradorligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohalarida aks etadi.

Bu esa o'z navbatida, o'qituvchining o'z fanini o'qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o'qitish va tarbiyalash jarayonini ta'lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi.

Mavzuga doir ilmiy adabiyotlar va mavjud holat tahlilidan ko'rinadiki, quyidagilar o'qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, o'zini o'zi tahlil qilish va baholash, o'zini o'zi rivojlantirish, uzluksiz malaka oshirish zaruratini keltirib chiqaradi:

- ta'lim sohasida xalqaro tajribalar va qiyosiy tahlil natijalari;
- zamonaviy texnologiyalarning takomillashuvi;
- jamiyat ehtiyoji hamda ta'limga bo'lgan talabning o'sishi;
- jamiyat ehtiyoji va talablari asosida o'qituvchi rolining o'zgarishi;
- DTS va o'quv dasturlarining optimallashtirilishi.

Jamiyatdagi globallashtirishning keskin o'sib borishi, jahon miqyosida ta'lim tizimidagi islohotlar mazkur jarayonning faol ishtirokchisi va amaliyotga tatbiq etuvchi takomillashtirish, kasbiy rivojlantirishni talab etadi.

Buning uchun esa, dunyo ilm-fanida o'qituvchi kompetensiyasini shakllantirish, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish orqali ularni kasbiy rivojlantirish bo'yicha pedagog va uslubchi olimlar tomonidan olg'a surilgan ilmiy-nazariy qarashlarni o'rganish lozim.

Ammo, mazkur tadqiqotlar va boshqa pedagogik-psixologik ilmiy tadqiqot ishlarida bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish ilmiy pedagogik muammo sifatida yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Xususan: – ayrim tadqiqotlarda bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish masalalari keng yoritilgan;

– o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo'lajak mutaxassislar misolida o'rganilgan;

– fanni o'qitish jarayonida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi, shuningdek, pedagog kadrlar malakasini oshirish va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etish mazmuni, ko'rsatkichlari, infratuzilmasi, dasturiy va metodik ta'minoti, axborot resurslarini shakllantirish tizimi, pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi asosida kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilish usullari ishlab chiqilgan;

– bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirishga doir xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning fikrlari umumlashtirilmagan;

– bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish muammolari alohida qayd etilmagan;

– o'qituvchilarning kasbiy va metodik tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar, o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish mazmuni, mexanizmi, shartsharoitlari va metodikasi mazkur tadqiqotlarda yoritilmagan;

– bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlari ilmiy asoslanmagan.

Bu esa, o'z vaqtida, o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish bilan bog'liq quyidagi vazifalarni hal qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi:

• bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirishga doir tizimli va uzviy amalga oshirish lozim bo'lgan ustuvor vazifalarni aniqlash va belgilash;

• bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish omillari, o'qituvchida professionallikni rivojlantirishga doir kasbiy rivojlanishning bosqichlari va darajalarini aniqlash va belgilash.

Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirishning ilmiy pedagogik muammo sifatidagi ahamiyatini tadqiq qilish, bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarini kasbiy-metodikasini oshirish va dars jarayonida interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil, erkin fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarining bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini yanada oshirishini kafolatlaydi. bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo'yicha O'zbekiston va xorijlik pedagog-olimlarning ilmiy ishlaridan kelib chiqib uning didaktik imkoniyatlari va modelini ishlab chiqildi.

Unga ko'ra kasbiy-metodik tayyorgarlik jarayonini maqsadi, vazifalari, tamoiyl va mazmun, shakl, uslublar va vositalarga rioya etilishida pedagogik natijalarga erishiladi. Bunga kasbiy metodik tayyorgarligi takomillashtirish bevosita ta'lim jarayonini tashkil etishning shakl, usul va vositalarini to'g'ri tanlashga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.
2. Shavkat Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -T.: «O'zbekiston», 2017. -22-b.
3. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri». - T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. 184-185-b.
4. R.A.Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. Nizomiy nomidagi TDPU Rizografiyada nashr qilindi. Toshkent, 2004-yil.
5. Forobiy. «Fozil odamlar shahri». - T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. 182-b.
6. Simonenko V.D. Obshaya i professionalnaya pedagogika: uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh vuzov / V.D.Simonenko. -M.: Ventana-Graf, 2005. -368 s.
6. Dahin A.N. Modelirovanie v pedagogike / A.N.Dahin // Idei i ideali. -2010. - No1 (3). T. 2. - S. 11-20.
7. Hudyakova G.I. Sistema obrazuyushayaro lprincipa professionalnoy napravlenosti v obuchenii matematike / G.I.Hudyakova // Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. -2009. -No 4 (61) (Psixologo-pedagogicheskie nauki). -S. 115-119.
10. Slastenina V.A. Pedagogika: uchebnik dlya stud. uchrejdeniy vissh. prof. obrazovaniya / V.A.Slastenin, I.F.Isaev, E.N.Shiyanov; pod red. V.A.Slastenina. -10-e izd., pererab. -M.: Akademiya, 2011. -608 s.
11. Podlasiy I.P. Pedagogika: uchebnik dlya bakalavrov / I. P. Podlasiy. -2-e izd., pererab. i dop. -M.: Izd. -vo Yurayt; ID Yurayt, 2012. -574 s.
12. Hayrov R.Z., Ismatullaeva SH.SH. Professionalnaya i metodicheskaya podgotovka budushix uchiteley izobrazitel'nogo iskusstva//«Matrica nauchnogo poznaniya» Nauchniy

elektronniy jurnal // ISSN 2541-8084 No-12-1/2022 S. 405-409 <https://os-russia.com/SBORNIKI/MNP-2022-12-1.pdf>

13. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 ISSN: 2181-1385
14. Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-11-321-326
15. Muhammadieva, K. (2020, June). The Idea "Personal Interests and the Priority of Education" in the Education as One of the Key Factors in Reforming School Education for Upbringing Perfect Individual. In Proceedings of International Multidisciplinary Scientific-Remote Online Conference on Innovative Solutions and Advanced Experiments (p. 22).
16. Abdullayeva Sh.A., Muhammadiyeva X.K. Deviant xulqli ilk o'spirin yoshdagilarni ijtimoiylashtirish va profilaktika ishlarini olib borish. Современное образование (Узбекистан), (11), 48-53.
17. Мухаммадиева, Х. К. (2014). Начальные сведения о развитии арифметики в трудах учёных математиков Востока. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-2), 230-231.
18. Tuxtayevna, H. M., Mahkambayevna, E. G. Z., & Karamatovna, M. X. Methodological bases of development of socially active competencies of future primary school teachers in students and improvement of its methodology. *International Journal of Health Sciences*, (II), 10646-10654.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA XALQARO INNOVATSION FAOLIYATLARNING O'RNI

Xamrayeva Diyora Burxon qizi

Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim
metodikalari kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda xalqaro innovatsion faoliyatlarning o'ri tahlil qilinadi. Finlandiya, Singapur va Koreya kabi mamlakatlardagi ta'lim tizimlarida qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlar va metodlarni o'rganish pedagoglarning malakasini oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqola pedagogik faoliyatni zamonaviylashtirish jarayoniga oid amaliy misollarni taqdim etadi va O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyatlarni muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: Pedagog, kasbiy komponent, innovatsion, musiqiy, estetik, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'yin texnologiyalari, ko'nikma.

Pedagogik kasbiy kompetentlikning rivojlanishi nafaqat o'qituvchining o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga, balki umumta'lim tizimining sifatini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda pedagoglarning kasbiy kompetentligini

takomillashtirishning muhim jihatlaridan biri, xalqaro innovatsion faoliyatlarning o'zni va ta'limda yangi metodlar va texnologiyalarning qo'llanilishidir. Bunga asosan, ta'lim tizimi global miqyosda rivojlanayotgan bo'lib, pedagoglar o'z faoliyatlarida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, texnologiyalar va metodlardan foydalanishni o'zlashtirishlari zarur. Ushbu maqolada, xalqaro tajribalar asosida pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda innovatsion faoliyatlarning o'zni ko'rib chiqiladi.

Kasbiy kompetentlikni oshirish pedagogning ilmiy va metodologik jihatdan yuksalishini ta'minlaydi. Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda pedagoglarning malakasini oshirishni ta'minlash, o'quvchilarni sifatli ta'lim olishga yo'naltirishda muhim omil hisoblanadi. Pedagoglar o'zlarining kasbiy faoliyatida faqat an'anaviy metodlardan foydalanmasdan, balki innovatsion texnologiyalar va pedagogik usullarni joriy etishlari zarur. Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar, masalan, o'yin texnologiyalarini qo'llash, bolalarning harakatlanuvchi o'yinlarni rivojlantirish, musiqiy va estetik faoliyatlarni tashkil etishda yangi yondashuvlar mavjud. Pedagoglar o'zining metodologik bilimlarini yangilab borish, pedagogik faoliyatni joriy etishda innovatsiyalarni tatbiq etishda yuqori kompetentlikka ega bo'lishlari zarur.

Ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Xalqaro tajribalar, pedagogika sohasidagi ilg'or yangiliklar bilan tanishish, ularni o'z tizimimizga moslashtirish hamda tatbiq etish jarayonida foydalidir. Misol uchun, Finlyandiya ta'lim tizimida pedagogik innovatsiyalar keng qo'llaniladi. Finlyandiya ta'lim tizimi pedagoglarning kasbiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi, bunda ular o'zlarini doimiy ravishda yangilab boradilar. Singapurda esa pedagoglar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishga katta ahamiyat berishadi, o'qitishning interfaol metodlarini qo'llashadi, shu orqali o'quvchilarning o'zini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradilar. Koreya Respublikasida pedagoglar texnologiyalardan samarali foydalanishni o'rgatadigan mashg'ulotlar orqali o'z kompetentliklarini oshiradilar. Ularning tajribalarini o'rganish, O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini, balki ta'lim tizimining sifatini ham oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham innovatsion faoliyatlar joriy etilmoqda. Xalqaro tajribalarga tayangan holda, maktabgacha ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan kurslar va seminarlarda zamonaviy metodlar, pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar taqdim etilmoqda. O'zbekistonning maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion metodlar, masalan, STEM ta'limi, musiqiy-pedagogik faoliyatlar va o'yin texnologiyalari hamda ijtimoiy-emotsional rivojlanishni qo'llash orqali o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatilmoqda. Innovatsion faoliyatlarni joriy etish, pedagoglar uchun kasbiy rivojlanishning yangi imkoniyatlarini yaratadi, ularning o'zgaruvchan ta'lim ehtiyojlariga moslashuvchanligini oshiradi. O'zbekistonning ta'lim tizimida, ayniqsa, maktabgacha ta'limda, pedagoglar o'quvchilarning tafakkurini va ijodkorligini rivojlantirishda innovatsion faoliyatlardan foydalanishmoqda. Innovatsion yondashuvlar, masalan, raqamli o'quv materiallarini ishlab chiqish, interfaol darslar va videomuzokaralar yordamida, pedagoglarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy ta'lim tizimiga moslashtirishga yordam beradi. Bu faoliyatlar orqali pedagoglar yangi metodlarni o'z faoliyatlariga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Xalqaro innovatsion faoliyatlar pedagoglarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Turli mamlakatlardagi ilg'or tajribalardan o'rganish va ularni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish, pedagoglarni o'z faoliyatlarida zamonaviy

usullar va texnologiyalarni qo'llashga undaydi. Ta'lim jarayonida innovatsiyalarni joriy etish nafaqat pedagoglarning malakalarini oshiradi, balki umumta'lim tizimining sifatini ham yaxshilaydi. O'zbekistonning ta'lim tizimida ham xalqaro tajribalar asosida amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyatlar pedagogik faoliyatni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu tarzda, pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi haqida. (2020). Toshkent: O'qituvchi. **Abdurahmanov, B. (2020).**
2. *Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim tizimiga ta'siri.* Toshkent: O'zbekiston Respublikasining Ta'lim vazirligi.
3. **Saidov, J. (2018).** *Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlarni joriy etish.* Toshkent:
4. **Ismoilov, S., & Qodirov, S. (2021).** *Pedagogik texnologiyalar va ularning pedagogik faoliyatda qo'llanilishi.* Toshkent: Akademnashr.
5. **Xolmatov, X. (2022).** *Pedagogika sohasida innovatsion yondashuvlar.* Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. **Kamilova, M. (2019).** *Ta'lim tizimida innovatsion faoliyatlar.* Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
7. Hakkarainen, K., & Pata, K. (2019). *Innovation in Education: New Pedagogical Approaches.* Helsinki: University of Finland Press.
8. Lee, S., & Choi, K. (2020). *Teaching Strategies in Early Childhood Education.* Seoul: Seoul Educational Press.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA KVAZI TADQIQOTCHILIK METODINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Davletov Erkaboy Yusubovich

Ma'mun universiteti "Aniq fanlar" kafedrası mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda kvazi tadqiqotchilik metodining didaktik imkoniyatlari haqida alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, tahliliy yondashuv, o'qituvchi, kasbiy faoliyat, o'quv jarayoni, didaktika, baholash, innovatsion yondashuv.

XXI asrda ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar o'qituvchidan nafaqat chuqur bilimga, balki keng tafakkurga, tahliliy yondashuvga ega bo'lishni ham talab qilmoqda. Ayniqsa, umumta'lim maktablarida ishlovchi pedagoglar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli

vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi, tanqidiy va reflektiv tafakkurini rivojlantira oladigan shaxslar sifatida shakllanishi zarur. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida "pedagogik tafakkurni rivojlantirish" ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

Pedagogik tafakkur - bu o'qituvchining kasbiy faoliyatga nisbatan ongli, tahliliy va reflektiv yondashuvi bo'lib, u vaziyatni to'g'ri baholash, optimal didaktik qarorlar qabul qilish va o'z ustida ishlash kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Mazkur tafakkurni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar, jumladan, "kvazi tadqiqotchilik metodining" qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kvazi tadqiqotchilik metodi - bu o'quv jarayonida talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yaqinlashtiruvchi, real muammolarni tahlil qilish va yechim topishga yo'naltiruvchi metodik yondashuvdir. Ushbu metod o'quvchini o'z fikrini asoslashga, tajriba o'tkazishga, kuzatuvlar olib borishga va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga undaydi. Natijada, bo'lajak o'qituvchining tafakkur doirasi kengayadi, refleksiya va tanqidiy fikrlash malakalari shakllanadi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi o'quv jarayonida kvazi tadqiqotchilik metodining didaktik imkoniyatlari yetarli darajada o'rganilmagan bo'lib, ularning bo'lajak pedagoglarning tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni va samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash zarurati mavjud.

"Ushbu maqolaning maqsadi" - kvazi tadqiqotchilik metodining mazmuni va mohiyatini ochib berish, uning bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik tafakkurini shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishida pedagogik tafakkur muhim o'rin tutadi. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar pedagogik tafakkurning mazmuni, turlari, rivojlanish bosqichlari va unga ta'sir etuvchi omillarni turli nuqtai nazardan o'rganib chiqqan.

"Pedagogik tafakkur" tushunchasiga oid tadqiqotlarda, jumladan:

V.A. Slastenin - pedagogik tafakkurni o'qituvchining kasbiy refleksiyasi, tahlil qilish qobiliyati va vaziyatga mos qarorlar qabul qilish malakasi sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, tafakkur o'qituvchining faoliyatidagi muhim psixologik mexanizmdir.

N.D. Nikandrov - esa tafakkurni pedagogik qarorlar qabul qilishdagi muhim mezon sifatida ko'radi va uning rivojlanishida mustaqil tahlil va kuzatish asosiy vosita bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Sh.A. Amonov - o'z tadqiqotlarida pedagogik tafakkurning turlari - tahliliy, tanqidiy, reflektiv va kreativ tafakkurga e'tibor qaratib, ularning har birini mustaqil rivojlantirish yo'llarini tavsiya etadi.

Biroq mazkur tadqiqotlarning aksariyati umumiy nazariy yo'nalishda olib borilgan bo'lib, "innovatsion metodlar, xususan, kvazi tadqiqotchilik metodi" orqali pedagogik tafakkurni shakllantirish masalasi yetarli darajada chuqur yoritilmagan.

"Kvazi tadqiqotchilik Metodi" (quasi-research method) atamasi asosan metodika, ta'lim texnologiyalari va amaliy mashg'ulotlar doirasida uchraydi. Bu metod bo'yicha olib borilgan ba'zi tadqiqotlarda quyidagi jihatlar ko'rsatib o'tilgan:

T. Galimova - ushbu metodni o'qituvchilik faoliyatiga yaqin sharoitda muammoni tahlil qilish va ilmiy asosda qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiruvchi samarali uslub sifatida ko'rsatadi.

L. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi kvazi tadqiqotchilik metodining nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, o'quvchi murakkab vazifalarni boshlang'ich yordam bilan bajara oladi va bu orqali tafakkur rivojlanadi.

D. Deweyning tajribaga asoslangan ta'lim (learning by doing) tamoyillari ham kvazi tadqiqotchilik yondashuviga yaqin bo'lib, o'quvchi faol ishtirokchi sifatida o'rganishga kirishadi.

Shu bilan birga, kvazi tadqiqotchilik metodining o'ziga xos jihati shundaki, u o'quvchini real tadqiqotga tayyorlash bilan birga, uni o'qituvchilik faoliyatidagi noaniqliklar va muammolarga qarshi mustahkam fikr yurituvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Bu metodda "simulyatsiya, muammoli vaziyat, tajriba, kuzatuv va tahlil" elementlari orqali o'quvchilar o'zlarining ichki tafakkur jarayonlarini faollashtiradi. Ularning tanqidiy, tahliliy va reflektiv fikrlash malakalari rivojlanadi, bu esa o'z navbatida, pedagogik tafakkurning shakllanishiga zamin yaratadi.

Mazkur maqola aynan shu nuqtai nazardan - kvazi tadqiqotchilik metodining "pedagogik tafakkurni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlarini" tizimli tarzda tahlil qilish bilan farq qiladi.

1. Kvazi tadqiqotchilik metodining mohiyati va o'rni.

Kvazi tadqiqotchilik metodi - bu o'quv jarayonida talabalarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yaqinlashtirish, real yoki simulyatsiyalangan muammoli vaziyatlarda mustaqil izlanish olib borishga yo'naltirish usulidir. Ushbu metod o'quvchiga o'z fikrini asoslash, kuzatishlar va tajriba asosida xulosalar chiqarish imkonini beradi, shuningdek, ularni ilmiy izlanish usullariga o'rgatadi.

Pedagogik faoliyatda bu metod bo'lajak o'qituvchilarga:

- Muammolarni tahlil qilish va yechimlar izlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- Nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash;
- Tanqidiy, reflektiv va kreativ tafakkurga ega bo'lish;
- Mustaqil va jamoaviy ishda samarali faoliyat ko'rsatish imkonini yaratadi.

2. Kvazi tadqiqotchilik metodining pedagogik tafakkurga ta'siri.

Pedagogik tafakkur bir necha turga bo'linadi: tahliliy, tanqidiy, reflektiv va kreativ. Kvazi tadqiqotchilik metodi ushbu tafakkur turlarini rivojlantirishda quyidagi yo'nalishlarda samarali hisoblanadi:

"Tahliliy tafakkur" Metod muammoli vaziyatni chuqur o'rganishga, ma'lumotlarni tahlil qilishga va sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga yordam beradi.

"Tanqidiy tafakkur" Talaba o'z fikrini ilmiy asoslashga, turli qarashlarni solishtirishga va eng ma'qul yechimni topishga o'rgatiladi.

"Reflektiv tafakkur:" O'z ishini baholash, xatolardan saboq olish va o'z ustida ishlash jarayoni rivojlanadi.

"Kreativ tafakkur" Noan'anaviy yechimlarni qidirish, yangi g'oyalar ishlab chiqish ko'nikmalari shakllanadi.

3. Kvazi tadqiqotchilik metodining didaktik imkoniyatlari.

Didaktik nuqtai nazardan, kvazi tadqiqotchilik metodining afzalliklari quyidagilardan iborat:

"Faollikni rag'batlantirish" Talabalar passiv ma'lumot qabul qilish o'rniga, muammoli vaziyatlarda faol izlanish olib boradilar.

"Mustaqillikni rivojlantirish" Talabalar o'zlari qaror qabul qilish va uni himoya qilish ko'nikmalarini egallaydilar.

"Integratsiya" Turli fanlardan olingan bilim va ko'nikmalar muammoni yechishda birlashtiriladi.

“Amaliyotga yo‘naltirilganlik” Nazariy bilimlar real hayotdagi vaziyatlar asosida mustahkamlanadi.

“Jamoaviy ish” Guruhlarda ishlash orqali muloqot, fikr almashish va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi.

4. Amaliy tadqiqot natijalari.

Ma‘mun universitetida o‘tkazilgan eksperiment natijalariga ko‘ra, kvazi tadqiqotchilik metodidan foydalangan guruh talabalarining pedagogik tafakkur ko‘rsatkichlari an‘anaviy metoddan foydalangan nazorat guruhi talabalaridan yuqori bo‘ldi.

Tajribalar shuni ko‘rsatdiki:

- Kvazi tadqiqotchilik metodidan foydalangan talabalar murakkab pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishda ko‘proq mustaqil va samarali harakat qilishadi.

- Ular nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga tayyorroq va o‘z fikrlarini aniq va asosli himoya qila olishadi.

- Tafakkurning barcha asosiy turlari - tanqidiy, reflektiv, tahliliy va kreativ - yanada rivojlanganligi kuzatildi.

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda kvazi tadqiqotchilik metodining didaktik imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kvazi tadqiqotchilik metodi nafaqat talabalarni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga, balki pedagogik faoliyatdagi murakkab vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Shu tariqa, ushbu metod pedagogik tafakkurning tahliliy, tanqidiy, reflektiv va kreativ shakllarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kvazi tadqiqotchilik metodining didaktik afzalliklari talabalarni faol, mustaqil va amaliy yo‘naltirilgan ta‘lim jarayoniga jalb qilishda, ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uzviy bog‘lashda o‘z samarasini beradi. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. “Ta‘lim muassasalarida kvazi tadqiqotchilik metodini muntazam qo‘llash” orqali bo‘lajak pedagoglarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratish kerak.

2. Pedagogik kadrlar tayyorlash dasturlariga muammoli vaziyatlarni yechishga qaratilgan interfaol va tadqiqotga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni kiritish zarur.

3. O‘qituvchilarni kvazi tadqiqotchilik metodini samarali qo‘llash bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etish tavsiya etiladi.

4. Ta‘lim jarayonida talabalar o‘rtasida jamoaviy tadqiqot ishlari, simulyatsiyalar va loyihalar asosida faoliyat olib borishni rag‘batlantirish lozim.

5. Kelajakda mavzuga oid boshqa pedagogik metodlar bilan kvazi tadqiqotchilik metodining integratsiyasini o‘rganish va amaliy samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Safarova R.G., Davletov E.Y. Bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagogik tafakkurni rivojlantirishning kvazi-metodga asoslangan paradigmalari // Pedagogika jurnali, 2023-yil 1-son.
2. Сластенин В.А. Педагогические технологии и педагогическое мышление. - Москва: Просвещение, 2018. - С. 45-78.

3. Никандров Н.Д. Педагогическое мышление и его формирование // Педагогика. - 2016. - №4. - С. 34-42.
4. Амонóв Ш.А. Педагогическое мышление и его развитие. - Тошкент: Ўқитувчи, 2019. - С. 112-130.
5. Галимова Т. Квази исследовательский метод в современном образовании // Образование и инновации. - 2020. - №2. - С. 50-58.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь. - Москва: Педагогика, 1982.
7. Dewey, J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
8. Davletov E. Y. The role of basic and science competences in supporting pupils' maturity // Central Asian Problems of Modern Science and Education. - 2018. - Т. 3. - №. 3. - С. 208-211.
9. Davletov E.Y. O'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida // Science and innovation. - 2023. - Т. 2. - №. Special Issue 5. - С. 377-382.
10. Davletov E.Y. Social-Pedagogical and Psychological Aspects of Forming Initial Classes Students' Basic Competences. Eastern European Scientific Journal, 2018, No. 5, pp. 290-294.
11. Davletov E.Y. Methods and Factors of Development of Students' Information-Communicational Competences during Math Classes. Eastern European Scientific Journal, 2018, No. 1, pp. 36-39.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH

Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti Jismoniy tarbiya va sport kafedراسи
o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarda innovatsion ta'lim yondashuvlarini shakllantirish zarurati, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni hamda metodik jihatdan qanday amalga oshirilishi keng yoritilgan. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayoniga qo'yilayotgan talablar o'zgarmoqda. Shu bois, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchining mustaqil fikrlashi, kreativ salohiyati va ijtimoiy-hayotiy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi sifatida qaralmoqda. Shuningdek, maqolada o'qituvchilik kasbining zamonaviy modeliga mos kompetensiyalar - metodik, kommunikativ, raqamli va refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishning yo'nalishlari ko'rsatib o'tiladi. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bo'lajak pedagoglarning kasbiy o'ziga ishonchi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Innovatsion ta'lim, pedagogik texnologiyalar, kasbiy kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash.

Аннотация. В данной статье подробно освещается необходимость формирования инновационных образовательных подходов у будущих педагогов, их роль в

современной системе образования, а также методические аспекты реализации этих подходов. В условиях глобализации и цифровой трансформации изменяются требования, предъявляемые к образовательному процессу. В связи с этим учитель рассматривается не только как передающий знания, но и как развивающий у учащихся самостоятельное мышление, креативный потенциал и социально-жизненные навыки. Кроме того, в статье указаны направления развития компетенций, соответствующих современной модели педагогической профессии — методических, коммуникативных, цифровых и рефлексивных навыков. Отмечается, что занятия, организованные на основе инновационных подходов в образовательном процессе, способствуют укреплению профессиональной уверенности будущих педагогов, а также повышают их способность принимать правильные решения в проблемных ситуациях.

Ключевые слова: Инновационное образование, педагогические технологии, профессиональные компетенции, цифровая грамотность, креативное мышление.

Abstract. This article thoroughly explores the necessity of developing innovative educational approaches among future educators, their role in the modern education system, and the methodological aspects of their implementation. In the context of globalization and digital transformation, the demands placed on the educational process are changing. Therefore, a teacher is viewed not only as a knowledge provider but also as someone who fosters students' independent thinking, creative potential, and socio-life skills. The article also highlights the directions for developing competencies aligned with the modern model of the teaching profession — methodological, communicative, digital, and reflective skills. It emphasizes that classes organized based on innovative approaches enhance future teachers' professional confidence and their ability to make sound decisions in challenging situations.

Keywords: Innovative education, pedagogical technologies, professional competencies, digital literacy, creative thinking.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida globallashuv va raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi ta'lim jarayonining mazmuni va shaklini tubdan o'zgartirmoqda. Innovatsion ta'lim yondashuvlari nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, kreativ salohiyatini va raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vositaga aylanib bormoqda. Shu bois, bo'lajak pedagoglarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash, ularda innovatsion metod va texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimining taraqqiyoti globallashuv jarayonlari va raqamli transformatsiya sharoitida sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda. Innovatsion ta'lim yondashuvlari ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda pedagoglarning o'rni tubdan yangilanib, ular nafaqat bilim beruvchi sifatida, balki o'quv jarayonini tashkil etuvchi, mustaqil fikrlash va kreativ salohiyatni rivojlantiruvchi yetakchi sifatida qaralmoqda.

Ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash hozirgi globallashuv davrida raqamli savodxonlik va refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish muhim shart hisoblanadi. Shu bois, bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini zamonaviy talablarga mos ravishda shakllantirish va innovatsion ta'lim yondashuvlarini amaliyotga joriy etish pedagogika fanining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, innovatsion ta'lim yondashuvlarini shakllantirish usullarini o'rganish va takomillashtirish nafaqat ta'lim jarayonining sifatini yaxshilashga, balki kelajakdagi

pedagog kadrlarning raqobatbardosh va malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu masala zamonaviy pedagogika ilmida katta dolzarblikka ega bo'lib, o'rganilishi va amaliyotga tadbqiq etilishi zarur.

Ta'lim sohasida ro'y berayotgan keskin o'zgarishlar pedagogik faoliyatga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Zamonaviy o'qituvchidan nafaqat an'anaviy bilimlarni yetkazish, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, innovatsion g'oyalarni ilgari surish, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish talab qilinmoqda. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarda innovatsion ta'lim yondashuvlarini shakllantirish – zamon talabi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarni kelajakka tayyorlovchi yetakchi sifatida faoliyat yuritishi kerak. Shu sababli, pedagogik ta'lim jarayonida zamonaviy metodlar, texnologiyalar va yondashuvlarni o'rgatish muhimdir. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion ta'lim yondashuvlari – bu o'qitishning yangi shakl, metod, vosita va texnologiyalar asosida tashkil etilishi bo'lib, o'quv jarayonining interfaol, ijodiy va individual xususiyatlarini kuchaytirishga qaratilgan.

Zamonaviy ta'limda innovatsion yondashuvlarning asosiy yo'nalishlari:

- Konstruktivistik yondashuv
- Raqamli pedagogika
- Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning)
- Muammoli o'qitish
- STEAM yondashuvi

Innovatsion yondashuvlar – bu nafaqat ta'lim sifatini oshirish vositasi, balki jamiyat taraqqiyotining asosiy omilidir. Bugungi kunda zamonaviy pedagog har doim yangilikka ochiq, o'quvchining qiziqishlarini inobatga oluvchi va texnologiyalar bilan hamnafas bo'lishi zarur. Innovatsion yondashuvlarning ta'lim tizimiga chuqur joriy etilishi orqali biz raqobatbardosh, ijtimoiy mas'uliyatli va mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni voyaga yetkazishimiz mumkin.

Bo'lajak pedagoglarda innovatsion yondashuvlarni shakllantirish – bu zamonaviy ta'limning strategik yo'nalishidir. Bunday yondashuvlar nafaqat o'qituvchining kasbiy salohiyatini oshiradi, balki butun ta'lim jarayonini interaktiv, samarali va zamonga moslashtiradi.

Shu sababli, pedagogik oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi – innovatsion fikrlovchi, texnologik savodli, ijodiy va adaptiv o'qituvchilarni tayyorlashdir. Bu esa jamiyatning uzluksiz rivojlanishiga xizmat qiladigan, ta'lim islohotlarining barqarorligini ta'minlaydigan muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. «O'zbekiston - kelajagi buyuk davlat» T., O'zbekiston, 1992.
2. Karimov I.A. «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T., O'zbekiston, 1994.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston". 2017. – 488 b.
4. Mirziyoev Sh.M. "Jismoniy va ma'naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir" mavzusida "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi. Xalq so'zi. 2017 yi.

5. Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora – tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining PQ 3031- sonli qarori, 2017 yil, 3 – iyun.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 19-oktyabrdagi PF–5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi “Davlat oliy ta’lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari.
9. **Rahmonqulova N va b.q. Boshlang‘ich ta’limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya// O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: “G‘afur G‘ulom” nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi. 2013.-270**
10. Tojiev M., Xurramov A. Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo‘llaniladigan zamonaviy ta’lim usullari// Metodik tavsiyanoma.- Toshkent: «Fan va texnologiya», 2014,- 96
11. Aripov M., begalov B., Begimqulov Sh., Mamarajabov M.. Axborot texnologiyalari. - T.: Noshir, 2009. 368 b
12. Azizxo‘jaeva N.N. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”, T.: 2019.

TALABALARNING MUSTAQIL BILIM OLISH MOTIVLARINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Kasimova (Mulladjanova) Nasiba Azimdjanovna
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada loyihalash metodi ta’lim jarayonida qo‘llanishi va uning talabalar mustaqil bilim olish motivatsiyasi hamda ko‘nikmalariga ta’siri tahlil qilinadi. Ilmiy manbalar asosida loyihaviy ta’limning nazariy asoslari, afzalliklari, amaliy jihatlari va muammolari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: mustaqil, ijodiy pedagogika, metod, talaba, muammo, loyihalash metodi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonining asosiy maqsadi — talabalarda mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Shu maqsadda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan loyihalash metodi (project-based learning) o‘quv jarayonida keng qo‘llanilmoqda. Bu metod talabalarning faolligini oshiradi, o‘z fikrini asoslash, muammoni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Loyihalash metodi — bu talabaning amaliy muammoni mustaqil hal etishga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyatini tashkil etish metodidir. Unda o‘quvchi yoki talaba o‘z bilim va tajribasidan foydalanib, muayyan mavzu bo‘yicha loyiha ishlab chiqadi, uni tahlil qiladi va natijalarni taqdim etadi.

Bu metod quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Muammoni aniqlash va maqsad qo'yish
2. Axborot to'plash va tahlil qilish
3. Loyiha yechimlarini ishlab chiqish.
4. Natijalarni himoya qilish va tahlil etish.

Loyihalash texnologiyasi ta'limda o'qituvchi va talabani birdek ishlashga, talabada mustaqillikni yanada oshirishga xizmat qilar ekan, bu o'rinda undan kutiladigan natijalar ham yangilik sifatida qaralishga munosib ishlar bo'lishini nazarda tutadi. Loyihalash metodlari orqali o'qitishda quyidagi natijadorliklar hosil bo'ladi:

- O'qituvchining kuzatuvchi va yo'l boshlovchi sifatidagi ishtiroki, talabalarning esa asosiy loyiha mualliflari, loyihani bajaruvchilari bo'lib ishlashlari;

- Har bir talabani ma'lum dolzarb yoxud kichik muammoni aniqlab, uning uchun bajariladigan ishlar rejasi hamda yechimini topishiga alohida o'qituvchi tomonidan e'tibor berilishi;

- Birgina katta muammoga ham turlicha usullar orqali yondashuvni ta'minlash zahirida mukammal loyiha ishlarini yaratish olish tajribalari paydo bo'lishi;

- Fikrlashi, qobiliyati, bilim darajasi bir-biriga yaqin talabalardan kichik guruhlarini tashkil etish. Va bu asosida loyihalash jarayonidagina emas, balki boshqa jamoaviy ishlarda ham bir xil tipdagi talaba guruhi bilan ishlashni osonlashtirish.

Loyihalash texnologiyasidan foydalanish shuningdek, talabalarga individual va differensial yondashish imkonini beradi. Metod amalga oshirilish jarayonida qamrab oladigan jihatlar, doimiy muhim hisoblanuvchi unsurlar ham bo'lib, ular shulardan iborat:

- Loyiha tuzilishi yaxshi ishlangan bo'lishi;
- Loyihada ishtirok etadigan qatnashchilar uchun tadqiqot predmeti, dolzarbligi, ijtimoiy ahamiyati, foydalaniladigan metodlar, tajribalar o'tkazish;
- Natijalarni rasmiylashtirish metodlari aniq bo'lishi lozimligi.

Talabalarga bu texnologiya nima beradi? Savolga javob esa juda oddiy. Bajariladigan ishi nima maqsadda amalga oshirilayotgani, unda qanday metodlarni qo'llay olishni planlashtirish. Ishdan kutilayotgan natijani oldindan diagnostlashtirishni uddalay olish qobiliyatlarini shakllantirish singari ijobiy sifatlar rivojlantirib boriladi.

Loyiha texnologiyalarining mustaqil bilim olishga ta'siri:

Loyiha texnologiyasi afzalliklari	Mustaqil bilim olishga ta'siri
Real muammolar bilan ishlash imkoniyati	Talabani faol izlanishga undaydi
Jamoaviy va shaxsiy mas'uliyatni shakllantirish	Mustaqil fikrlash va tashabbusni oshiradi
O'z-o'zini baholash va taqdimot qilish	Tanqidiy fikrlash va o'zini rivojlantirishga motivatsiya beradi
Ilmiy-ijodiy yondashuv	Yangi bilimlarni mustaqil izlab topishga rag'batlantiradi
Ko'p bosqichli, uzoq muddatli ishlar	Rejalashtirish, vaqtni boshqarish va o'z-o'zini tashkil etishga yordam beradi

Loyihalash metodining mustaqil bilim olishga ta'siri haqida to'xtalib o'tamiz.

Talabalar uchun mustaqil bilim olish faqat ma'lumotlarni eslab qolish emas, balki:

- Muammoga duch kelish;
- Ma'lumotni izlab topish;

- Uni tahlil qilish;
- Yechim topish orqali o'zlashtirish demakdir.

Loyihalash metodining talabalar mustaqil bilim olishidagi o'rni quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. Ichki motivatsiyani shakllantiradi

Talaba o'z loyihasining yakuniy natijasi uchun javobgar bo'lganligi sababli, bilim olishga ichki ehtiyoj sezadi. U berilgan vazifani bajarish uchun axborot izlaydi, resurslardan foydalanadi va o'rganadi.

2. Axborot bilan mustaqil ishlashga o'rgatadi

Loyihalashda talabalar ko'pincha darslikdan tashqaridagi manbalarni o'rganadilar: internet, maqolalar, intervyular, amaliyot obyektlari, statistik ma'lumotlar. Bu esa ularni mustaqil tadqiqot olib borishga undaydi.

3. Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi

Talabalar loyihaning har bir bosqichida tahlil, taqqoslash, baholash, yechim ishlab chiqish kabi faoliyatlar bilan shug'ullanadilar. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi.

4. O'z-o'zini baholash va refleksiya qilishni o'rgatadi

Loyiha yakunida talabalar o'z faoliyatini tahlil qiladi, natijalarni baholaydi, xatolarni aniqlaydi va keyingi loyihalar uchun xulosa chiqaradi.

5. Jamoada ishlash va ijtimoiy faollikni oshiradi

Loyiha ko'pincha guruhlarda amalga oshiriladi. Talabalar o'z fikrlarini ifoda etadi, tinglaydi, bahs qiladi, kelishuvga erishadi. Bu ijtimoiy ko'nikmalarni ham shakllantiradi.

Loyihalash metodi zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, talabalarni mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondashuvchi va bilimga chanqoq shaxs sifatida shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu metod orqali o'quvchilar nafaqat tayyor bilimni qabul qiladi, balki uni izlab topadi, sinovdan o'tkazadi va o'z tajribasi orqali anglab yetadi. Shunday ekan, loyihalash metodini o'quv jarayoniga keng joriy etish, uni metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish, zarur resurslar bilan ta'minlash va o'qituvchilarning malakasini oshirish orqali mustaqil bilim olishga tayyor yoshlarni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davletshin M. "Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti." – Toshkent, 2022.
2. Karimova V. "Zamonaviy ta'lim metodlari." – Toshkent, 2021.
3. Dewey J. Experience and Education. – New York, 1938.
4. Thomas J.W. "A Review of Research on Project-Based Learning." – The Autodesk Foundation, 2000.
5. Ro'zmetova G.Sh. O'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishning asoslari.

BO‘LAJAK OFITSERLARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA HARBIY INTIZOMNING O‘RNI

Yarmatov Akbar Normurotovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
magistranti podpolkovnik

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak ofitserlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida harbiy intizomning o‘rni va ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Harbiy intizomning mazmun-mohiyati, uning shaxsiy va kasbiy shakllanishdagi o‘rni, vatanparvarlik g‘oyalari bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Shuningdek, samarali tarbiyaviy strategiyalar va metodlar asosida bo‘lajak ofitserlarda yuqori darajadagi intizom va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish yo‘llari ilmiy asosda yoritiladi.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется роль и значение военной дисциплины в процессе патриотического воспитания будущих офицеров. Раскрываются сущность и содержание военной дисциплины, её значение в формировании личностных и профессиональных качеств офицера, а также её тесная взаимосвязь с идеями патриотизма. Кроме того, на научной основе рассматриваются эффективные воспитательные стратегии и методики, направленные на формирование у будущих офицеров высокого уровня дисциплины и патриотических качеств.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role and significance of military discipline in the process of fostering patriotic values among future officers. It explores the essence and nature of military discipline, its importance in shaping both personal and professional qualities, and its close interrelation with patriotic ideals. Furthermore, the article outlines scientifically grounded strategies and methods for effectively cultivating high levels of discipline and patriotism in future military officers.

Kalit so‘zlar: harbiy intizom, vatanparvarlik, ofitser, harbiy tarbiya, harbiy pedagogika, yurt himoyasi.

Ключевые слова: военная дисциплина, патриотизм, офицер, военное воспитание, военная педагогика, защита Родины.

Keywords: military discipline, patriotism, officer, military training (or military education), military pedagogy, homeland defense (or national defense).

Kirish. Yurt mudofaasi har bir fuqaroning sharaflı burchi hisoblanadi. Ayniqsa, Vatan xavfsizligini ta'minlaydigan harbiy xizmatchilar, xususan, bo‘lajak ofitserlar uchun bu burch yuksak mas'uliyat va fidoyilikni talab qiladi. Ularni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash – zamonaviy armiya uchun asosiy strategik vazifalardan biridir. Bu borada **harbiy intizom** alohida o‘rin tutadi. Intizom – bu harbiy xizmatning negizi, harbiy tuzilmalarning uyg‘un va samarali faoliyatini ta'minlovchi muhim omildir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tarixdan ma'lumki harbiy xizmatchilarni tarbiyalash tushunchalari degan tushuncha bo‘lgan emas, shuning uchun eng avvalo, xalq og‘zaki ijodi orqali, xalq ertaklari orqali, she‘rlar va baxshilarning aytishlari orqali vatanparvarlik tushunchalari xalq ongiga yetkazilib, undan

tashqari Alisher Navoiy asarlarida vatanparvarlik, vatanni sevish asosiy mavzulardir. Amir Temur tuzuklarini o'qish, Kaykovusning “Qobusnomasi”, Temur Malikning qahramonligi, “Alpomish” dostoni, Jaloliddin Manguberdi, Shiroq, Tomarislarning vatanparvarligi, zamonaviy vatanparvar qahramonlar general Sobir Rahimov, general Mullajon Uzoqov, gvardiya polkovnigi Xoshim Xodjaevlarning qahramonliklari va hokazolar. Ushbu qahramonlarimizning vatanparvarligi xalqni, yurti, zaminini sevishga o'rgatdi. Harbiy-vatanparvarlikning zamirida harbiy intizom asosiy rol o'ynagan va hozir ham xuddi shunday [1].

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, buyuk sarkardalarning barchasi qo'shinlar orasida tartib – intizomni mustahkamlashga butun borligini bag'ishlagan. Barcha sarkardalar tartib-intizomni yo'lga qo'yish uchun o'z e'tiborini quyidagilarga qaratgan: a) keksa donishmandlar bilan suhbat; b) Amir Temurning “Temur tuzuklari” [2] ni o'qish; v) hayotiy tajriba; g) chidam va sabot bilan intilish.

Davrning o'zi buyuk insonlarni yuzaga keltiradi, tarbiyalaydi, shakllantiradi. Ana shunday buyuk sarkardalardan biri Amir Temur (1336-1405) bobomizdir. Amir Temurning qo'shinlarida tartib-intizom masalalari “Temur tuzuklari” [3]da batafsil yoritilgan. Harbiy xizmatchilar uchun Temur tuzuklari bebaho qo'llanma hisoblanadi. U o'z hayot faoliyati davomida doimo o'zining “Kuch adolatda” degan shoriga amal qilgan holda ish yuritgan. Amir Temur farzandlari, nabiralari, qo'shinlaridagi tartib-intizomga ham katta e'tibor qaratgan. Hech bir vaqt qo'shindagi tartib-intizomga ikkinchi darajali ish deb qaramagan.

Amir Temur qonun ustuvorligiga katta e'tibor qaratgan va qonun ustuvorligiga jamiyat tarozisi sifatida yondoshilgan. Sohibqiron davrida qonunlar barcha uchun barobar ekanligi, hatto uning ba'zi bir o'g'illari va nabiralari qonundan tashqari noloyiq ish qilganlarida ularni qattiq jazolaganlar. Amir Temur qattiqqo'l va shu bilan birga adolatparvar davlat arbobi bo'lgan. Shu sababli Amir Temur tuzuklari biz uchun bebaho ma'naviy meros hisoblanadi.

“Ulug' ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bugungi kunda butun ma'rifatli dunyoni hayratga solib kelayotgan ilmiy meros faqat bir millat yoki xalqniki emas, balki butun insoniyatning ma'naviy mulki bo'lib, bu bebaho boylik yangi va yangi avlodlar uchun donishmandlik va bilim manbai, eng muhimi, yangi kashfiyotlar uchun mustahkam zamin bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir” [4].

Jaloliddin Manguberdi o'z davrining buyuk sarkardalaridan bo'lgan. U mo'g'ul bosqinchilariga qarshi olib borgan jangi tarix zarvarag'lariga yozilgan. Buyuk sarkarda sifatida Jaloliddin Manguberdi nafaqat mo'g'ullarga o'zining jasorati bilan, balki qo'shinda tartib – intizom, vatanparvarlikka o'rnatilgan bo'lishi bilan hozirgi kungacha dunyoni lol qoldirmoqda.

Tarixchi olim Shahobiddin Muhammad an-Nasaviy shunday deb yozadi: “Jaloliddinning daryo bo'yiga boradigan yo'lini to'sishga urindilar. Bu uni ayovsiz jang qilishga majbur qildi. Chingizxon Jaloliddinni tiriklay tutishni buyurdi. Totarlar uni atrofiga o'rab ola boshladilar. Biroq sulton bu xalqani yorib chiqdi va oti bilan o'zini daryoga tashladi. Chingizxon Jaloliddinning bu mardligidan hayratga tushdi va o'g'illariga bunday dedi: “Haqiqiy ota o'g'il mana shunday bo'lishi kerak! U shunday qirg'inbarot jang maydonidan va daryo girdobidan qutulib himoya qirg'og'iga chiqa oldimi, demak, undan yana ham ko'p qahramonliklar va son-sanoqsiz tashvishlar kutish mumkin” [5].

Jaloliddin qo'shinlari orasida tartib-intizomga rioya qilish eng asosiy vazifalardan biri hisoblangan. Tartib-intizom bor joyda mustahkamlik va g'alabaga bo'lgan ishonch bo'ladi.

Bo'lguvchi ofitserlarni harbiy-vatanparvarlik, vatanga sadoqatli bo'lishga tarbiyalashda Umumharbiy nizomlar (ustav)ning o'rni beqiyos.

Umumharbiy nizomlar (ustav) birinchi bo'lib 1716 yilda, dengiz flotiniki esa 1720 yilda Rossiyada qabul qilingan. Ushbu nizomning mohiyati armiyada tartib-intizom o'rnatish, o'qitish va tarbiyada birlikni yuzaga keltirishdan iborat edi. Barcha o'qitish va tarbiyaning asosiy maqsadi g'alabaga qaratilgan edi. Nizom asosida askarlarni o'q otish va tez harakat qilishga qaratilganligidir. Ayniqsa uchi o'tkir (shtik) bilan jang qilishga, qo'l janggi, himoya qilish usuli, uslubi va hujum qila olish metodikasiga qaratilgan bo'lgan. Ayniqsa yoshi katta, tajribali askarlarga alohida jang san'atini o'rgatishgan. Bayroqqa sodiq bo'lish, bayroqni aziz bilish, bayroqqa askarlarni sadoqat bilan xizmat qilish ruhida tarbiyalashgan.

Ushbu tamoyil o'zimizda ya'ni Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Spitamen, Temur Malik kabi qo'mondonlarimiz tomonidan ham qo'llanilgan, askarlarni bayroqqa sodiq qolish ruhida tarbiyalashgan. Bayroqqa sodiqlik tarixiy romanlarda, tarixiy vatanparvarlik ruhidagi filmlarda, hikoyalarda, hujjatli filmlarda ham yoritilgan. Ayniqsa Xitoy Samuraylarining har birida bayroq bo'lganligi, ushbu bayroqqa hurmat bir umr ularning ongiga singib qoldirilgan [6].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy nizomlari” [7]da ham “Qoidalarga ongli ravishda rioya etish va ichki xizmatning zarur saviyada tashkil etilishi harbiy xizmatchilarda mas'uliyat, erkinlik, tartibli va halollik xislatlarini rivojlantiradi. Hamjihatlik, xayrixohlik va o'zaro yordam berish xislatlari harbiy o'rtokchilikni mustahkamlaydi, harbiy jamoani jipslashtiradi, yuklatilgan vazifani muvaffaqiyatli bajarish va jangovar vaziyatda og'ir sinovlarni yengib o'tishga imkon beradi”.

Qolaversa, “Harbiy intizom – bu barcha harbiy xizmatchilarning qonunchilik hujjatlari, harbiy nizomlar va komandirlarning (boshliqlarning) buyruqlari bilan belgilangan tartib va qoidalarga qat'iy hamda aniq rioya etilishidir. Harbiy intizom har bir harbiy xizmatchining O'zbekiston Respublikasining davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilishga shaxsan javobgarligini, o'z xalqiga nisbatan cheksiz sadoqatini, harbiy va fuqarolik burchini his qilishiga asoslanadi” deyilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Harbiy xizmatchilarni tarbiyalash o'ziga xos og'ir, mas'uliyatli jarayon hisoblanib kelingan. Ofitserlarning faoliyati serqirra. Ushbu serqirralikda asosiy e'tibor shaxsiy tarkibni o'qitishga va tarbiyalashga yo'naltirilganligidir. Ofitserlar har doim harbiy xizmatchilarni o'qitishda, tarbiyalashda asosiy bosh subyekt hisoblanib kelingan va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi. Har bir harbiy xizmatchi ofitser darajasiga yetibdimi, ofitser bo'lib shakllangan, demak albatta ular pedagogik-psixologik mahorat shakllanadi. Bo'lguvchi ofitserlar ya'ni kursantlarni, umuman olganda, harbiy xizmatchilarni tarbiyalashda bosh subyekt sifatida doimo o'zlari ham tarbiyalanib, shakllanib borishadi. Tarbiyada tanaffus bo'lmaydi. Shu sababli kursantlarni o'qitish va tarbiyalash ofitserlar kasbiy faoliyatining asosini tashkil etadi.

Yuqoridagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy nizomlari”da keltirilgan harbiy intizom so'ziga qo'yidagicha umumiy ta'rifni bersak maqsadga muvofiq ya'ni “Harbiy intizom – bu harbiy xizmatchilarning belgilangan nizomlarga, buyruqlarga, xizmat majburiyatlariga ongli

ravishda, ichki ehtiyoj asosida rioya etishidir". U harbiy pedagogika va psixologiya fanlarida ijtimoiy-huquqiy, axloqiy va tashkiliy me'yorlar tizimi sifatida qaraladi.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida harbiy – intizom - pedagogik nuqtai nazardan, quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi deb hisoblaymiz:

Tarbiyaviy – shaxsda mas'uliyat, irodaviy sifatlar, nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirishi;

Tashkiliy – harbiy jamoaning yagona tizimda ishlashini ta'minlashi;

Axloqiy – harbiy kasbga sadoqat, Vatanga muhabbat, xizmatga halollik kabi qadriyatlarni mustahkamlashi;

Regulyativ – muayyan intizomiy me'yorlar asosida harbiy xatti-harakatlarni boshqarishi.

Shuningdek, bizning fikrimizcha, harbiy intizom ofitserlar uchun shunchaki buyruqqa bo'ysunish emas, balki o'z ixtiyori bilan tartibga rioya qilish, mas'uliyatni his qilish va har qanday holatda qat'iy pozitsiyani saqlab qolish layoqatidir.

Vatanparvarlik tarbiyasi ofitser shaxsini shakllantirishdagi o'rni quyidagilar:

vatanparvarlik – bu shunchaki yurtga muhabbat emas, balki yurt manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'ya olishdir. Ofitser kasbining o'zi mazmunan vatanparvarlikni talab qiladi. Zero, harbiy xizmat – bu davlat suverenitetini, hududiy yaxlitligini, tinchligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi maqsadga muvofiq:

tarixiy xotira va milliy g'ururni shakllantirish: bo'lajak ofitserlar o'z xalqining harbiy tarixini, buyuk sarkardalar faoliyatini chuqur o'rganish orqali o'z shaxsini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi.

Ijtimoiy faollik va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish: harbiy xizmatchilar jamiyatdagi eng faol va namunali qatlam sifatida shakllanishi kerak.

Ma'naviy-axloqiy immunitetni mustahkamlash: Har qanday tashqi mafkuraviy xurujlarga qarshi kurashishda ma'naviy tayanch va irodaviy barqarorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan, vatanparvarlik va harbiy intizom bir-birini to'ldiruvchi, shaxsiy va kasbiy rivojlanishni ta'minlovchi asosiy omillardandir.

Harbiy intizom orqali vatanparvarlik ruhini shakllantirish mexanizmlari quyidagilar:

bo'lajak ofitserlarda harbiy intizom orqali vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

a) nazariy tayyorgarlik bosqichi - harbiy qonunchilik, nizomlar, buyruq va farmonlarning mazmunini o'rganish orqali huquqiy ongi shakllantiriladi, harbiy etikaga oid bilimlar beriladi.

b) Amaliy tayyorgarlik bosqichi- jismoniy va taktik tayyorgarlik orqali jamoaviylik, mas'uliyat va tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi, real harbiy sharoitlarda intizomiy me'yorlarga rioya qilish o'rgatiladi.

c) Axloqiy-ruhiy tarbiya bosqichi - motivatsion suhbatlar, psixologik treninglar, vatanparvarlik darslari orqali ichki e'tiqod mustahkamlanadi, vatanga qasamyod, tantanali tadbirlar orqali shaxsda vatanparvarlik g'ururi kuchaytiriladi.

Harbiy ta'lim muassasalarida intizom va vatanparvarlikni uyg'un holda shakllantirish strategiyasi quyidagilar:

bo'lajak ofitserlarni yetuk mutaxassis sifatida tayyorlashda harbiy ta'lim muassasalari quyidagi strategik yondashuvlarga amal qilishi lozim:

tizimli monitoring: harbiy intizomning buzilishi holatlarini ilmiy asosda tahlil qilish va sabablarini aniqlab, oldini olish;

integratsiyalashgan o'quv dasturlar: harbiy fanlar bilan birgalikda vatanparvarlik va tarbiyaviy modullarni birlashtirish;

shaxsga yo'naltirilgan yondashuv: har bir kursantning psixologik holati, motivatsiyasi va individual imkoniyatlarini hisobga olish;

harbiy-pedagogik tajriba almashinuvi: milliy armiyamizning ilg'or tajribalarini xorijiy harbiy ta'lim tizimlari bilan taqqoslash va rivojlantirish.

XULOSA

Zamonaviy harbiy ta'limda bo'lajak ofitserlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida harbiy intizom hal qiluvchi rol o'ynaydi. U nafaqat tashqi muvozanat va buyruqqa itoatni, balki ichki mas'uliyat, kasbga sadoqat va Vatanga sadoqatni mustahkamlaydi. Harbiy intizom va vatanparvarlik o'zaro uyg'unlikda bo'lishi ofitser shaxsining harbiy yetukligini, boshqaruv salohiyatini va ma'naviy poydevorini belgilaydi.

Shu bois harbiy ta'lim jarayonida intizomiy-tarbiyaviy ishlar faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, kompleks yondashuv asosida, amaliy, ma'naviy, psixologik va pedagogik usullar bilan uyg'unlashtirilgan holda olib borilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov R.M., Ikmatullaev G.Z. "Harbiy pedagogika" – O'quv qo'llanma. Toshkent: "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti", 2018. – B.18-bet.
2. "Temur tuzuklari". – "O'zbekiston", 2012.
3. "Temur tuzuklari". – "O'zbekiston", 2012, 84-bet.
4. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekistondagi Islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori //Xalq so'zi, 2017 yil 24-iyun.
5. Shahobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti. – T.: "O'zbekiston", 1999, 155-bet.
6. Mahmudov R.M., Ikmatullaev G.Z. "Harbiy pedagogika" – O'quv qo'llanma. Toshkent: "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti", 2018. – B.26-27-betlar.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PF-23-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy nizomlari" – 343-bet – Toshkent – 2025 yil.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA MAXSUS PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATIVE YONDASHUVNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Maqsudova Nodira Alijonovna

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Integrativ yondashuv pedagogik jarayonda fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish, talabalar bilimini tizimli shakllantirish va nazariy hamda amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, maqolada maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integratsiyaning afzalliklari, metodologik asoslari hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Natijada, oliy ta'limda integrativ yondashuv orqali talabalarni kasbiy jihatdan tayyorlash samaradorligini oshirish bo'yicha xulosalar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *Oliy ta'lim, maxsus pedagogika, integrativ yondashuv, ilmiy-nazariy asoslar, fanlararo bog'liqlik, ta'lim samaradorligi, kasbiy tayyorgarlik.*

Oliy ta'lim tizimida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda talabalarni kasbiy faoliyatga samarali tayyorlash masalasi dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda innovatsion va integrativ yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Maxsus pedagogika insonning rivojlanishida uchraydigan turli xil nuqsonlar, ehtiyojlar va imkoniyatlarni o'rganish, shuningdek, ularga mos ta'lim-tarbiyaviy hamda korreksion jarayonlarni tashkil etish bilan shug'ullanadigan soha hisoblanadi. Ushbu fanlarni samarali o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni berishni, balki talabalarda amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishni ham taqozo etadi. Integrativ yondashuv bugungi kunda ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirishning muhim pedagogik vositalaridan biri bo'lib, u turli fanlararo aloqadorlikni kuchaytiradi, o'quvchilar va talabalar bilimini yaxlit tizim sifatida shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, maxsus pedagogika sohasida integratsiya jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu yondashuv talabalarga turli fanlar – psixologiya, defektologiya, logopediya, nevrologiya, ijtimoiy pedagogika va boshqa fanlardan olingan bilimlarni uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuvdan foydalanish talabalarda kompleks fikrlash, muammolarni turli yo'nalishlar nuqtai nazaridan ko'ra olish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada, ular kelgusida o'z kasbiy faoliyatlarida bolalar va o'quvchilar bilan samarali ishlash, individual yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bois mazkur maqolada integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, uning maxsus pedagogika fanlarini o'qitishdagi o'rni va ahamiyatini tahlil qilish asosiy vazifa qilib belgilangan.

Oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitish jarayonida integrativ yondashuvni qo'llash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari pedagogika, psixologiya, sotsiologiya,

defektologiya hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalariga tayanadi. Integrativ ta'limning mohiyati – turli fanlardan olingan bilimlarni yagona tizimga keltirish, ularning o'zaro uzviy bog'liqligini ochib berish va talabalarni kompleks bilim hamda ko'nikmalar bilan ta'minlashdan iboratdir. Integrativ yondashuvning mazmun-mohiyati haqida so'z yurutadigan bo'lsak, integratsiya jarayoni maxsus pedagogika fanlarini boshqa ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar bilan uyg'un holda o'rganishni nazarda tutadi. Masalan, logopediya fanini o'qitishda tilshunoslik, psixologiya va nevrologiya fanlaridan foydalaniladi. Shu orqali talabalar nutq nuqsonlarini faqat nazariy emas, balki psixologik va fiziologik nuqtai nazardan ham tushunib olishadi. Shuningdek, oligofrenopedagogika fanida tibbiyot va psixologiya fanlari bilan bog'liq bilimlarni uyg'unlashtirish orqali talabalarning nuqsonli rivojlanish xususiyatlarini chuqurroq anglash imkoniyati yaratiladi.

Shu o'rinda integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslar haqida fikr yuritish ham maqsadga muvofiq sanaladi. Integrativ yondashuvning ilmiy asoslari quyidagi omillarga tayanadi.

Pedagogik asoslar – shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyat nazariyasi.

Psixologik asoslar – kognitiv rivojlanish nazariyalari, shaxs rivojlanishining bosqichlari, emotsional-intellektual rivojlanish jarayonlari.

Metodologik asoslar – tizimlilik, uzviylik, faoliyat va shaxsiy yondashuv, fanlararo aloqadorlik.

Amaliy asoslar – maxsus ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, multimedia vositalari, innovatsion metodlar.

Maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integratsiyaning afzalliklariga ham alohida diqqat qaratib o'tish shart. Bu jarayon talabalarda kompleks va tizimli bilimlarni shakllantiradi, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi, fanlararo bog'liqlik orqali muammolarni turli nuqtai nazardan hal qilish qobiliyatini oshiradi, talabalarda kasbiy refleksiya va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi, nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarga qo'llash imkonini beradi.

Yana asosiy masalalardan biri shuki integrativ yondashuvni amaliyotda qo'llash shakllari to'g'risida yetarli bilim va amalda qollash jihatlari yaxshi bilish hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuvni quyidagi shakllarda qo'llash mumkin.

Integratsiyalashgan ma'ruzalar – bir nechta fan vakillari ishtirokida olib boriladigan mashg'ulotlar.

Amaliy seminarlar – fanlararo muammolarni hal etishga qaratilgan guruh ishlari.

Loyihaviy ta'lim – talabalar tomonidan turli fanlardan olingan bilimlar asosida loyiha ishlab chiqish.

Keys-stadi usuli – hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali fanlararo bilimlarni uyg'unlashtirish.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish – multimedia, elektron resurslar, virtual laboratoriyalar yordamida fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish.

Bugungi globallashtirish sharoitida ta'lim jarayonini yangilash va zamonaviy talablarga moslashtirish zarurati kuchaymoqda. Shu bois integrativ yondashuv nafaqat maxsus pedagogika, balki ta'limning barcha yo'nalishlari uchun muhim strategik yo'nalish hisoblanadi. Maxsus pedagogika fanlarida esa bu yondashuv alohida ahamiyatga ega, chunki nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlash murakkab, ko'p qirrali va fanlararo bilimlarni talab etadi.

Oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuvdan foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim talablaridan biridir. Integratsiya orqali fanlararo bog'liqlik ta'minlanadi, talabalarda bilimlarni tizimli o'zlashtirish, nazariy tushunchalarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, integrativ yondashuv talabalarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammoli vaziyatlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Maqolada ta'kidlanganidek, maxsus pedagogika fanlari – logopediya, surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va boshqalar – o'z mohiyatiga ko'ra fanlararo yondashuvni talab qiladi. Shu sababli ularni boshqa fanlar bilan uyg'un holda o'qitish ta'lim samaradorligini oshiradi hamda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi. Bu jarayonda psixologiya, tibbiyot, sotsiologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiya alohida ahamiyat kasb etadi. Integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari tizimlilik, faoliyatga yo'naltirilganlik, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va fanlararo bog'liqlikka tayanadi. Bu esa ta'lim jarayonida nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg'unlashuviga xizmat qiladi. Natijada, kelgusida talabalarning maxsus pedagog sifatida faoliyat olib borish jarayonida nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlashda samaradorlik sezilarli darajada oshadi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuv: Talabalarda keng qamrovli bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi, ularni kasbiy faoliyatga puxta tayyorlaydi, ta'limning zamonaviy talablariga javob beradi, pedagogik jarayonni yanada samarali va natijador qiladi. Demak, oliy ta'lim tizimida maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuvni keng joriy etish kelajakda malakali, innovatsion fikrlaydigan va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassislarini tayyorlashning muhim garovi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonova, Q. (2020). Maxsus pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Xolmatova, M., & Yo'ldosheva, G. (2021). Defektologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Vygotskiy, L. S. (1991). Pedagogicheskaya psixologiya. Moskva: Pedagogika.
4. Lerner, I. Ya. (1981). Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. Moskva: Pedagogika.
5. Ziyamuxamedova, N. (2019). Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Innovatsiya.
6. Davydov, V. V. (1996). Problemy razvivayushchego obucheniya. Moskva: Intor.
7. Yuldasheva, N. (2022). Maxsus pedagogika fanlarini o'qitishda integrativ yondashuv. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
8. Shirinov, A. (2020). Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Ilm Ziya.
9. UNESCO (2017). Inclusive education: Guidelines for policymakers. Paris: UNESCO Publishing.
10. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.

FORMATION OF CULTURAL COMPETENCE IN FUTURE EDUCATORS: CONCEPTS, COMPONENTS AND ATTITUDES

Komiljonova Mohinur Allabergan qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotation. *This article explores the concept of cultural competence and its significance in the professional development of prospective teachers. It emphasizes the four essential components of cultural competence—awareness, knowledge, skills, and attitude—while highlighting the central role of attitude as the foundation for effective intercultural interaction. The study argues that in the context of teacher education, developing a positive attitude towards cultural diversity is crucial for shaping inclusive, respectful, and effective pedagogical practices. Furthermore, the article discusses strategies for fostering cultural competence among future educators, demonstrating that the integration of cultural awareness, intercultural knowledge, and practical skills into teacher training programs enhances their professional readiness. The findings suggest that cultivating cultural competence in teacher education not only strengthens teachers’ professional identity but also contributes to creating culturally responsive learning environments.*

Keywords: *cultural competence, attitude, prospective teachers, teacher education, intercultural skills.*

Culture refers to the beliefs and traditions shared by a group based on their geographic location and ethnic background. Uzbekistan has always been a diverse country with many different cultures. Students and professors bring their cultural differences into the classroom, which can influence how people learn, how information is conveyed, and how students interact with teachers and peers. Culture encompasses shared customs, religious beliefs, and ways of life within a community or nation, including values, perceptions of the world, social interpretations, communication, and behavior. Consequently, culture significantly impacts educational experiences, shaping both teaching methods and learning styles. Culture-based education is a mode of education that is focused on the principles, standards, perceptions, and practices that are at the soul of any culture. According to Harvard Professor Bruner, “culture influences the imagination; it offers us the tool kit with which we build not only our society, but our very renovation of ourselves and our abilities. “This is why culture-based education is becoming more important.”

In an increasingly interconnected world, the ability to communicate and collaborate effectively across cultures has become an essential skill. This ability is captured in the concept of cultural competence, which refers to the capacity to understand, respect, and interact effectively with people from different cultural backgrounds. Among its essential elements, attitude plays a central role, as it shapes how individuals perceive cultural differences and influences the development of **awareness, knowledge, and skills.**

Cultural competence in education is a multifaceted concept that encompasses the ability of educators and educational institutions to effectively understand, respect, and respond

to the diverse cultural backgrounds and identities of students, families, and communities they serve. It involves creating inclusive learning environments where all individuals feel valued, respected, and empowered to succeed regardless of their cultural heritage or background.

A comprehensive understanding of cultural competence requires an examination of its core components that determine its practical application. The concept of cultural competence becomes clearer when analyzed through its essential components.

The key components of cultural competence for future teachers are **self-awareness** of their own cultural background and biases, **knowledge** of diverse cultures and worldviews, positive **attitudes** towards cultural differences, and strong **cross-cultural skills** like active listening, empathy, and effective communication to interact with diverse students and families. Developing cultural competence is a continuous process involving reflective practice, professional development, and adapting teaching methods to be culturally responsive and inclusive.

Here are the main components in detail:

Cultural Self-Awareness: Awareness involves recognizing one's own cultural identity, biases, and assumptions. Individuals who develop self-awareness are more capable of understanding how their worldview shapes their perceptions of others. For instance, becoming aware that direct communication may be valued in some cultures but considered impolite in others helps individuals avoid misunderstandings. Teachers need to understand their own cultural background, biases and assumptions, recognizing how these influence their teaching and interactions with students.

Cultural Knowledge: Knowledge refers to learning about cultural differences in traditions, beliefs, social norms, and communication styles. This component provides the informational foundation for competence. For example, knowledge of collectivist and individualist orientations helps professionals adapt their communication strategies in multicultural contexts. This involves learning about the diverse cultural practices, traditions, histories, and worldviews of students and their communities.

Cultural Skills: Skills encompass the practical abilities required for effective intercultural interaction, such as active listening, empathy, conflict resolution, and adaptability. Applying these skills allows individuals to bridge cultural gaps and foster inclusive environments.

Cultural Attitudes: While often listed as the final element, attitude underpins the entire framework. Without openness and respect, awareness remains superficial, knowledge becomes purely theoretical, and skills are unlikely to be applied effectively. Attitude ensures that individuals engage sincerely in the process of building cultural competence. Cultivating positive attitudes, such as cultural humility, openness, empathy, and respect for differences, is crucial for effectively engaging with students from diverse backgrounds.

Attitude can be defined as the set of values, beliefs, and dispositions that guide how individuals approach cultural diversity. A positive attitude is characterized by openness, respect, curiosity, and a willingness to learn from others. Such an approach fosters mutual trust and creates a foundation for meaningful intercultural interactions. In contrast, a negative attitude—marked by prejudice, stereotypes, or ethnocentrism—can hinder communication and reinforce cultural barriers. Thus, attitude forms the emotional and psychological basis of cultural competence. Attitude is not only a component but also the driving force of cultural competence. It motivates individuals to seek knowledge, reflect on their own biases, and practice intercultural

skills with sincerity. A respectful and curious attitude transforms cultural differences from potential sources of conflict into opportunities for learning and growth. In this way, attitude serves as the heart of cultural competence, ensuring that awareness, knowledge, and skills are integrated into authentic and respectful intercultural practice.

One of the important components of the general structure of professional competence in pedagogical activity is socio-cultural competence. After all, a modern teacher not only gives knowledge to the student, conveys information, but also acts as an intermediary between the developing individual and society. The main tasks of socio-cultural competence include such aspects as adaptation, social orientation, and the integration of personal and social experiences. The level of socio-cultural competence of a person is of great importance in the process of conducting interpersonal relationships and establishing activities. At the same time, according to the results of research conducted by psychologists, the formation of the level of social competence in people in the process of adapting to new social and globalization conditions plays a special role. Ecological, political, ideological, social changes not only determine the development of social thinking, but also affect people's self-awareness, life values, and personal problems.

Cultural awareness in education is helpful to both students and educators. The benefits of culturally competent teaching students include but are not limited to:

- **Enhanced mutual respect**
- **Improved communication**
- **A more supportive learning environment**
- **Increased critical thinking and innovation**

Teaching cultural competence can help make institutions and classrooms more welcoming and accessible to all types of students. This is especially beneficial to marginalized groups of people who may not always feel welcome in institutions that were historically discriminatory. Higher education is proven to have a positive impact on social mobility, so cultural competence in educational systems can potentially improve social mobility for marginalized groups.

Cultural competence is a dynamic and lifelong process that enables individuals to navigate cultural diversity with sensitivity and effectiveness. Its four components—awareness, knowledge, skills, and attitude—are interdependent, yet attitude plays a uniquely vital role as the foundation for meaningful intercultural engagement. By cultivating a positive attitude of openness and respect, individuals and organizations can foster inclusive environments that celebrate diversity and promote mutual understanding.

RESOURCES:

1. Horvat, L., Horey, D., Romios, P., & Kis-Rigo, J., 2014. Cultural competence education for health professionals. Cochrane Database of Systematic Reviews, (5).
2. Burchum, J. L. R. (2002, October). [Cultural competence: An evolutionary perspective](#). In: *Nursing Forum*: (Vol. 37, No. 4, p. 5). Blackwell Publishing Ltd.
3. J.Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220
4. Richard E. Boyatzis. David C. McClelland: For The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences Volume IV: Clinical, Applied and Cross – Cultural Research. December 5, 2016.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING TA'LIM MAZMUNINI LOYIHALASHGA TAYYORGARLIGINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Haydarqulova Mahliyo Zafarovna

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinif o'qituvchilarining ta'lim mazmunini loyihalashga tayyorgarligi, uning pedagogik va psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Ta'lim mazmunini loyihalash jarayonida o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar, shuningdek, pedagogik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari – motivatsion, bilim, amaliy va refleksiv komponentlar yoritilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinif o'quvchisining psixologik xususiyatlari, o'qituvchining emotsional barqarorligi va kommunikativ madaniyati kabi jihatlar muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi tayyorgarligi, ta'lim mazmuni, loyihalash, pedagogik kompetensiya, psixologik xususiyatlar, o'quvchi shaxsiy rivojlanishi, innovatsion ta'lim texnologiyalari, refleksiya, kommunikativ madaniyat.

Annotation: This article analyzes the readiness of future primary school teachers for designing the content of education and examines its pedagogical and psychological characteristics. It highlights the factors influencing the formation of teachers' professional competence in the process of educational content design, as well as the structural components of pedagogical readiness — motivational, cognitive, practical, and reflective. The article also considers the psychological characteristics of primary school students, the teacher's emotional stability, and communicative culture as important factors.

Keywords: primary education, teacher preparedness, educational content, design, pedagogical competence, psychological characteristics, student personal development, innovative educational technologies, reflection, communicative culture.

Аннотация. В данной статье проанализирована готовность будущих учителей начальных классов к проектированию содержания образования, а также рассмотрены её педагогические и психологические особенности. Освещены факторы, влияющие на формирование профессиональной компетентности учителя в процессе проектирования содержания образования, а также структурные компоненты педагогической подготовки — мотивационный, когнитивный, практический и рефлексивный. Кроме того, рассмотрены психологические особенности учащихся начальных классов, эмоциональная устойчивость и коммуникативная культура учителя как важные факторы.

Ключевые слова: начальное образование, подготовка учителя, содержание образования, проектирование, педагогическая компетентность, психологические особенности, личностное развитие учащегося, инновационные образовательные технологии, рефлексия, коммуникативная культура.

Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning dunyoqarashi, tafakkuri va o'qishga bo'lgan motivatsiyasi shakllanadigan poydevor davrdir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchi shaxsini rivojlantiruvchi, mustaqil fikrlashga undovchi shaxsdir. Shu sababli u ta'lim mazmunini loyihalashga — ya'ni o'quv jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari va natijalarini tizimli rejalashtirishga tayyor bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinflarga ta'lim berish jarayonida yangi metod va yondashuvlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish, ularni faol va mustaqil fikrlashga o'rgatish uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday yondashuvlarning biri - loyihalarga asoslangan ta'lim. Loyihalar yordamida o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlar beriladi, balki ularni real hayotdagi muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash, jamoada ishlash va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatish mumkin. Boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarga loyihalar orqali ta'lim berish, ularda darslarga qiziqishni oshirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini pedagogik loyihalash kompetentligini rivojlantirish jarayoni fanlararo tizimli yondashuvni qo'llashni taqozo etadi, chunki har qanday pedagogik vaziyatda ijodkorlikning yetishmasligi ijodiy-kasbiy faoliyatda bo'shliqlar paydo qiladi. Shuning uchun ham pedagogik jarayonda ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash to'laqonli tarzda tashkil etilib, turli vositalar va metodlarni qo'llash asosida loyihalashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Ta'lim jarayoni bo'yicha qilinadigan ishlar ikki qismdan iborat: darsni loyihalash va uni amalga oshirish.

Ta'lim mazmunini loyihalash – bu o'quv dasturi, darslik, mashg'ulot va metodik vositalarni o'quvchi ehtiyojlari hamda ta'lim maqsadlari asosida ishlab chiqish jarayonidir. Bu jarayon o'qituvchidan:

- pedagogik tafakkur;
- o'quvchi psixologiyasini bilish;
- didaktik tahlil va ijodkorlikni;
- metodik mahoratni talab etadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi ta'lim mazmunini loyihalashda shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarni uyg'unlashtirishi lozim.

Pedagogik tayyorgarlik — o'qituvchining kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beruvchi bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlar tizimidir. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- Motivatsion komponent - kasbga bo'lgan qiziqish, o'qituvchilik faoliyatiga ijobiy munosabat, shaxsiy o'sishga intilish.
- Bilim (kognitiv) komponent - pedagogika, psixologiya, didaktika va metodika fanlari bo'yicha chuqur nazariy bilimga ega bo'lish.
- Amaliy komponent - o'quv mashg'ulotlarini loyihalash, dars tahlilini amalga oshirish, interaktiv metodlardan foydalanish.
- Refleksiv komponent - o'z faoliyatini baholash, xatolardan xulosa chiqarish, o'zini takomillashtirishga tayyorlik.

Pedagogik tayyorgarlikning yuksak darajasi o'qituvchiga o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga mos, samarali ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi.

Psixologik tayyorgarlik — o‘qituvchining o‘quvchi shaxsini to‘g‘ri tushunish, emotsional muhitni boshqarish, sog‘lom psixologik muloqotni ta‘minlash qobiliyatidir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari 6–10 yosh oralig‘idagi bolalar bo‘lib, ularning psixologik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- diqqat beqarorligi, hissiy ta‘sirchanlik;
- o‘yin faoliyatiga moyillik;
- ijobiy bahoga ehtiyoj yuqoriligi;
- o‘qituvchi shaxsiga taqlid qilish kuchli.

Shu bois o‘qituvchi psixologik sezgir, bolalarga mehribon, lekin ayni paytda talabchan bo‘lishi kerak.

O‘qituvchining emotsional barqarorligi dars jarayonining muvozanatini ta‘minlaydi. Stressga bardoshli, o‘z hissiyotlarini boshqara oladigan o‘qituvchilar o‘quvchilarda ishonch, xotirjamlik va o‘rganishga qiziqish uyg‘otadi.

Bugungi kunda ta‘lim mazmunini loyihalashda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zaruriy talabga aylangan. Jumladan:

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) – elektron darsliklar, platformalar (Google Classroom, LearningApps, EduPage) orqali o‘qitish;

Interaktiv metodlar – “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Rol o‘ynash”, “Baliq skeleti” metodlari orqali faol ta‘lim muhiti yaratish;

Integrativ yondashuv – fanlararo bog‘liqlikni ta‘minlab, o‘quvchilar tafakkurini kengaytirish;

Refleksiya jarayoni – har bir dars so‘ngida o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholashini yo‘lga qo‘yish.

Innovatsion yondashuvlar ta‘lim jarayonini zamonaviy, samarali va o‘quvchiga yo‘naltirilgan holga keltiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning tayyorgarligini shakllantirish yo‘llari:

- nazariy tayyorgarlikni kuchaytirish: pedagogika, psixologiya, didaktika fanlari bo‘yicha chuqur bilim berish

- amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish: pedagogik amaliyot, dars loyihalari, mikrota‘lim mashg‘ulotlarini ko‘paytirish

- ijodiy muhit yaratish: talabalarni innovatsion dars modellarini ishlab chiqishga jalb etish;

- refleksiya va o‘z-o‘zini baholash tizimi: o‘qituvchilik kompetensiyalarini muntazam tahlil qilish;

- mentorlik tizimi: tajribali o‘qituvchilar rahbarligida amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinfda o‘qituvchi har bir darsning mazmunini bola yosh xususiyatlariga moslashtirishi kerak. Shu bois u nafaqat dars rejasini, balki butun o‘quv jarayonining mazmunini bolaning psixologik rivojlanish bosqichlarini hisobga olgan holda loyihalashi zarur.

Ta‘lim mazmunini loyihalashdagi pedagogik yondashuvlar

Kompetensiyaviy yondashuv — o‘quvchi shaxsida muayyan kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv — har bir bolaning qobiliyati, qiziqishi, ehtiyojini hisobga oladi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv — o‘quvchilarni faollikka, mustaqil o‘rganishga undaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ta'lim mazmunini loyihalashga tayyorgarligi — bu uning kasbiy yetukligi, pedagogik mahorati va shaxsiy fazilatlarini uyg'unligining natijasidir. Mazkur tayyorgarlik pedagogik bilim, psixologik sezgirlik, innovatsion tafakkur va ijodkorlikni o'z ichiga oladi. Shu bois pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash kompetensiyasini rivojlantirish, ularni real ta'lim jarayoniga moslashtirish va psixologik barqarorlikni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 5712-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020
3. Navro'zov I.N. "Loyihaviy ta'limning asosiy o'ziga xos maqsadi va samaradorligi" "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" (2021-yil N:6)
4. Vygotskiy L.S. *Psixologiya razvitiya rebenka*. – Moskva, 2019.
5. Jalolov J. *Ta'lim jarayonini loyihalash nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: Fan, 2022.
6. Haydarqulova M.Z. "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ta'lim mazmunini loyihalashga tayyorlash" Ta'lim va innovatsiyalar jurnali N:10 2024

VOLEYBOLCHILARGA XOS SAKRASH TURLARI VA ULARNING VAZIYATLI MASHQLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH SAMARADORLIGI

Ismoilov D.X.

Voleybol, basketbol nazariyasi va uslubiyati kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Voleybol sport turida uziga hos samarali mashqlar orqali sakrash samaradorligini shakllantirish va aqliy hujum metodlarini shakllantirish borasida olib borilgan tajribalar shuni kursatadiki, murabbiylar tomonidan ko'plab sportchilar o'stida ishlashi kerakligi lozim ekan.*

Kalit so'zlar: *Voleybolchi, murabbiy, sakrovchanlik qobiliyatini kuzatish va so'rovnoma o'tkazish.*

Jismoniy tarbiyaning ijtimoiy vazifasi bo'lgan inson salomatligini yaxshilash, kamol topishi uchun har tomonlama rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh avkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagi fikrlarni "Aholini ommaviy sport turlariga keng jalb qilish orqali hozirgi ko'nda kunda 21 foizdan 30 foizga etkaziladi. Sport haqida gapirganda, yana bir muhim vazifa oldimizda turganini ta'kidlab o'tmoqchiman. YAqinda Osiyo olimpiya kengashi 2025 yilda YOshlar o'rtasida Osiyo o'yinlarini Toshkent shahrida o'tkazish bo'yicha qaror qabul qildi. Bu mamlakatimizga ko'rsatilgan katta ishonch, desak, to'g'ri bo'ladi. Ayni vaqtda buning

mas’uliyati ham katta ekanini, o‘ylaymanki, barchamiz yaxshi tushunamiz. Qit’amiz miqyosidagi ushbu musobaqaga hozirdan boshlab puxta tayyorgarlik ko‘rishimiz lozim”³³.

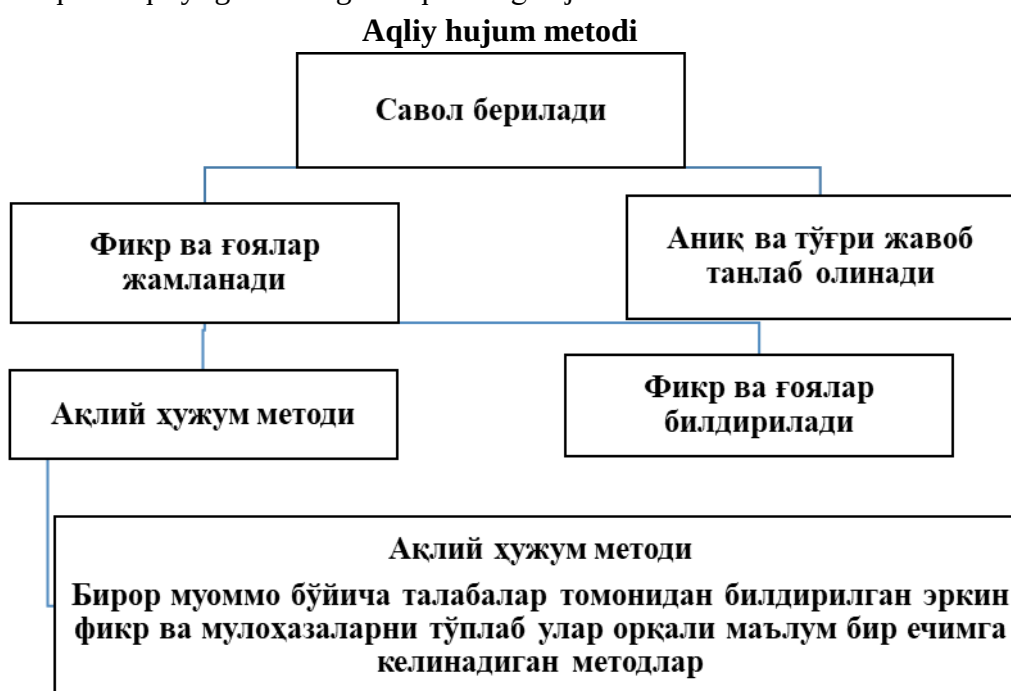
Shunday ekan kelajak avlod bo‘lgan farzandlarimiz bugungi ta’lim-tarbiyaning zamonaviy usullaridan foydalangan holda bilim olishi lozim. Bu borada “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindiki, bu ta’lim sohasida tub islohotlar olib borish imkonini berdi.

Yurtimizda aholi salomatligini mustahkamlashning muhim va samarali omili bo‘lgan jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Respublikada sog‘lom avlodga ta’lim-tarbiya berishni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, jamiyatning rivojlanishida muxim ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy vazifalardan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

“Aqliy hujum” metodi. Metodning maqsadi: ta’lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo‘ladi, shu jumladan ta’lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta’lim oluvchilar o‘z fikrini faqat og‘zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanadi.

“Aqliy hujum” metodini qo‘llash bo‘yicha ko‘rsatma

1. Ta’lim oluvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo‘yicha o‘z javoblarini (fikr, g‘oya va mulohaza) bildirishlarini so‘raladi;
2. Ta’lim oluvchilar savol bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalarini bildirishadi;
3. Ta’lim oluvchilarning fikr-g‘oyalari (magnitafonga, video tasmaga, rangli qog‘ozlarga yoki doskaga) to‘planadi;
4. Fikr-g‘oyalar ma’lum belgilar bo‘yicha guruhlanadi;
5. Yuqorida qo‘yilgan savolga aniq va to‘g‘ri javob tanlab olinadi.

“VENN DIAGRAMMASI” metodi

³³O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 29 dekabr, 2020 yil.
O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti: <http://www.press-service.uz>.

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o‘qitishni tashkil etish shakli bo‘lib, u ikkita o‘zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko‘rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Ven diagrammasi asosida voleybolchilarga xos sakrash turlari va ularning vaziyatli mashqlar asosida shakllantirish samaradorligi

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko‘rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o‘ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;
- navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to‘rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o‘z tahlili bilan guruh a‘zolarini tanishtiradilar;
- juftliklarning tahlili eshitilgach, ular birgalashib, ko‘rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

“ASSESSMENT” metodi.

Metodning maqsadi: mazkur metod ta’lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o‘zlashtirish ko‘rsatkichi va amaliy ko‘nikmalarini tekshirishga yo‘naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta’lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo‘nalishlar (test, amaliy ko‘nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo‘yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment”lardan ma’ruza mashg‘ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o‘rganishda, yangi ma’lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg‘ulotlarda esa mavzu yoki ma’lumotlarni o‘zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o‘z-o‘zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. SHuningdek, o‘qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o‘quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo‘shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

ASSESSMENT metodi texnikasi
(Assesment – o‘z o‘zini taqdimot qilish,
ma’lum bir sinovdan o‘tish)

TEST

Voleybol qachon va qayerda paydo bo'lgan?

- a) AQSH 1895 y
- b) Angliya 1893 y
- c) Fransiya 1896 y
- d) Gretsiya 1894 y

MUOMMOLI VAZIYAT

Voleybol o'yini paytida hakamlilikni noto'g'ri bajarib qo'ydingiz talabalar tomonidan noroziliklar bildirildi. Bunday vaziyatdan qanday chiqib ketardingiz.

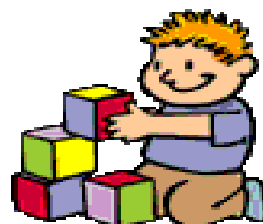
SIMPTOM

Voleybolda sakrash texnikasiga o'rgatishning asosiy usullari?

AMALIY KO'NIKMA

O'zingiz amaliyotda qo'llab va takrorlab yurgan voleybol o'yin texnik usullari haqida misol keltiring.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T. 2019 yil. 84 bet.
2. "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida" gi qonun (2015 yil yangi tahrir).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 29 dekabr, 2020 yil. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti: <http://www.press-service.uz>.
4. A.A.Pulatov, F.A.Pulatov, SH.O.Avazmetov. Voleybol mashg'ulot-larida harakatlanish tezkorligi va to'p uzatish aniqligini shakllantirish uslubiyati. O'quv – uslubiy qo'llanma. 2013 yil.
5. Nigmanov B.B, Xo'jaev F, Raximqulov K.D. «Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi». Ilm-Ziyo. 2007 y.
6. P.Xo'jaev, B.Nigmanov, K.Rahimqulov. Sport va harakatli o'yinlar va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T-2007 y.

TOHIR MALIK ASARLARI VOSITASIDA TALABALARDA MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI YUZASIDAN TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI

Abdullayeva Ilmira Boltayevna

Xiva shahar 20-son IDUM o'qituvchisi Urganch davlat universiteti 2-bosqich mustaqil
izlanuvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik jarayonda badiiy adabiyotning, xususan, ijodining talabalarda ma'rifatparvarlik g'oyalarini shakllantirishdagi o'rni va*

ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yoritilgan. Tajriba-sinov ishlari orqali talabalarning ma'naviy dunyoqarashi, vatanparvarlik ruhiyati va mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlanishiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Tohir Malik, ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, axloq, yosh avlod, pedagogik g'oya, badiiy obraz, adabiyot, "Shaytanat", "So'nggi o'q", "Tiriklik suvi", "Odamiylik mulki".

Аннотация. В статье рассматриваются роль и значение художественной литературы, в частности её творчества, в современном педагогическом процессе в формировании просветительских представлений учащихся с научно-педагогической точки зрения. Особое внимание уделяется развитию духовного мировоззрения, патриотизма и навыков самостоятельного мышления учащихся посредством экспериментальной деятельности.

Ключевые слова: Тахир Малик, образование, воспитание, духовность, нравственность, молодое поколение, педагогическая идея, художественный образ, литература, «Шайтанат», «Царство человечности», «Последняя пуля», «Вода жизни», «Достояние человечности».

Abstract. This article examines the role and importance of fiction, particularly its creativity, in the modern pedagogical process in the formation of students' ideas of enlightenment from a scientific and pedagogical point of view. The focus is on the development of students' spiritual outlook, patriotic spirit, and independent thinking skills through experimental work.

Keywords: Tohir Malik, education, upbringing, spirituality, morality, youth, pedagogical idea, artistic image, literature, "Shaytanat", "The Last Bullet", "The Water of Life", "The Wealth of Humanity".

Jamiatimizda bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri — yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularning ma'rifiy dunyoqarashini kengaytirishdan iborat. Ma'rifatparvarlik g'oyalari talabalarda ilmga, adolatga, milliy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantiradi. Shu jihatdan o'zbek adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyalarini ifodalagan ko'plab asarlar yozgan adiblar mavjud bo'lib, ularning eng yorqin namoyandalaridan biri Tohir Malikdir. Uning asarlari nafaqat badiiy mahorati, balki insoniylik, vatanparvarlik va ma'naviyatni ulug'lovchi g'oyalari bilan ahamiyatlidir. Shuning uchun pedagogik tajriba-sinov ishlari jarayonida bu asarlardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Tajriba-sinov ishlari maqsadi va vazifalari

Tajriba-sinov ishlari quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

Talabalarda ma'rifatparvarlik g'oyalariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish;

Badiiy asar orqali ma'naviy tarbiya samaradorligini oshirish;

Mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish;

O'quvchilarni milliy qadriyatlar, adolat, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash.

Tajriba bosqichlari

Tayyorlov bosqichi

Tohir Malikning "Odamiylik mulki", "Tiriklik suvi", "Shaytanat" kabi asarlaridan ma'rifatparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam etgan parchalar tanlab olinadi.

Talabalarning boshlang'ich bilim va munosabat darajasi diagnostika qilinadi.

Amaliy bosqich

Tanlangan asarlar asosida interfaol dars mashg'ulotlari tashkil etiladi.

Munozara, debat, ijodiy tahlil, dramatisatsiya va loyiha ishlari shaklida o'quvchilarning ishtiroki faollashtiriladi.

Har bir asarda ilgari surilgan ma'rifatparvarlik g'oyalari (adolat, halollik, bilimga intilish, yurtga sadoqat) muhokama qilinadi.

Nazorat bosqichi

Talabalarning tajriba oldi va keyingi bilim darajasi qiyosiy tahlil qilinadi.

Ularning dunyoqarashi, axloqiy fazilatlarini va fikrlash madaniyatidagi ijobiy o'zgarishlar aniqlanadi.

Natijalar va tahlil

Tajriba-sinov ishlari natijalariga ko'ra, Tohir Malik asarlaridan foydalanilgan guruh talabalari:

Ma'rifatparvarlik tushunchalarini chuqurroq anglagani;

Vatanparvarlik va adolat tuyg'ulari kuchaygani;

Badiiy matn orqali hayotiy saboqlar chiqara olish ko'nikmasi shakllangani;

Mustaqil fikrlash va nutq madaniyatida o'sish kuzatilgani aniqlandi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, asarlaridan maqsadli va tizimli foydalanish talabalarda ma'rifatparvarlik g'oyalarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Adibning asarlarida ilgari surilgan halollik, adolat, vatanparvarlik, bilimga intilish va insonparvarlik g'oyalari yoshlar dunyoqarashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday yondashuv ta'lim jarayonini faollashtiradi, talabalarda mustaqil fikrlash, nutq madaniyati va tahliliy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada ma'naviy yetuk, bilimli va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega yosh avlodni tarbiyalash imkoniyati kengayadi. Shu bois Tohir Malik asarlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish ma'naviy-ma'rifiy tarbiya samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'rifatparvarlik g'oyasi va insoniy fazilatlarga oid badiiy misollar

a) "Odamiylik mulki" kitobi milliy ma'naviyat va milliy tarbiya masalalariga bag'ishlanib, millionlab kitobxonlarning qalbini zabt etdi, desak, aslo mubolag'a emas. Shu qadar shuhrat qozondiki, kitobxonlar yaqin kishisiga sovg'a shu kitobni xarid qilishgan va qilishmoqda. Asar hammabop bo'lib, aksariyat yurtdoshlarimizning ish stollarida va kitob javonlaridan o'rin oldi. Asarda jamiyatdagi jinoyat, adolatsizlik va zulmga qarshi kurash g'oyalari yoritiladi.

Tarbiyaviy mazmun: Talabalarga adolat, jasorat va halollikning qadrini tushuntiradi.

b) "Charxpalak" asari mashhur yozuvchi qalamiga mansub bo'lib, unda jamiyat, inson hayoti va ma'naviyat masalalari chuqur yoritilgan. Asarda insoniylik, halollik, vijdon, adolat, mehr-oqibat, hayotning sinovlari kabi ma'naviy tushunchalar asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi. Asarda halollik va vatanparvarlik g'oyasi markazda turadi. Qahramon oxirgi nafasigacha o'z e'tiqodiga sodiq qoladi.

Tarbiyaviy mazmun: Talabalar o'z g'oyasiga sodiq qolish, mardlik va mas'uliyatni his qilishni anglaydi.

c) "Shaytanat" qissasidagi haqiqatparvar Jalilning adolat va haqiqat yoqlab qilgan harakatlari juda ta'sirli qilib tasvirlangan. Bu asarda hayotga mehr, poklik, sabr va ishonch g'oyalari ifodalanadi. Qahramonlar hayotning asl qadrini anglashga intiladi.

Tarbiyaviy mazmun: Talabalarda hayotga ijobiy qarash, ma'naviyat va ezgulik hissini kuchaytiradi.

d) “So‘nggi o‘q” asarida taqdir sinovlarini sabr,toqat bilan yengan insonlar taqdiri tasvirlanadi. Asar qahramoni Jahongir halol, mehnatkash, soddadil va xudojo‘y dehqon. U o‘z mehnati evaziga kun ko‘radi, boshqa ishlarga aralashmaydi. Mustabid tuzum davrida u uch marotaba 1922, 1938 va 1947-yillarda nohaq qamaladi. Qalbi pok inson bo‘lgan Jahongir bu sinovlarga ham sabr-toqat bilan bardosh beradi. Otasi Muhammadrizoning “Bir tovoq yovg‘on bilan odamning qorni to‘yadi. Xorijga borsang ham bir tovoqqa to‘yasan. Ikki tovoq yeyolmaysan, bo‘kib o‘lasan”, degan so‘zlarini hamisha yodida saqlaydi. Vaholanki, iymoni sust, irodasi zaif odam faqat o‘zini o‘ylaydi va nomaqbul ishlarni qiladi. Mana shu Jahongir obrazida keyingi asarlaridagi qahramonlarni taniymiz.

Tarbiyaviy mazmun: Talabalarga insoniy qadriyatlarning hayotdagi o‘rni va ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

2. Tajriba-sinov jarayonida qo‘llashga misollar

Munozara darsi: Talabalarga “Adolat nima?” degan savol beriladi. Ular “Shaytanat”dagi qahramonlar misolida o‘z fikrlarini asoslaydilar.

Rol o‘ynash (dramatizatsiya): “So‘nggi o‘q” asaridan parcha sahnalashtirilib, talabalarda vatanparvarlik tuyg‘usi kuchaytiriladi.

Insho yozish: “Tiriklik suvi” asaridan ilhomlanib “Hayotning asl qiymati nimada?” mavzusida talabalarning mustaqil fikrlashi rag‘batlantiriladi.

Axloqiy xulosa chiqarish: “Odamiylik mulki” asosida halollik, mehr-oqibat va do‘stlik haqida umumiy xulosalar chiqariladi.

3. Natijani ko‘rsatishga misol

Tajriba-sinov ishlari yakunida 80% talabalar ma‘rifatparvarlik tushunchasini aniq va asosli ifodalay olgan. Talabalarning 70% jami bahs-munozaralarda faol ishtirok etgan. 65% talabalar hayotiy vaziyatlarda badiiy obrazlar orqali xulosa chiqarish ko‘nikmasini namoyon etgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, mashhur yozuvchi Tohir Malik asarlari orqali talabalar adolat, halollik, vatanparvarlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlarga tayanib, ma‘rifatparvarlik g‘oyalarini nafaqat tushunish, balki hayotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini egallaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Tohir Malik. Shaytanat. – Toshkent: Sharq, 2000.
2. Tohir Malik. So‘nggi o‘q. – Toshkent: Yozuvchi, 2004.
3. Tohir Malik. Charxpalak. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2008.
4. Tohir Malik. Odamiylik mulki. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2010.
5. Hoshimova M. Saidova R. «Zamonaviy dars turlari» Toshkent. 2005
6. Sharopov Sh. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida tarbiyaviy g‘oyalar. – Toshkent: Fan, 2016.
7. Qodirov B. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
8. Egamberdiyeva M. Tarbiyaning nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
9. Qurbonov A. Adib va zamon. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2013.
10. To‘lqin Saydaliyev. Asarlarida odamiylik va ilmg‘a muhabbatni tarannum etdi. – Toshkent: Xalq so‘zi, 2023.

QIZLAR VA AYOLLARDA JISMONIY FAOLLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTEGRATIV PEDAGOGIK MODEL

Oripova Nazzora Maxmudovna

Buxoro davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya va sport kafedrası doktoranti

E-mail: nazzora_oripova1995@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada qizlar va ayollarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy pedagogik muammolari ko'rib chiqiladi. Ushbu muammoni bartaraf etish maqsadida psixologik, ijtimoiy, madaniy va texnologik komponentlarni qamrab oluvchi integrativ pedagogik model taklif etiladi. Modelning samaradorligi Buxoro viloyati maktablarida o'tkazilgan eksperiment natijalari asosida isbotlangan bo'lib, u o'quvchilar-qizlarning jismoniy faollik darajasi va unga bo'lgan ijobiy munosabatining sezilarli darajada oshishiga olib kelgan.

Kalit so'zlar: jismoniy faollik madaniyati, qizlar, ayollar, integrativ pedagogik model, psixologik baryerlar, milliy-madaniy qadriyatlar, sog'lom turmush tarzi.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifa hisoblanadi. Biroq, O'zbekiston sharoitida, ayniqsa, qizlar va ayollar qatlamida jismoniy faollik madaniyatining past darajada ekanligi tadqiqotlar bilan tasdiqlangan [1, s. 45]. Bu holat nafaqat sog'liq muammolariga, balki shaxsning ijtimoiy faolligining susayishiga ham olib keladi. Anjumanning asosiy mavzusi – "Ta'lim-tarbiyaning optimal modellari" - aynan shunday muammolarga zamonaviy, samarali yechimlar topishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, qizlarning jismoniy faollikka bo'lgan qizigishini oshirish va unda davomiylikni ta'minlash uchun mo'ljallangan integrativ pedagogik modelni taklif qilish mavzuning dolzarbligini anglatadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - qizlar va ayollarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirishning integrativ pedagogik modelini ishlab chiqish, uning nazariy asoslarini yoritish va amaliy samaradorligini eksperimental yo'l bilan tekshirishdan iborat.

Asosiy qism. 1. Muammoning tarixiy va zamonaviy ko'rinishi

Jinslararo tafovutga asoslangan jismoniy tarbiya an'analari ko'plab jamiyatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham chuqur ildiz otgan. Tarixiy jihatdan, qizlar uchun sport va jismoniy mashqlar ko'pincha cheklangan yoki ma'lum me'yorlar doirasida amalga oshirilgan [2, s. 112]. Zamonaviy davrda global tendensiyalar gender tenglikni rag'batlantirsa-da, mahalliy madaniy va ijtimoiy omillar (oilaviy qadriyatlar, jamoa fikri, "nomus" tushunchasi) hali ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda [3, s. 28].

Xalqaro tajribalar (Shvetsiya, Kanada, Yaponiya) shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va maktab ta'limining dastlabki bosqichlaridan boshlab qizlar uchun maxsus qulay va xavfsiz muhit yaratish, ularning jismoniy faolligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega [4, s. 15].

2. Integrativ pedagogik modelning nazariy asoslari va tarkibiy qismlari

Taklif etilayotgan integrativ model to'rtta o'zaro bog'liq blokdan iborat:

1-blok:

Psixologik-kognitiv

- Jismoniy tarbiya psixologiyasi asoslarini o'qitish.
- Tanani qabul qilish va o'ziga ishonchni oshirishga qaratilgan treninglar.
- Muvaffaqiyat qozongan sportchi ayollar hayotidan ijobiy namunalar bilan tanishtirish.

2-blok:

Madaniy-an'anaviy- An'anaviy raqslar, milliy kurash turlarining engil shakllarini joriy etish.

- Sportni milliy bayramlar va an'analar bilan birlashtirish.
- Qizlar uchun madaniy jihatdan maqbul sport liboslari dizayni.

3-blok:

Ijtimoiy-kommunikativ

- Qizlar uchun sport klublari va lagerlarini tashkil etish.
- Ota-onalar va jamoa arboblari rag'batlantirish.
- Ayollar o'rtasida jamoaviy sport turlarini rivojlantirish.

4-blok:

Texnologik-innovatsion

- Onlayn platformalar orqali shaxsiy mashq dasturlarini taklif etish.
- Virtual reallik yoki interfaol formatlardan foydalanish.
- Gamifikatsiya elementlarini joriy etish.

3. Tadqiqot metodologiyasi va natijalari

Tadqiqot 2023-2024 o'quv yilida Buxoro viloyatidagi 3 ta maktabda (5-9-sinf, 120 nafar qiz) o'tkazildi. Nazorat va eksperimental guruhlar 60 nafar qizdan tashkil topdi.

Ko'rsatkich	Guruh	Boshlang'ich	Yakuniy	O'sish (%)	p-value
Haftalik jismoniy faollik (soat)	Nazorat	1.5	1.7	13.3%	0.21
	Eksperimental	1.6	3.8	137.5%	0.001
Jismoniy faollikka ijobiy munosabat (%)	Nazorat	45%	48%	3%	0.35
	Eksperimental	43%	82%	90.7%	0.000
O'rinda sakrash (marta/1 min)	Nazorat	32	33	3.1%	0.28
	Eksperimental	31	38	22.6%	0.005

MUHOKAMA

Natijalar integrativ modelning an'anaviy yondashuvlardan samaraliroq ekanligini ko'rsatadi. Model kompleksligi bilan kuchli: jismoniy, psixologik, madaniy va ijtimoiy baryerlarni bartaraf etadi. Xalqaro tajribalar (Shvetsiya 'Idrott och Hälsa') ham psixologik qulaylik va gender tenglikka e'tibor beradi [4, s. 18]. Bizning modelimiz esa O'zbekiston kontekstiga moslashtirilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosalar:

1. Qizlar va ayollarda jismoniy faollik madaniyatini shakllantirish murakkab, ko'p qirrali muammo.

2. Integrativ model ijobiy natijalar beradi, psixologik va madaniy to'siqlarni bartaraf etadi.

3. Model O'zbekiston sharoitida adaptiv va samarali.

Takliflar:

1. Modelni boshqa hudud maktablarida sinovdan o'tkazish.

2. O'qituvchilar va murabbiylarni gender psixologiyasi va integrativ yondashuvlar bo'yicha malaka oshirish.

3. O'quv dasturlari va fanlarga model tamoyillarini integratsiya qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduraxmanov, A. R., & Xolmatova, S. I. (2023). O'zbekiston qizlarining jismoniy faollik darajasi: sotsiologik tahlil. Pedagogika fanlari doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent: O'zPFITI.
2. Brown, D. H. K. (2019). Sport, Physical Education and Gender: International Perspectives. London: Routledge.
3. Karimova, M. N. (2022). O'zbek oilasida gender stereotiplar va qizlarning jismoniy tarbiyaga qaratilgan qiziqishiga ta'siri. Jismoniy madaniyat: nazariya va amaliyot, 4(55), 26-31.
4. Larsson, H., & Redelius, K. (2020). The Swedish Approach to Physical Education and Health: A Pedagogical Model for Equity. Journal of Teaching in Physical Education, 39(1), 12-22.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2022). "Jismoniy tarbiya" fanining o'quv dasturi (5-9-sinflar). Toshkent: "Sharq".
6. Saodatova, G. T. (2021). An'anaviy va zamonaviy sport turlarining o'zbek qizlari orasida tarqalishi. Sport fanlari xabarnomasi, 3(28), 45-50.
7. Tursunov, B. T. (2020). Yoshlarda sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: "Fan va texnologiya".
8. WHO. (2021). Global action plan on physical activity 2018–2030: More active people for a healthier world. Geneva: WHO.

К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ЖИВОПИСИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТОВ ИСКУССТВА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ (из опыта работы кафедры)

С.А.Нурмуродова

Докторант кафедры музыки и изобразительного искусства. Бухарский государственный педагогический институт

Аннотация. В данной статье поднята важная для современной художественно-педагогической науки проблема- организация самостоятельной работы по живописи студентов факультетов искусства педагогических институтов. В статье дан анализ современного состояния проблемы и некоторых аспектов организации самостоятельной работы по живописи.

Annotation. This article raises an important problem for modern artistic and pedagogical science - the organization of independent painting work for students of art departments of pedagogical institutes. The article provides an analysis of the current state of the problem and some aspects of organizing independent painting work.

Ключевые слова: художественный образ, творчество, художественное образование, самостоятельная изобразительная деятельность, система обучения живописи, композиционные рисования.

Key words: artistic image, creativity, art education, independent visual activity, painting teaching system, compositional drawings.

Живопись представляет собой сложный процесс, включающий познание, изучение и созидание (создания художественного живописного образа). Живопись как учебный предмет готовит студентов к самостоятельной педагогической работе и является основы их художественного образования, на который опираются остальные дисциплины изобразительного цикла. В подготовке студентов по живописи на факультетах искусства значительное место занимает самостоятельная работа. Учебными программами по живописи к настоящему времени в целом определились основные формы и методы проведения таких занятий: самостоятельная подготовка по заданиям под руководством преподавателя; самостоятельные зарисовки во внеучебное время (дома, на улицах города, за городом и т.д.); самостоятельная изобразительная деятельность студентов учащихся во время летних и осенних практик - пленэров и в период выполнения выпускных квалификационных работ. В указанных формах самостоятельной работы, на наш взгляд, основной следует считать изобразительную работу студентов в учебных мастерских под руководством преподавателя, которая осуществляется на основе определенной системы преподавания, научно обоснованной методики и в условиях обеспечения натурой и наглядно-иллюстративным материалом.

**Самостоятельное занятие по живописи.
1-курс. Педагог С. Нурмурадова.**

**Самостоятельное занятие по
живописи. 2-курс.
Педагог С. Нурмурадова.**

Для успешного проведения таких занятий требуется решение целого ряда задач: одна из основных – разработка рабочей учебной программы с учётом специфики живописных задач.

Какие же основные задачи должны решаться в программе самостоятельной работы? Прежде всего, необходимо четко определить структуру, объем и содержание самостоятельных занятий по живописи. На наш взгляд, основное внимание при этом должно быть акцентировано на развитии у студентов композиционного мышления, так как "заинтересованная увлеченная практика в композиционном рисовании – путь для свободного воплощения творческих замыслов во всех видах изобразительного искусства"(1,С17). В формировании у студентов такого мышления решающая роль принадлежит работе над цветными набросками, живописными рисунками с натуры по памяти, по представлению и воображению.

Поэтому содержание занятий должно быть направлено именно на формирование у студентов знаний, умений и навыков в композиционной живописи. Целенаправленное обучение этим качествам будет содействовать более высокому уровню подготовки будущих художников-педагогов, позволит решать задачи по выработке у студентов критериев красоты цвета. Как отмечает автор книги «Наука о цвете и живописи» А. Зайцев «Классическая эстетика в качестве основного критерия красоты цвета рассматривала его чистоту. Чистота цвета как критерии эстетической оценки, несомненно, в основе своя объективно, что доказывается самим фактом использования понятия «чистый» для описания цвета.» (2, с 86)

С этой целью нами была разработана учебная рабочая программа самостоятельной работы по живописи (4 часа в неделю).(3)

Мы исходили из того, что содержание заданий программы самостоятельной работы не должно дублировать темы основной программы по живописи: модуль самостоятельных заданий призвана дополнять и развивать знания, полученные в процессе академической живописи служить своеобразным "мостиком" между академической живописью и композицией. Следует отметить важность такой связи для будущей педагогической деятельности студентов: она позволит уверенно владеть педагогическим и художественным опытом, что является одним из условий успешной подготовки будущих учителей изобразительного искусства в школе. Программа самостоятельной работы по

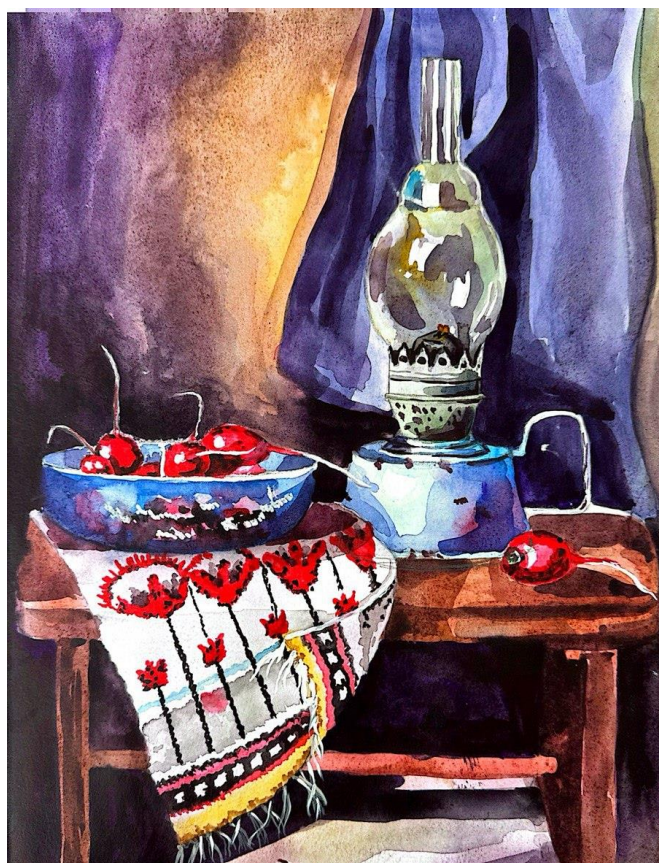
живописи была составлена нами на основе типовых программ по живописи Ташкентского государственного университета имени Низами, Художественно-графического факультета Московского педагогического государственного университета и Санкт-Петербургского государственного университета. Это позволило учесть, как учебно-воспитательные, так и креативные задачи творческого развития будущих художников педагогов.

Структура программы предусматривает выполнение обязательных критериев по формированию у студентов живописного и композиционного мастерства, а также количества живописных работ; выполняемых в учебных мастерских и в домашних условиях. Практика показала целесообразность такого подхода: установление конкретного времени для каждой работы позволяет более эффективно организовать...занятия, мобилизует и упорядочивает сам процесс самостоятельных занятий. Введение примерной тематики домашних заданий направлено на закрепление и развитие профессиональных умений и навыков, полученных в учебной самостоятельной работе (4,с 43). Например, развивая тему "Эстетика цвета в творческом натюрморте" студенты дома по представлению составляют новую композицию из заданных предметов. Программа позволяет также осуществлять действенный контроль за домашней изобразительной деятельностью студентов.

В содержании нашей программы большое место занимают скетч- наброски, как наиболее эффективный краткосрочный вид живописи, позволяющий решать самые разнообразные задачи в условиях сильной загруженности студентов по ряду учебных дисциплин. Запланированы скетч-наброски акварелью, гуашью и другими художественными материалами длительные, кратковременные, с натуры, по памяти, представлению, воображению. Занятия над цветными набросками формируют цельность видения пластической формы, умение выявить характерное в натуре и обобщить. В обучении цветным скетч- наброскам художников-педагогов важна педагогическая направленность такого вида работ к педагогическому труду. Будущему учителю необходимо уверенное владение живописью которое позволит успешно демонстрировать на уроках в школе методическую последовательность над рисунком в цвете. На самостоятельных занятиях закрепляется и развивается умение работать различными живописными материалами, с этой целью в программу включены наброски и зарисовки тушью, углем, сангиной, пастелью, цветными мелками, акварелью (черной, цветной), шариковой ручкой, чернилами и т.д. В процессе занятий важно развивать творческую активность студентов, давать свободу в решении задач работы по представлению и воображению. Например, объяснив методы восприятия цвета в живописи, передачи цветовой гармонии важно подчеркнуть, что разделение цветов на тёплые и холодные в живописи соответствует температурном качеством цвета, количества тепловой энергии. И поэтому важно предоставить возможность студентам освоение научной основы живописи. Такая живопись развивает инициативу, самостоятельность, воспитывает потребность в исследовании. На занятиях "необходимо сочетать наблюдения и натурные зарисовки, чередовать живопись с натуры со скетчами по памяти, представлению и воображению».

Условиями, обеспечивающими успех в живописи по памяти, по представлению и воображению, являются регулярность и интенсивность освоения материала (по степени сложности изобразительных объектов и решаемых при этом задач), обязательная связь работы с предшествующими ей натурными зарисовками. В начальной стадии подготовки студентов очень важными для формирования навыков живописи по представлению

являются задания на осмысление произвольного запоминания, которое, как подчёркивает академик В.С.Кузин, основано на понимании содержания, сущности задания, сохранении

в памяти материала, на раскрытии смысловых, логических связей, которые существуют между частями.

В практической работе у некоторых студентов возникают затруднения при выполнении отдельных заданий (например, при использовании цветового контраста в выявлении центра композиции). В таких случаях необходимо работать с ними индивидуально.

Мы рассмотрели лишь некоторые аспекты самостоятельной работы студентов по живописи в учебных мастерских (структуру, объем и содержание программы). Но и это уже позволяет сделать вывод о том, что создание программы для самостоятельной работы студентов окажет значительную помощь в профессионально-педагогической и художественной подготовки будущих учителей изобразительного искусства: ее реализация

будет способствовать росту художественного и педагогического мастерства будущих художников педагогов.

**Самостоятельная работа
студента 2-курса Мирзоевой Дилнозы.**

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ависян О.А. Натура и рисование по представлению. М., 1985. С.17.
2. Зайцев А.С. Наука о цвете и живопись.-М.: Искусства, 1986-158 с;ил.
3. Программы педагогических институтов: Живопись. Бухара., 2024-22 с..
4. С.Ф.Абдуллаев, И.Н.Гадоев. Рангтасвир. Ўқув қўлланма - Наваи - 2022 с123
5. Абдуллаев С. Ф. Восточная миниатюра в системе высшего художественно-педагогического образования //Москва: СФ Абдуллаев. – 1996.
6. Абдуллаев С. Ф., Муродова М. Х. Методические особенности методов обучения рисованию по памяти и представлению //Universum: общественные науки. – 2022. – №. 2 (81). – С. 21-24.
7. Дустова Д. С., Абдуллаев С. Ф. Взаимосвязь педагогического и художественно-творческого компонента в системе эстетической подготовки учителя начального образования //PEDAGOGS jurnali. – 2022. –
8. Абдуллаев Сайфулла Файзуллаевич, and Ситора Мухлисовна Умарова. "СКЕТЧ–ЗАРИСОВКИ КАК ИННОВАЦИОННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА: Абдуллаев Сайфулла Файзуллаевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и

- гуманитарных наук Туркестанского университета новых инноваций (Бухара), Абдуллаев Сайфулла Файзуллаевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и гуманитарных наук Туркестанского университета новых инноваций (Бухара)." Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 10 (2023): 85-88.
9. Абдуллаев, С. Ф. (1996). Восточная миниатюра в системе высшего художественно-педагогического образования. Москва: СФ Абдуллаев.
 10. Абдуллаев, С. Ф., & Муродова, М. Х. (2022). Методические особенности методов обучения рисованию по памяти и представлению. *Universum: общественные науки*, (2 (81)), 21-24.
 11. Абдуллаев, С. Ф. (2022). Формы организации самостоятельного образования студентов направления изобразительное искусство и инженерная графика. *PEDAGOGS journali*, 1(1), 271-273.
 12. Абдуллаев, Сайфулла Файзуллаевич. "Муродова Муясар Хикматовна Методические особенности методов обучения рисованию по памяти и представлению." *Universum: общественные науки* 2 (2022): 81.
 13. Дустова, Дилдора Собиржановна, and Сайфулла Файзуллаевич Абдуллаев. "Взаимосвязь педагогического и художественно-творческого компонента в системе эстетической подготовки учителя начального образования." *PEDAGOGS journali* 1.1 (2022): 84-86.

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ

Гаффаров Махмуджон Абдималикович
Международная школа Томпсона

Аннотация. В статье рассматривается актуальная проблема – повышение качества образования в образовательном учреждении. Также в данной статье определены условия, влияющие на «качество образования».

Ключевые слова: Качество образования, компетентность, рынок труда, маркетинг, репетитор, класс, частная школа.

Annotation: The article discusses the current problem - improving the quality of education in an educational institution. Also, this article identifies the conditions affecting the "quality of education".

Key words: Quality of education, competence, labor market, marketing, tutor, class, private school.

Глядя на путь развитых стран при переходе к рыночной экономике, можно сказать, что их развитие напрямую связано с поддержкой системы образования, широким подходом к их деятельности.

В период реформирования и модернизации образования предъявляются новые требования к системе образовательных услуг. Модель управления эффективностью

образовательной системы все больше ориентирована на субъектов образовательного процесса. Конкуренция в сфере образовательных услуг набирает обороты. В дополнение к государственным учебным заведениям большую роль стали играть и частные учреждения.

Сегодня оценка качества образования приобрела новое содержание и важность. В конце концов, качество образования обеспечивает академическую мобильность получателей науки (студентов, аспирантов) и преподавателей.

Современный спрос, который быстро меняется на рынке труда, предписывает образованию готовить выпускников с уровнем квалификации, соответствующим требованию о том, чтобы они обладали необходимыми компетенциями в конкретной профессии и, следовательно, были способны выполнять поставленные перед ними задачи. Как правило, представитель работодателя, общество является заказчиком «продуктов» сектора образования и должно удовлетворять эту потребность путем проведения маркетинга на рынке труда.

Несмотря на то, что понятие «качество образования» активно обсуждается, на данный момент общего понимания его нет. На каждом этапе развития образования появляются новые условия, возможности и потребности. Критерии оценки качества меняются, проблема управления качеством становится все острее, и снова возникает необходимость изучить и решить эту проблему.

В мировом опыте государственная политика в области образования базируется на 3 основных приоритетах: обеспечение доступа к образованию, обеспечение качества и повышение финансовой эффективности образовательных учреждений [4]. Повышение качества образования, расширение возможностей его использования являются одним из важнейших приоритетов государственной социальной политики.

В мире насчитывается 7,7 миллиона школ, из которых в среднем 73% являются государственными средними школами, то есть государственными учебными заведениями, в то время как 27% являются частными школами.

Согласно международной статистике, рейтинг школ Великобритании в мире самый высокий. На втором месте находятся школы США, а далее следуют системы школьного образования Канады, Германии и Франции. Более 70% выпускников школ в этих государствах учатся в высших учебных заведениях.

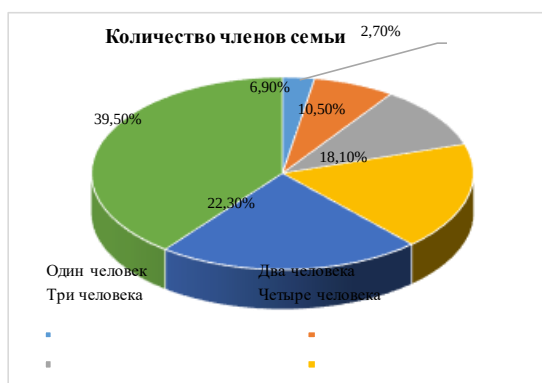
Также на Азиатском континенте лучшим школьным образованием является государство Южная Корея. В то же время 56% корейских выпускников школ учатся в высших учебных заведениях.

Качество и условия обучения в школах с самым низким показателем в основном в африканских государствах Замбии, Центрально Африканской Республике. Система образования в Пакистане, Ливии также была оценена как крайне негативная.

Социально-экономическая информация, относящаяся к населению, составу, размещению и воспроизводству населения или его групп, является основой для развития системы образования.

По состоянию на 1 января 2023 года в Республике Узбекистан насчитывается 9729961 семья. На начало 1991 года доля жителей, проживающих в городских районах, в составе постоянного населения Республики Узбекистан составляла 40,3%. К началу 2023 года этот показатель составил 50,9 процента, увеличившись на 10,6 процента по сравнению с 1991 годом.

В Узбекистане в 39,5 процентах домохозяйств проживают 6 и более человек. Согласно данным, число членов домохозяйства по состоянию на май 2023 года:

В 2023 году из 9729961 существующей в нашей стране семьи 64617413 детей посещают 10522 школы для обучения и воспитания, а 541473 учителей-педагогов обеспечивают их знаниями.

В целом качественное образование обеспечивает основу для улучшения условий жизни людей и обеспечения устойчивого развития. Вопросы легкости и качества образования включены в стратегические программы развития всех стран мира, поскольку государство вносит свой вклад в обеспечение материального благополучия и социально-экономической стабильности в стране, приумножая человеческий капитал, в свою очередь, повышая экономический потенциал страны и создавая конкурентное преимущество на международной арене.

Развитие образовательной системы базируется на основных принципах международной образовательной деятельности, одним из которых является создание и обеспечение условий для реализации доступного качественного образования.

В Республике Узбекистан равные права на образование гарантированы каждому, независимо от пола, расы, национальности, языка, религии, социального происхождения, вероисповедания, личного и социального статуса[1].

Образование означает возможность обучения в соответствии с потребностями и желаниями всех людей на протяжении всей жизни, исходя из их потенциала. Это включает в себя «обучение тому, как знать, делать, жить и быть вместе». Образование может быть получено в семье, дошкольном учреждении, школе и других образовательных учреждениях, а также в обществе. Общепринятые международные документы, в частности статья 26 Всеобщей декларации прав человека и статья 28 Конвенции о правах ребенка, укрепляют права человека на образование. Хотя в международных документах отмечается, что начальное образование является бесплатным и обязательным для всех детей школьного возраста и что никому не разрешается проводить дискриминацию в этом отношении, на практике признается, что ситуация иная, и поэтому в последнее время в нескольких контрактах подчеркивается следующее:

расширение и совершенствование дошкольного образования и воспитательной работы;

обеспечение бесплатного, обязательного и качественного начального образования для всех;

программы, направленные на обучение с целью формирования приемлемых учебных и жизненных навыков у взрослых, гарантирующих условия для равного доступа к возможностям участия в начальном и неокончательном образовании;

содействие равенству между мужчинами и женщинами;

содействовать вовлечению отделенных, уязвимых и дискриминируемых групп в образование на всех этапах.

Добившись больших успехов в ликвидации неграмотности и обеспечении доступного образования для всех граждан, Узбекистан сохраняет преимущество государственного финансирования образования, что, несомненно, является положительным фактором.

В опросах, проведенных по вопросам организации повышения качества и эффективности школьного образования, в частности, изучалось отношение родителей к школьному образованию. В ходе опроса 35 800 родителей были внимательно ознакомлены с вопросами и приняли участие в процессе прямого голосования. Ниже вы можете ознакомиться с результатами опроса.

Также очевидно, что 25,4% участников опроса составляют мужчины и 74,6% - женщины, поскольку с учащимися и школьными мероприятиями в основном сталкиваются матери. Это признак того, что воспитание детей в обществе возлагается на женщин (матерей). Становится известно, что лишь очень немногие мужчины (отцы) ответственно подходят к образованию своих детей. Кроме того, наибольшую долю родителей (61,1 процента), посещающих детскую школу, составляют лица в возрасте до 40 лет. Эти родители - учащиеся, которые посещали школу в период с 1991 года и после обретения Узбекистаном независимости.

Когда была изучена причина нежелания учащихся посещать школу, 62% опрошенных родителей указали в качестве причины, что их ребенок «низкий интерес к образованию». А низкий интерес учащихся к образованию был отмечен 49% участников как заключающийся в «нелюбви их ребенка к образованию, лени». Об этой ситуации свидетельствует тот факт, что 50-60% современных учащихся ходят в школу принудительно и не любят получать образование.

Из этого можно сделать вывод, что учителя в школе, да и в семье, родители неправильно объясняли детям важность знаний, не раскрывали привлекательность образования, не учили целеполаганию, неправильно направляли в них интерес и способности. По этой причине многие учащиеся бесцельно стоят на пороге самостоятельной жизни, когда дело доходит до 10-11 класса, они не знают, какую профессию выбрать. В качестве подтверждения этого 64% родителей заявили, что в основном ученикам 10-11 классов не нравилось посещать школу. Чтобы избежать возникновения таких негативных последствий, необходимо направлять учащимися *школ* на профессию, исходя из их способностей и интереса.

50% участников опроса отметили, что их дети хорошо ладили со всеми учителями, в то время как остальные 50% сообщили о проблемах с учителями в различных формах. Даже 1 процент признался, что у их ребенка были конфликтные отношения со всеми учителями.

Когда самих родителей спросили об их отношении к школе как учащихся, 69% заявили, что очень любят школу, в то время как 15% заявили, что любят, но не на уровне фанатов, у 12% было типичное отношение, 2% это не нравилось, а 2% не нравилось

вообще. Таким образом, в то время как 43% современных учащихся находили школу привлекательной, 69% учащихся 15-30-летней давности имели такое же позитивное отношение к школе.

Следует отметить еще один случай: тот факт, что за 15-30 лет отношение учащихся к школе изменилось на 26 процентов в негативную сторону, указывает на необходимость того, чтобы мы сосредоточили наши будущие меры на том факте, что школа, учитель, семья и родители являются основой образования и воспитания.

В заключение необходимо разработать стратегию повышения качества образования в школах и решить следующие задачи:

1. Развитие и поддержка научно-исследовательской работы в школьном образовании;

2. Необходимо повышать квалификацию учителей, разрабатывать современные образовательные программы, разрабатывать качественные *кнежные*, электронные и интерактивные учебники;

3. Составление образовательных программ, творчески использующих самый передовой опыт зарубежных стран с развитой системой образования;

4. Правильная составление и постановка расчета комплектации, тарификации, штатное расписание в школах;

5. Строительство новых школ, строительство и ремонт дополнительных классных комнат, перевод их на альтернативный источник энергии, укрепление материально-технического обеспечения, полное обеспечение интерактивными досками;

6. Для того чтобы усилить конкуренцию на рынке образовательных услуг, необходимо увеличить количество частных школ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Узбекистан (Статья 50). Т.: «Узбекистан»-2023, стр. 40.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 № 158 «О стратегии развития Узбекистана до 2030 года».
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 29.04.2019 № 5712 «Об утверждении концепции развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года».
4. Жук, А. И. Качество в системе приоритетов государственной политики в области образования в Республике Беларусь / А. И. Жук // Белорусская система образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bel-educ.narod.ru/BED011.htm>. – Дата доступа: 09.01.2014.
5. Ш.Пўлатов. Образовательный менеджмент, или научно-методическая стратегия управления образовательным учреждением. Учебное пособие. Т.: «Ёш куч», 2019, с. 592
6. Р.Х.Жўраев, С.Т.Тургунов. Управление образованием. Руководство для директоров общеобразовательных средних учебных заведений. Т.: «Ворис-Нашириёт»-2006, стр.263.
7. А.Раджиев, Ф.Каримов, А.Ибрагимов. Отчет об опросе и исследовании, проведенные в соответствии с требованиями международных исследований Talis-2018. Том 2. Ташкент-2022. 119 стр.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MUASSASALARI O‘QUVCHILARINING MA‘NAVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MAKTAB DIREKTORLARINING TUTGAN O‘RNI

Tojimirzayeva Buzulayxo Maxammadjon qizi

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Maktabgacha ta‘lim nazariyasi va metodikasi
kafedra ish yurituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari o‘quvchilarining ma‘naviy tafakkurini rivojlantirishda maktab direktorlarining roli o‘rganilgan, shuningdek, maktab direktorlarining ma‘naviy-tarbiya ishlarini samarali tashkil etishdagi vazifalari hamda ularning ta‘lim muassasasidagi o‘quvchilarga ta‘siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ma‘naviy tafakkur, maktab direktori, umumiy o‘rta ta‘lim, ma‘naviyat, tarbiya, o‘quvchilar, ommaviy madaniyat, ma‘naviy tarbiya

Bugungi kunda yoshlarning ing ma‘naviy tafakkurini rivojlantirish – nafaqat ularning shaxsiy taraqqiyoti, balki butun jamiyat barqarorligi va farovonligi uchun ham zarurdir. Ma‘naviy jihatdan barkamol yoshlar – bu mustaqil fikrlay oladigan, mas‘uliyatni his qiladigan, o‘z jamiyati va millatiga sodiq avloddir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘zining “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” kitobida yoshlarimiz ma‘naviy tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratib “Albatta biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash bo‘yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo‘lsak bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotgani, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, “ommaviy madaniyat” kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma‘naviy-ma‘rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko‘tarishimiz lozim” deb ta‘kidlagan. Ma‘naviy tarbiyaning mohiyati va amaliy ahamiyati, ayniqsa, jamiyat taraqqiyotining burilish davrlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Davlatning kuchi va qudratini ma‘naviy jihatdan barkamol bo‘lgan kishilargina belgilaydi. Ma‘naviyatga e‘tibor bermagan mamlakatda katta iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy bo‘hronlar sodir bo‘ladi. Jamiyat hayotidagi barcha bo‘xtonlarning tomiri ham kishilarning ma‘naviy kamoloti darajasi va holatiga borib taqaladi. Xalqi ma‘naviy jihatdan qashshoq bo‘lgan va u oqilona boshqarilmagan mamlakat, tabiiy boyliklari behisob bo‘lsa ham, hech qachon buyuk davlat bo‘la olmaydi. Bu fikrlar to‘g‘riligi insoniyat jamiyati taraqqiyotining har qadamida to‘la isbotlanadi. Shu bois, ma‘naviy tafakkurni shakllantirish va uni muntazam rivojlantirish bugungi kun talabidir. Biroq, zamonaviy jamiyatda bu sohada bir qator muammolar ham mavjud bo‘lib, ularni hal etish uchun yanada samarali choralar ko‘rish zarur.

Ma‘naviy tafakkur – bu insonning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, o‘rta ta‘lim davrida yoshlarning ma‘naviy rivojlanishi ularning butun hayoti uchun poydevor yaratadi. Shu nuqtai nazardan, maktab direktorlarining ma‘naviy-tarbiya jarayonlarida tutgan o‘rni katta ahamiyatga ega. Ma‘naviy

tafakkur va uning shakllanishida ta'lim muassasasining boshqaruv tizimi, xususan, maktab direktorining yondashuvi va rahbarlik qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy tafakkur – insonning axloqiy qadriyatlar, milliy urf-odatlar va umumiy madaniyatni o'zida aks ettiruvchi ongidir. Ma'naviy tafakkur rivojlanishi shaxsning ijtimoiy hayotga faol qo'shilishida, axloqiy qarorlar qabul qilishida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning ma'naviy rivojlanishi ta'lim jarayonida faqat bilim olish bilan cheklanmay, ularning milliy madaniyat, vatanparvarlik, insoniylik, halollik kabi axloqiy fazilatlarini shakllantirishni talab qiladi. Bu jarayonda maktabning o'quv dasturlari, tarbiyaviy tadbirlar, o'qituvchilarning ta'siri bilan birga, maktab rahbariyatining, xususan, direktorning yetakchilik roli muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy tafakkurni rivojlantirish uchun o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlar yaratilishi zarur: milliy va umumiy insoniy qadriyatlarni chuqur anglash, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish, axloqiy tanlovlar qilishda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish. Shu maqsadda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy soatlar, madaniy-ma'naviy tadbirlar, loyihalar tashkil qilinadi. O'quvchilar o'zaro muloqot, jamoaviy ishlar orqali axloqiy qadriyatlarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar. Ta'lim jarayonida ma'naviy-tarbiya faoliyati o'quvchilarning shaxs sifatida yetilishida, ularning jamiyatdagi o'rnini anglashida katta yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishda yangi pedagogik usullar, interaktiv darslar, multimedia resurslaridan foydalanish samarali bo'lmoqda. Natijada, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ma'naviy tafakkuri mustahkamlanadi, ular yurtga sodiq, axloqiy barkamol, mas'uliyatli shaxslar bo'lib shakllanadilar.

B.X. Qodirovning fikricha, ma'naviy tarbiya milliy ma'naviyatni avaylash va yosh avlodda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ma'naviy tarbiya nafaqat milliy qadriyatlarni avaylash bilan cheklanmasdan, balki zamonaviy jamiyatda o'quvchilarning global axloqiy me'yorlarga moslashishini ham ta'minlashi lozim. Shaxsiy mulohazamga ko'ra, ma'naviy tarbiya jarayoni maktab muhitida puxta va tizimli olib borilmasa, yoshlar o'zligini yo'qotish, axloqiy inqirozga duch kelish xavfi ortadi. Shu bois maktab rahbarlari, ayniqsa maktab direktorlarining ushbu jarayonda faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Ular o'z faoliyatlarida milliy qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, zamonaviy o'quvchilarning axloqiy saviyasini ko'tarish uchun innovatsion va interfaol pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishlari lozim. Bundan tashqari, ma'naviy tarbiyaning samaradorligi nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarida, balki ularning kundalik hayotdagi axloqiy harakatlarida, o'zaro munosabatlarida ham namoyon bo'lishi kerak. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim muassasasining ma'naviy-madaniy muhitini yaratishda direktorlarning yetakchilik roli ayniqsa katta.

Ma'naviy tafakkur yoshlar orasida insonparvarlik, halollik, adolat, mehr-oqibat kabi oliy axloqiy fazilatlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Ularni mustahkamlash uchun ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishlari faol rivojlantirilishi zarur. Shu bilan birga, ota-onalar va jamiyat ham yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Yoshlarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishda amaliy faoliyatlar, madaniy va ma'rifiy tadbirlar, ijtimoiy loyihalar katta ahamiyatga ega. Ular orqali yoshlar o'z fikrlarini erkin ifoda eta oladi, axloqiy muammolarni tahlil qiladi va ma'naviy qadriyatlarni chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yoshlardagi ma'naviy tafakkur jamiyatning kelajagi, uning barqarorligi va taraqqiyoti uchun poydevor vazifasini bajaradi. Shu bois, ma'naviy tafakkur darajasini oshirish va uni

doimiy ravishda rivojlantirish maqsadida tizimli ishlar olib borilishi zarur. Yoshlarda ma'naviy tafakkur ijobiy va salbiy jihatlari mavjud bo'lib, ijobiy jihatlari quyidagilar:

1. **Ma'naviy-ma'rifiy ishlarning kengayishi:** Davlat miqyosida olib borilayotgan islohotlar, yoshlar siyosati, madaniy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Yoshlar o'rtasida Vatanga sadoqat, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar keng targ'ib qilinmoqda.

2. **Axborotga erkin kirish imkoniyati:** Bugungi yoshlar internet, kitoblar, onlayn platformalar orqali o'z bilim doiralarini kengaytirib oladi. Bu esa ularning fikrlash doirasini boyitib, ma'naviy qadriyatlar haqida chuqurroq o'ylashlariga imkon yaratadi.

3. **Faol fuqarolik pozitsiyasi:** Yoshlarda ijtimoiy jarayonlarga befarq bo'lmazlik holatlari ortib bormoqda. Ko'plab yoshlar ko'ngillilik harakatlarida, ijtimoiy loyihalarda faol ishtirok etmoqda, bu esa ularning ma'naviy tafakkurining oshib borayotganidan dalolat beradi.

4. **Milliy qadriyatlarga hurmat:** Yurtimizda milliy urf-odatlar, an'analar, diniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash kuchaygan. Yoshlar o'zligiga, tarixiga, ota-bobolari merosiga qiziqmoqda va bu ularning ma'naviy o'sishida ijobiy omil hisoblanadi.

Salbiy tomonlari esa quyidagilar:

1. **Internet va ommaviy madaniyatning salbiy ta'siri:** Har doim ham internetdagi axborot foydali emas. G'arbiy hayot tarzining yuzaki qabul qilinishi, ko'ngilochar kontentning haddan tashqari ko'pligi ayrim yoshlarda iste'molchilik kayfiyatini, ma'naviy bo'shliqni kuchaytirishi mumkin.

2. **Oilaviy tarbiyaning zaiflashuvi:** Ba'zi oilalarda ma'naviy tarbiyaning ikkinchi o'ringa tushib qolganini ko'rish mumkin. Ota-onaning vaqt yetishmovchiligi yoki e'tiborsizligi natijasida farzandlar hayotga tayyor bo'lmagan, ma'naviy jihatdan nochor bo'lib ulg'aymoqda.

3. **Qadriyatlarga nisbatan loqaydlik:** Ayrim yoshlar orasida milliy qadriyatlarga, madaniyatga, urf-odatlarga befarqlik, hatto masxara bilan qarash holatlari ham uchrab turibdi. Bu esa ma'naviy tafakkurning sustligidan dalolat beradi.

4. **Yoshlar orasida axloqiy muammolar:** So'kinish, kattalarga hurmatsizlik, yolg'on gapirish, o'zini haddan tashqari erkin tutish kabi holatlar ayrim yoshlar orasida ko'zga tashlanmoqda. Bu esa oilaviy va ta'lim muassasalaridagi tarbiyaning yetarli emasligini ko'rsatadi.

Bugungi yoshlar — kuchli intellektual salohiyatga ega, yangilikka intiluvchi, o'z o'rnini topishga harakat qilayotgan avlod. Ammo ularning ma'naviy tafakkuri to'g'ri shakllanishi uchun oilaning, maktabning, jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi. Ijobiy jihatlarni qo'llab-quvvatlash, salbiy tomonlarga qarshi esa tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Yoshlar orasida ma'naviy tafakkur bilan bog'liq ba'zi salbiy holatlar — axloqiy qadriyatlarning sustlashuvi, hurmatsizlik, noto'g'ri axborot oqimi ta'siri kabi muammolar maktab ta'lim muassasalari oldida yangi vazifalarni qo'yimoqda. Maktab direktori bu borada muhim boshqaruv va tarbiyaviy rolga ega bo'lib, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashda yetakchi hisoblanadi.

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va nazorat qilish:

Maktab direktori ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishini belgilab, bu boradagi ishlarning samarali tashkil etilishini ta'minlashi zarur. U o'qituvchilar bilan yaqindan ishlab, ma'naviy tarbiya dasturlarini amaliyotga joriy etishda yetakchi bo'lishi lozim.

2. Pedagogik jamoani ma'naviy tarbiya masalalariga jalb etish:

Direktor o'qituvchilarni ma'naviy tafakkur masalalariga doimiy e'tibor qaratishga, yoshlarni ijtimoiy faollikka, milliy qadriyatlarga hurmatga o'rgatishga yo'naltirishi kerak. Shu bilan birga, u pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishga ham e'tibor qaratadi.

3. Ijtimoiy va madaniy tadbirlarni tashkil etish:

Maktabda ma'naviy-axloqiy tarbiyaga qaratilgan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlar, sport musobaqalari, ko'ngilli ishlarga jalb qilish kabi faoliyatlarni tashkil etish orqali yoshlarni to'g'ri yo'lga yo'naltirishda direktorning roli katta.

4. Oilalar bilan samarali hamkorlik o'rnatish:

Direktor ota-onalar bilan yaqin munosabatlar o'rnatib, ularni ma'naviy tarbiyaga jalb etishi lozim. Oilaviy tarbiyaning kuchayishi uchun maktab va oila o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash – ma'naviy kamchiliklarni bartaraf etishda muhim omildir.

5. Salbiy omillarga qarshi profilaktika ishlari:

Direktor maktab muhitida zararli odatlar, salbiy xatti-harakatlarning oldini olish, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish bo'yicha profilaktik ishlarni tizimli ravishda olib borishi lozim.

6. Yoshlarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish:

Maktab rahbari yoshlarni ijtimoiy loyihalar, madaniy va jamoat ishlariga jalb qilib, ularning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladigan imkoniyatlar yaratishi kerak. Maktab direktorining yoshlardagi ma'naviy tafakkurning salbiy tomonlarini bartaraf etishdagi roli beqiyosdir. U nafaqat ta'lim jarayonini boshqaruvchi, balki ma'naviy tarbiya yo'nalishida rahbar sifatida faoliyat yuritishi shart. Shu orqali yoshlar o'rtasida ijobiy axloqiy muhit yaratiladi va ularning ma'naviy barkamolligi ta'minlanadi.

Maktab rahbari sifatida direktor ta'lim muassasasining barcha bo'linmalari o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlab, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli ravishda tashkil qiladi. U o'qituvchilar va ota-onalar bilan yaqindan ishlash orqali o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga katta e'tibor qaratadi. Bu esa o'quvchilarni ijtimoiy mas'uliyat, vatanparvarlik, halollik kabi axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalashga yordam beradi. Maktab direktori o'zining rahbarlik salohiyati va axloqiy pozitsiyasi bilan o'quvchilar uchun namuna bo'lib, ularning ma'naviy tafakkurini shakllantirishda to'g'ri yo'l ko'rsatadi. Masalan, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish, ijtimoiy loyihalarni yo'lga qo'yish va doimiy monitoring orqali ta'lim sifatini oshirish uning vazifalaridan biridir. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida direktor innovatsion usullarni qo'llash, raqamli texnologiyalar yordamida ma'naviy tarbiya jarayonlarini boyitish imkoniyatlarini ham joriy etishi kerak. Bu yoshlarning dunyoqarashini kengaytirib, ularda mustaqil fikrlash va axloqiy tanlov qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Natijada, maktab direktori o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishda boshqaruvchilikdan tashqari, ularning shaxs sifatida yetilishida ham faol ishtirokchi bo'ladi. Uning bu boradagi sa'y-harakatlari ta'lim muassasasining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Maktab direktorining bunday faoliyati o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat, vatanparvarlik va halollik kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, maktab direktorining ma'naviy tafakkurini rivojlantirishdagi roli faqat nazariy rahbarlikda emas, balki kundalik ishlarida, xususan, maktab muhitida ijobiy namunalar yaratishda, o'quvchilarning fikr va tuyg'ulariga hurmat bilan yondashishda namoyon bo'lishi kerak. Shu bilan birga, maktab rahbarlari o'z xodimlari bilan birgalikda doimiy ravishda ma'naviy va axloqiy o'quv dasturlarini yangilab borishlari zarur. Shuningdek, zamonaviy

texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar yordamida o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha yangi yondashuvlar joriy etilishi mumkin. Bu borada direktorlarning tashabbuskorligi katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. M. **Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.** – Toshkent : O'zbekiston, 2017.
2. Qurbonov Sh. Q. **Maktab menejmenti: rahbarlik faoliyatining zamonaviy yondashuvlari.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Qodirov B. X. **Ma'naviyat asoslari.** – Toshkent : Akademnashr, 2010.
4. Hasanboyeva O. **O'quvchilarning ma'naviy tafakkurini shakllantirishda maktab jamoasining roli // Pedagogik ta'lim.** – 2019.
5. Tursunov B. **Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi.** – Samarqand: Zarafshon, 2021.
6. Www.ziyo.net
7. pedagog.uz

TALABALARDA MA'NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHDA PROFESSOR-O'QITUVCHILAR FAOLIYATINING O'ZIGA XOS YO'NALISHLARI

Atakulova Nargizaxon Alijonovna

Andijon davlat universiteti

psixologiya va pedagogika kafedrası dotsenti, p.f.b.f.d(PhD)

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ma'naviy dunyoqarashni shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, vositalari, nazariy va metodologik asoslari o'rganilgan. Shuningdek professor-o'qituvchilar talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish uchun mutafakkirlarning pedagogik ta'limotlaridan samarali foydalana olish imkoniyatlari haqida bayon etilgan*

Kalit so'zlar: *ma'naviy dunyoqarash, pozitiv dunyoqarash, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy faollik, faol fuqarolik, madaniy-ma'rifiy.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические условия, средства, теоретические и методологические основы формирования и развития духовного мировоззрения, а также возможности эффективного использования педагогами педагогических учений мыслителей для формирования духовного мировоззрения студентов.*

Ключевые слова: *духовного мировоззрения, позитивное мировоззрение, духовно-нравственное, общественная активность, гражданская активность, культурно-просветительская.*

Annotation. *The article examines the pedagogical conditions, means, theoretical and methodological foundations of the formation and development of a spiritual worldview, as well*

as the possibilities of effective use by teachers of the pedagogical teachings of thinkers to form the spiritual worldview of students

Key words: *spiritual worldview, positive worldview, spiritual and moral, social activity, civic activity, cultural and educational.*

Talabalarning bilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularda ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalar sirasiga kiradi. Mutafakkir ajdodlarimiz o'z pedagogik ta'limotlarida ta'lim oluvchilarning bilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularning dunyoqarashini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratganlar. Shu maqsadda shaxsning mantiqiy fikrlash faoliyatini rivojlantirishga bo'lgan yondashuvlar ko'lami kengaytirilgan. O'rta Osiyoda yashab faoliyat ko'rsatgan allomalar madrasalarda tahsil olayotgan talabalarda ma'naviy bilimlarni o'zlashtirishga rag'bat uyg'otish orqali ularning dunyoqarashini rivojlantirishga harakat qilganlar. Ushbu merosdan foydalangan holda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish uchun yetarlicha nazariy asoslar va pedagogik shart-sharoitlar mavjud. Buning uchun oliy ta'lim mazmuniga mutafakkir ajdodlarimizning shaxs dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalar va madaniy pedagogik modellarni singdirish zaruriyati vujudga kelmoqda. Oliy pedagogik ta'lim mazmunida mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan pedagogik ta'limotlarni singdirish natijasida talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik modullarni yaratish imkoniyati vujudga keladi. Natijada talabalar pozitiv dunyoqarash va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan mutaxassis sifatida faoliyat ko'rsatishga muvaffaq bo'ladilar. Pozitiv dunyoqarashga ega bo'lgan talabalarning muhim shaxsiy sifatlaridan biri ijtimoiy faollikdir. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarni shaxslararo munosabatlarga tayyorlash o'ziga xos pedagogik jarayonda amalga oshiriladi. Buning natijasida bo'lajak mutaxassislarning pozitiv dunyoqarashlari kengayib bilimlarni o'zlashtirishda faollik ko'rsatishga muvaffaq bo'ladilar.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonini talabaning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish nuqtai nazardan yondashgan holda tashkil etishda didaktik vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda talabalar istiqboldagi ijtimoiy, kasbiy faoliyati uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan bilimlar, ilmiy axborotlar, amaliy faoliyat tajribalari modul shaklida taqdim etiladi. Mazkur modullar tarkibida mutafakkir ajdodlarimizning pedagogik ta'limotlariga alohida o'rin ajratish nazarda tutilishi kerak. Chunki mazkur ta'limotlar talabalarning kasbiy hamda ma'naviy sohalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Ularning pozitiv dunyoqarashi mazkur ta'limotlar yordamida kasbiy e'tiqodga aylanadi. Ajdodlarimizning pedagogik ta'limotini taqdim etish natijasida talabalarning ma'naviy axloqiy sifatleri, kasbiy bilimlari, dunyoqarashi tizimli tarzda rivojlanadi. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarga kasbiy bilimlar va ma'naviy sifatleri hosil qiluvchi axborotlar tizimli tarzda turli o'quv materiallari tarkibida taqdim etiladi. Natijada talabalarda bir qator sifatlar va dunyoqarashning asosini takshil etuvchi ko'nikmalar hosil bo'ladi.

O'quv materiallari va o'quv modullari yordamida talabalar ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ta'limotlarni o'zlashtirish va o'z kasbiy faoliyatlari jarayonida qo'llash kompetensiyasiga ega bo'ladilar. Muayyan ta'limotlarni o'z ichiga olgan bilimlar ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy tajribasiga singdiriladi. Chunki talabalar bilimlarni hissiy idrok etish, ular yordamida nazariy fikrlash va mazkur bilimlarni amaliy faoliyatlarida qo'llash orqali o'z dunyoqarashlarini boyitish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Insonning dunyoqarashi uning atrof-muhitga va odamlarga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Mazkur munosabatni esa kasbiy hamda

ma'naviy-axloqiy yo'nalishdagi bilimlar vujudga keltiradi. Talaba tomonidan egallangan ko'nikmalar kasbiy-ijtimoiy xarakterga ega.

Ajdodlarimiz shaxsning dunyoqarashini rivojlantirish uchun tajribalar o'tkazishi, loyihalar ustida ishlashi, mustaqil bilim olishi, evrestik izlanishlarni amalga oshirishi, tadqiqotlar o'tkazishi zarurligini o'z pedagogik ta'limotlarida alohida ta'kidlab o'tganlar va pedagogik faoliyatlari davomida shunga e'tibor qaratganlar. Shaxsning dunyoqarashini kengaytirish pedagogik jarayonning o'z yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Talbalarda ko'p asrlik pedagogik tajribalar yordamida pozitiv duyoqarashni shakllantirish orqali ularda kasbiy hamda ijtimoiy faollik, muammolarning yechimi ustida izlanish, mustaqil bilim olishga intilish, yaratuvchilik imkoniyati kengayadi. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan pedagogik yondashuvlar, ta'limotlar, qarashlarni izlash, to'plash, tizimlashtirish va o'quv modullari tarkibiga kiritish orqali pedagogik jarayon samaradorligini oshirish imkoniyati vujudga keladi.

Maqolamizda talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish imkoniyatlari haqida fikr yuritamiz. Pedagogika sohasidagi tadqiqotlarda shaxsning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish masalasiga quyidagicha yondashilgan:

- shaxsning pozitiv dunyoqarashi unda ijtimoiy faollikni vujudga keltiruvchi asosiy vosita sifatida talqin etiladi;

- insonning shaxslararo munosabatga kirishishi, jamiyatdagi moddiy-ma'naviy boyliklarni ko'paytirishga intilishi, o'zining ijodkorligini namoyon etishi pozitiv dunyoqarashning asosiy belgisi sifatida ro'yobga chiqadi.

Pedagogik ensiklopediyasida shaxsning ijtimoiy faolligiga quyidagicha ta'rif berilgan bo'lib: ijtimoiy faollik – ijtimoiy sub'ektlarning ijtimoiy siyosiy jarayonlardagi ishtiroki, mehnat hamda madaniy-ma'rifiy faoliyatining kuchayishi, qonunda belgilab qo'yilgan huquq va burchlarni to'liq amalga oshirishga intilishi; sub'ektning jamiyat hayotidagi ongli holda mustaqil ishtirok etishi, ijtimoiy-ma'naviy sohada vujudga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan harakati. Ijtimoiy faoliyat shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi va xulq-atvorini ongli ravishda asosiy sharti hisoblanadi. [4;60].

Ijtimoiy faollik ta'lim oluvchilar egallaydigan bilimlarning ko'lami va sifatiga ham bevosita bog'liq. Ijtimoiy faollik shaxsning dunyoqarashi unga ta'sir ko'rsatadigan omillar, shart-sharoitlar, qonun-qoidalar, hulq-atvor, ijtimoiy hamda o'quv faoliyat motivlari, shaxsning qiziqishlari va madaniy yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtiradi. Depozitiv dunyoqarash insonning ichki kechinmalarida o'z ifodasini topib xatti-harakatlar mazmunini belgilaydi.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida ajdodlarimiz ta'limotlari vositasida shakllantiriladigan dunyoqarash talabalarning bilish motivlarida o'z ifodasini topadi. Talabalar ijobiy natijaga erishish uchun o'quv materiallarini puxta o'zlashtirishga harakat qiladilar. Professor-o'qituvchilar talabalarda ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish uchun mutafakkirlarning pedagogik ta'limotlaridan samarali foydalana olish tajribasiga ega bo'lishlari ijobiy natijaga erishishda alohida ahamiyat kasb etadi. Talabalarda ma'naviy dunyoqarashinin rivojlantirish maqsadida ularning mustaqil bilim olish motivlarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Pozitiv dunyoqarashga ega bo'lish natijasida talabalarda fikrlash faolligi vujudga keladi. Bu esa o'z navbatida ularning mantiqiy va tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa o'z navbatida talabalarda kasbiy bilimlarni egallashga nisbatan motivatsiyani hosil qiladi. Bunda motivitsiyaning mohiyati talabalarda bilimlarni o'zlashtirishda faollikni vujudga keltirishdan iborat. Talabalarda bilish faolligini shakllantirishda kutilgan samaradorlikka erishish uchun

ularning hissiy bilish imkoniyatlarini kengaytirish talab qilinadi. Pozitiv dunyoqarashning kengayishi natijasida talabalarda hosil bo'ladigan kreativlik, qiziquvchanlik, sinchkovlik, o'quv materiallarni o'zlashtirishdagi faollik, ularning kasbiy rivojlanish traektoriyasini aniq belgilab olishlariga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atakulova N.A. Tools for enriching students' religious outlook// Science and innovation//International Scientific journal volume 2 issue 7 julu 2023. UIF-2022: 8.2 | issn: 2181-3337
2. Dilova N.G. Ajdodlarimizning ilmiy merosi – zamonaviy bilimlarni egallash asosi // Islom sivilizatsiyasida Buxoro ma'naviy-ma'rifiy merosining umumbashariy ahamiyati: Xalqaro anjuman materiallari. – Buxoro, 2020. – B. 153-156.
3. Islom. Ensiklopediya: A-H / Shayx Abdulaziz Mansur tahriri ostida – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – B 135.
4. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b. B-60
5. Falsafa: ensiklopedik lug'at. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010. – B. 100

O'QITUVCHILARNING KASBIY MA'NAVIY RIVOJLANISH JARAYONINI MODELLARI VA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Karaboyeva Mahliyo Qodirjonovna

Qori Niyoziy nomidagi TPMI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchilar kasbiy ma'naviy rivojlanish zaruriyati, o'qituvchilarning kasbiy ma'naviy rivojlanish jarayonlarini samarali tashkil etish va ularga mos modellar hamda rivojlantirish strategiyalarini aniqlash, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish jarayonining turli modellari ko'rib chiqiladi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogik jamoa, o'qituvchi, rivojlanish, model, sog'lom muhit, ma'naviy muhit, axloq normalari, empatiya.

O'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy rivojlanishi ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat o'qituvchilarning malaka darajasini oshirish, balki ularning ma'naviy-axloqiy qobiliyatlarini shakllantirish ham talab etiladi. Shuning uchun o'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy rivojlanish jarayonlarini samarali tashkil etish, ularni qo'llab-quvvatlash uchun turli modellar va rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish zarurdir.

O'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy rivojlanish tushunchasiga aniqlik kiritib o'tamiz. Kasbiy va ma'naviy rivojlanish o'qituvchining o'z ish faoliyatida professional malakasini oshirishi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashi bilan birga, o'zining ma'naviy-axloqiy sifatlarini ham doimiy ravishda takomillashtirishi jarayonidir. O'qituvchilarning kasbiy

rivojlanishi ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan bo'lsa, ma'naviy rivojlanish ularning shaxs sifatidagi o'sishi, pedagogik axloq qoidalarini chuqurroq anglashlari va o'quvchilar bilan munosabatda bo'lishda yuqori professional-etika standartlariga rioya qilishlarini ta'minlaydi.

O'qituvchilarning kasbiy va ma'naviy rivojlanganlik darajasini quyidagi xususiyatlarga ko'ra belgilanadi:

Doimiylik: kasbiy va ma'naviy rivojlanish jarayoni uzluksiz bo'lib, o'qituvchining butun faoliyati davomida davom etadi.

Moslashuvchanlik: o'qituvchilar yangi bilim va pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish bilan birga, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni yangilashga tayyor bo'lishlari lozim.

Shaxsiylashtirilganlik: har bir o'qituvchining rivojlanish yo'li individual bo'lib, uning kasbiy va ma'naviy ehtiyojlari, shaxsiy xususiyatlari hisobga olinadi.

Motivatsiya: ichki motivatsiya, o'z kasbiga sadoqat va ma'naviy qadriyatlar rivojlanish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Integrallik: kasbiy va ma'naviy rivojlanish o'zaro bog'liq bo'lib, o'qituvchining professional kompetensiyalari va axloqiy fazilatlarini birgalikda rivojlantiradi.

An'anaviy model: an'anaviy model o'qituvchining kasbiy rivojlanishini asosan ma'lum bir vaqt oralig'ida o'tkaziladigan malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglar orqali tashkil etadi. Bu modelda ta'lim beruvchi passiv ishtirokchi bo'lib, bilimlarni ko'proq tayyor shaklda qabul qiladi. O'qituvchilar asosiy pedagogik bilimlarni tizimli ravishda oladi. Maxsus tashkil etilgan kurslarda qatnashish orqali tashkiliy qo'llab-quvvatlashga ega bo'ladi. Ushbu model quyidagi cheklovlarga ega an'anaviy rivojlanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. O'qituvchi faol ishtirokchi emas, balki auditoriya roli bilan cheklanadi. O'zlashtirish darajasi har doim yuqori bo'lmasligi mumkin.

Innovatsion model: innovatsion model o'qituvchilarning yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va interaktiv metodikalarni o'zlashtirishiga asoslanadi. Bu modelda o'qituvchi yangiliklarni izlab, amaliyotga tatbiq etishga intiladi. Ushbu modelning afzalliklari zamonaviy texnologiyalar va kreativ yondashuvlar bilan ishlash imkonini beradi. O'qituvchi faol ijodkor, o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida shakllanadi. Ma'naviy jihatdan o'zini ifoda etish imkoniyati oshadi, ayniqsa axborot-kommunikatsiya vositalaridan ijtimoiy tarbiya maqsadida foydalanish orqali. Cheklovlari esa, har bir o'qituvchi innovatsiyalarni tezda o'zlashtira olmaydi. Texnik infratuzilma cheklovlari mavjud bo'lishi mumkin. Kompetensiyalarga asoslangan model o'qituvchining faqat bilim darajasini emas, balki kasbiy faoliyatdagi amaliy kompetensiyalarini, masalan, muloqot, muammoli vaziyatlarni hal etish, liderlik, jamoaviy ishlash, ma'naviy yetakchilik kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu modelning afzalliklari: kasbiy va ma'naviy sifatlar birgalikda rivojlanadi; o'qituvchi shaxs sifatida to'laqonli shakllanadi; o'z-o'zini baholash va refleksiya qilish imkoniyatlari yaratiladi.

Cheklovlari: kompetensiyalarni aniqlash va baholash murakkab; doimiy tahlil va individual yondashuvni talab qiladi; boshqa zamonaviy modellarning tahlili; mavjud yondashuvlarga asoslangan holda biz quyidagi yondashuvni taklif qilamiz. **"Integrallashgan kasbiy-ma'naviy rivojlanish va jamoaviy sog'lom muhit modeli"** bu o'z-o'zini rivojlantirish modeli bo'lib o'qituvchi o'z ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlariga asoslanib bilim oladi. Bu modelda ichki motivatsiya va ma'naviy intilish markazda turadi.

Modelning maqsadi: pedagogik jamoa ichida ijobiy kasbiy va ma'naviy muhitni shakllantirish, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish va bir-birini qo'llab-quvvatlovchi,

sogʻlom hamkorlik tizimini yaratish; har bir oʻqituvchi uchun individual kasbiy va maʼnaviy rivojlanish rejasini ishlab chiqish; oʻz-oʻzini tahlil qilish (refleksiya) asosida muntazam oʻsishni ragʻbatlantirish; Shaxsiy qadriyatlar, masʼuliyat, etika va hayotiy pozitsiyani rivojlantirishdan iborat.

2. Jamoaviy rivojlanish yoʻnalishi: mentorlik va coaching asosida ustoz-shogird tizimini joriy etish; hamkorlikda oʻrganish: ochiq darslar, tajriba almashinuvi, muhokama klublari; jamoaviy masʼuliyat va axloqiy meʼyorlarga asoslangan “etika kodeksi”ni ishlab chiqish

3. Psixologik-maʼnaviy muhitni mustahkamlash: empatiya, ishonch va hurmatga asoslangan muloqot madaniyatini rivojlantirish; Stress va emotsional zoʻriqishni kamaytirish boʻyicha treninglar; maʼnaviy-maʼrifiy tadbirlar: maʼruzalar, ruhiy salomatlik mashgʻulotlari, madaniy uchrashuvlar; innovatsion va texnologik qoʻllab-quvvatlash; oʻqituvchilarni raqamli savodxonlik va pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish; oʻz-oʻzini rivojlantirish uchun raqamli platformalar va resurslarga kirishni taʼminlash

4. Baholash va ragʻbatlantirish: kasbiy-maʼnaviy rivojlanishdagi yutuqlarni muntazam baholab borish; rivojlangan oʻqituvchilarni moddiy va maʼnaviy ragʻbatlantirish; oʻzgarishlarni koʻrsatadigan indikatorlar (motivatsiya, ishtirok darajasi, jamoaviy muomala sifati)

5. Modelning afzalliklari: kasbiy va maʼnaviy rivojlanishni integratsiyalashgan holda olib boradi; oʻqituvchi shaxsini va jamoa ruhini birgalikda shakllantiradi; sogʻlom muhit orqali stress darajasi kamayadi, ishonch va hurmat kuchayadi; har bir aʼzo oʻzini jamoaning muhim qismi sifatida his qiladi

1. Modelni tadbiq qilish bosqichlari

Modelni muvaffaqiyatli amaliyotga joriy etish 4 asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tahlil va rejalashtirish bosqichi
2. Loyihalash va tayyorlov bosqichi
3. Amalga oshirish bosqichi
4. Tahlil, baholash va takomillashtirish bosqichi

2. Tahlil usullari (monitoring va baholash)

T/r	Tahlil usuli	Tavsifi
1	Soʻrovnoma	Oʻqituvchilar, rahbariyat va oʻquvchilar orasida anonim fikr olish
2	Refleksiya varaqalari	Har oy/yil oxirida oʻqituvchi oʻz rivojlanishini yozma tarzda baholaydi
3	Intervyu va suhbatlar	Individual va guruhlik fikr almashinuvi orqali maʼnaviy muhitni tahlil qilish
4	Monitoring jadvali	Harakatlar rejasining bajarilishi ustidan tizimli nazorat
5	Indikatorlar motivatsiya darajasi	hamkorlik koʻrsatkichlari, jamoaviy ishtirok faolligi

Tashkiliy yoʻl xaritasi:

1-bosqich: 1–2-oy: tahlil va tayyorgarlik koʻriladi, jamoaviy yigʻilishda ichki muhit tahlil qilinadi (soʻrovnoma, intervyu) olinibgandan soʻng individual rejalashtirish boshlanadi.

2-bosqich – 3–5-oy faol tadbiq bosqichi: treninglar, seminarlar, mentorluk joriy qilinadi; ichki “etika kodeksi” ishlab chiqiladi; reflektiv faoliyat boshlanadi.

3-bosqich – 6–9-oy: jamoaviy rivojlanish bosqichi: hamkorlikdagi tadbirlar (ma’naviy kechalar, tajriba almashuv) o’tkaziladi; o’zaro ishonch va qo’llab-quvvatlash muhitini mustahkamlash ishlari davom ettiriladi;

4-bosqich – 10–12-oy baholash va takomillashtirish: yillik natijalar tahlili, samaradorlik darajasi aniqlanadi; yutuqlar nishonlanadi, rag’batlantirish ishlari olib boriladi; kelgusi yil uchun rejalashtirish boshlanadi

Yakuniy maqsad: pedagogik jamoaning har bir a’zosi o’zini hurmat qilinadigan, tinglanadigan, qadrlanadigan, o’sishga undaladigan sog’lom ijtimoiy va ma’naviy muhitda his qiladi.

O’qituvchilarning kasbiy va ma’naviy rivojlanishi – ta’lim tizimining poydevorini tashkil etuvchi asosiy omillardan biridir. Bugungi kunda nafaqat kasbiy bilim va ko’nikmalar, balki o’qituvchining ichki madaniyati, axloqiy qadriyatlari, jamoaviy muomalasi va ma’naviy barqarorligi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Maqolada tahlil qilingan rivojlanish modellari va strategiyalari shuni ko’rsatadiki, o’qituvchining kasbiy va ma’naviy salohiyatini birgalikda rivojlantirish – sog’lom, intellektual, ma’rifiy va barqaror pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Yangi taklif etilgan “Integrallashgan kasbiy-ma’naviy rivojlanish modeli” o’qituvchining individual ehtiyojlari, jamoaviy hamkorlik, texnologik salohiyat, va axloqiy taraqqiyot kabi jihatlarni uyg’un holda ko’zda tutadi. Ushbu modelni ta’lim muassasalarida bosqichma-bosqich joriy etish orqali sog’lom ichki muhit, yuqori motivatsiya, hamkorlik va o’zaro hurmat asosida ishlovchi kuchli pedagogik jamoalarni shakllantirish mumkin.

Shu sababli, har bir ta’lim muassasasi o’z sharoitidan kelib chiqib, kasbiy-ma’naviy rivojlanishga doir strategik yondashuvlarni ishlab chiqishi, ularni doimiy monitoring va baholash asosida takomillashtirib borishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Ибраимов Х., Куронов М., Ибрагимова Ф. Педагогика тарихи ва назарияси: Дарслик. – Т.: Шаффоф, 2023. – 392-б.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi O‘RQ-901-son “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonuni: <https://lex.uz>
3. Ибраимов Х. ва бошқ. Ота-она – мураббий: Услубий кўлланма. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2024. – 220 б.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA PRAGNOZLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK USULLARI

Bekmuratov Arzishbay Kojamuratovich

Nukus davlat pedagogika instituti,
Pedagogika kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘ljak o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishnind dolzabrligi, ahamiyati, muhim yo‘nalishlari haqida ma‘lumot berilgan. Bo‘ljak o‘qituvchilarda

pragnozlash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, imkoniyatlari, usullari, yondashuvlar va ularni qo'llash imkoniyatlari ochib berilgan. Prognozlash kompetensiyasi shaxsning intuitsiyasi, tahliliy fikrlash layoqati, kreativligi va refleksiv ko'nikmalari bilan bog'liq holda rivojlantirilishi lozimligi ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: *bo'lajak o'qituvchi, kasbiy kompetensiya, pragnozlash, pedagogik usullar, prognozlash komponentlari.*

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish murakkab pedagogik hodisa hisoblanadi. Pedagogika, psixologiya hamda metodika sohasidagi tadqiqotlar o'quv jarayonining mazmuni va shakllarini takomillashtirishga, ta'lim usullari hamda vositalarining faollashtiruvchi ta'sirini kuchaytirishga yo'naltirilganligi bilan alohida pedagogik ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotlarning asosiy maqadi bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi bo'lgan prognozlash kompetensiyasini shakllantirishdan iborat.

Prognozlash kompetensiyasi bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonida vujudga kelishi kutiladigan pedagogik vaziyatlarni oldindan ko'ra bilishi, ularni tahlil qilishi, natijalarni bashorat qilishi va ular asosida samarali qarorlar qabul qilish qobiliyatiga egaligini anglatadi. U ta'lim jarayonida vujudga keldigan tendensiyalar va o'zgarishlarni oldindan his qiladi, o'quvchilarning rivojlanish traektoriyalarini oldindan aniqlaydi va baholaydi, pedagogik ta'sir choralari va uning natijalarini bashorat qiladi, o'z faoliyatini istiqboldagi kasbiy maqsadlarga yo'naltiradi hamda rejalashtiradi.

Prognozlash kompetensiyasi shaxsning dialektik tafakkurga tayanadi. Prognozlash kompetensiyasiga ega bo'lish uchun pedagogik voqelikning rivojlanish qonuniyatlari, ular orasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini anglashi zarur hisoblandi. Bu tizimlilik, inqiroz va taraqqiyot, ehtimollik va ehtiyoj kabi falsafiy tushunchalar bilan aloqadorlikda talqin etiladi. Pedagogik jihatdan o'qituvchining prognozlash kompetensiyasi ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Bu jarayonda o'qituvchi dars maqsadlarini istiqboldagi natijalarga hisobga olgan holda belgilaydi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oladi, ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalarning talablariga moslashtiradi.

Psixologik nuqtai nazardan yondashgana esa prognozlar shaxsning intuitsiyasi, tahliliy fikrlash layoqati, kreativligi va refleksiv ko'nikmalari bilan bog'liq holda vujudga keladi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z o'quvchilarining ehtiyojlari, intilishlari, maqsadlari va rivojlanish darajasini anglab, ularning istiqboldagi taraqqiyotini tasavvur qila olishi lozim. Pedagogik prognozlash kompetensiyasi bir qator yondashuvlarga tayangan holda shakllantiriladi.

1. Tizimli yondashuv. Ushbu yondashuv doirasida ta'lim jarayoni yaxlit tizim sifatida talqin etiladi, prognozlash esa tizimning istiqboldagi taraqqiyotini qamrab oladi.

2. Faoliyatli yondashuv. Mazkur yondashuvda o'qituvchining prognozlash faoliyati uning pedagogik amaliyotida o'z ifodasini topadi. Mazkur yondashuv doirasida kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar pedagogik amaliyotda sinovdan o'tkaziladi.

3. Shaxsiy-tashkiliy yondashuv. Bo'lajak o'qituvchilarda prognozlash kompetensiyasini shakllantirish uchun mazkur yondashuv muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv doirasida prognozlash jarayoni talabalarning shaxsiy sifatleri, ya'ni mas'uliyatlik, tahlil qila olish ko'nikmalari, intizomlilik, mustaqil fikrlash faoliyati bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy rivojlanishi unda shakllantiriladigan prognozlash qobiliyatining asosini tashkil etadi.

4. Innovatsion yondashuv. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili asosida pedagogik jarayonni oldindan bashorat qilish imkoniyatlari kengaymoqda.

Prognozlash kompetensiyasi o'zining aniq tarkibiy tuzilishiga ega. Ular motivatsion, bilimga asoslangan, amaliy, refleksiv komponentlardan iborat. Prognozlash kompetensiyasining motivatsion komponenti bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyatni samarali rejalashtirishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojini ifodalaydi. Bilimga asoslangan komponenti esa bo'lajak o'qituvchining pedagogik prognostlash nazariyasi, usullari va tendensiyalari haqidagi bilimlarni o'zida mujassamlashtiradi. Amaliy komponenti bo'lajak o'qituvchining real ta'lim jarayonida prognostlash usullarini qo'llash ko'nikmasida namoyon bo'ladi. Prognostlash kompetensiyasining refleksiv komponenti bo'lajak o'qituvchining o'z bashoratlari va qarorlarini muntazam tahlil qilish ko'nikmasiga egaligini anglatadi. Bo'lajak o'qituvchilarda prognostlash kompetensiyasini shakllantirish oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'z yechimini kutayotga muammolardan biri hisoblanadi. Bu masala bir qator mutaxassilar tomonidan kasbiy kompetentlikni rivojlantirish doirasida tadqiq qilingan. Jumladan A.S. Batyshev, V.V. Davydov, Yu.V. Vasilev, L.S. Vygotskiy, I.A. Zimnyaya, A.T. Ivaniskiy, A.N. Leontev, R.S. Nemov, V.A. Yakunin va boshqalarning tadqiqotlarida prognostlash kompetensiyasi kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etilgan.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mitina L. M., Mitin G. V., Vostokova J. I. Psychological analysis of promising research on the resource-prognostic determination of personal and professional development of a teacher //Perspektivy nauki i obrazovaniya. – 2024. – №. 4 (70). – S. 533-543.
2. Сафарова Р.Г. Механизмы формирования системы высшего педагогического образования на основе культурологического подхода. Xalqaro, milliy va hududiy o'lchamlarda zamonaviy pedagogik ta'lim» Ifte-2025: Uzbekistan. Pedagogik ta'lim bo'yicha xalqaro konfrensiyasi maqolalar to'plami 206-211-b.
3. Stankin M.I. Protsess usvoeniya znaniy. // Otkrytaya shkola. – 2001. – №6. – S. 24-27.
4. Chernyaeva A. V., Shagina Y. V. Value orientations nominating the future teacher as an object of prognostic description //Evidence-based education studies. – 2024. – №. 1. – S. 45-53.

MARGINAL MADANIYATNI BARTARAF ETISH VA MILLIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDAGI DOLZARB MUAMMOLAR VA PEDAGOG-KADRLARNING ROLI

Namozova Madina Toyir qizi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti 2- bosqich doktoranti

***Annotatsiya.** Maqolada zamonaviy jamiyatda yoshlar orasida kuzatilayotgan marginal madaniyat tahdidi, uning paydo bo'lish sabablari va oqibatlari tahlil qilinadi. Pedagog-*

kadrlarning bu jarayonda tutgan o'ri, ularning ma'naviy-ma'rifiy ishlar orqali yosh avlodni bu hodisadan asrashdagi roli haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *Marginal madaniyat, pedagog-kadr, milliy qadriyatlar, milliy immunitet, yoshlar tarbiyasi, g'oyaviy tahdidlar, madaniy qadriyatlar, globallashuv.*

Marginal madaniyatning ildizlari, asosan, globallashuv bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonlar nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarga, balki madaniy hayotga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat orqali yoshlar ongiga singayotgan g'arbona qadriyatlar ularni milliy o'zlikdan begonalashtirish xavfini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda ta'lim muassasalari va ularda faoliyat yuritayotgan pedagoglarning mas'uliyati yanada oshadi. Globallashuv jarayonlari natijasida dunyodagi madaniy, ijtimoiy va axborot maydoni tobora ochiq tus olmoqda. Bunda axborot oqimining kuchayishi, ayniqsa yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan g'oya va madaniy hodisalarning tarqalishiga sabab bo'lmoqda va shu bilan birgalikda "marginal madaniyat" atamasi dolzarb bo'lib bormoqda. Marginal madaniyat – bu jamiyatning asosiy qadriyatlariga zid, uning tarixiy-madaniy ildizlarini inkor qiluvchi, asosan tashqi ta'sirlar bilan shakllangan g'oyaviy-madaniy oqimdir. Marginal madaniyat o'z mohiyatiga ko'ra, mavjud ijtimoiy tartib, qadriyat va madaniyatga qarshi turgan, jamiyat hayotiga begona unsurlarni singdiruvchi jarayondir. U quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- Vatanga nisbatan befarqlik;
- milliy qadriyatlardan begonalashuv;
- jamiyat hayotida passivlik va norozilik kayfiyati;
- giyohvandlik, alkoholizm, ekstremizm va boshqa illatlarning kengayishi.

Bugunki kunda zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy ong va madaniyat targ'ibotchisi sifatida ham ko'rilishi lozim. Pedagog – bu yoshlarning ma'naviy tarbiyasini shakllantiruvchi eng muhim shaxs. Ularning har bir harakati, nutqi, dunyoqarashi yoshlar uchun namuna bo'lishi kerak. Zamonaviy pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy ong va madaniyat yetakchisidir. Pedagogik jarayon orqali yoshlarning vatanparvarligi, milliy qadriyatlarga hurmati, tanqidiy tafakkuri shakllanadi. Bunda innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Pedagogning shaxsiy namunasi, uning nutqi, kiyinish madaniyati, muomalasi orqali o'quvchilarga ta'siri beqiyosdir. Ular axloqiy tarbiyada faol bo'lishi, yoshlar bilan ishonchli muloqot o'rnatib, ularning ichki dunyosini anglash orqali marginal madaniyatga qarshi immunitet shakllantiradi. Pedagog – bu nafaqat bilim beruvchi, balki yosh avlodga ma'naviy mezonlarni singdiruvchi shaxsdir. O'qituvchi shaxsiyatining o'zi katta tarbiyaviy qudratga ega. Pedagog-kadrlarning marginal madaniyatga qarshi kurashdagi roli quyidagicha tavsiflanadi:

- Ma'naviy yetakchi,
- axborot vositachisi,
- qadriyatlar targ'ibotchisi.

Yoshlarning madaniy immunitetini oshirishda ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu uchun tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, ijtimoiy rollar orqali o'yinlar, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish kabi interaktiv usullar qo'llanilishi kerak. Shuningdek, milliy qadriyatlar asosida yaratilgan zamonaviy axborot resurslari orqali yoshlarning e'tiborini jalb etish mumkin. Shu bilan birgalikda, Pedagoglar uchun "ma'naviy kurator" lavozimini joriy etish orqali har bir sinfda doimiy ma'naviy yetakchilikni ta'minlash

mumkin. Shuningdek, pedagoglarning faoliyatini monitoring qilishda yoshlar orasidagi axloqiy ko'rsatkichlar asosiy mezon bo'lishi kerak. Tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish uchun otalar bilan doimiy aloqada bo'lish, oilaviy tarbiya bilan maktab tarbiyasi uyg'unligini ta'minlash lozim. Marginal madaniyatga qarshi eng samarali usul – bu yosh avlodda madaniy immunitetni shakllantirishdir. Bu quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- Milliy o'zlikni anglatish;
- axborot savodxonligini oshirish;
- ijodkorlikka yo'naltirish;
- ijobiy muhit yaratish.

Bugungi globallashuv davrida jamiyatimiz oldida turgan yana bir asosiy vazifalardan biri – bu yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash, ularning g'oyaviy immunitetini mustahkamlashdir. Milliy immunitet deganda, shaxsning o'z milliy qadriyatlariga sodiqligi, ularni anglab yetishi va himoya qila olishi tushuniladi. Zamonaviy dunyoda axborot xurujlari, ma'naviy tahdidlar kuchayib borayotgan bir paytda bu immunitet ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim tizimi va pedagog-kadrlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Milliy immunitet – bu jamiyat a'zolarining tarixiy xotira, til, din, urf-odatlar, madaniyat, an'ana va qadriyatlarga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo'lishini anglatadi. Bu immunitet ijtimoiy-madaniy muhit, oilaviy tarbiya, ta'lim tizimi orqali shakllanadi. Ayniqsa, yoshlik davrida bu jarayon faol kechadi. Milliy immunitetga ega bo'lgan yoshlar begona g'oyalarga berilmaydi, milliy manfaatlarni ilgari suradi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shadi. Hozirgi kunga kelib milliy immunitetni shakllantirish yo'lida bir qator muammolar mavjud. Avvalo, internet va raqamli axborot oqimlari orqali kirib kelayotgan madaniy jarayonlari yoshlarning ongini egallamoqda. Bundan tashqari, oilaviy tarbiya bilan maktab tarbiyasi orasidagi uzilish, umumiy g'oyaviy va tarbiyaviy yondashuvning yetishmasligi, ta'lim tizimidagi formallik bu muammoni yanada chuqurlashtirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda ma'naviyatsizlik targ'ib qilinayotgan bir davrda yoshlar ongini to'g'ri shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu sababli milliy immunitetni mustahkamlash uchun quyidagi strategiyalar muhim:

- 1) O'quv dasturlariga milliy qadriyatlar asosida yaratilgan maxsus kurslarni kiritish;
- 2) Pedagoglar uchun g'oyaviy-ma'naviy tayyorgarlik treninglarini tashkil etish;
- 3) Mediamadaniyatni rivojlantirish orqali zararli kontentlarga qarshi ijtimoiy immunitet shakllantirish;
- 4) Oila-maktab-hamjamiyat hamkorligini mustahkamlash.

Milliy immunitetni shakllantirish – bu bir martalik emas, balki doimiy, kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Pedagog-kadrlar bu yo'lda asosiy ijtimoiy resurs bo'lib, ularning kasbiy salohiyati, g'oyaviy tayyorgarligi va ma'naviy yetukligi muhim rol o'ynaydi. Milliy immunitet mustahkam bo'lsa, yoshlar har qanday yot g'oya va madaniy tahdidlarga qarshi tura oladi va jamiyat taraqqiyotiga faol hissa qo'shadi.

Xulosa. Marginal madaniyat yosh avlodning ma'naviy, g'oyaviy va ijtimoiy salohiyatiga tahdid solmoqda. Uni bartaraf etishda eng katta mas'uliyat pedagog-kadrlar zimmasidadir. Shuning uchun ularning kasbiy, g'oyaviy va ma'naviy tayyorgarligi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2018-yil 28-noyabr dagi PQ-4038-son Qarori.

2. Raxmonov B. Pedagogik mahorat asoslari. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. Р.Г.Сафарова ва б. Педагогларнинг ўқувчи-ёшларни «оммавий маданият»га қарши курашчанлик кўникмаларини шакллантириш соҳасидаги компетенцияларини ривожлантириш воситалари. – Т.: «Tafakkur qanoti», 2020. – 200 б.
4. Qodirov N. Marginal madaniyat va yoshlar muammosi. – Toshkent: O'zRFA, 2020.
5. Muxammadjonova D. O'zbek yoshlarining g'oyaviy immuniteti: muammo va echimlar. – T.: Ma'naviyat, 2023.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA FUNKSIONAL KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI, OMILLARI VA YO'NALISHLARI

Kunnazarova Bibixatisha Babanazarovna

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada funksional kompetensiya, uning mohiyati bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari, uning funktsiyalari, funksional kompetensiyaning tarkibiy qismlari, uning ta'lim paradigmalari bilan bog'liq jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: funksional kompetensiya, madaniy pedagogik muhit, xavfsiz ijtimoiy muhit, rivojlantiruvchi yondashuv, faoliyatli yondashuv, kognitiv, refleksiv, kasbiy faoliyat, amaliy faoliyat, tanqidiy fikrlash.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy madaniy muhitida har bir shaxsning, shu jumladan bo'lajak o'qituvchilarning funksional kompetensiyalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Funksional kompetensiya mutaxassisning real hayotiy va kasbiy faoliyat ko'rsatish vaziyatlarida bilim, ko'nikma va malakalarini samarali qo'llay olish qobiliyatidir. Funksional kompetensiya mutaxassisning nazariy bilimigagina emas, balki mazkur bilimlardan amaliyotda foydalanish ko'nikmalariga asoslanadi. Demak, funksional kompetensiya o'zlashtirilgan bilimlarning foydalilik va samaradorlik darajasi, ya'ni mutaxassis o'zlashtirgan bilimlarini hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo'llash mahoratini anglatadi. Funksional kompetentlik nazariyasi N.A.Nazarova, P.I.Zinchenko kabi mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan. Funksional kompetentlik nazariyasiga ko'ra, bilimlar mutaxassisdan ularni amaliy vazifalarga yechim topish jarayonida qo'llashni taqozo etadi. Funksional kompetentlik talabalarning o'zlashtirilgan bilimlarni qo'llay olish mahoratini ifodalaydi.

Kompetensiyaviy yondashuv nazariyasi R.Safarova, N.Muslimov, B.Xodjayev, Yu.Asadov, E.Davletov, S.Sharifzoda, A.V.Xutorskoy, I.A.Zimnyaya, L.M.Mitinalar tomonidan rivojlantirilgan. Ushbu yondashuv doirasida ta'limning asosiy natijasi sifatida bo'lajak o'qituvchilarning kompetensiyasi namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, kompetensiya bilim, ko'nikma, tajriba, qadriyatlar va motivatsiyaning integrativ birligi. Bo'lajak o'qituvchining funksional kompetensiyasi uning ta'lim tizimi amaliyotida qo'llaydigan bilim, ko'nikma va malakalar majmui hisoblanadi. Funksional kompetensiyaning asosini tashkil etgan faoliyatli yondashuv

nazariyasi taniqli psixologlar L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, P.Galperin tomonidan tadqiq etilgan. Insonni faoliyat yordamida rivojlantirish nazariyasi doirasida funksional kompetensiya bo'lajak mutaxassisning faoliyatni samarali tashkil qilish va boshqarish ko'nikmalari orqali namoyon bo'ladi.

Taniqli pedagoglar N.A. Nazarova, V.A. Bolotov, Ye.S. Baxarevalar funksional kompetensiyani muayyan tarkibiy qismlarga ajratganlar. Ular:

1. Kognitiv bilish komponenti, pedagogikaga oid nazariy bilimlar majmuasi, ushbu fanga oid tushunchalar, qonuniyatlar, usullar, metodlar va modellarni o'z ichiga oladi.

2. Operatsion amaliy komponent. Ushbu komponent pedagogik bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalari, ularni tahlil qilish, baholash, qarorlar qabul qilish va muayyan reja yoki loyihalarni amalga oshirishni anglatadi.

3. Motivatsion komponent. Talabalarning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, ularni bilimlarni o'zlashtirishga undaydigan kuch, ya'ni motivlarni ifodalaydi.

4. Qadriyatli komponent. Ilmiy hamda kasbiy pedagogik faoliyatdagi axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarga munosabat.

5. Refleksiv komponent. O'z faoliyatini tahlil qilish, xato va yutuqlardan xulosa chiqarish ko'nikmasi.

Funksional kompetensiya oliy pedagogik ta'lim jarayonida har bir talabaning shaxsiy tajribasi va individual rivojlanishiga asoslanadi. Pedagogika turkum o'quv fanlari va tajribalar o'zaro aloqadorlikda yaxlit tarzda pedagogik faoliyatni shakllantiradi. Talabalarning nazariy bilimlari hayotiy va kasbiy vaziyatlar bilan bog'lanadi va uyg'unlashadi. Funksional kompetensiya talabalarning muammolarga yangi yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Funksional kompetensiyani egallash natijasida talabalar real hayotiy va kasbiy muammolarga yechim topishni o'rganadilar. Buning natijasida ularda pedagogik muhitga moslashuvchanlik va sog'lom raqobat ko'nikmalari takomillashadi. Bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy, tahliliy, kreativ hamda mustaqil fikrlash rivojlanadi. Pedagogik amaliyot davrida esa amaliyotchi o'qituvchilar va o'quvchilar orasida faol muloqot va hamkorlik muhiti vujudga keladi.

Funksional kompetensiya doirasida ta'lim natijalari kafolatlangan samaradorlik asosida baholanadi. YUNESKOning Inchxon deklaratsiyasiga muvofiq, sifatli ta'lim ijodkorlik va bilimlarni faol qo'llashni rag'batlantirishi, savodxonlikni takomillashtirish, vaziyatlarni tahlil etish, muammolarga yechim topish, shuningdek yuqori darajadagi kognitiv, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashni kafolatlashi lozimligi nazarda tutilgan. Shu bilan bir qatorda, mazkur deklaratsiya mutaxassislarga sog'lom va mazmunli hayot kechirish, asosli qarorlar qabul qilish va mahalliy hamda global muammolarga munosib javob qaytarish imkonini beradigan qadriyatlar, yo'nalishlar va xulq-atvor ustanovkasini shakllantirishi kerakligi ta'kidlangan [1]. Shunga ko'ra, oliy pedagogik ta'lim jarayonidagi samaradorlik talabalarda funksional savodxonlik kompetensiyasining rivojlanganlik darajasiga bog'liq.

Izlanishlarimiz davomida talabalarda funksional kompetensiyani rivojlantirish jarayonida bir qator omillar va shart-sharoitlarga tayanish zarurligini aniqladik. Jumladan:

- oliy pedagogik ta'lim samaradorligini baholashga oid yondashuvlarni individuallashtirish;

- oliy pedagogik ta'lim mazmuniga talabalarda funksional kompetensiyani rivojlantirishga oid xalqaro tajribalarni integratsiyalash;

- uzluksiz o'qib o'rganish paradigmasini oliy pedagogik ta'lim tizimiga tatbiq etish;

- talabalarda funksional kompetensiyani rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv modeliga tayanish;

- kasbiy rivojlanish modellarini ta'lim mazmuniga integratsiya qilish kabilar.

Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik yo'nalishlari va mexanizmlarini ishlab chiqish zaruriyati kuchaymoqda. Buning uchun,

1. Pedagogik ta'lim mazmuniga bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirish imkonini beradigan tushunchalar, qonuniyatlar va talablarni singdirish.

2. Bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlanganlik darajasini ifodalovchi ko'nikmalarni tizimlashtirish.

3. Bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirishning metodik ta'minotini ishlab chiqish.

4. Bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirishning izchil tizimini ishlab chiqish va nazariy pedagogik jihatdan asoslash.

5. Bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirish asosida ularning istiqbolida o'z o'quvchilari uchun xavfsiz, pedagogik va rivojlantiruvchi madaniy muhit yaratishlari hamda o'quv tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq tarzda loyihalashga oid amaliy faoliyatni rivojlantirishdan iborat.

Ko'rinib turibdiki bo'lajak o'qituvchining funksional kompetensiyasi, uning bilimdonligi va kasbiy madaniyatining eng muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Shuning uchun ham oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda funksional kompetensiyani rivojlantirish pedagogikaning o'z yechimini kutayotgan dolzarb masalasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни: Инчхонская декларация // UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233137>
2. Safarova R.G. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. Science and innovation. 2023 – 190bet
3. B.X.Xodjayev, Z.T.Saliyeva, N.B.Matkarimova. Pedagogikaning pragmatik aspektlari: maqolalar. – T.: «Ijod Nashr», 2023. – 408 b.
4. Назарова, Н.А. Развитие функциональной грамотности студентов педагогического вуза в условиях гуманитаризации образовательного процесса: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Омск. гос. пед. ун-т. – Омск, 2007. – 22 с.
5. Бахарева, Е.В. Развитие профессиональной компетентности учителя по формированию функциональной грамотности учащихся основной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Моск. пед. гос. ун-т. – М., 2009. – 24 с.

TA'LIMDA INTEGRATSIYA VA UZVIYLIK MUAMMOLARI

M.Axmedov

O'zDK dotsenti, p.f.n.

Annotatsiya. Maqolada an'anaviy cholg'u ijrochiligi ta'limi va amaliyotini pedagogik integratsiyalash jarayonida yangi yondashuvlarni ishlab chiqish masalasi atroflicha o'rganilgan bo'lib, unda ta'lim va amaliyot integratsiyasining rivojlangan davlatlar, xususan, xorijiy tajribalar asosida tahlil etilib, bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirishning yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijrochilik, integratsiya, ta'lim, saradorlik, natija, uzviylik, sifat, davomiylik, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье комплексно рассматривается проблема разработки новых подходов в процессе педагогической интеграции образования и практики исполнительства на традиционных музыкальных инструментах. Проведен анализ интеграции образования и практики на основе опыта развитых стран, в частности зарубежных, а также обозначены пути повышения эффективности подготовки будущих учителей музыки к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: эффективность, интеграция, образование, лидерство, результат, согласованность, качество, преемственность, профессиональная подготовка.

Mamlakatimiz ta'limi tizimida integratsiya jarayonlari turli shakllarda; tizimda ham, mazmunda ham mavjud, ammo bu jarayonlar qonun aktlari bilan yetarli mustahkamlanmagani tufayli u stixiyali vaziyatda namoyon bo'lmoqda.

Bu o'rinda Germaniya Federativ Respublikasining ikki yoqlama usulda kasbga o'rgatish tizimi e'tiborga loyiq. Chunki mamlakatda maktabni bitiruvchi yoshlarning taxminan 70 foizi dual tizimidagi kasb ta'limida tegishli mutaxassislikni egallaydilar. Bunday ta'limning eshigi hamma yoshlar uchun ochiq bo'lib, u kasb o'rganishga o'rta ma'lumot haqidagi guvohnomalarning qandayligiga bog'liq emas. Ammo hunarga o'rgatish davlat tomonidan maxsus ishlab chiqilgan ro'yxatdagi kasblar bo'yicha olib boriladi.

Musiqa san'ati sohasida ham OTMlarning ixtisoslashgan musiqa va san'at maktablari, maqom maktablari bilan shartnomalar asosida birlashishi, o'quv predmetlarining uzviylikda o'qitilishi, ta'lim va amaliyot integratsiyasi maqsadli yo'lga qo'yilishi, talabalarning ijrochilik malakalaridan kelib chiqib mustaqil topshiriqlar berilishi, ta'lim muassasalarida cholg'u ijrochiligi bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish hamda uni amaliyotga joriy etishga yo'naltirib borilsa, bu sohada ham kutilgan natijani beradi.

O'zbekistonda umumiy o'rta va professional ta'limda mavjud kasblar bo'yicha musiqa ta'limi o'quv rejalarini ham tizimga solish ko'proq foyda bersa kerak. Chunki buning uchun ixtisoslashtirilgan madaniyat va san'at maktablarida yetarli shart-sharoitlar bo'lishidan tashqari kasblar tavsifnomasi ko'p qirrali va rang-barangdir.

Demak, musiqa ta'limida integratsiya jarayonlari bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligida o'ta muhim va obyektiv zaruriyat bo'lib, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ko'rsatib o'tilganidek, ta'lim oluvchilarni ijodiy

kamolot sari yo'naltiruvchi mexanizmdir. Binobarin, ta'limdagi bunday mexanizm samarali ishlashi ta'lim-tarbiyada foydalanilmay yotgan potensial imkoniyatlarni ishga solib talaba-yoshlarni kasbiy tayyorgarligida yangi sifatni ta'minlaydi.

Integratsiya o'quv materialining muayyan ketma-ketlikda, tizimli joylashtirilishi, bilimlarni o'zlashtirishda mavjud bilimlarga tayanish, o'quv materialining ma'lum darajada navbatdagi bosqichlarda qo'llanilishi, o'quv-tarbiya jarayoni bosqichlarining davomiyligini anglatadi. Mazkur hodisa o'quv predmeti materiallarini joylashtirish hamda ushbu predmet asoslarini o'zlashtirish faoliyati turlarining samarali tanlanishiga yordam beradi. Bu jarayonda quyidagi ikki omil: muayyan fanning mazmuni, mantiqi (o'quv predmetida uzviylikning mavjudligini aniqlovchi jihatlar – o'quv predmeti mazmunini tashkil qiluvchi tushuncha, qonun va dalillar, o'zaro organik bog'lanuvchi avval va keyin o'zlashtirilgan muayyan soha bilimlari mohiyatini ma'lum ketma-ketlik asosida asta-sekin ochib berilishini ta'minlovchi harakatlar) hamda bilimlarni o'zlashtirish jarayonining qonuniyatlari (didaktik jihatdan qayta ishlanmagan muayyan soha bilimlarining o'quv predmetiga to'g'ridan-to'g'ri singdirilishiga yo'l qo'ymaydigan harakat, amal)ni inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Ta'limda *uzviylik* ikki xil turda qo'llaniladi. Birinchidan, ta'lim turlari orasidagi uzviylik. Bunda ta'limning keyingi turi mazmuni avvalgisini qisman takrorlab, mazmun jihatidan uzviy bog'langan holda keyingisida davom etadi. Ikkinchidan, o'quv fanlari orasidagi uzviylik – bu odatda fanlararo yoki predmetlararo bog'lanish orqali amalga oshiriladi.

Integratsiya ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga xos bo'lib, har bir ta'lim turida o'quvchilarning belgilangan darajada bilim olishlari va ta'limning davomiyligini ta'minlaydi.

Fan bo'yicha o'quvchilar o'zlashtirishlari lozim bo'lgan bilimlar bilan bir qatorda fanlararo o'zaro bog'liqlik quyidagilarda ifodalanadi:

- bilimlarni o'zlashtirishning pedagogik va psixologik qonuniyatlarini inobatga olish;
- o'quvchi mushohadasini turli usullar bilan rivojlantirish;
- tavsiya etilayotgan materiallarni uzviy bog'liqligi, qiziqarliligi va tushunarligini hisobga olish;
- materiallarning hayotiyliigi va o'quvchilarning ongli ravishda o'zlashtirish me'yorini davlat ta'lim standartlari asosida belgilash va hokazo.

Turli kasblarning xususiyati, psixofiziologiyasi, kasbiy axborot, ma'lumot, maslahatlar ham mutaxassislik fanlar asoslarini o'rganishda amalga oshiriladi.

Musiqqa ta'limida integratsiya bo'lajak o'qituvchilarni kasbga tayyorlash jarayonida kasbiy bilimlarni olishga, amaliy ko'nikma va malakalar, tarbiyaviy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan qat'iy tizimlilik talab etadi. Unda yangi egallanayotgan musiqiy va ijrochilik bo'yicha bilimlar majmuasi avvalgini, hozirgisi esa navbatdagi bilmilarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Kasbiy tayyorgarlikdagi integratsiya bu — bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsiy sifatlarini bir darajadan ikkinchi darajaga ko'tarishga qaratilgan, maqsadga yo'naltirilgan pedagogik ish hisoblanadi.

Cholg'u ijrochiligi bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash jarayonidagi integratsiya - ta'lim sohasidagi yangi texnika va texnologiyaga, innovatsion yondashuvlarga, o'qitishga qo'yilgan zamonaviy talablarga tezda moslashish uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Musiqa o'qituvchisi kasbni egallashda o'quv materiallarining ketma-ketligi va faoliyatning usullarini tanlash orqali integratsiyalashda ikkita omilga tayanishi maqsadga muvofiq:

- o'quv predmetlarining mazmuni va ketma-ketligi;
- bilim olish jarayonining qonuniyatlari.

Bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini oshirishda integratsiyaning asosiy vazifalaridan biri — fanning ichida va fanlararo bog'liqlik, mutaxassislik sikldagi fanlarning o'zaro aloqadorligini ta'minlashdan iboratdir. Shuning uchun o'quv rejasidagi fanlarning ketma-ketligini oqilona tanlash fanlarning o'quv dasturlari, amaliy mashg'ulotlarni optimal ketma-ketligini ta'minlashdan iborat bo'lib, amaliyot va ta'lim orasidagi uzviylik muammosini hal qilish uchun quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

- o'quv pedagogik muammo;
- ijrochilikni o'rgatishdagi muammo;
- o'quv-tarbiyaviy muammo.

Cholg'u ijrochiligi bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlashda integratsiyani quyidagicha ta'minlash maqsadga muvofiqdir:

- bo'lajak o'qituvchilarga qo'yiladigan umumiy talablarni aniqlash va ishchi modelini tuzish;

- kasbiy faoliyat davomida zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlash;
- cholg'u ijrochiligi bo'yicha zamonaviy umumlashgan mutaxassisni shakllantirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi musiqa ta'limi mazmuni 1-4-sinflar uchun, 5-7-sinflarda olgan bilim va ko'nikmalari o'rta professional mutaxassislar tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'rta professional ta'limda cholg'u ijrochiligi bo'yicha ixtisoslik fanlarining asosiy maqsadi - talabalarga cholg'u ijrochiligi bo'yicha turli janrlar, shashmaqomning cholg'u yo'llari, maqom tarixi va nazariyasi, maqom asoslari, ansambl ijrochiligi, shuningdek, pedagogik-psixologik va kasbiy fanlar bo'yicha bilimlar berish, ularni qiziqishlaridan kelib chiqqan holda kasbiy faoliyatga yo'naltirishdan iboratdir.

Quyidagi jadvalda o'rta professional ta'lim va oliy ta'limda, jumladan, ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablari, maqom maktablarida cholg'u ijrochiligi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashda o'quv fanlari mazmunining qiyosiy xarakteristikasi keltirilgan:

Mutaxassislik fanlari (ijrochilik mahoratini oshirish texnologiyasi)	Cholg'u ijrochiligi bo'yicha o'qitiladigan umumkasbiy va mutaxassislik fanlar
Ijrochilik bo'yicha oddiydan murakkablikka yo'naltirilgan ta'limning individul yondashuvi asosida tashkil etish	Cholg'u ijrochiligi
Musiqiy xis qilish, tushunish va hamkorlikda jo'r bo'lib ijro qilish qobiliyatini rivojlantirish	Ansambl
Mutaxassisiligi bo'yicha o'qitishning noan'anaviy yondashuvlaridan foydalangan holda shaxsiy uslubiga ega bo'lishga tayyorlash, cholg'u ijrochiligini o'qitishda o'ziga xos va samarali uslubiyotga asoslanish	Cholg'u ijrochiligini o'qitish uslubiyoti
Turdosh cholg'u sozlarini chalish bo'yicha professionallikni shakllantirish hamda ijodkorlikka yo'naltirish	Qo'shimcha cholg'ularni o'rganish
Maqom va maqom yo'llaridagi kuylar ijrochiligi asoslari bilan qurollantirishda modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	Maqom asoslari
Maqom va maqom yo'llaridagi kuylarni musiqiy tahlil qilish, sozandalar va bastakorlar (kompozitorlar) ijodini chuqur o'rganish bo'yicha oddiydan murakkablikka yo'naltirilgan ta'limni tashkild etish	Maqom tarixi va nazariyasi
Musiqiy ifodalilik, ongli tafakkur, musiqani idrok etish, musiqiy-estetik did va musiqiy asar shaklining asosiy	Musiqqa nazariyasi

qonuniyatlarini, musiqiy elementlarni, sof intonatsiyani xis eta olish qobiliyatlarini uzluksiz rivojlantirish	
Nota yo'li, tovush cho'zimplari, ko'povozlilik, partitura, notani o'qish, ritm tushunchasi, o'lchovlar, musiqiy ifoda vositalarini mukammal o'zlashtirishga qaratilgan tizimli yondashuv	Solfedjio
Kuydagi ohangdorlik, lad, musiqani bir butun tushunish, musiqiy idrokni shakllantirishda uzviylik	Garmoniya
Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, o'qitishning didaktik qonuniyatlarini o'rgatishni jadallashtirish texnologiyalari	Pedagogika va psixologiya

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, fanlararo uzviylikni ta'minlash musiqa va san'at maktablarida olingan bilimlarni kasb-hunar kollejlarda yanada kengaytirish va chuqurlashtirishdan iborat. O'zlashtirilgan har bir o'quv elementi mazmunini ushbu o'quv muassasalarida alohida fanlar sifatida o'qitiladi. Bu fanlar texnologik sistemani tashkil qiluvchi elementlar alohida maqsad va vazifalarni bajarishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning maktabda va kasb-hunar kollejlarda, so'ngra oliy ta'limda olgan bilim va amaliy ko'nikmalarini ilmiy asosda yoritib berishga yo'naltirilgan. Musiqa va san'at maktablarida o'qitiladigan umumkasbiy fanlar cholg'u ijrochiligi ta'limi dasturida ko'rsatilgan turli janrlarda o'qitish tamoyillari asosida bilim va amaliy ko'nikma berishga qaratilgandir. Mutaxassislik fanlari esa ko'proq amaliy bo'lishiga qaramay, ularda nazariy yo'nalishda ham bilimlar berishda foydalanishga imkon yaratishi maqsadga muvofiq.

Quyida umumiy o'rta ta'lim, ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablari, OTMlarda cholg'u ijrochiligi bo'yicha mutaxassislar tayyorlashni amalga oshirishdagi o'quv-metodik hujjatlar qiyosiy tavsifnomasi berilgan:

- Davlat ta'lim standarti;
- fan dasturi;
- kalendar mavzuli rejasi;
- darsliklar;
- o'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanmalar.

Cholg'u ijrochiligi bo'yicha bo'lajak mutaxassislar tayyorlashda zarur bo'lgan o'quv-metodik hujjatlar:

- ixtisosliklar bo'yicha malaka talablari;
- mutaxassisliklar bo'yicha namunaviy o'quv rejasi;
- fanlar bo'yicha o'quv dasturlari;
- fanlar bo'yicha ishchi dasturlari va sillabuslar;
- fanlar bo'yicha ma'ruza matnlari;
- fanlar bo'yicha darslik, qo'shimcha adabiyotlar;
- fanlar bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalar;
- talabalar uchun ma'lumotnomalar.

Yuqorida o'quv-metodik hujjatlarni qiyosiy tavsifnomasi tahlili quyidagilarni, ya'ni musiqa va san'at maktablaridagi cholg'u ijrochiligi darslarida o'quvchilarni ijrochilik faoliyatiga va san'at va madaniyat kollejlarda mutaxassislar tayyorlashda hamda OTMlar ta'lim mazmunida uzviylik darajasini aniqlashga hamda o'quv dasturlari, darsliklari va o'quv qo'llanmalarini yaratishda uzviylikni ta'minlashga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azizxo'jayeva N.N. (2003). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Yo'ldoshev J.G., & Usmonov, S. A. (2016). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya.
3. To'raqulova D.R. (2020). Ta'limda integratsiya jarayonlarining nazariy asoslari. O'zbekiston pedagogik jurnali, №3, 45–51.
4. Nishonov A.A. (2019). Fanlararo integratsiya – zamonaviy ta'limning muhim omili. Ta'lim va tarbiya jurnali, №2, 27–33.
5. Karimova, Z. (2021). Uzviy ta'lim tizimi: muammolar va yechimlar. Pedagogika va psixologiya muammolari, №4, 14–19.
6. Dewey J. (1998). Experience and Education. – New York: Macmillan.
7. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Bruner J. S. (1966). Toward a Theory of Instruction. – Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Shadiev R., Yang, M. (2020). Integration of technology in education: A review of trends and challenges. Educational Research International, Vol. 9(2), 102–118.
10. Hasanov O. (2022). Ta'lim jarayonida integratsiya va uzviylikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlari. Innovatsion ta'lim texnologiyalari jurnali, №1, 55–62.
11. UNESCO. (2015). Rethinking Education: Towards a Global Common Good? – Paris: UNESCO Publishing.
12. Mavlonova, R. A. (2018). Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti.
13. G'aniev B. (2020). Integrativ yondashuv asosida o'qitish samaradorligini oshirish. Ta'lim innovatsiyalari jurnali, №3, 42–47.

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA PEDAGOGIK TOLERANTLIKNING TUTUGAN O'RNI

Joldasbaeva Arzigul

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI

2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushu maqolada pedagogik tolerantlik, uning ahamiyati, talab va professor-o'qituvchilarning shaxslararo munosabatlarda utgan o'rni, asosiy yo'nalishlari, funksiyalari, bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy tolerantlikni shakllantirishning nazariy jihatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, kasbiy tolerantlik, talabalar, pedagogik tolerantlik, bag'rikenglik, qadriyatlar, qadriyatli munosabatlar, empatiya, rahmdillik, kommunikativ tolerantlik.

Shaxslararo munosabatlarda tolerantlik yetakchi o'rinni egallaydi. Ayniqsa, o'qituvchi o'quvchi munosabatlarida o'qituvchining tolerantligi alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchi orasidagi tolerantlik o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarning kafolatidir. U ta'lim jarayonida muvozanatni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarni shaxs sifatida tan olish, ularning manfaatlarini himoya qilish uchun birlashishni ta'minlaydi. Bo'lajak o'qituvchining tolerantlikka asoslangan xulqini shakllantirish natijasida unga alohida mas'uliyat yuklanadi. Chunki, tolerantlik mas'uliyatli pedagog xulqining me'yor hisoblanadi.

Dunyoqarashi va xulqi bilan bir biridan farq qiladigan o'quvchilarga nisbatan tolerant munosabatda bo'lish ularni yaqindan anglashga xizmat qiladi, tolerantlikning asosini tashkil etadi. Kasbiy tolerantlikning asosini o'quvchilarning universal huquq va asosiy erkinliklarini tan olishga asoslangan faol munosabat tashkil etadi. Kasbiy tolerantlikning o'ziga xos darajalari mavjud:

1. Negativ ta'sirlar vaziyatida o'zini tiya olish darajasi. Bu pedagogning axloqiy jihatdan muhim sifati bo'lib, ta'lim jarayonida zo'ravonlikka yo'l qo'ymaslikni ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda, kasbiy tolerantlik ixtiyoriy hamdardlikning ifodasi bo'lib, tahdid, iltimos yoki taqlid orqali paydo bo'lmaydi. Tolerantlikni noto'g'ri qabul qilinadigan holatlari ham mavjud: sekin reaksiya qilish, qadriyatlar orasida farqni ajrata olmaslik, kinoyali befarqlik yoki ikkilanish. A.E.Zimbuli ham kasbiy tolerantlikning turlarini ajratgan:

- kvazitolerantlik bu soxta tolerantlikka teng keladi. Bunday xulqning paydo bo'lishi o'zini ko'rsatish, voqealarning o'z o'zidan vujudga kelishiga ishonish, manfaatdorlik, e'tiborsizlik yoki konforizm.

- soxta tolerantlik (psevdotolerantlik) bunday holatning sabablari ataylab atrofdagilarni chalg'itish holatlari, ikkiyuzlamachilik va qalbakilik.

- negativ tolerantlik tashqi jihatdan tolerantlikka o'xshagani bilan aslida g'arazlilik, aralashmaslik yoki zimdan intiqom ifodasi hisoblanadi.

- pozitiv, ya'ni haqiqiy tolerantlik diqqat, g'amxo'rlik, yordam, hamdardlik va tushunishga asoslangan tolerantlikdir.

2. O'zaro tushunish va atrofdagilarni tushunishga tayyorlik darajasi. tolerantlikning ushbu darajasi umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda atrofdagilarni anglash va uning mavjudlik huquqini tan olishga asoslangan tolerantlikdir.

3. Tanqidiy muloqot va shaxsiy tajribani kengaytirishga asoslangan tolerantlik darajasi. Bo'lajak o'qituvchining o'z o'quvchilarini tanqidiy anglash asosida o'zining kasbiy tajribasini boyitish, kasbiy tafakkuri va dunyoqarashining rivojlanishini anglatadi.

Tolerantlik barcha davrlarda pedagogning ezgu fazilati sifatida qadrlangan. O'qituvchi o'quvchilar orasidagi farqlarga nisbatan toqatli, bardoshli munosabatda bo'lishi, ularning to'siqsiz bilim olishlari uchun kuch, g'ayrat sarflashi, o'z huquq va erkinligini amalga oshirishda boshqalarning huquq va erkinligini buzmasligi lozim. Ma'lumki ta'lim siyosatining markazida o'qituvchi shaxsi turadi. O'qituvchining dunyoqarashi, ma'naviy qiyofasi, madaniyati va bilimdonligi yosh avlodni kelajakdagi hayotga tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zamonaviy O'zbekiston jamiyatining rivojlanish tendensiyasi o'qituvchilar oldiga yangi talablar qo'yilmoqda. Ushbu talablardan kelib chiqqan holda bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy tolerantlikni shakllantirish ehtiyoji kuchaydi. Kasbiy tolerantlik, bir tomondan, ta'lim-tarbiya jarayonida belgilangan maqsadlarga erishish vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, tarbiya jarayonining muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli shakllanish shartlaridan biri o'quvchi shaxsini qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilish ko'nikmasining namoyon bo'lishidir. Tolerant o'qituvchi o'quvchilarga nisbatan to'g'ri munosabat taktikasi orqali yuqori natijalarga erisha oladi. Pedagogik tolerantlikning ikkita asosiy turi mavjud:

1. Ijtimoiy yoki ijtimoiy-psixologik tolerantlik.

2. Psixologik yoki psixofiziologik tolerantlik.

Ijtimoiy tolerantlik o'qituvchiga ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan samarali hamkorlik qilish imkonini beradi, **psixologik tolerantlik** esa o'qituvchining kasbiy stresslarga chidamliligini oshiradi va uning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat yuritishida yordam beradi.

Pedagogik tolerantlik ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari: pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalar bilan tolerant, ya'ni o'zaro hurmatga asoslangan va samarali hamkorlikni konstruktiv tarzda amalga oshirish mahoratidir. Zamonaviy O'zbekiston jamiyatida pedagogik faoliyatni amalga oshirayotgan o'qituvchilarda tolerantlik o'qituvchining eng muhim kasbiy xususiyati sifatida qabul qilinishi, uning xulq-atvor me'yori va pedagogik etikaning asosiy tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Pedagogik tolerantlik ijtimoiy kategoriyaning asosiy ko'rinishi sifatida quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: o'z o'quvchisini qabul qilish, unga hamdardlik va empatiya asosida yondashish, ochiq va samarali muloqotga kirishish pedagogik tolerantlikning asosiy ko'rinishlaridir. Ma'lumki pedagogik faoliyat ko'pincha kuchli emotsional zo'riqish va turli stress holatlari bilan bog'liq bo'ladi. Bu zo'riqish tashqi va ichki omillar bilan belgilanadi. Tashqi va ichki shart-sharoitlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: ish kunining juda yuqori yuklamasi, katta intellektual va emotsional talablar, turli masalalarni hal etish va ular uchun mas'uliyat, o'quvchilar kontingentining murakkabligi, sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi kabilar.

Sub'ektiv, ichki omillar qatoriga esa quyidagilar kiradi: o'qituvchining tajriba, bilim va ko'nikmalari, kasbiy qiyinchiliklarga nisbatan bardoshlilik darajasi, asab tizimining individual xususiyatlari.

O'qituvchining kasbiy tolerantligi asosini muloqotdagi bag'rikenglik kommunikativ bag'rikenglik tashkil etadi. Aynan kommunikaiv bag'rikenglikda mazkur tushunchaning barcha xususiyatlari namoyon bo'ladi. Kommunikativ bag'rikenglikning shakllanllamanganligi quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi: muloqot jarayoni ishtirokchilari rivojlanish va voqelikni anglash darajalari bo'yicha farqlanadilar. Pedagogik muloqot jarayonidagi toqatsizlik ko'pincha psixologik farqlar intellektual rivojlanish darajasi, temperament, estetik va axloqiy qadriyatlardagi tafovutlar bilan bog'liq bo'ladi. Pedagogik muloqotdagi bag'rikenglik bu murakkab tushuncha bo'lib, u axloqiy-etik jihatlarni hamda o'qituvchining kasbiy fazilatlarini o'z ichiga oladi, uning muloqotni dialog asosida, ya'ni teng huquqli, ishonch va mehrga asoslangan munosabatlar shaklida tashkil etish mahoratidir. Ushbu mahorat oliy pedagogik ta'lim jarayonida tizimli tarzda shakllantirilish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirova Z. Yoshlarda tolerantlikni rivojlantirishning ba'zi masalariga doir // Falsafa va huquq. – T., 2008. – № 1. – B. 42.
2. Зимбули А.Е. Почему терпимост и какауа терпимост? // Вестник С-Петербургского университета. Сер. 6. - 2003. - в.3. (№20) - с. 22 - 28.

3. Бондырев С.К., Колесов Д.В. Толерантност. Введение в проблему. -М.: НПО «МОДЭК», 2003.
4. Karimova E. Tolerantlik va hozirgi zamon. // Falsafa va huquq, 2008. - №3

NAFS TARBIYASIGA OID PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING TASAVVUF TA'LIMOTI BILAN UYG'UN YO'NALISHLARI

Raxmonova Nazokat

Qori Niyoziy nomidagi TPMI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nafs tarbiyasi uning asosiy yo'nalishlari, nafsning rivojlanish dinamikasi, nafs tarbiyasining g'arbona va sharqona tahlili, nafs tarbiyasiga oid psixologik va ma'naviy axloqiy yondashuvlar, nafs tarbiyasining psixologiya va tasavvuf ta'limotidagi talqini haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: nafs, nafs al ammora, Maslou ehtiyojlar piramidasi, Freyd nazariyasi, Id – Ego – Superego, nafs al-lavvama, nafs al-mulhama, nafs al-roziya, nafs al-komila.

Nafs insonning ichki dunyosidagi ruhiy kuchlar, his-tuyg'ular, xohish-istaklar va irodaning uyg'unligi bo'lib, u insonning axloqiy va ma'naviy kamolotiga ta'sir etuvchi asosiy omil hisoblanadi. Islom falsafasi va tasavvufda nafs musbat ma'noda insonning hayotga intilishi, ijodiy quvvati, ruhiy salohiyati bo'lsa, manfiy ma'noda nafs shahvat, g'azab, manmanlik, hirs kabi instinktlarning manbai hisoblanadi. Shunga ko'ra, nafsni tarbiyalash va undan tiyilish shaxs ma'naviy kamolotidagi eng yuqori bosqichdir.

Nafsning rivojlanishi shaxsning ichki dunyosidagi psixologik va ma'naviy o'sish jarayonini ifodalaydi. Islom falsafasi va tasavvuf ta'limotida nafsning bosqichma-bosqich shakllanishi haqida fikr yuritilgan. Inson nafsining rivojlanishi dinamik xarakterga ega, u quyidagicha namoyon bo'ladi yomonlikdan yaxshilikka, shahvatdan ma'rifatga, johillikdan komillikka tomon evolyutsion tarzda harakatlanadi. Uning bunday harakatlanishi ta'lim-tarbiyaning mahsuli hisoblanadi.

Nafs tarbiyasining asosiy yo'nalishlari qo'ydagilar:

1. Aql orqali nazorat qilish. Bu jarayonda nafs tarbiyasida aqlning ahamiyatini oshirish muhim hisoblanadi. Inson o'zining aqli orqali xohish-istaklari va ehtiyojlarini tahlil qiladi hamda to'g'ri yo'lni tanlaydi.

2. Riyozat va sabr. Riyozat nafsni intizomga chaqirish, uning talablarini cheklash. Oz yemoq, oz uxlamok, ko'p fikr qilmoq kabi usullar nafsni boshqarishga ko'maklashadi.

3. Tavba va muhosaba. Inson har kuni o'zining bajargan amallarini tahlil qilishi (muhosaba), xatolarini tuzatish yo'llarini izlashi, tavba qilishi nafsning poklanishiga olib keladi. Bu nafs tarbiyasining muhim usullaridan biri hisoblanadi.

4. Zikr va tafakkur. Zikr orqali qalb poklanadi, tafakkur orqali inson o'z mohiyatini anglaydi.

5. Muhit va ruhiy muhosara. Nafs tarbiyasi faqat shaxsiy kuch bilan emas, balki ijtimoiy muhit ta'siri va ta'lim-tarbiya orqali amalga oshiriladi. Sog'lom ma'naviy muhitda

yashash, yaxshi insonlar qurshovida bo‘lish, ular bilan doimiy muloqotda bo‘lish, ezgu amallarni bajarish nafsni tozalashning muhim sharti hisoblanadi.

Zamonaviy psixologiyada nafs tushunchasiga yaqin holatlar ham tahlil qilingan. Freyd nazariyasida “Id” (instinktlar), “Ego” (aql), “Superego” (axloq nazorati) munosabati nafs dinamikasiga o‘xshaydi.

Freyd nazariyasida “Id – Ego – Superego” tizimi mavjud. Avstriyalik olim Zigmund Freyd (1856–1939) inson ruhiyatini tahlil qilar ekan, uni uch darajali struktura sifatida o‘rganib, insonning ongi maydon kabi uning tubida idrok etilmagan kuchlar, o‘rtasida ongli qarorlar, yuqori qismida axloqiy nazorat turadi deb hisoblaydi. Id (instinktlar) inson ruhiyatining eng qadimiy va irsiy qatlami. Bu jismoniy ehtiyojlar, shahvat, g‘azab, yemoq-ichmoq, hirs, tajovuz va lazzat istagi manbai hisoblanadi. Unga berilgan insonlar ongsiz ravishda faoliyat yuritadi, ular axloq, madaniyat yoki insonlar orasidagi mehr shavfqat, oqibat haqida o‘ylamaydilar. Masalan, bola o‘yinchoqni ko‘rsa, uni tezda oladi, bunday harakat uning xohish istagiga ko‘ra amalga oshadi. Bu Id ta’sirida vujudga keladi. Tasavvuf ta’limotida bunday harakat “nafs al-ammora”, ya’ni yomonlikka berilgan insonning nafsiga to‘g‘ri keladi. Bunday vaziyatda inson nafs shahvat va hissiyotga bo‘ysunadi.

Ego (aql) insonning ongli qismi, ya’ni voqelikni anglaydigan, fikrlaydigan va qaror qabul qiladigan ruhiy markazi hisoblanadi. Ego Id bilan Superego o‘rtasidagi vositachidir. U Idning xohishlarini ijtimoiy me’yorlar bilan muvofiqlashtiradi. Reallik prinsipi inson xohishini oqilona yo‘l bilan, jamiyat qoidalariga zid bo‘lmagan holda qondirish imkonini beradi. Masalan Id “o‘g‘irla” desa, Ego “bu qonunga zid, boshqa yo‘l bilan top” deydi. Bu bosqich “nafs al-lavvama” o‘zini malomat qiluvchi nafsiga teng keladi. Ma’naviy sog‘lom inson o‘z nafs bilan kurashadi, yo‘l qo‘ygan xatolarini va o‘z xatti harakatlari ustidan nazorat o‘rnatadi.

Superego (axloq nazorati) inson ongida shakllangan axloqiy ideallar, vijdon va ijtimoiy qoidalar majmuidan iborat. Bu ota-ona, jamiyat milliy madaniyat va ta’lim-tarbiya jarayonida insonga singdiriladigan qadriyatlarni ifodalaydi. Ular yordamida inson o‘z xatti harakatlari ustidan axloqiy nazorat o‘rnatadi, shaxsning ijobiy xulq-atvorini rag‘batlantiradi, pozitiv dunyoqarashini boyitadi, yomonlikni jazo bilan bartaraf etadi, vijdon azobini keltirib chiqaradi yoki iftixor tuyg‘usini shakllantiradi. Masalan, Ego bir ishni to‘g‘ri deb o‘ylasa ham, Superego “bu gunoh” deb to‘xtatishi mumkin. Bu bosqich “nafs al-mulhama” va “nafs al-mutmainna” darajalariga mos. Inson yaxshilik va yomonlikni ajratadi, axloqiy me’yorlarga bo‘ysunuvchi holatiga yetadi. Bir so‘z bilan aytganda, inson ruhiyatidagi ichki kurash nafs tarbiyasidagi ijobiy va manfiy kuchlar o‘rtasidagi ziddiyat bilan bir xil tabiatga ega. Bu o‘xshashlik inson rivojlanishining psixologik va ma’naviy modellari bilan bir-biriga yaqin ekanligini ko‘rsatadi.

Maslou tomonidan ilgari surilgan psixologik nazariyada inson ehtiyojlari pog‘onasida inson nafs va xohish istaklarining o‘z o‘zini anglash tuyg‘usi turadi. Bu konsepsiya “Maslouning ehtiyojlar piramidasi” nomi bilan keng tarqalgan. Maslou inson faoliyatining asosiy motivini ehtiyojlar tizimi orqali izohlagan va buni piramida shaklida ifodalashga muvaffaq bo‘lgan. Ko‘plab psixologlar kabi Maslou ham har bir insonda ehtiyoj mavjudligini ta’kidlaydi va ular iyerarxik shaklida joylashgan degan xulosani ilgari suradi. Quyi darajagi ehtiyojlar qondirilgandagina, yuqori darajadagilar faollashmaydi degan xulosani ilgari suradi. Agar insonning qorni to‘q bo‘lsa san’at, ilm, muhabbat haqida o‘ylaydi. Maslou piramidasi quyidagi 5 ta darajani o‘z ichiga oladi:

1. Fiziologik ehtiyojlar (quyi pog'ona). Bu insonning hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan asosiy tabiiy ehtiyojlaridir. Ular sirasiga ovqatlanish, suv ichish, uxlash, nafas olish, jinsiy ehtiyoj, issiqlik va boshpana kiradi.

Maslou fikricha, inson faqat ushbu ehtiyojlari qondirilgandan keyingina boshqa yuqori ehtiyojlar haqida o'ylay oladi.

2. Xavfsizlik ehtiyoji. Inson jismoniy va ruhiy jihatdan o'zini xavfsiz va barqaror muhitda his qilishni xohlaydi. Bu ehtiyoj turmushning izchilligi, ishonchli daromad, sog'liqni saqlash, huquqiy himoya, jismoniy xavfdan saqlanish bilan bog'liq. Bu bosqichda inson hayotida tinchlik va barqarorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Mehr va mansublik ehtiyoji (ijtimoiy ehtiyojlar). Inson tabiatan ijtimoiy mavjudot bo'lganligi uchun ham unda muhabbat, do'stlik, jamoaga tegishlilik tuyg'ulari shakllanishi kerak. Bu ehtiyoj oila, do'stlar, ish jamoasi yoki ijtimoiy guruh bilan bog'liq munosabatlar jarayonida qondiriladi. Insoning izolyatsiyalashuvi yoki yolg'izlik holatiga tushishi ehtiyojlarning qondirilmaganligi natijasidir.

4. Hurmat va e'tirof ehtiyoji. Inson o'zining qadrini his etishni, atrofdagilar tomonidan e'tirof va hurmat ko'rishni xohlaydi.

Bu ehtiyoj shaxsiy yutuqlar, maqtov, obro', o'z-o'ziga ishonch orqali namoyon bo'ladi. Ushbu ehtiyoj qondirilmasa, insonda o'zini past baholash, ishonchsizlik yoki ruhiy tushkunlik paydo bo'lishi mumkin.

5. O'z o'zini anglash ehtiyoji. Maslou piramidasidagi eng yuqori bosqich bo'lib, insonning o'z qobiliyatini to'liq namoyon etishi, ichki salohiyatini ro'yobga chiqarishi demakdir. Maslouning ta'biri bilan aytganda, bu bosqichda inson faqat yashash uchun emas, ya'ni mazmunli yashashga harakat qiladi. O'zini anglagan inson ijodkor, erkin fikrlaydi, ezgulikka intiladi va jamiyatning foydali a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatadi, korrupsion harakatlarga berilmaydi.

Maslou piramidasi va nafsning rivojlanish bosqichlari orasida uzviy aloqadorlik mavjud. Fiziologik ehtiyojlar nafs al-ammoraga teng kelib, bu bosqichda inson faqat shahvoniy va moddiy ehtiyojlarni qondirishga intiladi; havfsizlik ehtiyoji nafs al-lavvamaga mos, bu bosqichda inson nafsini boshqarish, xavf va gunohdan qochishga o'rganadi; mehr va mansublik darajasi nafs al-mulhamaga teng kelib, shaxsda ijobiy tuyg'ular, muhabbat va ruhiy ilhom shakllanadi; hurmat ehtiyoji nafs al-roziya / al-marziyaga mos bo'lib, inson ma'naviy qadriyatlarga tayanadi, qanoat va rozilikka erishadi; o'zini anglash nafs al-komila bilan bir hil bo'lib, inson o'z "men"ini anglaydi, ma'naviy rivojlanishga intiladi.

Maslou fikricha o'zini anglash insonning moddiy dunyo bilan cheklanmasdan, ichki ma'naviy quvvatiga suyanib yashashini ta'minlaydi. Bu nafs tarbiyasidagi ilhom, tavba, sabr va qanoat tamoyillariga to'liq mos keladi. Shunday qilib, Maslou nazariyasi nafs rivojlanishining psixologik izohi, tasavvuf esa uning ma'naviy-ruhiy yo'lini belgilab beradi.

Nafs tarbiyasi insonni jismoniy va ruhiy jihatdan barkamollik sari yetaklovchi uzluksiz jarayon. Uning rivojlanish dinamikasi nafsni yomonlikdan poklikka, qullikdan ma'rifatga olib chiqadi. Shu ma'noda nafs tarbiyasi insonning o'z "men"ini anglashi, ichki jangini yengishi va komillikka intilishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Al-G'azzoliy A. H. (2005). Ihyo ulum ad-din [Din ilmlarining tirilishi]. – Qohira: Dar al-Ma'rifa.

2. Qosimov B. (2017). Tasavvuf ta'limotida nafs tarbiyasi va uning ma'naviy-axloqiy mohiyati. Ma'naviyat va jamiyat jurnali, №2, 34–40.
3. Fromm E. (1992). The Art of Being. – New York: Continuum Publishing.
4. Karimov M. (2021). Nafsni poklash jarayoniga zamonaviy psixologik yondashuvlar. Psixologiya va hayot jurnali, №3, 22–28.
5. Navoiy A. (1991). Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

BO'LAJAK O'QITUVCHINING O'Z O'ZINI RIVOJLANTIRISH KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Elza Saparboyeva

O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning o'z o'zlarini rivojlantirish modeli, uning xususiyatlari, tarkibiy qismlari, yo'nalishlari, talabalarning o'z o'zini rivojlantirish bosqichlari, har bir boqichlari, har bir bosqichning pedagogik tavsifi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kasbiy o'z o'zini rivojlantirish, o'z o'zini anglash, barqaror rivojlantirish, adartatsiya bosqichi, differensiatsiya bosqichi, individuallashtirish bosqichi, professor-o'qituvchilar, talabalar, hamkorlik.

Kasbiy o'z o'zini rivojlantirish masalasi pedagogikaning markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Aksariyat mutaxassislar, ayniqsa psixolog va pedagoglar bo'lajak o'qituvchining o'z o'zini rivojlantirishiga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Talabalarning o'z o'zini kasbiy rivojlantirishida o'quv mehnati muhim o'rin tutadi. Kasbiy mahorat shakllanish jarayonida shaxs quyidagi yo'nalishlarda rivojlanadi: shaxsiy-kasbiy, kasbiy-malakaviy, kasbiy-lavozimiy va ma'naviy-axloqiy sohalarda. Shaxsning kasbiy mahorat darajasi mehnat jarayoni subyektning sifat tavsifi bo'lib, u kasbiy jihatdan muhim va shaxsiy-ishbilarmonlik sifatlarining yuqori darajada rivojlanganligini, shaxsning adekvat talab darajasini, uning motivatsiya sohasi va ahamiyatli yo'nalishini, bo'lajak o'qituvchining tadrijiy tarzda o'z o'zini rivojlantirishga yo'nalganligini ifodalaydi. Kasbiy faoliyatda subyektning muhim xususiyatlarini aniqlash imkonini beradigan yondashuvlardan biri L.M. Popov tomonidan yaratilgan insonning o'z o'zini rivojlantirish subyekti sifatidagi psixologik tuzilishiga doir tizimli-tuzulmaviy model hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchining o'z o'zini kasbiy rivojlantirish muammosining asosiy g'oyasi shaxs rivojlanishining faoliyat orqali determinatsiya qilinishi haqidagi g'oyadir. Shunga ko'ra talabalar o'zining tanlagan kasbiga mosligi va faoliyat jarayonidagi muvaffaqiyati, nuqtayi nazarlariga asoslangan tarzda o'rganiladi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishi kasbiy mahorat va shaxsiy rivojlanish birligi natijasida amalga oshadi. Talabalarning kasbiy qiziqishlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, faol subyekt sifatidagi xususiyatlarning shakllanishi va namoyon bo'lishi faoliyatning o'zi kabi jarayonli xarakterga ega.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy va shaxsiy shakllanish jarayonida o'z o'zini rivojlantirishi ta'minlaydigan qonuniyatlar ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurligini talab qiladi, bu kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirish jarayonini takomillashtirinni taqozo etadi. Talabalarni ta'lim jarayoni subyekti sifatida erkin va ijodiy rivojlantirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish tizimli xarakter kasb etishi kerak. Ma'lumki, shaxsiy-kasbiy jihatdan samarali rivojlanish uchun mutaxassislikni to'g'ri tanlash, o'z o'zini anglash, o'z kasbining ijtimoiy ahamiyatini tushunish, shuningdek, refleksiya asosida zarur shaxsiy va kasbiy sifatlarni rivojlantirish ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston jamiyati yuqori malakali, ijtimoiy faol, tashabbuskor, mas'uliyatli, uyushqoq va ijodiy salohiyatga o'qituvchilarga katta ehtiyoj sezmoqda. Shu munosabat bilan talabalarning imkoniyatlari, rivojlanish usullari va kasbiy mahorat cho'qqisiga erishish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalarning kasbiy-ijodiy ta'lim makonida o'z o'zini anglashi, shakllanishi, o'z o'zini rivojlantirishi va o'zini namoyon etishi bilan uzviy bog'liqdir.

Zamonaviy oliy pedagogik ta'limga oid izlanishlar bo'lajak o'qituvchining kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirish jarayonining umumiy qonuniyatlari aniqlangan. Masalan, N.K. Sergeyev kasbiy-shaxsiy o'zini rivojlantirishni pedagogik faoliyatning eng muhim elementi sifatida e'tirof etadi, chunki u pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. R.Safarova, B.Ma'murov, B.Xodjayev, D.Oxunova, Yu.P. Azarov, A.A. Verbitskiy, V.M. Dimov, Ye.N. Shiyanov va boshqalarning ishlarida asoslangan o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash muammolarini hal etishga oid yangi yondashuvlar bo'lajak o'qituvchini tayyorlash muammosini yechish uchun nazariy va amaliy asos yaratdi. O.S. Gazman va B.Z. Vulfovning ta'biriga ko'ra bo'lajak o'qituvchining o'z o'zini rivojlantirishi zamonaviy ta'limning majburiy tarkibiy qismi bo'lib, bu jarayon uzluksiz davom etishi lozim. Mavjud tadqiqotlarda ilgari surilgan yondashuvlarni o'zaro taqqoslash bo'lajak o'qituvchining o'z o'zini rivojlantirishi, uning kasbiy yuksalish jarayoni bo'lib, akmega erishning samarali usuli hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirish jarayoni tardrijiylik xarakteriga ega bo'lib, shaxsning ichki tuzilishi va unda mavjud bo'lgan ehtimoliy o'zgarishlar bilan belgilanadi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirish bosqichlarining izchilligi ularning shakllanish jarayonini ifodalaydi. Bo'lajak o'qituvchining o'z o'zini rivojlantirish bosqichlari orasidagi uzviylik pedagogik jarayon yo'nalishlari bilan bog'liq holda ifodalanadi.

Talabalar o'z o'zini rivojlantirishga yetarlicha moslashmagan bosqich. Bu bosqichda talabalarda ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga, o'zgarishga, o'zini ro'yobga chiqarishga intilish yetarlicha namoyon bo'lmaydi. Ular passiv, hayotiy maqsadlari haqida to'laqonli tarzda o'ylamaydilar, o'z o'zlarini rivojlantirishga ko'maklashadigan axborotlarni befarqlik bilan qabul qiladilar. Talabalarning guruhdoshlari va professor-o'qituvchilar bilan o'zaro hamkorligi, seminar mashg'ulotlaridagi biznes-o'yinlar, burch hissi orqali motivatsiya, pedagogik kasbning o'ziga xos jihatlari haqida yangi bilim olishga bo'lgan ehtiyoj bularning barchasi ularning adaptatsiya bosqichiga o'tishini ta'minlovchi shart-sharoitlar hisoblanadi.

Adaptatsiya bosqichi. Bu bosqichda o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, o'z faoliyatini tashkil etish va o'zini boshqarish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Bu davrda talabalarning maqsadlari umumiy xarakter kasb etadi, o'zini o'qituvchi sifatida tasavvur qilish, kasbiy faoliyatga oid bilimlarni qo'llash ko'nikmalari to'laqonli bo'lmaydi. Ular o'z o'zlarini yetarlicha

baholay olmaydilar. Talabalar o'z faoliyatlarini tashkil etishda qiynchiliklarga duch keladilar, ular professor-o'qituvchi rahbarligida ishlashni ma'qul ko'radilar. Bo'lajak o'qituvchilar ushbu bosqichda o'z o'zlarini anglash ko'nikmalariga ega bo'ladi, refleksiya, hamdardlik, empatiya rivojlanadi, pedagogika turkum fanlariga bo'lgan qiziqishlari ortadi, hayotiy holatlar va pedagogik voqealarni kasbiy nuqtayi nazardan talqin qilish qobiliyati shakllanadi. Shu bilan bir qatorda, o'zlarini va boshqalarni ijobiy qabul qilish, hayotiy va kasbiy muammolarni hal etishning turli usullarini tanlash imkoniyatlari kengayadi.

Differensiatsiya bosqichi. Mazkur bosqichda talabalarda shaxsiy individuallik, ya'ni takrorlanmas xususiyatlar namoyon bo'ladi. Bu daraja refleksivlik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash kabi sifatarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Shaxsiy va kasbiy o'zini namoyon qilish ehtiyoji kuchayadi. Talabalar o'z hayotiy tajribalariga asoslanib xulosalar chiqarishga intiladilar, o'zlarini bo'lajak mutaxassis sifatida yaxshiroq anglashga harakat qiladilar. Ta'lim jarayoni va amaliy faoliyatlarida o'z o'zlarini boshqarish ko'nikmalari shakllana boshlaydi. O'z faoliyatlar natijalarini oldindan bashorat qilishga oid harakatlar vujudga keladi. Guruhdoshlarning javoblarini tahlil qilish, mikroo'qitish, o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilish va natijaga yo'naltirilgan faoliyat bo'lajak o'qituvchilarning individuallashtirish bosqichiga o'tishlariga ko'maklashadi.

Individuallashtirish bosqichi. Ushbu bosqich bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirishida muhim ahamiyat kasb etadi. Unda talabalarda shakllangan o'z o'zini anglash, o'z o'zini adekvat baholash, o'z faoliyatini barqaror tashkil etish va pedagogik jarayonni boshqarish ko'nikmalari tarkib topadi. Oxirgi ikki komponent talabalar uchun qulay muayyan pedagogik vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'zaro ta'sir faollashadi. Individuallashtirish bosqichi talabalarning nazariy va amaliy masalalariga mustaqil yechim topish kopetensiyasi shakllanganligini ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda bo'laak o'qituvchilarning o'quv tarbiya jarayonini loyihalash faoliyatiga oid madaniyati shakllanadi, ular kasbiy faoliyatda shaxsiy uslub va ijodiy yondoshuvlar izlanadi, ular o'zlarning kasbiy pedagogik modellarini yaratishga intila boshlaydilar. Pedagogik vazifalar xilma-xilligi, ilmiy-tadqiqot loyihalari bo'yicha professor-o'qituvchilar bilan hamkorlik, o'z kasbiy sifatlarini takomillashtirish ularning o'z o'zlarini barqaror rivojlantirish bosqichiga o'tishini ta'minlaydi.

O'z o'zini barqaror rivojlantirish bosqichi. Ushbu bosqich bo'lajak o'qituvchilarda shakllangan o'zini o'zi anglash, o'z o'zini adekvat baholash, o'z faoliyatlarini yuqori darajada tashkil etish va boshqarish ko'nikmalarining shakllanganligi bilan tavsiflanadi. O'z o'zini barqaror o'zini rivojlantirish jarayonida kasbiy-shaxsiy hamda ta'limiy yutuqlarni tahlil qilish, ulardagi bo'shliqlarni aniqlash va tuzatishlar kiritishi, istiqbolda kasbiy rivojlanishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi, bo'lajak o'qituvchining subyektiv nuqtayi nazar rivojlanadi.

Yuqoridagilarga asoslangan holda, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-shaxsiy jihatdan o'z o'zini rivojlantirishi shaxsiy sohasi, kasbiy sifatleri va faoliyatida sifatli, maqsadga yo'naltirilgan, ongli istiqboldagi kasbiy faoliyati davmolda ham o'quvchilarni rivojlantirishga muvaffaq bo'ladi va pedagogik hamkorlik ko'lamini muntazam kengaytirishga muvaffaq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сергеев Н. К., Сериков В. В. Природа педагогической деятельности и субъектный мир учителя // Человек и образование. - 2012. - №1. - С. 4-8.

2. Safarova R. Kognitiv pedagogikaga oid nazariy yondashuvlar. Monografiya. – Toshkent.: “Science and innovation”, 2024.
3. Б.Х.Ходжаев ва б. Педагогиканинг прагматик аспектлари. – Т.: Ижод нашр. 2023. – 408 б.
4. Oxunova Dilnoza Qaxxorjonovna Pedagogik mahorat darslarida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi п.ф.д (PhD) дисс.... автореферати. Фарғона, 2025. 60 б.

COGNITIVE ABILITIES AND THEIR TYPES

Shakxaldarova Gulchekhra Sagdiyevna

DSc Doctoral Student, National Institute of Educational Pedagogy named after Qori Niyazi

Abstract. *This article discusses the types of cognitive abilities and their content. It is given what characteristics these abilities have. The article deals with the cognitive skills are the foundational brain-based abilities that make learning possible. The most effective form of organization of the educational process is core skills include perception, attention, memory, and logical reasoning.*

Key words: *cognitive, abilities, skills, perception, attention, memory, logical reasoning.*

Introduction. Cognitive skills are mental skills used in acquiring knowledge, manipulating information, reasoning, and problem-solving. Synonyms are cognitive abilities, cognitive functions, or cognitive capabilities. Cognitive skills can be considered a person’s tools for learning. With the right tools, one can complete tasks with ease and efficiency. Imagine, for example, trying to mix cement with a spoon rather than a cement mixer. Imagine trying to mow the lawn with a pair of scissors!

One of the most common complaints among educators is that their students lack the cognitive or brain-based abilities to handle a curriculum. Although this is anecdotal at best, teaching cognitive skills is overlooked at all levels of education.

Methods. The word core refers to the central, most essential part of anything. In the same way, core cognitive skills are the foundational brain-based abilities that make learning possible. Without them, academic progress is likely to stall no matter how good the teaching or curriculum. These core skills include perception, attention, memory, and logical reasoning.

Perception

Imagine looking at a red apple. Your eyes receive light waves reflected from its surface this is sensation. But recognizing it as an apple, understanding its shape, and associating it with the word red or fruit that’s perception. Sensation is the raw input of information by our sensory receptors for example, the eyes, ears, skin, nostrils, and tongue. In vision, sensation occurs when rays of light are collected by the eye and focused on the retina. In hearing, sensation occurs as waves of pulsating air are collected by the outer ear and transmitted through the bones of the middle ear to the cochlear nerve.

Perception, also called processing, is the brain’s interpretation of what is sensed. For example, the light striking the retina may be interpreted as a particular color, pattern, or shape.

Similarly, sounds collected by the ears may be interpreted as music, a human voice, or background noise. In essence, perception means interpretation.

- Visual perception is the cognitive component of interpreting visual stimuli. Simply put, it is what the brain does with what the eyes see.
- Auditory perception is the ability to identify, interpret, and assign meaning to sound-it is what the brain does with what the ears hear.
- A related skill is phonological awareness, particularly phonemic awareness-the ability to hear and manipulate the individual sounds (phonemes) in words. This auditory skill is at the heart of learning to read.
- Another essential aspect is processing speed, which refers to the time it takes to perceive information, interpret it, and formulate or enact a response. In simpler terms, it's how long it takes to get things done. A slower processing speed can make even routine tasks feel overwhelming or laborious.

Perception is shaped not only by the senses but also by experience. A lack of experience may cause a person to misinterpret what they have seen or heard.

“We see things not as they are but as we are.”

Attention

Perception depends on attention. Attention is what allows us to focus deliberately on certain stimuli while ignoring others. We don't and can't notice everything in our environment. Instead, we choose (sometimes consciously, sometimes not) what to pay attention to and what to tune out. This mental filter prevents us from being overwhelmed by the complexity of the world around us. In doing so, attention plays a central role in how we perceive, remember, and learn. The psychologist William James recognized the power of attention more than a century ago. In *Psychology: The Briefer Course*, he wrote:

“A thing may be present to a man a hundred times, but if he persistently fails to notice it, it cannot be said to enter his experience.”

Attention can be divided into three main types:

- Focused attention is the ability to concentrate on one specific stimulus while ignoring distractions. A child reading a book in a noisy room relies on this skill.
- Sustained attention is the capacity to maintain focus over time-for example, during a full class period or while completing a multi-step task.
- Divided attention is the ability to split focus between two or more tasks at once, such as taking notes while listening to a lecture.

Memory

Memory is the mental process by which information is encoded, stored, and later retrieved. Although we often speak of “memory” as if it were a single ability, it's actually a set of distinct but related systems. Each type plays a unique role in learning. Depending on how long information is stored, memory can be divided into four major categories:

- Sensory memory holds impressions of sensory input for a very brief time just long enough for the brain to decide whether to process it further. For example, when you glance at a word and still see it in your mind for a split second afterward, that's iconic memory, a type of sensory memory.

Iconic memory stores what we see

Echoic memory stores what we hear

Haptic memory stores what we feel.

- Short-term memory holds small amounts of information for a few seconds such as a phone number you're about to dial. It's fragile and easily lost unless actively rehearsed.
- Working memory goes a step further: it allows us to hold and manipulate information. Like a mental workspace, it helps us follow multi-step instructions, solve problems, and keep track of our thoughts. For example, solving $(3 \times 3) + (4 \times 2)$ in your head requires holding both intermediate results 9 and 8 in working memory to reach the final answer.

Long-term memory stores information more permanently, from basic facts to motor skills like riding a bicycle. Some of this information we can recall deliberately; other memories influence us without conscious awareness.

When it comes to memory, one's senses are involved too.

Visual memory involves the brain's ability to store and retrieve previously experienced visual sensations and perceptions when the original stimuli are no longer present. Various researchers have stated that as much as 80 percent of all learning occurs through the eye, with visual memory being a crucial aspect.

Auditory memory involves taking in information that is presented orally, processing that information, storing it in one's mind, and then recalling what one has heard. Basically, it involves the skills of attending, listening, processing, storing, and recalling.

Sequential memory requires one to recall items in a specific order. For example, the order of the elements is paramount in counting and saying the days of the week, months of the year, a telephone number, and the alphabet. Visual sequential memory is the ability to remember things seen in sequence, while auditory sequential memory is the ability to remember things heard in order.

Logical reasoning

Logical reasoning is the process of reaching a conclusion through a rational, step-by-step approach based on known facts or observations. It underpins our ability to make sense of information, solve problems, and draw sound conclusions.

Deductive reasoning begins with a broad truth (the major premise), such as the statement that all men are mortal. This is followed by the minor premise, a more specific statement, such as that Socrates is a man. A conclusion follows: Socrates is mortal. The conclusion cannot be false if both the major and minor premises are true.

In inductive reasoning, broad conclusions are drawn from specific observations; data leads to conclusions. If the data shows a tangible pattern, it will support a hypothesis. For example, having seen ten white swans, we could use inductive reasoning to conclude that all swans are white.

Of course, this hypothesis is easier to disprove than prove, and premises are not necessarily true, but true given the existing evidence and that one cannot find a situation in which it is not.

Why do cognitive skills matter?

Many studies over many decades have shown that cognitive skills - perception, attention, memory, and logical reasoning - determine an individual's learning ability; according to Oxfordlearning.com, they are the skills that “separate the good learners from the so-so learners.” In essence, when cognitive skills are strong, learning is fast and easy. Conversely, when cognitive skills are weak, learning becomes a challenge.

Results. Since cognitive abilities are crucial to reading, writing, math, and learning, they are typically impaired in developmental disorders of attention, language, reading, and mathematics, dyslexia, dyscalculia, and dysgraphia.

Each cognitive skill plays a part in processing new information. That means if even one of these skills is weak, no matter what kind of information is coming one's way, grasping, retaining, or using that information is impacted.

Most learning challenges are the result of weak cognitive skills. But more importantly, our core cognitive abilities are crucial to developing higher-order cognitive functions.

Key to higher-order cognitive skills. Learning does not take place on a single level but is a stratified process. For example, one has to learn to count before it becomes possible to learn to add and subtract. Suppose one tried to teach a child who had not yet learned to count to add or subtract. That would be impossible, and no amount of effort would ever succeed in teaching the child to add and subtract. This shows that counting is a skill that needs to be mastered before it becomes possible to learn to do calculations. In the same way, core, lower-level cognitive abilities must be acquired first, before it becomes possible to master higher-order brain-based skills.

Discussion. Higher-order cognitive skills also called higher-order thinking skills are complex cognitive skills that go beyond basic observation of facts and memorization. They are what we are talking about when we want our students to be evaluative, creative, and innovative. According to Paul and Elder, much of our thinking left to itself is biased, distorted, partial, uninformed, or downright prejudiced. Yet, the quality of our life and what we will produce, make, or build depends precisely on the quality of our thought. Critical thinking is the ability to think in an organized and rational manner to understand connections between ideas and facts. It helps you decide what to believe. In other words, it's "thinking about thinking" identifying, analyzing, and then fixing flaws in our thinking. Critical thinking is the foundation of a good education. Bloom's taxonomy is an educational model that describes the cognitive processes of learning and developing mastery of subjects. Named after Benjamin Bloom, head of a committee of researchers and educators, this model was developed in the 1950s and 60s. Bloom's taxonomy and critical thinking go hand in hand. Bloom's taxonomy takes students through a thought process of analyzing information or knowledge critically. The goal is to encourage higher-order thought in students by building up from lower-level cognitive abilities.

This framework helps educators create lessons that progressively build upon foundational knowledge, ultimately leading to deeper understanding and more complex language use.

1. Remembering:

Focus: Recalling facts, information, and basic vocabulary.

Examples: Matching words with definitions. Identifying characters in a story.

Listing the parts of speech.

2. Understanding:

Focus: Explaining concepts, summarizing information, and demonstrating comprehension.

Examples: Explaining the meaning of a proverb. Summarizing a short story in one's own words. Comparing and contrasting two characters.

3. Applying:

Focus: Using learned information in new situations, such as applying grammar rules in writing or speaking.

Examples: Writing a sentence using a specific tense. Using new vocabulary in a conversation. Creating a dialogue based on a given situation.

4. Analyzing:

Focus: Breaking down information into parts, identifying relationships, and drawing conclusions.

Examples: Analyzing the structure of a poem. Identifying the author's purpose in a text. Comparing and contrasting different writing styles.

5. Evaluating:

Focus: Making judgments based on criteria, assessing the quality of information, and justifying opinions.

Examples: Evaluating the effectiveness of an argument in an essay. Critiquing a piece of writing. Justifying a preference for a particular book.

6. Creating:

Focus: Producing new and original work, such as writing a story, creating a presentation, or designing a project.

Examples: Writing a short story with a unique plot. Creating a presentation on a chosen topic. Designing a poster to promote a book.

By incorporating these different levels of Bloom's Taxonomy into English language lessons, teachers can ensure that students are not only learning the basics of the language but also developing higher-order thinking skills that are essential for effective communication and critical engage.

LITERATURE REVIEW:

1. Pedagogue. Merriam Webster Online Dictionary. 2018. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/pedagogue>
2. Richards J.C (ND). Difference Between Task, Exercise, Activity. Retrieved from <http://www.professorjackrichards.com/difference-task-exercise-activity/>
3. Richards J.C., Rodgers Th.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – NY: Cambridge University Press, 2009. – 270p.
4. Rod Ellis (2018) Reflections on Task-Based Language Teaching. Multilingual Matters: Second Language Acquisition – 328 p.
5. <https://images.app.goo.gl/acdTQXLSacQb1r87A>

TA'LIM-TARBIYANING UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARINING OPTIMAL MODELLARINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY TAJRIBALARI

Abdulfattoxova Mavzunabegim Baxtiyorjon qizi

Qori Niyoziy nomidagi TPMI

2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rta ta'lim muassasalarida ustoz-shogird an'alarini ta'lim-tarbiyaning optimal jarayonining ajralmas qismlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu an'alar nafaqat bilim berish, balki tarbiyalash jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Ustoz-

shogird an'alarining tarixiy tajribalari va ularning optimal modellarini tahlil qilish ustivor vazifalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *Ta'lim-tarbiya, umumiy o'rta ta'lim muassasalari, ustoz-shogird, Optimal modellar, Tarixiy tajribalar, Sharq madaniyati, Ilm-fan, Ulamolar o'g'itlari.*

Ustoz-shogird an'analari qadim zamonlardan boshlab mavjud bo'lgan. Sharq madaniyatlarida, xususan, musulmon olamida, bu an'alar o'zining yuksak darajasiga yetgan. O'rta asrlarda ilm-fan va madaniyatning rivojlanishida ustozlar va shogirdlar o'rtasidagi munosabatlar katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ustozlar o'z bilimlarini shogirdlariga o'tkazish orqali yangi avlodni tarbiyalagan. Qadim zamonlardan oq Turon, Turkiston xalqi o'zining ko'hna tarixi, boy merosi, rang-barang va yuksak madaniyati, urf-odat va an'analari bilan ajralib turgan. Bu xalqning buyuk siymolari milliy va jahon ilm-fani va madaniyatining barcha sohalari rivojiga salmoqli hissa qo'shib kelganlar. Milliy urf-odat, an'alar va udumlar ming yillar davomida yaratilgan, joriy qilingan va xalqimizning turmush tarziga, kundalik ehtiyojlariga aylanib ketgan. O'zbek tilining izohli lug'atida an'ana so'zi quyidagicha tarif etilgan: **"An'ana-** nasldan naslga o'tuvchi qoida. Hayotda qaror topgan (topayotgan) udum, urf-odat va boshqa amallar³⁴. Dunyoning rivojlanish jarayoni, insoniyat taraqqiy etishi ustozlarning beqiyos mehnatlari bilan namoyon bo'ladi. Dono xalqimiz **"Ustoz- otangdek ulug'", "Ustoz ko'rgan", "Ustoz ko'rmagan shogird xar maqomga yo'rg'alar", "Ta'lim bergan ustozinga rahmat", "Usta bo'lsang ustozingni unutm"** deb bejiz aytishmagan. Shundak, **"Ustoz"** so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, tarbiyalovchi, murabbiy, rahnamo, o'qituvchi, muallim, degan ma'nolarni anglatishi yozilgan. Demak **ustoz** so'zi keng ma'noli bo'lib, bu nomga muyassar bo'lgan kishiga har tomonlama yuksak mas'uliyat yuklaydi.³⁵ Ustoz- shogirdlik qadriyatlari asoslaridan biri bo'lib kelgan birdamlik bilan o'z qaramog'i ostiga olgan shogirdlarini yaxlidlikka, hamnafaslikka insoniy oliy qadriyatlarni unutmaslikka va anglashga yordam beradi.

Ustoz-shogird an'alarining ta'lim-tarbiya ahamiyati.

Ustoz-shogird an'analari ta'lim jarayonida bir qancha muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Bilim va ko'nikmalarni uzatish: Ustozlar o'z bilim va tajribalarini shogirdlarga etkazish orqali ularning intellektual rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

2. Tarbiyaviy jihatlar: Ustozlar shogirdlarning shaxsiyati, axloqi va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. Motivatsiya va ilhomlantirish: Ustozlar shogirdlarni o'qishga va o'z maqsadlariga erishishga ilhomlantiradilar.

Ma'lumki, yetuk inson, avvalo o'zining ilimliligi bilan namoyon bo'ladi. Islom musulmonlarini taraqqiyot sari undagan, insonlarni ilm olishga yo'llagan. Chunki inson shaxsi, jamiyat ilm bilan kamolga yetadi. Kishilarni ilmga qiziqtirish uchun "Qur'on" ning "Zumar" surasi 9- oyatida shunday deyiladi. Ayting: "Biladigan zotlar bilan bilmaydigan kimsalar barobar bo'lurmi?!". Darhaqiqat, faqat aql egalarigina pand-nasixat olurlar.³⁶ Ilm bergan ustozni bejizga halqimiz otangdek ulug' deb aytishmagan. Ilmga e'tiborsizlik va nodonlik (jaholat) ning avj

³⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2020-y, 8-bet

³⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat iliy nashriyoti. Toshkent-2020-y, 302-bet.

³⁶ Quroni Karim. O'zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. Toshkent. G' ofur Gulom nomidagi nashriyot.1992, 339-bet.

olishi jamiyatning inqiroziga olib keladi, deyiladi. Shunday ekan, "Ilmga amal va rioya qiluvchi bo'linglar, Uni faqat hikoya qiluvchi bo'lmanglar", - deyiladi. 637-hadisdan.³⁷

Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiyani rivojlantirishning yangi bosqichida olib chiqish yuzasidan tajribali ustozlar va yosh o'qituvchilar orasida Ustoz-shogird an'alarini samarali tashkil etish uchun bir nechta optimal modellar mavjud:

1. **Mentorlik modeli:** Bu modelda maktabdagi tajribali ustozlar yosh o'qituvchilarga nafaqat bilim, balki hayotiy tajribalarini ham ulashadi. Ustoz shogirdning rivojlanishini doimiy ravishda kuzatib boradi va kerakli maslahatlar beradi.

2. **Hamkorlik modeli:** Ushbu modelda ustoz va shogird o'rtasidagi munosabatlar tengdoshlar kabi quriladi. Shogird faol ishtirok etadi va o'z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. **Interaktiv ta'lim modeli:** Bu modelda umumiy o'rta ta'lim muassasalari tajribali ustozlari va yosh o'qituvchilar o'rtasida interaktiv muloqot mavjud bo'ladi. Ustoz darslarni qiziqarli va samarali o'tkazish uchun turli metodlardan foydalanadi.

Ustoz-shogirlik qadriyatlarining yuksak bosqichiga chiqish davlari X asrdan boshlab Movourounnaxr va Xurosonda mustaqil feodal davlatlar- Tohiriylar, Samoniylar, Qorahoniylar, F'aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshoxlar davlatlarining paydo bo'lishi ham madaniy hayotning yanada ravnaq topishiga olib kelgan. Samoniylar davrida Rudakiy, Firdavsiy, al-Xorazmiy, al-Farg'oni, al-Farobiy, Abu Rahxon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolar ustoz-shogirdlik an'alarini yoyilishiga sababchi va tutrki bo'lganlar.

Sharq "Uyg'onish davri" da ilm-fan rivojlanishi uch yo'nalishda bo'ldi.

Birinci yo'nalish matematika-tibbiyot yo'nalishi bo'lib, bularga matematika, astronomiya, kimyo, geodeziya, mineralogiya, tibbiyot, farmakologiya va boshqa shularga turdosh fanlar kiritilib, Muhammad Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oniylar o'z shogirdlari yordamida matematikaga oid, Zakaryo ar-Roziy kimyo va tibbiyotga oid, ibn Sino, Jurjoni tibbiyot va falsafa, Abu Rauhon Beruniy tibbiyotga oid yirik asarlar yaratdilar.

Ikkinchi yo'nalish - Ijtimoiy-falsafiy yo'nalish bo'lib, bunda, falsafa, tarix, mantiq, fiqh, ruhshunoslik, notiqlik va boshqa fanlar bo'lib bu sohada ustoz-shogirdlik an'alariga rioya qilgan holda buyuk olimlar Farobiy, al-Kindiy, ibn Sino, zahiriddin Bayhakiy, Muhammad Narshaxiy va boshqalar faoliyat ko'rsatganlar. Yuqorida sanalib o'tilgan qomusiy olimlar o'z shogirdlari bilan nafaqat o'z sohalarida ish olib borganlar balki boshqa bir qancha fanlarga doir ham tadqiqotlar olib borganlar.

Uchunchi yo'nalish- ta'limiy-axloqiy yo'nalish bo'lib, bu sohada qomusiy olimlar o'z qarashlarini ijtimoiy- falsafiy va ilmiy asarlari tarkibida yoki axloqiy asarlarida bayon etsalar, adib va tarbiyashunos olimlar ta'limiy-didaktik asarlarida ifodalaganlar.

Sharq Uyg'onish davri falsafasi va pedagogikasi ta'limiy-axloqiy yo'nalish muhim ahamiyat kasb etdi. Tarbiya va axloq masalasi barcha buyuk mutaffakirlarning e'tibor markazida bo'ldi. Shu davrda ta'limiy-axloqiy risolalar paydo bo'ldi, axloqning ham nazariy, ham amaliy masalalari tahlil etildi. "Fozil odamlar shahri", "Baxt soadatga erishuv haqida", "Axloq haqida risola", "Ishq risolasi", "Axloqi Muhsiniy", "Hibatul-xaqoyiq", "Qobusnoma", "Guliston", "Bo'ston", "Mahbub ul-qulub", kabi Farobiy ibn Sino, Yusuf hos Hojib, Axmad Yugnakiy, Tusiy, Davoniy, Qoshifiy, Qayqovus, Sa' diiy, Jomiy, Alisher Navoiylarning ta'limiy-axloqiy asarlari inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakillantirish muammosini hal etishda sof pedagogik

³⁷ Muhammad payg'ambar qissasi. Hadislar. Toshkent, "Kamalak", 1991, 100 bet

asarlari sifatida muhim ahamiyatga ega. Ilmiy bilimga asoslanuvchi metod shakillandi, natijada aqliy tarbiya olimlari diqqat markazida bo'ldibuni buyuk olimlarimiz asoslab berishgan.

Xulosa qilib aytganda ta'lim-tarbiya jarayonida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ustoz-shogird an'alarining optimal modellari ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Tarixiy tajribalar asosida yaratilgan modellardan foydalanish, nafaqat bilim berish, balki shaxsiy rivojlanishga ham katta hissa qo'shadi. O'rta ta'lim muassasalarida ushbu an'alarini rivojlantirish, yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2020-y, 8-bet
2. O'zbek tilining izohli lug'ati "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2020-y, 302-bet.
3. Quroni Karim. O'zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. Toshkent. G'ofur Gulom nomidagi nashriyot. 1992, 339-bet.
4. Muhammad payg'ambar qissasi. Hadislar. Toshkent, "Kamalak", 1991, 100 bet
5. Sulaymonova F. Sharq madaniyati Ispaniyada va uning Ovro'paga ta'siri. "O'zbekiston ovozi". 1994 19 yanvar
6. <https://biztv.uz/posts/jadidlar-merosini-organish-anglash-ildizi-baquvvat-daraxtga-aylanish-imkonidir>

O'QUVCHILARNING MA'NAVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA "MAKTAB-OILA-MAHALLA" HAMKORLIGIGA ASOSLANGAN TARBIYA MODELINING ROLI

Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institutining tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirishda "Maktab-oila-mahalla" hamkorligiga asoslangan tarbiya modelining mazmuni va mexanizmlari tahlil qilinadi..

Kalit so'zlar: ma'naviy tafakkur, maktab-oila-mahalla, tarbiya modeli, rivojlanish portfeli, mahalla resurslari, axloqiy dilemmalar, media savodxonlik, inkluziv ta'lim, monitoring va baholash, ijtimoiy hamkorlik.

Аннотация. В данной статье анализируется содержание и механизмы модели воспитания, основанной на сотрудничестве "Школа-семья-махаля" в развитии духовного мышления учащихся.

Ключевые слова: духовное мышление, школа-семья-махаля, модель воспитания, портфель развития, ресурсы махалли, этические дилеммы, медиаграмотность, инклюзивное образование, мониторинг и оценка, социальное партнерство.

Abstract. *This article analyzes the content and mechanisms of the educational model based on "School-Family-Mahalla" cooperation in the development of students' spiritual thinking.*

Keywords: *spiritual thinking, school-family-mahalla, upbringing model, development portfolio, mahalla resources, ethical dilemmas, media literacy, inclusive education, monitoring and assessment, social partnership.*

Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlod tarbiyasi, ularning ma'naviy dunyoqarashini yuksaltirish, milliy qadriyatlarga sodiq, vatanparvar, komil inson qilib voyaga yetkazish har bir davlatning eng muhim ustuvor vazifasiga aylanib bormoqda. Shu jihatdan, O'zbekiston Respublikasida yoshlar ma'naviyatini mustahkamlash, ularni barkamol shaxs sifatida shakllantirish jarayoni "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasining ajralmas tarkibiy qismidir. Ushbu maqsadga erishishda "Maktab-oila-mahalla" hamkorligiga asoslangan tarbiya modeli g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur model o'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash, o'zligini anglash va qadrlashga o'rgatishda uzviy tizimni yaratadi.

Ma'naviy tafakkur — bu insonning ichki dunyosini boyituvchi, axloqiy me'yorlarni chuqur anglashga, to'g'ri hayotiy qarorlar qabul qilishga yordam beruvchi fikrlash shaklidir. U nafaqat bilim, balki his-tuyg'ular, e'tiqod, qadriyat va vijdon uyg'unligida shakllanadi. O'quvchilarning ma'naviy tafakkurini rivojlantirish — ularni nafaqat bilimli, balki iymon-e'tiqodli, odobli, vatanparvar, ijtimoiy faol shaxs qilib tarbiyalashni anglatadi. Bu jarayon o'qituvchi, ota-ona va mahalla vakillarining birgalikdagi mas'uliyatli mehnatisiz samarali kechmaydi.

Maktab — bu o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida bosh institutdir. Aynan maktabda bolada ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar va hayotiy yo'nalishlar shakllanadi. O'qituvchilar dars jarayonida, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda, "Ma'naviyat soatlari", "Kelajak soati", "Vatanparvarlik darslari" orqali o'quvchilarning tafakkurini kengaytiradi, ularni ijobiy qadriyatlar sari yo'naltiradi. Shuningdek, maktab psixologi, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari ham bolalarning axloqiy fazilatlarini o'rganib, har bir o'quvchiga individual yondashuv asosida tarbiyaviy ishlar olib boradi.

Oilaning roli bu jarayonda beqiyosdir. Chunki oila — insonning dastlabki tarbiya maskani, eng muhim ma'naviy maktabidir. Bolaning o'ziga xos xulq-atvori, dunyoqarashi, qadriyatlarni qabul qilish darajasi, ko'p hollarda, oiladagi muhit bilan belgilanadi. Ota-onaning o'zaro hurmati, mehr-oqibati, so'z va amalidagi uyg'unlik farzand ongida mustahkam iz qoldiradi. Shu bois, maktab ota-onalar bilan doimiy muloqotda bo'lishi, farzand tarbiyasida oila bilan bir yo'nalishda harakat qilishi lozim. Ota-onalar yig'ilishlari, "Ochiq eshiklar kuni", "Oila tarbiyasi maktabi" kabi tashabbuslar orqali bu hamkorlik mustahkamlanadi.

Mahalla esa milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analарimizni asrab-avaylovchi, yoshlarni komillikka undovchi ijtimoiy muhit sifatida alohida o'rin tutadi. Mahalla faollari, oqsoqollar, nuroniylar, "Mahalla posboni", "Ayollar kengashi", "Yoshlar yetakchisi" kabi jamoatchilik vakillari yoshlar bilan ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar, suhbatlar, tadbirlar o'tkazib, ularni to'g'ri yo'lga boshlaydi. Shu orqali mahalla tarbiya tizimining tabiiy davomchisi bo'lib, o'quvchilarda fuqarolik burchi, mas'uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarini shakllantiradi.

“Maktab–oila–mahalla” hamkorligi — bu uch ijtimoiy institutning birgalikda faoliyat yuritishiga asoslangan tizim bo‘lib, u har bir bola taqdiriga befarq bo‘lmaslikni, ularning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlashni ko‘zda tutadi. Ushbu modelda asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat: birinchidan, o‘quvchining shaxsiyati markazda turadi; ikkinchidan, tarbiya jarayoni uzviylik va izchillik asosida quriladi; uchinchidan, hamkorlikda mas‘uliyat taqsimoti aniqlanadi; to‘rtinchidan, ijtimoiy nazorat va qo‘llab-quvvatlash tizimi yo‘lga qo‘yiladi.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu model asosida tashkil etilgan faoliyat o‘quvchilarning ma‘naviy tafakkurini rivojlantirishda aniq ijobiy natijalarga olib kelmoqda. Masalan, sinflarda “Ma‘naviyat klublari”, “Oila saboqlari”, “Mahalla bilan uchrashuv” tadbirlarini yo‘lga qo‘yish orqali o‘quvchilar milliy qadriyatlarni chuqurroq anglaydi, jamiyatdagi o‘z o‘rnini biladi, o‘z fikrini erkin ifoda eta oladi. Shuningdek, “Maktab–oila–mahalla” tizimi doirasida voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi komissiyalar, psixologik maslahat markazlari, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi to‘garaklar faoliyati yo‘lga qo‘yilishi ham samaradorlikni oshirmoqda.

Tarbiya modelining muvaffaqiyati o‘qituvchilarning pedagogik mahorati va ma‘naviy saviyasiga ham bevosita bog‘liq. Shuning uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar — interfaol metodlar, CLIL, TBLT, hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishga o‘rgatish zarur. Chunki ma‘naviy tafakkur faqat og‘zaki targ‘ibot bilan emas, balki o‘quvchining shaxsiy ishtiroki, tajribasi va hayotiy kuzatuvlari orqali shakllanadi.

Yoshlarning ma‘naviy tafakkurini shakllantirishda milliy g‘oya va qadriyatlar alohida o‘rin tutadi. Ajdodlarimizning merosi, xalq og‘zaki ijodi, urf-odat va marosimlar, milliy bayramlar orqali o‘quvchilarga yuksak g‘oyalar singdiriladi. “Navro‘z”, “Xotira va qadrlash kuni”, “Mustaqillik bayrami” kabi tadbirlar nafaqat bayram sifatida, balki ma‘naviy tarbiya vositasi sifatida o‘tkazilishi kerak. Shu jarayonda mahalla, oila va maktab o‘zaro hamkorlikda ishlasa, natijada yoshlar qalbida millatga sadoqat, xalqiga muhabbat, vatan oldidagi burchni anglash tuyg‘usi yanada kuchayadi.

Ma‘naviy tafakkurga ega shaxs jamiyatda ijtimoiy faollik ko‘rsatadi, insonparvarlik, bag‘rikenglik, adolat, halollik kabi fazilatlarni qadrlaydi. Shu boisdan, har bir ta‘lim muassasasi o‘zining tarbiyaviy ishlar tizimini “Maktab–oila–mahalla” uchligi asosida tashkil etishi lozim. Bu esa o‘z navbatida, tarbiya jarayonining uzviyligini, shaxs kamolotining ijtimoiy asoslanganligini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta‘minlaydi.

Shu yondashuvni hayotga izchil tatbiq etishda asosiy muvaffaqiyat omillaridan biri — hamkorlik jarayonini boshqarish va monitoring qilishning aniq mexanizmlarini yo‘lga qo‘yishdir. Buning uchun har bir maktab o‘zining ma‘naviy-tarbiyaviy ishlar yo‘nalishida yillik konseptual reja ishlab chiqadi, unda oila va mahalla bilan hamkorlik formatlari, javobgar shaxslar, muddatlar va kutilayotgan natijalar batafsil belgilab qo‘yiladi. Ushbu rejaning yuragi — o‘quvchining rivojlanish portfeli bo‘lib, unda uning ijtimoiy faolligi, ixtiyoriy mehnatga jalb etilishi, adabiy-badiiy o‘qishlari, sport va san‘at to‘garaklaridagi muvaffaqiyatlari, ijtimoiy loyihalardagi ishtiroki muntazam qayd etiladi. Rivojlanish portfeli bir tomondan o‘quvchining ma‘naviy tafakkuridagi siljishlarni ko‘rsatadigan ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirsa, ikkinchi tomondan oila–maktab–mahalla uchligining hamkorligi darajasini ham yoritib beradi. Bunday portfelda soft kompetensiyalar: halollik, mas‘uliyat, bag‘rikenglik, rahmdillik, ijtimoiy

tashabbuskorlik kabi fazilatlar kontekstual kuzatuvlar asosida qisqa tavsiflar ko‘rinishida qayd etilib boriladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, hamkorlikning yadro nuqtasi sifatida sinf rahbari va mahalla yetakchisining muntazam uchrashuvlari katta samara beradi. Masalan, har oyda bir marta o‘tkaziladigan qo‘shma “Ma’naviyat kuni” uchrashuvida sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhit, o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, oilaviy omillar, shuningdek, mahalladagi madaniy muhitning kuchli va zaif tomonlari tahlil qilinadi. Bunday uchrashuvlarda faqatgina muammolar qayd etilibgina qolmasdan, keyingi oy uchun mini-harakat rejasi tuziladi: qaysi o‘quvchini qaysi to‘garakka yo‘naltirish, qaysi oilada psixologik maslahatga ehtiyoj borligi, qaysi mahalla faoli bilan ustoz-shogird uchrashuvlari tashkil etilishi, kimlar ijtimoiy aksiyalarga volonter sifatida jalb qilinishi — bularning barchasi aniq bandlar ko‘rinishida rejalashtiriladi. Bu jarayon o‘quvchining ma’naviy tafakkurida “men jamiyatning muhim bo‘lagiman” degan subyektlik hisini uyg‘otadi, o‘zini boshqarish va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini mustahkamlaydi.

Ota-onalar bilan ishlash metodikasida ham sifatli burilish lozim: an’anaviy ma’lumot berish formatidagi yig‘ilishlardan ko‘ra, interaktiv treninglar, kichik guruhlar, rolli mashqlar, “case study”lar, “ota-onalar klubi” uchrashuvlari ko‘proq natija beradi. Misol uchun, “Raqamli muhit va bola tarbiyasi” mavzusidagi uchrashuvda psixolog ekran oldida o‘tkaziladigan vaqt me’yorlari, kontent saralash mezonlari, oilaviy media-qoidalar, uyqu gigiyenasi bo‘yicha qisqa chek-listlar taqdim etadi. Keyin kichik guruhlarda ota-onalar real vaziyatlarni muhokama qiladi: masalan, o‘smir bolada agressiv kontentga moyillik belgisi paydo bo‘lsa, familiya a‘zolari qanday profilaktik choralar ko‘rishi mumkin, mahalla masjidining imom-xatibi yoki nuroniylar bilan hamkorlikda ma’naviy-ma’rifiy suhbat qanday tashkil etiladi va hokazo. Bunday mashg‘ulotlar ota-onada “hamkorlik faqat maktab majburiyati emas, bu — mening kundalik tarbiyaviy mas’uliyatim” degan pozitsiyani mustahkamlaydi.

Mahalla bilan ishlashda esa ijtimoiy resurslarni xaritalash muhim: hududdagi kutubxona, bolalar sport maktabi, “Barkamol avlod” markazi, yoshlar markazi, madaniyat uyi, xotin-qizlar qo‘mitasi, tadbirkorlik sub’yektlari, yosh olimlar yoki ijodkorlar, faxriylar — bularning barchasi ma’naviy tafakkurning turli komponentlarini faollashtiruvchi imkoniyatlardir. Masalan, mahalladagi tadbirkor o‘zining ish joyida “halol mehnat” mavzusida mahorat darsi o‘tkazadi, faxriy o‘qituvchi “hayot saboqlari” suhbatida halollik va burch haqida hikoyalar aytib beradi, kutubxonachi “Bir oy — bir asar” aksiyasi doirasida sinfga tavsiya etilgan asarlarni sahna ko‘rinishlari bilan birga o‘qish madaniyatini rivojlantiradi. Shu tariqa, mahalla o‘quvchi uchun kengaytirilgan tarbiya makoniga aylanadi.

Ma’naviy tafakkurni rivojlantirish bo‘yicha darsdan tashqari shakllarning samarasi ham yuqori. “Axloqiy dilemmalar” muhokamasi, “Qahramonni tanib olamiz” deb nomlangan biografik tadqiqotlar, “Bir oy — bir ezgu amal” ijtimoiy aksiyasi, “Yaxshi so‘z — yaxshilik urug‘i” kommunikativ mashqlari, “Oila kundaligi” va “Mahalla xotirasi” kabi ijodiy topshiriqlar o‘quvchining his-tuyg‘ularini noziklashtiradi, kompas sifatida axloqiy me’yorlarni ichki qabul qilishiga yordam beradi. Masalan, “Axloqiy dilemmalar” darsida o‘qituvchi o‘quvchilarga real hayotdan olingan vaziyatni taqdim etadi: do‘stining kichik xatosini jamoa oldida aytish kerakmi yoki yordam berib, uni xatosini tuzatishga undash ma’qulmi? O‘quvchilar guruhlariga bo‘linib, qarama-qarshi pozitsiyalarni dalillar bilan himoya qiladilar, muhokama yakunida esa “murosa”, “mas’uliyat”, “insof” atamalarining hayotiy talqini ochib beriladi.

Muvaffaqiyatni o‘lchash uchun sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarning uyg‘un tizimi kerak. Miqdoriy jihatdan o‘quvchilarning dars qoldirishlari, kichik huquqbuzarliklar, nizolar soni,

intizomiy choralar, ijtimoiy aksiyalardagi ishtirok ko‘lami, kitobxonlik marafonlaridagi natijalar, ixtiyoriy mehnat soatlari kabi indikatorlar tanlanadi. Sifat ko‘rsatkichlari esa fokus-guruh suhbatlari, individual intervyular, sinf kuzatuvlari, “o‘z-o‘zini baholash varaqalari” va ota-onalar fikrlarini tahlil qilish orqali to‘planadi. Shu asosda har chorak yakunida “Ma’naviy rivojlanish hisobotlari” tayyorlanadi, ularda muvaffaqiyat tarixlari, o‘quvchi portretlari, muhokama qilingan dilemmalar, keyingi chorak uchun takomillashtirish rejalari keltiriladi. Bunday tizim natijani ko‘rinarli qiladi va hamkorlikni “his-tuyg‘u” emas, balki “dalil va tahlil”ga tayanadigan boshqaruv darajasiga ko‘taradi.

Pedagoglar uchun malaka oshirish blokida ma’naviy-pedagogik kompetensiyalarni yangilash talab etiladi. Trening modullari quyidagi yo‘nalishlarni qamrab olishi maqsadga muvofiq: axloqiy mushohada yuritish strategiyalari va sinf muloqoti madaniyati; konfliktologiya va sinfda tinchlik pedagogikasi; oilaviy pedagogika asoslari va ota-ona bilan muloqot etikasi; mahalla bilan hamkorlikning ijtimoiy loyihalash texnologiyalari; raqamli gigiyena va media savodxonlik; milliy qadriyatlar asosida integrativ dars stsenariylari yozish metodikasi. Bu kurslar yakunida ustozlar o‘z sinfi uchun bir yillik “Ma’naviy tafakkur yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqib, hamkasblar oldida himoya qiladilar.

Raqamli vositalardan oqilona foydalanish ham samaradorlikni oshiradi. Masalan, maktab darajasida oddiy, maxfiylik talablariga javob beradigan elektron “Hamkorlik kundaligi” yuritiladi: sinf rahbari muhim kuzatuvlarni qisqa, aniq yozuvlar bilan platformaga kiritadi, mahalla yetakchisi va psixolog muvofiq qaydlar qoldiradi, ota-ona esa oilada bajarilgan “ezgu amal” yoki o‘qilgan asar bo‘yicha qisqa mulohazani qo‘shadi. Albatta, bu tizim sir saqlanish va axloqiy me‘yorlarga qat’iy rioya etgan holda ishlaydi. Shu tariqa, o‘quvchi atrofida “tarbiya ma’lumotlar maydoni” paydo bo‘ladi, qaror qabul qilish tezlashadi, choralarning uzviyligi ta’minlanadi.

Mazkur model inkluzivlik tamoyillariga ham mos bo‘lishi zarur. Nogironligi bo‘lgan bolalar, ijtimoiy himoyaga muhtoj o‘quvchilar, migratsiya jarayonlari ta’siridagi oilalar farzandlari, chekka mahallalardagi imkoniyati cheklangan yoshlar uchun alohida qo‘llab-quvvatlash choralarini rejalashtirish kerak: kovorking maydonlari, uyga borib o‘qitishning ma’naviy komponenti, onlayn klublar, mahalla darajasida “o‘qish hamkorlari” instituti, surdopedagog va logopedlar bilan hamkorlik, “mahalla tutorligi” kabi mexanizmlar shu jumladandir. Bu nafaqat teng imkoniyatlar yaratadi, balki sinf jamoasida bag‘rikenglik va hamdardlikni amaliy o‘rgatadi.

O‘quv muhitida axloqiy xatarlarni boshqarish ham muhim: maktabdagi tazyiq (bullying), kiberhujumlar, deviant xulq, radikal kontent ta’siriga tushish kabi xavflar oldini olishda hamkorlik tarmog‘ining tezkor kommunikatsiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. “Erta ogohlantirish signallari” ro‘yxati sinf rahbari, psixolog va mahalla posboni o‘rtasida kelishib olinadi: o‘quvchining keskin kayfiyat o‘zgarishi, to‘satdan yakkalanishi, keskin so‘zlashuvi, agressiv mimika, keskin internet odatlaridagi o‘zgarishlar — bularning barchasi profilaktika muloqotini ishga tushiruvchi indikatorlardir. Bu bosqichda tanbeh emas, balki psixologik qo‘llab-quvvatlash, ishonchli suhbat, “usta-jo‘ra” tamoyiliga mos kattalar bilan mentorlik uchrashuvi muhim.

Milliy meros va zamonaviylik uyg‘unligini ta’minlash ma’naviy tafakkurning mazmuniy komponentidir. Shu maqsadda maktablar “Mahalla xotirasi” arxivini yaratishi mumkin: faxriylar hikoyalari, qadimiy xalq odatlari va o‘yinlari, qo‘shni hududlardagi tarixiy maskanlar haqida o‘quvchilar yozgan esse va audio podkastlar, kichik hujjatli videolar jamlanadi. Keyin ushbu

meros zamonaviy innovatsiya bilan bog'lanadi: masalan, “halol xarid” ilovasidagi turmushdagi real misollar orqali iqtisodiy savodxonlik va halollik mavzusi, “e-ijtimoiy loyiha” platformasida ko'ngillilik loyihalarini ro'yxatdan o'tkazish, ijtimoiy tarmoqlarda “Yaxshilik batonchasi” flesh-mobi. Natijada o'quvchi qadriyatni muzey eksponati sifatida emas, balki kundalik hayot qoidasi sifatida qabul qiladi.

Xulosa qilib aytganda, oilada farzandlarni milliy qadriyatlar va urf-odatlar ruhida tarbiyalash nafaqat ma'naviy barkamol shaxsni shakllantiradi, balki jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini ham ta'minlaydi. Milliy qadriyatlar oilaviy tarbiyaning poydevori bo'lib, ular orqali bola insoniylik, mehr-oqibat, halollik va vatanparvarlik kabi fazilatlarni o'zlashtiradi. Demak, milliy tarbiya oiladan boshlanadi va u kelajak avlodning chin ma'noda komil inson bo'lib voyaga yetishida eng muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov M. Milliy tarbiya. - T.: Ma'naviyat, 2007. – 240 b.
2. Abduraxmonov Q. H. Milliy tarbiya va uning pedagogik asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2021.
3. Alqarov I. Sh., Mamatqulova R. Sh. Oila tarbiyasining pedagogikasi. – Toshkent, 2007.

KIBERXAVFSIZLIK PEDAGOGIKASINING XORIJIY TENDENSIYALARI

Shavkat Ahrarov¹, Sevara Ahrorova²

¹Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti doktoranti;

²Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada raqamli davrda o'sib kelayotgan “alfa avlod” bolalarining internet muhitidagi tarbiyasi va xavfsizligi masalalari tahlil etilgan. Muallif maktabning an'anaviy ta'lim funksiyalariga qo'shimcha ravishda raqamli savodxonlik, media savodxonlik va kiberxavfsizlik ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ijtimoiy tarmoqlarning bolalar ruhiyatiga ta'siri, kiberbulling, dezinformatsiya va shaxsiy ma'lumotlarning suiiste'moli kabi muammolar misolida raqamli pedagogikaning yangi vazifalari yoritilgan. Shu bilan birga, Finlyandiya va Buyuk Britaniya kabi ilg'or davlatlar tajribasi asosida media ta'limning samarali modellari ko'rsatilgan. Muallif fikriga ko'ra, bolalarda axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va hissiy intellektni rivojlantirish raqamli immunitetni shakllantiradi. Maktab va oilaning hamkorligi esa bolaning raqamli muhitda xavfsiz faoliyatini ta'minlaydigan muhim pedagogik omil sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, media savodxonlik, alfa avlod, internet tarbiyasi, media ta'lim, kiberbulling, raqamli pedagogika, oila va maktab hamkorligi, raqamli muhit.

Abstract. The article explores the pedagogical aspects of ensuring the safety and development of the “Alpha generation” in the digital era. The author emphasizes the need to integrate digital literacy, media literacy, and cybersecurity education into the traditional school curriculum. The study highlights the impact of social networks on children's psychology, the

risks of cyberbullying, misinformation, and misuse of personal data. Drawing on international experiences, particularly from Finland and the United Kingdom, the paper discusses effective approaches to fostering digital resilience and media awareness among students. The author argues that developing critical thinking, information analysis, and emotional intelligence in children forms the foundation of digital immunity. Furthermore, the paper underscores the importance of close cooperation between schools and families as a key pedagogical mechanism to protect children and guide them toward conscious and responsible behavior in the online environment.

Keywords: cybersecurity, digital literacy, media literacy, Alpha generation, digital pedagogy, cyberbullying, online safety, media education, digital environment, school-family cooperation.

Internet XXI asr kishisi uchun kasbiy, biznes, ijodiy va shaxsiy g'oyalar amda qarashlarni ifoda etishga ko'mak beruvchi axborot maydoni. Global tarmoq deyarli barcha turdagi va sohalaridagi of layn faoliyatni onlayn formatda amalga oshirishning eng maqbul vositasiga aylandi. XXI asrning axborot sivilizatsiyasi yangi raqamli avlodni – YouTuberlar, Instagramerlar, TikTokerlar va boshqalarni vujudga keltirdi.

XXI asrda bolalarning ijtimoiylashuvi va bilim olishi raqamli muhit bilan chambarchas bog'liq. “Alfa avlod” deb ataluvchi bu yoshlar toifasi uchun internet faqat axborot manbai emas, balki shaxsiy rivojlanish, muloqot va o'zini namoyon qilish maydoni hamdir. Shu bilan birga, onlayn muhitdagi xavflar – kiberbulling, dezinformatsiya, psixologik bosim va shaxsiy ma'lumotlarning suiiste'moli – zamonaviy tarbiya tizimi oldiga yangi talablar qo'ymoqda.

Maktab an'anaviy ravishda akademik ta'lim va bolaning ijtimoiylashuvi uchun mas'ul bo'lib kelgan. Bugun esa u raqamli dunyo voqeligiga moslashishi, bolalarni axborotni tanqidiy tahlil qilish, xavfsiz foydalanish va media muhitda ongli harakat qilishga o'rgatishi zarur. Har yili dunyoning ko'plab mamlakatlarida “Safer Internet Day” (Xavfsiz internet kuni) dasturi muvaffaqiyatli tashabbuslarga misol bo'la oladi. Ushbu tashabbus doirasida maktablar internetdan xavfsiz foydalanishga bag'ishlangan darslar va tadbirlar o'tkazmoqda. Buyuk Britaniyada, masalan, Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi (National Cyber Security Strategy) doirasida maktablarda boshlang'ich sinflardan boshlab raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik darslari faol joriy etilmoqda. Ilg'or ta'lim tizimi bilan tanilgan Finlyandiyada mediasavodxonlik turli fanlar bo'yicha o'quv dasturiga kiritilgan bo'lib, bu o'quvchilarda media makon haqida yaxlit tushuncha hosil qilish imkonini beradi.

Umumta'lim maktablarining raqamli davrdagi yangi sharoitga moslashishini davrning o'zi talab qilmoqda. Chunki zamonaviy maktab faqat bilim berish emas, balki raqamli muhitda bolalarni ongli faoliyatga tayyorlash markaziga aylanmoqda. UNESCO hisobotida ta'kidlanishicha, raqamli dunyoda ta'lim muassasalari bolalarni axborotni tahlil qilish, manbalarni tekshirish va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish ko'nikmalari bilan qurollantirishi zarur¹.

Shu ma'noda, maktabning tarbiyaviy yo'nalishlari endi bir qator mediakompetensiyalarni qamrab olishi kerak. Jumladan:

1. Media savodxonlik — axborotni tanqidiy baholash, feyk ma'lumotlarni tanib olish, ijtimoiy tarmoq algoritmlarini tushunish;
2. Kiberxavfsizlik — shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberbulling va onlayn firibgarlikning oldini olish;

3. XXI asr ko‘nikmalari — ijodkorlik, hamkorlik, hissiy intellekt va onlayn muloqot madaniyatini rivojlantirish shular jumlasiga kiradi.

Jahon tajribasiga qarasak, Buyuk Britaniyada Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi doirasida boshlang‘ich sinflardan raqamli savodxonlik darslari joriy etilgan bo‘lib, bu bolalarni internetda mas‘uliyat bilan harakat qilishga o‘rgatadi². Finlyandiyada esa media savodxonlik ta‘limning barcha fanlariga integratsiya qilingan, natijada o‘quvchilar media makon haqida yaxlit tushunchaga ega bo‘lishadi³.

Ma‘lumki, ijtimoiy tarmoqlar bolalar hayotining ajralmas qismiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlar ta‘siri alfa avlodga qaratilgan bir qator ma‘naviy va psixologik xavflarni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy tarmoqlar bilim, muloqot va ijod uchun imkoniyat yaratadi, ammo shu bilan birga, bolaning ruhiyati va qadriyatlariga ta‘sir ko‘rsatadi.

Buyuk Britaniya Qirollik sog‘liqni saqlash jamiyatining (RSPH) “#StatusOfMind” tadqiqoti natijalariga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida depressiya, xavotir va o‘z-o‘zini past baholash holatlarini kuchaytiradi⁴. Instagram kabi platformalar ideallashtirilgan obrazlar orqali yoshlarda “o‘zini boshqalar bilan taqqoslash” tendensiyasini kuchaytiradi.

UNICEF ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyoda har uchinchi bola kiberbulling qurboniga aylanmoqda⁵. Bu raqamlar raqamli muhitda bolalarni muhofaza qilish tizimini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Kiberbulling nafaqat ruhiy salomatlikka, balki ijtimoiy izolyatsiya va ta‘lim samaradorligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoq algoritmlari ma‘lum kontentni taklif qilib, bolani “exo kamerasi”ga soladi. Natijada yoshlar faqat bir yo‘nalishdagi g‘oyalarni qabul qiladi, tanqidiy fikrlash so‘nadi va mediamakondagi xilma-xil qarashlar cheklanadi.

Shuni unutmaslik kerakki, media savodxonlik – raqamli immunitet kaliti vazifasini bajarishi mumkin. Ya‘ni ta‘lim tizimi bolalarda “aqliy immunitet”ni rivojlantirishi lozim. Bu, avvalo, axborotni tahlil qilish, manbalarni tekshirish va dezinformatsiyaga qarshi turish qobiliyatini anglatadi. Shuning uchun Finlyandiya tajribasida ko‘rinadiki, media savodxonlik faqat jurnalistika emas, balki barcha fanlar doirasida transversal ko‘nikma sifatida o‘rgatiladi³.

Media ta‘limning asosiy vazifasi — bolalarni axborot iste‘molchisidan faol va mas‘ul fuqaroga aylantirishdir. Oqibatda, bola internetda xavfsiz harakat qiladi, shubhali ma‘lumotni tanib oladi va ishonchli manbani aniqlay oladi. Shuningdek, maktablar bolalarda hissiy intellektni rivojlantirishga ham ahamiyat berishi lozim. Chunki raqamli muhitdagi salbiy fikrlar, tahqirlar va “layklar”ga bog‘liq hissiy reaksiyalar ko‘p hollarda bolaning ruhiyatini izdan chiqaradi.

Bu jarayonda oila va maktab hamkorligi qanday kechadi? Bugungi kunda bolaning raqamli muhitdagi tarbiyasi uchun maktab va oila birgalikda harakat qilishi shart. Maktab bolaga bilim va ko‘nikmalar bersa, ota-ona uning raqamli faoliyatini nazorat qilishi, tushuntirishi va qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Yevropa komissiyasining hisobotida ta‘kidlanishicha, bolalarning 57 foizi ekran oldida haddan tashqari ko‘p vaqt o‘tkazadi va bu ularda tashvish hamda ruhiy charchoqni keltirib chiqaradi⁶. Shuning uchun ham ota-ona va o‘qituvchilar o‘rtasida doimiy muloqot va hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab bolalarda media savodxonlikni rivojlantirsa, ota-ona uni amaliyotda mustahkamlaydi. Bu jarayonda asosiy maqsad — bolani internetdan ajratib qo‘yish emas, balki uni undan xavfsiz va foydali foydalanishga o‘rgatishdir.

Raqamli dunyo bolalarning rivojlanishini tezlashtirmoqda, biroq uning xavflari ham ortmoqda. Shu bois, maktablar an'anaviy ta'lim funksiyalariga qo'shimcha ravishda raqamli va media savodxonlikni asosiy yo'nalish sifatida joriy etishi zarur.

Chunki media savodxon bola:

1. Axborotni to'g'ri tahlil qiladi va uning manbaini tekshiradi;
2. Internetda shaxsiy ma'lumotlarini himoya qiladi;
3. Feyk ma'lumot va kiberbullingga qarshi immunitetga ega bo'ladi;
4. Tanqidiy fikrlaydi va ijtimoiy mas'uliyatni his etadi.

Oila, maktab va jamoat tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik raqamli dunyoda bolaning ma'naviy va psixologik xavfsizligini ta'minlaydigan yagona samarali platformaga aylanishi lozim.

Xullas. oxir-oqibat, maqsad bolalarni raqamli dunyodan ajratib qo'yish emas, balki ularga xavfsiz va samarali harakat yo'lini berishdir. Bu nafaqat o'rgatish va nazorat qilishni, balki zamonaviy bolaning dunyoqarashi qanday shakllanishini chuqur tushunishni ham talab qiladi, bunda ta'sir etuvchi kuchlarning har biri – oila, maktab va ijtimoiy tarmoqlar o'ziga xos, ammo o'zaro chambarchas bog'liq holda o'rniga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. UNESCO. Child and Youth Safety Online // United Nations Official Portal. – 2023. – Rejim dostupa: <https://www.un.org/en/global-issues/child-and-youth-safety-online> (16.10.2025).
2. UK Government. National Cyber Security Strategy: 2022–2030 // GOV.UK. – London, 2023. – 58 p. – Rejim dostupa: <https://www.gov.uk/government/publications/national-cyber-security-strategy-2022>.
3. Finnish National Agency for Education. Media literacy in Finnish education system // European Digital Media Observatory (EDMO). – 2022. – Rejim dostupa: <https://edmo.eu/resources/repositories/mapping-the-media-literacy-sector/finland/>.
5. Royal Society for Public Health. #StatusOfMind: Social media and young people's mental health. – London: RSPH, 2017. – 32 p. – Rejim dostupa: <https://www.rsph.org.uk>.
6. UNICEF. More than a third of young people in 30 countries report being victims of online bullying // UNICEF Press Release. – New York, 2019. – Rejim dostupa: <https://www.unicef.org/press-releases/unicef-poll-online-bullying>.
7. European Commission. Better Internet for Kids – Annual Report. – Brussels, 2023. – 41 p. – Rejim dostupa: <https://betterinternetforkids.eu>.

ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Х.А.Аликишиева

Аннотация. В статье рассматривается роль и подходы коммуникативной культуры в процессе изучения азербайджанского языка. Цель данной статьи - рассмотреть теоретические основы коммуникативной культуры в языковом образовании, проанализировать современные исследования и предложить рекомендации по преподаванию.

Ключевые слова: коммуникативная культура, методика, обучение языку, языковое образование, изучение азербайджанского языка

Article. The article examines the role and approaches of communicative culture in the process of learning the Azerbaijani language. The purpose of this article is to examine the theoretical foundations of communicative culture in language education, analyze current research and offer recommendations for teaching.

Keywords: communicative culture, methodology, language teaching, language education, learning the Azerbaijani language

Modern education is aimed not only at the transfer of knowledge, but also at the development of the student's personality, his communicative and socio-cultural competencies. Communication is an important indicator of speech culture, that is, one of the main functions of speech, facilitating communication between people and creating a solid foundation for establishing understandable and sincere relationships between them. In this context, teaching the Azerbaijani language plays a special role. The culture of oral speech, the styles of everyday speech, the way people understand and communicate with each other, songs, performances, and even ordinary telephone conversations play an important role in language development.

In the context of globalization and intensive intercultural interaction, language knowledge is no longer limited to grammar and vocabulary - it is important to have a communicative culture, that is, the ability to use language appropriately and ethically in real social contexts.

A communicative culture is a set of knowledge, skills, and norms of speech behavior that ensure effective, ethical, and informed interaction between people in various social situations. The formation of communication ethics among people, which is an integral part of moral education, and the instilling in them the norms of speech etiquette is an important task facing parents, educators, and teachers. This system, which covers all levels of language (phonetic, lexical, morphological, syntactic), creates and maintains polite relations between participants in communication.

The communicative culture of a person includes knowledge of norms and styles of speech behavior, the ability to make statements, take into account the context and the interlocutor. It is closely related to the concept of communicative competence and intercultural competence.

Modern research highlights the importance of intercultural communication competence (ICC) as a bridge between language and culture: language learning is accompanied by the development of skills for interpreting cultural differences and flexibility [Абрамова 2008].

The Communicative Language Teaching (CLT) approach focuses on the use of language in real-world situations. However, a purely communicative approach without a cultural dimension is limited.

Researchers emphasize the need to include cultural context and translanguaging [Гойхман 2011].

Teaching the Azerbaijani language contributes to the development of oral and written speech, the formation of national identity and culture of communication. In the process of communicative learning, students gradually learn independence and develop a desire for free thinking.

The purpose of communicative learning is to develop students' communicative competencies through appropriate exercises. This allows students to develop not only linguistic, but also socio-cultural skills.

Experimental studies show that communicative learning increases motivation and speech skills, but it faces difficulties: lack of time, unpreparedness of teachers, and resistance from students.

The style of pedagogical communication largely determines the effectiveness of students' mastery of subject knowledge and skills, influences the culture of interpersonal relations, and creates an appropriate moral and psychological climate for the educational process [Hacıyeva 2023: 205].

To form a communicative culture in the process of teaching the Azerbaijani language, one can use:

- Role-playing games, such as "At the Azerbaijani bazaar" or "Visiting a friend", where students practice the norms of polite communication.
- Project work - essays, interviews and presentations on the topics "My family", "My Homeland", "Azerbaijani traditions".
- Analysis of proverbs and aphorisms reflecting the moral and ethical values of the people.
- Dramatizations of literary works that form the expressiveness of speech and understanding of the cultural context.

Through language learning, students learn the norms of morality, rules of etiquette and forms of polite communication. Communicative culture is becoming an integral part of moral and patriotic upbringing. Thus, an Azerbaijani language teacher should be not only a carrier of knowledge, but also a cultural mediator who fosters respect for the national culture and linguistic heritage.

Practical significance and recommendations:

1. Integration of cultural content: introduce themes of culture, norms of behavior and differences through authentic materials.
2. The use of role-playing games and dialogues: simulation of real communication situations.
3. Project work and international cooperation: online exchange, tele-cooperation.
4. Teaching intercultural strategies: error analysis, reflection, discussion of stereotypes.
5. Teacher training: advanced training and development of intercultural competencies.

6. Individualization of learning: taking into account the cultural and personal experience of students

The formation of a communicative culture in the process of teaching the Azerbaijani language is a complex pedagogical process aimed at developing a personality capable of cultural, tolerant and competent interaction. The task of a modern teacher is not only to teach how to speak a language, but also to educate a person who is aware of its spiritual and cultural value. Communicative culture becomes the basis of harmonious interaction in a multicultural society.

Communicative culture in language teaching is a fundamental component of the educational process.

It forms students' ability to use language as a tool for real interaction. Modern research highlights the importance of the intercultural dimension and the need to integrate cultural aspects into the learning process..

REFERENCES

1. Абрамова И.Г. Активные методы обучения в системе высшего образования. – М.: Гардарики, 2008. – 368 с.
2. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация педагога. – М.: ИНФРА-М, 2011. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация педагога. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 272 с.
3. Hacıyeva S.R. Müəllimin kommunikativ mədəniyyəti şagirdlərin tərbiyəsində mühüm şərt kimi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri. – 2023, – Cild 90, – №3. – S.204-207.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHDAGI XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALARNING RO'LI

Abdisheripova Shaydo Bahtiyor qizi

University of Business and Science "Ijtimoiy-gumanitar fanlar"
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning kreativ fikrlashini shakllantirish masalasi Finlyandiya ta'lim tizimi misolida tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O'zbekiston xalq pedagogikasi, Sharq mutafakkirlarining ijodkorlik haqidagi qarashlari hamda mustaqillik davrida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari o'zaro bog'liq holda o'rganiladi. Finlyandiya ta'limidagi "phenomenon-based learning" tizimi bilan milliy ta'limdagi qadimiy ijodkorlik an'analarning uyg'unlashuvi uzluksiz ta'limda shaxsning mustaqil, tanqidiy va kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *uzluksiz ta'lim, kreativ fikrlash, Finlyandiya tajribasi, milliy pedagogika, Sharq mutafakkirlari, innovatsiya, ijodkorlik.*

Kirish. Kreativ fikrlashni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining markaziy vazifalaridan biridir. Jahonning ilg'or ta'lim tizimlari, xususan, Finlyandiya modeli o'quvchini mustaqil izlanishga, yangi g'oya yaratishga, real hayotiy muammolarga ijodiy yondashishga o'rgatadi.

Ammo bu tamoyillar aslida O‘zbekiston ta’lim an‘analarida, xalq pedagogikasida va Sharq mutafakkirlarining asarlarida qadimdan mavjud bo‘lgan. Demak, zamonaviy xorijiy tajriba bilan milliy merosni uyg‘unlashtirish orqali uzluksiz ta’lim tizimida kreativlikni rivojlantirishning samaradorligi yanada ortadi.

Asosiy qism. Xorijiy ta’lim tizimi rivojlangan davlatlardan biri Finlyandiyada ta’lim tizimida kreativ fikrlashni rivojlantirish tamoyillarini ushbu maqolamizda ko‘rib chiqamiz. Finlyandiya dunyodagi eng samarali ta’lim tizimlaridan biri sifatida tan olingan. Bu tizimda o‘quvchilarda kreativlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat:

- ❖ Fenomen asosida o‘qitish (Phenomenon-Based Learning) – o‘quvchilar darslarni alohida fanlar emas, balki real hayotdagi hodisalar asosida o‘rganadilar. Masalan, “Iqlim o‘zgarishi” mavzusi geografiya, biologiya, matematika va texnologiya fanlarini birlashtirgan holda o‘rganiladi. Bu yondashuv o‘quvchiga muammoni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqish imkonini beradi va ijodiy yechim topishga undaydi.

- ❖ Muammoli ta’lim (Problem-Based Learning) – o‘quvchilarga tayyor bilim emas, balki muammo beriladi. Ular muammoni tahlil qilish, yechimni izlash va asoslash jarayonida kreativ tafakkurini ishga soladi.

- ❖ Loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) – o‘quvchilar kichik jamoalarda ishlaydi, real hayotdagi vaziyatlar asosida loyiha yaratadi. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlashi va ijodiy tashabbusini oshiradi.

- ❖ O‘qituvchining roli – Finlyandiya o‘qituvchisi nazoratchi emas, balki yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi maslahatchi sifatida faoliyat yuritadi. Har bir o‘quvchi o‘z qiziqishi va imkoniyatiga qarab bilim olishda erkinlikka ega bo‘ladi.

O‘zbek xalq pedagogikasida ijodkorlikning tarixiy ildizlari. O‘zbekiston xalq pedagogikasida ijodiy fikrlash, topqirlik va o‘tkir zehn qadimdan e‘zozlab kelingan. Ertaklar, dostonlar, topishmoqlar, maqollar — bularning barchasi xalq tafakkurining ijodiy mahsuli sifatida yosh avlodni topqirlikka, noodatiy fikrlashga o‘rgatgan. Masalan, “Zumrad va Qimmat”, “Alpomish” dostonlarida qahramonlar oldidagi murakkab sinovlar, topqirlik va donolik orqali yechim topadi — bu esa kreativ tafakkurning an‘naviy namunasi hisoblanadi. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi vositasida o‘quvchi: hayotiy muammolarga tahliliy yondashish; alternativ yechimlarni topish; axloqiy-ijtimoiy muammolarga ijodiy fikr bilan qarashni o‘rganadi.

Bu yondashuv zamonaviy “problem-based learning” metodining ildizlari xalq pedagogikasida mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Sharq uyg‘onish davri mutafakkirlari inson tafakkuri, aql va bilish jarayonini yuksak qadrlaganlar. Ularning asarlarida ijodiy fikrlash nafaqat ilmiy izlanish, balki axloqiy va ma‘naviy kamolotning eng muhim mezoni sifatida ko‘rsatiladi. Quyida ayrim mutafakkirlarning qarashlari bunga yorqin dalildir.

Abu Nasr Forobiy (873–950) “Fozil odamlar shahri” asarida insonni “fikrlovchi mavjudot” sifatida ta’riflaydi va uni hayvondan ajratib turuvchi eng muhim fazilat deb biladi. Asarda u shunday yozadi: “Insonning kamoloti — aqlni to‘g‘ri ishlatish va haqiqatni izlab topishda namoyon bo‘ladi”. Bu fikr kreativlikning hozirgi talqiniga juda yaqin — ya’ni inson tafakkuri faqat mavjud bilimni qabul qilmasligi, balki yangilik yarata olishi kerak. Forobiy shuningdek, “Baxt-saodatga erishuv haqida” risolasida fozil jamiyatni yaratishda har bir fuqaroning ijodiy tafakkuri zarurligini ta’kidlaydi. Uningcha, “fozil shahar”ni boshqaruvchi donishmand rahbar ham, uni qo‘llab-quvvatlovchi fuqarolar ham yangicha fikrlay oladigan

insonlar bo‘lishi lozim. Bu g‘oya — ta’limning asosiy maqsadi shaxsda ijodkorlikni tarbiyalash ekanligini ko‘rsatadi.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048) “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” va “Mineralogiya” asarlari tajriba va kuzatuv asosida ilmiy haqiqatga erishish g‘oyasini ilgari suradi. U shunchaki bilim yig‘uvchi emas, balki mavjud bilimni tekshirish va yangilash tarafdori bo‘lgan. Masalan, Beruniy “Yer Quyosh atrofida aylanadi” degan fikrni o‘sha davrda ilgari surgan. Bu o‘z davri uchun inqilobiy, hatto xavfli g‘oya edi — ammo u buni tajriba va tahlilga asoslanib aytgan. Beruniy ijodiy tafakkurning o‘ziga xos namunasi — shubhalanish va tekshirish usulini joriy etgan. Bu jihatdan u zamonaviy ilmiy tafakkurning, demak, kreativ fikrlashning boshlovchilaridan biridir.

Ibn Sino (980–1037) “Kitob ash-shifo” va “Donishnoma” asarlarida bilish jarayonini bosqichma-bosqich izohlaydi: hissiy idrok → xotira → tafakkur → ijodiy xulosa. Uningcha, haqiqiy bilim “taqlid” emas, “tadqiqot” mahsulidir. Masalan, “Qonun fit-tibb” asarida Ibn Sino tajriba asosida kasalliklarning sababini topishga harakat qilgan, u zamonaviy tibbiy eksperimentlarning poydevorini yaratgan. Uning fikricha, “aql insonni hayvondan ajratadi, ammo ijodiy aql insonni olim qiladi.” Bu g‘oya bugungi kreativ fikrlash tushunchasining mazmuni bilan to‘liq mos keladi — inson faqat tayyor bilimni emas, yangi yo‘lni, yangi shaklni izlaydi.

Alisher Navoiy (1441–1501) asarlarida kreativ fikrlash ma’naviy-axloqiy yuksalish bilan uzviy bog‘langan. “Hayrat ul-abror”da u tafakkurning ikki ko‘rinishini ta’riflaydi: “Bir tafakkur insonni ilmga eltadi, bir tafakkur esa o‘zini ham, boshqani ham kamolga olib boradi.” Bu yerda Navoiy tafakkurning ijodiy va ijtimoiy yo‘nalishini ajratib beradi — ya’ni inson o‘z fikridan nafaqat foyda, balki jamiyatga foyda chiqarishi kerak. “Farhod va Shirin” dostoni esa ijodiy tafakkurning badiiy timsolidir. Farhod obrazida insonning mehnat, izlanish va g‘oyaga sadoqat orqali yaratish kuchi ifodalanadi. U Shirin uchun tog‘larni kesib, suv chiqaradi — bu obraz inson tafakkurining yaratuvchan kuchini ifodalaydi. “Lison ut-tayr”da esa Navoiy o‘zini Simurghni izlagan qushlar timsolida aks ettiradi — bu insonning haqiqat va yangilik sari intilishining ramziy ifodasi. Demak, Navoiy uchun kreativ fikrlash — bu ruhiy yuksalish, o‘zlikni anglash va insonni jamiyat bilan uyg‘unlikda ko‘ra olishdir.

Ahmad Donish (1827–1897) XIX asr oxirida O‘rta Osiyoda yangicha tafakkur, islohot va ilmga asoslangan jamiyat zarurligini ilgari surgan. U “Navodir ul-vakoe” asarida Buxoro amirligidagi eskicha ta’lim tizimini tanqid qilib, yoshlarni erkin fikrlashga, tajriba va mantiqqa asoslanishga chaqirgan. Donish o‘z asarlarida “taqlid” bilan “tadqiq”ni farqlaydi va insonni “fikrda mustaqil bo‘lishga” undaydi. U “bilimni yodlab emas, tushunib, tahlil qilib egallash” g‘oyasini ilgari surgan — bu esa bugungi kompetensiyaviy yondashuvning tarixiy ildizidir.

Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy va Ahmad Donish — barchasi inson tafakkurining ijodiy tabiati, yangilikka intilish va mustaqil fikrlashni ma’naviy qadriyat darajasiga ko‘targanlar.

Ularning qarashlari Finlyandiya ta’limidagi “erkin fikrlovchi shaxs” konsepsiyasi bilan uyg‘un: har ikkisi ham bilimni yodlash emas, balki uni qayta yaratish, tahlil qilish, amalda qo‘llashga e’tibor beradi. Demak, bugungi uzluksiz ta’lim tizimi uchun eng dolzarb vazifa — ana shu tarixiy ijodiy merosni zamonaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirishdir.

O‘zbekiston mustaqillik yillarida kreativlikni ta’lim siyosatining markaziga qo‘ydi. “Uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi” (2022)da o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirish asosiy maqsad sifatida belgilangan. “Yangi avlod darsliklari”

o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirish uchun loyihaviy va tadqiqot topshiriqlari kiritilgan; Ijod maktablari va Prezident maktablarida Finlyandiya modeliga o‘xshash integratsion ta’lim, muammoli topshiriqlar tizimi joriy etilgan; “Barkamol avlod” markazlari orqali yoshlarning texnik, badiiy va ilmiy kreativlik qobiliyatlari rivojlantirilmoqda.

Shunday qilib, bugungi ta’lim tizimida xalq pedagogikasining ijodkorlikka yo‘naltirilgan an‘analarini Finlyandiya tajribasi bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarda mustaqil fikr yuritish, yangi g‘oya yaratish va yangilikka intilish motivatsiyasini oshirmoqda. Finlyandiya tajribasi o‘quvchining o‘z g‘oyasini yaratishiga, muammoga turli yo‘llar bilan yondashishiga imkon beradi. O‘zbekiston xalq pedagogikasi esa ijodiy fikrni tarbiya, odob va ma’naviyat bilan uyg‘unlashtiradi. Shu bois, bu ikki yondashuvni birlashtirish orqali uzluksiz ta’lim tizimi o‘quvchida nafaqat yangilik yaratuvchi, balki milliy qadriyatlarga sodiq, tafakkuri keng shaxsni tarbiyalaydi. Kreativ fikrlash – bu zamonaviy ehtiyoj emas, balki xalqimiz tafakkur madaniyatining tarixiy davomidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil shahar ahlining fikrlari. T.: Fan, 1993.
2. Ahmad Donish. Navodir ul-vakoe. T.: Fan, 1981.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: Ma’naviyat, 1992.
4. Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. T.: Fan, 1968.
5. Finnish National Board of Education. New National Core Curriculum for Basic Education. Helsinki, 2016.
6. Ibn Sino A. Kitob ash-shifo. Qohira, 1952.
7. Navoiy A. Lison ut-tayr va Farhod va Shirin. T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1989.
8. Niemi, H. (2018). Education for Creativity and Innovation in Finland. OECD Education Working Papers.
9. Sahlberg, P. (2015). Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press.
10. UNESCO. Fostering Creative and Critical Thinking in Education. Paris, 2019.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi qarori, 2022 yil.

“EMPOWERING PATRIOTISM: HARNESSING INDIVIDUALIZED TECHNOLOGIES TO CULTIVATE NATIONAL PRIDE IN DIVERSE EDUCATIONAL LANDSCAPES”

Xoshimov Lutfullo Xabibullo o‘g‘li

Doctoral student student the National Institute of Education and Pedagogy named after Qori
Niyazi

***Annotation.** This article explores the role of digital technologies in fostering national pride and patriotism within educational systems, highlights how virtual reality (VR), interactive*

multimedia platforms, and gamified learning experiences create immersive and personalized opportunities for students to engage with their national heritage.

Keywords: National pride, Patriotism, Digital technologies, Virtual reality (VR), Interactive multimedia, Gamified learning, National identity, Differentiated instruction.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль цифровых технологий в воспитании национальной гордости и патриотизма в системах образования, а также то, как виртуальная реальность (VR), интерактивные мультимедийные платформы и игровые методы обучения создают для учащихся захватывающие и личные возможности для соприкосновения с национальным наследием.

Ключевые слова: Национальная гордость, Патриотизм, Цифровые технологии, Виртуальная реальность (VR), Интерактивные мультимедиа, Игровое образование, Национальная идентичность, Дифференцированное образование.

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'lim tizimlarida milliy g'urur va vatanparvarlikni rag'batlantirishda raqamli texnologiyalarning rolini o'rganadi, virtual haqiqat (VR), interaktiv multimedia platformalari va o'yinlashtirilgan o'quv tajribalari o'quvchilar uchun o'z milliy merosi bilan shug'ullanish uchun immersiv va shaxsiy imkoniyatlar yaratishini ta'kidlaydi.

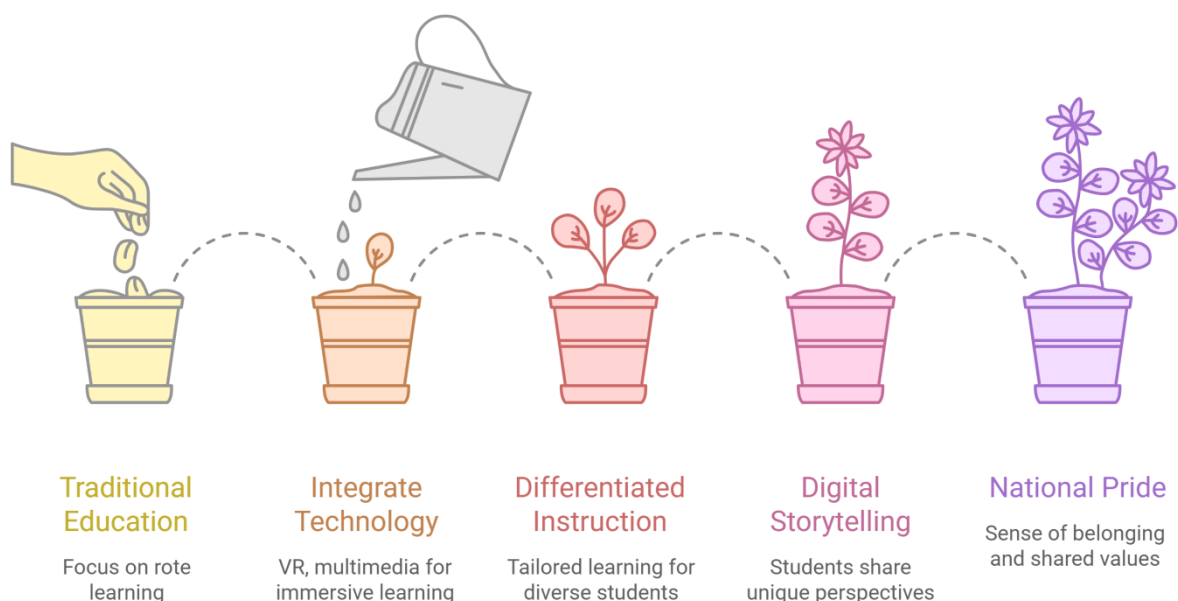
Kalit so'zlar: Milliy g'urur, Vatanparvarlik, Raqamli texnologiyalar, Virtual reallik (VR), Interfaol multimedia, O'yinlashtirilgan ta'lim, Milliy o'ziga xoslik, Differentsiallashtirilgan ta'lim.

In recent years, educational systems worldwide have recognized the importance of promoting national pride and patriotism among students. This feeling has been underlined by several studies, including those of Bezliudniy. (2022), which emphasizes the role of digital technologies in supporting national and patriotic education in today's learning environments. The integration of individual and differentiated technological tools allows educators to adapt the learning experiences that are deeply resonated with various student populations. This approach not only helps to understand national identity, but also cultivates a sense of belonging and shared values between students of various origins.

Technological innovations, such as virtual reality (VR) and interactive multimedia platforms, provide unique ways for students to explore their national heritage and cultural narratives. By getting involved with virtual reality simulations of historical events or reference points, students can immerse themselves in the experiences that shape their nation. This mode of experimental learning encourages an authentic connection with history and heritage, illustrating the wealth of national narratives while allowing interpretation and individual commitment. Such technologies serve to close the gap between historical facts and personal relevance, encouraging students to take pride in their inheritance.

The differentiated instruction provided through digital platforms allows educators to serve different learning styles and steps. This is particularly important to develop a sense of national pride among various student populations, since it guarantees that all students, regardless of their cultural or linguistic history, have access to materials and experiences that represent their identities. For example, digital narration initiatives can train students to create and share stories that reflect their unique perspectives within the context of the history of the nation. These projects not only promote creativity and self-expression, but also encourage students to appreciate their contributions to the broader upflow of national identity.

Cultivating National Pride

Collaboration technologies, such as discussion forums and social media platforms, allow students to interact with their classmates at local and global level, promoting dialogue on national values and civic responsibilities. This interaction can improve the understanding of patriotism as a living concept, one that evolves with the contributions of new generations. By participating in discussions on national issues or current issues through digital channels, students develop critical thinking skills and civic commitment, further promoting their pride in their nation.

The inclusion of gamified learning experiences in the curriculum can promote a competitive but inclusive spirit among students. These games often challenge students to learn about the achievements and struggles of their nation while promoting teamwork and collaboration. For example, a project that gamifies the exploration of historical milestones can lead not only to individual performance but also to the collective recognition of shared national achievements. Through such innovative educational methods, the use of technology transforms the way students get involved with the history of their nation, instilling a sense of pride and responsibility.

To summarize, individual and differentiated technologies play a fundamental role in promoting national pride and patriotism in education. By using immersive experiences, differentiated learning strategies and collaboration platforms, educators can effectively involve an increasingly diverse student population, creating an inclusive educational environment that nourishes a sense of belonging and collective identity in the context of national pride. By exploring the intersection of individual and differentiated technologies in educational frameworks, it becomes obvious that these tools have the potential to considerably strengthen national pride and patriotism among students. Digital learning platforms and adaptive learning systems, for example, serve as vital resources that educators can exploit to meet the unique needs, interests and history of various student populations. This tailor-made approach is aligned with philosophies articulated by Saidkasimovich (2025), which underlines the importance of

reinventing patriotic education methodologies to reflect the multifaceted nature of national identity in contemporary society.

Thanks to the implementation of adaptive learning systems, educators can create personalized paths that encourage students to engage in history, culture and values of their nation in a way that resonates with their individual experiences. For example, a platform that adjusts the complexity of the content based on the performance of a student allows various levels of engagement, ensuring that each student can explore patriotism in a significant and contextual way. Such technologies can cultivate a feeling of belonging and a personal connection with national stories, because learners are authorized to deepen the subjects that arouse their interest - whether local history, civic duties or cultural achievements - thus strengthening their feeling of belonging and pride in their country.

The application of digital learning platforms facilitates collaboration between various groups of students. These platforms can integrate gamified learning experiences, where students face challenges that highlight national achievements, historical events and cultural contributions. By engaging in collaborative projects that weave capable of individual accounts in national collective stories, students from various environments can be represented in the wider tapestry of patriotic education. This inclusivity not only promotes a deeper understanding of their nation, but also nourishes a shared identity which respects various perspectives, thus improving global national pride.

In accordance with the principles of Saidkasimovich, the innovative methods provided by differentiated technologies also allow educators to integrate local and global contexts into patriotic education. The use of multimedia resources such as virtual reality experiences can plunge students into national events and scenarios, creating a visceral link with their homeland. In addition, these tools can present the contributions of various ethnic groups to the development of the country, engaging students who may feel marginalized in traditional stories. Such representations can encourage students to be proud of their inheritance while simultaneously strengthening their identity as members of a dynamic nation.

The flexibility of individual technological tools, such as learning analysis, allows educators to effectively assess the commitment and understanding of students. By following the progress, educators can adapt their teaching strategies and their documents to ensure that the lessons of national pride and patriotism resonate with the unique world vision of each student. For example, those who fight with conventional content can be provided with alternative resources - such as podcasts, interactive documentaries or community projects - which make learning the history of their country more accessible and relatable.

Thus, while we strive to promote a feeling of national pride and patriotism in increasingly diverse classrooms, it is imperative to embrace individual and differentiated technologies. By exploiting these innovative methods, we create not only inclusive learning environments but we also serve to engage young minds with the rich and multifaceted narrative of their nation, finally laying the foundations of a more cohesive and more proud society. When implementing technology that accommodates different learning styles and cultural history, educators can create an inclusive atmosphere that encourages all students to interact with national identity constructions. This concept has significant implications to encourage patriotism in various contexts, as explored by Othman et al. (2023). Research suggests that emotional engagement caused by gamified activities can help cultivate a feeling of belonging and connection to one's nation. This is particularly relevant, given the discoveries of Long and Li (2022), which highlight

how patriotic behaviors are evolving in the digital age of self-media. Today, students sail in a complex variety of information, usually shaped by their interactions on social platforms. Through gamification, educators can provide a structured and flexible environment where students can explore and express their identities in relation to national narratives. For example, history classes can be transformed into interactive simulations that allow students to experience fundamental moments in their country's history through interpretation and decision-making structures.

REFERENCES

1. Saidkasimovich, U.M., 2025. Principles of Improving the Methodology of Patriotic Education. *International Journal of Pedagogics*, 5(04), pp.230-233.
2. Long, C. and Li, J., 2022. Analysis and international comparison of the change of patriotic education emotion and behavior in the era of self media. *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 25(Supplement_1), pp.A75-A76.
3. Alam, S.K.M.F., Pedagogical Strategies towards Inculcation of National Identity among School Students. *JAMIA JOURNAL OF EDUCATION*, p.102.
4. Van, V.H., 2022. Education patriotism from education of traditional cultural values. *Synesis*, 14(2), pp.119-132.
5. Kennedy, K.J. and Kuang, X., 2014. National identity and patriotism in Hong Kong's educational reform: student attributes and contested curriculum structures. In *Asia's High Performing Education Systems* (pp. 102-114).
6. Othman, I.W., Karulus, Y., Talib, M.N.M., Mokhtar, S., Yusoff, M.S. and Kamal, H.I.M., 2023. Cultivating patriotism among university students: Facilitating the formation of the Malaysian family concept in a multiracial society. *International Journal of Modern Education (IJMOE)*, 5(19), pp.359-392.
7. Nurdin, E.S., 2017. Civic Education policies: Their effect on university students' spirit of nationalism and patriotism. *Citizenship, Social and Economics Education*, 16(1), pp.69-82.
8. Wang, S., 2020, February. Patriotism education of higher vocational college students from the perspective of new media. In *The International Conference on Cyber Security Intelligence and Analytics* (pp. 420-427). Cham: Springer International Publishing. <https://link.springer.com/chapter/10>.

BO‘LAJAK TURIZM MUTAXASSISLARINING SOHAVIY LUG‘AT BOYLIGINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI VA NAZARIY ASOSLARI

Toshboyeva Laylo Jurayevna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

O‘zbekiston, Toshkent

XXI asrda globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida turizm sohasi mutaxassislariga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Xususan, professional til kompetensiyasi va sohaviy lug'at boyligining yetarli darajada shakllanganligi — bo'lajak gid, tur-operator, mehmonxona xodimlarining amaliy faoliyatida raqobatbardosh bo'lishining muhim omili hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida turizm sanoati jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida barcha mamlakatlarda, shu jumladan, O'zbekistonda ham iqtisodiy o'sish, ish o'rinlari yaratish va milliy brendni targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, turizm sohasida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, mehmonlarga qulay sharoit yaratish, xorijiy hamkorlar bilan samarali muloqot qilish kabi vazifalar malakali va til kompetensiyasi rivojlangan mutaxassislarni tayyorlash bilan bevosita bog'liq.

Til kompetensiyasi, ayniqsa, sohaviy lug'at boyligi turizm mutaxassisining kasbiy tayyorgarligida asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Bo'lajak gid, tur-operator, mehmonxona administratori, transfer xodimi nafaqat umumiy ingliz yoki boshqa xorijiy tilni bilishi, balki o'z sohasi bo'yicha yuzlab atamalarni aniq, kontekstga mos holda ishlatishi lozim. Misol uchun, **package tour, charter flight, destination management, reservation system, cultural heritage** kabi atamalar mijoz bilan muloqotda va hujjatlar tayyorlashda to'g'ri qo'llanmasa, tushunmovchilik va xizmat sifatining pasayishiga olib keladi.

Afsuski, mavjud an'anaviy o'qitish shakllarida talabalar nazariy bilimlarga ega bo'lib, talabalarni passiv qoldiradi va yangi so'zlarni faqat yodlash bilan cheklanib qolishiga sabab bo'ladi. Bu esa ularni real kommunikativ vaziyatlarda mustaqil va faol qo'llash ko'nikmasi yetarli shakllanmaydi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish so'z boyligini oshirishda dolzarb innovatsion yondashuv sifatida e'tirof etiladi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, **Quizlet, Kahoot, WorksheetZone** kabi interaktiv platformalar talabalarni mustaqil so'z yodlash, takrorlash, testdan o'tish, matnda qo'llash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, Quizlet yordamida flesh-kartlar tuzilib, asosiy turizm atamalari mobil qurilma orqali istalgan joyda takrorlanadi. Kahoot orqali guruhli viktorinalar o'tkazilib, talabalar bilimni reyting asosida baholash mumkin. WorksheetZone ish varaqalari esa matn asosida bo'sh joylarni to'ldirish, gap tuzish va moslashtirish mashqlarini bajarish imkonini beradi.

Blended learning (aralash o'qitish) modeli aynan shu yerda muhim rol o'ynaydi: an'anaviy darslarda o'qituvchi terminlarni tushuntiradi, talabalar bilan rolda o'ynash, ssenariy ishlash mashg'ulotlari o'tkazadi, darsdan tashqari esa elektron platformalar orqali so'z boyligini mustaqil mustahkamlash imkonini beradi.

Xorijiy tajriba ham raqamli yondashuvlarning afzalligini isbotlaydi. Dunyodagi ko'plab til markazlari va turizm maktablari elektron flesh-kartlar, mobil ilovalar va onlayn testlarni asosiy vosita sifatida joriy etgan. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham bu tajribani milliy sharoitga moslashtirib, talabalarining mustaqil ishlash madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, so'nggi yillarda davlat miqyosida turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha qator qaror va farmonlar qabul qilinib, soha kadrlarini zamonaviy texnologiyalar asosida tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.04.2023 yildagi "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-135-

sonli qarori bilan turizmni rivojlantirishda zamonaviy raqamli xizmatlar va ta'lim texnologiyalaridan foydalanish alohida vazifa sifatida belgilangani bunga misoldir.

Talabalar uchun maxsus elektron platformalar yaratish, sohaviy lug'at bazalarini shakllantirish, ularni QR kodlar, mobil ilovalar orqali doimiy foydalanishga qulaylashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli o'qitish vositalari o'quv jarayonini faqat osonlashtiribgina qolmay, balki ta'limni shaxsiylashtirish imkonini ham beradi. Bu esa har bir talabaning til o'zlashtirish sur'atini, yodlash tezligini va mustaqil ishlash uslubini inobatga olish imkonini beradi.

Amaliy tajriba ko'rsatadiki, elektron flesh-kartlardan foydalanayotgan talabalar an'anaviy usulda ishlaydigan guruhlarga nisbatan yangi terminlarni yodlashda kamida 25–30% tezroq natijalarga erishmoqda. Viktorinalar va o'yinli testlar esa motivatsiyani oshiradi, shu bilan birga o'zaro raqobat muhitini yaratib, o'zlashtirish darajasini nazorat qiladi.

Shu o'rinda o'qituvchi roli ham yangicha tus oladi: u faqat bilim beruvchi emas, balki mentor, fasilitator va koordinatsiya qiluvchi sifatida elektron axborot tizimlari imkoniyatlaridan foydalanishni o'rgatadi, jarayonni monitoring qiladi, individual tavsiyalar beradi.

Bundan tashqari, interaktiv mashg'ulotlarda sohaviy atamalarni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash — mehmon kutib olish, bronlash, ekskursiya o'tkazish ssenariylari asosida dialog tuzish — talabalarda kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

Mazkur tezisda olib borilgan nazariy tahlillar va amaliy misollar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak turizm mutaxassislarning sohaviy lug'at boyligini oshirishda elektron axborot tizimlarini qo'llash o'qitish jarayonining sifatini oshirish, talabalarni faol o'quvchi sifatida shakllantirish va raqobatbardosh kadr tayyorlashga xizmat qiladi.

Kelgusida bu yo'nalishda interaktiv platformalarning milliy kontentini yaratish, metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish va sohaviy terminologiyani muntazam yangilab borish bo'yicha tadqiqotlar davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir. Natijada, bo'lajak turizm sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi, xalqaro maydonda raqobatbardoshligi va xizmat ko'rsatish sifati yanada oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Graham, C. R. (2006). *Blended Learning Systems: Definition, Current Trends, and Future Directions*. In Bonk, C. J. & Graham, C. R. (Eds.), *Handbook of Blended Learning*. San Francisco: Pfeiffer Publishing.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Moydinova, E. K. (2022). *Raqamli texnologiyalar yordamida til o'qitishning nazariy asoslari*. Toshkent: O'zMU Ilmiy jurnali.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education.
5. Smith, P., & Lee, J. (2018). *Gamification and Student Motivation in Higher Education*. *Journal of Educational Technology & Society*, 21(3), 155–168.
6. Thompson, G. (2020). *Blended Learning in Higher Education: Frameworks and Case Studies*. Routledge.
7. Miller, T. (2017). *Using Quizlet to Enhance Vocabulary Learning*. *English Teaching Forum*, 55(1), 30–35.
8. Garcia, M. (2021). *Worksheet-Based Learning for Vocabulary Acquisition*. *Language Learning Journal*, 49(2), 145–158.

9. World Tourism Organization (UNWTO). (2022). *International Tourism Highlights*. Madrid: UNWTO.
10. Davlatov, B., & Nuritdinov, O. (2020). *Turizm marketingi asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot va Turizm nashriyoti.
11. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. (2023). *Turizm ta'lim yo'nalishida sohaviy ingliz tili o'qitish metodikasi bo'yicha tavsiyalar*. Toshkent: O'quv-uslubiy qo'llanma.
12. European Commission. (2020). *Digital Education Action Plan (2021–2027): Resetting education and training for the digital age*. Brussels: European Union.
13. Лексикология: Учебное пособие / Под ред. Н. М. Шанского. — М.: Высшая школа, 2005.
14. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.

«МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ (НА ПРИМЕРЕ РАЗРАБОТКИ И ВНЕДРЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ И САМООЦЕНКИ РЕБЁНКА. В СИСТЕМЕ “РЕБЁНОК — СЕМЬЯ — ПЕДАГОГ”»

Рахимова С.А.

старший преподаватель кафедры дошкольного образования филиала РГПУ им. А. И.
Герцена в г.Ташкенте

***Аннотация.** В статье раскрываются современные методы применения оптимальных моделей образования в дошкольных образовательных организациях. Особое внимание уделено разработке и внедрению авторской социально-педагогической модели, направленной на формирование здоровых взаимоотношений и позитивной самооценки детей старшего дошкольного возраста. Представлена структура модели, включающая три ключевых компонента: ребёнок — семья — педагог. Показаны этапы научно-методической работы, особенности экспериментальной проверки и результаты внедрения в образовательную практику.*

***Ключевые слова:** дошкольное образование, педагогическая модель, самооценка ребёнка, взаимодействие семьи и педагогов, здоровые взаимоотношения, социально-педагогический подход, экспериментальная работа.*

Введение

Современная система дошкольного образования требует поиска эффективных путей организации воспитательно-образовательного процесса, ориентированного на развитие личности ребёнка в условиях активного взаимодействия семьи и педагогов. «Воспитательно-образовательный процесс наиболее эффективен, когда реализуется комплексная система взаимодействия семьи и педагогов, ориентированная на развитие личности ребёнка» (Выготский, 1991; Эльконин, 1978).

Хотя существует множество программ и методических подходов, на практике воспитательные воздействия иногда реализуются фрагментарно, а участие семьи в образовательном процессе может быть не всегда максимальным.

Это обуславливает необходимость выстраивания целостной, научно обоснованной системы взаимодействия, способной объединить усилия всех участников. Именно в этом контексте возникает потребность в создании социально-педагогической модели, направленной на повышение качества образовательной работы и формирование у детей позитивной самооценки и здоровых взаимоотношений. «Комплексные социально-педагогические программы показывают положительную динамику в формировании навыков самооценки и социальных компетенций у детей дошкольного возраста» (Савицкая, 2010; Герасимова, 2016).

Создание модели направлено на систематизацию и оптимизацию взаимодействия всех участников образовательного процесса — семьи, педагогов и ребёнка — с целью формирования единого воспитательного пространства, способствующего гармоничному личностному развитию дошкольников. Современные исследования подчеркивают, что формирование положительной самооценки у детей тесно связано с согласованностью действий взрослых и поддержкой субъектной позиции ребёнка (Давыдов, 2004).

Модель служит инструментом согласования воспитательных воздействий, внедрения современных педагогических подходов и повышения качества образовательной работы в дошкольных организациях.

Цель создания социально-педагогической модели обусловлена необходимостью комплексного подхода к решению задач воспитания и развития детей дошкольного возраста в современных условиях.

Существующие формы взаимодействия семьи и образовательной организации иногда имеют ограниченный характер и не всегда обеспечивают полное согласование действий взрослых, что может влиять на эффективность совместного воздействия на развитие ребёнка.

В результате целостность воспитательно-образовательного процесса может реализовываться не в полной мере, а формирование у детей социально значимых качеств, таких как позитивная самооценка и навыки конструктивного взаимодействия со сверстниками и взрослыми, может требовать дополнительной поддержки.

Создание социально-педагогической модели обусловлено необходимостью комплексного и системного подхода к воспитательно-образовательной деятельности в дошкольных организациях. «Системная модель взаимодействия позволяет интегрировать образовательные и воспитательные воздействия, создавая условия для развития личности ребёнка в полном объёме» (Леонтьев, 2000; Давыдов, 2004).

Основная цель модели заключается в формировании у детей старшего дошкольного возраста позитивной самооценки и здоровых взаимоотношений через согласованное взаимодействие семьи, ребёнка и педагогов.

Для достижения этой цели модель включает конкретные задачи, направленные на обеспечение целостного и результативного педагогического процесса. Среди них ключевыми являются: создание единого воспитательно-образовательного пространства, способствующего развитию личности ребёнка; внедрение современных психолого-педагогических подходов, обеспечивающих индивидуализацию и поддержку эмоционального благополучия детей; стимулирование активного участия родителей в образовательном процессе; развитие субъектной позиции ребёнка, его инициативы и самостоятельности; повышение педагогической компетентности воспитателей через системное использование эффективных форм взаимодействия с семьёй; и, наконец, повышение общей эффективности воспитательной работы за счёт согласованности и целостности педагогических воздействий. «Партнёрские отношения между педагогами и родителями повышают эффективность воспитательно-образовательной работы и способствуют гармоничному развитию ребёнка» (Крапивина, 2012).

Таким образом, поставленная цель и сформулированные задачи определяют логическую основу модели и её практическую направленность, обеспечивая гармоничное сочетание образовательных и воспитательных воздействий для формирования у детей устойчивых личностных и социально-эмоциональных качеств.

Разработка модели велась в рамках научно-исследовательской работы с 2023 по 2025 годы. Разработка и внедрение модели проводилась поэтапно. Сначала осуществлялся аналитико-диагностический этап, на котором изучалось текущее состояние взаимодействия семьи и педагогов, а также выявлялись ключевые направления работы с ребёнком. Затем на проектировочном этапе формировалась концепция модели, определялись её цели, задачи и основные принципы взаимодействия участников образовательного процесса. На экспериментально-формирующем этапе модель внедрялась в практику дошкольных организаций через совместные мероприятия для детей и родителей. Завершающий этап включал обобщение и анализ результатов внедрения модели с оценкой изменений в развитии ребёнка и качестве его взаимодействия с окружающими.

Разработанная социально-педагогическая модель представляет собой целостную систему организации воспитательно-образовательного процесса в дошкольной образовательной организации, направленную на формирование у детей здоровых взаимоотношений и позитивной самооценки.

В её основе лежит интеграция усилий трёх ключевых субъектов — ребёнка, семьи и педагогов, что обеспечивает согласованность воздействий и создание благоприятной развивающей среды. Модель ориентирована на активное взаимодействие всех участников, поддержку индивидуальных особенностей ребёнка, развитие его субъектной позиции и эмоционального благополучия.

Она служит инструментом повышения эффективности воспитательной работы и укрепления партнёрства между семьёй и образовательной организацией.

Исследования показывают, что интеграция семьи и педагогов способствует укреплению социально-эмоционального благополучия ребёнка и повышению эффективности воспитательных мероприятий (Савицкая, 2010).

В результате внедрения модели отмечены положительные изменения в развитии детей и качестве взаимодействия между всеми участниками образовательного процесса. Повысилась уверенность и эмоциональное благополучие детей, улучшились их

социальные навыки и взаимоотношения в коллективе. Также наблюдалось укрепление профессиональных компетенций педагогов и активизация участия родителей, что способствовало более гармоничному сотрудничеству семьи и образовательной организации.

Методы применения оптимальных образовательных моделей в дошкольных организациях должны основываться на комплексном подходе, активном взаимодействии всех участников образовательного процесса и опоре на личностно-ориентированные принципы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. — М.: Педагогика, 1991.
2. Эльконин Д.Б. Психология игры. — М.: Педагогика, 1978.
3. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. — М.: Интеллект-Центр, 2004.
4. Бронфенбреннер, У. (1979). *Экологическая теория человеческого развития*. Москва: Прогресс.
5. Давыдов, В. В. (2004). *Развитие образовательных систем и личностное развитие ребёнка*. Москва: Просвещение.
6. Эльконин, Д. Б. (1978). *Психология игры и учебной деятельности ребёнка*. Москва: Наука.
7. Выготский, Л. С. (1991). *Проблемы развития психики*. Москва: Педагогика.
8. Макарова, Т. И. (2008). *Эмоциональное развитие ребёнка в дошкольном возрасте*. Санкт-Петербург: Речь.
9. Крапивина, И. В. (2012). *Семья и образовательная организация: партнёрство в воспитании дошкольников*. Москва: Академия.
10. Леонтьев, А. Н. (2000). *Деятельностная теория развития личности*. Москва: Академия.
11. Кириллова, Е. А. (2015). *Методика проектирования образовательных моделей*. Санкт-Петербург: Питер.
12. Савицкая, И. В. (2010). *Социально-педагогические программы в дошкольном образовании*. Москва: Просвещение.
13. Герасимова, Н. В. (2016). *Психолого-педагогические условия формирования самооценки у детей дошкольного возраста*. Санкт-Петербург: Речь.

«ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК КОМПОНЕНТ ОПТИМАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДОШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ»

Ха Ангелина Туеновна¹, Рахимова Самира Абдухалимовна²

¹Студентка 4- курса Детской Психологии Филиала РГПУ им. А.И. Герцена в г.Ташент

²Старший преподаватель кафедры Дошкольного образования Филиала РГПУ им. А.И. Герцена в г.Ташент

Аннотация. В статье рассматривается роль игровых технологий как ключевого компонента оптимальной модели дошкольного обучения в условиях модернизации системы образования Республики Узбекистан. Раскрывается значение игры как ведущего

вида деятельности дошкольника, способствующего интеллектуальному, эмоциональному и социальному развитию ребёнка. Анализируются теоретические основы и практические аспекты применения различных видов игр — дидактических, сюжетно-ролевых, подвижных, театрализованных и цифровых. Особое внимание уделено созданию развивающей предметно-игровой среды, повышению профессиональной компетентности педагогов и взаимодействию семьи с детским садом. Отмечается, что игровые технологии обеспечивают личностно-ориентированный подход, повышают мотивацию к обучению и способствуют формированию готовности детей к школе.

Ключевые слова: игровые технологии, дошкольное образование, развитие ребёнка, игровая деятельность, социализация, подготовка к школе, Узбекистан.

Abstract. The article examines the role of gaming technologies as a key component of the optimal model of preschool education in the context of modernization of the education system of the Republic of Uzbekistan. The article reveals the importance of play as a leading activity of a preschooler, contributing to the intellectual, emotional and social development of the child. The article analyzes the theoretical foundations and practical aspects of the application of various types of games — didactic, story-role-playing, mobile, theatrical and digital. Special attention is paid to the creation of a developing subject-game environment, improving the professional competence of teachers and the interaction of the family with the kindergarten. It is noted that gaming technologies provide a personality-oriented approach, increase motivation for learning and contribute to the formation of children's readiness for school.

Keywords: online gaming technologies, preschool education, child development, play activities, socialization, preparation for school, Uzbekistan.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida maktabgacha ta'limning maqbul modelining asosiy tarkibiy qismi sifatida o'yin texnologiyalarining o'rni ko'rib chiqiladi. Bolaning intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadigan maktabgacha yoshdagi bolaning etakchi faoliyati sifatida o'yinning ahamiyati ochib beriladi. Har xil turdagi o'yinlarni qo'llashning nazariy asoslari va amaliy jihatlari tahlil qilinadi — didaktik, syujet-rol, mobil, teatrlashtirilgan va raqamli. Rivojlanayotgan fan va o'yin muhitini yaratishga, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga va oilaning bolalar bog'chasi bilan o'zaro munosabatlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'kidlanishicha, o'yin texnologiyalari shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydi, o'rganish motivatsiyasini oshiradi va bolalarning maktabga tayyorligini shakllantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: eigr texnologiyasi, maktabgacha ta'lim, bola rivojlanishi, o'yin faoliyati, sotsializatsiya, maktabga tayyorgarlik, O'zbekiston.

Современная реальность характеризуется ограничением свободной активности детей, исчезновением традиционных дворовых сообществ и возрастанием интереса родителей к развивающим занятиям. Репертуар детских игр значительно изменился: исчезли многие традиционные формы, а отношение к игре и игрушкам стало иным.

Причинами этих изменений являются сокращение игровых пространств, разобщённость детей, отсутствие межвозрастного общения, вытеснение игры учебной деятельностью и, как следствие, снижение её роли в развитии ребёнка. Существенное влияние оказывает и трансформация детской субкультуры, формируемой индустрией игрушек, мультфильмов и цифровых развлечений.

В условиях образовательных преобразований и социально-экономического развития Республики Узбекистан особое внимание уделяется модернизации системы

дошкольного образования как важнейшему звену непрерывного обучения. Согласно Национальной стратегии развития Узбекистана на 2022–2026 годы и Концепции развития дошкольного образования до 2030 года, приоритетными задачами являются обеспечение всеобщего охвата детей дошкольным образованием, повышение его качества и создание условий для интеллектуального, нравственного и физического развития ребёнка [3].

Дошкольный возраст — уникальный период становления личности, когда формируются основы мышления, общения, воображения и творческой активности. В этот период ведущей деятельностью ребёнка является игра — естественная форма познания, средство самовыражения и социализации. Современная педагогика рассматривает игру не как развлечение, а как ключевой компонент образовательного процесса, обеспечивающий целостное развитие личности [22].

Согласно Указу Президента Республики, Узбекистан «О мерах по кардинальному совершенствованию системы дошкольного образования» (№ ПФ–5198 от 30.09.2017 г.) и Государственной программе развития системы дошкольного образования (2017–2021 гг.), основным приоритетом является создание условий для гармоничного развития детей на основе современных педагогических технологий [22].

В 2023 году утверждён обновлённый Государственный образовательный стандарт дошкольного образования (приказ Министерства дошкольного и школьного образования № 221 от 20.07.2023 г.), акцентирующий внимание на формировании предпосылок учебной деятельности через игру, творчество и активное взаимодействие с окружающим миром [14].

Игра занимает особое место в системе детского развития и является фундаментом становления личности. Теоретическое осмысление её роли имеет глубокие корни в отечественной и мировой психолого-педагогической науке. Исследования показывают, что именно в игре формируются основы интеллектуальной, эмоциональной и социальной зрелости, развиваются когнитивные процессы, воображение, речь, коммуникативные навыки и саморегуляция поведения [4].

В трудах Л.С. Выготского, Д.Б. Эльконина и А.Н. Леонтьева игра рассматривается как ведущая деятельность дошкольного возраста, определяющая общее развитие ребёнка и подготавливающая его к обучению.

По Л.С. Выготскому, в игре создаётся «воображаемая ситуация», где ребёнок действует ради процесса взаимодействия, подчиняясь условным правилам и внутренней мотивации [2]. Д.Б. Эльконин выделял ключевые элементы игры — сюжет, ролевые действия и правила, формирующие способность к символическому мышлению и осознанию социальных ролей. Он называл игру «школой произвольного поведения», где ребёнок учится подчинять свои действия правилам и проявлять инициативу [7]. А.Н. Леонтьев рассматривал игру как деятельность, в которой ребёнок усваивает общественные отношения и функции, развивая мотивы познания мира. [11].

Аналогичные идеи развивали зарубежные педагоги — Ж. Пиаже и М. Монтессори. Пиаже считал игру способом ассимиляции реальности и адаптации ребёнка к миру [17], а Монтессори — средством самовоспитания и самостоятельности, где педагог выступает наблюдателем и помощником [15].

В педагогике Узбекистана игра рассматривается как культуросообразный метод воспитания. Исследователи (Ш. Тураева, Н. Джураева, Г. Абдуллаева, Ф. Полатова и др.) отмечают, что через игру дети приобщаются к национальным традициям, обычаям и

моральным ценностям. Народные игры («Алпомиш», «Кушик-топарди», «Чилик» и др.) способствуют формированию национальной идентичности и уважения к культурному наследию [21].

Педагогическая технология — это система взаимосвязанных приёмов, форм и методов организации образовательного процесса, направленных на развитие и воспитание ребёнка [6]. Среди различных технологий особое место занимают игровые, обладающие высоким потенциалом формирования субъектной позиции ребёнка.

Игровые технологии объединяют широкий спектр приёмов с использованием различных видов игр. Их специфика — в наличии чёткой цели обучения и ожидаемого педагогического результата. Главная задача — создание условий для устойчивой мотивации к познанию и развитию с учётом индивидуальных особенностей ребёнка [20].

Игра, как естественная форма деятельности, соответствует интересам дошкольников, развивает внимание, побуждает к целеполаганию и поиску решений. Она делает ребёнка активным участником, исследователем окружающего мира. Таким образом, игровые технологии — универсальный инструмент решения задач обучения, воспитания и социализации.

Игра, наряду с трудом и обучением, является одним из основных видов человеческой деятельности. Это форма активности, происходящая в условных ситуациях, направленная на усвоение общественного опыта и развитие саморегуляции поведения.

Основные функции игры:

-**Развлекательная** — доставляет удовольствие, пробуждает интерес, создаёт положительные эмоции;

-**Коммуникативная** — способствует освоению норм общения;

-**Самореализация** — позволяет проявить способности и инициативу;

-**Игротерапевтическая** — помогает преодолевать трудности;

-**Диагностическая** — выявляет особенности и отклонения поведения;

-**Коррекционная** — вносит позитивные изменения в развитие личности;

-**Социализирующая** — включает ребёнка в систему общественных отношений;

-**Межкультурная** — способствует усвоению общечеловеческих ценностей.

Основные виды игровых технологий:

-**Дидактические игры** — способствуют усвоению элементарных знаний (цвет, форма, количество, время, пространство), развивают мышление, внимание и память.

-**Сюжетно-ролевые игры** — формируют коммуникативные и социальные навыки через примеривание ролей («врач», «продавец», «пожарный»).

-**Театрализованные игры** — развивают речь, воображение, художественное восприятие.

-**Подвижные игры** — обеспечивают физическое развитие, ловкость и координацию.

-**Игры-драматизации и мини-проекты** — соединяют игру и исследование, побуждая к самостоятельным открытиям.

-**Интерактивные и цифровые игры** — отражают цифровизацию образования, формируя элементы цифровой грамотности [9].

Игра позволяет ребёнку развиваться, приближаясь к миру взрослых, осваивая познавательную, трудовую и спортивную деятельность. Это демократичный вид активности, где равенство обеспечивается распределением ролей.

Примером интеграции игровых направлений является методика «игрового обучения через исследование», применяемая в детских садах Ташкента и Самарканда. Она сочетает сюжетно-ролевые, познавательные и проектные формы, развивая любознательность и исследовательские умения [12].

Эффективность игровых технологий зависит от создания благоприятных педагогических условий, обеспечивающих реализацию личностно-ориентированного и деятельностного подходов. В условиях модернизации дошкольного образования Узбекистана это направление является приоритетным [3].

Первое условие — развивающая предметно-игровая среда, обеспечивающая свободную активность и возможность самостоятельного выбора. Согласно Государственному образовательному стандарту (2023 г.), образовательная среда должна быть вариативной, безопасной, насыщенной и доступной [8].

В детских садах Узбекистана всё чаще применяется зональный подход: создаются центры активности («уголок чтения», «научная лаборатория», «театр кукол» и др.), способствующие развитию самостоятельности и инициативы. Исследования Ф.Б. Полатовой показывают, что грамотно организованная игровая среда стимулирует познавательную и эмоциональную активность, формируя внутреннюю мотивацию к обучению [18].

Второе условие — профессиональная готовность воспитателей. Педагог должен не только владеть методикой организации игр, но и уметь быть партнёром, наблюдателем и вдохновителем. В Узбекистане действуют курсы повышения квалификации педагогов дошкольных учреждений при Институте повышения квалификации работников образования и ТДПУ им. Низами. Тематика охватывает разработку игровых сценариев, использование цифровых ресурсов и диагностику развития ребёнка [8]. Внедряется модель наставничества, где опытные воспитатели помогают молодым педагогам осваивать игровые методы.

Третье условие — партнёрство детского сада и семьи. Игра должна быть продолжением домашней среды, поэтому родителей привлекают к участию в мероприятиях, семейных квестах, творческих мастерских. Программы «Играем вместе» и «Семейная суббота» способствуют укреплению взаимодействия ребёнка, родителей и воспитателя [1]. По мнению З.Ш. Абдурахмановой, активное участие семьи усиливает воспитательный эффект и повышает психологический комфорт ребёнка [5].

Практика дошкольных учреждений показывает, что игровые технологии стали неотъемлемой частью образовательного процесса. Во многих детских садах Ташкента, Самарканда, Бухары и Намангана используются интерактивные панели и мультимедийные комплексы, позволяющие детям участвовать в обучающих квестах и развивающих играх на узбекском и русском языках [9].

Особый интерес вызывает программа «Smart Kids», где применяются игровые цифровые приложения, развивающие логику, речь и элементарные математические представления у детей 5–6 лет. Успешным примером является проект «Мир профессий» (2024 г.), в ходе которого дети в игровой форме знакомятся с профессиями и социальными ролями взрослых. Эти проекты получили положительную оценку Министерства дошкольного и школьного образования и рекомендованы к распространению [13].

Переход из детского сада в школу — ответственный этап, требующий сформированности психологической, интеллектуальной и социальной готовности.

Исследования подтверждают, что игровые технологии — эффективный инструмент подготовки к обучению, развивающий ключевые предпосылки учебной деятельности [16].

В дидактических и познавательных играх дети осваивают анализ, сравнение, классификацию, счёт, ориентирование во времени и пространстве. Например, игра «Найди закономерность» формирует логическое мышление — основу будущего изучения математики. Игры развивают речь: через театрализацию и диалоги дети учатся формулировать мысли, строить высказывания и воспринимать речь других.

Игровая деятельность формирует уверенность, настойчивость, ответственность, самоконтроль. Ребёнок учится следовать правилам, принимать решения, взаимодействовать со сверстниками и взрослыми. Всё это обеспечивает психологическую готовность к коллективной деятельности в школе.

Р. Нуриддинова подчёркивает, что в игре у детей формируется модель учебного поведения: «задача – действие – результат – оценка», позволяющая естественно осваивать структуру учебной деятельности без стресса [19].

Сюжетно-ролевые и коллективные игры развивают сотрудничество, инициативу, взаимопомощь и уважение к мнению других. Использование национальных игр помогает формировать чувство принадлежности к культуре, толерантность и дружелюбие — особенно важные качества в многонациональной среде дошкольных учреждений Узбекистана [21].

Заключение:

Игровые технологии являются важнейшим компонентом оптимальной модели дошкольного обучения, обеспечивающим гармоничное развитие личности ребёнка. Игра в современном образовании рассматривается не просто как развлечение, а как эффективный педагогический инструмент, способствующий формированию мышления, речи, воображения, социальных и коммуникативных навыков.

В условиях модернизации системы дошкольного образования Узбекистана игровые методы позволяют реализовать личностно-ориентированный подход, активизировать познавательную деятельность и создать условия для успешной социализации детей. Эффективность их применения зависит от трёх факторов: развивающей предметно-игровой среды, профессиональной подготовки педагогов и активного участия семьи в воспитательном процессе.

Практика дошкольных учреждений показывает, что использование современных и национальных игровых форм, в том числе цифровых и сюжетно-ролевых, способствует формированию познавательной мотивации, самостоятельности и готовности к обучению в школе.

Таким образом, игровые технологии представляют собой универсальное средство обучения, воспитания и развития, обеспечивающее целостное становление личности дошкольника и создающее основу для его успешного вхождения в школьную жизнь и общество.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдурахманова З.Ш. Взаимодействие детского сада и семьи в условиях модернизации дошкольного образования // Наука и образование. — 2023. — №2. — С. 60–67.
2. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. — 1966. — №6. — С. 62–76.

3. Государственный образовательный стандарт дошкольного образования Республики Узбекистан. — Ташкент: Министерство дошкольного и школьного образования РУз, 2023.
4. Гальперин П.Я. Введение в психологию. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — 214 с.
5. Джураева Н.Х. Игровые технологии как средство формирования компетенций дошкольников // Вестник педагогических инноваций. — 2022. — №3. — С. 45–50.
6. Дыбина О.В. Игровые технологии ознакомления дошкольников с предметным миром: практико-ориентированная монография. — М.: Педагогическое общество России, 2008. — 128 с.
7. Ельконин Д.Б. Психология игры. — М.: Педагогика, 1978. — 304 с.
8. Институт повышения квалификации работников образования. Программа курсов по инновационным технологиям дошкольного обучения. — Ташкент, 2023.
9. Комилова Д.Х. Цифровые образовательные технологии в дошкольном образовании Узбекистана // Образовательная практика. — 2024. — №1. — С. 18–24.
10. Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года. — Ташкент, 2022.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
12. Методические рекомендации по использованию игровых технологий в дошкольных образовательных учреждениях. — Ташкент: Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами, 2023. — 52 с.
13. Министерство дошкольного и школьного образования РУз. Проект «Мир профессий» в ДОУ. — Ташкент, 2024.
14. Министерство дошкольного и школьного образования РУз. Концепция развития системы дошкольного образования на 2030 год. — Ташкент, 2022.
15. Монтессори М. Помоги мне это сделать самому. — М.: Карапуз, 2004. — 192 с.
16. Нуриддинова Р.А. Роль игры в подготовке детей к школе. — Ташкент: Университет, 2020. — 156 с.
17. Пиаже Ж. Игра, сновидения и подражание в детстве. — М.: Педагогика-Пресс, 1997. — 182 с.
18. Полатова Ф.Б. Развивающая среда как фактор формирования личности дошкольника // Образовательные технологии. — 2021. — №4. — С. 28–34.
19. Рахимова М.Р. Интеграция образовательных областей в игровой деятельности дошкольников // Наука и образование. — 2023. — №4. — С. 55–60.
20. Стрюкова Т.А., Киданова Н.Л. Современные игровые технологии в ДОУ в соответствии с ФГОС // Молодой учёный. — 2023. — №46 (493). — С. 416–418.
21. Тураева Ш.Р. Психолого-педагогические аспекты игровой деятельности дошкольников. — Ташкент: Фан ва технология, 2021. — 210 с.
22. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ–5198 «О мерах по кардинальному совершенствованию системы дошкольного образования». — Ташкент, 30 сентября 2017 г.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАСИ

З.Исмаилова¹, Д.Мустафаева², Тиллаев Алишер Хасанович³, Бердышева Гулжан
Алимбаевна⁴

¹Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти-
миллий тадқиқот университети профессори;

²Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти-
миллий тадқиқот университети доценти, п.ф.н;

³Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти-
миллий тадқиқот университети мустқил тадқиқотчиси;

⁴Қозоқ миллий аграр илмий тадқиқот университетининг "Умумтаълим фанлари"
кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада таълимда ўқитувчи фаолиятининг муҳим аҳамияти, педагогик маҳорат, янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологияларни қўллашнинг роли, замонавий ўқитувчининг педагогик техникаси ва масъулияти тўғрисида фикр ва мулоҳазалар юритилган. Ўқитувчининг шахсий ва касбий фазилатлари, руҳий хусусиятларини ўрганиш, ўзлаштирилаётган билимларнинг ўқувчисига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлигини аниқлаш натижасида ўқувчи - ўқитувчи билан ҳамкорликда ишлай олиши, изланиши ва ўқитувчи ўқув мақсадларига эриша боришига йўналтирилиши каби масалалар ҳам киритилган. Бу борада ўқитувчининг педагогик маҳорати тушунчаси мазмунини тўғри изоҳлай олиш асосий масала эканлиги ва уларнинг мазмун моҳиятига асосланган ҳолда иш юритиш мақсадга мувофиқлигига алоҳида урғу бериб кетилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: глобал ҳамкорлик, интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар, инновация ёки интерфаоллик, коммуникацион технологиялар, ўқитувчининг шахсий фазилатлари, касбий маҳорат, замонавий ахборот, педагогик техника, бурч, масъулият.

Аннотация. В статье рассматриваются важность работы учителя в образовании, педагогические навыки, роль использования новых интерактивных и нетрадиционных педагогических технологий, педагогические приемы и обязанности современного учителя. Сюда также входит изучение личных и профессиональных качеств учителя, умственных характеристик, умения работать со студентом-учителем, исследования и ориентация на учителя для достижения целей обучения в результате определения того, должны ли приобретенные знания быть лично интересными и необходимыми для студента. В связи с этим было подчеркнуто, что основной проблемой является правильное толкование содержания концепции педагогического мастерства учителя и целесообразность их работы исходя из сущности содержания.

Ключевые слова: глобальное сотрудничество, интерактивные и нетрадиционные педагогические технологии, инновации или интерактивность, коммуникационные

технологии, личностные качества учителя, профессиональные навыки, современная информация, педагогические приемы, обязанности, ответственность.

Abstract. The article discusses the importance of the teacher's work in education, pedagogical skills, the role of using new interactive and non-traditional pedagogical technologies, pedagogical techniques and responsibilities of a modern teacher. This also includes the study of the personal and professional qualities of a teacher, mental characteristics, the ability to work with a student-teacher, research and orientation towards teachers to achieve learning objectives by determining whether acquired knowledge should be personally interesting and necessary for the student. In this regard, it was emphasized that the main problem is the correct interpretation of the content of the concept of pedagogical mastery of a teacher and the appropriateness of their work based on the essence of the content.

Key words: global cooperation, interactive and non-traditional pedagogical technologies, innovations or interactivity, communication technologies, personal qualities of a teacher, professional skills, modern information, pedagogical techniques, responsibilities, responsibility.

«Ёмон ўқитувчи ҳақиқатни шунчаки айтади-қўяди, яхшиси
эса уни топишга ўргатади»

А.Ф.Дистервег - немис педагоги³⁸

Бугунги кунда давлатимиз таълим тизими соҳалари олдида қўяётган вазифаларнинг бажарилиши кўп жиҳатдан ўқитувчига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва жамият талабидан келиб чиқиб, бугунги кунда ўқитувчилар олдида масъулиятли вазифалар турибди. «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 5-моддасида «Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга»³⁹, деб таъкидланади.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълим- тарбияга алоҳида эътибор қаратади.

Таълим тизими самарадорлигини оширишда:

- биринчидан, ҳудудий ривожланиш истиқболаридан келиб чиқиб, касб йўналишларини белгилаш ва жорий этиш амалга оширилди;
- иккинчидан, таълим муассасаларининг касбий йўналишлари лойиҳалаштирилди;
- учинчидан, таълимнинг моддий-техникавий базаси мустаҳкамланди;
- тўртинчидан, таълим муассасалари юқори малакали педагог ва муҳандис-педагог ходимлар билан таъминланди;
- бешинчидан, таълим муассасалари фаолиятини юритишда давлат бюджет ва ҳомийлик маблағларидан самарали фойдаланилди;
- олтинчидан, таълим муассасалари ва меҳнат бозори ўртасида узвийликни таъминлаш ишчи кучи талаб ва таклифи мувофиқлаштирилди.

Республикаимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, янгиланишлар талаба ёшларимиз тақдири, уларнинг ёруғ истиқболига мустаҳкам

³⁸ 1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956. -С. 168. (Келтирилган ҳавола муал-лиф томонидан таржима қилинган).

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Т., 1997.

пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда. Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони асосида Ўзбекистон республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Президентимиз таъкидлаганидек: *«Тарбиячиларнинг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзлаштиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак».*⁴⁰

Олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг икки муҳим кўрсаткичи – сифат ва самарадорлик, айнан, ўқитувчининг салоҳияти ва касбий маҳоратига узвий алоқадордир. Унинг талабномаси (проссиограммаси) кун сайин кучаймоқда.

Жамиятимиз талаб этаётган ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялашда ўқитувчининг ўрни бекиёсдир. Ўқитувчилик шарафли, лекин жуда мураккаб касб. Яхши ўқитувчи бўлиш учун педагогик назарияни эгаллашнинг ўзигина етарли эмас. Бу борада буюк мутафаккир Бедилнинг, «агар меъмор дастлабки гиштни тўғри қўймаса девор юлдузларга етиб борса ҳам қийшиқ бўлиб қолаверади», деган фикрлари инсон тарбиясида ҳам бениҳоя катта аҳамиятга эга деган, ундан ташқари Хитой халқининг мақолларида ҳам шундай ибратли бир фикр бор: *“Агар сиз бир йил олдини ўйласангиз - гуруч экин, агар беш - олти йил олдини ўйласангиз – дарахт экин. Агар сиз бутун умр давомини ўйласангиз одамларни ўқитинг, тарбияланг, касбга йўналтиринг”* борадаги фикрлари бевосита ўқитувчилик касбининг машаққатли ва масъулиятли эканини яна бир бор эслатиб ўтади.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълим- тарбияга алоҳида эътибор қаратади. Қаранки, бир ўқитувчи ҳақида гап айтишимиз учун биз бир қанча сўзлар, иборалар, жумлалар, изоҳли луғатларга мурожат қилишимиз лозим экан. Шу борада : **Таълим, тарбия, маҳорат, муносабат, одоб, педагогик техника ва бошқалар.** Уларнинг мазмун моҳиятини тўлиқ тушунмасак биз бу ибораларни ўқитувчининг фаолиятидаги аҳамиятини тўлиқ ёрита олмаймиз, шунинг учун ҳар бирида алоҳида тўхтаб ўтишимиз лозим. Бу эса ўқитувчидан кенг билимдонлик, пухта амалий тайёргарлик, юксак педагогик маҳорат ва ижодкорлик, бошқарув қобилятини эгаллашни талаб этади. Хўш, педагогик маҳорат нима?

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони 1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ1533-сонли Қарори.елгилаш,Т. Фан..2019.-

Педагогик маҳорат деганда, педагогик жараённинг барча шакллари энг қулай ва самарали ҳолатда ташкил этиш, уларни шахс камолоти мақсадлари томон йўналтириш, тарбияланувчиларда кенг дунёқараш ва қобилиятларни шакллантириш ҳамда жамият учун зарур бўлган фаолиятга мойиллик уйғотиш тушунилади. Ўқитувчилик маҳорати юзасидан таҳлил қилинган манбаларда «педагогик маҳорат» – «ўқитувчи-тарбиячининг педагогик қобилияти», «ўқитувчининг муомала маданияти ва нутқ санъати»⁴¹, «педагогик назокат, одоб ва ахлоқ»⁴² «турли келиб чиқадиган педагогик вазиятларга муносабат», «ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида илмий ижодий ишлаш» каби иборалар билан тавсифланади.

Демак, педагогик маҳорат ўқитувчининг касбий, шахсий, умуммаданий, махсус сифатлари билан бирга ўз касбига лаёқатлилиги, меҳри билан тавсифланади. «Ўқитувчи, – дейди Ал-Фаробий, – ақлфиро сатга, чиройли нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалай олишни билмоғи зарур»⁴³. У ўз фикрини давом эттириб, «Ўқитувчи ва раҳбарнинг вазифаси доно давлат раҳбари вазифасига ўхшайди, шу сабабли ўқитувчи эшитган ва кўрганларининг барчасини эслаб қолиши, ақл-фаросатга, чиройли нутққа эга бўлиши, ёшларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла ва аниқ ифодалаб беришни билмоғи лозим. Шу билан бирга ўз орномусини қадрлаши, адолатли бўлмоғи лозим. Ана шундагина у инсонликнинг юксак даражасига эга бўлади ва бахт чўққисига эришади», деб таъкидлайди.

Педагогик маҳорат туғма талант ёки наслдан-наслга ўтувчи хусусият эмас, балки изланиш, ижодий меҳнат маҳсулидир. Бу кўп қиррали педагогик фаолият заминида ижодий меҳнат ётади. Шунинг учун ҳам педагогик маҳорат ҳамма ўқитувчилар учун стандарт, яъни бир қолипдаги иш усули эмас, балки у ҳар бир ўқитувчининг ўз устида ишлаши, ижодий меҳнати жараёнида ташкил топади ва ривожланади. Бу жараёнда илғор ўқитувчининг педагогик маҳорати ва тажрибалари бошқа ўқитувчи ўрганиши, унда ижодий фойдаланиши ва ўз фаолиятини илғор тажрибалар билан бойитиши зарур. Ўқитувчининг педагогик маҳорати асосан, аудитория машғулотларида яққол кўринади. Чунки ўқув машғулоти ўзининг мазмун ва моҳиятига кўра ўқитувчининг ўқув юртидаги асосий ишидир. Шу сабабли, у илмий, ғоявий ва оммабоп бўлиши, турмуш билан талабаларнинг тайёргарлик даражаси билан боғланиши зарур. Таълим жараёнида ўқитувчи билан талабалар ўртасида ўзаро жонли тил, фикр олишув, самимий муносабат, ҳурмат асосий мақсадга эришишда ҳамкорлик лозим.

Юқоридаги фикрлардан шуни айтиш мумкинки, педагогик маҳорат- ўқитувчининг фанларни урганишда эришган тажрибаларини ўз фаолиятида ижодий қуллаган ҳолда ўқув-тарбия ишининг ҳамма қирраларида энг юқори даражада эришилган натижаларидир.

Насриддин Тусий ўзининг «Ўқитувчиларни тарбиялаш тўғрисида» номли асарида: «Ўқитувчи мунозараларни олиб бориши, рад этиб бўлмайдиган даражадаги исбот қилишни билиши, ўз фикрларининг тўғрилигига ишониши, нутқи эса мутлақо тоза, жумлалари мантикий ифодаланадиган бўлиши лозим. Ўқитувчи нутқи ҳеч қачон ва ҳеч қаерда заҳарҳандали, қўпол ёки қаттиқ бўлиши мумкин эмас.

Дарс пайтида ўқитувчининг ўзини тута олмаслиги ишни бузиши мумкин», дейди. Демак, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи педагогик маҳоратдан оқилона фойдаланиши,

⁴¹ . Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.

⁴² Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

⁴³ . Очилов М. Ўқитувчининг нутқ мажданияти ва педагогик назокат. – Т.: «Ўқитувчи», 2004.

1.Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

2. Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.

бошқариш механизмларидан фойдаланиши зарур. «Бошқарув» сўзи одатда аниқ бир мақсадга эришиш учун бошқариладиган объект ёки субъект тизимига фаол таъсир кўрсатиши тушунилади. Бугунги кунда бошқарувнинг маъноси бўйича бир неча йўналишни ажратиш мумкин. Биринчи йўналишга кўра, бошқарув маъноси – фаолиятдир. Масалан, бошқарув жараёни бўйича илмий изланишлар олиб борган, ўз вақтида бошқарув назарияси асосчиларидан бири Анри Файоль бошқаришни:

- келажакни кўрувчи;
- фаолиятни ташкиллаштирувчи;
- ташкилотни идрок қилувчи;
- фаолият турларини мувофиқлаштирувчи;
- қарор ва буйруқларнинг бажарилишини назорат қилувчи кучли курул, деб таърифлайди.

Иккинчи йўналишда бошқарув бир тизимнинг иккинчисига, шахснинг иккинчи бир шахс ёки гуруҳга таъсир этиши, деб ҳисобланади. С.Н.Тидор бошқарув маъносини қуйидагича тавсифлайди:

- мақсад йўналишида объектни мувофиқлаш тириш;
- мақсадга эришиш учун объектга таъсир этиш;
- мақсадга эришиш йўналишида тизимни ташкил этишга таъсир кўрсатишни

вертикал мувофиқлаштириш.

М.Шарифхўжаев «Бошқарув – бу ўзига хос юксак санъат ва маҳоратни талаб қилувчи танлов, шу танлов асосида қарор қабул қилиш ва унинг бажарилишини назорат қилиш жараёнидир»⁴⁴, деб таърифлайди. Анри Файоль XX асрнинг бошларида бошқарувнинг бешта функциясини ажратиб кўрсатган: режалаштириш, ташкил этиш, фармойиш бериш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш.⁴⁴

Бугунги кунда давлатимиз, жамиятимиз таълим ходимлари олдида қўйган талабларни бажариш муҳим аҳамият касб этади. Республикамиз тараққиётини ҳал этишда педагоглар зиммасига масъулиятли вазифалар юклатилган. Ўқитувчининг олдида ўз касбининг моҳир устаси, ўқувчилар жамоасини бошқара олиш қобилиятларини ривожлантириш каби қатор талаблар қўйилади. Педагогик жараённи бошқариш нимадан бошланади? Таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини режалаштириш ташкил этиш, ўқув вазиятлари бўйича қарор қабул қилиш, кафолатланган натижани қўлга киритиш, назорат қилиш, касбий фаолиятни мувофиқлаштириш билан белгиланади (1-расмда келтирилган).

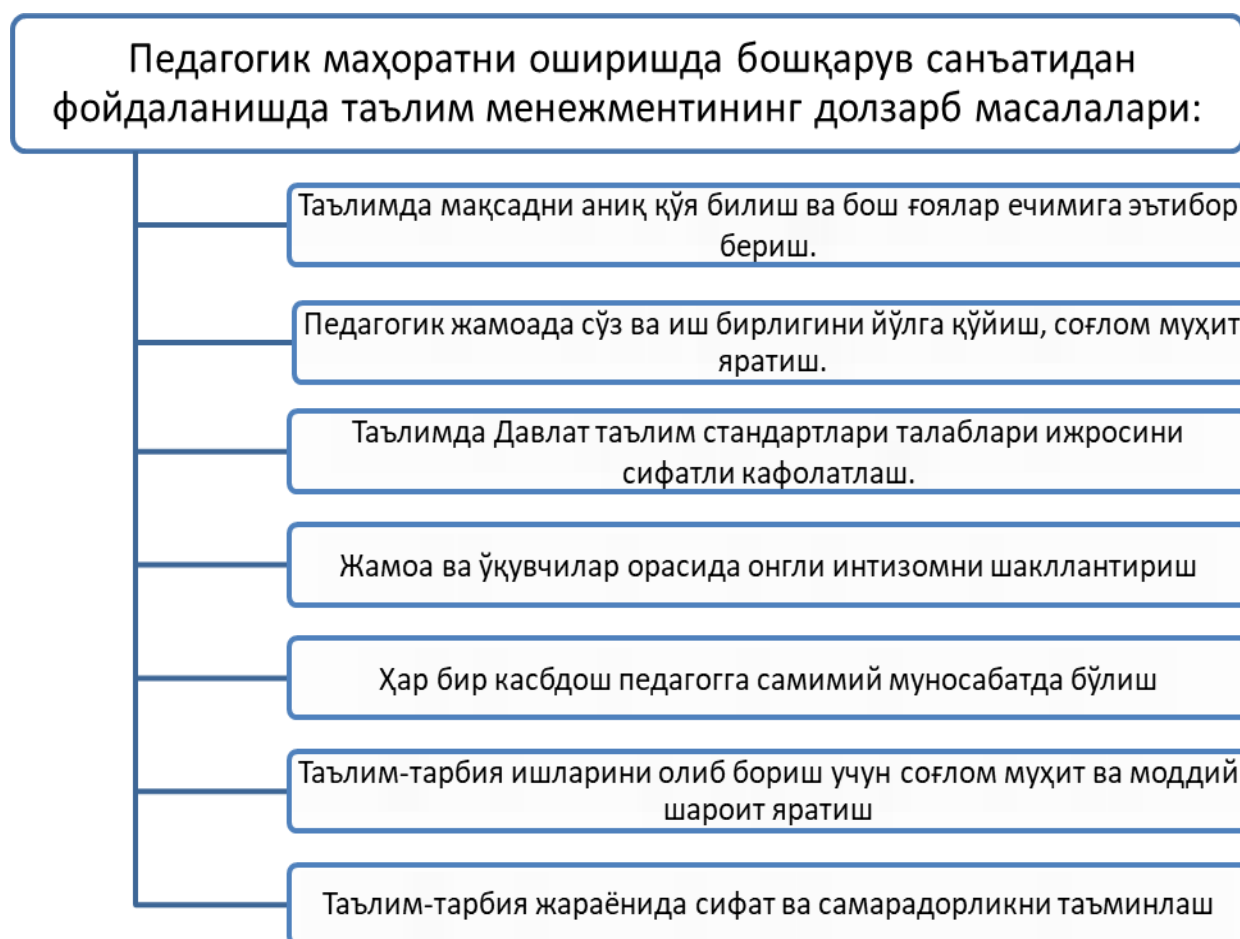
⁴⁴ Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Мерос», 2000. 32бет

1.Мирсолиева М.Т., Ибрагимова Г.Н. Таълим технологиялари ва педагогик маҳорат. Методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – 124

2.Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет

3.Z.K.Ismailova, R.K.Choriev S 2019.Peculiarities of professional self-development of a future teacher in the context of personalityoriented pedagogy. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Amerika, № 7 (12), P.p. 505-508.

4. Джумаев Р.Х., Тургунов С. Таълим менежменти. – Т.: «Молия», 2010.-120 бет.

1-чизма. Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатига хос масалалалар.

Демак, ўқитувчи тинмай ўз малакасини ошириши, ўз устида изланиши, кунт билан ишлаши талаб этилади. Бунинг учун педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институтида бошқарув тизими чуқур ўргатилмоқда. Педагогик маҳоратни оширишда бошқарув санъатидан фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда таълим менежментида долзарб бўлган масалалар мавжуд

Бунда педагог фаолияти қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- тарбия ва таҳсил олувчиларга таъсир ўтказа олиш;
- талабчанлик;
- масъулиятни ўз зиммасига олиш;
- обрў-эътиборга эга бўлиш;
- педагогик жамоа ишончини оқлаш;
- ўқувчилар фаолиятини тўғри идрок этиш;
- таълим-тарбия натижаларини кузата билиш, баҳолай олиш, зарур ҳолатларда танқид қила олиш.

Бу фикрларни айниқса, олий таълим муассасалари ўқитувчиларида кўришни ҳар раҳбар ходимлар, таҳсил олаётган талабалар ваҳоланки ўз фарзандларини шу даргохларга бериб умид қилиб эртанги кун малакали кадрлари, комил инсон, келажак пойдеворимиз ва фахримиз деб умид билан кутаётган ота-оналаримиз хоҳлайди. Шу сабаб ўқитувчиларнинг соҳа йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича биринчи навбатда **педагогик техникаси** бўлишини талаб этилади. Бу эса ўз навбатида ўқитувчига ўқув

фаолиятида ҳам, ўқишдан ташқари фаолиятда ҳам зарур бўлган умумий педагогик малакалар мажмуидан ташкил топади.

Шундай қилиб, *ўқитувчининг педагогик техникаси*- бу шундай бир малакалар йиғиндисидирки, у педагогга тарбияланувчилар кўриб ва эшитиб турган нарсалар орқали уларга ўз фикрлари ва қалбини етказиш имконини беради. Болалар билан бевосита муомала қилишни педагогнинг худди ана шу малакалари унинг хулқ - атворида намоён бўлади. Педагогик техника ўқитувчилар мала-каларининг худди шундай йиғиндиси-ки, у ўқитувчининг энг яхши ижодий хулқ атворига, бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай педагогик вазиятда тарбияланувчиларга самарали таъсир кўрсатишга ёрдам беради. **А.С.Макаренко педагогик техникани** “Тарбиячи ташкил этишини, юришини, ҳазиллашини,қувноқ, жаҳлдор бўлишни билиши лозим, у ўзини шундай тутиши керакки, унинг ҳар бир ҳаракати тарбияланган бўлсин” деган фикр билан қадрлайди.

Демак, *педагогик техникани* эгаллаш ўқитувчининг ўз касб фаолиятдан қанотланиш даражасининг ўсишига олиб келиши мумкин ва лозим. Ривожланган педагогик техника ўқитувчига талабалар билан ишлаганда муомала қилиш зарурлигини, зарур сўз, гап, оҳанги, қарашимо-ишора, тез ва аниқ топиш, энг ўткир ва кутилмаган педагогик вазиятларда осойишталикни ва аниқ фикр юритиш, таҳлил қилиш қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради. Агар педагогнинг нутқи паст, қашшоқ ва тартибсиз бўлса, агар у бўлар-бўлмас сабаблар билан ўз ҳиссиётларига эрк берса, эстетик жиҳатдан онги бўлса, у ҳолда “энг тўғри” сўз лар ҳам, энг “керакли” тадбирлар ҳам тарбияланувчиларнинг на ақл идрокига, ҳиссиётига таъсир қилади⁴⁵.

Олий таълим тизимида фаолият олиб бораётган ўқитувчилар бир вақтнинг ўзида – устоз-мураббий-тарбиячидир. Энг асосий вазифаларидан бири дарс бериш дан бошласак агар унинг учун биринчи навбатда соҳа йўналишлари бўйича касбий маҳоратга эга бўлиши талаб этилади. Айниқса узлуксиз таълим тизимини амалга ошириш жараёнида ёш авлодни кўнгилдагидек ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида гап борар экан, бу ғоят мураккаб ва кўп қиррали вазифани фақат малакали педагогик маҳоратга эга бўлган ўқитувчи кадрлар билан амалга ошириш мумкин.

Таълим соҳасида замонавий ахборот ва компьютер технологиялари, интернет тизими, рақамли ва кенг форматли телекоммуникацияларнинг замонавий усуллари ўзлаштириш, бугунги тараққиёт даражасини белгилаб берадиган бундай илғор ютуқлар нафақат мактаб, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларига, балки ҳар қайси оила ҳаётига кенг кириб борганини чуқур англаб олишимиз лозим.⁴⁶ Ўқувчининг руҳий хусусиятларини ўрганиш, ўзлаштирилаётган билимларнинг ўқувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади. Бу ҳолат образли ифодаланса, индивидуал тафаккурда билимлар субъективлашади, ўзига хос индивидуал тасаввур ва шахсий фикрлар объектив аҳамият касб этар экан, билимлар турли нуқтаи назарларнинг тўқнашуви, баҳс- мунозара, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўзлаштирилади, бу эса ўқув жараёнини анъанавий усулда ташкил этишнинг муҳим шакллари (баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорлик)ни талаб этади.

⁴⁵ Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.

⁴⁶ Ismailova Z. K. and others. The role of the rules of design and planning of teaching technology at lectures in the preparation of future professional teachers // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015. -- S. 218-220.
Азизходжаева Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар. – Т.: «Ўқитувчи», 2008.

Ўқитувчи ўз дарсида шундай шарт- шароитлар яратиши лозимки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин. Бунинг натижасида ўқувчи ўқитувчи билан ҳамкорликда ишлайди, изланади ва ўқитувчи ўқув мақсадларига эриша боради.

Таълимнинг шахсга йўналтирилган технологияси анъанавий таълим технологияларидан қуйидагиларга кўра фарқ қилади: машғулотнинг асосий мақсади- тафаккур жараёнини ташкил этишдир, билим, кўникма, малакалар ўқувчи фаолиятининг маҳсули сифатида вужудга келади. Тафаккур жараёнининг қуввати билимлар қувватидан юқори туриб, у шахснинг ўз-ўзини ривожлантириш унсури тарзида намоён бўлади, ижодий изланишнинг натижаси каби мазкур жараённинг ўзи ҳам ўта муҳим бўлиб, айнан у ўқувчи ва ўқитувчининг ижодкорлик қувончига, янгилик яратишга илҳомлантиради, мустақил изланиш ва ижодий фаолиятни ташкил этишга ундайди.⁴⁷

Таълим ва тарбиянинг сифат ва самарадорлиги жуда кўп омилларга боғлиқ бўлганлиги учун ҳам бу борада ягона ва қудратли тавсия ёки йўл-йўриқ бериб бўлмайди. Ҳаттоки, замонавий педагогик ёки ахборот-коммуникация технологияларидан ҳам фойдалана билишнинг ўзига хос ва мос мезонлари мавжудлигини унутмаслик керак. Ноанъанавийлик, инновация ёки интерфаоллик байроғини баланд кўтарувчилар ҳам ўқитишнинг минг (балки, миллион) йиллик анъана ва тажрибалари, тўпланган улкан тажрибавий захирасини инкор этмасликлари лозим.

Методик услубларнинг кўплиги ва айниқса уларнинг бирга бўлиши ўқитувчиларнинг ижодий ташаббускорлиги ва педагогик маҳоратларини кўрсатади. Ижодий ишловчи педагог янги услублар кашф этади, ҳаммага маълум услубларни ўзгартиради, янада яхшироқ таълим ва тарбиявий самарага эришади.

Кунлардан бир кун кўл бўйида қорни оч қолган бир киши балиқ тутиб турган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилиб: «Мен очман, менга ёрдам бер!». Донишманд қуйидагича жавоб берибди: «Мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва бироз вақт ўтгач, худди шундай яна оч қоласан ва мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у қачондир синиб қолиши мумкин, унда сен менга яна мурожаат қилишингга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ яшашни ўргатаман, бу узоқ ва қийин, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла...»

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талабага «қармоқ яшашни» ўргатиши ва ақлли талаба эса уни ўрганиши лозим. Талабалар «қармоқ яшашни» қанчалик тез ва мустаҳкам ўрганиб олсалар, улар шунчалик бировларга муҳтож бўлмасдан, ўз «овларига» эга бўладилар. Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда кўл келмоқда.

Шу билан бирга замонавий ўқитувчини фаолиятини, билимини доимий назоратини ҳам олиб бориш масалаларида ҳам фаолиятни тухтатмаслик лозим. Чунки педагоглар билимини баҳолаб бориш, малакасини ошириб бориш ва педагогик техникаси, педагогик маҳоратини ошириб бориш замонавий таълим тизимини назоратини олиб боришга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июнь "Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга

⁴⁷ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: «Мерос», 2008.

Ismailova Z. K. and others. The role of the rules of design and planning of teaching technology at lectures in the preparation of future professional teachers // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015. -- S. 218-220.

ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон қарорида раҳбар кадрлар, профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини, билимини ва педагогик кўникмасини баҳолашнинг замонавий тизимини шакллантириш масаласи кўриб чиқилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг таълим тизимида ўқув-тарбия жараёнлари, профессор-ўқитувчилар таркиби, кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш сифатини назорат қилиш бўйича давлат сиёсатини амалга ошириш соҳасидаги ваколатлари белгиланиб, педагог кадрларнинг касбий компетентлигини малака талабларига мувофиқлигини тизимли равишда таҳлил қилиш вазифаси устувор йўналишлардан бири сифатида қайд этилди.⁴⁸

Шубҳасиз, таълим сифатини ошириш ҳамда олий таълим муассасаларининг халқаро майдондаги рейтингини шакллантиришда ўқитувчиларнинг педагогик ва касбий маҳоратини баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш, бу борадаги мавжуд илғор хорижий тажрибаларни эътиборга олиш, ҳамда мазкур мезонларнинг меҳнат бозорини тезкор ўзгарувчан шароитларига мослашувчанлигини таъминлаш зарур.

Институтимизда мазкур устувор вазифалардан келиб чиқиб, тадқиқот доирасида олий таълим муассасалари ўқитувчи - кадрларининг касбий компетентлигини диагностик тизимини ишлаб чиқиш бўйича тажриба-синов ишлари амалга оширилди. Бу тажрибани ўтказишдан мақсад— таълим соҳалари бўйича малака талабларига мос ҳолда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг педагогик маҳорати (компетентлиги) ва педагогик техникасини ва компетентлигини ривожланганлик даражасининг диагностик тизимини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Маълумки, педагогик йўналишда олиб бориладиган илмий тадқиқотлар ўзининг ташкилий-методик асосларига таяниб иш куради. Мазкур жараёнда педагогларнинг касбий компетентлик даражасининг ривожланганлик даражаси диагностикаси олий таълим муассасалари педагог кадрларини талабаларни ўқув фаолияти ва ўзлаштириш кўрсаткичлари мисолида олиб борилади.

Бунда биз америкалик олим-тадқиқотчи Стаффлбима (Stufflebeam) модели модификацияси асосидаги NIPP - (эҳтиёжларни ўрганиш, кириш, жараёндаги ва якуний натижалар таҳлили) моделидан фойдаланган ҳолда баҳоланди (2-чизмада келтирилган).⁴⁹

- биринчи босқич - онлайн сўровлар асосида талабаларнинг ўқув жараёнидан кутаётган натижалари ва эҳтиёжлари таҳлил этилди;

- иккинчи босқичда - онлайн - тест синовлари натижалари ўрганилди;

Мазкур мезонларга мувофиқ олий таълим муассасалари педагог кадрлар касбий ва педагогик маҳоратини ривожланганлик даражасини диагностик харитаси ишлаб чиқилди. Мазкур диагностик харитада педагог кадрларнинг касбий педагогик маҳорати даражасига қўйиладиган талаблар акс эттирган бўлиб, у нафақат диагностик кўрсаткичлар рефлексиясини балки, келажак фаолияти самарадорлик даражасини аниқлашга ҳам хизмат қилади. Бундай таҳлил натижалари интеграл ривожланиш

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июнь “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон қарори

⁴⁹ Мирсолиева М.Т. Олий таълим тизими педагог кадрлари касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришга замонавий ёндашувлар/ Ўрта махсус ва олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлигини такомиллаштириш. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2017. – Б.8-9.

даражалари асосида баҳоланиб борилади Улар: Куйи, таянч, продуктив ва ижодий креатив даражаларда 100 баллик тизимда баҳоланади.

Бу борада олий таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий педагогик маҳорат диагностикаси жараёнида қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратилди:

1. Ўқитувчи, педагог кадрлар касбий педагогик маҳорати ва техникасини баҳолашда нафақат баҳолаш мезонлари асосидаги даража кўрсаткичларга, балким аввалги диагностика натижалари таҳлилини эътиборга олган ҳолда, таҳлилий хулосалар шакллантирилди.

2. Диагностика жараёнларида касбий педагогик маҳоратини ривожланганлик даражасини аниқлаш билан бирга, мазкур соҳада раҳбарлик санъати ва ўқитувчининг индивидуал - касбий ривожланиш имкониятлари ва траекторияси аниқланди.

**ОТМ педагог кадрлари педагогик маҳорати ва педагогик техникасини
баҳолаш мезонлари ва диагностик харитаси**

Мезонлар	Кўрсаткичлар	Интеграл диагностик технологиялар
Информацион	Педагогнинг бошқарув ва фаолият соҳаси норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини билиши, ижтимоий фаоллиги	Тест, эссе, лойиҳа ишлари, ассессмент топшириқлари, тренинглар
	Педагогик-бошқарув фаолиятига оид ахборотларни мустақил излаш, таҳлил қилиш, саралаш ва соҳага йўналтириш	Ассессмент топшириқлари, очик дарслар таҳлили асосидаги экспертлар баҳоси, синергетик таҳлил
	Бошқарув ва касбий педагогик вазифаларни ҳал этишда АК ва ПТ фойдаланиш	Тест, ижодий топшириқлар, очик дарслар таҳлили асосидаги экспертлар баҳоси, тренинглар
	Соҳага йўналтирилган хорижий тил кўникмаларининг ривожланганлиги	Коммуникатив методлар, аутентик таҳлил
Аналитик	Педагогик-бошқарувга доир вазифаларни тизимли таҳлил этиш асосида қарорлар қабул қилиш	Вазиятли топшириқлар, интервью, кейс таҳлил, қарорлар шажараси
	Касбий соҳаси бўйича ривожланганлиги, бошқарувчанлик санъати кўникмаларига эғалик	Рефлексив технологиялар, тренинглар, SWOT таҳлил, лойиҳа иши тақдимоти, акмеограмма
	Ўзини ўзи шахсий ва касбий ривожлантириш, ўқув-услугий фаоллик	Илмий ишлар натижалари асосидаги таҳлил,

**2-чизма. Педагогик маҳорати ва педагогик техникасини баҳолаш мезонлари
ва диагностик харитаси**

3. Ўқитувчи ва педагог кадрлар касбий педагогик маҳорати ривожланганлик даражасини ўрганиш орқали уларнинг мустақил ўзини-ўзи баҳолаш, шахсий-рефлексив ёндошувни шакллантириш, касбий ўзини-ўзи ривожлантириш мотивациясининг қарор топишига ҳам хизмат қилди.

4. Ўқитувчи ва педагог кадрларининг касбий маҳоратини баҳолаш асосида уни ривожлантиришнинг замонавий механизмларини амалиётга жорий этиш, ҳамда интеграл мониторингини олиб бориш бўйича ҳар бир ОТМнинг корпоратив мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ўз стратегиясини ишлаб чиқишга зарурати асосланди.

Ҳозирги кунда замонавий ўқитувчиларга қуйидаги талаблар талаб қилинади:

Замонавий ўқитувчиларга қуйиладиган талаблар:	
1	Ўқитувчи, энг аввало, масъулиятни ҳис этувчи тарбиячи, тажрибали нотик, маданият ва маърифат тарғиботчисидир
2	Ўқитувчи табиятан ўқувчиларни сева олиши, ўз меҳри, ҳис-туйғуларини ҳар лаҳзада ўқувчилар ички дунёси билан боғлай олиши, уларнинг меҳри, хурматига сазовор бўлиши керак
3	Ўқитувчи жамият ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар моҳиятини чуқур англаб етиши ва уларга ҳолисона баҳо бериб, бу борада ўқувчиларга тўғри, асосли маълумотларни доимий бера олиши лозим
4	Замонавий ўқитувчининг илм-фан, тех-ника ва ахборот-коммуникацион технологиялари янгиликлари ва ютуқларидан хабардор бўлиб бориши талаб этилади
5	Ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича чуқур ва пухта билимга эга бўлиши, барча фанлар интеграциясини ўзлаштириб бориши, бунда ўз устида тинимсиз илмий изланишлар олиб бориши лозим
6	Ўқитувчи педагогика ва психология фан-лари асосларини пухта билиши, ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда таълим-тарбия фаолиятини ташкил этиши керак
7	Ўқитувчи касбий педагогик фаолиятида таълим ва тарбиянинг энг самарали замонавий шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи лозим
8	Ўқитувчи ижодкор, таълим-тарбиявий фаолият ташаббускори ва ёш авлод келажаги учун жавобгар шахсдир
9	Ўқитувчи касбий фаолияти жараёнида юксак даражадаги педагогик маҳорат, коммуникатив лаёқат, педагогик техника (нутқ, юз, қўл-оёқ ва гавда ҳаракатлари, мимика, пантомимика, такт) қоидаларини чуқур ўзлаштириб бориши шарт
10	Ўқитувчи нутқ маданиятига эга бўлиши зарур, унинг нутқи қуйидаги хусусиятларни ўзида акс эттириши керак: турли шева сўзлардан холи бўлиб, фақат адабий тилда ифода эти-лиши; ўқитувчининг нутқи содда, раван ва тушунарли бўлиши зарур
11	Ўқитувчининг кийиниш маданияти ўзига хос бўлиши, яъни содда, озода, бежирим кийи-ниши, таълим-тарбия жараёнида ўқувчининг диққатини тез жалб этувчи турли хил безаклар (олтин, кумуш тақинчоқлар)дан фойдаланмаслиги, фасл, ёш, гавда тузилиши, юз қиёфаси, ҳатто, соч ранги ва турмагига мувофиқ равишда кийиниши талаб этилади
12	Ўқитувчи таълим муассасасида синф жамоасининг асосий ташкилотчиси ва таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг энг фаол иштирокчисидир

2-чизма. Замонавий ўқитувчиларга қуйиладиган талаблар:

Хулоса.Шундай қилиб, ўқитувчи ва педагог кадрларнинг касбий педагогик маҳорати ва педагогик техникасини такомиллаштиришга қаратилган тажриба-синов

ишларининг муайян дастур ва режага асосан олиб борилиши, белгиланган мақсадга эришиш ва қўйилган натижаларни қўлга киритиш имконини берди.

Бугунги кунда биринчидан, ўқитувчи маънавий жиҳатдан соғлом ва кенг фикрлай оладиган бўлиши, ўз миллий кадриятлари, урф-одатлари ва миллатимизнинг буюк сиймолари ижодий меросини теран билишлари керак. Бинобарин, ўзи танлаган мутахассислик ва фан соҳасида изланишлар олиб борган, алломаларнинг ҳаёти ва ижодини яхши билиши ҳамда мантиқий тафаккурга эга бўлиши лозим. Бу ўқитувчи педагогик маҳоратининг шаклланиб боришида муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, миллий анъаналаримиз, урф-одатларимиз, кадриятларимиз асосида давлатимизнинг буюк келажаги бўлмиш ёш авлодга чуқур билим бериш ўқитувчилардан юксак қобилият ва ишчанликни талаб қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956. -С. 168. (Келтирилган ҳавола муаллиф томонидан таржима қилинган). Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Т., 1997.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони асосида Ўзбекистон республикасида олий таълимни тизимли ислох қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш,Т. Фан..2019.-
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги «Олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ1533-сонли Қарори. Исмаилова З.К. Педагогика. Т.Молия.2010.-153 бет.
4. Исмаилова З.К.. Тарбиявий иш методикаси. Т.Фан.2003.-153 бет.
5. Абдуллаева Ш.А., Сайитов С.С., Халикова Г.И. История педагогики. / Педагогические взгляды Абу Насра Фароби. – Т.: «Фан ва ахборот технологиялари», 2008.
6. Азизходжаева Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар. – Т.: «Ўқитувчи», 2008.
7. Джураев Р.Х., Турғунов С. Таълим менежменти. – Т.: «Молия», 2010.-120 бет.
8. Очиров М. Ўқитувчининг нутқ мажданияти ва педагогик назокат. – Т.: «Ўқитувчи», 2004.
9. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: «Мерос», 2008.
10. Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: «Мерос», 2000.
11. 32
12. Рахимов О.Д. Таълим сифати ва ҳаёт сифати. //Ўқув-услубий қўлланма, -Қарши, 2015 й., 44 бет.
13. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh. "Scientific and methodological bases of formation of professional competence of future engineersteachers", Monograph - Tashkent, "Sparks of literature", 2018. 132 p.
14. Мирсолиева М.Т. Олий таълим тизими педагог кадрлари касбий компетентлигини узлуксиз ривожлантиришга замонавий ёндашувлар/ Ўрта махсус ва олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагог кадрларнинг касбий компетентлигини

- такомиллаштириш. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2017. – Б.8-9.
15. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh., Problems of creating a new concept of educational work // Vocational education, scientific-methodical journal - Tashkent, 2009. №2. - B.17-18
 16. Ismailova Z.K, Fayzullaev R.Kh., Himmataliev D.A Methodical instructions on practical training on pedagogical technologies and pedagogical skills. - Tashkent, TIIM, 2017. - 89 p.
 17. Ismailova Z. K. et al. The role of modern women in society and family.Opción, Año 35, Especial No.21 (2019): 734-751.
 18. Ismailova Z. K. and others. The role of the rules of design and planning of teaching technology at lectures in the preparation of future professional teachers // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015 .-- S. 218-220.
 19. Ismailova Z.K., Raupova Sh.A., Zhumanov A. Informa-tionpsychological violence as a factor of social manipulation // Young scientist. - 2015. - No. 8. - S. 800-801
 20. Мирсолиева М. Т. Олий таълим муассасаси педагог кадрларининг информацион компетентлигини ривожлантириш масалалари// Узлуксиз таълимда кадрлар тайёрлашнинг назарий-амалий масалалари. Халқаро анжуман материаллари. – Тошкент, 2014. – Б.98-102. б.
 21. Ismailova Z. K., Himmataliev D. O., Baybaeva M. Kh. The main issues of integration of education and production and ways to solve them // Pedagogy: traditions and innovations. - 2015 .-- S. 216-218.
 22. Ismailova Z. K., Baybaeva M. Kh., Mukimov B. R. General patterns and principles of education // Young Scientist. - 2015. - No. 8. - S. 934-937.
 23. Z.K.Ismailova, R.K.Choriev S 2019.Peculiarities of professional self-development of a future teacher in the context of personalityoriented pedagogy. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, Amerika, № 7 (12), P.p. 505-508.
 24. Мирсолиева М.Т., Ибрагимова Г.Н. Таълим технологиялари ва педагогик маҳорат. Методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – 124

YOSHLAR BO'SH VAQTINI MAZMUNLI TASHKIL ETISH ORQALI ULARDA IJTIMOY FAOLLIK VA MA'NAVY KAMOLOTNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Musurmankulov Qilichbek Uralovich

Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada yosh avlodning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish orqali ularning ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamolotini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Shuningdek, yoshlarning bo'sh vaqtini to'g'ri yo'naltirish nafaqat ularning axloqiy va ijtimoiy barkamolligini ta'minlaydi, balki ularni turli salbiy ta'sirlardan asraydi. Ilmiy tahlillar natijasida to'garaklar, sport va ijodiy mashg'ulotlar yoshlarda tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash, mas'uliyat va mehnatsevarlikni rivojlantirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan. Shu bilan birga, Abdulla Avloniy va Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarning ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalari zamonaviy yoshlar tarbiyasida dolzarb ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. Maqolada pedagogik jarayonning uzluksizligi, tarbiyaviy faoliyatda oila va maktab hamkorligining ahamiyati, shuningdek, shaxsning ijtimoiy muhit orqali shakllanish mexanizmi nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar tarbiyasi, bo'sh vaqt, to'garak faoliyati, ijtimoiy faollik, ma'naviy kamolot, pedagogik ta'sir, shaxs shakllanishi, Avloniy, Navoiy, ta'lim – tarbiya uzluksizligi.

Аннотация. В статье раскрыты педагогические и психологические основы развития социальной активности и духовного совершенства молодого поколения посредством рациональной и содержательной организации их свободного времени. Автор подчеркивает, что правильное направление свободного времени способствует не только нравственному и социальному совершенствованию личности, но и защищает молодежь от негативных влияний внешней среды. На основе научного анализа доказано, что участие в кружках, спортивных и творческих занятиях развивает у молодежи инициативность, самостоятельность, ответственность и трудолюбие. Особое внимание уделено идеям великих мыслителей Абдуллы Авлоний и Алишера Навои, которые сохраняют актуальность в современном воспитательном процессе. В статье теоретически обоснована необходимость непрерывности педагогического процесса, важности сотрудничества семьи и школы, а также механизм формирования личности через социальную среду.

Ключевые слова: Воспитание молодежи, свободное время, деятельность кружков, социальная активность, духовное совершенство, педагогическое воздействие, формирование личности, Авлоний, Навои, непрерывность воспитания.

Abstract. The article explores the pedagogical and psychological foundations for fostering social activity and spiritual maturity among young people through the meaningful organization of their free time. The author emphasizes that properly guiding students' leisure time not only supports their moral and social development but also protects them from harmful external influences. Scientific analysis demonstrates that participation in clubs, sports, and creative activities significantly contributes to the development of initiative, independence,

responsibility, and diligence among youth. Moreover, the educational ideas of prominent thinkers such as Abdullah Avloni and Alisher Navoi are shown to retain their relevance in modern pedagogical practice. The study also highlights the importance of continuity in the educational process, cooperation between family and school, and the role of the social environment in shaping personality.

Keywords: *Youth education, free time, club activity, social activity, spiritual maturity, pedagogical influence, personality formation, Avloni, Navoi, continuity of education.*

Biz sog'lom avlod tarbiyasi haqida yoshlarimizning vaqtini bekor o'tkazmaslik haqida ko'p gapiramiz. Aytaylik, o'quvchi tushdan keyin maktabdan kelib kechgacha bo'sh qoladi. Ota – ona ishda. Xo'sh u nima qiladi? Tabiiyki zerikadi ko'chaga chiqadi, hozirgi zamon bolalari telefon, kompyuter ichiga kirib ketadida vaqtini bekor o'tkazadi. Biz esa bola ko'chadan axborot vositalarida noto'g'ri foydalanib har xil oqimlarga qo'shilib ketmasligini, ko'chada zararli ta'sirlarga tushib har xil oqim yoki guruhlariga qo'shilib ketib qolmasligi uchun farzandlarimizning bo'sh vaqtini mazmunli o'tqazishimiz, ularni iloji boricha bo'sh qoldirmasligimiz hamda qo'shimcha o'qishlarga kasb hunar o'rganadigan, sport bilan band bo'ladigan to'garaklarga jalb qilib iloji boricha bo'sh qoldirmasligimiz lozim. O'sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirish, uni munosib ma'naviy olam egasi bo'lib kamolga yetkazish hozirda jahon hamjamiyatidagi eng muhim va dolzarb muammolardan biri bo'lib turibdi. Bunday asosiy maqsad har bir yoshdagi mavjud shaxsiy - ijodiy imkoniyatlarni, uning qobiliyatini, iste'dodini, tug'ma yoki orttirilgan iqtidori bor bo'lgan yoshlarni yuzaga chiqarib, ularga moddiy, ma'naviy jihatdan ko'mak berib, ularni yuksak ma'naviyatli shaxs darajasiga ko'tarish uchun o'z imkoniyatlari darajasida shart-sharoit yaratish va amaliy yordam berishdan iboratdir. Ta'lim to'g'risidagi qonunda belgilangan va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida bu masalalar yoritib berilgan. Ta'lim va tarbiya jarayonlari o'quvchi yoshlarimizning ongli faoliyatini to'la qamrab olishi zarur.

Ma'lumki, sharq uyg'onish davrida ma'naviy-marifiy sohada asosiy masala inson muammosi bo'lgan. Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor berilgan. Didaktik asarlarda Sharqqa xos bo'lgan insonning axloqiy, ruhiy kamoloti, oliy darajadagi yuksalish muammosi yetakchi g'oya bo'lgan. Insoniylik, insonni ulug'lash g'oyasi ta'lim-tarbiyaga oid yaratilgan asarlarning asosiy o'zagi sanalgan. Bu g'oyani, ya'ni insonparvarlik g'oyasini amalga oshirishning asosiy vositalari sifatida yuksak axloqiy odatlar, insoniy munosabatlar va xislatlarni tarkib toptirishga olib keluvchi ta'lim-tarbiyani amalga oshirish muhim masala qilib qo'yilgan. Har bir shaxsning o'ziga yarasha o'tmishi, tarixi bo'lgani kabi ta'limning ham o'ziga xos tarixiy xususiyatlari mavjud. Ta'lim mazmuni tarixiy xususiyatga ega, chunki u jamiyat rivojining u yoki bu bosqichida ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy maqsad va vazifalar bilan belgilanadi. Bu ta'lim mazmunining ijtimoiy hayot, ishlab chiqarish va ilmiy bilimlarining rivojlanish darajasi talablari ta'siri ostida o'zgarib borishini anglatadi. O'zbek pedagogi Abdulla Avloniy o'zining – "Turkiy guliston yoxud axloq" nomli asarida - bilim bizning aqlimizni va bizning xotiramizni qilich kabi o'tkir qiladi. Bilim, fanni egallash taraqqiyot yo'lida bizning ilgari qadam tashlashimiz shartidir.... Bilimsiz odam bu mevasiz daraxtga o'xshaydi – deb yozadi. Abdulla Avloniy singari yana buyuk allomalarimiz ta'lim – tarbiya haqida o'z fikrlarini aytib o'tganlar. Shu jumladan bobokalonimiz Alisher Navoiy ham tarbiya to'g'risida shunday deganlar: Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila, Aylamak bo'lma ado oning haqin yuz ganj ila. Ya'ni: Kimki senga bir harfni qiynalib ranj bilan o'rgatsa

uning haqqini yuz boylik ganj bilan to'lashning imkoni yo'q vaholangki qarzdor bo'lasan degani. Albatta bu kabi dono gaplar juda ko'p.

Agar ta'lim-tarbiya haqida yana gapirmoqchi bo'lsak gap ko'p. Tarbiyaviy ishlar o'z-o'zicha amalga oshib qolmaydi. Bunda uzviylik, uzluksizlik, muntazamlilik va albatta kattalarning qanday tarbiyaviy yo'llarni, usullarni tanlaganiga bog'liq bo'ladi. Bunda esa har qanday tarbiyaga hatto yuksak tarzda rivojlangan demokratik tarbiya tizimida ham ozmi, ko'pmi bajarilishi shart bo'lgan belgilar mavjud. Masalan: bolani yoshligidan o'z vaqtida turib, dasturxon atrofiga hamma bilan birga, bir vaqtda jamlanishni o'rgatish, xulq atvorini to'g'irlash, tartibga solish kerak va bu narsa unga yoshligidan odat bo'lib qoladi. Bu holat esa xalqimizga azaldan xos bo'lgan sharmu hayo, andisha, kattalarga ehtirom, kichiklarga izzat, ota – onaga hurmat kabi oliyjanob fazilatlar ham o'z – o'zidan shakllanib qolmaydi. Albatta bu xislatlarning shakllanishida ota – onaning hamda o'qituvchilarning hissasi katta bo'ladi. Demak tarbiyaviy ishlarda to'garakning ham ahamiyati bordir. Tarbiyaviy to'garak ishlari rejali tarzda, kelajakni aniq maqsad va vazifalarni ko'zlagan holda tashkil etilishi joiz bo'lib, buning uchun bir qator vazifalarni amalga oshirish taqozo etiladi. Ular orasida eng muhimlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Har bir bola o'quvchi yoshlarning individual - shaxsiy xususiyatlari, qiziqish va moyilliklarini aniqlash;
- Ularning o'z qiziqish va shaxsiy intilishlari negizida ijtimoiy kasbga yo'nalishdagi faol harakatlar bilan shug'ullanishga imkoniyat yaratish;
- O'quvchi yoshlarning mustaqil va ijodiy ishlarini mazmunan, teran, shaklan xilma – xil bo'lishining tashkiliy - huquqiy asoslarini yaratib berish;
- Mazkur jarayonlarga munosib tarzda rahbarlik qila oladigan professor-o'qituvchilarni topish, ularni bu ishlarni yaxshilash uchun safarbar qilish;
- Bunday ishlarni tashkil etishning metodik ta'limotini yaratish.

Ma'lumki, psixologiyada individ va shaxs degan tushunchalar bosh mavqega ega. Bu bejiz emas, hatto psixologlar o'rtasida inson individ bo'lib tug'iladi, shaxs bo'lib shakllanadi, degan aqida ham keng tarqalgan. Mana shu shaxs bo'lib shakllanish jarayoni juda katta muddatlarni, hatto insonning butun umrini qamrab olishi ham tabiiydir. Insonning oila – ta'lim muassasasi – ijtimoiy hayot tizimidagi jarayon ichida bo'lishi uning individ darajasini shaxs darajasiga o'sib o'tishining yaxlit manzarasini hosil qiladi. Bu o'zlashtirishning darajasi esa har bir shaxsda har xil bo'ladi. Shuning uchun ham bir xil yoshdagi, bir ijtimoiy muhit va sharoitdagi har xil insonlarning turli darajadagi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi mutlaqo ajablanarli emas.

Biz kattalar yoshlarni bo'sh qoldirmaslik uchun yuqorida aytib o'tganimizdek ularni har xil to'garaklar bilan band qilishimiz kerak. Misol uchun sport ya'ni jismoniy mashqlar, hunarmandchilik, bichish – tikish, duradgorlik, chilangarlik va shunga o'xshash to'garaklar bo'lishi mumkin. Umuman olganda to'garaklarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u to'liq ixtiyoriylik asosida bo'ladi. Unga majburlash, zo'rlash to'garakning asosiy mohiyatini yo'qqa chiqaradi. Ixtiyoriylik asosida esa shaxsiy tashabbus va qiziqishlar yotadi. Psixolog mutaxassislar to'garakning to'laqonli faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'ladigan ruhiy – ma'naviy hodisa va holatlar tavsifini berishgan. Buning uchun deylik - to'garakda siz uchun ko'proq nima qiziqarli? degan savol qo'yiladi. Bu savolga xolis va to'g'ri javobni olish to'garak faoliyati haqidagi haqqoniy tasavvurlarni shakllanishiga imkon beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va o'tkazish – bu nafaqat ularning intellektual va jismoniy salohiyatini rivojlantirishning, balki ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalashning ham asosiy garovidir. To'garaklar, sport va ijodiy faoliyatlar yoshlarda ijtimoiy mas'uliyat, insoniylik va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantiradi. Pedagogik faoliyatning uzluksizligi va oila – maktab hamkorligidagi uyg'unlik esa har bir o'quvchi shaxsining ijtimoiy muhitda to'laqonli rivojlanishini ta'minlaydi. Shuning uchun ham yosh avlod tarbiyasida ma'naviy – ma'rifiy ishlarga, to'garaklar faoliyatiga va shaxsiy qiziqishlarni qo'llab – quvvatlashga ilmiy asosda yondashish zamon talabi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Jismoniy va ma'naviy yetuk ishlar-ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir. Xalq so'zi, 2017-yil 1-iyul.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
3. Haydarov Ya. O'rta maxsus maktab pedagogikasi masalalari: umumiy va kasb-hunar ta'limi birligi. – T.: Mehnat, 1992.
4. Tolipov O'.Q. Shaxs va kasb, yohud shaxsni tarbiyalashda kasbga yo'naltirishning o'rni. – T.: «Ma'rifat» gazetasi, 2001
5. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. www.ziyouz.com kutubxonasi.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA FANI ORQALI INKLYUZIV O‘QUVCHILARNING MOTORIKA QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MODELLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Narziyeva Xabiba Xudoyberdiyevna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitish jarayonida inklyuziv ta‘lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarning mayda va yirik motorika qobiliyatlarini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik modellari tahlil qilinadi. Ta‘lim jarayoniga sensor va interfaol texnologiyalarni integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning harakat koordinatsiyasi, diqqatni jamlash va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish usullari yoritilgan. Shuningdek, texnologiya fanida loyihaviy va amaliy topshiriqlar asosida motorikani rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, texnologiya fani, motorika qobiliyati, boshlang‘ich sinf, innovatsion model, interfaol texnologiya, differensial yondashuv.

Abstract. This article explores modern pedagogical models for developing fine and gross motor skills of inclusive students through the teaching of technology in primary education. It emphasizes the integration of sensory and interactive technologies into the learning process to enhance students’ movement coordination, focus, and creativity. Innovative approaches to motor skill development through project-based and hands-on activities in the technology subject are also proposed.

Keywords: inclusive education, technology subject, motor skills, primary school, innovative model, interactive technology, differentiated approach.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные педагогические модели развития мелкой и крупной моторики учащихся с особыми образовательными потребностями на уроках технологии в начальных классах. Особое внимание уделено интеграции сенсорных и интерактивных технологий в образовательный процесс, что способствует развитию координации движений, концентрации внимания и творческих способностей детей. Также предложены инновационные подходы к развитию моторики через проектную и практическую деятельность.

Ключевые слова: инклюзивное образование, технология, моторика, начальные классы, инновационная модель, интерактивные технологии, индивидуальный подход.

Kirish. XXI asrda ta‘lim tizimi inson salohiyatini to‘liq namoyon etish, har bir o‘quvchining imkoniyatlarini inobatga olgan holda rivojlanishiga ko‘maklashish vazifasini o‘z oldiga qo‘ymoqda. Shu sababli, **inklyuziv ta‘lim** tamoyillari jahon miqyosida uzluksiz ta‘lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun (2023), “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun (2021), hamda 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish, har bir bolaga sifatli ta‘lim olish imkoniyatini yaratish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan [1, 2].

Boshlang'ich ta'lim bosqichida **texnologiya fani** o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini, estetik didini va ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning **motorika qobiliyatini shakllantirish** uchun ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan o'quvchilar uchun texnologiya fanidagi amaliy mashg'ulotlar — kesish, yopishtirish, chok tikish, yasash, modellastirish kabi faoliyatlar — mayda va yirik motorika harakatlarini rivojlantirishning eng tabiiy va samarali vositasi hisoblanadi.

Pedagogik tadqiqotlar (A. Vygotskiy, L. S. Vigotskiy, J. Piaget, M. Montessori, A. Bandura, J. Dewey va boshqalar) shuni ko'rsatadiki, bolaning bilish faoliyati va jismoniy harakatlari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Mayda motorika rivojlanishi — qo'l barmoqlarining nozik harakatlari — o'quvchining yozuv, chizmachilik, qurilish, dizayn va texnologik ishlarni bajarish jarayonida markaziy rol o'ynaydi [3,4]. Shu boisdan ham zamonaviy ta'limda motorika rivojlanishiga yo'naltirilgan **interfaol, differensial va texnologik modellarni** joriy etish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda raqamli pedagogika, 3D modellastirish, STEAM yondashuvi, sensor texnologiyalar va robototexnika elementlarini texnologiya faniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning harakat koordinatsiyasi, tafakkuri va kreativligi yanada samarali rivojlanayotgani kuzatilmoqda. Bu jarayon nafaqat akademik, balki psixomotorik kompetensiyalarni ham shakllantirishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — **boshlang'ich sinf inklyuziv o'quvchilarining motorika qobiliyatini rivojlantirishda texnologiya fani asosidagi zamonaviy pedagogik modellarni takomillashtirishdan** iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

1. Inklyuziv ta'limda motorika rivojlanishining nazariy asoslarini tahlil qilish;
2. Texnologiya fanining imkoniyatlarini motorika rivojiga yo'naltirish;
3. Interfaol va sensor texnologiyalarni integratsiya qilishning samaradorligini aniqlash;
4. Boshlang'ich sinflarda amaliy modellar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Shunday qilib, ushbu maqolada texnologiya fanining inklyuziv ta'limdagi o'rni, zamonaviy texnologiyalar yordamida motorika qobiliyatini rivojlantirishning innovatsion modellari hamda ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga integratsiyasi yoritiladi.

Asosiy Qism. Inklyuziv ta'lim sharoitida motorika qobiliyatining rivojlanish ahamiyati

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy jihatdan farqli ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayoniga to'laqonli qo'shilishini ta'minlashdir. Bu jarayonda o'quvchining individual xususiyatlari, o'rganish sur'ati, qiziqishlari va psixomotorik holati inobatga olinadi.

Boshlang'ich yoshdagi bolalarda mayda va yirik motorika (ya'ni qo'l barmoqlari, qo'l panjalari, bilak, qo'l-oyoqlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari) nafaqat jismoniy rivojlanish, balki nutq, yozuv, tafakkur va idrok faoliyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra (L.S. Vygotskiy, M. Montessori, J. Piaget), bola qo'l harakatlari orqali bilish jarayonini faollashtiradi. Shu sababli, texnologiya fanidagi amaliy mashg'ulotlar inklyuziv o'quvchilar uchun tabiiy reabilitatsion vosita sifatida xizmat qiladi [5].

2. Texnologiya fanining motorika rivojlanishdagi roli

Boshlang'ich ta'limda texnologiya fani nafaqat mehnat malakalarini o'rgatish, balki o'quvchining:

- ijodkorlik,

- aniqlik va diqqat,
- qo‘l-harakat muvofiqligi,
- fazoviy tasavvur,
- estetik his va tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv o‘quvchilar uchun texnologiya darslari “harakat orqali o‘rganish” tamoyiliga asoslanadi. Bunda o‘quvchi predmetlar bilan amalda ishlaydi: qirqadi, yopishtiradi, yasaydi, bog‘laydi, ranglaydi, tikadi, modellashtiradi. Ushbu faoliyatlar motorika rivojlanishini, ayniqsa, mayda motorikani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, bunday faoliyatlar o‘quvchining e‘tiborini barqarorlashtirish, ijtimoiy moslashish va o‘ziga ishonchini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega [6].

3. Zamonaviy pedagogik modellarning mohiyati

So‘nggi yillarda texnologiya fanida zamonaviy pedagogik modellardan foydalanish orqali motorika rivojlanishini yanada samarali tashkil etish mumkin bo‘ldi. Quyida shunday asosiy modellarning tahlili keltirilgan.

3.1. Sensor-integrativ model

Bu modelda mashg‘ulotlar o‘quvchining sezgi organlari (ko‘rish, eshitish, teginish) orqali idrokini faollashtiradi.

Masalan, “Materialni sezib top” yoki “Shaklni tuzat” kabi mashg‘ulotlarda o‘quvchi turli fakturalarni qo‘li bilan sezadi, bu esa nerv-muscul aloqalarini faollashtiradi. Bunday model autizm spektridagi bolalar uchun ayniqsa samarali hisoblanadi [7].

3.2. STEAM-model asosidagi texnologik integratsiya

Texnologiya fanini matematika, san‘at va tabiiy fanlar bilan integratsiyalash orqali harakat, o‘lchash, qurish va modellashtirish faoliyatlari amalga oshiriladi. Masalan, “3D shakl yasaymiz”, “O‘yinchoq robot quramiz” kabi topshiriqlar motorika bilan birga tafakkur va kreativlikni ham rivojlantiradi. Bu model o‘quvchilarda “o‘ylab yasash” tamoyilini shakllantiradi.

3.3. Differensial va moslashtirilgan model

Bu yondashuvda dars topshiriqlari o‘quvchilarning individual imkoniyatiga qarab soddadan murakkabga yo‘naltiriladi.

Masalan, bir o‘quvchi qog‘ozdan shakl qirg‘sa, boshqasi shu shaklni elim bilan joylashtiradi yoki bezatadi. Natijada har bir bola o‘z imkoniyatiga mos darajada faol qatnashadi va muvaffaqiyat hissini his qiladi.

3.4. Interfaol hamkorlik modeli

Bu model o‘quvchilarni juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlashga undaydi. Masalan, “Birgalikda yasaymiz” topshirig‘ida bir o‘quvchi materialni ushlasa, boshqasi uni joylashtiradi. Natijada ijtimoiy ko‘nikmalar, jamoada ishlash madaniyati va koordinatsiya qobiliyati rivojlanadi.

4. Amaliy faoliyat turlari va metodik tavsiyalar

Texnologiya fanida motorika rivojlantirish uchun quyidagi **amaliy faoliyat turlari** samarali hisoblanadi:

Faoliyat turi	Maqsadi	Inklyuziv ta’siri
Qog‘oz bilan ishlash (kesish, buklash, yopishtirish)	Mayda motorika va koordinatsiyani rivojlantirish	Diqqatni jamlash, qo‘l barmoqlarini faol ishlatish
Ip bilan ishlash (tikish, to‘qish,	Barmoqlar mustahkamligi va	Sezgi orqali idrokni

Faoliyat turi	Maqsadi	Inklyuziv ta'siri
bog'lash)	sabrni oshirish	faollashtiradi
Plastilin va loy bilan ishlash	Mushaklarni yumshatish, shakl tuzish	Sensor idrokni rivojlantiradi
3D modellashtirish va qurilish konstruktori	Fazoviy tasavvur va texnik fikrlashni shakllantirish	Harakatni rejalashtirishni o'rgatadi
Ekodizayn va qayta ishlash ishlari	Ijodiy tafakkur va ekologik madaniyat	Shaxsiy mas'uliyatni shakllantiradi

5. Motorika rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion vositalar

Bugungi kunda raqamli ta'lim texnologiyalari motorika rivojlantirishga ham samarali yordam beradi. Masalan:

- Scratch, Tinkercad, Blockly dasturlari orqali virtual modellar yasash;
- 3D qalamlar yordamida real shakllar yaratish;
- Sensorli ekranli qurilmalarda geometrik shakllarni chizish va joylashtirish;
- AR/VR texnologiyalari yordamida vizual modellashtirishni amalga oshirish.

Bu vositalar orqali o'quvchi o'z harakatini nazorat qilishni, natijani real va vizual ko'rinishda kuzatishni o'rganadi. Shu bilan birga, bu yondashuv o'quvchilarning **kognitiv va psixomotorik rivojlanishini birlashtiradi**.

Xulosa. O'tkazilgan ilmiy-tahliliy izlanishlar natijasida aniqlanishicha, boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitish jarayoniga inklyuziv yondashuvni joriy etish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga, ayniqsa, motorika qobiliyatining takomillashuviga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Texnologiya fanidagi amaliy mashg'ulotlar — kesish, yopishtirish, modellashtirish, loy va plastilin bilan ishlash, chok tikish, 3D yasash kabi faoliyatlar — nafaqat qo'l barmoqlari harakatlarini mustahkamlaydi, balki diqqat, koordinatsiya, mantiqiy fikrlash va ijodiy faoliyatni ham faollashtiradi.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan zamonaviy pedagogik modellar (sensor-integrativ, STEAM asosidagi texnologik integratsiya, differensial va interfaol hamkorlik modeli) o'zaro uyg'un qo'llanganda, o'quvchilarda quyidagi natijalar kuzatildi:

- motorika harakatlarining aniqligi va muvofiqligi oshdi;
- o'z-o'ziga ishonch va ijtimoiy moslashuv kuchaydi;
- o'quv motivatsiyasi va darsga faol ishtirok darajasi yaxshilandi;
- ijodkorlik, sabr, mas'uliyat kabi shaxsiy fazilatlar rivojlandi.

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya fanini to'g'ri metodika asosida tashkil etish inklyuziv o'quvchilar uchun rehabilitatsion, tarbiyaviy va kognitiv rivojlanish vositasi sifatida katta imkoniyat yaratadi. Bu esa inklyuziv ta'limda “hamma uchun ta'lim” tamoyilining amalda qo'llanilishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (yangi tahriri). – Qabul qilingan sana: 2023-yil 23-avgust. – O'RQ-843-son.
2. O'zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
3. Karimov B. **Boshlang'ich sinflarda texnologiya va 3D modellashtirish integratsiyasi.** – “Ta'lim va innovatsiya” jurnali, №4, 2024.

4. UNESCO (2021). *Inclusive Education: Learning for All in the Digital Age*. Paris: UNESCO Publishing.
5. Vygotsky L.S. *Mind in Society*. – Harvard University Press, 1978.
6. Shodmonova D. *Sensor texnologiyalar va ularning ta'limdagi roli*. – “Pedagogika”, №3, 2023.
7. Karimov B. *STEAM yondashuvi asosida texnologiya darslarini integratsiyalash*. – “Ta'lim va innovatsiya”, №4, 2024.

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA MUOMALA MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Tadjiyeva Nodira Yusupjanovna

Urganch Davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida muomala madaniyatini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda talabalarning shaxsiy, ijtimoiy hamda kasbiy faoliyatida muomala madaniyatining ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, muloqot jarayonida axloqiy-me'yoriy qadriyatlar, pedagogik muloqot tamoyillari va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar asoslab berilgan. Muomala madaniyatini rivojlantirishda interfaol ta'lim texnologiyalari, psixologik treninglar, rolli o'yinlar, hamkorlikda o'qitish va refleksiya usullarining samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligi va madaniy muloqot qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: muomala madaniyati, muloqot, kommunikativ kompetensiya, interfaol metodlar, pedagogik muloqot, talabalar, oliy ta'lim, shaxsiy rivojlanish, axloqiy qadriyatlar, madaniy kompetentlik.

Kasbiy shakllanish jarayoni bo'lajak o'qituvchi shaxsining yetukligi, ma'naviy-axloqiy sifatlarining takomillashuvi va dunyoqarashining rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Bu davrda talabalar hayotiy prinsiplar tizimi hamda harakatlarning ahamiyatli, mazmunli jihatdan boshqarilishini ta'minlovchi jarayondir. Bo'lajak o'qituvchilarning muloqot-muomala madaniyatini shakllantirish metodlari va o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritishdan avval axloqiy ong va dunyoqarashning o'zaro munosabati haqida to'xtalish maqsadga muvofiq.

Talabalarning muloqot-muomala madaniyatini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega bo'lgan holatlardan biri ijtimoiy pedagogik nuqtayi nazardan uning samarali yechimini ta'minlaydigan usullar va vositalarni izlab topishdan iborat. Talabalarda muloqot-muomala madaniyatini rivojlantirishning pedagogik metodlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Talabalarda muloqot-muomala madaniyati talablariga amal qilish layoqati, shaxsiy-kasbiy rivojlanish motivlariga egalik, ijtimoiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan kommunikativ kompetensiyaning tizimli tarzda shakllanishi, muloqot-muomala madaniyatiga oid ko'nikma va malakalar, bo'lajak o'qituvchi shaxsining ijtimoiy hamda fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi, jamiyat va o'zi egallayotgan mohiyatini anglash kabilarga alohida e'tibor qaratish talab qilinmoqda.

Talabalarning muloqot madaniyatini rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi: o'qitishning interaktiv metodlari, ishchan o'yinlar, keys-metodi, ya'ni vaziyatli topshiriqlarga yechim topish, aqliy hujum, debatlar, diskussiya, loyiha metodi kabilar.

O'qitishning interaktiv metod - pedagog bilan ta'lim oluvchining faol tarzdagi birgalikdagi harakatini amalga oshirishga ko'maklashuvchi, o'zaro kollaborativ faoliyat ko'rsatish imkoniyatini kengaytiruvchi o'qitish metodi hisoblanadi. bu jarayonda faol tarzdagi muloqot muomala jarayoni amalga oshadi.

Keys-stadi metodi (inglizcha *sase* – aniq vaziyat, *study* – ta’lim) – aniq vaziyatlarni o’rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta’lim metodi. Mazkur metod muammoli ta’lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o’rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Keys-stadi metodi yangi bilim, ko’nikmalarni o’zlashtirishga emas, o’qituvchi va ta’lim oluvchilarning umumiy intellektual hamda kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan ligi bilan xarakterlidir.

“Aqliy hujum” metodi. Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muamolarni hal etishda keng qo’llaniladigan metod hisoblanib, u mashg’ulot ishtirokchilarini muammo ustida keng, har tomonlama fikr yuritish hamda o’z tasavvurlari, g’oyalariidan ijobiy foydalanish sohasida ma’lum ko’nikma, malakalarni hosil qilishga rag’batlantiradi. Bu metod yordamida tashkil etilgan mashg’ulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha tabiiy yechimlarni topish imkoniyati tug’iladi. “Aqliy hujum” metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma’lum qadriyatlarini aniqlash va ularga muqobil bo’lgan g’oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi []

Debatlar – (debat fransuzcha – biror majlis yoki yig’ilishda fikr almashish, muzokara qilish) ikki qarama-qarshi, o’zaro musobaqalashayotgan komanda (guruh) ishtirokchilarning oldindan tayyorlangan chiqishlariga asoslangan rasmiy muhokama.

Diskussiya – [lotincha *discussio* – ko’rib chiqish, tadqiq etish] – biror masalani to’g’ri hal qilish uchun matbuot, ilmiy yig’inlar yoki dars jarayonida o’tkaziladigan erkin, ommaviy muhokama, munozara. Diskussiya – bahs-munozaraning shunday turiki, uning doirasida muayyan muammo ko’rib chiqiladi, tadqiq etiladi, muhokama qilinadi. Bu jarayondan ko’zlanadigan asosiy maqsad o’zaro kelishuvga asoslangan barcha uchun ahamiyatli bo’lgan yechimga kelishdan iborat. Diskussiya jarayoni ishtirokchilari muhokama qilinayotgan masala haqida zarur bilimlar va tushunchalarga ega bo’lishlari lozim. Ular yechimlarni qabul qilish yoki muayyan yechimlar haqida tavsiyalar berish huquqiga ega bo’lishlari kerak.

Loyiha metodi. Aniq natijaga erishish maqsadiga yo’naltirilgan metod bo’lib, betakror mahsulot yoki ijobiy namunasini yaratishni nazarda tutadi. loyiha metodi doirasida ishlash jarayonida ta’lim oluvchilar orasida muloqot, kollaborativ faoliyat, o’zaro bir birini tushunish harakatlari amalga oshiriladi.

Ushbu metodlar talabalarining muayyan qadriyatlar bilan bir qatorda kommunikativ xulq-atvorning umumiy modellari, axloqiy jihatdan o’z o’zini anglash, ishchanlik axloqi, turli tuman shaxsiy hamda kasbiy sifatlar, jumladan, mustaqillik, faollik, nostandart vaziyatlarda qarorlar qabul qilish kabilarni o’zlashtirishlariga ko’maklashadi. Amaliy metodlar bilan bir qatorda o’yinlar ham talabalarining

- o’zaro bir birlarini tushinishlari;
- muayyan pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni yaratish uchun qulay muhitni vujudga keltirish;
- ijobiy muloqot uchun qulay shart-sharoitlarni ta’minlash;
- kommunikativ jarayon subyektlari orasida o’zaro kollaborativ munosabatlarni vujudga keltirish;
- psixologik jihatdan qulay muhit yaratish;
- mashg’ulotlarni dialog shaklida tashkil etishga erishish;
- badiiy, tarixiy, vatanparvarlik hamda ilmiy adabiyotlar va manbalarni o’rganishga yo’naltirish;
- talabalarda fuqarolik ongini shakllantirish;

- faollik va ishchanlikka undash imkonini beradi.

Pedagogikada shaxsning muloqot-muomala madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar o'zida ko'p qirrali yondashuvlarni mujassamlashtirib, talabalarda guruhdoshlari va atrofdegilari bilan og'zaki va yozma shakllarda samarali muloqot o'rnatish, shaxslararo qadriyatli munosabatlarni vujudga keltirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar kommunikatsiyaning verbal hamda noverbal yo'nalishlarini o'zaro mutanosib tarzda qamrab oladi. Shuningdek mazkur metodlar talabalarda tinglash, tushunish, muloqotning turli vaziyatlariga mos tarzda munosabat bildirish, madaniy hamda ijtimoiy kontekstni hisobga olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Husanov B., G'ulomov, V. (2009). Muomala madaniyati. – Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. Boyqo'ziyeva R.K. (2023). Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish. Ilmiy xabarlar (Qo'qon davlat pedagogika instituti jurnali).
3. Mirzakarimova M.M., Uzoqjonova M.D. (2023). O'qituvchining muomala madaniyati. Science and Education, №3.
4. Turculet A.R. (2019). Politeness Strategies in Higher Education: A Student Approach to the Sense of Humour. Revista Românească pentru Educație Multidimensională, 11(4 Sup1), 302–308.
5. Belomestnova M., Sharafadina K. (2023). Digital Etiquette at the University: Forming Effective Online Interaction. Russian Language in Armenia Journal, №1.
6. Zhu, Jinyao. (2024). Strategies for Cultivating Students' Intercultural Communication Skills in Higher Vocational English Education. Contemporary Education and Teaching Research, 6(2).

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DIALOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR

Seytnazarova Gulnara Aytbayevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. mazkur maqolada oliy ta'lim muassaslari talabalarida dialogik madaniyatni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va dialogik madaniyatni rivojlantirishda qo'llaniladigan ta'limiy metodlar haqida atroflicha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ko'nikma, strategik, ijtimoiy, intellekt, muloqot, hamkorlik, dialogik madaniyat, ta'lim, rafakkur.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda kommunikativ yondashuv asosida dialog madaniyatini rivojlantirish masalasi strategik ahamiyat kasb etadi. Bunday ko'nikmalarni rivojlantirish yangicha pedagogik tafakkur, muloqot va hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayoni talabalarning shaxsiy-kasbiy taraqqiyotini ta'minlaydi, ularning ijtimoiy intellektini rivojlantiradi. Shunga ko'ra oliy pedagogik ta'lim muassasalarida talabalarda dialog madaniyatini rivojlantirishning metodik asoslarini ishlab chiqish, uning strategiyalarini aniqlash, professor-o'qituvchining kasbiy faoliyati uchun nihoyatda zarur hisoblanadi. Dialog jarayonida professor-o'qituvchi bilan talaba orasida hamfikrlilik, o'quv hamkorligi vujudga keladi. Chunki, dialog shaxslararo muloqotning ma'naviy-axloqi, amaliy yo'nalishlarini mujassamlashtiradi. Dialog madaniyati talabalarning muloqot jarayonida o'z fikrlari va qarashlarini aniq ifodalash, suhbatdoshini tinglash va uning fikrlarini anglash, bahs-munozara vaziyatlariga kirishish imkonini beradi. Dialogning falsafiy asoslari Suqrotning “mayevtika” usuli, M. Baxtinning “dialog madaniyati” konsepsiyasi va zamonaviy pedagogikada gumanistik yondashuv nazariyalarida o'z ifodasini topgan.

Insoniyat tomondan yaratilgan madaniyat boyliklari katta dialog mahsuli hisoblanadi. Baxtinning ta'biricha madaniyatning tarixi xalqlar, sivilizatsiyalar va avlodlar o'rtasidagi uzluksiz dialog mahsuli hisoblanadi. Masalan, turli davrlarda yaratilgan madaniyat boyliklari ajdodlar tomondan avlodlarga taqdim etilib, yaxlit tizim shaklida namoyon bo'ladi va uzluksiz boyib boradi.

Shaxslararo dialogning mohiyati shundaki talabalar atrofdegilar bilan o'zaro dialog jarayonida kasbiy jihatdan shakllanishiga muvaffaq bo'ladilar. O'zlik tushunchasi dialogik munosabatlar madaniyatida markaziy o'rin egallaydi. Monologdan farqli tarzda dialog ochiqlik, turli nuqtayi nazarlarning vujudga kelishi, o'zaro teng huquqli muloqot muxting shakllanishidan iborat. Dialog madaniyati alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ta'lim jarayoni dialog madaniyati asosida qurilganda, talaba faqat tayyor bilimni qabul qilmaydi, balki mustaqil izlanish va muloqot orqali shaxs sifatida rivojlanadi. Dialog jarayonida talabalarda tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati, mustaqil xulosa chiqarish va qarorlar qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Dialog bo'lajak o'qituvchi uchun alohida metodik ahamiyatga ega. Uning metodik asoslar va ahamiyati bir qator prinsiplar bilan izohlanadi. Ular: o'zaro hamkorlik, faoliyatga va amaliyotga yo'naltirilganlik, interaktivlik, subyektivlik, madaniy-ma'naviy muvofiqlashuv prinsiplaridan iborat.

Dialog madaniyati bir qator metodlar yordamida shakllantiriladi:

1. Suqrotona savol-javob metodi, uning tarkibiga talabani mulohazaga undash, talabani tanqidiy fikrlashga undak kabi usullarni kiritish mumkin.

2. Rolli o'yinlardan foydalanish metodi. Mazkur metod turli tuman va kasbiy hayotiy va kasbiy vaziyatlarda o'zaro muloqot o'rnatish usulini o'z ichiga oladi.

3. Debat va munozara metodi, bu metod talabalarning dalillar ustida ishlashlarini tashkil etish, dalillarni asoslash va qarshi fikrni rad etish usullarini qamrab oladi.

4. Keys-stadi metodi, ushbu metod doirasida muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali talabalar orasida amaliy muloqotni tashkil etishga erishiladi.

5. Kichik guruhlarda ishlash usuli, bunda talabalarni pedagogik jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish nazarda tutiladi.

Talabalarda dialog madaniyatini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar alohida imkoniyatlarga ega. Bunda raqamli texnologiyalar alohida imkoniyatlarga ega. Uning yordamida talabalarning o'zaro va professor-o'qituvchilar bilan muloqoti uchun interaktiv maydon yaratiladi. Bu jarayonda ular

1. Onlayn platformalardan foydalanib, forumlar tashkil etadilar talabalar orasidagi savol-javob, bahs-munozara o'zaro fikr almashish imkoniyatlari kengaytiriladi. Forumlar O'quv jarayonini boshqarish tizimi (Moodle, Google Classroom) kabilar orqali amalga oshiriladi. Virtual muhokamalar dialog madaniyatining asosi bo'lgan savol-javob, munosabat bildirish ko'nikmalarini talabalarda samarali shakllantirish imkonini beradi.

2. Videokonferensiyalar va vebinarlar, bunda Zoom, MS Teams, Google Meet kabi vositalarda talabalar turli hududlarda turib ham to'g'ridan to'g'ri muloqot qilish imkoniyatiga ega. Bu vositalar faol tinglash, nutq madaniyati va muloqot etikasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Onlayn-debatlar va simulyatsiya o'yinlari. Virtual muhokama klublari yoki debat platformalari ham talabalar dialog madaniyatini rivojlantirishda alohida o'rin egallaydi natijada talabalarda tanqidiy fikrlash, dalillardan foydalanish va qarshi fikrni tinglash madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Rolli onlayn o'yinlar orqali talabalar tarixiy yoki ijtimoiy mavzularda dialog kirishish mashqlarini bajarishga muvaffaq bo'ladilar.

4. Media va ijtimoiy tarmoqlar. Telegram-chatlar, Facebook-gruppalar, Twitter muhokamalari orqali talabalar fikr bildirish va dialogga kirishish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Bu jarayonda ular qisqa, aniq madaniy muloqot ko'nikmalari shakllantirishga erishiladi.

5. Ilg'or ta'lim texnologiyalari (AI, VR, AR) talabalarda dialog madaniyatini shakllantirishda ilg'or ta'lim texnologiyalari ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt vositasida talabalar dialog mashqlarini muvaffaqiyatli bajarishga erishadilar.

6. Asinxron muloqot imkoniyati. Bu muloqotning bir turi bo'lib, unda ishtirokchilar bir vaqtning o'zida emas, balki turli vaqtlarda fikr almashadilar. Ya'ni xabar, fikr yoki topshiriq yo'llanadi, javob esa keyinroq keladi. Bloglar, podkastlar va video-yozuvlar orqali talabalar o'z fikrini ifodalab, keyinchalik muloqotdoshlarining fikrlariga javob qaytaradilar. Bu usul dialogda o'zaro hurmat va fikrlarni chuqur tahlil qilish imkoniyatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar talabalarda dialog madaniyatini rivojlantirishda alohida samardorlikka ega. Mazkur texnologiyalar yordamida talabalarda tanqidiy fikrlash, kommunikativ madaniyat, madaniy muloqot ko'nikmalari, refleksiya, shaxslararo munosabatlar shakllanadi. Ushbu texnologiyalarni qo'llashdan muayyan natijalarga erishish nazarda tutiladi. Ular:

- talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyalari muvaffaqiyatli shakllanadi;
- talabalarda kreativlik hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi;
- jamoada ishlash, birgalikda qarorlar qabul qilish ko'nikmalari takomillashadi.

Zamonaviy oliy pedagogik ta'lim jarayonida dialog metodi talabalar va professor-o'qituvchilarning shaxsiy-kasbiy nuqtayi nazarini ifodalash, mustaqil fikrlashlari uchun qulay muhit yaratish, bilimlarni kollaborativ tarzda egallash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Dialog metodi talabalarni ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishi, o'zaro fikr almashinishlari va muloqot ko'lamining kengayishini ta'minlaydi. Shunga ko'ra dialog bilimlarni o'zlashtirishning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Dialog metodi o'zining muayyan vaifalariga ega. Ular quyidagilar:

1. Bilimlarni faol o'zlashtirish. Talabalar muloqot jarayonida bilimlarni tayyor holda emas, balki ijodiy o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladilar.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Talabalarda dialog jarayonida qarama-qarshi fikrlar tahlili orqali tahlil, taqqoslash, baholash ko'nikmalari shakllanadi.

3. Talabaning subyekt sifatidagi faol nuqtayi nazari. Bu jarayonda talabalar bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki uni yaratuvchisi sifatida faoliyat ko'rsatadilar.

4. Interaktivlik. Dialog "professor-o'qituvchi – talaba" hamda "talaba – talaba" hamkorligini ta'minlaydi.

5. Bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan kasbiy motivatsiya va qiziqishni rivojlantirish. Talabalarning o'zaro va professor-o'qituvchilar bilan muloqot jarayoni ularning shaxsiy tajribasi va o'quv faniga nisbatan qiziqishini rivojlantiradi, bu esa kasbiy bilimlarni o'zlashtirish motivatsiyasini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirova D. Dialogik madaniyatni shakllantirishda interfaol metodlarning o'rni // TDPU ilmiy axborotlari. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 45–51.
2. Saidova N. Oliy ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 132 b.
3. Kuznetsova H., Panasenko A., Luchkina L., Zenchenko T., Danylchenko I. Dialogic learning as means of forming the communication skills of higher education students // Revista Eduweb. – 2023. – Vol. 17, No. 2. – P. 101–115.
4. Borisenkov V. P., Gukalenko O. V., Tkach L. T. Pedagogical Culture Dialogics as a Factor in Competent Teacher Training // Dialogue of Cultures – Culture of Dialogue: From Conflicting to Understanding. – London: European Publisher, 2020. – Vol. 95. – P. 184–189.
5. Eremeeva G. R., Ismaeva F. Kh. Dialogic Communication between Teachers and Students as a Condition for Interaction of Subjects of the Higher School Educational Process // International Journal of Higher Education. – 2020. – Vol. 9, No. 8. – P. 46–51.

6. Chaika O. Technology of dialogic interaction as a means of fostering polyculturalism with future foreign language teachers // Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy. – 2022. – Vol. 10, No. 3. – P. 103–111.
7. Nezdatna A., Savinova N. Analysis of scientific approaches to defining the concept of “dialogical competence” // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2025. – No. 3(64). – P. 77–81.
8. Хуторской А. В. Современные педагогические технологии: диалогические формы обучения. – Москва: Академия, 2019. – 248 с.
9. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров. – Москва: Лабиринт, 1996. – 352 с.
10. Muxammadiyev A. A. Pedagogik muloqot va kommunikatsiya madaniyati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020. – 176 b.
11. Khamidova D., Rakhimova M. Developing students’ dialogical competence in higher education through discussion-based learning // Journal of Language and Education. – 2021. – Vol. 7, No. 4. – P. 55–63.
12. Lantolf J. P., Thorne S. L. Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 298 p.
13. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
14. Jalilova M. Talabalarda dialogik madaniyatni rivojlantirishning innovatsion usullari // Namangan davlat universiteti ilmiy jurnali. – 2023. – T. 4, №2. – B. 87–94.
15. Solodkova I., Makarova O. Interactive technologies for developing students’ dialogic culture in higher education // Modern Journal of Language Teaching Methods. – 2021. – Vol. 11, No. 6. – P. 45–52.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA KVEST O'YINLARINI LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

Boltayeva Feruza A'zam qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida kvest texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi yoritilgan. Keltirilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion usullar orqali takomillashtirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Maqolada kvest turlari, tashkil etish tamoyillari, zarur vositalar hamda tarbiyachining roli batafsil yoritilgan. Xulosa o'rnida, kvest texnologiyasi maktabgacha ta'lim jarayonini qiziqarli, mazmunli va interfaol shaklda tashkil etish orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Maktabgacha ta'lim, kvest texnologiyasi, innovatsion metodlar, tadqiqotchilik faoliyati, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, pedagogik jarayon, o'yin asosida o'qitish.

Аннотация. В данной статье освещаются важность и эффективность использования квест-технологии в системе дошкольного образования. На основе цитируемых нормативно-правовых документов уделяется внимание вопросам повышения профессиональной квалификации педагогов и совершенствования образовательного процесса посредством инновационных методов. В статье подробно рассматриваются виды квестов, принципы организации, необходимый инструментарий и роль воспитателя. В заключении подчеркивается, что квест-технология служит всестороннему развитию детей, организуя образовательный процесс дошкольного учреждения в интересной, содержательной и интерактивной форме.

Ключевые слова. Дошкольное образование, квест-технология, инновационные методы, исследовательская деятельность, самостоятельное мышление, креативность, педагогический процесс, игровое обучение.

Abstract. This article highlights the importance and effectiveness of using quest technology in preschool education. Based on cited regulatory documents, attention is paid to issues of improving the professional qualifications of teachers and enhancing the educational process through innovative methods. The article examines in detail the types of quests, organizational principles, necessary tools, and the role of the teacher. The conclusion emphasizes that quest technology contributes to the comprehensive development of children, organizing the educational process in preschool institutions in an engaging, meaningful, and interactive manner.

Keywords: Preschool education, quest technology, innovative methods, research, independent thinking, creativity, pedagogical process, game-based learning.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" O'ZQ 595-son Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrda "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-152-sonli Farmoni, 2024-yil 21-iyunda "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish

bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-231-sonli Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan topshiriqlar oldimizda turgan muhim amaliy vazifalar hisoblanadi. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024-yil 30-noyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida malaka oshirishning "Metodik mahorat kuni" va "Metodik mahorat soati" tadbirlarini bosqichmabosqich joriy etish to'g'risida"gi 362-sonli buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida respublikamizdagi barcha shaharlar va tumanlarda mahorat kunlari va soatlari tadbirlarida tizimli ravishda pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi rivojlantirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan turli xil usullar ya'ni metodlar mavjud. Pedagog qay uslubda ta'limiy faoliyatni olib bormasin maqsadiga yetish imkonini izlaydi, bu borada, ta'lim metodlari va innovatsion metodlardan foydalanadi. Ta'lim metodlari shu vaqtga qadar o'zining samarasini ko'rsatib kelmoqda va zamon pedagoglari yangicha uslubda ta'limiy jarayonni o'tib yanada yaxshi natijalar olishga intilmoqdalar. Shuningdek innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqdalar. Innovatsion faoliyatda pedagogik yangiliklar: o'qitishning yangi usul va metodlarining yaratilishi va qo'llanishi o'quv jarayonining samarali va sifatli tashkil etilishini yaratib beradi.[1]

Maktabgacha ta'lim-tarbiyaning davlat standartining asosiy prinsiplaridan biri sifatida belgilangan maktabgacha ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga [2] asoslanilganligini hisobga olgan holda, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ta'limiy faoliyat ular uchun xos shaklda – o'yin tarzida amalga oshiriladi. O'yin konsepsiyaga kognitiv va tadqiqot faoliyati, ijodiy faoliyatlar ko'rinishida tashkil etilishi mumkin. Kvest usulidagi faoliyatlar kontsepsiyaga juda mos keladi va bu tarbiyachi va bolalar uchun hayotni qiziqarli va o'ziga xos tarzda tashkil qilish uchun ajoyib imkoniyatga aylanadi.

Kvest inglizchadan tarjima qilinganda sarguzasht degan ma'noni bildirib, o'yin mashg'uloti mobaynida turli qiyinchiliklardan chiqishni o'rgatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Bu usul jamoa bo'lib o'ynaladi va shuning uchun ham bolalar tomonidan iliq qarshi olinadi. Ayni usulda mashg'ulot olib borish uchun tarbiyachidan artistlik mahorati, ijodkorlik talab etiladi. Chunki bu usulda shunchaki, nomigagina qilingan o'yin tarbiyalanuvchilarni qiziqтира olmaydi. Aynan tarbiyachi bolalarga qiyin savollar topadi, ularni mushkul vaziyatlarga solib qo'yadi va oxir oqibat har bir bolani mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Kvest usulining asosiy vazifalari:

- Bolalarda atrof olamga nisbatan qiziqish uyg'otish;
- Bolalarni yangiliklardan o'yin shaklida xabardor etish;
- Har bir tarbiyalanuvchining o'zini namoyon qilishiga imkon yaratib berish;
- Do'stona muhitni yaratish va boshqalarni his qila olish tuyg'usini rivojlantirish;
- Tadqiqotchilik va mustaqil fikrlashga o'rgatish.

Ushbu usulning foydali tomonlari:

- Bola rejalashtirish va tahlil qilishga o'rganadi;
- Jamo bilan ishlash ko'nikmasiga ega bo'ladi;
- Maqsad sari qat'iy harakat qilish ishtiyoqi kuchayadi;

O'yinlar jarayonida u kuzatuvchidan ishtirokchiga aylanadi va uning ilgari ochilmagan qirralari paydo bo'ladi.[3]

Kvest (quest) - bu syujetning bir turi (Adabiy, kompyuter, o'yin, bunda bola ko'zlangan maqsadga erishish uchun sayohat davomida bir qator qiyinchiliklarni yengib o'tadi. Kvest o'yinlari davomida bolalar har tomonlama rivojlanadi. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

- Ijodiy tarbiya xislatlarining bolada odatga aylanishi;

- O'yin kompetensiyasining faol shakllanishi;
- Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi;
- Kognitiv tadqiqotlar natijasida ongning sayqallanishi;
- Harakat trayektoriyasini tanlash qobiliyatining o'sishi
- Assotsiativ idrokning mustahkamlanishi;

O'yin g'oyasi oddiy: jamoalar turli vazifalarni bajarib, bir nuqtadan ikkinchisiga o'tadilar. Ammo bu o'yinning kaliti shundaki, bitta vazifani bajargandan so'ng, bolalar keyingi ish uchun maslahat oladilar, bu vosita faolligini oshirish va ularni kashf qilish va o'rganishga undashning samarali usuli hisoblanadi.

Kvestlarni tashkil etish tamoyillari quyidagicha hisoblanadi:

Bolalarning kvestlarini samarali tashkil qilish uchun ma'lum tamoyillar va shartlarga rioya qilish kerak:

- Barcha o'yinlar va topshiriqlar xavfsiz bo'lishi kerak (bolalar olovdan sakrashni yoki daraxtga chiqishni so'ramang);
- Bolalarga topshiriladigan vazifalar yoshga mos va ularning individual ehtiyojlariga mos bo'lishi kerak;
- Hech qanday holatda bolaning qadr-qimmatini kamsitmaslik kerak;
- Senariy turli tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak, chunki bu yoshdagi bolalar o'zlarining psixologik va rivojlanish xususiyatlariga ko'ra bir xildagi vazifalarni bajara olmaydilar;
- Vazifalar izchil va mantiqiy jihatdan o'zaro bog'liq bo'lishi uchun tuzilgan bo'lishi kerak;
- O'yin bezaklar, musiqiy hamrohlik, liboslar va jihozlar bilan hissiy jihatdan yuklangan bo'lishi kerak;
- Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlari intilayotgan o'yin maqsadini aniq tushunishlari kerak (masalan, xazina topish yoki yomon xarakterdan yaxshi xarakterni saqlab qolish);
- Bolalarning qiziqishlarini yo'qotmasdan topshiriqni bajarishlari mumkin bo'lgan vaqt oralig'ini hisobga olish muhim;
- O'yinda o'qituvchining roli bolalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularni to'g'ri yechimga undashdan iborat, lekin bolalar mustaqil ravishda yakuniy xulosaga kelishlari kerak.

Kvestni rejalashtirish va tayyorlashda syujetning o'zi va o'yin bo'ladigan ta'lim muhiti muhim rol o'ynaydi. Bu yopiq maydon bo'ladimi yoki kattaroq faoliyat sohasi bo'ladimi, ishtirokchilar va tashkilotchilar soni va boshlang'ich nuqtasi, ishtirokchilar ma'lum bir ketma-ketlikda harakat qiladimi yoki o'z harakatlanish yo'nalishini tanlaydimi. Ushbu omillarga qarab, kvestlarni taxminan uch guruhga bo'lish mumkin.

Chiziqli kvestlar - zanjirda tuzilgan; bitta vazifani hal qilgandan so'ng, ishtirokchilar keyingisini oladilar va ular butun marshrutni tugatmaguncha davom etadilar.

Tarmoqli kvestlar - asosiy vazifa va maslahatlar ro'yxatiga asoslanadi, lekin ularni hal qilish uchun o'z yo'llarini tanlaydi.

Doiraviy topshiriqlar - chiziqli kvestlarga o'xshaydi, lekin ular yopiq sikldir. Jamoalar turli nuqtalardan boshlanadi, bu ham ularning yakuniy nuqtalari bo'ladi.[4]

Kvest nimani o'z ichiga oladi?

- tashkilotchilar va ishtirokchilar
- Kvest bilan tanishish.

- Guruhlar uchun topshiriqlar: – yo‘nalish varag‘i (u shunchaki manzillarni ketma-ket va ularning joylashuvini sanab o‘tishi mumkin; yoki unda topishmoqlar, boshqotirmalar yoki kodlangan so‘z bo‘lishi mumkin, ularning javobi manzilga yetaklaydi); misol uchun: “Bolalar bugun biz “Sirli o‘rmoncha”ga tashrif buyurib, quyunchaning yangi yil sovg‘asini qidirib topishga muvaffaq bo‘dik. Sovg‘ani topishimizda o‘rmon hayvonlari yaratgan turli topshiriqlarni bajarishimizga to‘g‘ri keldi. Ertaga biz “Lolaxonning qishki kiyimlari solingan sandiqcha”ni topishimiz zarur. Bo‘lmasam Lolaxon do‘stlari bilan qorbo‘ron o‘ynashga chiqa olmaydi. Do‘stlarining aytishicha uning kiyimlarini qaroqchilar o‘g‘irlab ketgan. Ammo bizda ularning oyoq izlari bor.” – deya boshlanuvchi taxminiy faoliyat rejasi.[5]

- Xarita yoki yo‘l chiziqlari

«Xazina sandig‘i» (ishtirokchilar uchun esdalik sovg‘alari).

– Sport anjomlari, ish yuritish buyumlari va boshqalar (lentalar, qalamlar, rangli qog‘ozlar, sharlar va boshqalar)

– «Sehrli to‘p ip» (to‘p ipga maqsad nomi yozilgan yozuvlar yopishtiriladi. Asta-sekin to‘pni yechib, bolalar bir manzildan boshqa bir manzilga o‘tadi);

– «Sehrli ekran» (ishtirokchilar ketma-ket borishlari kerak bo‘lgan joylarning fotosuratlari bilan planshet yoki noutbuk)

– Ishirokchilar stantsiyadagi topshiriqni bajargandan so‘ng keyingi qayerga borishni o‘rganishlari mumkin (rahbardan; topshiriqning javobi keyingi stantsiyaning nomi; ular ma‘lum bir hududda yashirin ishorani topishlari kerak) va hokazo.

Biz ko‘pincha o‘z ishimizda chiziqli kvestlardan foydalanamiz, unda ishtirokchilar ma‘lum bir marshrut bo‘ylab bir nuqtadan sayohat qilishadi va boshqa nuqtada, oxirgi stantsiyada uchrashadilar.

Kvest deyarli cheksiz imkoniyatlari bilan tarbiyachiga bebaho yordam beradi, imkoniyat yaratadi ta‘lim jarayonini diversifikatsiya qilish, uni g‘ayrioddiy, esda qolarli, hayajonli, qiziqarli, o‘ynoqi qilish imkoniyatlari kengayadi. Buning afzalligi texnologiyaning qiziqarliligi hisoblanadi u tarbiyachilarning maxsus tayyorgarligini, qo‘shimcha asbob-uskunalar sotib olishni yoki mablag‘ sarflashni talab qilmaydi. Asosiysi, tarbiyachilar jamoasining maktabgacha yoshdagi bolalik davrida to‘laqonli ijtimoiy muvaffaqiyatli shaxs asoslarini yaratishga bo‘lgan katta istagi sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. N.Abdullayeva, D.Dustov, M.Rustamova, M.Fayzullayeva, D.Zuparova, F.Po‘latov, M.Rizayeva, X.Mamatova, Sh.Kattaxodjayeva, M.Normirzayeva. 2025 – 2026-o‘quv yili uchun maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida malaka oshirishning “Metodik mahorat kuni” va “Metodik mahorat soati” tadbirlarining O‘QUV DASTURI., Toshkent-2025 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta‘lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida” 22.12.2020 yildagi 802-son Vazirlar Mahkamasining qarori. <https://lex.uz/docs/-5179335>
3. A.A.Nurmamatov “Maktabgacha va maktab ta‘limida kvest texnologiyalar”, Educational Research in Universal Sciences., VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 14 | 2023, https://t.me/Erus_uz 102-103 betlar
4. Nilufar Muhammadovna O‘rinova, Nodiraxon Jurayevna Muminova BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUV-KVEST TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY JIHATLARI // Academic research in educational sciences. 2022. №5. URL:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-ta-limda-o-quv-kvest-texnologiyasidan-foydalanishning-nazariy-jihatleri> (дата обращения: 06.10.2025).
5. F.O‘rinova, F.Boltayeva., МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА КВЕСТ УСУЛИНИ ЛОЙИHALАШ ОРҚАЛИ БОЛАЛАРНИНГ РЕФЛЕКСИВ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH., Journal of Education, Ethics and Value. Vol. 3, No. 02, 2024. ISSN:2181-4392.
 6. <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/download/478/409/421>

Contents / Mundarija

1	Ibraimov Xolboy Ibragimovich. MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	4
2	Махмудов Абдулхалим Хамидович. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРИМЕНЕНИЮ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ	8
3	R.G.Safarova. DUNYONING RIVOJLANGAN MAMLAKATLARIDA AMAL QILAYOTGAN TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI VA ULARDAN FOYDALANISH BO'YICHA TAVSIYALAR	12
4	Noha Assem Mohamed Moustafa. FROM TEACHER GROWTH TO STUDENT COMPETENCE: STRATEGIES FOR IMPLEMENTING OPTIMAL EDUCATIONAL MODELS IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN UZBEKISTAN	14
5	Атемова Калипа Турсуновна. СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ КАК РЕЗУЛЬТАТ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ	19
6	Р.Х.Джуроев. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ	24
7	Shukurullo Mardonov. PEDAGOGIK JARAYONNING YAXLITLIGI VA QONUNIYATLARI	28
8	O'tkir Qarshievich Tolipov, Saydaliyeva Farzona O'tkir qizi. TARBIYA TEXNOLOGIYALARI VA UNI TARBIYA JARAYONINI YORITISHDAGI ROLI	32
9	Karimov Komiljon Abduraximovich. UZLUKSIZ TA'LIMNING SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ASOSLARI	35
10	Umarova H.U. TA'LIMI TIZIMI RAHBARLARINI UZLUKSIZ TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI	38
11	Medetova Raushan Mamadiyarovna, Ismailov Dosbol Tileberdiyevich. KURSANTLARNI MILLIIY RUHDA TARBIYALASHNING SAMARALI MODELLARINI QO'LLASH BO'YICHA XALQARO VA TARIXIY-MILLIY TAJRIBA	45
12	Азимова Машхурахон Ходжиевна. СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ТОЛЕРАНТНОГО МЫШЛЕНИЯ У ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ	48
13	Бичурина С.У. ОПТИМАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ И МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИХ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	53
14	Alimov Mirsardar Soatovich. UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARINI QO'LLASH ORQALI YOSHLARDA VATANPARVARLIK TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH	55
15	Komilova Muyassar Mavjudovna. HORIIY TILNI O'QITISH JARAYONIDA HARBIY-VATANPARVARLIK G'OYALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA TAKLIF VA TAVSIYALAR	58
16	Fazilov Djamoliddin Kamolitdinovich. O'ZBEK OILALARIDA AKSILOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLANI TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	62
17	Малгайдарова Гүлсара Түрғанбайқызы. ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДА ТӘРБИЕЛЕНЕТІН ЖАСӨСПІМДЕРДЕГІ АГРЕССИЯНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР	65
18	Malgaydarova Gulsara Turganbaevna. SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF AGGRESSION AMONG ADOLESCENTS RAISED IN SINGLE-PARENT FAMILIES	66
19	E.J.Kenesbaeva. O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDA MODULLI O'QITISH TEXNOLOGIYALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	70
20	Rabbimova Sarvinoz Jurabek qizi, I.E.Davronov. INKLYUZIV TA'LIMDA XALQARO TAJRIBALAR	73
21	Azimova Nilufar Nuriddinovna. MILLIY MADANIY YONDASHUV - TALABALARDA TASHABBUSKORLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI ASOSIY OMIL SIFATIDA	77
22	Kurbanov Ongarbay Xojanbergenovich. O'QUVCHILAR INTELLEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHDA GLOBAL MUAMMOLAR TAHLILNING TRANSFORMATSION AHAMIYATI	80
23	Shukur Po'latov. TA'LIM-TARBIYANI TASHKIL ETISHDAGI MUAMMOLAR VA UNING YECHIMLARI	82
24	Kurbanova Rita Jarasovna. ABU NASR FAROBIIY MEROSIDA TA'LIM VA AXLOQIIY TARBIYANING UYG'UNLIGI	87
25	Usmanova Zebo Baxtiyorovna. TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARIDAN FOYDALANISHDA MEDIAMAHSULOTLARINING O'RNI	90
26	Pirjonov Sarvarbek Davlatovich. EMPATIYA TUSHUNCHASI EVOLUTSIYASI VA UNING TARBIYA JARAYONIDAGI AHAMIYATI	92

27	T.Azizova, G.Jumamuratova. TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR	96
28	Qobiljonova Jasmina Jasur qizi. UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA SAMARALI FOYDALANISH STRATEGIYALARI	98
29	Avezov Tohir Ochilovich. O'ZBEKISTONDA TA'LIM-TARBIYA TIZIMINING OPTIMAL MODELINI YARATISHNING TARIXIY ASPEKTLARI: TIZIM TASHKIL ETISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI	100
30	Toremuratova Gulnaz Barliqbayevna. YOSHLARNING MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH TUYG'USINI RIVOJLANTIRISHDA JADIDLARNING TA'LIM TARBIYANI OPTIMALLASHTIRISH MODELLARIDAN FOYDALANISH	104
31	Djampulatova Nigora Maxmudovna. PEDAGOGIK TA'LIMDA KOUCHING VA REFLEKSIV YONDASHUV: OPTIMAL MODEL VA AMALIY NATIJALAR	109
32	Isirov Abdurauf Quchqarovich. TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA MADANIY MEROS VA MILLIY QADRIYATLARNI INTEGRATSIYA QILISHNING ZAMONAVIY USULLARI	112
33	Rahmonova Sayyora Radjabovna. TA'LIM OLUVCHILARNING BADIY DIDINI RIVOJLANTIRUVCHI VOSITALAR	113
34	Shayusupova N.E. TA'LIM OLUVCHILARNING XOTIRASINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI	116
35	Nuritdinova Madina Fayzullo qizi. MADANIY INTELLEKT VA GLOBAL TURIZM SAVODXONLIGI: TA'LIM JARAYONIDA QIYOSIY TAHLIL	119
36	Urinov Islomjon Olimjon o'g'li. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING TA'LIM-TARBIYAVIY AHAMIYATI	122
37	Pazilova Meruert Ermeqbayevna. AQLIY TARBIYA- AJDODLARIMIZNING PEDAGOGIK MEROSIDA MARKAZIY MASALA SIFATIDA	125
38	Xudayberganov Azizbek Obidjonovich. YOSHLARDA IJTIMOY VOQELIKNI ANGLASHNING QADIMGI FALSAFIY POYDEVORLARI: SHAXS VA JAMIYAT ALOQASI	128
39	Ibragimova Zahro. TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR	132
40	Maxmudova Darmonjon Bozorboyevna. TA'LIM-TARBIYANING SAMARALI MODELLARI, ULARDA QO'LLASHGA OID XALQARO HAMDA TARIXIY-MILLIY TAJRIBALAR	136
41	Abdullayev Muxammadimin Egamberdiyevich, Yo'ldasheva Zarnigor Iqboljon qizi. O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI- MA'NAVIY TARAQQIYOTNING MUHIM OMILI SIFATIDA	139
42	Sanakulova Sarvinoz. XORIJ MAMLAKATLARIDA TARBIYA MODEL VA UNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	143
43	E.M.Safarova, X.E.Toshturdiyeva. O'ZBEKISTON TA'LIM-TARBIYASINING OPTIMAL MODEL: XALQARO VA TARIXIY TAJRIBALAR	146
44	Oripova Ra'noxon Ibroximovna. TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA YO'NALTIRILGAN TEXNOLOGIK YONDASHUV	149
45	L.M.Qaraxonova. PEDAGOGNING SHAXSIY AXLOQIY SIFATLARINI TARBIYALASH	152
46	Atayeva Xulkaroy Murod qizi. ALISHER NAVOIY ASARLARIDA TARBIYA VA INSONPARVARLIK G'OYALARI	156
47	Shomurodov Jamshid Olimboy o'g'li. O'QUVCHILARDA BADIY-ESTETIK MAZMUNDAGI O'QUV MATERIALLARINI KOGNITIV QABUL QILISH LAYOQATINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI	159
48	Ахмедова Зулфира Фархадовна. ЭФФЕКТИВНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ИСТОРИКО-НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ)	162
49	Sa'dullayeva Sarvinoz Ubadullo qizi. BOLALAR KONTENTI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING O'ZLIKNI ANGLASH TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH	168
50	Malikova Dilraboixon. UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARINI QO'LLASH NATIJASIDA IJTIMOY-MADANIY MUHITNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI	172
51	Zulfiyaxon To'ychiyeva Abdulkamid qizi. O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNI MA'NAVIY-AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	174
52	O'ktamova Mehriqiy A'zamovna. TARIXIY TAJRIBALAR ASOSIDA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA VATANPARVARLIK G'OYALARINI TASHKIL ETISH METODLARI	177
53	Qandimova Nasiba Ramazonovna. BOSHLANG'ICH SINFLARDA AXBOROT KOMPETENSIYASINI OPTIMAL TA'LIM TARBIYA MODELLARI VA KREATIV YONDASHUV ASOSIDA	181

RIVOJLANTIRISH

54	Toshmurodova Lola Qayum qizi. DIZARTRIYALI BOLALARNING TOVUSHLAR TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARINI O'YIN TEXNALOGIYALARI ASOSIDA BARTARAF ETISH	183
55	Tillayeva Zebo Yerbekovna. TABIIY FANLARNI O'QITISHDA “JONLI VA JONSIZ TABIAT” MAVZUSINI TUSHUNTIRISH ORQALI O'QUVCHILARNI TARBIYALASH	187
56	Shoabdullayeva Zulfiya Shoraxim qizi. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FONETIK-FONEMATIK NUTQ BUZILISHLARINI BARTARAF ETISH METODIKASI	191
57	Seyfullaev Allanazar Skenderbekovich. IMITATSION O'YINLAR HARAKATLI O'QITISH METODI	196
58	Xudoyorova Mavluda Sayfulla qizi. NUTQ NUQSONLARI BO'LGAN BOLALARNI QO'LLAB-QUVVATLASHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH: XALQARO TAJRIBA TAHLILI	198
59	Komilova Umida To'ra qizi. ART-TERAPIYADAN FOYDALANGAN HOLDA MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMAALARINI TARBIYALASH	204
60	Bozorova Matluba Aminovna. DARS JARAYONIDA ADABIY VA TARIXIY ALLYUZIYALAR ORQALI O'QUVCHILARDA TAFAKKUR VA TAQQOSLASH, TARBIYA KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH	210
61	Yahyoyeva Mohinabonu. EUPHEMISMS AND VERBAL ETIQUETTE IN ENGLISH AS A MEANS OF LANGUAGE-BASED MORAL EDUCATION	213
62	Burxonova Sarvinov Azizbek qizi. ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARDA ISHONCHLI VA TA'SIRCHAN NUTQ SO'ZLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH	215
63	To'ymurodova Nilufar Ismoil qizi. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQIY ETIKETNI SHAKLLANTIRISH USULLARI	218
64	Gauxar Kudiyaeva. TA'LIM MUASSASASINI BOSHQARISH STRATEGIYALARI	221
65	Musayev Jahongir Payazovich, Arabboev Asliddin Rafiqjon o'g'li. GEOGRAFIYA DARSLARIDA RAQAMLI TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING AMALIYOTI	223
66	Berdikulova Charos Alikulovna. NUTQIDA NUQSONI BOR BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MODELLARI, ULARNI QO'LLASHGA OID XALQARO HAMDA TARIXIY-MILLIY TAJRIBA	229
67	Saliyeva Perdexan Alimbetovna. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ILG'OR ZAMONAVIY TAJRIBALARNING QO'LLANILISHIDA ILMIY VA AMALIY MASALALARNING AHAMIYATI	232
68	Abdullayeva Umida Qahramonovna. KOXLEAR IMPLANTLI BOLALARNI OMMAVIY MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH YO'NALISHLARI	236
69	Turdaliev Shahlo Husniddinovna. OG'IR NUTQ NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA DASTLABKI O'QISHNI O'RGATISH TEXNOLOGIYASI	240
70	Hasanova Gulnoz Qosimovna. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDAGI OPTIMAL MODELLAR: MAKTABGACHA TA'LIMDA MOBIL ILOVALAR VA INTERAKTIV METODLAR	244
71	Xodjabekova Surayyo Abduganiyevna, Sagdiyeva Roziya Sunatulloevna. NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING KOGNITIV XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	248
72	Safarova Kamola Shuxrat qizi. UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH	251
73	Rashidova Gulbaxor Gadayevna. TA'LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO VA TARIXIY TAJRIBALARI, MUAMMOLAR, YECHIMLAR	254
74	Sayfiddinova Nulufar Alisherovna. MATEMATIKA VA IQTISODIY TARBIYA: O'QUVCHILARDA AMALIY HAYOT KO'NIKMAALARINI SHAKLLANTIRISH	256
75	Mahmudov Jamshid Farruxjon o'g'li. ELEKTRON TA'LIM MUHITINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI (KIMYO FANIDAN MASALALAR YECHISH METODIKASI FANI MISOLIDA)	258
76	Jumanova Ozoda Eshpo'lat qizi. BIRINCHI SINIF O'QUVCHILARINI O'QITISHNING XORIJIY VA TARIXIY TAJRIBALARI HAMDA HOZIRGI KUNDAGI OPTIMAL MODELLARI	262
77	Salimova Ozoda Yusupovna. O'QUVCHILAR TARBIYASIDA OILA, MAHALLA, MAKTAB HAMKORLIGINI TARG'IB ETISH	265
78	Masharipova Nasiba Ro'zmatovna. O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING MILLIY VA XORIJIY TA'LIM MODELLARI	267
79	Sharifzoda Sardor O'razboy tabib o'g'li. BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING GENDER KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING TA'LIMIY MODELLARI	273
80	Boymanova Muxlisa Ismoil qizi. TALIS XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	277
81	Qayumova Shoxsanam To'liqin qizi. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI O'QUVCHILARDA O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA TA'LIM-TARBIYANING SAMARALI MODELLARI HAMDA XALQARO	280

VA TARIXIY-MILLIY TAJRIBALAR INTEGRATSIYASI	
82 Achilova Risolat A'zamovna, Anvarova Umidabegim Ja'farovna. NOFILOLOGIK YO'NALISHDAGI TALABALARGA CHET TILINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI	287
83 Xadicha Muxammadiyeva Karomatovna, Abduraupova Ra'no Orif qizi. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH O'QITUVCHILARINI KASBIY-METODIK RIVOJLANTIRISH	290
84 Xamrayeva Diyora Burxon qizi. MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA XALQARO INNOVATSION FAOLIYATLARNING O'RNI	295
85 Davletov Erkaboy Yusubovich. BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA KVAZI TADQIQOTCHILIK METODINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	297
86 Jo'rayeva Zarifa Oltinboy qizi. BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH	301
87 Kasimova (Mulladjanova) Nasiba Azimdjanoyna. TALABALARNING MUSTAQIL BILIM OLISH MOTIVLARINI RIVOJLANTIRISHDA LOYIHA TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHAMIYATI	304
88 Yarmatov Akbar Normurotovich. BO'LAJAK OFITSERLARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA HARBIY INTIZOMNING O'RNI	307
89 Maqsudova Nodira Alijonovna. OLIY TA'LIM TIZIMIDA MAXSUS PEDAGOGIKA FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATIVE YONDASHUVNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	312
90 Komiljonova Mohinur Allabergan qizi. FORMATION OF CULTURAL COMPETENCE IN FUTURE EDUCATORS: CONCEPTS, COMPONENTS AND ATTITUDES	315
91 Haydarqulova Mahliyo Zafarovna. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING TA'LIM MAZMUNINI LOYIHALASHGA TAYYORGARLIGINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	318
92 Ismoilov D.X. VOLEYBOLCHILARGA XOS SAKRASH TURLARI VA ULARNING VAZIYATLI MASHQLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISH SAMARADORLIGI	321
93 Abdullayeva Ilmira Boltayevna. TOHIR MALIK ASARLARI VOSITASIDA TALABALARDA MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARINI RIVOJLANTIRISH TIZIMI YUZASIDAN TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI	324
94 Oripova Nazzora Maxmudovna. QIZLAR VA AYOLLARDA JISMONIY FAOLLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTEGRATIV PEDAGOGIK MODEL	328
95 С.А.Нурмуродова. К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ЖИВОПИСИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТОВ ИСКУССТВА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ (из опыта работы кафедры)	331
96 Гаффаров Махмуджон Абдималикович. ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ	335
97 Tojimirzayeva Buzulayxo Maxammadjon qizi. UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARI O'QUVCHILARINING MA'NAVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MAKTAB DIREKTORLARINING TUTGAN O'RNI	340
98 Atakulova Nargizaxon Alijonovna. TALABALARDA MA'NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHDA PROFESSOR-O'QITUVCHILAR FAOLIYATINING O'ZIGA XOS YO'NALISHLARI	344
99 Karaboyeva Mahliyo Qodirjonovna. O'QITUVCHILARNING KASBIY MA'NAVIY RIVOJLANISH JARAYONINI MODELLARI VA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI	347
100 Bekmuratov Arzishbay Kojamuratovich. BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PRAGNOZLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK USULLARI	350
101 Namozova Madina Toyir qizi. MARGINAL MADANIYATNI BARTARAF ETISH VA MILLIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDAGI DOLZARB MUAMMOLAR VA PEDAGOG-KADRLARNING ROLI	352
102 Kunnazarova Bibixatisha Babanazarovna. BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA FUNKSIONAL KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI, OMILLARI VA YO'NALISHLARI	355
103 M.Axmedov. TA'LIMDA INTEGRATSIYA VA UZVIYLIK MUAMMOLARI	358
104 Joldasbaeva Arzigul. SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA PEDAGOGIK TOLERANTLIKNING TUTUGAN O'RNI	362
105 Raxmonova Nazokat. NAFS TARBIYASIGA OID PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING TASAVVUF TA'LIMOTI BILAN UYG'UN YO'NALISHLARI	365
106 Elza Sapparboyeva. BO'LAJAK O'QITUVCHINING O'Z O'ZINI RIVOJLANTIRISH KO'NIKMALARINI	368

TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI	
107	Shakxaldarova Gulchekhra Sagdiyevna. COGNITIVE ABILITIES AND THEIR TYPES 371
108	Abdulfattoxova Mavzunabegim Baxtiyorjon qizi. TA'LIM-TARBIYANING UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARINING OPTIMAL MODELLARINI RIVOJLANTIRISHNING TARIXIY TAJRIBALARI 375
109	Alibayev Doniyorjon Shuxratjonovich. O'QUVCHILARNING MA'NAVIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA “MAKTAB–OILA–MAHALLA” HAMKORLIGIGA ASOSLANGAN TARBIYA MODELINING ROLI 378
110	Shavkat Ahralov, Sevara Ahrorova. KIBERXAVFSIZLIK PEDAGOGIKASINING XORIJIY TENDENSIYALARI 383
111	Х.А.Аликишиева. ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА 387
112	Abdisharipova Shaydo Bahtiyor qizi. UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISHDAGI XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALARNING RO'LI 389
113	Xoshimov Lutfullo Xabibullo o'g'li. “EMPOWERING PATRIOTISM: HARNESSING INDIVIDUALIZED TECHNOLOGIES TO CULTIVATE NATIONAL PRIDE IN DIVERSE EDUCATIONAL LANDSCAPES” 392
114	Toshboyeva Laylo Jurayevna. BO'LAJAK TURIZM MUTAXASSISLARINING SOHAVIY LUG'AT BOYLGINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI VA NAZARIY ASOSLARI 396
115	Рахимова С.А.. «МЕТОДЫ ПРИМЕНЕНИЯ ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ (НА ПРИМЕРЕ РАЗРАБОТКИ И ВНЕДРЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ И САМООЦЕНКИ РЕБЁНКА. В СИСТЕМЕ “РЕБЁНОК — СЕМЬЯ — ПЕДАГОГ”))» 399
116	Ха Ангелина Туеновна, Рахимова Самира Абдухалимовна. «ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК КОМПОНЕНТ ОПТИМАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ДОШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ» 402
117	З.Исмаилова, Д.Мустафаева, Тиллаев Алишер Хасанович, Бердышева Гулжан Алимбаевна. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНИКАСИ 409
118	Musurmankulov Qilichbek Uralovich. YOSHLAR BO'SH VAQTINI MAZMUNLI TASHKIL ETISH ORQALI ULARDA IJTIMOYIY FAOLLIK VA MA'NAVIY KAMOLOTNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI 422
119	Narziyeva Xabiba Xudoyberdiyevna. BOSHLANG'ICH SINFLARDA TEXNOLOGIYA FANI ORQALI INKLYUZIV O'QUVCHILARNING MOTORIKA QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY MODELLARINI TAKOMILLASHTIRISH 426
120	Tadjiyeva Nodira Yusupjanovna. OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA MUOMALA MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR 431
121	Seytnazarova Gulnara Aytbayevna. OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING DIALOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI METODLAR 434
122	Boltayeva Feruza A'zam qizi. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA KVEST O'YINLARINI LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYASI 438

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB
TA’LIMI VAZIRLIGI**

**QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY
INSTITUTI**

**“TA’LIM-TARBIYANING OPTIMAL MODELLARI: XALQARO
HAMDA TARIXIY TAJRIBALAR, MUAMMOLAR, YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
30-31-OKTABR, 2025-YIL**

**OPTIMAL MODELS OF EDUCATION: INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “INTERNATIONAL
AND HISTORICAL EXPERIENCE, PROBLEMS, SOLUTIONS”
OCTOBER 30-31, 2025**

**ОПТИМАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ:
МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ “МЕЖДУНАРОДНЫЙ И ИСТОРИЧЕСКИЙ
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ”
30-31 ОКТЯБРЯ 2025 ГОДА**

Published: 30.10.2025. Font: «Times New Roman».

LLC «Science and innovation»

License Mass Media №:1597 27.04.2022

License Publisher №:038864 15.09.2022

Address: 100121, Tashkent, Yakkasaroy, st. Sh. Rustaveli 150,

Business center “Vega”, 6th floor, Office №:2

www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998933549654, +998993319654